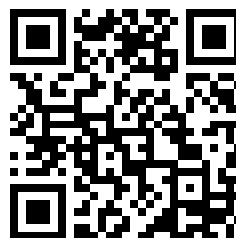
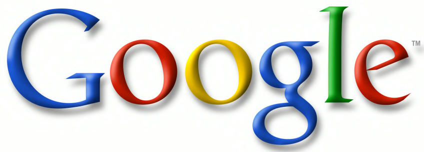
This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google™ books

https://books.google.com

Det här är en digital kopia av en bok som har bevarats i generationer på bibliotekens hyllor innan Google omsorgsfullt skannade in den. Det är en del av ett projekt för att göra all världens böcker möjliga att upptäcka på nätet.

Den har överlevt så länge att upphovsrätten har utgått och boken har blivit allmän egendom. En bok i allmän egendom är en bok som aldrig har varit belagd med upphovsrätt eller vars skyddstid har löpt ut. Huruvida en bok har blivit allmän egendom eller inte varierar från land till land. Sådana böcker är portar till det förflutna och representerar ett överflöd av historia, kultur och kunskap som många gånger är svårt att upptäcka.

Markeringar, noteringar och andra marginalanteckningar i den ursprungliga boken finns med i filen. Det är en påminnelse om bokens långa färd från förlaget till ett bibliotek och slutligen till dig.

Riktlinjer för användning

Google är stolt över att digitalisera böcker som har blivit allmän egendom i samarbete med bibliotek och göra dem tillgängliga för alla. Dessa böcker tillhör mänskligheten, och vi förvaltar bara kulturarvet. Men det här arbetet kostar mycket pengar, så för att vi ska kunna fortsätta att tillhandahålla denna resurs, har vi vidtagit åtgärder för att förhindra kommersiella företags missbruk. Vi har bland annat infört tekniska inskränkningar för automatiserade frågor.

Vi ber dig även att:

- Endast använda filerna utan ekonomisk vinning i åtanke
  Vi har tagit fram Google boksökning för att det ska användas av enskilda personer, och vi vill att du använder dessa filer för enskilt, ideellt bruk.
- Avstå från automatiska frågor
  Skicka inte automatiska frågor av något slag till Googles system. Om du forskar i maskinöversättning, textigenkänning eller andra områden där det är intressant att få tillgång till stora mängder text, ta då kontakt med oss. Vi ser gärna att material som är allmän egendom används för dessa syften och kan kanske hjälpa till om du har ytterligare behov.
- Bibehålla upphovsmärket
  Googles "vattenstämpel" som finns i varje fil är nödvändig för att informera allmänheten om det här projektet och att hjälpa dem att hitta ytterligare material på Google boksökning. Ta inte bort den.
- Håll dig på rätt sida om lagen
  Oavsett vad du gör ska du komma ihåg att du bär ansvaret för att se till att det du gör är lagligt. Förutsätt inte att en bok har blivit allmän egendom i andra länder bara för att vi tror att den har blivit det för läsare i USA. Huruvida en bok skyddas av upphovsrätt skiljer sig åt från land till land, och vi kan inte ge dig några råd om det är tillåtet att använda en viss bok på ett särskilt sätt. Förutsätt inte att en bok går att använda på vilket sätt som helst var som helst i världen bara för att den dyker upp i Google boksökning. Skadeståndet för upphovsrättsbrott kan vara mycket högt.

Om Google boksökning

Googles mål är att ordna världens information och göra den användbar och tillgänglig överallt. Google boksökning hjälper läsare att upptäcka världens böcker och författare och förläggare att nå nya målgrupper. Du kan söka igenom all text i den här boken på webben på följande länk http://books.google.com/

Digitized by Google

INDIANA
UNIVERSITY
LIBRARY

Digitized by Google

Digitized by Google

NORDISK TIDSKRIFT

FÖR

BOK- OCH BIBLIOTEKSVÄSEN

ÅRG. II. 1915

Digitized by Google

Digitized by Google

NORDISK TIDSKRIFT

FÖR

BOK- OCH BIBLIOTEKSVÄSEN

UNDER MEDVERKAN AF

OLUF KOLSRUD, Kristiania
VICTOR MADSEN, København
GEORG SCHAUMAN, Helsingfors

UTGIFVEN AF

ISAK COLLIJN
STOCKHOLM

ÅRG. II. 1915

UPSALA & STOCKHOLM
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

Digitized by Google

Z 671
.N82
v. 2

TRYCKES HOS ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B. UPSALA PÅ PAPPER FRÅN GRYCKSBO. KLICHÉER OCH LJUSTRYCK ÄRO UTFÖRDA AF JUSTUS CEDERQUISTS GRAFISKA AKTIEBOLAG STOCKHOLM

INDIANA UNIVERSITY LIBRARY

KOMMISSIONÄRER

För Sverige och Finland: ALMQVIST & WIKSELL, UPSALA
— För Danmark: LEHMANN & STAGE, KØBENHAVN —
För Norge: CAMMERMEYERS BOGHANDEL, KRISTIANIA
— För utlandet: OTTO HARRASSOWITZ, LEIPZIG —

Digitized by Google

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

TILL

ÅRGÅNG II. 1915

AFHANDLINGAR OCH MISCELLANEA.

Digitized by Google

RECENSIONER.

FRÅN BOK- OCH BIBLIOTEKSVÄRLDEN.

Digitized by Google

Digitized by Google

PERSONALNOTISER.

Digitized by Google

NORDISKA BIBLIOTEKSCHEFER. III

H. O. LANGE
Overbibliotekar, Det Kongel. Bibliotek, København

Digitized by Google

CARL BERNHARD WADSTRÖM

HANS VERKSAMHET FÖR SLAFHANDELNS BEKÄMPANDE OCH DE SAMTIDA KOLONISATIONSPLANERNA I VÄSTAFRIKA

Bibliografisk sammanställning

Af

E. W. DAHLGREN, Stockholm

DET är icke min afsikt att lämna en ny teckning af Wadströms lif och personlighet, ej heller att skildra hans och andras verksamhet på de områden, som i ofvanstående titel angifvas. Dessa ämnen, ehuru väl förtjänta af en närmare och mera kritisk framställning än som hittills kommit dem till del, ligga icke inom kretsen af de uppgifter, som denna tidskrift har att behandla. Det är materialet till en sådan framställning jag här skall söka åvägabringa genom meddelandet af en förteckning öfver arbeten af och om Wadström samt öfver skrifter, hvilka stå i nära samband med hans förnämsta lifsgärning eller tjäna till belysning af denna. Äfven af bokvänner och boksamlare torde en sammanställning af den hithörande litteraturen kunna påräkna uppmärksamhet, enär de förtecknade skrifterna till ej ringa del äro att betrakta som stora bibliografiska sällsyntheter.

G. E. Klemmings alltid vakna samlarenit och äfven på detta område vidsträckta boksynthet ha vi att tacka för, att ett flertal af här ifrågavarande publikationer blifvit sammanförda i Kungl. biblioteket. Den förevarande förteckningen skulle dock ha blifvit långt ifrån en säkerligen dock ej uppnådd fullständighet, om jag ej haft förmånen att få begagna en volym innehållande ett stort antal af Wadströms egna papper, helt säkert hopbragta ej långt efter hans död af någon som ägt förfoga öfver hans kvarlåtenskap. Här finnas, i original, för honom utfärdade fullmakter, respass och andra honom

Digitized by Google

rörande officiella handlingar, ledamotsbref af sällskap, som han tillhört, åtskilliga till honom ställda skrifvelser och anteckningar af hans egen hand. Härtill komma, i afskrift, hans testamentariska förordnanden och handlingar angående hans till Norrköpings stad donerade och i läroverksbiblioteket därstädes ännu befintliga boksamling, samt slutligen tvenne outgifna lefnadsteckningar af onämnda författare. Till dessa för en biografi öfver Wadström ovärderliga handskrifter har jag, i öfverensstämmelse med syftet för denna uppsats, i det följande endast undantagsvis hänvisat. För mig viktigare hafva varit de tryck, som blifvit i den ifrågavarande volymen infogade. Bland dem befinna sig skrifter af Wadström, som veterligen icke annorstädes äro bevarade.[1]

För den beredvillighet, hvarmed denna volym blifvit ställd till mitt förfogande, har jag att tacka fru Ellen Hagen, född Wadström, som, själf ättling af en broder till den märklige mannen, för dennes minne hyser det lifligaste intresse.

Till nedan förtecknade titlar har jag fogat kortfattade redogörelser för skrifternas innehåll, och jag har sammanknutit dem med en del upplysningar, afsedda att förklara deras inbördes sammanhang och rätta de misstag och missuppfattningar i tidigare framställningar, som jag anser mig kunna ådagalägga. I hufvudsak har jag velat vara endast refererande, lämnande åt andra att draga slutsatser, som stundom synas ligga ganska nära i dagen.

Inledningsvis torde följande biografiska data angående Wadström böra meddelas. Han föddes i Stockholm d. 19 april 1746. Efter studier i Upsala och aflagd landtmäteriexamen anställdes han 1769 i bergskollegium och sysslade sedan med en del metallurgiska och mekaniska arbeten. 1774 sändes han utrikes »för Kungl. Maj:ts och Kronans räkning i anseende till Eskilstuna fin- och stålsmide»; afsikten var att i hemlighet förmå smeder från Solingen att öfverflytta till Sverige. 1776 anträdde han en ny utländsk resa, nu såsom handledare åt den unge Adolf Ulrik Grill, sedermera brukspatron och känd såsom naturhistorisk samlare. Under denna resa besöktes bl. a. Tyskland, Holland, Frankrike och England. Efter hemkomsten deltog han i åtskilliga industriella företag och utnämndes 1779 till direktör öfver »Chirurgiska instrument-verkstaden till arméens förnödenhet» samt 1782 till öfverdirektör vid kontrollverket. 1787 anträdde han den resa till Afrika, som grundlade hans ryktbarhet. Återkommen därifrån följande år vistades han i London till slutet af år 1790, ifrigt deltagande i den där pågående agitationen mot

[1] Af de arbeten, hvilkas titlar här nedan föregås af tecknet *, har jag sett exemplar endast i den ifrågavarande samlingen af Wadströms papper; alla öfriga citerade tryck af olika slag finnas, såvida de ej angifvas såsom saknade, i Kungl. biblioteket.

Digitized by Google

slafhandeln. 1791—93 bodde han i Manchester, där han inrättat en linonfabrik, men sedan denna måst nedläggas, återvände han till London, hvarifrån han 1795 öfverflyttade till Paris, där han dog d. 5 april 1799. Han var gift med Ulrika Westerberg, som dog ett år efter mannen. Deras enda barn, dottern Carolina Augusta, kom som ung till Sverige och afled ogift d. 18 sept. 1858.

Afhandling om nyttan för Sverige af handel och nybyggen i Indierna och på Africa. Stockholm, tryckt hos Peter Hesselberg, 1776. 4 opag. + 70 sid. 8°.

Den onämnde författaren var löjtnanten vid Nylands infanteri, sedermera hofjunkaren Ulrik Nordenskiöld, född 1750, död på Frugård i Finland 1810. Af företalet, dateradt Stockholm d. 8 Junii 1776 och undertecknadt af Adolph Modeer, »Kongl. Patr. Sällsk. första Secreterare», framgår, att skriften blifvit inlämnad till Patriotiska sällskapet, där »författarens berömliga omtänksamhet, nit och bemödande blifvit ej mindre med upmärksamhet än nöje ansedde». Likväl hade sällskapet »icke sjelf varit utan villrådighet huruvida en så, som det synes, vidt utseende upgift ännu skulle kunna ställas i värket; men, som det ofta händer hvad man minst förmodat», hade sällskapet icke velat, att författarens arbete skulle »bortdöljas», utan gärna sett att det blefve tryckt.

Skriften innehåller en del betraktelser öfver nyttan af kolonier i allmänhet och särskildt förmånerna däraf för Sverige; den söker bemöta de invändningar, som skulle kunna göras mot förslaget att upprätta sådana; samt redogör för de trakter, som för en anläggning borde ifrågakomma. I främsta rummet framhålles härvid Guineakusten, om hvars naturbeskaffenhet och produkter lämnas åtskilliga upplysningar. En lockande beskrifning gifves af Guldkustens rikedom: enligt en åberopad auktoritet säges sanden därstädes vara så guldhaltig, »at af den som strös på golfven i europeernas hus, en negrinna stundom vaskar guld-doft för 1 à 1 ½ riksdalers värde om dagen». Och utom hvad som redan vore kändt om den afrikanska kustens förmåner — »hvad för uptäckter borde icke förväntas i detta landet, om våra dråpeliga Linné disciplar finge inträde derstädes, som Guinea mera än andra länder saknadt»!

Att den föreslagna svenska kolonisationen skulle bidraga till slafhandelns bekämpande antydes ingenstädes. Tvärtom nämnas slafvar vid uppräkningen af flera trakters produkter, men angelägenheten af att dessa behandlas väl framhålles, hvarjämte betänkligheten mot »at inkräkta länder och göra sig förmon deraf på de inföddas omkostnad» bemötes med inskärpande af ett »noga aktgifvande på invånarnes egna lagar och förbindelser samt deras granlaga vidmagthållande».

Digitized by Google

Outlines of a Plan for forming an Association, in order to establish a new and free Community out of Europe, and beyond the sphere of it's political, financial and (especially) commercial influence. Tryckt i: WADSTRÖM, *Essay on Colonization,* II, 1795, s. 182—184.

Wadström antyder (ibid. s. 179), att denna plan framgått af förhandlingarna vid ett år 1779 i Norrköping hållet sammanträde af några personer, hvilka bildat ett sällskap till mänsklighetens förbättring genom införande af en ny samhällsordning. Man hade dock snart insett omöjligheten af att i något europeiskt land upprätta en »status in statu», där sällskapet skulle kunna realisera sina hufvudsyften att: »stifta sina egna lagar», »slå eget mynt» och »afskaffa fängelse för gäld» (sic!). Man hade följaktligen fäst sina blickar på Afrikas västkust, särskildt vissa trakter, som beskrifvits af en fransk resande, chevalier Des Marchais. Ur dennes arbete meddelar Wadström (ibid. s. 318—325) i engelsk öfversättning åtskilliga utdrag, där förmånerna af trakten vid Kap Mesurado framhållas och detaljerade beräkningar af kostnaderna för en koloni därstädes framläggas; betecknande nog förtiger han, att dessa beräkningar hufvudsakligen äro grundade på vinsten af slafhandel och att författaren själf var kapten på ett slafskepp (se: *Voyage du chevalier Des Marchais en Guinée, isles voisines, et à Cayenne, fait en 1725, 1726 & 1727...* Par le R. Père LABAT, T. I, Paris 1730, s. 108—139 & 183—193; Wadström citerar en senare upplaga af detta arbete).

En härifrån något afvikande framställning af mötet i Norrköping och dess syften lämnas af Wadström i ett bref, dateradt London, mars 1788 (*The New-Jerusalem Magazine,* 1790, s. 70—72). Han säger här, att mötet, som bestått af hängifna beundrare af Swedenborgs skrifter, samlats »in consequence of reflecting on the favourable account this eminent author gives, both in his printed works and manuscripts, of the African nations». Mötets förnämsta uppgift hade därför varit att uttänka en praktiskt utförbar plan för att bland dessa nationer grunda ett nybygge, som skulle utan hinder kunna realisera ett »nytt system» för ett fritt samhälle. Ju mer man trängt in i ämnet, dess mer hade det dock för de församlade blifvit uppenbart, att en korporation af »sanna och uppriktiga kristna» icke skulle kunna bildas på Afrikas kust, innan slafhandeln, som dittills varit enda föremålet för trafiken därstädes, blifvit utrotad. Denna reflexion upprepar Wadström år 1795, dock utan bestämd antydan om att den tillkommit redan på mötet i Norrköping. »Innan detta minnesvärda möte upplöstes», tillägger emellertid Wadström i sitt bref af 1788, »every one present expressed his warmest and most cordial assurance to labour each in his particular station, unceasingly to exert his utmost abilities in concerting, and carrying into execution, a plan, not only for the abolition of that execrable trade, but for the general civilization, founded on true christian principles, of these uncultivated and hitherto abused nations».

Man finner således, att, under det att W. år 1788 framhåller slafhan-

Digitized by Google

slafhandeln. 1791—93 bodde han i Manchester, där han inrättat en linonfabrik, men sedan denna måst nedläggas, återvände han till London, hvarifrån han 1795 öfverflyttade till Paris, där han dog d. 5 april 1799. Han var gift med Ulrika Westerberg, som dog ett år efter mannen. Deras enda barn, dottern Carolina Augusta, kom som ung till Sverige och afled ogift d. 18 sept. 1858.

Afhandling om nyttan för Sverige af handel och nybyggen i Indierna och på Africa. Stockholm, tryckt hos Peter Hesselberg, 1776. 4 opag. + 70 sid. 8°.

Den onämnde författaren var löjtnanten vid Nylands infanteri, sedermera hofjunkaren Ulrik Nordenskiöld, född 1750, död på Frugård i Finland 1810. Af företalet, dateradt Stockholm d. 8 Junii 1776 och undertecknadt af Adolph Modeer, »Kongl. Patr. Sällsk. första Secreterare», framgår, att skriften blifvit inlämnad till Patriotiska sällskapet, där »författarens berömliga omtänksamhet, nit och bemödande blifvit ej mindre med upmärksamhet än nöje ansedde». Likväl hade sällskapet »icke sjelf varit utan villrådighet huruvida en så, som det synes, vidt utseende upgift ännu skulle kunna ställas i värket; men, som det ofta händer hvad man minst förmodat», hade sällskapet icke velat, att författarens arbete skulle »bortdöljas», utan gärna sett att det blefve tryckt.

Skriften innehåller en del betraktelser öfver nyttan af kolonier i allmänhet och särskildt förmånerna däraf för Sverige; den söker bemöta de invändningar, som skulle kunna göras mot förslaget att upprätta sådana; samt redogör för de trakter, som för en anläggning borde ifrågakomma. I främsta rummet framhålles härvid Guineakusten, om hvars naturbeskaffenhet och produkter lämnas åtskilliga upplysningar. En lockande beskrifning gifves af Guldkustens rikedom: enligt en åberopad auktoritet säges sanden därstädes vara så guldhaltig, »at af den som strös på golfven i europeernas hus, en negrinna stundom vaskar guld-doft för 1 à 1 ½ riksdalers värde om dagen». Och utom hvad som redan vore kändt om den afrikanska kustens förmåner — »hvad för uptäckter borde icke förväntas i detta landet, om våra dråpeliga Linné disciplar finge inträde derstädes, som Guinea mera än andra länder saknadt»!

Att den föreslagna svenska kolonisationen skulle bidraga till slafhandelns bekämpande antydes ingenstädes. Tvärtom nämnas slafvar vid uppräkningen af flera trakters produkter, men angelägenheten af att dessa behandlas väl framhålles, hvarjämte betänkligheten mot »at inkräkta länder och göra sig förmon deraf på de inföddas omkostnad» bemötes med inskärpande af ett »noga aktgifvande på invånarnes egna lagar och förbindelser samt deras granlaga vidmagthållande».

Digitized by Google

Outlines of a Plan for forming an Association, in order to establish a new and free Community out of Europe, and beyond the sphere of it's political, financial and (especially) commercial influence. Tryckt i: WADSTRÖM, *Essay on Colonization,* II, 1795, s. 182—184.

Wadström antyder (ibid. s. 179), att denna plan framgått af förhandlingarna vid ett år 1779 i Norrköping hållet sammanträde af några personer, hvilka bildat ett sällskap till mänsklighetens förbättring genom införande af en ny samhällsordning. Man hade dock snart insett omöjligheten af att i något europeiskt land upprätta en »status in statu», där sällskapet skulle kunna realisera sina hufvudsyften att: »stifta sina egna lagar», »slå eget mynt» och »afskaffa fängelse för gäld» (sic!). Man hade följaktligen fäst sina blickar på Afrikas västkust, särskildt vissa trakter, som beskrifvits af en fransk resande, chevalier Des Marchais. Ur dennes arbete meddelar Wadström (ibid. s. 318—325) i engelsk öfversättning åtskilliga utdrag, där förmånerna af trakten vid Kap Mesurado framhållas och detaljerade beräkningar af kostnaderna för en koloni därstädes framläggas; betecknande nog förtiger han, att dessa beräkningar hufvudsakligen äro grundade på vinsten af slafhandel och att författaren själf var kapten på ett slafskepp (se: *Voyage du chevalier Des Marchais en Guinée, isles voisines, et à Cayenne, fait en 1725, 1726 & 1727...* Par le R. Père LABAT, T. I, Paris 1730, s. 108—139 & 183—193; Wadström citerar en senare upplaga af detta arbete).

En härifrån något afvikande framställning af mötet i Norrköping och dess syften lämnas af Wadström i ett bref, dateradt London, mars 1788 (*The New-Jerusalem Magazine,* 1790, s. 70—72). Han säger här, att mötet, som bestått af hängifna beundrare af Swedenborgs skrifter, samlats »in consequence of reflecting on the favourable account this eminent author gives, both in his printed works and manuscripts, of the African nations». Mötets förnämsta uppgift hade därför varit att uttänka en praktiskt utförbar plan för att bland dessa nationer grunda ett nybygge, som skulle utan hinder kunna realisera ett »nytt system» för ett fritt samhälle. Ju mer man trängt in i ämnet, dess mer hade det dock för de församlade blifvit uppenbart, att en korporation af »sanna och uppriktiga kristna» icke skulle kunna bildas på Afrikas kust, innan slafhandeln, som dittills varit enda föremålet för trafiken därstädes, blifvit utrotad. Denna reflexion upprepar Wadström år 1795, dock utan bestämd antydan om att den tillkommit redan på mötet i Norrköping. »Innan detta minnesvärda möte upplöstes», tillägger emellertid Wadström i sitt bref af 1788, »every one present expressed his warmest and most cordial assurance to labour each in his particular station, unceasingly to exert his utmost abilities in concerting, and carrying into execution, a plan, not only for the abolition of that execrable trade, but for the general civilization, founded on true christian principles, of these uncultivated and hitherto abused nations».

Man finner således, att, under det att W. år 1788 framhåller slafhan-

Digitized by Google

delns afskaffande såsom Norrköpingsmötets hufvudsyfte, han i sin berättelse därom af år 1795 lägger förnämsta vikten vid upprättandet af ett samhälle fotadt på nya principer. Vid båda tillfällena uppgifver han, att det varit Ulrik Nordenskiölds ofvan citerade afhandling, »understödd af författarens inflytande och verksamhet vid hofvet i Stockholm», som förmått Gustaf III att bevilja tillåtelse för 40 familjer att emigrera till Afrikas västkust. De hade tillerkänts rätt att organisera sin egen styrelse, att tillämpa sina egna lagar och att upprätta ett samhälle i alla afseenden oberoende af Europa och äfven af Sverige, hvars beskydd de dock, innan den nya kolonien vunnit nödig stadga, skulle ha att påräkna. De enda villkor, som utfästes vid privilegiets beviljande, voro, att samhället själf skulle bära alla kostnader för expedition och anläggning, samt att intet intrång skulle göras i territorier, på hvilkas besittning andra europeiska makter gjorde anspråk. Företaget hade dock icke kommit till stånd, dels af brist på en »systematisk plan» för dess utförande, dels till följd af det pågående kriget mellan Frankrike och England (1778—83). Wadström meddelar i engelsk öfversättning åtskilliga utdrag ur Ulrik Nordenskiölds afhandling (se: *Essay on Colonization,* P. II, s. 226 o. 326), men han säger, att ett längre afbrott i postförbindelsen mellan Hamburg och England hindrat honom i hans afsikt att framlägga en kopia af Gustaf III:s »singular charter». Lydelsen af detta aktstycke framgår af följande afskrift ur Handels- och finansexpeditionens registratur 1781, fol. 403, som blifvit mig benäget meddelad af riksarkivarien Emil Hildebrand:

Resolution för lieutenanten Nordensköld, at med några frivillige få begifva sig ur riket.

Kongl. Maij:ts nådiga resolution uppå dess trotjenares lieutenanten ädel och välbördig Ulric Nordenskjölds underdåniga ansökning om nådigt tillstånd, at jämte trettjo eller fyratjo ledige frivillige få öfverresa till Africa väster om Cap de bonne esperance för at derstädes sig etablera. Gifven Drottningholms slott den 27 september 1781.

Kongl. Maij:t har tagit denna underdåniga ansökning uti öfvervägande; och lämnar till den samma dess nådiga bifall med vilckor, at deräst lieutenanten Nordensköld och de som i sälskap med honom sig utur riket begifva, skulle vilja taga i besittning någon af ett annat folckslag förut intagen plats, eller i annor måtto förolämpa och ofreda andre som vistas i den verldsdel dit desse sig ärna, de då icke må hafva at hoppas på Kongl. Maij:ts nådiga hägn och beskydd. Hvilcket till underdånig efterrättelse länder. Datum ut supra.

GUSTAF.

J. Liljencrants.

Enligt Odhner (*Sveriges polit. historia under konung Gustaf III:s regering,* D. 2, 1896, s. 493) hade redan år 1779 en ansökan ingifvits af fem unga adliga officerare, bland dem Ulrik Nordenskiöld, att de i och för anläggande af »handels- och planteringsnybyggen» i Afrika måtte få åtnjuta Kungl. Maj:ts understöd, att en fregatt måtte ställas till deras förfogande m. m. Möjligen ha vi att i denna ansökan se den omedelbara följden af Norrköpingsmötets förhandlingar, men de officiella skrifterna visa intet spår

Digitized by Google

WADSTRÖMS, SPARRMANS och ARRHENIUS' resa till Afrika.

Oaktadt Wadström, så vidt jag kunnat finna, aldrig bestämdt uttalat, att hans resa till Afrika föranledts af intresset för slafhandelns undertryckande, hafva en del af hans biografer framställt ett sådant påstående. Detta och andra antaganden om hans bevekelsegrunder torde ha föranledts af den hemlighetsfullhet, hvarmed hans resplaner omgåfvos och som af Wadström själf aldrig fullständigt skingrats. Carl Fredrik Bergklint, medhjälpare i August Nordenskiölds alkemistiska experimenter, skrifver d. 24 april 1787, att Wadström »reser utrikes; hvarthän får ej nämnas» (ARPPE, anf. arb., s. 30). Ett rykte synes ha varit utspridt, att resan gällde uppsökandet af ett Swedenborgskt samhälle, som förmenades existera i det inre af Afrika (se: SUNDELIN, *Svedenborgianismens historia i Sverige,* Ups. 1886, s. 260 och 264 not). Bergklint tillbakavisar med förtrytelse detta påstående och säger d. 4 mars 1791: »Icke vet jag hvar de tagit den sagan, att vi tro ett nytt Jerusalem in natura skall finnas i Afrikas ödemarker; det är ju tvärt emot Swedenborgs skrifter, som allt förklarar andeligen» (ARPPE, s. 57). Så helt oförklarligt torde dock icke ryktet ha varit, ty i den af Wadström redigerade tidskriften *The New-Jerusalem Magazine* (1790, s. 181—186) läses en uppsats med titeln »That the Lord now establishes a Church in Africa», där åtskilliga utdrag meddelas ur Swedenborgs skrifter »concerning the Africans and the institution of the New Church there». Att uppsatsens författare ej fattat detta blott som »andliga förklaringar» synes framgå däraf, att han ur ett af Swedenborgs outgifna manuskript återgifver »a curious description respecting the situation of the Lord's New Church in Africa», åtföljd af en kartskiss, som visserligen torde behöfva en tydligare förklaring än den Swedenborgs därom citerade ord innehålla. Ingen samtida antydan finnes dock om, att Wadström påverkats af dessa fantasier. Såsom grundlöst bör ock anses, hvad Per Wieselgren skrifver (*Biogr. lex.,* D. 19, 1852, s. 143) om anledningen till Wadströms resa: enligt honom hade »Leopold försäkrat, att Kellgren först tog sig djerfheten att skrifva poemet: *Man eger ej Snille derföre att man är galen,* när han sport att den aktade bergsmannen W. deltog i [det Swedenborgska] svärmeriet». Poemet, säger Wieselgren vidare, »sårade W. så djupt, att han ansågs derföre vilja draga sig undan för svenska allmänhetens spefulla blickar», och därtill »beredde konungen ett ärofullt tillfälle» — genom att bekosta hans resa till Afrika. Huru det förhållit sig med Leopolds »försäkran» torde ej kunna konstateras; att Wieselgrens yttrande i öfrigt är ovederhäftigt, framgår däraf, att Kellgrens bekanta poem, »insändt till Sällskapet: Pro Sensu Communi d. 1 Sept. 1787», jämte därvid fogade anmärkningar, till hvilka Rosenstein anses hafva bidragit, publicerades i *Stockholmsposten* för d. 4—18 oktober nämnda år, alltså vid en tidpunkt, då Wadström, efter att ett halft år tidigare ha lämnat Stockholm, redan befann sig i Afrika. Om sin egen uppfattning af expeditionens föremål har han ej gifvit någon tydligare förklaring än genom orden, att »the truth is,

Digitized by Google

thath the King loved gold, my worthy companions loved natural science, and I loved colonization» (*An Essay on Colonization,* II, s. 187).

Öfver Wadströms och hans följeslagares afrikanska resa finnes ingen sammanhängande berättelse utgifven. Underrättelser därom läsas i följande publikationer:

C B. WADSTRÖM's Resa ifrån Stockholm genom Danmark, Tyskland och Frankrike till Senegal-länderna i Afrika, åren 1787 och 1788. Tryckt i: *Archiv för nyare resor,* Stockholm, J. P. Marquard, Bd 5, 1811, s. 38—72, 134—154. Bd 6, 1811, s. 49—79, 62—79, 1—7; med en graverad tafla föreställande »Negerspel».

Inledes af en kort »Biografisk underrättelse», som afslutas med ett beklagande af, att Wadström icke själf kunnat utarbeta sin resebeskrifning, och med uppgiften, att »hans papper och teckningar emedlertid äro räddade och bevaras utaf en hans, i en sjöstad, ännu lefvande vän». Därefter följa 23 bref, förmodligen riktade till samme vän, hvars namn icke nämnes. I det första omtalas Wadströms afresa från Stockholm d. 30 april 1787 och hans audiens föregående dag hos Gustaf III. Konungen hade genom finansministern grefve Ruuth gifvit honom en assignation på 4,200 livres och 600 speciериksdaler (2,700 rdr sp. af subsidiemedlen, enl. Odhner), hvaraf dock hälften skulle tillkomma hans båda reskamrater. Den gemensamma kassan bestod af 12,600 livres och 600 rdr, en summa som Wadström ansåg ringa för att »genomresa Europa och intränga i det inre af Afrika».

Under färden genom Sverige besöktes Norrköping, Linköping, Jönköping och Helsingborg, hvilka städers handel, industri och öfriga märkvärdigheter beskrifvas. Öfver Helsingör fortsattes resan till Köpenhamn, där Wadström sammanträffade med Sparrman och Arrhenius, och vidare sjöledes till Lübeck. Fjärde brefvet är ägnadt åt Hamburg, hvars invånare och inrättningar skildras i mycket ogynnsamma färger. Af öfriga tyska städer, som passerades, omtalas Osnabrück, Münster, Düsseldorf och Aachen — under denna del af resan förnyade Wadström bekantskapen med personer, som bistått honom, då han 13 år tidigare råkat i svårigheter under sina försök att värfva smeder från Solingen för öfverflyttning till Sverige. Öfver Maestricht och Brüssel nåddes franska gränsen vid Valenciennes, och d. 18 juni skedde ankomsten till Paris.

Vistelsen i Paris upptogs till stor del af att stifta bekantskap med stadens vetenskapliga och litterära notabiliteter; om den svenska ambassadörens fru, M:me de Staël, säges, att hon blixtrar af kvickhet och synes behärskad af en gränslös äregirighet: »hon skall säkert en dag komma att uppträda som författarinna för att på detta sätt försäkra sig om odödlighet». För öfrigt ägnas hufvudparten af anteckningarna från Paris åt en jämförelse mellan denna stad och London, mellan fransmännen och engelsmännen, hvilken jämförelse utfaller helt och hållet till de senares nackdel. Att detta

Digitized by Google

omdöme uttalas redan före förf:s mångåriga vistelse i England, ger brefvens utgifvare anledning att i en not framkasta misstanken om, att Wadström *senare* skrifvit detta bref, och häri torde han nog hafva rätt: brefven gifva i allmänhet ej intrycket af omedelbar iakttagelse; och, exempelvis, förutsägelsen om den kommande revolutionen och dess »befläckande med oskuldens och redlighetens blod genom den politiska fanatismens mordvapen» kan näppeligen blott tillskrifvas förf:s siareförmåga.

Försedda med den svenska ambassadörens rekommendationer och den franska konungens pass begåfvo de resande sig öfver Rouen till Havre, hvarifrån den franska regeringen beredt dem fri resa på ett Senegal-kompaniets skepp, »inrättadt för negertransporten». Färden anträddes den 29 augusti; från självfva sjöresan, som till följd af stiltje fördröjdes vida öfver det vanliga måttet, finnes ingen anteckning af särskild märkvärdighet. Den 16 okt. 1787 steg man i land på den lilla ön Gorée, en fransk besittning vid Afrikas kust, nära Kap Verde.

I brefven fr. o. m. det 10:e beskrifver Wadström sin vistelse i Afrika. Man finner däraf, att han tillbragte största delen af tiden på Gorée, där han och hans kamrater rönte stor vänlighet af guvernören, chevalier de Boufflers; efter dennes afresa d. 20 nov. visade de franska myndigheterna mindre tillmötesgående. Utom några »lustresor» till fasta landet, företogo Wadström och Sparrman en exkursion till negerbyn Joal, 20 mil söder om Gorée, dit de åtföljde en M. Vassimont, som utsändts af guvernören för att skaffa slafvar. Under denna färd, som anträddes d. 3 nov. och torde ha räckt något mer än en vecka, inträngde Wadström 3 franska mil in i landet. Två gånger, ena gången till sjöss d. 28 nov., andra gången till lands d. 24 dec., gjorde han fåfänga försök att uppnå Senegal och måste efter få dagar med oförrättadt ärende återvända till Gorée. Efter ytterligare några korta utflykter härifrån, hvarunder Wadström en gång i sällskap med en neger gjorde en promenad af 4 lieues »inåt skogen», afreste han den 3 januari 1788 på ett amerikanskt skepp till Saint Louis vid Senegalflodens mynning, dit han anlände d. 12 i samma månad. Återresan till Frankrike anträddes ej långt därefter (datum angifves icke). Anledningen till, att vistelsen i Afrika blef så kort, förklarar Wadström ha varit de tusen svårigheter, som hindrat honom att tränga längre in i landet, hans okunnighet i arabiska språket, tvedräkten mellan fransoserna och konungarna på kusten samt fruktan för engelsmännens angrepp på de franska kolonierna under det kort förut inträdda krigstillståndet. Oaktadt tillfällena till personliga iakttagelser alltså varit ganska inskränkta, ansåg sig Wadström redan i ett bref till grefve Ruuth af den 20 nov. 1787, af utgifvaren meddeladt såsom not till det 15:e brefvet, kunna inberätta, att han kommit i besittning af alla nödiga underrättelser rörande ändamålet med resan och att »rätta tiden vore inne för Sverige att i Afrika upprätta en handelskoloni». Till plats härför förordas trakten vid Kap Mesurado, men han stödde sig härvid blott på andras utsago; icke ens hans plan att uppnå det mera närbelägna Sierra Leona hade kunnat förverk-

Digitized by Google

ligas. Sina iakttagelser om slafhandeln hade han förnämligast gjort under utflykten till Joal; det mesta af hvad han i öfrigt har att anföra om dess skändligheter beror på underrättelser af andra. Slutligen kan förtjäna framhållas, att han flere gånger relaterar historier om, att Afrikas inre vore bebodt af hvita människor, af »mycket upplysta folkslag». »Men hvaraf vet man det», tillägger han, »när man icke kan komma dit för de stora öknar, som omgifva dessa länder?»

Letters relative to a Voyage undertaken to Africa in the Year 1787, for the Purpose of promoting a Plan for a new and independant Settlement on the Western Coasts of that Region, communicated to the Editors by one of their Correspondents; i: *The New-Jerusalem Magazine,* London 1790, sid. 70—73, 125—132, 157—164.

I de tre bref af Wadström, som här meddelas — fortsättningen uteblef till följd af tidskriftens upphörande — skulle han, enligt hvad han inledningsvis anmärker, ej berätta tilldragelserna i kronologisk eller systematisk ordning, utan med begagnande af brefstilens frihet återgifva sådana utdrag ur sin journal, som antogos kunna mest intressera läsaren. Om självfva resan får man ej veta något annat, än att afsikten därmed varit att från något ställe på Guineakusten intränga i det inre af landet, där göra noggranna iakttagelser öfver olika folkslag, djur, växter och mineralier samt om möjligt passera tvärs genom världsdelen till dess östra kust — ett vetenskapligt program där den i ofvanstående rubrik angifna planen till ett oberoende nybygge helt och hållet förbigås. I öfrigt innehåller det första brefvet hufvudsakligen den ofvan anförda redogörelsen för mötet i Norrköping, de i följd däraf i Sverige planlagda företagen samt dessas misslyckande. De båda öfriga brefven upptagas helt och hållet af utdrag ur M. Des Marchais' arbete; det sista beledsagas af ett kopparstick innehållande en kartskiss öfver Afrika, en special af trakten vid Kap Mesurado och en bild af några negerhyddor därstädes, den sistnämnda en fri kopia efter Des Marchais: »Maisons des Nègres du Cap Mezurade» (T. I, s. 121). Härtill ansluta sig en del bref från »a gentleman of known character and respectability», Harry Gandy, Esq., i hvilka Wadströms kolonisationsplaner och sociala system lifligt förordas. Denne Gandy, hvilken i sin ungdom seglat på slafskepp, men sedan blifvit kväkare och bittert ångrade sina tidigare förvillelser (se: CLARKSON, *History of the Abolition of the African Slave-Trade,* Lond. 1808, I, s. 294), försåg Wadström med upplysningar angående Sierra Leona, som Gandy två gånger besökt och som af honom ansågs bäst lämpa sig för kolonisering.

Brefven i *The New-Jerusalem Magazine* äro undertecknade: Charles Berns Wadstrom. Denna förändring af dopnamnet Bernhard, som Wadström sedermera ofta använder, har sin förklaring i ett falskt pass för honom, lydande å »köpmannen Carl Berns», som Gustaf III utfärdade d. 12 april 1774, då Wadström stod i begrepp att anträda sin värfningsresa till Solingen

Digitized by Google

(det af konungen egenhändigt undertecknade originalet, jämte ett samma dag gifvet pass med det riktiga namnet, finnes i den samling af Wadströms papper, som i inledningen till denna uppsats omnämnes).

Utom i sina här anförda bref har Wadström skildrat enskilda episoder af sin resa i sin bok *Observations on the Slave-Trade* (bl. a. besöket i Joal). I *An Essay on Colonization* (II, s. 335—338) har han publicerat de bref, som i juli och augusti 1787 riktades till baron Staël von Holstein från Senegalkompaniets direktör Fraisse och marinministern marskalk de Castries såsom svar på den förstnämndes anhållan om fri passage för de svenska resandena till Afrika, äfvensom Castries' rekommendationsbref för dessa till åtskilliga franska agenter i Afrika; Wadström och hans kamrater sägas begifva sig dit »pour se livrer à des recherches relatives à l'histoire naturelle». Att några af rekommendationsbrefven äro ställda till Frankrikes konsuler i Marocko, Alger, Tunis och Tripolis, bevisar, att resans mål varit, om icke Afrikas ostkust, åtminstone framträngandet till någon hamn vid Medelhafvet.

Utdrag af et Bref, ifrån Hr Professor AND. SPARRMAN; dat. Goerée, d. 20 Nov. 1787, i: *Almänna Tidningar,* året 1788; Förste Delen, N° 18, s. 138—139.

Detta korta meddelande är det enda af Sparrman, som i tryck publicerats angående resan. Besöket i Joal omtalas med följande ord: »Härom dagen följde jag en fransysk ambassade til en Neger-kung, här kallad Barbasin de Joal, och kände Hans Maj:t på pulsen, samt ordinerade något för hans af bränvin corroderade innanmäten; och lär jag aldrig få se en mera enväldig herre, ty han kan sälja til och med sina barn och premier-ministrer.»

Ett föregående nummer af samma tidskrift innehåller (s. 131) en notis om de resandes ankomst till Gorée och deras afsikt att begifva sig inåt fasta landet för att undersöka detta »på naturalhistoriens och i synnerhet mineralogiens vägnar»; det tillägges, att de »torde äfven göra en resa vidare til de fransyska öarne i America, innan de vända om til Sverige, icke utan nya uptäckter och tilväxter för vetenskaperne».

Det vetenskapliga utbytet blef dock antagligen ganska ringa. Mineralogen Arrhenius har därom icke publicerat något, och det enda vetenskapliga arbete af Sparrman, som hänför sig till Västafrika, är en uppsats med titel:

Bucco atro-flavus: Et nytt fogel species ifrån Sierra Liona, beskrifvit af A. SPARRMAN, i: *Vetenskaps Akademiens Handlingar,* 1798, s. 305—307, med en tafla, tecknad i London af J. W. LEWIN och graverad i Stockholm af FR. AKREL.

Den beskrifna fågeln hade dock ej erhållits under den ifrågavarande resan, utan »sändes 1797 ifrån Sierra Liona och gafs till Herr John Heathcote, en nu hit-rest [till Stockholm] vetenskaps-älskare från London».

Digitized by Google

Report of the Lords of the Committee of Privy Council appointed for the Consideration of all Matters relating to Trade and Foreign Plantations, 1789.

Minutes of Evidence before the House of Commons relative to the Slave Trade, Part I–IV, 1790—91.

Till dessa publikationer har jag icke haft tillgång och kan därför ej fullständigt eller fullt exakt återgifva deras titlar. Till belysning af svenskarnas deltagande i den sedan år 1785 i England kraftigt bedrifna agitationen mot slafhandeln må följande meddelas.

Efter det en mängd petitioner riktade mot slafhandeln inkommit till parlamentet, beslöt engelska regeringen den 11 febr. 1788, att »a committee of privy council should sit as a board of trade, to take into their consideration the present state of the African trade, particularly as far as related to the practice and manner of purchasing or obtaining slaves on the coast of Africa, and the importation and sale thereof, either in the British colonies and settlements, or in the foreign colonies and settlements in America or the West-Indies; and also as far as related to the effects and consequences of the trade both in Africa and in the said colonies and settlements, and to the general commerce of this kingdom» (CLARKSON, *Abolition of the Slave-Trade*, I, s. 471).

Den sålunda öppnade undersökningen visade sig till en början föga gynnsam för slafhandelns motståndare: många af deras vittnen vägrade att inställa sig eller återtogo inför kommissionen sina tidigare förklaringar, under det att det mäktiga slafhandlareintresset förebragte vittnesmål som bevis för att abolitionisterna blifvit missledda af felaktiga eller öfverdrifna skildringar. Thomas Clarkson, som påtagit sig den praktiska sidan af agitationen ute i landet, under det att Wilberforce verkade därför i parlamentet och hos regeringen, måste därför erkänna att, sedan kommissionen suttit en månad, det såg illa ut för den sak han förfäktade. Då anlände Sparrman och Wadström till London. Om mötet med dem berättar Clarkson (anf. arb. I, s. 489) följande:

»It so happened, that by means of George Harrison, one of our committee, I fell in unexpectedly with these gentlemen. I had not long been with them before I perceived the great treasure I had found. They gave me many beautiful specimens of African produce. They showed me their journals, which they had regularly kept from day to day. In these I had the pleasure of seeing a number of circumstances minuted down, all relating to the Slave-Trade, and even drawings on the same subject. I obtained a more accurate and satisfactory knowledge of the manners and customs of the Africans from these, than from all the persons put together whom I had yet seen.»

Clarkson blef därför ytterst angelägen, att de båda svenskarna skulle uppträda inför Privy Council's kommitté, och härtill gåfvo de beredvilligt

Digitized by Google

sitt bifall. Som Sparrman inom kort skulle afresa från London, blef han först förhörd. Clarkson ger en kort resumé af hans vittnesmål: infödingarna i Afrika skulle lefva lyckliga i en yppig natur, om ej slafhandeln existerade; krig anstiftades där endast för att skaffa slafvar; de hvita begagnade sig af alla slags konstgrepp och svek för samma ändamål; med ett ord: »every enormity was practized in Africa, in consequence of the existence of the Trade».

»These specific instances», tillägger Clarkson, »made a proper impression upon the lords of the council in their turn: for Dr. Spaarman was a man of high character; he possessed the confidence of his sovereign; he had no interest whatever in giving his evidence on this subject, either on one or the other side; his means of information too had been large; he had also recorded the facts which had come before him, and he had his journal, written in the French language, to produce. The tide therefore, which had run so strongly against us, began now to turn a little in our favour.»

Clarkson berättar vidare (ibid. I, s. 564), att ett af de viktigaste argument, som mötte honom och hans vänner, var att, om England förbjöde slafhandeln, så skulle andra nationer så mycket ifrigare ägna sig däråt. Visserligen hade man förhoppning, att en i Paris stiftad förening mot slafveriet skulle förmå den franska nationen att afhålla sig därifrån, men ingen garanti funnes för att liknande hänsyn i allmänhet skulle göra sig gällande. Man borde därför begagna tillfället af Sparrmans hemresa för att genom honom vinna den svenska konungens understöd och förmå denne att förbjuda sina undersåtar att inlåta sig på slafhandeln, om engelsmännen öfvergåfve den. Tanken på denna adress till Gustaf III synes ha väckts genom:

A Memorial to the Committee for the Abolition of the Slave Trade; undert. JAMES RAMSAY, June 10th, 1788; tryckt i *The New-Jerusalem Magazine,* 1790, s. 294—295.

Denna skrift utgår från angelägenheten af att bemöta samma invändning, som Clarkson påpekar. Det vore dock antagligen fåfängt att vända sig till nationer, som redan vore engagerade i slafhandeln; man måste uppsöka en monark och ett folk, som icke hade någon förbindelse med denna omänskliga trafik. »There is but one such maritime state and king in Europe, that of Sweden. Luckily for our wish, the Swedes are a sensible discreet sober people, their king a pattern for monarchs, who holding the liberties of his country at his pleasure, has been contended to extricate it from the grievous tyranny of a corrupt aristocracy, and advance its rank among the neighbouring nations; placing his ambition and glory in rendering his subjects free and happy under the protection of the law.» Konungen borde därför uppmanas att taga ledningen af det ärofulla verket och använda sitt personliga inflytande för att befria kristenheten från den skandalösa trafiken.

Detta förslag gillades af kommittén för slafhandelns afskaffande. Dess bref (på franska) till Gustaf III, undertecknadt af kommitténs ordförande Granville Sharp, är likaledes publiceradt i *The New-Jerusalem Magazine,*

Digitized by Google

(s. 295—296)[1]. Här erinras om konungens bekanta yttrande, att han ville vara »den förste medborgaren bland ett fritt folk»; en förhoppning uttalas, att han måtte begagna hela sin makt för att hindra sina egna undersåtar att taga del i en handel, »som skulle sätta en outplånlig fläck på den ädla svenska nationen»; och han ombedes mottaga några brefvet åtföljande böcker, väl värda hans uppmärksamhet, emedan de innehölle en bedröflig tafla af de olyckliga afrikanernas lidanden.

Enligt Clarkson (I, s. 565) fick kommittén genom Sparrman sedermera underrättelse om, att konungen gunstigt mottagit såväl brefvet som böckerna[2]; han hade bemyndigat Sparrman att meddela, att han tyvärr — »in consequence of those hereditary [sic!] possessions which had devolved upon his majesty» — nödgades erkänna, att han vore härskare öfver en ö [Sankt Barthelemy], som hufvudsakligen blifvit befolkad af afrikanska slafvar, men

[1] Originalet finnes i 11:e bandet af de Gustavianska papperen i Uppsala.

[2] Tre af dessa volymer, uniformt inbundna i röd marocco med guldsnitt, finnas i Kungl. biblioteket, dit de kommit 1792 med »Högst salig H:s Maj:ts Konung Gustaf IIIs Boksamling, som var upstäld uti Konungens rum på Kongl. Slottet här i staden». De innehalla följande skrifter:

[1.] An Essay on the Treatment and Conversion of African Slaves in the British Sugar Colonies. By the Rev. JAMES RAMSAY, M. A. Vicar of Teston, in Kent. Lond. 1784.
An Inquiry into the Effects of putting a stop to the African Slave Trade... By the Author of the Essay on the Treatment... [JAMES RAMSAY]. Lond. 1784.
Objections to the Abolition of the Slave Trade, with Answers... By the Rev. JAMES RAMSAY. Lond. 1788.
A Letter from Capt. J. S. Smith to the Revd Mr Hill on the State of the Negroe Slaves... [Ed. by JAMES RAMSAY.] Lond. 1786.

[2]. An Essay on the Slavery and Commerce of the Human Species, particularly the African; translated from a Latin Dissertation [by THOMAS CLARKSON], which was honoured with the First Prize in the University of Cambridge, for the year 1785. 2d ed. Lond. 1788.
An Essay on the Impolicy of the African Slave Trade. By the Rev. T. CLARKSON, M. A. Lond. 1788.

[3.] Some Historical Account of Guinea... With an Inquiry into the Rise and Progress of the Slave Trade, its Nature, and Lamentable Effects. By ANTHONY BENEZET. New Ed. Lond. 1788.
Thoughts on the Slavery of the Negroes. [By JOSEPH WOODS.] 2d Ed. Lond. 1785.
Thoughts upon the African Slave Trade. By JOHN NEWTON, Rector of St. Mary Woolnoth. Lond. 1788.
An Account of the Slave Trade on the Coast of Africa. By ALEXANDER FALCONBRIDGE, Late Surgeon in the African Trade. Lond. 1788.

En nu förlorad fjärde volym skall enligt ANDERS WILDES katalog öfver Gustaf IIIs böcker ha innehållet följande:

A Summary View of the Slave Trade, and of the probable Consequences of its Abolition. Lond. 1787.
A Letter to the Treasurer of the Society instituted for the Purpose of effecting the Abolition of the Slave Trade. From the Rev. ROBERT BOUCHER NICKOLLS, Dean of Middleham. Lond. 1788.
Observations on a Guinea Voyage. By FIELD STANFIELD. Lond. 1788.

Digitized by Google

att han ofta hade erinrat sig deras hårda lott. Hvad slafhandeln beträffade, så hade han aldrig hört talas om, att någon köpman från hans land tagit del däri, och han ville göra allt hvad han kunde för att de äfven framdeles skulle hålla sig obefläckade däraf, i händelse England skulle visa prof på det storsinne, som man gifvit honom anledning att emotse.

Wadströms samtida verksamhet behandlas af Thomas Clarkson, som så utförligt redogör för abolitionisternas och i synnerhet sina egna åtgärder, med en anmärkningsvärd fåordighet. Han upptager hans namn (II, s. 203) i förteckningen på de personer, som förhördes såväl af the Privy Council som af the House of Commons (Sparrman hade uppträdt endast inför det förra); han återger i korthet (II, s. 213) ett af hans yttranden i underhusets kommitté; och han omtalar hans arbete *Observations on the Slave Trade* (II, s. 27) och hans taflor (II, s. 151), som nedan skola beskrifvas. För öfrigt omnämner han Wadström blott på några få ställen (II, s. 19, 45, 147), i förbigående och alltid i andra rummet efter Sparrman.[1]

I saknad af de officiella handlingarna äro vi därför för kunskapen om Wadströms verksamhet hänvisade till hans egna yttranden och nedan citerade publikationer. Om sitt vittnesmål inför Privy Council säger han endast (*Essay on Colonization,* Introd. s. II), att på frågan om han trodde, att infödingarna kunde förmås att odla bomull, indigo, socker m. m. i den utsträckning, att dessa produkter kunde blifva föremål för handel, han svarat: »that the only encouragement would be by settling a colony of Europeans there, and though they would proceed by very slow degrees, yet they would gradually reconcile the princes and natives of the country to it; and he added, that he should himself be glad to be one of the first to engage in such an undertaking». Om sitt inflytande på uppfattningen i underhuset yttrar han sig (ibid., s. III) i mycket blygsamma ordalag.

Den undersökning angående slafhandeln, som underhuset 1788 beslutat, fortgick med åtskilliga afbrott de tre följande åren och afslutades i april 1791. Slafhandlarnas och plantageägarnas representanter förhördes åren 1789 och 1790, deras motståndare 1790 och 1791. Af de senare förhandlingarna har jag haft tillgång till följande sammandrag:

Abridgment of the Minutes of the Evidence, taken before a Committee of the Whole House, to whom it was referred to consider of the Slave-Trade, 1790. Nr. III, s. l. e. a. 157 s. 8:o.

Det andra i ordningen af de här refererade vittnesmålen är Wadströms (s. 5—14). Efter en kort uppgift om den afrikanska resan, som företagits

[1] Sparrman hade redan förut gjort sig känd i England, dels genom sitt deltagande i Cooks andra resa, dels genom sitt arbete: *Resa till Goda Hopps-Udden... åren 1772—76* (Sthlm 1783), som i engelsk öfversättning utkommit i flera upplagor (Lond. 1785, Dublin 1785, Perth 1789). Hvad han där yttrat om slafveriets ohyggliga tillämpning och fördärfliga följder i Kaplandet hade väckt abolitionisternas uppmärksamhet redan före Sparrmans ankomst till England. Se: CLARKSON, *An Essay on the Slavery,* Lond. 1788, s. 46.

Digitized by Google

på svenska konungens befallning för att »göra upptäckter» (the department allotted to witness was mineralogy, antiquities, and what regards the state of man), redogöres för de metoder, som på Senegalkusten användes för att anskaffa slafvar. Exempel anföras på huru europeerna för sådant ändamål anstiftade krig bland infödingarna, eggade de inhemska furstarna att sälja sina egna undersåtar och genom mångahanda konstgrepp och bedrägerier satte sig i besittning af den lefvande handelsvaran. En odräglig rättslöshet och osäkerhet hade häraf blifvit följden, som t. o. m. furstarna beklagade, då de ej stodo under inflytande af de rusdrycker eller förleddes af de skänker, som slafuppköparna frikostigt utdelade. Negrerna vore i själfva verket ett fredligt och vänligt folk och i intelligens icke underlägsna de hvita. De hade stor fallenhet för handel och industri och skulle utan tvifvel väl uppodla sitt land, om ej slafhandeln upptoge alla deras tankar. Landets naturliga produkter voro också mångfaldiga och värdefulla och skulle kunna ytterligare tillgodogöras genom ordnad handel och kolonisation. — Af hänvisningarna till originalprotokollet framgår, att Wadströms vittnesmål där upptagit ej mindre än 27 trycksidor.

Examination of the Evidences, before the Committee of the House of Commons, on the Abolition of the Slave Trade. Lond. 1791. 156 sid. 8°; med 2 taflor.

Lars von Engeström, hvilken synes ha intresserat sig för slafhandelsfrågan och såsom envoyé i London (1793—95) förskaffat sig ett rätt stort antal af därom utkomna broschyrer, nu befintliga i Kungl. biblioteket, har på sitt exemplar af den här citerade skriften antecknat, att densamma afbröts sedan 4 nummer utgifvits: »Ett större värk som innehåller hela saken uti sin vidd är utkommit, men endast utdeladt åt Parlaments Ledamöterne; fås således endast att kjöpa uti andra eller tredje mans hand.» Bland de i den afbrutna skriften upptagna vittnesmålen förekommer intet af Wadström.

An Abstract on the Evidence delivered before a Select Committee of the House of Commons in the years 1790, and 1791; on the part of the Petitioners for the Abolition of the Slave-Trade. Lond. 1791. XXVI + 155 sid. 8°; med en karta öfver Västafrika.

De afgifna vittnesberättelserna äro här ordnade i skilda kapitel efter innehållet. Wadströms uttalanden intaga en framstående plats och citeras flitigt (s. 3, 18, 89, 90, 91, 95, 97, 98). I en förutskickad alfabetisk lista öfver samtliga vittnen på abolitionisternas sida upptages: »WADSTROM, (CHARLES BERNS, Esq.) Chief Director of the Assay Office in Sweden, was in Africa near three months, in 1787 and 1788, with Doctor Spaarman, engaged by the King of Sweden to make discoveries.»

Digitized by Google

*A Summary View of the Evidence delivered before a Committee of the House of Commons, relating to the Slave Trade... By the Author of the Address to the People of Great Britain. London, sold by M. Gurney, 1792. 12 opag. sid. 8°.

Wadströms yttranden inför kommittén citeras passim i denna lilla, i agitationssyfte utgifna skrift.

The Debate on a Motion for the Abolition of the Slave-Trade, in the House of Commons, on Monday and Tuesday, April 18 and 19, 1791, reported in detail. Lond. 1791. 124 sid. 8°.

Denna debatt inleddes af Wilberforce med ett längre anförande. Redan i början af detta (s. 4) citerade han Wadström, »whose curious and interesting relation, he could not doubt, had attracted the attention of every Gentleman who had looked into the evidence.» Hufvudtalaren å abolitionisternas sida var för öfrigt Fox; äfven han stödde sig på fakta uppenbarligen hämtade från Wadströms vittnesmål (s. 111), ehuru dennes namn icke nämnes i referatet. Såväl Wilberforce som Fox slösade dock denna gång förgäfves med sin vältalighet: motionen om förbud för slafhandeln afslogs af underhuset med 163 röster mot 88.

Wadströms samtida verksamhet för slafhandelns undertryckande inskränkte sig dock ej till hans uppträdande inför de officiella undersökningskommissionerna. Om hans nit för en rörelse, hvari han måhända mera tillfälligt än afsiktligt blifvit inledd, vittna följande publikationer:

A View of Joal, on the Coast of Guinea in Affrica. Dedicated to the Sound Politicians of all the Trading Nations in Europe. C. B. WADSTRÖM del. CATHE PRESTELL excu[t]. Published by the Author as the Acts directs — N° 6 Poultry, London. [1789.] Akvatintagravyr, storl. 56 × 43 cm. (Se facsimilet fig. 1.)

A View taken near Bain, on the Coast of Guinea in Affrica. Dedicated to the feeling Hearts in all Civilized Nations. Drawn by R. WESTALL, from sketches made on the spot by C. B. WADSTRÖM. CATHE PRESTELL Sculp[t]. Published as the Act directs by the Author, N° 6 Poultry, London. [1789.] Gravyr och storlek lika med föregående. (Se facsimilet fig. 2.)

Till hvardera af dessa taflor hör en »Explanation», tryckt på ett blad i folio patent, med text på engelska och franska och två små graverade

Digitized by Google

vignetter. På förklaringen till den förstnämnda taflan utgöras dessa vignetter af en kartskiss öfver trakten kring Joal och en plan af negerbyn därstädes; hvad vignetterna på förklaringen till den senare taflan föreställa kan jag ej uppgifva, då denna förklaring saknas i Kungl. biblioteket. En kopia i förminskad skala (15 × 10 cm.) af den första taflan är publicerad i: *Taschenbuch der Reisen*... von E. A. W. VON ZIMMERMANN, Jahrg. 1, Lpz. 1802, s. 99, med underskrift: »Aussicht von Joal auf der Küste von Guinea, 14° 6′ n. Breite, nebst der Vorstellung des dortigen Menschenraubes. Nach dem Leben gezeich. v. C. B. Wadstroem. P. Veith sculp Dr.» Här är dock den förändring vidtagen, att ryttaregruppen i midten är utbytt mot röfvarescenen på taflan öfver Bain. En kort förklaring till bilden finnes i texten, s. 287.

Beskows uppgift i sin biografi öfver Wadström (s. 214 not), att denne i sina skrifter icke omnämnt dessa taflor (B. känner på grund af en »nyligen», 1861, publicerad tidningsnotis blott den ena) visar, att han icke uppmärksammat en »Advertisement» i slutet af arbetet *Observations on the Slave Trade*, 1789. Wadström tillkännager här, att taflorna nyss utgifvits, och att »his view, in undertaking to publish them, was more essentially to serve the cause of humanity, and he has therefore offered them at the same price which they cost him, not wishing to have any emolument from this sale»; priset var 15 shillings. Därjämte hänvisar han till de ställen i den citerade boken, där de afttecknade händelserna beskrifvas. Bilden af Joal visar huru ett af höfdingen utsändt ströfparti återkommer till byn med röfvade slafvar; den öfver Bain, huru en svart man ryckes från sina barn af några slafjägare, under det att modern bortföres af andra. Man kan dock ej helt identifiera bilderna med texten, hvarför man torde kunna antaga, att de förra blifvit i åtskilliga delar bearbetade; särskildt synes på den senare artisten Richard Westall, en företrädesvis som illustratör känd konstnär (död 1836), ha tagit sig åtskilliga friheter: landskapet med sin yppiga vegetation och höga berg ger mera intrycket af en fantastisk teaterdekoration än af naturtrohet.

Om effekten af dessa taflor för det syfte de afsågo att befrämja finnes intet uttalande af Wadström. Clarkson säger (II, s. 151), att han under sin vistelse i Paris, dit han 1789 begifvit sig för att bearbeta den franska opinionen i slafhandelsfrågan, lät (i oktober eller november) tillskicka sig 500 kolorerade kopior af Wadströms taflor, hvilka han sedermera, jämte en del abolitionistskrifter i fransk öfversättning, utdelade bland åtskilliga inflytelserika personer. Från en senare tid härstammar berättelsen, att taflorna (eller en af dem) varit uppsatta till allmänt åskådande i engelska parlamentets sessionssal, när Wadström där lämnade upplysningar om slafhandeln, samt att de bidragit, genom den djupa rörelse de väckte, till beslutet om slafbefrielsen. Beskow har, ehuru med reservation, återgifvit denna historia efter den af honom citerade tidningsartikeln; sedermera har den återgifvits i en särskild skrift med titel:

Digitized by Google

Fig. 1.

C B Wadstrom del

A View of JOAL.
on the Coast of Guinea in Africa.
Dedicated to the SOUND POLITICIANS of all
the Trading Nations in Europe

Vue de JOAL.
sur la Côte de Guinée en Affrique
Dédiée aux VRAIS & RAISONABLES POLITIQUES
de toutes les Nations Commerçantes de l'Europe

No 6 Poultry London

Digitized by Google

Fig. 2.

Drawn by R. Wadsall from sketches made on the Spot by C. B. Wadstrom

A View taken near BAIN, on the Coast of Guinea in Affrica Dedicated to the FEELING HEARTS in all Civilized Nations

Vue prise proche du BAIN, sur la Côte de Guinée en Affrique. Dédiée aux COEURS SENSIBLES des Nations Civilisées

Cath. Prestell Sculp.

Published as the Act directs by the Author No 6 Poultry London.

Digitized by Google

En tafla, som bidragit att rädda många tusende menniskors frihet och lif. Berättelse ur Carl Bernhard Wadströms lefnad af A. W. MÖLLER. Stockholm, tryckt hos E. Westrell, 1862. 16 sid. 8°.

Författaren (enl. Hj. Linnströms Boklexikon dansk vicekonsul i Jönköping, död i Köpenhamn 1881) berättar här »efter en tradition inom Wadströms släkt», att denne och hans sällskap på ett svenskt skepp anländt till det portugisiska faktoriet Zingichor vid Kasamanzaflodens mynning, och att han under en båtfärd på denna flod med vapenmakt befriat en negerfamilj, som fallit i slafhandlares händer. »Öfver denna händelse», heter det, »tecknade Wadström med mästarehand en tafla, framställande den scen, då modern under sina bödlars misshandling förgäfves söker omfamna sina gråtande barn, från hvilka hon nu för alltid skulle slitas»; hvarefter följer historien om taflans förevisning i parlamentet och den sensation den där åstadkommit. Det torde knappast behöfva påpekas, att allt detta är ren uppfinning: Wadström besökte aldrig Casamança (söder om Gambia) och han berör ej med ett ord den med många detaljer utsmyckade tilldragelsen. Ej ens beskrifningen af taflan, hvarmed uppenbart åsyftas bilden från Bain, är fullt riktig; emellertid säges originalet till densamma, »en vacker akvarell, ännu förvaras som en familjeklenod af Wadströms här i Sverige efterlämnade anförvanter».

Möjligen har föreställningen om den verkan, som Wadström frambragt med sina konstnärliga alster, uppstått genom en förväxling mellan dessa och en annan tafla:

Plan and Sections of a Slave Ship.

Denna tafla, som framställer det ohyggliga sätt, hvarpå slafvarna voro sammanpackade under transporten öfver oceanen, har så godt som otaliga gånger blifvit efterbildad; Fox hänvisade till den i sitt tal i parlamentet, och Clarkson spridde den i Frankrike, där den väckte stort uppseende. Åfven Wadström återgifver den med en förklarande text i sin *Essay on Colonization*, dock var han icke dess upphofsman såsom man skulle kunna antaga bl. a. af ett yttrande af Cecilia Bååth-Holmberg (*Kampen för och emot negerslafveriet,* Sthlm 1896, s. 14). Teckningen grundar sig på en noggrann uppmätning af ett slafskepp, utförd i Liverpool af en kapten Parrey; den publicerades första gången 1789 genom the Plymouth committee for the Abolition of Slavery (se: CLARKSON, II, s. 29).

Observations on the Slave Trade and a Description of some Part of the Coast of Guinea, during a Voyage, made in 1787, and 1788, in Company with Doctor A. Sparrman and Captain Arrehenius [sic], by C. B. WADSTROM, Chief Director of the Royal Assay and Refining Office; Member of the Royal Chamber of Commerce, and of the Royal Patriotic Society, for Improving Agriculture, Manufactures, and Commerce in Sweden. London: Printed and Sold by James Phillips, 1789. IX + (3) + 67 sid. 8°.

Digitized by Google

I företalet säger förf., att hans arbete tillkommit i hast såsom ett bidrag till befordran af andras välbetänkta planer; i ett kommande utförligare verk skulle han redogöra för sin resa, beskrifva land och folk i Afrika samt framlägga sina egna förslag om huru en vinstgifvande handel där skulle kunna upprättas. I skilda kapitel behandlar han därefter sättet att anskaffa slafvar, deras behandling af europeerna, frågan om negrernas mottaglighet för civilisation, Guineakustens naturbeskaffenhet samt möjligheten att där anlägga europeiska nybyggen. I sina slutreflexioner påyrkar förf. upprättandet af kolonier enligt hans egen plan såsom det verksammaste medlet att undertrycka slafhandeln och uppfostra infödingarna till flit och frihet.

Af detta arbete finnas följande öfversättningar:

Observations sur la traite des esclaves, avec une Description de quelques parties de la Côte de Guinée, durant un voyage fait en 1787 et 1788 avec le docteur A. Sparrman et le capitaine Arrehenius [sic]; par M. C. B. WADSTROM, premier directeur de l'essay royal et de l'affinage... Traduites de l'Anglois par M. ***.

Tryckt tillsammans med: *Mémoire du règne de Bossa-Ahadée, roi de Dahomé...* par ROBERT NORRIS. Paris, chez Gattey, Libraire au Palais Royal. 1790. 8°. Öfversättningen af Wadströms arbete, som i denna volym upptager sid. 163—243, är tillökad med en »Épitre dédicatoire aux dames» och några noter af öfversättaren.

Anmärkningar rörande Slaf-Handeln på kusten af Guinea; upsatte af CARL BERNHARD WADSTRÖM, Öfver-Directeur. Öfversätning ifrån Engelskan [af SAMUEL ÖDMANN]. Norrköping, tryckt hos Adolf Fred. Raam, 1791. 61 sid. 8°.

I Ödmanns företal — Wadströms eget är uteslutet — uppgifves oriktigt, att de svenska resandena återvände från Afrika via de Västindiska öarna, äfvensom att skriften varit dedicerad »til Ängelska Fruntimren». Så är icke fallet med originalupplagan, men den franska öfversättningen är såsom sagdt tillegnad damerna. Ett referat af Ödmanns öfversättning finnes i *Stockholms-Posten,* d. 17 dec. 1791, under rubriken »Litteratur» (3 sidor).

Tiden närmast efter ankomsten till London använde Wadström också till uppgörandet af planer för nya resor och kolonianläggningar. Redan i maj 1788 var han engagerad i en dylik plan, såsom framgår af:

Extract of a Letter, to the worthy Inhabitants of the Province of Freedom, on the Mountains of Sierra Leona, dated Leadenhall Street, London, 16th May, 1788, by GRANVILLE SHARP, Esq. Tryckt i Wadströms *Essay on Colonization*, II, s. 338 - 340.

Digitized by Google

Brefskrifvaren förordar här förlänande utan betalning af jordlotter åt »12 Swedish gentlemen of rank, great learning, and abilities, several of them members of universities, and philosophers, who propose to embark in two or three months time, but perhaps may be delayed a little longer». Dessa män, hvilkas fulla namn Wadström säger sig af åtskilliga orsaker vara förhindrad att uppge, betecknas med initialer, medelst hvilka vi utan fara för misstag kunna identifiera, utom Wadström själf, de tre bröderna August, Carl Fredrik och Ulrik Nordenskiöld, Adam Afzelius, Christian och Anders Johansen samt Jakob Strand.

Kännedom om ett annat samtida företag med mera vetenskapligt syfte meddelades den svenska allmänheten genom A. Sparrmans öfversättning af en

Kungörelse af Sälskapet i London til Befordran af Uptäckter uti de Inre delar af Africa; daterad d. 9 juni 1788 och tryckt i *Almänna Tidningar,* 1789, Förste Delen, N:o 23 och 24.

Wadströms egna planer synas dock allt mer ha koncentrerats på förverkligandet af de, såsom det uppgifves, ur Swedenborgs skrifter hämtade ideerna till ett nytt samhälle, grundadt på Nya kyrkans lära och på sociala och nationalekonomiska principer, för hvilka man ej i Europa kunde vänta framgång. En medhjälpare i dessa sträfvanden hade han i sin vän August Nordenskiöld, som efter att ha öfvergifvit guldmakeriet i Sverige, 1789 öfverflyttat till London. Den som skulle önska en inblick i de båda vännernas ganska oklara och opraktiska ideer, hänvisas till följande publikationer:

Om Sammansättningen af Samhällen; tryckt i det af J. G. Halldin utgifna *Afton-Bladet,* N° 3 o. 4 (5 o. 7 jan. 1784), s. 9—16.

Af August Nordenskiöld. Innehåller i hufvudsak samma indelning af »Borgerliga Samhällen» som nedanstående skrifter; den närmare förklaringen omfattar dock blott afdelningarna »Religion» och »Information», och den utlofvade fortsättningen »en annan gång» uteblef.

Plan for a Free Community upon the Coast of Africa, under the Protection of Great Britain; but intirely idependent of all European Laws and Governments. With an Invitation, under certain Conditions, to all Persons desirous of partaking the Benefits thereof. Embellished with a large and elegant View of Sierra Leona, on the Coast of Guinea. London: Printed by R. Hindmarsh, 1789. XIV + 51 sid. + 1 opag. blad: »Hints to the Reader» och Errata, samt 1 koppartryckt tabell. 4°.

Skriften är undertecknad af: August Nordenskjold, from Sweden, Charles Bernhard Wadstrom, from Sweden, Colborn Barrell, from

Digitized by Google

America, Johan Gottfried Simpson, from Prussia; London, June 24, 1789. Författaren är August Nordenskiöld.

»A short Review» af arbetet är publicerad i *The New-Jerusalem Magazine,* No. III (Mars 1790), p. 142—146; därvid är fogad den koppartryckta tabellen: »The Anatomy of a Free Community». Men först på omslaget till majhäftet 1790 af samma tidskrift annonseras arbetet såsom »this day published».

Den till detta arbete hörande planschen, hvilken saknas i Kungl. bibliotekets exemplar, har följande underskrift:

A View of the New Settlement in the River at Sierra Leona on the Coast of Guinea in Africa, North Lat. 8° 29. Taken from the North Side. C. B. W. del. CORNS APOSTOOL, excut. 52 × 37 cm.

En förklaring till taflan finnes i gravyr under titeln. Wadströms initialer angifva, att han utfört bilden, men detta måste ha skett efter andras teckningar, då W. själf aldrig besökte Sierra Leona. Gravören Cornelis Apostool var född i Amsterdam 1762, vistades länge i London och dog i sin födelsestad 1844. I förminskad kopia (14 × 10 cm.) återfinnes samma tafla i *Taschenbuch der Reisen . . .* von E. A. W. VON ZIMMERMANN, Jahrg. 1, Lpz. 1802, s. 121, med underskrift: »Freistadt Freetown, ein englisches Etablissement auf Sierra Leona, 8° 29′ n. Breite, nebst der Stadt des Königs Thomas u. einem Sklavenschiffe. An Ort u. Stelle gezeichnet. P. Veith sc.» (förklaring till bilden ibid., s. 288).

Det Borgerliga Samhällets Systeme. s. l. e. a. 1 blad fol. patent (se facsimile fig. 3).

Af August Nordenskiöld. På det sannolikt unika exemplaret i Kungl. biblioteket har G. E. Klemming antecknat: »Tryckt i London 1789. Se: *Copia* = Dedicationen 'Til Hans Majestet' vid Församlings Formen uti det nya Jerusalem». Denna uppgift om tryckorten beror på en missuppfattning af förf:s yttrande i nämnda dedikation: den skrift om »det Borgeliga Systemet, som redan trycktes förledit år i England», till hvilken där hänvisas, är utan tvifvel A. Nordenskiölds *Plan for a Free Community,* hvilket bekräftas af förf:s yttrande på sid. 52 i den nedan anförda *Församlings Formen.* En jämförelse af trycktyperna i detta arbete och i *Det Borgerliga Samhällets Systeme* visar, att äfven detta senare blad är tryckt hos Thiele i Köpenhamn.

*Tableau d'une Constitution incorruptible, présenté à l'Assemblée Nationale. A Paris, de l'Imprimerie de P. Fr. Didot le jeune. 1790. 1 blad fol. patent.

Öfversättning af August Nordenskiölds föregående skrift. På omslaget till *The New-Jerusalem Magazine*, No. V (maj 1790) annonseras: »a

Digitized by Google

Plan for a New Constitution for the French Government, proposed to the National Assembly, price 3 d.»

Församlings Formen uti det Nya Jerusalem, af AUGUST NORDENSKIÖLD, Jesu Christi ringaste tiänare. Kjöpenhamn, 1790. Trykt hos Johann Rudolph Thiele. (8) + 52 sid. 4°; med 2 koppartryckta tabeller: »Forma Novæ Hierosolymæ» och »Forma Societatis Civilis».

Arbetet är dediceradt till Gustaf III, hos hvilken förf. bönfaller om fri religionsöfning för Nya Jerusalems församling i Sverige. Denna begäran upprepas i än enträgnare ordalag på ett särskildt tryckt blad: »*Copia.* Til Hans Majestet.» På detta blad har Klemming tecknat: »rarissimum». Arbetets sista afdelning (s. 48—52) handlar »Om Nya Borgerliga Samhällen»; hit hör den senare af de båda tabellerna. En ofullbordad öfversättning till tyska (motsvarande originalets s. 1—19), jämte en längre inledning, finnes med titel »Die Kirchenverfassung des neuen Jerusalems» i: *Magazin für Kirchengeschichte u. Kirchenrecht des Nordens,* hrzg. v. D. FRIEDRICH MÜNTER, Bd 2: St. 2, Altona 1794, s. 70—105.

Att ge en öfversikt af innehållet i ofvannämnda, sins emellan i hufvudsak samstämmande skrifter kan jag ej åtaga mig; jag föredrager att hänvisa till motstående facsimile af *Det Borgerliga Samhällets Systeme.* Man ser däraf, att förf., utom den i tabellform uppställda indelningen, tänkt sig en ytterligare uppdelning i »12 hufvudinrättningar» och vidare en delning med tolf, så att samhället slutligen skulle bestå af 1728 delar! »Men», tillägges det försiktigtvis, »at giöra denna fördelning fordrar mycken vishet och upplysning; i första 12 delningen är redan ett stort lius och en dråpelig vishet.»

Denna egendomliga plan synes Wadström envist ha fasthållit under hela sin lefnad; han ville se den tillämpad ej blott i franska nationalförsamlingen och i de afrikanska kolonierna, utan äfven af industriella bolag, i hvilkas organisation han ansåg sig hafva anledning att ingripa. I hvad mån det sociala systemet har sin grund hos Swedenborg har jag icke försökt utröna. Wadström var emellertid en ifrig Swedenborgare. Redan före afresan till Afrika hade han tillhört det Exegetiska och filantropiska sällskapet i Stockholm, som hade till mål bl. a. att utgifva öfversättningar af Swedenborgs arbeten. Han skall vid flera tillfällen ha fungerat såsom detta sällskaps ordförande och var, enligt C. F. Nordenskiöld, dess sekreterare (se: *Considérations générales sur le Christianisme actuel,* 1819, s. 186). Antagligen har han därför haft väsentlig andel i författandet af stadgarna för det ursprungliga Exegetiska Sällskapet (Sthlm d. 1 nov. 1786) och för detsamma sedan det ombildats till det Exegetiska och philantropiska sällskapet (Sthlm 1787), äfvensom i öfriga af detta sällskap föranstaltade, nu ytterst sällsynta publikationer. Helt säkert är det också till sällskapet, som han riktat följande:

Digitized by Google

Det Borgerliga Samhällets Systeme.

Folket

Deras Culture. — Religion. ꝛc. Information. ꝛc. Krops-Sundheten. ꝛc.

Ordning ibland Dem. — Justitid Lagarna. ꝛc. Politiska Lagarna. ꝛc. Oeconomiska Lagarna. ꝛc.

Landet.

Deß Culture. — Rådämnes-Tilwärkningen. ꝛc. Förädlingen. ꝛc. Handeln. ꝛc.

Deß Styrka och Förswar. — Militairen. ꝛc. Financen. ꝛc. Utrikes Affairerna. ꝛc.

Regeringens Samansättning i Samhället.

Absoluta Magten i Högsta Rådet.	Activa Magten i Högsta Rådet.				Reactiva Magten i Högsta Rådet.
HERREN JESUS CHRISTUS Allena.	En, Några eller Många som wårda Lagarna.				En, Några eller Många som representera Folket.
De Tre Classer af Lagar:	1sta Collegium:	2dra Collegium:	3die Collegium:	4de Collegium:	De Tre Stånden:
Ordet	Ecclesiastik Kamarn.	Rådämnes Kamarn.	Justitid Kamarn.	Krigs Kamarn.	Rådämnes Tilwärkare
Läran utur Ordet.	Informations Kamarn.	Förädlings Kamarn.	Politik Kamarn.	Finance Kamarn.	Förädlare.
Samhälls Förbunden.	Sundhets Kamarn.	Handels Kamarn.	Oeconomid Kamarn.	Utrikes Kamarn.	Handlare.

Förklaring:

Samhällens Inrättning. Alla Borgerliga Samhällen äro samansatte af Folk och Land. Folket utgiör Esse Societatis och Landet Existere Societatis. Både Folket och Landet skola cultiveras. Ett ocultiverat Land är en öken, och ett ocultiverat Folk är en Fåfock. Men det är ej nog at Folket och Landet cultiveras i oändeliga grader; En noga Ordning medelst Lagar måtte också handhafwas ibland Folket; och all Styrka måtte concentreras til Samhällets Förswar. Häraf uppkomma Tålf Hufwud Inrättningar i alla Samhällen, nemligen:

1) **Folkets moraliska Culture til en redelig och dygdig lefnad. Således en rigtig Religion.**

2) **Folkets intellectuela culture til upplysning i all slags Kundskap. Således en fullkomelig Information.**

3) **Folkets Krops culture til Sundhet och Krops styrka. Således rigtiga Sundhets anstalter. — I dessa Tre Ting ligger alt hwad hör til Folkets culture.**

4) **Ordning ibland Folket medelst Justitiä Lagar och deras nogaste handhafwande.**

5) **Ordning ibland Folket, medelst Politiska Lagar och deras Systematiska sammanbindning.**

6) **Ordning ibland Folket, medelst Oeconomiska Lagar och deras bruk alt efter tid och tilfälle. — I deßa Tre Ting ligger alt hwad hör in specie til Lagarna.**

7) **Landets culture til frambringande af alla slags möjeliga Rådämnen.**

8) **Deßa Rådämnens Förädling medelst Konster och Slögder på oändeliga Sätt.**

9) **Deßa oändeliga slag af Råa och Förädlade Warors Förhandlande, medelst den friaste communication. — I deßa Tre Ting ligger alt hwad hör til Landets culture.**

10) **Samhällets Styrka och Förswar medelst concentration af Folket, eller Militairen.**

11) **Samhällets Styrka och Förswar medelst concentration af Waruproduction, eller Financen.**

12) **Samhällets Styrka och Förswar medelst Argi Ogon rundtomkring på alla Kantar, eller Utrikes Affairerna. — I deßa Tre Ting ligger alt hwad hör til Samhällets Styrka och Förswar.**

Deßa 12 Hufwud Inrättningar kunna än widare hwar och en fördelas i 12 Hufwud delar; således uppkomma 144 Hufwud delar i alla Samhällen. Äfwenså kunna än widare hwar och en af dem delas i 12, och då uppkomma 1728 Delar: men at giöra denna Fördelning fordrar mycken Wishet och Upplysning. I första 12 delningen är redan ett stort Ljus och en dråpelig Wishet.

Samhällens Regering. Ingen Regering kan existera som ej är sammansatt af Tre Magter, aldeles som ingen menniskia existerar som ej är sammansatt af Wilja, Förståndighet och Wärkställning. Om Regeringen skall wara Christen; så får ingalunda Absoluta Magten läggas hos menniskior, antingen en, några eller många, utan måtte den heligt och allena ligga hos HERREN JESUS CHRISTUS, följagteligen Ordet, Läran och Lagarna, hwilka äro de enda Ting här på Jorden som närmast repräsentera HERREN, och äro derföre högstheliga. I annat fall är Regeringen intet allenast Hednisk, utan ock utan all sann klokhet, emedan Menniskior sättas i HERRANS ställe, och deras Sielfklokhet och egensinnighet i de Gudommeliga Lagarnas ställe. Men de Twå andra Magterna, den Activa och Reactiva, måtte repräsenteras genom Menniskior, antingen En, Några eller Många. Och som deßa 2ne Magter äro distincte twänne och äga aldeles lika myndighet, så måtte de ställas i den nogaste jämwigt til hwarandra, aldeles som Man och Hustru uti ett rätt Ägtenskap. Hos den Activa Magten måtte således wara endast magten at proponera och exeqvera: Men hos den Reactiva magten deremot ensammen all determination. I det fallet den Activa Magten är Monarkisk, så måtte den Reactiva wara antingen Aristocratisk eller Democratisk och så twärsom; ty Monarkisk Monarkisk; Aristocratisk Aristocratisk; Democratisk Democratisk, äga ej bestånd i sin sammanbinning. Häraf uppkomma 6 Hufwud slag af Christna Regerings Sätt, nemligen: Twå Monarkiska, Twå Aristocratiska och Twå Democratiska. De Democratiska regeringssätten föda af sig den ädlaste Frihet; De Aristocratiska, den widsträcktaste Upplysning; Och de Monarkiska den fermaste Execution. Dock finnes Frihet, Upplysning och Execution i alla tre slagen af Regeringssätt. Regeringen bör wara fördelt i Tre Instantier. Den öfwersta kallas Högsta Conseillen. Der sitter aldrig någon i Presidents stolen, til tekn at ingen annan regerar der, än HERREN JESUS CHRISTUS Allena. Men på den Stolen ligger Ordet, Läran och Förbunds Boken; emedan de allena, som sagt är, repräsentera HERREN och utgiöra Absoluta magten. Omkring Conseille Bordet sitter antingen en, några eller många Personer, såsom högsta wärden öfwer Lagarna, och hufwudet för hela den Activa Magten eller Ämbetsmanna Corpsen. Deßutom skall ock uti Högsta Conseillen, dock ej wid Bordet, sitta antingen en, flera eller många Personer såsom Folkets representanter och Hufwudet för hela den Reactiva Magten, hos hwilken allena hela Samhällets determination ligger. Sådan är Öfwersta instantien eller Högsta Rådet i ett Christeligit Samhälle; altid sammansatt af Tre Magter, en absolut, en active och en reactive magt; eller en proponerande, en exeqverande och en determinerande Magt. Den proponerande och exeqverande magten äro nu sammanförde i en magt, nemligen i den activa, emedan den Absoluta magten är tacit; deremot är den Activa ensammen talande och upplysande, och den Reactiva äter tacit, blott determinerande efter plurima vota. Dock finner hwar och en, at sielfwa Samhällets Upplysning och Förståndighet ligger i den Reactiva magten. Den Andra Instantien uti Regeringen äro de 4ra Collegierna. Det första, der alt hwad hör til Folkets culture handhafwes. Det andra, der alt hwad hör til Landets cultur; det tredie, der alt hwar hör til Lagskipningen; Och det 4de der alt hwad hör til Samhällets concentrerade styrka och förswar wårdas. Under hwardera af deßa 4ra Collegier stå 3ne Kamrar; således blir den första och lägsta instantien i Regeringen de 12 Kamrarna, hwilka stå uppräknade i Tabellen. Den Absoluta och Reactiva Magten äro ock fördelte hwardera i 3ne Classer. Uti den Absoluta magten eller Lagarna, utgiör Ordet den högsta och innersta Classen; Läran utur Ordet den medlersta, och Samhälls Förbunden den lägsta och första Classen af Lagar. Den Reactiva Magtens Fördelning består äter i Tre Stånd, i hwilka hela den röstägande Menigheten i Samhället är fördelt. Det ädlaste och högsta Ståndet är Rådämnes Tilwärkare Ståndet. Det dernäst, är Förädlare Ståndet; och det yttersta och lägsta, är Handlare Ståndet. Ingen annan Ståndsfördelning existerar, som är enlig med sundt Förnuft och en rigtig Samhälls ordning. Walet af deßa Tre Ståndens Representanter i Högsta Conseillen, antingen en, flera eller många, sker i 3ne Instantier; först i hwarje Socken; sedan i hwarje Landshöfdinge dömme; och sidst i Hufwudstaden. Deßa Representanter wäljas altid om hwart 3die år: men Ämbetsmanna Corpsen sitter på lifstid. Sådan är den rätta Christna Samhälls Ordningen, der menniskior så sammanbindas at de kunna winna en beståndigt tiltagande lyksalighet, alt efter som de odla sina Siäls och Kropps förmögenheter, och trogit och flitigt arbeta. Deremot den lata och wekeliga; den dumma och oordenteliga; den högmodiga och imperieusa, söka fåfängt lyksalighet i deßa Samhällen; Ty här tåls ingalunda en wärksamhet som är sysselsatt med onytta och gagnlöshet; Eller ett bedrägeligit och falsifierat Förstånd; Eller en wilja som inspireras af bara Egoism. Sådana Mensklighetens ohyggeligheter afsky Christna Samhällen. Deras Himmel är Frihet och Upplysning; och deras Helfwite är Blindhet och Träldom.

(Tr. i Köpenhamn af J. R. Thiele, 1789.)

Fig. 3.

Digitized by Google

Bref rörande Assessor Eman. Swedenborg's Ståndagtighet uti sin Lära alt til Sin Död, samt om den Societet uti London, som söker bibehålla samma Lära; dat. Landsorten, d. 21 Febr. 1787; tryckt i: *Upfostrings-Sälskapets Almänna Tidningar,* N° 27, 1787, s. 209—213.

Brefvet är undertecknadt: Observator, som, enligt en anteckning af Klemming, är en pseudonym för Wadström.

Det uppgifves, att Wadström 1788 fört med sig till London en del af Swedenborgs handskrifter, som han lånat från vetenskapsakademien i Stockholm (se: *The History of Swedenborg's Manuscripts* ... By Miss GRETA EKELÖF, i: *Transactions of the Internat. Swedenborg Congress,* Lond. 1910, s. 338—352; jfr. R. L. TAFEL, *Documents concerning Swedenborg,* Vol. II: 2, Lond. 1877, s. 810). Detta kan ej vara bokstafligen riktigt, då Wadström 1788 begaf sig från Afrika direkt till Paris och London och sedermera aldrig besökte hemlandet. Att de först i senare tid till akademien återställda handskrifterna utlämnats såsom *lån* står dock fast — öfverförandet till London skedde förmodligen genom August Nordenskiöld —; det är därför egendomligt att i prospekten till nedan nämnda tidskrift finna följande tillkännagifvande:

»It is with unspeakable Pleasure we are authorized to add, that a Gentleman (one of the Editors of this Work) is the Possessor of all the Original Manuscripts of Emanuel Swedenborg, now in Stockholm; whose legal Right to the same having been lately determined in his Favor, an Account thereof will be printed in some future Number, for the Satisfaction of the Public.»

Den utlofvade bekräftelsen såg dock aldrig dagen. Frukterna af Wadströms studier i Swedenborgs skrifter framlades i följande af honom och andra anonymt redigerade publikation:

The New-Jerusalem Magazine, or a Treasury of Celestial, Spiritual, and Natural, Knowledge: By several Members of the London Universal Society for Promotion of the New Church. (To be continued Monthly.) London: Printed for the Society 1790. 8:o.

Såsom »managing editor» fungerade en Mr. Henry Servanté (död 1817), till hvilken Wadström stod i nära förhållande. Därjämte deltog i redaktionen John Augustus Tulk, och antagligen äfven August Nordenskiöld. Se bref från Servanté, dat. d. 16 febr. 1804, i: *The Monthly Observer, and New Church Record,* Vol. 1, Lond. 1857, s. 213.

Af denna tidskrift utkommo endast 6 nummer, tillsammans 256 sidor, med graverad titel, 5 taflor och 6 musikbilagor; anledningen till utgifningens upphörande förklaras (s. 255) vara bristande understöd från allmänhetens sida. Följande år, 1791, utgafs dock ett *Appendix* (s. 257—322), med Swedenborgs porträtt graveradt af J. F. Martin och en musikbilaga. Med hvar-

Digitized by Google

dera af de 6 månadsnumren följde dessutom 16 sidor, afsedda att bindas särskildt (s. 97—106 åtföljde Appendix) af följande, antagligen af Wadström öfversatta arbete:

The Delights of Wisdom respecting Conjugal Love. After which follow the Pleasures of Insanity respecting Scortatory Love. Translated from the Latin of the Hon. EMANUEL SWEDENBORG, a Native of Sweden. Originally published at Amsterdam in the year 1768. London: Printed for the Society, 1790.

Kungl. bibliotekets exemplar af *The New-Jerusalem Magazine* är, tack vare Klemmings bemödanden, antagligen i unikt skick: det innehåller, utom ofvan angifna bilagor, samtliga häftesomslag och därjämte en d. 1 dec. 1789 daterad prospekt, i hvilken redogöres för tidskriftens plan och blifvande innehåll. I främsta rummet skulle den ägnas åt Swedenborg, hans lära och skrifter, men af här ofvan meddelade talrika citat framgår, huru lifligt utgifvarne voro intresserade för Afrika. Redan i prospekten säges: »As a Relief from more serious Subjects, and to render our Undertaking more deserving the Countenance and Support of a discerning Public, a certain judicious Traveller [Wadström] well known by his Observations and Evidence on the Slave-Trade, and Voyages to Africa, has engaged to furnish us with geographical and other curious Descriptions of that delightful Country, extracted from his Journals, which will be occasionally embellished with Views of that Part of the Coast, where it is intended to form a Settlement.» Äfven frontespisen till första häftet, som här återgifves i facsimile (fig. 4)[1], visar hvilken framträdande roll Afrika spelade i Swedenborgarnes mystiska föreställningar. En för den oinvigde betraktaren välbehöflig förklaring säger, att vid ett möte i andevärlden till besvarande framställts frågan om den äktenskapliga kärlekens rätta väsen. En gyllene mitra, rikt prydd med diamanter och ädla stenar, hade uppställts som pris för den bästa definitionen af detta betydelsefulla ämne, men representanterna för de kristna nationerna hade ej kunnat gifva någon tillfredsställande lösning. Då framträdde »a band of Africans», som under tystnad åhört de olika meningarna; en af dem begärde att få ordet, och »he had no sooner ended, than an Angel appeared in the East, and a voice from heaven was heard saying *The Mitre shall be for the African*».

Utom hvad i öfrigt här meddelats ur tidskriftens innehåll[2], må framhållas följande uppsatser angående Afrika:

---

[1] Den är tecknad af den bekante dekorationsmålaren Jean Louis Desprez, hvilken 1784 öfverflyttat till Sverige, och graverad af Conrad Martin Metz, en berömd kopparstickare från Bonn (f. 1755, d. 1827), hvilken under 1700-talets två sista decennier var verksam i London.

[2] En sammanställning häraf kan också läsas i: *The African and the true Christian Religion his Magna Charta. A Study in the Writings of Emanuel Swedenborg*, by J. J. G. WILKINSON, Lond. 1892, s. 173—178. Detta arbete, hvilket först efter det denna upp-

Digitized by Google

Observations on the Coast of Africa from 16 to 30 Degrees Latitude, South, between Cape Negro and Cape Volta (s. 217—219).

Bref till Wadström från öfverstelöjtnanten »chevalier» Johan Fredrik Dahlman. Denne, född 1726, tillhörde den adliga ätten Dalman och synes ha varit en ganska förtjänstfull sjöofficer: han var informator i skeppsbyggeri vid kadettkåren och har såsom deltagare i sjömätningar vid rikets västkust (1770) författat värdefulla sjökartor (nu i K. sjökarteverkets arkiv). Såsom major vid amiralitetet erhöll han afsked 1781 och dog 1809 »i Neu-Wied vid Rhenströmmen, dit han 1786 med fru och barn utflyttade för att ingå i Hernhutiska församlingen i Tyskland» (ANREP).

Copy of two Letters addressed to Dr. Knowles, on the Rice Trade of Africa. By Dr. HENRY SMEATHMAN (s. 279—294).

Från Wadströms vistelse i London, april 1788 till slutet af år 1790, förskrifver sig också originalet till följande bild:

The Benevolent Effects of Abolishing Slavery, or the Planter instructing his Negro. Painted by CHA^{S} FRED. DE BREDA R.A. of Stockholm and Painter to the King of Sweden. Engraved by W. PYOTT. Published June 1792. Gravyr; 40 × 30 cm.

»The Planter» är Wadström och negern den af honom friköpte Peter Panah, som undervisas att läsa i *Sapientia Angelica de Divina Providentia ab E. S*[wedenborg]. Originalet finnes i Nordiska museet i Stockholm. Breda, som samtidigt med Wadström vistades i London, visade denne stor vänlighet och »delade lifligt hans filantropiska känslor» (se: N. F. SANDER, *Minne af Professorn Carl Fredrik von Breda*, i: *Svenska Akademiens Handl. ifrån år 1886,* D. 10, 1895, s. 120 o. 220).

Peter Panah's historia berättas af Wadström i *An Essay on Colonization,* s. 269—270. Han medfördes ej från Afrika, såsom Sander säger, utan påträffades af Wadström i London och friköptes d. 6 maj 1788; han dog i Wadströms hus i oktober 1790. För att skaffa medel till hans underhåll vädjade Wadström till allmänheten genom att sprida ett kort af visitformat (63 × 90 mm) af följande tryckta innehåll:

*PETER PANAH, Prince of Mezurado, was stolen, when a child, from his Father, and carried away to the West-Indies in a Slave-Ship; from which Place, after many Vicissitudes of Situation, he was brought to London,

sats var fullbordad, kommit i mina händer, innehåller bland öfriga uttalanden af Swedenborg angående Afrika äfven hans yttrande om den ofvan omtalade kartan, hvilken återgifves i facsimile (s. 76). Jag finner häraf, att också denna karta skall hafva en andlig mening, men jag måste tillstå, att Swedenborgs ord och hans uttolkares förklaringar äro mig lika ofattliga.

Digitized by Google

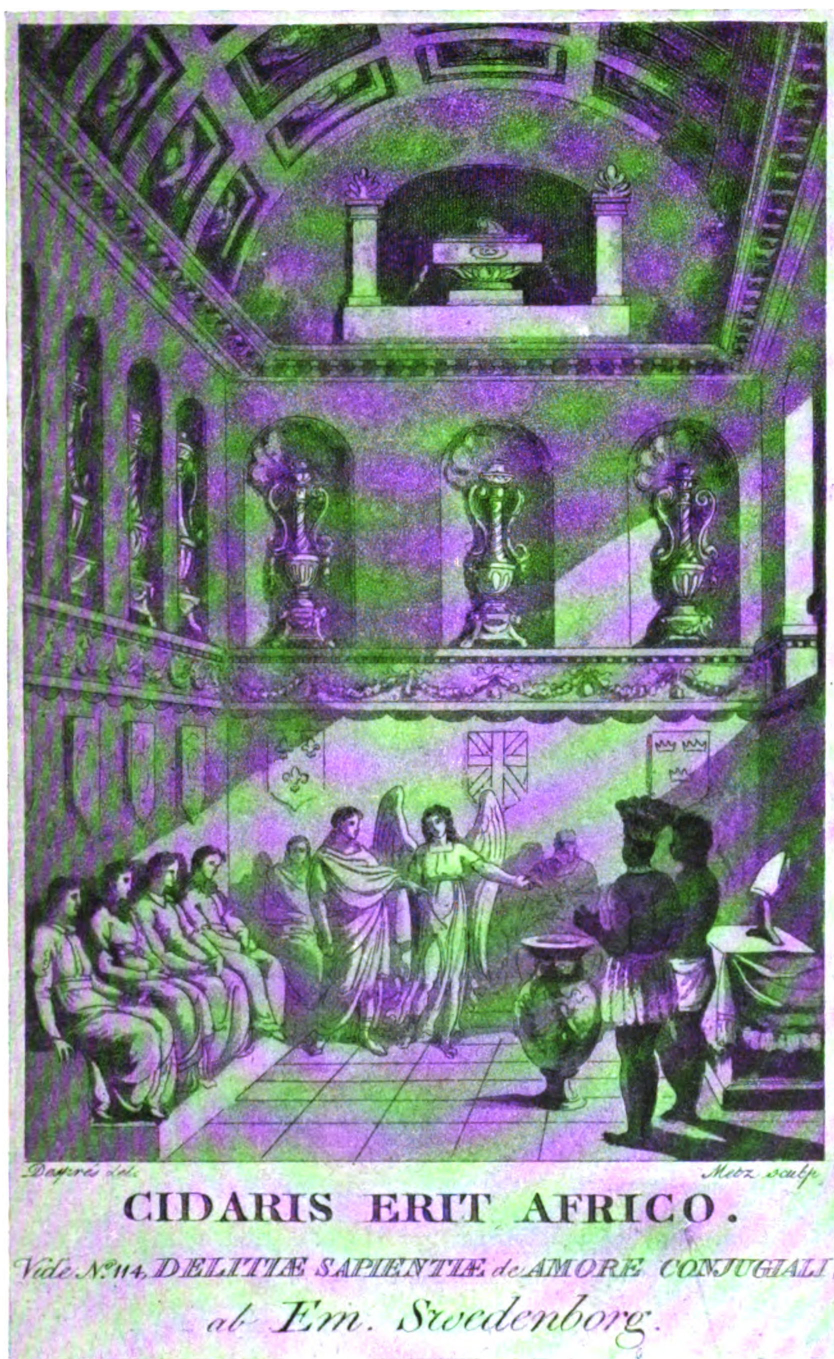

Fig. 4. TITELBILD TILL THE NEW-JERUSALEM MAGAZINE, 1790.

Digitized by Google

and was on the Point of being conveyed back again to be sold to satisfy his Owner's Expences, when he was fortunately ransomed, and placed at a School for Instruction in the Christian Religion, until Opportunity offers, agreeably to his anxious Wishes, of being restored to his Father. He is marked as is customary with the Children of Kings in that Country. He has been examined in religious Matters, and was afterwards baptised at his own Desire. On the other Side are a few Lines written with his own Hand. N. B. His Father, the present King of Mezurado, was educated at Liverpool, at the Expence of the Slave-Merchants.

Handskriften på kortets baksida lyder: »Peter Panah Son of Peter the present King of Mezurado on the western Coast of Africa». I samma syfte trycktes ett blad, utan titel, som börjar med följande ord:

»The reasons which I now beg leave to mention for soliciting the interference of a benevolent public in behalf of this poor African, are, in the first place, his having fallen into a state of severe illness; and lastly, my being on the eve of quitting this country... Undert. C. B. WADSTROM. No. 45. Upper Mary-le-Bone Street, near Titchfield Street. October 10th, 1790. 2 sid. 4°.

Detta upprop till allmänheten inbragte dock ej mer än £ 26.6.0, till hvilken summa Wilberforce bidrog med 20 £ (*Essay on Coloniz.* II, s. 270). En handskrifven nota af Wadström öfver »Expences made on the African Printz Peter Panah» visar att, friköpssumman inberäknad, samtliga kostnader för hans kläder, skolgång m. m. intill d. 27 dec. 1789 uppgått till £ 74.4.3. Ett antal bref från James Dempster, Croydon Surrey, hos hvilken Peter Panah gick i skola, innehålla underrättelser om hans hälsa och kraf på betalning för hans inackordering och undervisning. Den 5 nov. 1792 var ett belopp af £ 4.0.2 ännu obetaldt, och Wadström, då bosatt i Manchester, hotas med lagsökning.

Af Bredas tafla har jag antecknat följande reproduktioner:

»C. B. Wadström unterrichtet einen Negerprinzen». Gemalt von C. F. v. BREDA. D. BERGER sculp. 1809. 125 × 190 mm.

»Carl Bernhard Wadström». Tr. hos G. & M. [Göthström & Magnusson]. Stentryck, 97 × 120 mm. i: *Svenskt Pantheon,* H. 9, Sthlm 1832, s. 75.

»Karl Bernhard Wadström, undervisande Peter Panah, höfding af Mezurado». Autotypi, 153 × 200 mm. Tryckt i: *Svenska och finska porträtt. Förteckning öfver en porträttsamling tillhörig B. W*[ADSTRÖM]. Häft 1, Sthlm 1894, s. 74.

Digitized by Google

»C. B. Wadström och negerprinsen Peter Pannah». Autotypi i: CECILIA BÅÅTH-HOLMBERG, *Kampen för och emot negerslafveriet,* Sthlm 1896, s. 15.

Den inställda utgifningen af The New-Jerusalem Magazine och svårigheterna vid bestridandet af utgifterna för Peter Panah vittna om att Wadström, som i London synes ha inrättat sig på ganska stor fot, under året 1790 råkat i ekonomiskt bryderi. Utan tvifvel var detta orsaken till att han nödgades afträda sin egendom, om hvars försäljning följande skrifter gifva upplysning:

*To be sold by auction, by Mr. Squibb... on Wednesday, November the 10th, 1790... the elegant Household furniture... by C. B. WADSTROM Esq. 1 blad fol. patent.

Annons om följande försäljning:

*A Catalogue of the Elegant Household Furniture, large beautiful Pier-Glasses, Linen, China, Books, a few of which were purchased from the Pinellian Library... the Plates, with about forty Proof Impressions, and 800 copies of Explanations in French and English; embellished with four vignettes; being Views from nature, and various discoveries on the Coast of Africa, taken on the spot, in a voyage made by order of their Majesties of France and Sweden; by C. B. WADSTROM, Esq. Chief Director of the Royal Assay-Office in Sweden... which will be sold by Auction, by Mr. Squibb, at his great rooms, Saville Row, on Wednesday, November the 10th, 1790, and three following days... [London] 22 sid. 8°.

Försäljningen omfattade tillsammans 447 Lots. Såsom Lot 74 of the Second Day's Sale förekommer »A pair of plates finely engraved by C. Prestell, of views from nature... — Four Vignettes, with eight hundred explanations, in French and English, to the above plates». 39 »proof impressions» äro fördelade på Lots 75—83. Af handskrifna anteckningar i katalogen framgår, att Wadström återköpt dessa Lots jämte ett antal böcker och ett par pistoler för tillsammans £ 13. 7. 6. Bland böckerna voro: »Index to Swedenbourg's Works, scarce», »Plan for a Free Community on the Coast of Africa» (2 exemplar), samt »Swedenborg on Heaven and Hell, and Barclay's Apology for the Quakers».

Om Wadströms verksamhet i Manchester har jag i tryck icke funnit någon annan upplysning än följande notis i Gjörwells *Svenska Archivum* (I, s. 384, d. 24 febr. 1792): »Ännu vistas i England Hr. Öfver-Directeuren

Digitized by Google

C. B. Wadström, hvar han gjort sig berömligen känd för sin resa till Guinea och en af trycket utgifven Skrift om och mot Slafhandeln. Han vistas egentel. uti staden Manchester hvar han inrättat en vidsträkt och fördelagtig Fabriks-rörelse.» Hvad denna afsett få vi veta genom en outgifven lefnadsteckning, som säger att W. i Manchester anlade »en Linons-fabrique, hvilken, snart i full rörelse satt och verksam genom 100 arbetares dageliga drift, lofvade honom en för framtiden rik skörd af alla de kunskapsfröen han under sina resor insamlat», men det mellan England och Frankrike utbrutna kriget »förordsakade at i synnerhet denna Fabrique, som ej ännu vunnit nog stadga at uthärda sådana afbräck, måste aldeles nedläggas».

—

Redan före flyttningen från Manchester hade Wadström inledts i nya afrikanska kolonisationsplaner, visserligen ej såsom initiativtagare enligt någras förmenande, men såsom den hvars råd inhämtades och i vissa fall också följdes. Det gällde de båda i London upprättade Sierra-Leona- och Bulama-kompanierna. Wadströms intresse för dessa, hufvudsakligen i humanitärt syfte stiftade företag framgår af följande skrifter:

A Monsieur le Chevalier de Blanchau, Gouverneur à Gorée, et à Monsieur d'Aigremont, Commissaire ordonnateur du Roi à Gorée. Manchester, le 29 Févr. 1792. Med vidstående engelsk öfversättning tryckt i: *An Essay on Colonization,* II, s. 298.

Rekommendationsbref för Mr. H. H. Dalrymple, kapten på ett af de skepp, som skulle segla till Bulama.

Propositions for Consideration, laid before the Subscribers of the Bulam Association, at a Meeting held on the 29th of April, 1794. By C. B. WADSTROM. London: Printed by Darton and Harvey. 15 + (1) sid. 8°.

Omtryckt, »with a few necessary alterations», i *An Essay on Colonization,* I, s. 107—120. I ett af tilläggen behandlas här frågan om bysättning för gäld, en sak till hvilken Wadström ofta återkommer; han uttrycker sin förhoppning, »that the promoters of colonization in Africa will effectually prevent this afflicting evil from entering into any of their establishments, always remembering that one of their primary objects is, *the abolition of the slave-trade!*» Skriftens syfte är i öfrigt att förorda tillämpandet i det ifrågavarande företaget af August Nordenskiölds och Wadströms samhällsordning.

*London, 8th December, 1794. An Essay on Colonization, Cultivation, Commerce, etc. In Consequence of a voyage, made with that view, to the Western Coast of Africa. By C. B. WADSTROM. 1 blad fol.

Subskriptionslista för Wadströms *Essay on Colonization,* hvars första del var utkommen och den andra »in great forwardness».

Digitized by Google

*Proposals for publishing, by subscription, Two Graphical Plates, designed for Colonial Undertakings, on the Western Coast of Africa. Dedicated by permission to the Right Honourable Paul Le Mesurier, Lord Mayor of the City of London, 1794. 1 blad fol.

Den första af de här annonserade taflorna skulle innehålla »a new chart of those parts of the Coast best adapted for Colonial Undertakings, viz. from the North side of the River Gambia, to the South side of the River and Cape of Mezurado»; den motsvaras af den stora karta, som åtföljer Wadströms *Essay on Colonization.*

Den andra taflan skulle innehålla: 1) The Harbour and Site of the new Colony at Sierra Leone, on a larger Scale, surveyed by William Dawes; 2) A Map of the Island of Bulama, on a larger Scale...; 3) Plans of the Buildings, Plantations and Gardens, already executed by P. Beaver, Esq. Governor of that Colony [Bulama]; 4) Two proposed Plans for Houses, suitable to the Climate, on new Constructions, founded on Philosophical Principles, etc. — En sådan tafla har icke utkommit, utan innehållet fördelades på fyra särskilda planscher, bifogade 2:a delen af *Essay on Colonization,* 1795.

Enligt prospekten skulle taflorna beledsagas af »A Tract to elucidate the plates, containing a variety of hints, anecdotes, and observations, particularly adapted to hot Climates» ... Ej heller denna »Tract» blef utgifven.

An Essay on Colonization, particularly applied to the Western Coast of Africa, with some free thoughts on Cultivation and Commerce; also Brief Descriptions of the Colonies already formed, or attempted, in Africa, including those of Sierra Leona and Bulama. By C. B. WADSTROM. In two Parts. London: Printed for the Author, by Darton and Harvey. 1794, 95. 4°.

P. 1: (6) + IV + 196 + (2) sid. med 1 tafla.

P. 2: 2 + 363 + (24) sid. med 5 taflor.

Detta Wadströms omfångsrikaste litterära arbete afhandlar till en början åtskilliga med kolonialväsendet sammanhängande frågor: vederläggning af invändningar mot koloniers nytta och utförbarhet; anvisningar för deras anläggning, skötsel och styrelse m. m. Inblandade häri meddelas förf:s tankar i politiska, sociala och nationalekonomiska ämnen: 51 »frågor» (I, s. 85—92) afse »the mysterious and complicated evils of monopoly and speculation»; tvenne längre exkurser behandla dels mynt och banker (II, s. 342—347), dels plantageväsen (II, s. 248—259). Större delen af boken upptages af redogörelser för olika nationers kolonisationsföretag, beledsagade af talrika, dem belysande dokumenter och utdrag ur tryckta arbeten. Det kapitel, som ägnas åt de Brittiska kolonierna, handlar hufvudsakligen om Sierra-Leona- och Bulama-kompanierna; under rubriken »Swedish Design and Attempt» (II, s.

Digitized by Google

179—196) återfinnas de i denna uppsats flerstädes citerade uppgifterna om förf:s egen och hans landsmäns verksamhet.

De arbetet åtföljande planscherna äro följande:

I. The Colonial House: bilder af »a Temporary House to be constructed on the Trunk of a Tree»; »Mr. A. Johansen's House adapted for the transfusion of a continual circulation of Air» (uppfinnaren var »Andrew Johansen, a Swede»; se texten, I, s. 50)[1]; en hatt med ventiler i kullen, uppfunnen af Wadström till förekommande af solstyng (se: texten I, s. 51).

II. A General Sketch of the Harbour of Sierra Leona, pointing out the Situation of the New Colony.

III. Plan of the Island of Bulama; företrädesvis efter iakttagelser af kapten Philip Beaver, en af ledarne för kolonien därstädes, som måste öfvergifvas i nov. 1793 efter omkring 1 1/2 års tillvaro. Kartan prydes af en idealvy öfver anläggningen.

IV. The Buildings at Bulama (antagligen aldrig utförda).

V. The Slave Ship; den här ofvan (sid. 22) omtalade taflan, till hvilken W. säger att han fått låna originalplåten af ägarne; »den enda frihet han tagit vid återgifvandet» vore införandet af en bild med öfverskrift: »Representation of an Insurrection on board a Slave-Ship, showing how the crew fire upon the unhappy Slaves from behind the Barricado, erected on board all Slave ships, as a security whenever such commotions may happen». Denna bild är återgifven i: BÅÅTH-HOLMBERG, *Kampen för och emot negerslafveriet,* 1896, s. 5.

VI. Nautical Map intended for the use of Colonial Undertakings on the W. Coast of Africa from Lat. 5° 30′ to Lat. 14° N, but more particularly those of Sierra Leona and the Island of Bulama. Respectfully Dedicated to the Humane and desinterested Promoters of those & similar Establishments by C. B. Wadstrom. Vid sidan af den stora kartan, bland hvars källor nämnas iakttagelser af Biorn Esq. Governor of the Danish Settlements, Dr. A. Afzelius och af förf. själf, finnas kartonger framställande en generalkarta öfver Afrika efter d'Anville, kusten söder om Sierra Leona efter W. Dawes, samt afbildningar af Sierra-Leona-kompaniets mynt. — Denna karta utgafs ånyo, »med förbättringar», af kapten Ph. Beaver i hans arbete: *African Memoranda, relative to an Attempt to establish a British Settlement on the Island of Bulama . . .* Lond. 1805.

Wadström hade afsett att genom försäljningen af sitt stora arbete förbättra sin efter misslyckandet af fabriksföretaget i Manchester rubbade ekonomiska ställning. Redan i slutet af första delen tillkännager han emellertid, att han missräknat sig om verkets omfång och tiden för dess fullbordan, och i slutet af andra delen beklagar han att, oaktadt en del material måst lämnas åsido, kostnaderna växt så, att han såg sig nödsakad att öka priset för icke-subskribenter. Den bifogade subskribentlistan upptager 285 namn, bland

[1] Broder till Christian Johansen, stålfabrikant i Eskilstuna, och Swedenborgare liksom denne (TAFEL, *Doc. concerning Swedenborg,* II, s. 1247).

Digitized by Google

dem omkring 130 svenska — generalkonsul Claes Grill i London är antecknad för 100 exemplar och Wadströms broder Pehr Gustaf i Norrköping för 20. Bland svenskarna få vi dock ej, i trots af namnet, räkna den subskribent, som tecknat sig »Gustavus Vassa, a native of Africa»: denne var en frigifven negerslaf, som synes ha förtjänat sitt uppehälle genom försäljning af en bok med titel: *The interesting narrative of the Life of Olandah Equiano or Gustavus Vassa, the African, written by himself* (K. bibl. äger häraf 9:e upplagan, tryckt i London 1794; en tysk öfversättning finnes äfven). Det egendomliga namnet, säger författaren (s. 62), hade han fått af en engelsk sjökapten, på hvars fartyg han befunnit sig; visserligen hade han själf föredragit att kallas Jakob, men genom »many a cuff» förmåddes han slutligen att lystra till ett namn, om hvars svenska ursprung han antagligen icke haft någon aning.

Af *Essay on Colonization* utkom en öfversättning med titel:

C. B. WADSTRÖM's Versuch über Kolonien vorzüglich in Rücksicht auf die westliche Küste von Afrika, nebst einer Beschreibung der bis jetzt dort errichteten Kolonien, besonders der neuen von Sierra Leona und Bulama. Erster Theil. Aus dem Englischen mit vielen Anmerkungen und Zusätzen von E. A. W. ZIMMERMANN, Herzogl. Braunschw. Hofrath. Leipzig 1796. VIII + 302 sid. 8°.

Öfversättaren, känd såsom flitig geografisk och historisk författare (f. 1743, d. 1815), hörde till Wadströms personliga bekantskaper: han nämnes bland dem som bevisat denne vänlighet under resan i Tyskland 1774, och hans åsikter om Afrika såsom kolonisationsland citeras i inledningen till *Essay on Colonization* (s. IV). I sitt företal säger Zimmermann, att han åtagit sig öfversättningen (antagligen på Wadströms uppmaning) »ohne vorherzusehen, dass sie so mancher Zusätze und so mancher Weglassungen bedürfen würde». Han hade därför i väsentliga delar förkortat originalet samt tillagt en mängd noter till komplettering af förf:s framställning, där den af brist på litterära hjälpmedel varit ofullständig. Öfversättningen af andra delen hade han ansett kunna tills vidare uppskjutas; den har ej heller sett dagen. — Om planerna att till franska öfverflytta *Essay on Colonization*, se nedan sid. 46.

Den litterära verksamheten blef dock ej för Wadström mera vinstbringande än den industriella. I den förut citerade outgifna biografien säges om honom, att »bristande uti förlag, som til et så dyrbart värk erfordrades, enär de prenumererandes antal icke svarade däremot, var han föranlåten at med förlust öfverlemna til boktryckaren skörden af denna sin möda, ej mindre än af det enda hopp han hittils ägt om uprättelse ur sit olyckliga tilstånd». Antagligen voro dessa krossade förhoppningar åtminstone en bidragande orsak till Wadströms beslut att för alltid öfvergifva England: i december 1795 öfverflyttade han till Frankrike.

Digitized by Google

I Bulama-företaget deltog veterligen ingen svensk, i kolonisationen af Sierra Leona däremot flera. De voro August Nordenskiöld och Adam Afzelius, af hvilka den förre af kompaniet anställts såsom mineralog, den senare såsom botanist; vidare Jakob Strand, hvilken i Sierra Leona tjänstgjorde såsom guvernementssekreterare, och slutligen löjtnanten D. W. Padenheim. Afzelius reste från London d. 14 mars 1792 och ankom till S. Leona i maj; de öfriga hade redan d. 20 dec. 1791 lämnat England och anlände till destinationsorten d. 18 febr. följande år. Nordenskiöld[1] gjorde ett försök att intränga i det inre af landet, återkom dödssjuk till Freetown och afled där d. 10 dec. 1792; detta datum, enligt en uppgift af Afzelius (se: *Biogr. Lex.*, Ny följd, Bd 7, s. 397) är troligen det riktiga; Wadström, som omtalar hans misslyckade expedition (*Essay on Colon.* II, s. 40, 92, 235—240), säger att han dog i september 1792 (ibid. s. 279 not); Padenheim åter uppgifver d. 10 febr. 1793

[1] Några uttalanden om hans karaktär samt uppgifter om hans resa till Afrika och hans död lämnas af brodern Carl Fredrik Nordenskiöld i det ofullbordade och af polisen i Rostock konfiskerade (därför ytterst sällsynta) verket: *Considérations générales sur le Christianisme actuel, et la Lumière que Mr. Emanuël Svédenborg répand sur les Religions.* [Rostock] 1819[—1828], s. 284—286. Om sig själf och sina planer har August N. gifvit intressanta upplysningar i ett bref från Bristol d. 14 jan. 1792 (ARPPE, anf. arb. s. 88—92); därmed kan jämföras följande utdrag ur en af honom till Gustaf III riktad, odaterad skrifvelse: »Ej mindre än trenne Associationer hafva i dessa månader formerat sig för at anlägga Collonier på Västra Africanska kusten. Den ena har redan sammanskutit 100.000 £ sterling eller 500.000 RDr. Den andra börjar med 5000 £ sterling eller 25000 RDr. Och den tredie tros ej nöija sig med mindre än 500.000 £ sterling. De tvänne förra hafva giort mig anbud at. gå dit ut som Mineralog och Bergsman. De hafva skrifteligen tilbudit mig allting fritt och rätt vackra förmåner vid hvarje decouvert jag vore i stånd at giöra. Detta har på dubbelt sätt retat mig, först såsom Bergsman i anseende til de oändeligen rika skatter som vi med visshet veta finnas långsåt Africanska kusterna, och hvarest ännu aldrig någon Mineraloge, än mindre Bergsman, varit: men i synnerhet den lätthet jag härigenom får at utforska något förmånligit och rikt etablissement för Eders Maj:ts räkning; ty ännu äro 1000de och 1000de ställen oupptagne på den kusten. Blott endast andelar der i de rikaste Guldgrufvor, som kunde hållas fullkomligit hemligit, skulle vara mycket riktande för Eders Maj:t, efter min bästa öfvertygelse. De båda Associationer, som giort mig dessa anbud, bereda sig at gå ut med sina Expeditioner ännu i detta år, och sidst i första början af Januarii. Skulle jag nu försumma detta tilfället, kan jag ej en annan tid skaffa mig en fiärdedel så goda förmåner som nu; och risqverar altid at någon Skåtte el. Tysk intränger sig i mitt ställe. — — — Vid detta tilfälle bör jag ock i underdånighet anmäla, at i Baijen af Gvinea äro 4ra Öar, öfverflödande af de härligaste naturens förmåner, och som Ängelsmännerna ganska ofta sökt at kunna få; men altid förgiäfves; emedan de tilhört af ålder Portugisarn, som ganska heligt håller på hvad han har. Af dessa 4ra herrliga Öar äro 2ne, nemligen Ferdinando Po och Anabona år 1778 lämnade til Spanien emot något utbyte i Brassilien, som enteligen Portugall ville ha. Men Spanien har aldrig sedan giort minsta bruk af dessa öar, ej engång fört dit en enda menniskia. De stå således af Européer aldeles oupptagne; Och Ängelsman, ehuru stor dess begiärelse är at få dem, nu sedan han börjat med collonization på de kusterna, afhålles at engång giöra et försök dertil, emedan Spanien äger dem. Eders Maj:t är ganska väl med Spanska Hafvet, och kan få dem nästan för ingen ting. Nu är tilfället at söka blifva ägare af dem, och jag vågar i diupaste underdånighet på det högsta underställa Eders Maj:t at ju för dess häldre förskaffa Sig dem; emedan dervid kan vinnas ganska indrägtiga fördelar och det nästan utan alla utgifter.» (Gustav. papperen i Ups. univ.-bibl., Vol. 13 fol.)

Digitized by Google

(nedan anf. arb. s. 108). Äfven Strand dukade under för det fördärfliga klimatet d. 30 okt. 1794 (*Essay* II, s. 341), och Afzelius nödgades för ohälsa återvända till England, dit han anlände i aug. 1793. Följande år d. 20 mars afreste han ånyo därifrån och anlände till Sierra Leona d. 22 april. Om hans andra vistelse därstädes handla följande bref:

Extract of a Letter from Mr. A. Afzelius, to Baron Silverhielm, Secretary to the Swedish Embassy in London, dated Freetown, May 11, 1794 (*Essay on Colon.* II, s. 129).

Utdrag af ett Bref från Botanices Demonstratorn Adam Afzelius, till dess Bror Öfver-Directeuren P. Afzelius, dat. Free Town, Sierra Leone d. 12 nov. 1794. Öfversättning från Engelskan (*Upsala-Tidning,* d. 28 mars 1795; fransk öfvers. i Wadströms *Précis sur l'établiss. des colonies,* s. 51—55).

Detta bref och de följande handla om angreppet på Sierra Leona, i okt. 1794, af en fransk eskader och koloniens förstöring, hvarvid Afzelius förlorade sina papper, samlingar och öfriga egendom.

Bref från Botanices Demonstratorn Adam Afzelius, till Canzli-Rådet Joh. Er. Noréen, dat. Sierra Leone d. 15 nov. 1794 (*Upsala-Tidning,* d. 4 april 1795).

Extract of a Letter from Mr. Adam Afzelius to His Excellency the Chevalier von Engestrom, the Swedish Ambassador in London, dat. Sierra Leona, 15th Nov., 1794 (*Essay on Colon.* II, s. 279—284; svensk öfvers. i *Upsala-Tidning,* d. 12 och 19 dec. 1795).

Utdrag af ett Bref från Botanices Demonstratorn Adam Afzelius till dess Bror, Öfver-Directeuren P. Afzelius, dat. Free Town, Sierra Leone d. 14 mars 1795 (*Upsala-Tidning,* d. 27 juni 1795).

Lettre du lieutenant Padenheim à son excellence l'ambassadeur de Suède auprès de la République Française, le baron de Staël, au sujet de la colonie Sierra Léona, utan datum [Paris 1796]; tryckt i Wadströms *Précis,* s. 55—58.

Innehåller begäran om utverkande af skadestånd för svenskarnes förluster. De föreställningar i samma syfte, som af Afzelius' bröder och vänner gjordes hos svenska regeringen (talrika hithörande handlingar finnas i original eller afskrift bland Ad. Afzelius' papper i Upsala univ.-bibl.), föranledde följande bref:

L'Ambassadeur extraordinaire de S. M. le roi de Suède, près la République Française, au citoyen ministre des relations extérieures [Lacroix], le 1er juni 1796. (*Précis,* s. 59—63).

Digitized by Google

Franska marinministerns afvisande svar härå ses ibid. s. 64. En sammanhängande framställning af företaget i Sierra Leona har varit afsedd att ingå i följande arbete:

Bref til en vän i Sverige, innehållande Historisk och Geographisk Beskrifning öfver Colonien i Sierra Leona i Afrika. Jemte S. L. Compagniets och Coloniens formerande; med Anmärkningar öfver Climatet... Coloniens tiltagande och dess förstörande af en Fransk Esquadre, i October 1794. Samt Handlingar och Bref rörande följderna deraf. Författade efter deras dato, af D. W. PADENHEIM, Lieutenant i U. T. [= utländsk tjänst]. Stockholm, Kumblinska Tryckeriet, 1801. 130 s. 8°.

Af denna bok finnas exemplar med ett omtryckt (senare) titelblad, på hvilket initialerna till förf:s förnamn oriktigt äro återgifna med D. P. och som genom beteckningen »Första Delen» synes utlofva en andra del, hvilken dock aldrig utkommit. Händelserna relateras endast till midten af år 1793 (det sista brefvet är uppenbart felaktigt dateradt d. 4 okt. 1792); till det franska öfverfallet och dess följder har förf. icke hunnit. — Daniel Wilhelm Padenheim, son af rektorn i Söderköping Daniel Torpadius, född 1750, student 1770, tjänade vid Östgöta kavalleri som volontär och kvartermästare samt kallade sig efter erhållet afsked löjtnant. Han blef sedermera bokhållare vid Tanto kronobränneri i Stockholm till 1781, då han rymde »för filouterie» (se: K. G. ODÉN, *Östgötars minne,* Sthlm 1902, s. 262). Om sig själf säger han (*Bref,* s. 33), att han »under 12 års tjenst i Holland tilbragt två i Amerika och på öarna, et och et halft i Medelhafvet ifrån dess inlopp til dess slut, samt fyra år i Ostindien på alla Holländska Colonierna». Sedan han d. 24 dec. 1790 jämte några få andra bärgats från ett till Sydamerika destineradt fartyg, som förliste på kusten af Cornwall, begaf han sig fullkomligt utblottad till fots till London, där han någon tid därefter inträdde i Sierra-Leona-kompaniets tjänst, antagligen med något militäriskt befäl, ty på Wadströms plan af Freetown (*Essay,* pl. 2) finnes en (tillämnad?) anläggning betecknad med namnet »Padenheim Fort». Efter hemkomsten från Afrika blef han kronomagasinsförvaltare i Karlskrona och dog i Gamleby d. 11 dec. 1821 (ODÉN). Wadström citerar »Mr Beaver's opinion of this gentleman, that he did not know any person at S. Leona, while he was there, who had done more essential service to the colony, than Mr. Padenheim» (*Essay,* II, s. 285, not).

En del af Afzelius' iakttagelser under hans uppehåll i Afrika medelas i:

Abridgment of an Account of the Natural Productions of S. Leona (*Essay on Colon.* II, s. 272—279; fransk öfvers. i Wadströms *Précis,* s. 65—80).

Wadström säger, att denna redogörelse blott utgjorde hufvudinnehållet af två till kompaniets direktörer riktade rapporter, hvilka, affattade i en för

Digitized by Google

dessas ändamål afpassad populär form, af författaren antagligen icke afsetts för offentliggörande[1]. De vetenskapliga afhandlingar, som föranleddes af Afzelius' resor — efter erhållet understöd från Sverige och England kvarstannade han i Afrika och återkom till London i juni 1796 — äro följande:

Ardea atricapilla, en ny fogel ifrån Sierra Leone, där funnen och beskrifven af ADAM AFZELIUS, i: *K. Vet. Acad. Handl.* för år 1804, s. 264—268.

Inledes med några kortfattade underrättelser om förf:s resor.

Genera plantarum Guineensium revisa et aucta. P. 1. Diss. Upsala 1804. 26 + (2) sid. med en koppartryckt tafla på titelbladet. 4°.

Achetæ Guineenses. Diss. Uppsala 1804. 33 sid. med 1 tafla. 4°.

Remedia Guineensia. Collectio 1—10. Diss. Uppsala 1813—17. 78 sid. med 1 tafla. 4°.

De Antilopis in genere et speciatim Guineensibus commentatio ADAMI AFZELII; i: *Nova Acta R. Soc. Scient. Upsaliensis,* Vol. VII, 1815, s. 195—270, m. 1 tafla.

Stirpium in Guinea medicinalium species cognitæ. Fasc. 1—2. Diss. Uppsala 1817, 25. 26 sid. 4°.

Stirpium in Guinea medicinalium species novæ. Fasc. 1—2. Diss. Uppsala 1818, 29. 16 sid. 4°.

Dessutom innehålla Afzelius' i Upsala universitetsbibliotek förvarade dagböcker för åren 1795 och 1796 rikhaltiga naturhistoriska och etnografiska iakttagelser. Det säger sig själf, att i dessa dagböcker icke finnes minsta antydan om hvad Henry Servanté påstår sig ha hört af Afzelius och som han i bref af d. 12 aug. 1805 berättar med följande ord: »He [Afzelius] informed me, that having penetrated far into the country, he met with three persons, who came from a much more interior part of that continent, and from the conversation he had with them, by means of an interpreter, he found the assertions of Swedenborg confirmed. Mr. A. assured me that the countenances of these men were beautiful and comely, (very different from the negroes on the coast), their voices were sweet and sonorous, their gestures and manners mild and engaging, and that they had frequent open communication with the spiritual world and its inhabitants; even at the time Mr. A. was with them, they declared they saw angelic spirits, which it seems was no uncommon case with these men» (*The Monthly Observer,* Vol. 1, 1857, s. 313).

[1] Af bref från Afzelius den 2 maj 1797 (Ups. univ.-bibl.) framgår, att han ansett Wadström med detta offentliggörande ha öfverskridit sin befogenhet.

Digitized by Google

Address to the General Meeting of the Subscribers to the Sierra Leona Company [Mars 1795]; tryckt i *Essay on Colon.* II, s. 293, not.

I denna adress erbjuder sig Wadström att inför franska Conventet föra kompaniets talan och utverka skadestånd för den i Afrika lidna förlusten. Ett liknande förslag framlades af en Mr. Frend vid kompaniets stämma d. 26 mars 1795, men blef, oaktadt det understöddes af flere delägare, återtaget af förslagsställaren och ledde ej till något beslut. Ungefär vid samma tid föreslog Wadström till efterträdare åt Nordenskiöld som mineralog i kompaniets tjänst dennes svåger Ekholm[1], »a gentleman of great experience and capacity in mineralogy and chemistry», men på denna framställning bevärdigade direktörerna honom ej med något svar (*Essay*, II, s. 239). Antagligen var detta Wadströms sista beröring med kompaniet, hvars åtgärder han allt mera ogillade, före öfverflyttningen till Frankrike.

Wadströms i Frankrike tryckta skrifter.

Adresse au Corps législatif et au Directoire exécutif de la République française. Par C. B. WADSTROM, Suédois, auteur d'un Essai sur l'établissement des Colonies en général, et en particulier, sur celles de *Sierra-Leona* et de *Bulama,* en Afrique. De l'Imprimerie des Sciences et Arts. (2) + 9 sid. 4°. Dat. Paris, Frimaire, An quatrième de la République Française (1795).

Efter att ha redogjort för planen att i Afrika upprätta »une société fondée sur des principes entièrement noveaux» och sin däraf föranledda resa, berör förf. sitt deltagande i Sierra-Leona-kompaniets stiftande och omtalar förstörandet af dess koloni, hvari han nu funnit att fransmännen icke hade någon skuld, utan som borde tillskrifvas engelska ministeren, »qui semble avoir adopté pour règle de sa politique et de sa conduite les principes les plus contraires à l'humanité, à la bonne foi, à la modération et à la générosité, qui doivent caractériser le gouvernement d'une nation puissante». Då han vidare funnit, att det värsta af allt tyranni berodde på »le commerce de spéculation ou plutôt ce crédit artificiel qui a remplacé le numéraire primitif», så ville han föreslå, att vid det blifvande fredsslutet mellan Frankrike och England skulle tillsättas en gemensam kommitté för att reglera Europas kommersiella system — »aucune personne intéressée dans quelque spéculation de commerce ou de finance ne pourra être membre de ce comité»! Härtill ansluta sig en del förslag om förbud mot slafhandel, neutralisering af de filantropiska kolonierna i Afrika och — ersättning åt Afzelius[2].

[1] Antagligen auskultanten i bergskollegium Fredrik Jonatan Ekholm, sedermera brukspatron, död 1811 på Strömsdals bruk i Finland (ALMQUIST, *Bergskollegium,* s. 194).

[2] Härmed synes denne ej ha varit nöjd; i bref till brodren Pehr d. 7 okt. 1796 skrifver han: »Att Wadström recommenderat mig är en olycka, men som icke kunnat förekom-

Digitized by Google

Quelques idées sur la nature du numéraire, et sur la nécessité de combiner l'intérêt du cultivateur avec celui du négociant, au moment où l'on établit un nouveau plan de finances. Par C. B. WADSTROM, Suédois, auteur d'un Essay sur l'établissement des colonies en général, et en particulier sur celles de Sierra Leona et de Bulama en Afrique. De l'imprimerie des Sciences et Arts, s. a. [1796]. (4) + 24 sid. 8°.

För att motverka de skadliga följderna af spekulation och kapitalism bör, i st. f. guldet, *säden,* d. v. s. landets förnämsta produktion, tjäna som säkerhet för de cirkulerande värdetecknen; därför böra nya assignater utfärdas lydande å säd och i hvarje kanton inrättas »des banques, hypothéquées aussi sur le bled ou autres denrées en proportion de leur utilité».

*Lettre du citoyen Bénézech, ministre de l'intérieur, suivie de la Réponse du citoyen C. B. Wadstrom, relativement à l'institution de la Banque agricole. De l'Imprimerie de la Banque agricole. 15 sid. 8°.

Wadströms Réponse (sid. 6—15), dateradt »Paris, le 14 Thermidore, an 4 de la République française, une et indivisible» [d. 1 aug. 1796], söker bemöta ministerns invändning att den s. k. åkerbruksbanken ej vore annat än »une opération purement financière»: bankens uppgift vore att »rendre à l'Agriculture la supériorité qu'elle doit naturellement avoir sur le Commerce, aux Mandats la valeur qu'ils représentent, et détruire l'idolâtrie de l'or et de l'argent, en rendant ces métaux insensiblement inutiles comme signes.»

*Sur l'état de la Banque d'Angleterre. Undert. C. B. WADSTROM; i: *L'Historien.* 23 Ventose, l'an V (Lundi 13 Mars [1797]). T. XI, n° 478, sid. 597—601.

*A Son Excellence l'Ambassadeur de Suède auprès de la Rép. Fr. Dat. Paris, le 12 floréal, an VI [d. 1 maj 1798]: undert. C. B. WADSTROM. — Åtföljes af: Adresse au Conseil des Cinq-Cents, lue dans la séance du 28 pluviose [d. 16 febr.]; och: Extrait du Bulletin des résolutions du conseil des Cinq-Cents, du 24 Germinal, an 6 [d. 13 april 1798]. De l'Imprimerie-Librairie de la rue Jacques, N° 278 et 279; 4 sid. 8°.

I den här aftryckta adressen hade Wadström föreslagit upprättandet i Afrika af franska nybyggen enligt samma principer som antagits för kolonierna i Sierra Leona och Bulama; han begärde franska republikens beskydd för dessa senare, men säger dock: »Je partage avec vous et avec tous les amis de l'humanité la haîne que vous portez au gouvernement anglais ... Je désire de concourir à votre glorieuse entreprise; mes moyens sont foibles,

mas, sedan han icke allenast tagit mig, utan ock hela Sierra Leona Companiet under sitt beskydd» (Ups. univ.-bibl.).

Digitized by Google

mais ma volonté est sans bornes. Je dépose sur l'autel de la patrie 100 fr. pour l'expédition d'Angleterre.» Sedan denna adress af de Fem hundrades råd blifvit remitterad till le Directoire exécutif, begär Wadström i sitt bref till svenska ministern, att denne hos republikens regering skulle göra framställning om utfärdandet af »un arrêté portant, que durant le temps de la guerre avec l'Angleterre, la Société philantropique, ou la Compagnie de Sierra-Léona, si elle veut obtenir protection et sûreté du gouvernement Français, tant en Afrique que sur les bâtimens chargés à son compte, elle sera tenue de frêter pour les secours qu'elle envoie à cette colonie des navires appartenans à la nation Suédoise, et de faire signer et viser les papiers et autres documens par le consul de Suède, résidant dans le port duquel ces bâtimens seront expédiés.»

*[Uppmaning till ledamöterna i Société des amis des noirs att sammanträda för att återupptaga societetens arbeten: »le plan ou réglement de l'association doit être le premier objet discuté».] Utan titel, 4 sid. 8°. Dat. 7 Floréal, an 6 [25 april 1798]. Undert. »Salut et fraternité. C. B. WADSTROM».

Denna Societet hade stiftats 1789; om dess första verksamhet vittna några bland Wadströms papper bevarade tryck: »Lettres de la Société des amis des noirs à M. Necker avec la réponse de ce ministre, Juillet 1789», och »Adresse à l'Assemblée nationale pour l'abolition de la traite des noirs, par la Société des amis des noirs de Paris, février 1790». Att sällskapet efter några års overksamhet åter väcktes till lif synes ha varit Wadströms förtjänst; detta framgår af här ofvan och i det följande citerade publikationer. Antagligen med rätta kunde han i ett outgifvet bref till J. N. Lindahl, d. 4 jan. 1799, tala om sin innerliga satisfaction »at hafva varit första instrumentet til denna värdiga Societets rétablissement». Enligt samma bref var äfven Wadströms hustru, jämte madame Condorcet, madame Brissot och »flera andra philantropiska damer», medlem af societeten (se fig. 5).

*[Kallelsebref:] Citoyen, Vous êtes invité de vous trouver Décadi prochain, 20 Floréal, à *la Réunion des Amis des Noirs et des Colonies*... Dat. 14 Floréal, An VI [3 maj 1798]; undert. C. B. WADSTROM. 4 sidor, däraf 1 sida tryckt, 4°.

*Lettre de la Société des amis des noirs, aux Auteurs de la Décade Philosophique. s. l. e. a. [1798]. 8 sid. 8°.

Innehåller, sid. 2–6, ett utdrag ur Wadströms *Essay on Colonization* (II, s. 259—264) med titel: »Mémoire sur la culture des Cannes à sucre à Batavia, avec quelques observations sur l'amélioration dont cette culture est susceptible dans nos colonies». Denna Mémoire är en bearbetning af: »Mr. Botham, on the cultivation of a Sugar Plantation at Batavia and Bencoolen».

Digitized by Google

Fig. 5. MEDLEMSKORT FÖR FRU WADSTRÖM.

*La réunion des Amis des Noirs et des Colonies ayant remis au cit. Wadstrom une esquisse des règlements d'après lesquels doivent se diriger les opérations futures de la société, en l'invitant d'y faire les additions qu'il jugerait nécessaires, il remet aujourd'hui son travail et demande qu'on le soumette à la discussion. Härefter följa, på 6 sidor 4°, 18 artiklar tryckta på half spalt med utrymme för handskrifna anmärkningar och tillägg. s. l. e. a.

Detta Wadströms förslag torde ha legat till grund för det af societeten fastställda reglementet, tryckt med titel:

*Règlement de la Société des Amis des Noirs et des Colonies, adopté dans sa Séance tenue à Paris le 30 Frimaire an VII [20 dec. 1798]. A Paris, de l'Imprimerie des Sciences et Arts, An VII. 6 sid. 8°.

Précis sur l'établissement des colonies de Sierra Léona et de Boulama à la côte occidentale de l'Afrique: contenant 1°. exposé des vraies causes qui ont donné lieu à leur formation; 2°. anecdotes sur l'attaque de Sierra Léona par l'escadre française en 1794; 3°. lettres du célèbre naturaliste Adam Afzelius... 4°. lettre sur la situation politique de S. Léona. Par C. B. WADSTROM, auteur de *l'Essai sur la colonisation,* etc., dont la

Digitized by Google

table analytique se trouve à la fin de ce précis. Paris, Ch. Pougens, imprimeur-libraire, l'an VI, (1798.) VIII + 94 + 1 blad Errata. 8°.

Inledes af ett bref »Au citoyen Taleyrand, ministre des rélations extérieures», dat. le 17 frimaire, an 6 [7 dec. 1797]. Afd. 1 innehåller väsentligen utdrag ur *Essay on Colonization,* hvartill fogats ett bref från John Hurford Stone, en i Paris bosatt politisk flykting, som redogör för sina åtgärder till förmån för Sierra-Leona-kolonien och skyller dennas undergång på engelska ministerens försumlighet, och misslyckandet af försöken till dess återupprättande på ljumhet hos Wilberforce och Pitt. Afd. 2 innehåller de bref från Afzelius och andra, som förut i denna uppsats omförmälts; afd. 3 meddelar några nyare underrättelser från Sierra Leona, bl. a. i ett bref från Adam Afzelius, dat. London d. 8 nov. 1797.

Af detta arbete finnes en recension med utförlig redogörelse för innehållet i: *Allgemeine geographische Ephemeriden*... hrsg. von F. von Zach, Bd 1, Weimar 1798, s. 653—662; och en tysk öfversättning, som dock saknas i K. biblioteket, har utkommit med följande, efter Kaysers Bücher-Lexicon återgifna titel:

WADSTRÖM, C. B. Über die Gründung der Kolonien zu Sierra Leona und Boulama an der Westküste von Afrika. Aus dem Französischen (von CHR. FR. MÖLLER). Schnepfenthal, Erzieh. Anstalt, 1799. 8°.

*Table analytique de l'Essai sur la colonisation, particulièrement appliquée à la côte occidentale d'Afrique, avec quelques idées libres sur la nature de la culture et du commerce d'aujourd'hui, etc.; par C. B. WADSTROM. Ouvrage in 4°, orné de gravures et de cartes. Londres, 1796. s. l. e. a. [Paris 1798]. 4 sidor. 8°.

I denna prospekt, omtryck af sid. 89—94 i föregående arbete, annonseras en fransk öfversättning af *Essay on Colonization,* »avec des additions considérables et plusieurs nouvelles gravures, d'après les dessins tirés du journal de l'auteur». Ehuru äfven efter Wadströms död en sådan öfversättning planlades af förläggaren Maradan i Paris (se: *Allg. geogr. Ephemeriden,* Bd 8, Weimar 1801, s. 79), utkom den aldrig.

*Projet d'administration des affaires de la Manufacture de verre et de poterie fine, à Creil, présenté à l'Assemblée générale des actionnaires, le 27 Thermidor, an 6 [14 aug. 1798], à Paris, par C. B. WADSTROM, un des actionnaires. s. l. e. a. 1 blad fol. patent.

Förslag till en organisation af detta företag, modellerad efter Wadströms här ofta berörda styrelseprinciper. Den ofvan omnämnde J. H. Stone var agent i Paris för »O'Reilly's pottery works at Creil» (*Dict. of Nat. Biography,* LIV, 1898, s. 413).

Digitized by Google

Om Wadströms sista framträdande inför allmänheten underrättas vi genom hans ofvan citerade bref af d. 4 jan. 1799 (afskrift i Gjörwells brefsaml., K. bibl.). Där redogöres för programmet vid den offentliga sammankomst, hvarmed la Société des amis des noirs skulle fira årsdagen af conventets beslut om negrernas frigörelse i de franska kolonierna. Utom musik af »en superbe orchestre componerad af Negrer och Mulatrer», skulle hållas föredrag af den bekante abbé Grégoire m. fl., miss Williams skulle uppläsa »et poeme rörande universelle philantropie», och »enfin Wadström en Discours öfver fria Coloniers établerande såsom mera öfverensstämmande med et verkeligt politiskt samhällsintresse». Helt visst har dock ej denna Discours blifvit hållen, ty i en not till ett senare bref af Wadström (d. 19 jan. 1799) har Gjörwell hänvisat till en nyhet meddelad i Herr Posselts *Allgemeine Zeitung,* N° 50 för d. 19 febr. 1799, där festen omtalas såsom försiggången d. 4 febr., och efter en uppräkning af de hållna talen tilllägges följande: »Der ehrwürdige Stifter der Kolonie von Sierra Leona Wadström wohnte der Feier bei; er schien dahin gekommen zu seyn um seinen Geist aufzugeben, so kränklich und dem Tode nahe sah er aus». Döden nådde honom, som sagdt, ej långt därefter, d. 5 april 1799.

Biografier öfver Wadström.

Den för denna uppsats begagnade samlingen af Wadströms papper innehåller i handskrift dels ett slags meritlista för honom ställd till franska republikens inrikesminister, dat. Paris d. 22 dec. 1798 och egenhändigt undertecknad af E. M. Staël von Holstein, dels tvenne anonyma biografier, af hvilka den förra, ehuru ej slutredigerad, utmärker sig för uppgifternas tillförlitlighet; den senare är den »parentation», som nedan skall omtalas. De tryckta biografierna äro följande:

Lettre de la Citoyenne HÉLÈNE-MARIA WILLIAMS, au C. J.-B. Say, sur la mort du Philantrope Wadstrom; i: *La Décade philosophique, littéraire et politique;* par une Société de Gens de Lettres, Paris, l'an 7, IIIe trimestre [29 april 1799], s. 229—235.

Brefskrifvarinnan, Miss Helen Maria Williams (f. 1762, d. 1827), känd som förf. af poem, noveller och i synnerhet af politiska skrifter angående franska revolutionen, hvars idéer hon omfattade »i al exalterad mått» (Gjörwell), lefde i Paris uti en icke legaliserad förbindelse med den ofvannämnde Stone. Af sin nyss bortgångne vän ger hon följande karakteristik: »J'avouerai que durant le cours d'une longue vie, ses projets qui tous eurent un but philantropique, reposèrent quelque fois sur une base trop romanesque et même illusoire, son âme semblait plus vaste que sa raison; ses sentimens

Digitized by Google

étaient toujours droits, quoique ses raisonnemens ne fussent pas toujours justes; dans de certaines occasions, la confiante simplicité de son caractère le rendit dupe des promesses qu'on lui fit» — — — och hon slutar sitt bref med orden: »Il est impossible d'avoir connue de près le caractère de celui dont je vous entretiens, sans convenir que s'il se trouvait sur la terre plusieurs Wadstrom, on serait forcé d'avoir une bonne opinion de l'espèce humaine.» En engelsk öfversättning af Miss Williams' biografi är intagen i: *The Annual Register for the Year 1799,* Lond. 1801, s. 322—326.

I *Norrköpings Tidningar* för d. 12 dec. 1804 läses ett tillkännagifvande, undertecknadt af t. f. rektorn vid stadens trivialskola Anders Carleström, att nästa fredag d. 14 dec. i skolans auditorium af studeranden Carl Iser skulle hållas parentation öfver »Herr öfverdirecteuren C. B. Wadström, denna skolas välgörare». »Då denna Stads respective Invånare», tillägges det, »äro så allmänt kände för kärlek till Wetenskaperne, vågar man äfven smickra sig med det glada hopp, att en talrik samling åhörare behagade med sin närvaro hedra denna Tacksamhetens Akt». Tacksamheten var förestafvad af Wadströms testamentariska donation till staden Norrköping af sin omkring 1400 volymer räknande boksamling, som blifvit uppställd i det nya skolhuset. Om själfva högtiden innehålla samma tidningar för d. 22 dec. följande:

Vid den Parentation, som af Studeranden Herr Carl Iser i Trivial-Skolans Auditorium, den 14 dennes, höllts öfver Kongl. Maj:ts Troman, Öfver-Direktören Herr Carl Bernhard Wadström, inför en talrik samling af åhörare, anfördes musiken af Herrarne Lemos och Muthreich, och följande Verser, af en värdig och upplyst Medborgare författade, afsöngos utaf Mamsell Edberg.

Härefter följa *Kantat, Recitatif* och *Aria,* författade, enligt ett bref från Iser till Gjörwell, af rådmannen D. Weijerin. Visserligen säger Iser i ett nytt bref till Gjörwell d. 31 jan. 1805, att minnestalet komme att tryckas, så fort hans göromål tilläte honom öfverse detsamma, men denna afsikt blef aldrig satt i verket, och om ej talet blifvit i afskrift bevaradt bland de Wadströmska papperen, skulle det gått förloradt för eftervärlden — utan stor skada för öfrigt, ty innehållet är blott en vältalighetsprodukt i tidens svulstiga stil; det faktiska däraf visar, att författaren begagnat de papper, med hvilka afskriften blifvit inbunden. — Carl Iser var en fattig student (född 1785), som i Norrköping lifnärde sig med barnaundervisning och vid sidan däraf försökte sig på hvarjehanda litterära företag: han har utgifvit ett biografiskt och ett entomologiskt arbete, båda ofullbordade. Han dog 1809 som underläkare på fälttåget mot Norge (ODÉN, *Östgötars minne,* s. 337). — Daniel Weijerin, född 1754, var handlande, rådman och slutligen handelsborgmästare i Norrköping, död 1828. Han var riksdagsman i borgareståndet 1789, 1792 och 1800 (V. MILLQVIST, *Sv. Riksdagens borgarestånd,* Sthlm 1911, s. 40).

Digitized by Google

Epistolary Correspondence of the Earlier Members of the Church. Letter III, Homerton, near London, 1st June 1806. Undert. HENRY SERVANTÉ; i: *The Monthly Observer and New Church Record,* Vol. 1, Lond. 1857, s. 417—423.

Notiser om Wadström efter förf:s personliga bekantskap med honom och utdrag ur tidningsmeddelanden om hans död. Jfr TAFEL, *Doc. concerning Swedenborg,* II, s. 1188.

I den af P. A. Wallmark redigerade *Journalen* finnes d. 30 jan. 1827 ett insändt poem:

Minne af Carl Bernhard Wadström; undertecknadt N—r [KARL AUGUST NICANDER].

Genom detta skaldestycke, beledsagadt af en kort biografisk notis, återupplifvades Wadströms i hans hemland förbleknade minne, men det har ock gifvit anledning till, att en del oriktiga uppgifter om hans lif och verksamhet blifvit tagna för goda af hans senare biografer. I poetisk omklädnad låter skalden oss förstå, att hans hjälte med »lifsfara» hämtat smeder från Solingen, att han varit »ledare» af kanalbygget vid Trollhättan, att han besökt »det kokosrika Zingichor», att han friköpt Peter Panah »i Afrika», att han »vunnit seger» genom sitt uppträdande i engelska parlamentet — allt oriktigheter eller öfverdrifter, som ofta blifvit upprepade. Att han jämställes med Wilberforce och kallas Sveriges Howard — det sista ett lån från rådman Weijerins kantat i Norrköping — kan åtminstone ej ledas tillbaka till något kändt yttrande af själföfverskattning å Wadströms egen sida. — Nicanders dikt är återgifven i de samlade upplagorna af hans skrifter: *Samlade dikter,* 1840, D. 2, s. 273 (åtföljes liksom de båda nästföljande upplagorna af en något utförligare »Teckning af Carl Bernhard Wadströms lefnad»); *Saml. vitterhetsarbeten,* 2:a uppl., D. 1, 1852, s. 488; *Saml. arbeten,* 3:e uppl., D. 1, 1862, s. 433; *Saml. dikter,* 4:e uppl., D. 1, 1877, s. 308; d:o, 5:e uppl., D. 1, 1883, s. 308.

Carl Bernhard Wadström; biografi undertecknad *V.*; i: *Svenskt Pantheon,* Häft. 9, Sthlm 1832, s. 75—89, med litografisk återgifning af Bredas porträtt.

I denna biografi, hvilken vimlar af oriktigheter, är aftryckt ett bref från general Maximilien Caffarelli, hvari denne tackar för ett exemplar af *Essay on Colonization,* som Wadström presenterat general Bonaparte vid hans afresa till Egypten (original i Wadströmska papperen).

Carl Bernhard Wadström; N° 130 i: *427 Porträtter af namnkunniga svenske män och fruntimmer.* Sthlm, P. G. Berg, 1847.

Biografien är omtryckt i det af samme förläggare utgifna *Svenskt Konversations-Lexikon,* D. 4, Sthlm 1851; porträttet är kopieradt efter Breda.

Digitized by Google

Wadström, Carl Bernhard; lefnadsteckning untertecknad —n [PEHR WIESELGREN] i: *Biographiskt Lexicon öfver namnkunnige svenska män,* Bd 19, Sthlm 1852, s. 141—148.

Den här citerade minnestecknaren är författaren i *Svenskt Pantheon.* Jfr ofvan s. 8.

Minne af Öfver-direktören Carl Bernhard Wadström af BERNHARD VON BESKOW, i: *Svenska Akademiens handlingar ifrån år 1796,* Del 33, Sthlm 1861, s. 187—248, med afbildning af den öfver Wadström af akademien slagna medaljen, hvars frånsida visar »en neger, hvilande under palmträd samt läsande i en bok, vid den uppgående solens strålar», med omskrift: *Libertas meritis est mihi facta tuis.*

Denna minnesteckning har hittills varit hufvudkällan för kännedomen om Wadströms lif och verksamhet. Beskow bygger hufvudsakligen på äldre biografier, hvilkas felaktigheter han delvis rättat, men han har i vissa fall också tillgodogjort sig upplysningar ur Wadströms egna skrifter. Såsom beroende på missuppfattning torde böra framhållas hans mening om betydelsen af mötet i Norrköping 1779. Att uppmärksamma äro äfven de kritiska anmärkningar vid Beskows arbete, som framställts af ROB. SUNDELIN, *Swedenborgianismens historia i Sverige under förra århundradet,* Upsala 1886, s. 263 not.

Carl Bernhard Wadström. Minnesteckning. Undert. L. A. E. [LARS AUGUST EKMARCK]; i: *Läsning för folket,* Årg. 29, Sthlm 1863, s. 129—146.

Utarbetad med ledning af Beskows minnestal.

Charles Berns Wadström; i: *Documents concerning the life and character of Em. Swedenborg* ... by R. L. TAFEL, Vol. 1, Lond. 1875, s. 644—646.

Innehåller en notis om W. »from the pen of Mr. J. A. Tulk, written on the flyleaf of the copy of the New Jerusalem Magazine, which he presented to the Library of the Swedenborg Society»; för öfrigt öfversättningar från *Biogr. Lex.* och Beskows minnesteckning.

Ett bref från Daniel Tilas till Karl Bernhard Wadström [dat. Stockholm d. 21 juni 1769], i: *Personhistorisk Tidskrift,* Årg. XVI, 1914, s. 57—59.

I inledningen, undert. J. H[ULTING], några notiser om W:s lif.

Data för Wadströms befordringar på ämbetsmannabanan ses i:

Bergskollegium och bergslagsstaterna 1637—1857. Administrativa och biografiska anteckningar af JOH. AX. ALMQUIST, Sthlm 1909, s. 295 (*Meddel. från Svenska Riksarkivet.* N. F. II: 3).

Digitized by Google

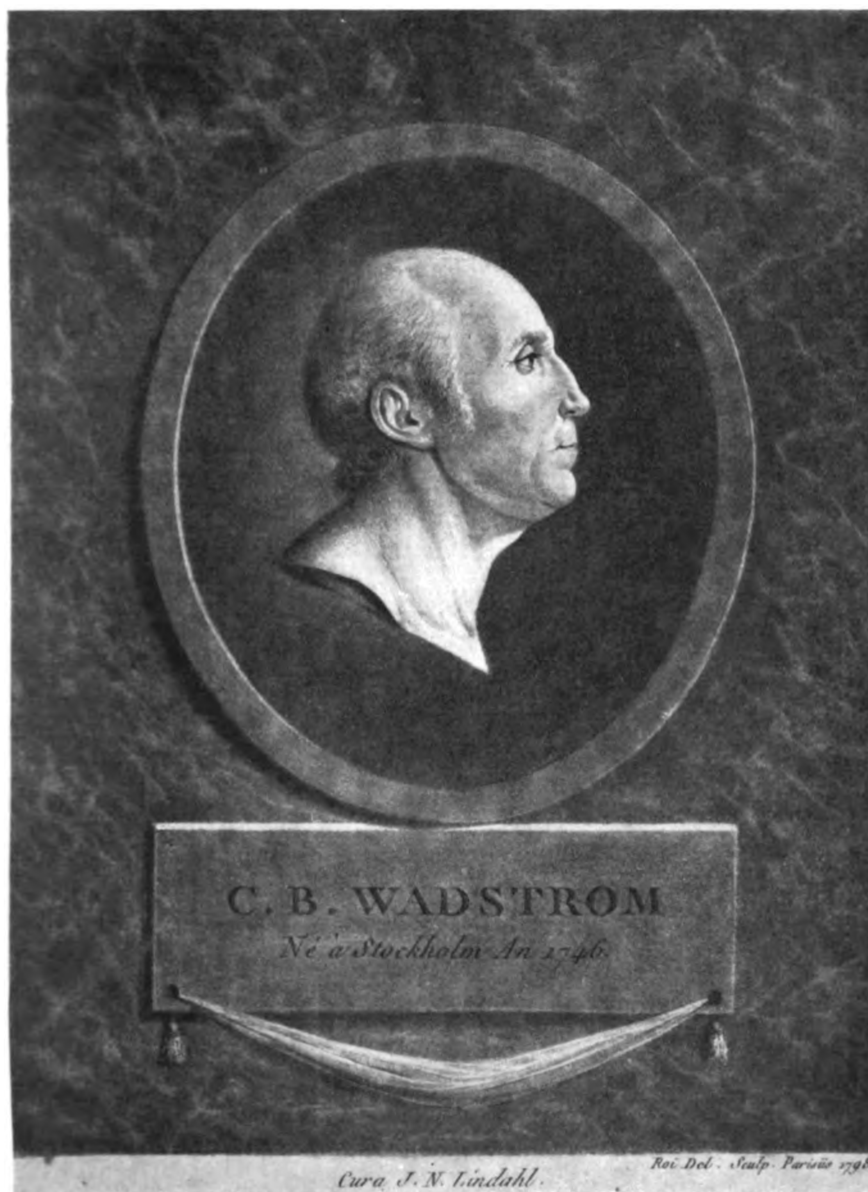

Fig. 6. PORTRÄTT AF C. B. WADSTRÖM 1798.

Digitized by Google

Wadströms porträtt.

Utom C. F. von Bredas bild af Wadström och Peter Panah, hvarför ofvan (s. 30) redogjorts, finnas följande porträtt utgifna i tryck:

C. B. Wadström né à Stockholm An 1746. Roi Del. Sculp. Parisiis 1798. Cura J. N. Lindahl. Akvatintagravyr 15 × 20 cm. (se afbildningen fig. 6).

Grosshandlaren i Norrköping Johan Niclas Lindahl, Gjörwells måg (f. 1762, d. 1813), lät under sin vistelse i Paris i oktober 1798 utföra detta porträtt (troligen af den franske målaren Sébastien Leroy) och skänkte kopparplåten åt sin vän Wadström. Denne skrifver d. 4 jan. 1799 till Lindahl (Gjörwells brefsaml., K. bibl.): »Bror skall ursäkta mig, at min egenkärlek icke är så stor, at kunna tillåta mig sjelf behålla alla de Exemplar och Plåten af mit Portrait, som Bror sände mig vid afresan; utan öfverlemnade jag denna hederliga vängåfva uti min brors namn, nästpåföljande decaden efter des afresa til la Société des Amis des Noirs et des Colonies, som däröfver gaf en ganska vacker Procès-verbal i Brors faveur; hvilken äfven kommer att releveras på vår stora fête-dag (Jour de Séance publique), som blir om 2:ne månader». — Bilden är reproducerad med underskrift:

C. B. Wadström Geb. zu Stockholm i. J. 1746. Gestorb. zu Paris. C. A. Schwerdgeburth sc. Gravyr 83 × 127 mm.; i: *Allgemeine geographische Ephemeriden,* hrsg. von F. J. Bertuch, Bd 28, Weimar 1809.

Carl Bernh. Wadström. Hall pinx[t]. Berndes sculp[t] 1799. Gravyr 80 × 105 mm.

Bröstbild i samma dräkt som på Bredas porträtt: skjortärmar och randig väst. När den berömde miniatyrmålaren Peter Adolf Hall (d. 1793) utfört originalet till detta porträtt är mig icke bekant, ej heller känner jag af hvilken anledning det stacks i koppar af den bekante gravören Anton Ulrik Berndes (d. 1844).

Tillägg.

Efter tryckningen af denna uppsats har min kollega, förste bibliotekarien H. Lindegren, fäst min uppmärksamhet på följande skrift:

Strödda tankar uti philosophiska ämnen [om Gud och menniskans odödlighet], i: *Samlingar för Philantroper,* Häft. 1, Sthlm 1787, 4 sidor.

Initialerna C. B. W. i häftets innehållsförteckning angifva Wadström såsom författare till dessa tankar, som för öfrigt icke stå i något sammanhang med ofvan afhandlade ämnen.

Digitized by Google

DAS MISSALE FÜR DIE DIÖZESE LEBUS
(MISSALE LUBUCENSE)

Von

KONRAD HAEBLER, Berlin

DAS STÄDTCHEN LEBUS in der Mark Brandenburg, zwischen Frankfurt und Küstrin an der Oder gelegen, ist heute nur eine unbedeutende Ortschaft mit wenig mehr als 2000 Einwohnern. Aber es muss wohl eine der ältesten Niederlassungen in dieser Gegend der Mark gewesen sein. Der slawische Name weist darauf hin, dass hier schon zur Wendenzeit eine Ansiedelung bestanden hat, und in den annalistischen Quellen des deutschen Mittelalters wird bereits zum Jahre 930 das Bistum Lebus erwähnt. In den folgenden Jahrhunderten ist die Stadt unzählige Male belagert, erstürmt, niedergebrannt worden, und das ist vermutlich auch die Veranlassung dafür gewesen, dass im Jahre 1373 Bischof und Domkapitel die Residenz der Diöcese nach Fürstenwalde verlegt haben. Den Namen ›Lebus‹ aber hat das Bistum weiter beibehalten, bis es in der Reformationszeit aufgehoben wurde; und noch heute führt der preussische Landkreis denselben Namen, obgleich auch seine Behörden nicht in Lebus selbst residieren.

Dass es ein besonderes Missale für die Diöcese Lebus gegeben hat, ist eine Tatsache, die wenig bekannt geworden ist. Man sucht den Namen vergebens in Weale's *Bibliographia liturgica.* Kein auf sie bezügliches Werk ist in der grossartigen Sammlung des Herzogs von Parma vorhanden, und Bohatta's *Liturgische Bibliographie des 15. Jahrhunderts* tut seiner ebensowenig Erwähnung. Grotefend gibt in seiner *Zeitrechnung des deutschen Mittelalters,* 2. Auflage, den kirchlichen Kalender der Diöcese Lebus nach einem undatierten Breviarium Lubucense und einem Viaticum von 1514. Ein Missale kennt aber auch er nicht.

Trotzdem sind 3 Exemplare eines solchen bei der Inventarisierung der Inkunabeln in den deutschen Bibliotheken zum Vorschein gekommen: 2 davon in der Ministerial-Bibliothek der Marienkirche in Frankfurt a. O., und ein drittes in der Dom-Bibliothek von Fürstenwalde. Freilich war es nicht ganz einfach, die Zugehörigkeit dieses Missale zu bestimmen; denn es enthielt weder eine Eingangsformel, noch ein Schlusswort, die über seine Bestimmung und seinen Ursprung Auskunft gaben. Allerdings enthielt das erste Blatt des

Digitized by Google

Buches in Holzschnitt ein bischöfliches Wappen, das nachträglich als dasjenige eines Bischofs von Lebus festgestellt werden konnte. Aber wenn es auch unschwer ist, das Wappen für eine bekannte Diöcese oder Persönlichkeit aufzusuchen, so bedarf es doch einer grossen Gechicklichkeit und umfangreichen Erfahrung, um für ein gegebenes Wappen die Persönlichkeiten zu ermitteln, die zu seiner Führung berechtigt sind. Auch der Festkalender, der in allen 3 Missalen der gleiche ist, liess sich für denjenigen, der mit hagiographischen Untersuchungen dieser Art einigermassen vertraut war und die nötigen Hilfsmittel zur Hand hatte, als derjenige von Lebus feststellen. Beides sind aber Manipulationen, die sich nicht wohl bei einer bibliothekarischen Inventarisierung vornehmen lassen. Glücklicherweise boten die Missalien noch andere Fingerzeige, die auf den richtigen Weg führten.

Schon das war bemerkenswert, dass eins der beiden Frankfurter Exemplare einen Besitz-Vermerk aus dem 15. Jahrhundert trug, wonach es dem Fridericus Beytzk, Dekan der Kirche von Lebus, gehört hatte. Schliesslich fand sich aber ein noch zwingenderer Beweis dafür, dass das Missale nicht nur in Lebus verwendet, sondern direkt für diese Diöcese hergestellt worden ist. In dem letzten Abschnitt nämlich, den Missae votivae, findet sich auf der Vorderseite des 10. Blattes, Spalte 1, Zeile 20, als Überschrift eines dort beginnenden Abschnittes in Rotdruck die Inschrift: Collcā general' ſcd'm | chorū lubucenſis eccleſie. Damit war also jeder Zweifel beseitigt, dass wir es hier mit einem wirklichen Missale Lubucense zu tun haben. Dass die drei erhaltenen Exemplare — alle drei auf Papier gedruckt — ein und derselben Ausgabe angehören, ist vollkommen klar infolge der weitgehenden Übereinstimmung, die zwischen ihnen herrscht. Eigentümlicherweise aber hat jedes von den drei Exemplaren gewisse Bestandteile, die den anderen fehlen; und dadurch wird die Frage, welche Teile dem ursprünglichen Missale Lubucense zugehört haben, und welche mehr oder weniger nur durch Zufall in die betreffenden Exemplare hineingekommen sind, eine keineswegs leicht zu lösende Aufgabe. Ich kann deshalb auch bei der Beschreibung des Missale nicht in der Weise verfahren, dass ich eins der Exemplare zugrunde lege und danach nur die Abweichungen der anderen verzeichne; sondern es wird notwendig sein, zum Zweck der Untersuchung das Missale in seine Bestandteile zu zerlegen und erst nach deren gesonderter Prüfung auf die Frage der Zusammensetzung einzugehen.

Den Hauptbestandteil des Missale, der allen drei Exemplaren gemeinsam ist, bildet ein Band von 268 Blättern, der den Kalender, die Messen des Sommer- und Winterteiles und die Missae votivae enthält. Dies alles

Digitized by Google

ist, mit Ausnahme des Kalenders, gleichmässig in 2 Spalten zu 33 Zeilen gedruckt mit 2 gekuppelten Missal-Typen, von denen 10 Zeilen 82 mm messen, und deren eine M^{66}, die andre M^{63} aufweist (Fig. 1—2 und Taf. 1). Diese Typen tragen alle beide unverkennbar die Merkmale der Magdeburgisch-Lübischen Brandis-Schule an sich, aber sie ermöglichen doch nicht, dem Druck daraufhin schon einen bestimmten Ursprung zuzuweisen; denn es hat sich bis jetzt kein unterschriebenes Druckwerk gefunden, das die Typen in übereinstimmender Weise enthielte.

Das Missale ist, wie üblich, rot und schwarz gedruckt und ausserordentlich reich mit roten Initialen ausgestattet. Es sind dies allerdings ausschliesslich Lombardbuchstaben, aber diese in Menge und Form ungewöhnlich zahlreich. Der Formenreichtum gilt noch nicht so sehr von einer kleineren Serie von Lombarden (Fig. 9) von 6—7 mm Höhe, deren Gestaltung ziemlich schlicht ist und deren Buchstaben auch nur ausnahmsweise in mehreren Formen vorkommen. Dagegen sind die grossen Lombarden von ca. 20 mm Höhe ganz überraschend vielgestaltig. Fast jeder Buchstabe ist in 3—4, manche in 6—8 Formen vorhanden, und diese werden auf den einzelnen Seiten des Missale so massenhaft verwendet, dass man zunächst nur einem Chaos von Formen gegenüberzustehen scheint. Auch hier herrscht der für Lombardbuchstaben nicht eben gewöhnliche, stark verzierte Charakter der Lübecker Officinen vor, sodass die Lombarden in ihrem Stile durchaus zu den Typen passen. Erst wenn man die Formen der einzelnen Buchstaben alle zusammenstellt und aus diesem Gesamt-Alphabete nach stilistischen Gründen Gruppen zu bilden versucht, stellt sich heraus, dass die anfangs so überraschende Vielgestaltigkeit nur eine scheinbare ist und dass in Wirklichkeit in dem Missale eine Anzahl von Lombard-Alphabeten vermischt verwendet worden sind, die sich doch durch formale Kennzeichen ziemlich streng von einander scheiden lassen.

Da ist zunächst ein Alphabet das sich dadurch auszeichnet, dass an den oberen Ausläufern der Buchstaben in einem scharfen Winkel ein Pfauenfeder-Ornament angesetzt ist, wie wir es aus den M^{60}-Typen der Inkunabeldrucke kennen. Von diesem Alphabet (Fig. 3) sind mit wenigen Ausnahmen alle Buchstaben in dem Missale vertreten.

Eine weitere stilistisch zusammengehörige Gruppe von Initialen unterscheidet sich durch ein Innen-Ornament, das aus einer gebogenen Linie besteht, an deren beiden Enden sich je eine Perle befindet. Ich möchte dieses Ornament mit dem bekannten Turngerät: der Hantel vergleichen. Auch dieses Alphabet (Fig. 4) ist fast vollständig in dem Missale zur Verwendung gelangt.

Digitized by Google

A B C D E F G G H H J L M N O O

P Q R S S T V Z

a ã b b c d d d e ẽ ẽ f ff g h h i ĩ i ij k l l m m̃ m̃ n ñ o õ p p̃ p

p p p p q q̃ q̃ q̃ q r r̃ r̃ r s ſ ff ſ ſt ſt t t̃ t u ũ ů v v̇ x y z z

ↄ ꝫ ꝰ . : ? =

Fig. 1.

A B C E F F F G H J L M N O P Q R T V

a ã b c d d de e ẽ f ff g h i ĩ ij l l m m̃ n ñ o õ p p̃ p p q q q̃ r r s ſ ſt

ſt t t̃ u ũ v x y z z ꝫ ꝰ . : =

Fig. 2.

Digitized by Google

Was nach Ausscheidung dieser beiden Gruppen übrig bleibt, verteilt sich auf zwei minder vollständige Alphabete, deren eigentümliches Kennzeichen es ist, dass die Perlen-Verzierungen der einzelnen Buchstaben nicht frei neben den Konturen stehen sondern wie durch feine Stiele mit diesen verbunden sind. Von dieser Art finden sich etwas grössere Buchstaben von 22 mm und etwas kleinere, die nur 19—20 mm messen, aber wie gesagt sind beide Alphabete nicht vollständig (Fig. 5—6).

Das reiche und zum Teil künstlerisch eigenartige Initialen-Material lässt zwar nach verschiedenen Richtungen hin auf Zusammenhänge schliessen, aber auch hier ist keine so vollständige Übereinstimmung mit irgend welchen anderen Druckerzeugnissen vorhanden, dass es uns zu einer Ursprungsbestimmung verhelfen könnte. Die nähere Erörterung über die Entstehung dieses Hauptteiles des Missale muss ich daher zunächst aussetzen, um erst auch über die anderen Bestandteile Rechenschaft zu geben.

Eine zweite Gruppe des Missale Lubucense setzt sich zusammen aus den Vorstücken und aus den Praefationes, die vor dem Kanon eingefügt sind. Alle 3 Exemplare des Missale Lubucense haben vor dem Kalender eine Lage von 4 Blatt, die sich folgendermassen zusammensetzt: Das erste Blatt trägt nur auf der Vorderseite ein Bischofswappen, das sich als dasjenige des Bichofs Dietrich von Bülow hat ermitteln lassen. Der von Bischofsmütze und Stab gekrönte Schild trägt in den Abteilungen 1 und 4 die gekreuzten Feuerhaken von Lebus, in den Abteilungen 2 und 3 drei Reihen von Kugeln, das Wappen der Familie Bülow. Dietrich von Bülow ist um 1490 zum Bischof von Lebus erwählt worden und erst im Jahre 1523 gestorben, sodass dieses Wappen für die zeitliche Bestimmung des Missale Lubucense einen sehr weiten Spielraum lässt.

Die Rückseite des 1. Blattes ist leer und auf Blatt 2—3 a finden sich die Informationes seu Cautelae, die in den Missalien häufig entweder am Anfang oder am Schluss mit abgedruckt zu werden pflegen. Auf Blatt 3 b—4 b folgt dann ein Officium der heiligen Genoveva. Der Druck ist durchgängig zweispaltig. Die Informationes sind mit einer kleinen Texttype gedruckt, von der 53 Zeilen auf die Seite gehen. Das Officium der heiligen Genoveva ist mit zwei gekuppelten Missaltypen gedruckt und hat 31 Zeilen in jeder Spalte. Auch hier sind rote Lombard-Initialen in zwei Grössen reichlich verwendet, aber Typen und Lombarden sind gänzlich verschieden von denen, die für die vorerwähnten Teile des Missale gedient haben. Mit denselben Missaltypen wie das Officium der heiligen Genoveva ist auch der Text der dem Kanon vorgedruckten Praefationes hergestellt. Sie um-

Digitized by Google

fassen 12 Blatt in 2 Lagen und haben je 8 Zeilen eines 4-zeiligen Notensystems mit unterlegtem Text auf der Seite.

Die Druckausstattung dieser Teile ist nun aber durchaus nicht unbekannt. Der Text der Cautelae ist in der Type 7 des Konrad Kachelofen gedruckt. Die Missaltypen sind Type 8 und 9 desselben Druckers, mit denen er auch seine Missalia für Meissen hergestellt hat. Der Notendruck entspricht gleichfalls dem, wie er sich in der Kachelofen-Lotterschen Officin in Leipzig vorfindet. Erst im Jahre 1515 geht Lotter dazu über, seinen Notendruck enger zu gestalten, sodass er 9 Zeilen auf jeder Seite unterbringt. Wenn noch ein Zweifel bestehen könnte, dass wir es wirklich mit einem Druck des Konrad Kachelofen zu tun haben, so würde er beseitigt werden durch die Vergleichung der Lombarden. Beide Alphabete, sowohl das kleinere von ca. 8 mm, als besonders das grössere von ca. 16 mm haben ziemlich charakteristische Formen und kommen so ausser bei Kachelofen nur noch bei Georg Stuchs in Nürnberg vor, der aber für den Druck dieser Teile deshalb nicht in Frage kommt, weil ihm die Texttype der Cautelae gefehlt hat. Bei anderen Druckern sind die leicht wiederzuerkennenden Lombarden nirgends verwendet worden. Es kann deshalb als einwandsfrei erwiesen gelten, dass diese Lagen des Missale Lubucense von Konrad Kachelofen in Leipzig oder höchstens von seinem Schwiegersohn und Nachfolger Melchior Lotter hergestellt sein müssen.

Dagegen ist nicht daran zu denken, dass nun deshalb Kachelofen oder Lotter auch das ganze Missale gedruckt haben sollten. Die von den Leipziger Druckern verwendeten Alphabete sind auch für das 16. Jahrhundert so eingehend untersucht, dass es undenkbar ist, dass sie Typen wie die im ersterwähnten Teile verwendeten besessen haben könnten. Ihr Typenvorrat ist eng begrenzt, formell unbedingt von Nürnberg abhängig, und wenn auch Kachelofen in seinen Erstlingswerken Typen verwendet hat, die mit anderen Schulen in Zusammenhang stehen, so ist doch darunter keine, die Anklänge an die Missaltypen des Lubucense aufwiese. Auch von den vielen Initialarten des Lubucense kommt keine bei Kachelofen vor. Das Rätsel des Ursprungs dieses Missale wird also durch diese Stücke noch nicht wesentlich geklärt.

Das geschieht ebenso wenig durch die dritte Gruppe, aus der das Missale besteht, durch den Kanon. Von den drei Exemplaren des Lubucense hat das eine überhaupt keinen Kanon. Die beiden anderen aber haben zwei ganz verschiedene Kanondrucke, und ebenso verschiedene Kanonbilder. Der eine von diesen beiden ist allerdings unschwer als ein fremder Bestandteil

Digitized by Google

Fig. 3.

Fig. 4.

Fig. 5.

Fig. 6.

Digitized by Google

zu erkennen. Das Kanonbild — mit der ausführlichen Unterschrift: Et famulos tuos Papam, Regem Romanorum Antistitem et principes nostros eorumque fideles dirige in viam salutis eternae Et ab omni adversitate custodi Et pacem nostris concede temporibus. P. — ist unschwer als ein Erzeugnis des 16. Jahrhunderts zu erkennen. Die grösste Anzahl der Kanonbilder trägt ja überhaupt keine Unterschrift; nur die Missalia des schwäbisch-fränkischen Druckbereichs haben schon im 15. Jahrhundert den Brauch eingeführt, eine Fürbitte unter das Bild zu setzen, die sich aber immer auf den Bischof der Diöcese beschränkt. Erst im 16. Jahrhundert werden auch Papst und Kaiser in diese Fürbitte eingeschlossen, und in dieser erweiterten Form steht die Fürbitte unter unserem Kanonbild. Mit Hilfe der Typen und Lombarden — auch diese weichen wiederum sowohl von dem Text des Missale als von demjenigen der Vorstücke ab — ist aber zu erschliessen, dass dieser Kanon von Jakob Wolf von Pforzheim, dem bekannten Baseler Drucker aus dem Anfange des 16. Jahrhunderts, herrühren muss. Es ist mir zwar noch nicht gelungen, das Missale festzustellen, welchem der Kanon eigentlich zugehört, dass er aber aus der genannten Officin hervorgegangen ist, darüber kann ein Zweifel kaum bestehen. Ich glaube deshalb, dass dieser Kanon unbedingt als ein fremder Bestandteil angesehen werden darf, und bei der Untersuchung über den Ursprung des Missale Lubucense ausser Acht bleiben kann.

Ob der Kanon des dritten Exemplares wirklich zum Missale Lubucense gehört, kann ebenfalls nicht ohne weiteres bejaht werden. Zunächst ist zu bemerken, dass in dem Missale überhaupt nur drei Blätter des Kanons, auf Pergament gedruckt, erhalten sind, deren erstes auf der Rückseite ein Kanonbild trägt, während die beiden anderen Anfang (Taf. 2) und Schluss von einem in 19 Zeilen gesetzten Kanon aufweisen. Wir haben es aber nicht, wie man zunächst vermuten könnte, mit einem verkürzten Kanon zu tun, sondern die textliche Untersuchung ergibt, dass von der Lage, die den Kanon enthalten hat, die beiden mittleren Doppelblätter verloren gegangen sind. Ursprünglich ist es also ein Kanon von 8 Blättern gewesen, von denen 6 mit dem Text bedruckt waren, das erste den Crucifixus trug, während das letzte Blatt leer war und in unserem Exemplar bis auf einen schmalen Falz ausgeschnitten ist. Die Kanontype (Fig. 8), kräftig und formvollendet, ist aus anderen Drucken nicht bekannt, und die Lombard-Initialen (Fig. 7), die auch hier wieder zur Verwendung kommen, sind abermals von allen, die wir bisher zu erwähnen hatten, verschieden. Ganz eigenartig ist in dem Kanon ein M (vergl. Fig. 8), das weder Textbuchstabe noch Lombarde ist, sondern einen initialartigen gemusterten Buch-

Digitized by Google

staben bildet. Einer freundlichen Mitteilung des Dr. Collijn zufolge kommt nicht nur dieses auffallende M, sondern auch eine oder die andere der Lombard-Initialen, die im Kanon verwendet sind, in Drucken des Stephan Arndes in Lübeck vor, insbesondere in einem Missale Fratrum Ordinis Minorum von 1504, das nur in Fragmenten in Upsala und Kopenhagen erhalten ist. Werden wir so schon durch einzelne Buchstaben in dem Kanon auf Lübeck verwiesen, so bietet uns das Kanonbild einen noch bestimmteren Hinweis auf Lübeckische Beziehungen. Es trägt nämlich am Fusse des Kreuzes die wohlbekannte Druckermarke des Bartholomaeus Ghotan, einen horizontal geteilten Schild, in dessen oberem Felde ein Gitter, im unteren eine Rose steht (Taf. 3).

Hier würden wir also ein unbedingtes Ursprungszeugnis besitzen, wenn dem nicht doppelte Bedenken entgegenstünden. Einmal ist nämlich, wie gesagt, die Zugehörigkeit dieses Kanon zu dem Missale Lubucense nicht über alle Zweifel erhaben. Andererseits aber ist es bekannt, dass die Druckmaterialien des Barth. Ghotan nach dessen wahrscheinlich um 1495 erfolgten Tode in andere Hände übergegangen sind, zumeist in diejenigen des Stephan Arndes, und noch bis in das 16. Jahrhundert hinein verschiedentlich Verwendung gefunden haben. Wir müssen also bekennen, dass das Rätsel des Missale Lubucense auch durch diesen Kanon noch nicht einwandfrei gelöst ist.

Dazu tragen auch diejenigen Teile des Missale nichts bei, die uns nun noch zu besprechen übrig bleiben.

In allen drei Exemplaren des Lubucense folgen auf die Missae votivae die Prosae et Sequentiae, und zwar in besonderen Lagen, aber mit einem nicht in allen drei Exemplaren völlig gleichen Drucke. Die Sequenzen sind nicht ein unentbehrlicher Bestandteil des Missale. Von den Missalien des 15. Jahrhunderts haben mehr als ein Drittel keine Prosen und Sequenzen, sodass also die Zusammengehörigkeit dieser Teile zum Lubucense nicht von vornherein als feststehend angesehen zu werden braucht. Das gilt umsomehr, als in den 3 Exemplaren nicht ein einheitlicher Druck dieses Teiles vorliegt, sondern 2 drucktechnisch und textlich von einander verschiedene Ausgaben. Die beiden Frankfurter Exemplare des Lubucense enthalten übereinstimmend einen und denselben Druck der Sequenzen, den ich trotzdem nicht als zu dem Missale gehörig ansehen möchte. Sie sind hier mit einer Type gedruckt, die zwar auch die Merkmale der Brandis-Schule an sich trägt, die aber mit der grösseren Missaltype des Lubucense nur oberflächliche Ähnlichkeiten in den Majuskeln besitzt, während so wichtige Buchstaben wie H, I, M, N, R und T abweichend gestaltet sind. Dazu kommt, dass dieser Druck der Se-

Digitized by Google

quenzen abermals eine eigene Form sämtlicher darin vorkommender Lombarden aufweist, die zwar in ihrem allgemeinen Charakter übereinstimmen mit den Pfauenfeder- und Stilpunktserien des Lubucense, aber trotzdem für alle Buchstaben neu geschnittene Formen haben, die sich gegenüber den ersterwähnten durch besonders kleine, an deutlichen Stilen sitzende Perlen auszeichnen. Endlich weicht dieser Druck noch in einem wesentlichen Punkte von dem ganzen übrigen Missale ab, der mir auf seine jüngere Entstehung hinzuweisen scheint. Während das Lubucense in seiner Gesamtheit nur die merkwürdigen Blattzahl-Signaturen aufweist, von denen weiterhin die Rede sein wird, erscheinen in diesem Druck der Sequenzen plötzlich echte Signaturen, mit denen 3 Lagen: A—C zu $2 \times 6 + 8$ Blatt in der gewöhnlichen Weise bezeichnet sind, d. h. die Blätter in der ersten Hälfte jeder Lage tragen die Buchstaben mit den Zahlen i—iiij, resp. iij, während die anderen Blätter unbezeichnet bleiben. Da nun auch das Papier dieses Druckes weniger kräftig und stärker nachgedunkelt ist als dasjenige des Missale, so bin ich überzeugt, dass wir es hier mit einer nicht zum Missale gehörigen Zutat zu tun haben, obwohl dieser Druck sich auffallenderweise in zwei Exemplaren desselben vorfindet.

Erheblich näher steht dem Missale Lubucense der Druck der Sequenzen, wie er in dem dritten, Fürstenwalder Exemplare vorliegt. Allerdings ist die Type, mit der die Sequenzen hier gedruckt sind, auch nicht absolut identisch mit einer derjenigen, die für das Lubucense gedient haben. In bezug auf die Majuskeln herrscht zwar, soweit dieselben im Missale vorgekommen waren, zwischen diesem und unseren Sequenzen eine vollkommene Übereinstimmung. Nur enthalten die letzteren ein D, das im Missale nirgends zu finden und das deswegen auffällig ist, weil es aus dem Stile der Brandistypen ziemlich stark herausfällt. Es ist nämlich ein D^2 leer, dessen Konturlinie unten gebrochen ist. Die Minuskeln entsprechen im allgemeinen wohl auch der nämlichen Schriftart, nur ist bemerkenswert, dass, während das i in der kleinen Missaltype ständig einen charakteristischen, nach links offenen Sichelbogen hat, das i in den Sequenzen einen durchaus undeutlichen Strichpunkt trägt. Die Type liegt also, wenn sie im allgemeinen als identisch gelten darf, zum mindesten in den Sequenzen in einem Umguss vor, der es zweifelhaft erscheinen lässt, ob der Druck gleichzeitig und mit der Bestimmung, dem Missale beigegeben zu werden, entstanden ist.

Dass er aus derselben Druckwerkstätte hervorgegangen ist, der das Lubucense seine Entstehung verdankt, ist aber wohl zweifellos. Es kommen nämlich in diesem Druck der Sequenzen fast sämtliche kleine Lombarden des

Digitized by Google

Fig. 7.

Fig. 8.

Fig. 9.

Fig. 10.

Digitized by Google

Lubucense vor, und darunter so charakteristische und sonst nirgends festgestellte Formen wie das A und T (Fig. 9). Auch die grösseren Lombarden stimmen mit dem Lubucense überein und, was mir als ein besonders gewichtiges Moment erscheint, sie gehören nicht nur zu einer bestimmten Serie von denen, die im Missale untereinander gemischt sind, sondern es kommen Proben aus allen vier Serien in den Sequenzen vor. Allerdings finden sich die grossen Lombarden nur in beschränktem Masse verwendet. Die Untersuchung ergibt nämlich, dass von den 14 Blatt dieser Sequenzen-Ausgabe nur die beiden ersten und letzten der ersten Lage überhaupt gedruckte Initialen besitzen, während im ganzen übrigen Texte nur Lücken für die Initialen gelassen sind, in die sie später der Rubrikator handschriftlich eingezeichnet hat. So kommt es, dass überhaupt nur 7 verschiedene Lombarden in diesem Drucke der Sequenzen erscheinen, von denen zwei der Pfauenfederserie, zwei der Hantelserie angehören, während sich die anderen drei auf die beiden Stielpunktserien verteilen. Hierbei ist noch eine Beobachtung zu machen, die für das Verhältnis der Sequenzen zum Lubucense einen wichtigen Hinweis zu enthalten scheint. In der grösseren Stielpunktserie des Missale erscheinen 2 Formen des Lombard I, von denen die eine 2 Punkte rechts und links des Mittelbalkens, die andere aber beständig nur einen Punkt aufweist. Das I in der Form mit 2 Punkten kommt in den Sequenzen nicht vor. Dagegen erscheint das I, das im Missale immer nur einen Punkt hat, in den Sequenzen zwei Mal, hat aber beide Male ebenfalls 2 Punkte, je einen rechts und links von der Mitte. Ich glaube, dass man daraus schliessen darf, dass dieser Druck der Sequenzen dem Druck des Missale vorausgegangen, also wohl ebenfalls nicht eigentlich für das Lubucense bestimmt gewesen ist.

Was die textlichen Abweichungen der beiden Sequenzen-Drucke anlangt, so bestehen sie darin, dass die zuerst erwähnte, doppelt vertretene Ausgabe im allgemeinen für jeden Feiertag nur eine Sequenz aufweist, deren letzte dem heiligen Bartholomaeus gewidmet ist. Darauf folgt in jener Ausgabe noch eine Lectio libri ſapientiae, die mit den Worten beginnt: Ego quaſi vitis fructificavi ſuavitatem. Die zweite Ausgabe entbehrt dieses Zusatzes und schliesst infolgedessen mit der Bartholomaeus-Sequenz. Dagegen hat sie im Texte zwei andere Erweiterungen gegenüber der ersten Ausgabe, indem sie für den Himmelfahrtstag ausser der gemeinsamen Sequenz »Summi triumphum regis« noch eine zweite Sequenz besitzt, die mit den Worten: »Rex omnipotens die hodierna« beginnt; und ebenso hat auch der Tag der heiligen Margarete zwei Sequenzen: die eine beiden Ausgaben gemeinsame mit dem Beginn: »Gratuletur orbis totus« und eine nur in dem zweiten Druck ver-

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

tretene mit dem Beginn: »Margaritam preciosam sponsam christi». Ob diese liturgischen Abweichungen eine Bedeutung für die Zuweisung des Sequenzen-Druckes für eine oder die andere Diöcese besitzen, habe ich nicht zu ermitteln vermocht. Ich halte aber nicht für ausgeschlossen, dass Kundigere daraus Schlüsse zu ziehen vermögen.

Das Allermerkwürdigste ist nun aber, dass uns die Exemplare des Lubucense noch die Existenz eines dritten Druckes der Sequenzen verraten. Es sind uns davon allerdings nur 4 Blätter erhalten, die in zwei von den Exemplaren des Lubucense dem Buchbinder zum Auskleben der Deckel gedient haben. Dass diese beiden Exemplare in derselben Werkstatt eingebunden worden sind, ist nicht ohne weiteres augenfällig. Sie sind zwar beide in Schweinsleder gebunden, das ursprünglich gelblich-weiss gewesen sein muss, unter dem Einfluss von Zeit und Abnutzung aber ziemlich dunkel gelb-grau geworden ist. Da überdies der eine Einband sich teilweise vom Deckel abgelöst hat und dabei seine Prägung fast unkenntlich geworden ist, während das andere Exemplar noch die Metall-Buckel aufweist, die den Band gegen Druck und Feuchtigkeit geschützt haben, so würde man auf den ersten Blick kaum auf den Gedanken kommen, dass beide Einbände ein und demselben Meister ihren Ursprung verdanken. Wenn man aber dann genauer zusieht und neben der Übereinstimmung des Materials auch findet, dass beide Bände nur mit sehr einfachen Linien-Ornamenten bedruckt sind, die den Deckel in rechtwinklige Felder und Streifen einteilen, ohne dass irgendwelche Zierstempel zur Ausschmückung der leeren Flächen gedient hätten, so erkennt man darin immerhin eine bedeutende Familienähnlichkeit. Und wenn dann diese Bände in ihren Deckeln Reste ein und desselben Druckwerkes tragen, so kann man wohl ihren gemeinsamen Ursprung als erwiesen gelten lassen.

Das ist nun in der Tat der Fall. Die vier Blätter gehören einem Druck der Sequenzen an, der ohne Zweifel in derselben Werkstätte entstanden ist, aus der die zweite Redaktion, d. h. also auch das Lubucense hervorgegangen ist. Trotzdem haben wir es hier mit einem vollkommenen Neudruck, mit einer auch inhaltlich nicht völlig gleichartigen Ausgabe zu tun. Die Type ist allerdings dieselbe wie dort. Ebenso enthält auch diese Redaktion die kleinen Lombarden mit ihren nicht gewöhnlichen Formen für A und T. Die grösseren Lombarden dagegen sind wenigstens teilweise abermals verschieden. Von den Lombarden des Lubucense kommt nur das A der kleinen Stielpunktserie bei den Fragmenten dieser Sequenzen-Ausgabe vor. Neben demselben erscheint noch ein U, das zwar im Missale nicht zur Verwendung gelangt ist, seiner Form nach aber wohl zur Hantelserie gehören muss.

Digitized by Google

Ausserdem jedoch erscheinen drei weitere Lombard-Initialen, die zwar ganz im Stile der bekannten Serien des Lubucense gestaltet sind, in ihrer Grösse und in Einzelheiten der Zeichnung aber sich als Abdrücke neuer Stöcke erweisen (Fig. 10). Es liess sich feststellen, dass auch die fragmentarische Ausgabe die beiden Sequenzen für den Himmelfahrts- und Margaretentag enthalten hat. Sie hat aber einen vollkommen anderen Schluss gehabt, als die zuvor erwähnte. Hier folgt nämlich auf die Sequenz des heiligen Bartholomaeus ein längerer Abschnitt, ganz in rot gedruckt, der ein Gebet zur allerheiligsten Jungfrau Maria enthält und dazu die Geschichte von dessen Entstehung erzählt und denen, die es gläubig beten, besondere Begnadungen verheisst. Ob diese Redaktion früher oder später als die vorher erwähnte entstanden ist, wage ich nach dem schlechten Zustande, in dem beide Drucke sich befinden, nicht zu entscheiden. Aber der Umstand, dass die Sequenzen in der Verbindung mit dem Missale Lubucense in nicht weniger als drei verschiedenen Drucken vorkommen, macht ihre Zugehörigkeit zu demselben jedenfalls recht fragwürdig.

Aus allem vorher Gesagten geht wohl das Eine mit Sicherheit hervor, dass wir es in dem Missale Lubucense so, wie es in den drei erhaltenen Exemplaren vorliegt, nicht mit einem einheitlichen Druckwerk zu tun haben. Die in Leipzig gedruckten Stücke bilden allerdings einen integrierenden Bestandteil eines Lubucense; aber da der Hauptteil desselben nach seinem Gesamtcharakter und nach einer ganzen Menge von Einzelmerkmalen unmöglich in Leipzig hergestellt worden sein kann, so müssen wir diese Stücke trotz alledem als spätere Zutaten ansehen. Es wird weiterhin versucht werden, für diese höchst ungewöhnliche Erscheinung eine Erklärung zu geben. Als besondere Zutaten müssen auch die Sequentiae gelten, vor allem weil sie nicht, wie der Hauptteil, in allen drei Exemplaren übereinstimmen, dann aber auch, weil ihre typographische Ausstattung von der des eigentlichen Missale abweicht. Endlich müssen wir zunächst vorsichtiger Weise auch den Kanon für unsere Untersuchung unberücksichtigt lassen, denn wenn auch der Druck mit dem Ghotanschen Crucifixus vorzüglich zu dem Hauptteil des Missale zu passen scheint, so darf man doch nicht aus seinem Vorhandensein Schlüsse für das Missale ziehen, sondern es wird sich vielmehr darum handeln, seine Zugehörigkeit zu diesem erst zu erweisen.

Die wichtige Frage ist also die, wer den Hauptteil des Missale, die Missae de tempore und de sanctis nebst den Missae votivae hergestellt hat. Dass dies nach stilistischen Gründen ein Drucker der sogenannten Brandis-Gruppe gewesen sein muss, wurde schon erwähnt. Die Brandis-Gruppe beherrscht aber die Drucktechnik des ganzen nordöstlichen Deutschlands, so

Digitized by Google

dass damit noch kaum der Ort bestimmt wäre, wo das Missale entstanden ist. Dieser steht aber dennoch vollkommen fest. Wenn nämlich auch bis jetzt kein Druckerzeugnis bekannt geworden ist, in dem die Materialien des Lubucense in ähnlicher Zusammenstellung gemeinsam zur Verwendung gelangt wären, so finden wir doch die einzelnen Bestandteile dieses Materiales mehrfach an anderen Stellen wieder.

Was zunächst die grössere der beiden Missaltypen anlangt, so begegnet uns diese wenigstens noch an zwei anderen Stellen: einmal in dem Graduale Suecicum, das Klemming für einen Druck des Bartholomaeus Ghotan gehalten hatte, während Proctor und nach ihm auch Collijn es dem Stephan Arndes zuweisen. Ich habe selbst diesen nur aus den Umschlägen von archivalischen Akten rekonstruierten überaus seltenen und kostbaren Pergamentdruck nicht eingehend vergleichen können, und vermag daher über den Zustand der Type in dem fraglichen Drucke nicht zu urteilen; an der Identität mit der Type des Missale kann aber meiner Ansicht nach kein Zweifel bestehen. Wer das Graduale gedruckt hat, lässt sich vorläufig wohl noch nicht mit voller Bestimmtheit sagen. Irgend einer von den alten Lübecker Druckern muss es unbedingt gewesen sein. Da aber deren Tätigkeit noch immer auf eine abschliessende Untersuchung wartet — wir dürfen aber hoffen, sie in nicht allzu ferner Zeit aus der Feder des Dr. Isak Collijn zu erhalten — so können wir vorläufig von einer Entscheidung für den einen oder den andern dieser Drucker um so mehr absehen, als eine solche vielleicht kaum weniger von der Untersuchung des Lubucense beeinflusst wird, als sie für diese von Bedeutung werden kann. Collijn vermutet, dass eine zum Jahre 1493 im Sundzollbuche erwähnte und für den Bischof von Upsala bestimmte grössere Büchersendung von Lübeck nach Stockholm die ganze Auflage eben dieses Graduale enthalten habe, und setzt deshalb den Druck desselben um 1493 an. Als nicht unwichtig erwähne ich noch, dass das Graduale neben der Missaltype des Lubucense noch zwei andere Typen aufweist: eine kleine Kanontype, ähnlich denjenigen des Missale Slesvicense des Stephan Arndes von 1486, und eine ganz originelle grosse Texttype.

Das zweite Mal begegnet uns die grössere Type des Missale Lubucense wieder in der niederdeutschen Bibel, die Stephan Arndes im Jahre 1494 in Lübeck gedruckt hat. Hier ist sie für die Kolumnentitel und Kapitelüberschriften, selten in umfänglicheren Stücken, benutzt worden, und zwar da, wo Arndes auf den ersten Blättern erst eine andere seiner Auszeichnungsschriften verwendet hatte. Zu diesem Zwecke bedurfte er aber keines grossen Typenvorrats, und es lässt sich sogar nachweisen, dass er die Type des

Digitized by Google

Lubucense nicht in ihrem vollen Umfange besessen hat. Während nämlich diese für die Abbreviatur ẽ ein eigenes Zeichen enthält, hat sich Arndes in der Bibel für das ẽ eine Abbreviatur zurechtgefeilt aus einem õ, die von der des Lubucense ganz verschieden ist und ihre Entstehung aus einem ungeeigneten Buchstaben ohne weiteres verrät.

Die kleinere Missal-Type des Lubucense ist dagegen in ganz gleicher Form in keinem anderen Lübecker Druckwerk nachweisbar. Allerdings scheinen die Majuskeln, soweit sie vorhanden sind, bis auf das V denen gleich zu sein, die der Lübecker Mohnkopf-Drucker im Plenarium von 1488 verwendet hat. Die Minuskeln dagegen stimmen mit dieser Type nicht überein. Überdies scheint das D — wenn nämlich dasjenige D, das in den Sequentiae vorkommt, zu dieser Type gehört — ebenfalls von dem D des Mohnkopfdruckers verschieden zu sein.

Was die Initialen des Lubucense anlangt, so finden sich auch da Übereinstimmungen mit verschiedenen Arbeiten der Lübecker Drucker. Von der Stielpunktserie scheint mindestens ein D schon in dem Missale Strengnense vorzukommen, das Ghotan 1487 in Stockholm hergestellt hat. Das F und T dieser nämlichen Serie begegnet dann wieder in den Revelationes Birgittae von 1492. Von der Pfauenfederserie kommen eine ganze Anzahl Buchstaben wieder in dem Plenarium von 1497, das dem Mohnkopfdrucker zugeschrieben wird. Ebenso erscheinen solche nach einer freundlichen Mitteilung von Collijn in dem Missale Franciscanum von 1504, das Stephan Arndes gedruckt hat. Beide Drucke müssen aber jedenfalls später hergestellt sein als das Lubucense, denn das Initial S ist in beiden erwähnten Drucken entweder abgenutzt oder überarbeitet. Im Plenarium ist das S hauptsächlich an der linken unteren Ecke defekt geworden und bildet dort einen unförmlich dicken Strich, in dem die ursprüngliche Form kaum zu erkennen ist. Vollkommen überarbeitet ist das S im Missale Franciscanum, indem in seinem Korpus eine Reihe weisser Punkte angebracht worden ist. Hier kann man beinahe zweifelhaft sein, ob es sich noch um denselben Holzstock handelt.

Eine weitere Typen-Übereinstimmung findet sich an einer ganz eigentümlichen Stelle. Auf der letzten Seite vor dem Kanon hat der Drucker des Lubucense sich offenbar in der Einteilung des Textes verrechnet, sodass er in der Missalschrift für die letzten Worte nicht mehr genügenden Raum zur Verfügung hatte. Er hat deshalb seine Zuflucht dazu genommen, dass er die beiden letzten Zeilen in einer kleinen Texttype gesetzt hat, die sonst im ganzen Missale nicht wieder vorkommt, und dabei ist ihm noch das Versehen passiert, dass er im letzten Worte am̄ ein Minuskel-a einer weiteren

Digitized by Google

Type eingemischt hat (Fig. 11). Natürlich ist es ausserordentlich schwierig, aus zwei Textzeilen, in denen keine einzige Majuskel vorkommt, die Identität einer Type zu erweisen. Immerhin ist aber der Kreis, in dem wir zunächst die Type zu suchen haben, einigermassen beschränkt dadurch, dass das übrige Missale offenbar mit Lübecker Typen hergestellt ist, und so ergibt es sich, dass diese Textschrift wohl kaum etwas anderes sein kann als diejenige Type, mit der Lucas und Matthaeus Brandis im Jahre 1497 das Breviarium Othinense gedruckt haben. Das kleinere *a* könnte ebensowohl einer Type des Johann Snell, die sich später in den Händen des Mohnkopfdruckers befindet, als einer Type des Bartholomaeus Ghotan entstammen. Jedenfalls fällt auch dieses nicht aus dem Lübecker Stile heraus, den das Lubucense in seiner Gesamtheit an sich trägt.

tari tua bñdictiõe hãc radicũ
creaturã repleas vt q̃cũq; ea
vs⁹ fuerit sit ei corpis medicĩa
⁊ aĩe fortitudo vt tibi grãs re
ferẽtes oĩs sp̃s laudet dñz R
Et bñdictio dei pr̃is ✠ opis ⁊
filij et sp̃us sancti descendat super hãc creatu
rã radicum raphani et maneat semper am̃.

Fig. 11.

Eine höchst auffallende Eigentümlichkeit des Lubucense, die es abermals mit den Lübecker Drucken in enge Verbindung bringt, ist die Art und Weise, wie die Signaturen angebracht sind. In den deutschen Missal-Drucken ist frühzeitig, mehr noch als die Verwendung von Signaturen, die Anbringung von Blattzahlen üblich gewesen. Wir kennen viele Missalien, die nur Blattzählung aufweisen, wenn auch später überwiegend Blattzählung und Signaturen gemeinsam angebracht sind. Die ältesten Missalien der Brandisgruppe, die Magdeburgensia von 1480, 1486 und 1493 haben entweder gar keine Blattbezeichnung, oder nur für einzelne Stücke Blattzählung. Von den Missalien des Lucas Brandis hat das Othinense von 1483 gleichfalls keine Blattbezeichnung; das Praemonstratense dagegen, das vermutlich gleichfalls von ihm herrührt, hat normale Blattzählung und Signaturen. Eigenartig hat Bartholomaeus Ghotan die Blattbezeichnung gehandhabt. In dem Missale Strengnense, das er 1487 in Stockholm druckte, sind die Lagen, meist von 8 Blatt, in der üblichen Weise in der rechten unteren Ecke mit Signaturen versehen. Nebenher läuft aber am Kopf der Blätter auf beide Spalten verteilt, eine Zählung in Buchstaben-Gruppen, meist von 24 Blatt, die von A—K reicht, und in denen römische

Digitized by Google

Zahlen neben den Buchstaben verwendet werden. In dem Missale Aboense von 1488, aus dem mit kleinen Veränderungen am Anfang auch das Missale Praedicatorum vom gleichen Jahre gemacht ist, sind auffallender Weise die echten Signaturen weggelassen, die Blattzahl-Signaturen dagegen, die hier von A—M in Gruppen von 12 Blatt laufen, wieder ohne Rücksicht auf die Lagen, die abermals gewöhnlich 8 Blatt umfassen, sind nicht am Kopf der Seite sondern rechts unten an der Stelle der Signaturen angebracht.

Ähnlich wie im Strengnense hat vor und nach diesem Stephan Arndes die Blattbezeichnung gehandhabt, nur dass er dort, wie hier auf die Signaturen verzichtet. Sowohl in dem Missale Slesvicense von 1486, ebenso aber auch wieder in dem Vibergense von 1500 hat er die Blätter in der Weise bezeichnet, dass über der Mitte der einen Seite ein Buchstabe, über der Mitte der folgenden eine Zahl steht, die zusammen gleichfalls Blattzahl-Signaturen in Gruppen von 20 Blättern bilden. Eine dritte Art der Blattzahlsignaturen findet sich endlich im Graduale Suecicum, von dem schon bei der Vergleichung der Typen die Rede war. Auch hier fehlen eigentliche Signaturen und Blattzählung, und das Buch setzt sich wie die vorigen aus Gruppen zusammen, deren Blätter durch Buchstaben und Zahlen bezeichnet sind. Hier stehen aber Buchstabe und Zahl zusammen auf der Verso-Seite in der Mitte des Längsrandes. Das ist nun genau dieselbe Art der Bezeichnung, wie sie uns im Lubucense begegnet. Auch in diesem werden die Signaturen weggelassen, die Blattgruppen dagegen, die sich aus je 10 Blättern zusammensetzen, sind am äusseren Rande der Rückseite des Blattes in der Mitte mit roten Buchstaben und Zahlen bezeichnet. Wir dürfen daraus wohl jedenfalls schliessen, dass das Missale Lubucense von allen Lübecker Drucken am nächsten dem Graduale verwandt ist, in dem sich ja auch die grosse Missaltype wiederfindet. Gelingt es, für den einen dieser Drucke den Hersteller zu ermitteln, so wird das die Frage gleichzeitig für den anderen lösen.

Ich habe schon oben darauf hingewiesen, dass eine gewisse Wahrscheinlichkeit dafür besteht, dass der Kanon, dessen Kreuzigungsbild das Zeichen des Bartholomaeus Ghotan trägt, wirklich zu dem Missale Lubucense gehört. Es lohnt deshalb wohl der Mühe, auch diesen Kanon auf die Verwandtschaft mit anderen Lübecker Drucken hin zu untersuchen. Dabei ergibt sich allerdings, dass die Type, in der er gedruckt ist, weder in den Missalien des Barth. Ghotan, noch in denen des Stephan Arndes oder des Lucas Brandis wiederkehrt. Wir haben es mit einer Type zu tun, die offenbar für diesen Kanon neu geschaffen ist. Etwas anders steht es mit den Initialen. In dem Kanon kommen keine Lombarden vor, die sich in dem übrigen Missale

Digitized by Google

Lubucense wiederfinden. Das ist aber durchaus keine ungewöhnliche Erscheinung. Auch in anderen Missalien, z. B. denen des Georg Reyser und des Johann Sensenschmidt sind die Lombarden, die im Kanon verwandt werden, andere als die im Texte des Missale, weil die Grösse der Kanontype Lombarden eines anderen Masses erfordert. Die Verschiedenheit der Lombarden im Text und Kanon des Lubucense spricht also keineswegs gegen deren Zusammengehörigkeit. Unbekannt sind aber die Lombarden des Lubucense-Kanon wahrscheinlich auch nicht. Freilich ist das Vergleichsmaterial dadurch ungeheuer beschränkt, dass weder im Kanon, noch in dem zu vergleichenden Drucke sich alle Buchstaben des Alphabetes vorfinden. Trotzdem glaube ich, dass die Lombarden in dem Petrus Ravennas von 1499, der das letzte Druckerzeugnis mit dem Namen des Lucas Brandis ist, zu demselben Satze gehören, wie die des Lubucense-Kanon. Allerdings ist nur das Q in allen beiden Drucken vorhanden. Dieses stimmt aber vollständig überein, und die beiden anderen Buchstaben des Petrus Ravennas: N und R passen in Grösse und Stil ganz genau in das Alphabet hinein, das wir aus dem Kanon des Lubucense herausziehen können. Ausserdem findet sich das M dieser Lombarden, und, wie oben erwähnt, das höchst eigenartige verzierte M des Kanontextes wieder auf dem Titel des Missale Franciscanum, welches Stephan Arndes im Jahre 1504 gedruckt hat. Endlich ist auch das Kanonbild mit dem Wappen des Bartholomaeus Ghotan noch an einer anderen Stelle zur Verwendung gelangt. Im Jahre 1492 hat dieser Drucker eine Ausgabe der Revelationes Birgittae veranstaltet, und darin kommt neben anderen Holzschnitten auch das Kanonbild des Lubucense vor. Da dieses Bild die Kreuzigungsscene genau so darstellt, wie sie ganz allgemein für den Kanon eines Missale gestaltet zu werden pflegte, liegt der Gedanke nahe, dass der Holzstock ursprünglich wohl nicht für die Revelationes, sondern für ein Messbuch hergerichtet ist, und dort nur, weil er einmal vorhanden war, nochmals Verwendung gefunden hat. Beweisen lässt sich diese Annahme allerdings nicht. Für eins der bekannten Ghotan'schen Missalien wird er kaum gedient haben. Das Aboense-Praedicatorum hat ein anderes Kanonbild, und da das Strengnense dieselbe Kanontype hat, wie das Aboense, so wird wohl auch das Kanonbild, das allerdings bis jetzt noch nicht hat ermittelt werden können, das gleiche gewesen sein. Ähnlich steht es mit dem Magdeburgense von 1480. Einmal ist das dazu benutzte Druckmaterial anscheinend nicht in Ghotans Händen geblieben, sondern in die des Lucas Brandis gekommen, der damit ein Missale Othinense gedruckt hat. Dann aber spricht auch hier die Abweichung in der Kanontype gegen die Gleich-

Digitized by Google

heit des Kanonbildes. Ausser dem Lubucense ist also bis jetzt kein Missale bekannt, für das der auch in der Birgitta vorkommende Holzschnitt hergestellt sein könnte.

Nun wäre es ja sehr verlockend, das Lubucense, das, wie weiterhin wahrscheinlich gemacht werden soll, eben um die Zeit von 1491—92 entstanden sein dürfte, als das Missale anzusehen, für welches das Kanonbild entworfen ist, denn damit wäre es als ein Werk des Bartholomaeus Ghotan erwiesen. Leider stehen aber auch dem Schwierigkeiten entgegen. Der Zustand des Holzstockes in der Birgitta und im Lubucense ist leider nicht so beschaffen, dass er einen zwingenden Schluss über die Priorität gestattet, und gegen die erstmalige Verwendung im Lubucense erheben sich gegründete Zweifel.

In mehreren Exemplaren der Birgitta ist der Holzstock tadellos und unverletzt. Dagegen weist allerdings ein Berliner Exemplar, nach dem das Facsimile auf Tafel 3 gemacht ist, eine Verletzung auf, die sich im Lubucense nicht findet: Neben dem Johannes stehen unten rechts drei Rohrkolben, und durch deren Halme zieht sich ein weisser Strich, dem wenige Millimeter tiefer noch einige minder deutliche weiss gebliebene Stellen entsprechen. Dieser Sachverhalt liesse sich leicht so erklären, dass, nachdem der grössere Teil der Auflage von den Revelationes Birgittae gedruckt war, eine Type auf diesen Teil des Holzstocks gefallen, und aus Unachtsamkeit mit unter die Presse gekommen sei, so dass an dieser Stelle die feineren Linien des Stockes beschädigt wurden. Wenn dann nach Entfernung des Eindringlings mit dem Stocke weiter gedruckt wurde, so konnte wohl das vorliegende Bild entstehen. Die fehlerhafte Stelle kann aber auch auf einfachere Weise entstanden sein; die unteren Verletzungsspuren sind ausserordentlich geringfügig, und sind mir selbst erst bewusst geworden, als ich die ganze Stelle daraufhin mit der Lupe untersuchte, wie wohl der obere Defect enstanden sein könne. Sieht man von ihnen ab, so könnte wohl auch ein Grashalm, der beim Abzug gerade dieses Exemplars an der betreffenden Stelle am Holzstock oder am Papier haften blieb, solche Spuren hinterlassen. Erst wenn sich ein zweites Exemplar des Birgitta-Holzschnittes mit den gleichen Verletzungsspuren fände, müsste man der ersten Erklärung den Vorzug einräumen. Dann wäre allerdings die Priorität des Lubucense so ziemlich gesichert, denn diese Verletzungsspuren finden sich dort nicht.

Im allgemeinen aber sieht der Abdruck des Stockes im Lubucense verdächtig so aus, als ob er der spätere sei. Die Sache ist nur deshalb nicht vollkommen überzeugend, weil das Kanonbild einmal stark mit dicht decken-

Digitized by Google

den Farben bemalt ist, und weil der ganze Abzug erheblich weniger kräftig ist, als in den Revelationes Birgittae. So kommt es, dass an ein Paar Stellen, so z. B. in der Schraffierung des Gesichtes von Johannes, in der schwarzen Schuhspitze der Maria, die Farbe auf einzelnen Strichen und Flächen ausgeblieben oder nicht voll abgedruckt hat. Aber einige der nicht abgedruckten Stellen machen doch einen späteren Zustand des Stockes im Missale recht wahrscheinlich. Es ist bekannt, dass die schwarzen Umfassungslinien der Holzschnitte die Stellen sind, die der Abnutzung am ehesten erliegen, ohne dass der Holzschneider sich die Mühe der Wiederherstellung macht. Die Abbildung auf Tafel 3 zeigt, dass der Rahmen hier noch vollkommen intakt ist. Im Lubucense ist er es nicht; es finden sich an mehreren Stellen kleine Lücken, obwohl die Umfassungslinie im allgemeinen auch dort breit und kräftig zum Abdruck gelangt ist. Da es sich nicht nur um eine, sondern um ein Paar solcher Lücken handelt, ist es nicht wahrscheinlich, dass sie nur die Folgen des zu schwach geratenen Tiegeldruckes sind, sondern sie werden doch wohl Abnutzungsspuren des Holzstocks sein. Dann kann das Lubucense also erst nach der Birgitta, nicht vor dem Jahre 1492 gedruckt sein, und damit erhebt sich erneut die Frage, ob bei seiner Herstellung der Stock noch in den Händen Ghotans gewesen ist.

Bei den mannigfaltigen Zusammenhängen, die sich zwischen dem Missale Lubucense und den Erzeugnissen verschiedener Lübecker Drucker gefunden haben, ist es natürlich nicht ganz leicht, die Frage für den einen oder für den anderen zu entscheiden. Insbesondere wird die Frage dadurch verwickelt, dass Stephan Arndes sich nachweislich nach dem Verschwinden des Bartholomaeus Ghotan im Besitze von verschiedenen Druckmaterialien desselben befunden hat. Es wäre danach also keineswegs unmöglich, dass auch das Lubucense ein Werk des Stephan Arndes wäre, in welchem Materialien des Barth. Ghotan mit verwendet worden sind. Andererseits ist aber kein zwingender Grund vorhanden, das Missale dem Barth. Ghotan abzusprechen. Wir wissen, dass Ghotan wiederholentlich sein Typenmaterial erneuert und umgebildet hat. Ist doch auch eine weitere Gruppe von Missaltypen, die sich später in den Händen von Stephan Arndes befunden hat und ihm in den Jahren 1502 und 1504 zum Drucke von Missalien für die Dominikaner und Franziskaner gedient hat, insofern auf Barth. Ghotan zurückzuführen, als sich wenigstens die grössere Missaltype schon in einem Drucke vorfindet, der den Namen des Bartholomaeus Ghotan trägt. Es ist deshalb keineswegs die Möglichkeit ohne weiteres von der Hand zu weisen, dass Ghotan um 1492 bei Gelegenheit eines neuen Auftrags sich ein neues

Digitized by Google

Material für den Druck eines Missale konstruiert haben könnte. Wenn auch dieses Material uns später vielfach in Drucken aus den letzten neunziger Jahren wiederbegegnet, so spricht das umsoweniger gegen die eben aufgestellte Annahme, als sich teilweise sogar einwandfrei nachweisen lässt, dass die Materialien in den Händen von Arndes unvollständig oder überarbeitet vorkommen. Natürlich konnten einzelne Stücke ebenso gut wie in die Hände des Stephan Arndes auch in die des Lucas und Matthaeus Brandis oder in die des Mohnkopfdruckers — wenn dieser noch ein Anderer ist — gelangt sein. Dass einzelne Initialen von der älteren Gruppe des Ghotan im Lubucense wiederkehren, würde gleichfalls für unsere Annahme angeführt werden können.

Die grosse Verschiedenheit der Lombard-Initialen im Texte des Lubucense kann auch nicht wohl gegen sein Alter ins Feld geführt werden. Wenn diese auch auf den ersten Blick überrascht, so stellt sich doch bei näherer Untersuchung heraus, dass sie eher für einen älteren als einen jüngeren Ursprung des Lubucense spricht. Es sind im Lubucense 20 Buchstaben des Alphabets in 50 verschiedenen Lombarden der Textgrösse vertreten, während die kleineren Lombarden, 19 an der Zahl, nur 3 Doppelformen und einen Buchstaben in 3 Formen aufweisen. Wenn man damit die Lombarden des Missale Upsalense vetus vergleicht, das jetzt dem Johann Snell zugewiesen, und unbedingt zeitlich vor die Ghotanschen Missalia angesetzt wird, so stellt sich heraus, dass dort 19 Initialbuchstaben der grösseren Serie in 49 Formen vorkommen, während das kleinere Alphabet auf 22 Buchstaben sogar 117 verschiedene Formen aufweist. Da nun die Missalien des Stephan Arndes und überhaupt alle späteren Lübecker Missalien, die wir kennen, einen wesentlich geringeren Reichtum von Initial-Formen besitzen, so steht also auch hierin das Lubucense weit eher den ältesten als den jüngsten Gruppen nahe.

Zu alledem tritt nun ein sachlicher Gesichtspunkt hinzu, der dafür spricht, dass das Missale Lubucense nicht erst in den letzten Jahren des 15. oder gar in den ersten Jahren des 16. Jahrhunderts entstanden ist. Wir haben mehrfach erwähnt, dass das Lubucense ein paar Stücke enthält, die in Leipzig bei Konrad Kachelofen gedruckt sein müssen, die aber unbedingt zu dem Missale gehören. Eine so auffallende Tatsache muss natürlich eine besondere Ursache gehabt haben. In der Geschichte der Diöcese Lebus wird allerdings des Druckes der liturgischen Bücher nur ganz allgemein als eines Verdienstes des Bischofs Dietrich von Bülow gedacht. Dieser ist aber der Nachfolger Ludwigs von Burgsdorf, der im Jahre 1490 gestorben ist. Damals

Digitized by Google

wählte das Kapitel eigenmächtig den Günther von Bünau zum Bischof, und erst, als der Kurfürst von Brandenburg als Patronatsherr des Sprengels dieser ohne seine Zustimmung erfolgten Wahl die Anerkennung versagte, wurde Dietrich von Bülow an stelle des Ersterwähnten mit der Bischofswürde bekleidet. Wie lange dieses Interregnum gedauert hat, lässt sich nicht genau ermitteln. Auffallender Weise kommt der Name des Günther von Bünau im Zusammenhang mit dem Bistum Lebus in den Urkunden des Codex diplom. Brandenburgicus überhaupt nicht vor. Sie lassen nur erkennen, dass Dietrich von Bülow vor seiner Ernennung als Doctor juris dem Rate der Kurfürsten von Brandenburg angehörte und in dieser Stellung auch verblieb, nachdem er die Bischofswürde erlangt hatte. Da er bereits in einer Urkunde vom 20. October 1490 (I, 7, S. 98) als »Postulat« der Kirche von Lebus bezeichnet wird, scheint es sich also von Anfang an darum gehandelt zu haben, dass der Kurfürst den einen, das Domkapitel dagegen den anderen Prätendenten wählte. Solche Streitigkeiten pflegten sich in die Länge zu ziehen, und wenn bis in den November 1491 Dietrich von Bülow im Gegensatz zu anderen Bischöfen immer »Confirmierter zu Bischof der Kirchen Lebus« genannt wird, so ist das wohl der Niederschlag davon, dass er noch immer nicht von seinem Bistum hatte Besitz ergreifen können. Er erscheint dann erst am 31. Juli 1492 wieder (II, 5, S. 478) und nunmehr als Bischof von Lebus, ohne Zusatz, wie andere Bischöfe. Damals ist also der Streit wohl beigelegt gewesen. Das sind Verhältnisse, die wir wohl zu einer Erklärung für die Entstehung des Lubucense heranziehen dürfen. Wenn wir annehmen, dass entweder Ludwig von Burgsdorf oder Günther von Bünau dem Bartholomaeus Ghotan in Lübeck den Auftrag zu dem Druck eines Missale für ihre Diöcese erteilt haben, dass aber der Druck erst vollendet worden ist, nachdem Burgsdorf gestorben oder Bünau seiner bischöflichen Würde entkleidet worden war, so lässt es sich verstehen, dass die Ausgabe nicht sofort erfolgte. Wenn dann Dietrich von Bülow den Wunsch hegte, durch Anbringung seines Bischofswappens das Missale mit seiner Persönlichkeit dauernd in Verbindung zu bringen, so kann es leicht geschehen sein, dass ein entsprechender Auftrag den Bartholomaeus Ghotan, dessen Tätigkeit in Lübeck im Jahre 1492 aufgehört zu haben scheint, nicht mehr erreichen konnte. Bülow musste sich also nach einer anderen Druckwerkstatt umsehen, welche das Missale in der von ihm gewünschten Weise vollendete. Stephan Arndes, der vielleicht zunächst in betracht gekommen wäre, hat anscheinend zwischen 1486 und 1500 nicht das Material gehabt, um sich selbständig an den Missaldruck zu wagen. Die intermittierende Tätigkeit der Presse des Lucas und Matthaeus Brandis

Digitized by Google

lässt es gleichfalls erklärlich erscheinen, dass der Ergänzungsdruck zum Lubucense nicht von ihnen besorgt worden ist. Und von dem Mohnkopfdrucker, der neben Ghotan vielleicht noch am ehesten als Hersteller des Missale in Frage kommen könnte, wissen wir bis jetzt noch nicht, ob er überhaupt jemals derartige Arbeiten übernommen hat. Wenn daher Lübeck, wo der Hauptteil des Missale Lubucense entstanden war, für die Ergänzung nicht in Frage kommen konnte, so lag es ziemlich nahe, dass der märkische Bischof sich nach Leipzig wandte und den Konrad Kachelofen, der damals wohl schon den Druck seines ältesten Meissner Missale vorbereitet haben mag, mit der Vervollständigung des Missale Lubucense betraute. Diese historischen Gründe sprechen also dafür, dass das Missale Lubucense nicht erst am Ende des 15. oder am Anfang des 16. Jahrhunderts entstanden ist, sondern sie erklären sich einfach fast nur dann, wenn man annimmt, dass es in der Zeit der zwiespältigen Bischofswahl, also um 1491, in Auftrag gegeben wurde.

Ich bin mir wohl bewusst, dass diese Beweisführung keine zwingende zu sein vermag. Es scheint mir aber, dass die im Vorgehenden entwickelte Annahme am besten alle die typographischen und historischen Schwierigkeiten löst, welche das Missale Lubucense dem Forscher bietet.

ITALIENSKE HUMANISTERS MANUSKRIPTREJSER TIL DANMARK

Af

ELLEN JØRGENSEN, København

I MIDDELALDERENS SIDSTE HUNDREDEAAR hændte det fra Tid til anden, at de italienske Humanister og Bogsamlere rettede deres Opmærksomhed mod Danmark i Haab om her at finde gode gamle Skatte. Først var det Poggio, den ivrigste Søger og den lykkeligste Finder blandt Humanisterne i Begyndelsen af det 15. Aarhundrede, der gjorde sig Haab om fra Sorø Kloster at erhverve et Liviushaandskrift indeholdende 10 Dekader. I et Brev dateret Rom den 8. Januar 1424 skriver han fuld af Forventning og Spænding til sin litterære Ven Niccoli i Firenze: »Venit huc quidam doctus homo natione Gothus qui peragravit magnam partem orbis; homo quidem est ingenio acuto sed inconstans. Idem retulit se vidisse X

Digitized by Google

decades Livii, duobus voluminibus magnis et oblongis, scriptas litteris Longobardis, et in titulo esse unius voluminis in eo contineri decem decades Titi Livii, seque legisse nonnulla in iis voluminibus. Hoc ita verum esse asserit ut credi possit; retulit hoc Cardinali de Ursinis multisque praeterea et omnibus eisdem verbis, ut opinor, non esse haec ab eo conficta. Quid quaeris? Facit assertio sua et constans vultus ut credam aliquid. Melius est enim peccare in hanc partem, ex qua tantum lucrum fieri posset quam esse omnino incredulus. Itaque volui hoc ad te scribere ut loquaris cum Cosmo, desque solicite operam ut haec volumina quaerantur, nam facile erit vobis. Libri sunt in monasterio de Sora, ordinis Cisterciensium, prope Roschild ad duo milliaria theutonica, hoc est, prope Lubich paulo amplius quam est iter diei unius.»

Poggio beder nu Niccoli tilskynde Cosimo de' Medici til at skrive til Gerardus de Boeris, den italienske Bankier i Lübeck, for at der kan gaa Bud til Sorø. Ogsaa Kardinalen Giordano Orsini vil sende en Mand derop. »Nollem hunc tantum bolum de faucibus nostris cadere», citerer Poggio spøgefuldt.

Et Par Gange senere — i et Brev af 4. Maj 1434 og atter i et Brev af 1. August 1452 — vender han tilbage til samme Æmne; vi erfarer nu, at hans Hjemmelsmand hed Nicolaus, og at adskillige Folk, der var rejst ud efter Poggios Opfordring, havde bragt Bud tilbage, at det nævnte Haandskrift ikke var at finde. Derfor er Poggio i det sidste Brev meget skeptisk over for Rygter om Fund af Liviushaandskrifter, og han udtaler sig ret spotsk om den Mand, som Pave Nicolaus V nylig har sendt ud — Enoch d'Ascoli[1].

Nu var det Pave Nicolaus, der glødede i Forventning om ny Fund af Manuskripter, der skulde pryde det Bibliotek, han havde grundlagt i Vatikanet, som skulde overstraale alle andre Biblioteker; han sendte sine Folk »per universam Europam cum grandi pecunia, qui diligenter ubique odorarentur si quid Latinae gravitatis et elegantiae usquam lateret», siger Francesco Filelfo i et Brev af 19. Februar 1456, der lovpriser Nicolaus V, som nys er død[2]; de pavelige Sendebud drog »ad diversas extremasque mundi partes», siger Tortello[3], — og vist er det, at Enoch d'Ascoli paa en fleraarig Manuskriptrejse kom til Danmark, ja maaske til Sverige eller Norge, om vi kan tro Filelfo og Rygtet, der gik i Italien[4]. Besøget i Danmark er sikkert

[1] A. A. BJØRNBO und CARL S. PETERSEN, *Der Däne Claudius Claussøn Swart [Claudius Clavus]. Der älteste Kartograph des Nordens.* Innsbruck 1909. S. 195—198.

[2] FR. PHILELPHI *Epistolarum familiarium libri XXXVII.* Venetiis 1502. S. 92.

[3] VOIGT, *Die Wiederbelebung des classischen Alterthums,* II[3], S. 199.

[4] FR. PHILELPHI *Epp. fam. libri XXXVII,* S. 92: »Is enim Enochus in Daciam usque profectus est, et, ut referunt aliqui, in Candauiam usque, quae quam longissime ultra reliquas omnes insulas, de quibus exstet memoria apud priscos rerum scriptores, posita est in mari oceano e regione Germaniae ad septentrionem.»

Digitized by Google

nok, idet man har et Brev fra Enoch, skrevet i Roskilde den 6. December 1451, til Leone Battista Alberti, hvem han med det samme sender en Afskrift af et af Sidonius Apollinaris' Breve; han mener ikke, at det har synderlig Værdi, men da han ikke har fundet andet, foretrækker han at sende denne ringe Ting fremfor intet at sende[1]. I Danmark skal Enoch d'Ascoli ogsaa have fundet de to Maecenaselegier, der med Urette tillægges Vergil. »Finis elegiae ab Enoc in Datia repertae«, hedder det i Codex Gottingensis Philol. 116, der indeholder Vergilske og pseudovergilske Digtninge, afskrevne i Italien i Slutningen af det 15. Aarhundrede, og tilsvarende subscriptiones læses i Cod. Vossianus lat. O 96 og Cod. Vaticanus 3269[2]. Manuskriptet, der ligger til Grund for disse Afskrifter, ved man intet om, og Vatikanet synes ikke at rumme nogen Codex, som Enoch d'Ascoli skulde have bragt fra Danmark til Rom.

Enoch var imidlertid ikke den sidste Udsending fra Vatikanet, der kom til Norden, og Nicolaus V var ikke den eneste Pave, der troede paa Muligheden af at finde sjældne Manuskripter i vore Samlinger, — saavel fra Julius II's Tid som fra Leo X's og Clemens VII's Tid er der noget at berette.

Julius II fik fra Danmark sendende et Manuskript, der omtales af Humanisten Bembo i et Brev til Paven, dateret den 20. Januar 1513. Manuskriptet havde været vanskeligt at tyde, men Bembo kan stolt melde sin Opdagelse, at det er et Fragment af Hyginus: De sideribus, skrevet i tironianske Noter[3]. Længe søgte Forskerne forgæves efter dette Haandskrift, indtil Chatelain og Legendre i det ambrosianske Bibliotek i Milano under Signaturen Cod. Ambros. M 12 sup. fandt et Hyginusbrudstykke, skrevet i tironianske Noter, et Haandskrift fra det 9. Aarhundrede, som med stor Sandsynlighed identificeres med »liber e Dacia missus«[4]. Man ved ikke, hvem der har sendt Manuskriptet til Rom, men man kunde tænke paa den pavelige Legat Itzard Gravius, som i de Aar var i Danmark[5]; han var dog ikke udsendt med det særlige Hverv at samle Haandskrifter, som Tilfældet var med Johannes Heitmers, for hvem en Række Pavebreve udstedtes i 1515, 1517, 1526 og 1532.

[1] G. Mancini, *Vita di Leon Battista Alberti.* Firenze 1882. S. 328—329. Afskriften gælder Sidon. Apoll. lib. II ep. 2.

[2] Ogsaa historia Papirii, som er et Falsum, skal være fra Danmark, se Cod. Vallicell. G 47 Bl 39: »Ex historia Papirii, inventa ab Enoc in Datia, de situ Reatino.« — R. Sabbadini, *Le scoperte dei codici latini e greci ne' secoli XIV e XV.* Firenze 1905. S. 140—142. — Schanz, *Geschichte der römischen Litteratur* § 311 a. — *Hermes,* I (1866) S. 135.

[3] *Opere del cardinale Pietro Bembo.* Venezia 1729, IV, S. 203.

[4] *Hygini astronomica, texte du manuscrit tironien de Milan publié* par E. Chatelain et P. Legendre. (*Bibliothèque de l'école des hautes études,* fasc. 180.) Paris 1909.

[5] Allen, *De tre nordiske Rigers Historie,* II, S. 411.

Digitized by Google

Af Brevene fra Aaret 1517 fremgaar det, at Johannes Heitmers allerede tidligere har været i Nordeuropa og ved den Lejlighed har skaffet sig Underretning om værdifulde Haandskrifter, — i Henvendelsen til Ærkebiskop Albrecht af Mainz, dateret 26. November 1517, er det 33te Bog af Livius[1], — i Brevet til Christian II af 28. November er det nogle berømte Forfatteres Skrifter vedrørende den romerske Historie, som skal findes paa Kalundborg Slot[2], — i en Skrivelse af 1. December, som senere forsynedes med Adresse nemlig til Ærkebispen af Mainz, er Talen om en Codex, der indeholder alle Livii Dekader[3]. Leo X taler i disse Breve om sine Bestræbelser for til Videnskabens Gavn at drage Haandskrifter frem og lade dem trykke, og i Brevet af 1. December 1517 fortæller han ganske aabenhjertigt en Historie, som tydeligt viser, hvorledes det gik til, naar litterært interesserede Paver samlede Manuskripter. Et Tacitushaandskrift var blevet røvet fra Corvey Kloster og var gennem mange Hænder naaet til Paven, men da han erfarede Sagens Sammenhæng, sendte han et Bind af Tacitus, rettet, trykt og smukt indbundet til Corvey, at Abbeden og Munkene kunde sætte den ny Bog ind i deres Bibliotek i Stedet for det ranede Manuskript, og for at de skulde forstaa, at Ranet havde været dem snarere til Lykke end til Ulykke, skænkede han deres Kirke Aflad. — Aflad, Privilegier og anden stor Naade er rede for dem, der kommer Pavens Ønsker i Møde, — Band venter de genstridige, der tilbageholder Haandskrifter, tillige med dem, der er vidende om et saadant Forhold, saaledes hedder det gentagne Gange i disse Pavebreve vedrørende Manuskriptrejser.

Leo X's Efterfølger Clemens VII, som tog Slægten Medicis boglige Interesser i Arv, brugte ogsaa Johannes Heitmers og udfærdigede den 17. Januar 1526 tre Breve, af hvilke det ene er rettet til alle Myndigheder, gejstlige og verdslige, i Tyskland, Frankrig, Danmark, England, Skotland og hvilke andre Lande Johannes Heitmers maatte komme til paa sin Vej, — det andet er adresseret til Dominikanerne i Gent, det tredje til Christian II, som den Gang var i Nederlandene; Brevet røber imidlertid intet Kendskab til Kongens ulykkelige Stilling, men anbefaler den pavelige Udsending og nævner paa ny Kalundborg Slot. Nu er det Paulus' Værker, som efter Sigende gemmes dér, og Paven tænker sig aabenbart de kostbare Haandskrifter liggende udsat for Ødelæggelse i et faldefærdigt Taarn — »in ruina turris castri Collemburgen-

[1] *Acta pontificum Danica* ved Krarup og Lindbæk, VI, Nr. 4639. — Dette Bind af Acta pontificum Danica er ikke udkommet, men ved Udgivernes Imødekommenhed har det været mig muligt at gennemgaa Udhængsarkene.

[2] *A. p. D.*, Nr. 4640 med Note.

[3] *Philologus*, XLV S. 377.

Digitized by Google

sis»[1]. Det er et Tidernes Tegn, at der nu spørges efter kirkelige Værker. I Clemens VII's Skrivelser lyder Klage over den Uro, som hjemsøger Kristenheden. Trods utallige Sorger og Bekymringer kan Paven dog ikke opgive sin gamle Interesse og haaber ved at fremdrage Kirkens ærværdige Skrifter at kunne hjælpe til Rettroens Sejr.

Endnu fra Aaret 1532 foreligger nogle Breve fra Clemens VII og deriblandt et Brev til Christian II og et ligelydende til Frederik I, forsaavidt denne maatte bære Kronen, naar Johannes Heitmers naaede frem til Danmark. Blandt de forskellige Skrifter, der skal findes i Riget og særligt paa Kalundborg Slot, nævnes Pauli Breve — Pauli egenhændige Breve[2]!

De italienske Bogvenners Forventninger var altid store og blev vel oftest skuffede. Ganske vist kan man ikke sige noget bestemt om hvor mange eller hvor faa Bøger, der er ført af Landet, men ved dette Spørgsmaals Afgørelse er det dog af en vis Vægt, at der i Vatikanerbiblioteket kun synes at være een Bog af dansk Proveniens, en Bog fra Esrom Kloster, skreven i det 12. og 13. Aarhundrede og indeholdende Stykker af Beda, Gregor af Tours m. fl. — og at der ligeledes i Bibliotheca Laurenziana kun findes eet Haandskrift, som har nogen Forbindelse med Danmark, nemlig et Haandskrift, der indeholder Plinius: Historia naturalis, paa hvis første Blad er malet et Billede af Plinius, der overrækker Titus sit Værk; ved Billedet er skrevet: »Petrus de Slaglosia me fecit». Haandskriftet skal iøvrigt være erhvervet fra Lübeck af Cosimo de' Medici[3].

Som Helhed tør man vist hævde, at Udbyttet af de mange Forespørgsler og Rejser har været fattigt, men det var ogsaa Fantasteri at mene, at sjældne Haandskrifter var at finde i et Land, der laa saa fjernt fra de gamle Kulturcentrer og først sent kunde regnes til »orbis Latinus»; de italienske Bogsamleres Togter til Danmark er en ganske kuriøs lille Episode i den italienske Humanismes Historie, men var uden Betydning for den klassiske Litteraturs Overlevering.

[1] PASTOR, *Geschichte der Päpste*, IV, 2. S. 738—741. — *A. p. D.*, Nr. 5020.

[2] PASTOR, *Geschichte der Päpste*, IV, 2. S. 763—764. — *A. p. D.*, Nr. 5063.

[3] Mit Kendskab til Bibliotheca Vaticana og Bibliotheca Laurenziana hviler udelukkende paa Katalogerne, hvorfor ny Fund ikke er usandsynlige. — M. VATTASSO et P. FRANCHI DE' CAVALIERI, *Codices Vaticani Latini*, Nr 636. — BANDINIUS, *Catalogus codicum Latinorum bibliothecæ Laurentianæ*, Tomus III, pluteus LXXXII, codex 1—2. — *Philologus*, XXVIII, S. 291. — *Neue Jahrbücher für Philologie und Pädagogik*, CXXIII, S. 805.

Digitized by Google

ELIAS PALMSKIÖLD OCH HANS SAMLINGAR

Af

SEVERIN BERGH, Stockholm

NAMNET PALMSKIÖLD är nära förbundet med riksarkivets historia. Åtten har endast haft två manliga representanter, nämligen Erik Larsson Runell och hans son Elias. Den förre tjänstgjorde i riksarkivet från 1631 ända till sin död vid 78 års ålder 1686, således i 55 år, däraf de 35 sista såsom arkivets föreståndare. Riksarkivet hade under Gustaf II Adolfs tid organiserats såsom en särskild afdelning af K. M:ts kansli med en sekreterare såsom föreståndare och blef af Runell eller under hans ledning för första gången systematiskt ordnadt, sedan detsamma på 1640-talet fått en ny tillräckligt rymlig lokal i östra delen af Stockholms slott.[1] På grund af sina förtjänster om riksarkivet blef Runell 1681 adlad med namnet Palmskiöld, och adelskapet gällde därjämte hans hustru i 2:dra giftet och deras son Elias.

Elias Palmskiöld[2] var född den 18 juli 1667. Det är ganska naturligt, att hans fader, som invigt hela sitt lif åt riksarkivets tjänst och med sällspordt intresse helt och hållet gått upp däri, skulle söka att ingjuta samma anda åtminstone hos någon af sina söner. En son i första giftet, Lars Eriksson Runell, tjänstgjorde i riksarkivet några år på 1650-talet, men om honom är just ingenting vidare bekant; han dog redan 1663. Elias däremot blef med tiden en ryktbar person, ehuru mindre i egenskap af arkivman än såsom samlare. Ända från barndomen blef han af sin fader »flitigt hållen till de stycken, som kongl. riksarchivum tillhöra», skrifver han själf och tillägger: »hafvandes ock till den ända därstädes så ofta jag ifrån mina studier ledig varit, gjort uppvaktning, emedan jag näst skyldig efterlefnad af min sal. faders vilja funnit städse hos mig en särdeles håg och naturlig in-

[1] Ang. ordningsarbetet och riksarkivets lokaler på 1600-talet se förf:ns uppsats *Två olyckliga episoder i riksarkivets historia* (*Ord och Bild*, 1915, sid. 1—14). Ämnet kommer att utförligare behandlas i ett under tryckning varande arbete rörande riksarkivets historia, till hvilket äfven kan hänvisas för vidare detaljer om Elias Palmskiölds verksamhet såsom arkivtjänsteman.

[2] Skref i början Palmschiöld (Palmschiöldh), men ändrade 1708 stafningen till Palmskiöld, såsom hans fader skrifvit.

Digitized by Google

clination att i cantzlisaker mig informerad göra, så att ock ingenting i mina barndomsår har varit mig angenämare och behagligare än sådana saker ögna och läsa.» Han var således en lydig och läraktig son. I Upsala studerade han tillsammans med sekreteraren Hadorphs barn och fick af denne i januari 1685 det vitsordet, att han allt från början »varit af ett mycket stadigt och redligt sinne, som alltid sig till dygd och allvarsamhet artat», att han varit »helt flitig» i sina studier och visat sig väl försigkommen i humanistiska ämnen (»in humanioribus»). Om han finge vistas vid akademien ännu ett par år, trodde Hadorph, att han skulle blifva »i de studierne mogen.»[1]

Emellertid hade fadern svårt att skaffa medel till sonens fortsatta studier. Men då yppade sig ett tillfälle därtill, så mycket lägligare som den unge Elias på samma gång kunde få ordinarie anställning i riksarkivet. Kanslisten därstädes Erik Ragvaldsson var nämligen genom sjukdom urståndsatt att göra tjänst. På ansökan af Erik Runell-Palmskiöld blef då hans son genom kungl. resolutionen den 5 febr. 1685 antagen till kanslist i riksarkivet mot åtnjutande af halfva kanslistlönen; den andra hälften skulle Ragvaldsson »för sitt fattiga tillstånd» få tills vidare uppbära. Dessutom medgaf K. M:t, att Elias Palmskiöld skulle på 2 eller 3 år understundom få uppehålla sig i Upsala för att fortsätta sina påbegynta studier och icke vara skyldig att oftare tjänstgöra i riksarkivet, än han ifrån Upsala kunde »afkomma». I betraktande af att Elias Palmskiöld endast var 18 år gammal, var ju detta mycket förmånliga villkor. Det är tydligt, att man icke blott fäst afseende vid de goda vitsord, som sonen erhållit, utan att man också ville visa sin erkänsla för hans gamle faders »långliga, trogna och oförtrutna tjänster», såsom det heter i resolutionen.

Med begagnande af den gifna tillåtelsen vistades Palmskiöld fortfarande hufvudsakligen i Upsala, där han nu företrädesvis idkade juridiska studier, och tjänstgjorde dessemellan, när det föll sig lägligt, i riksarkivet. Men då efter faderns död en trägnare tjänstgöring fordrades af honom och han ännu icke ansåg sig fullärd, afstod han på sina anhörigas inrådan från kanslisttjänsten i december 1686. Han fortfor dock äfven under de följande åren att, så ofta det lät sig göra, besöka arkivet. År 1689 lämnade han slutligen Upsala, medförande ett fördelaktigt testimonium academicum från juridiska fakulteten. Han auskulterade i Svea hofrätt och lagkommissionen, men önskade också att åter få någon stadigvarande anställning i riksarkivet.

Vi måste i förbigående erinra om, att riksarkivets personal, utom arkivsekreteraren, enligt 1641 års stat skulle bestå af en aktuarie, en registrator,

[1] Jfr Palmskiölds odaterade ansökan till kanslikollegium (nov. 1690) med bilagor.

Digitized by Google

en kanslist och en kopist. Sedermera hade emellertid aktuariebefattningen indragits 1651, men i början af 1690-talet blef behofvet af en sådan åter kännbart. Dåvarande arkivsekreteraren Sven Leijonmarck och Elias Palmskiöld hjälptes åt att öfvertyga vederbörande om nödvändigheten af att åter tillsätta en aktuarie i arkivet. Detta lyckades också rätt snart. Till en början förordnade kanslikollegium Palmskiöld den 9 mars 1691 till arkivsekreterarens biträde, dock tills vidare utan lön, och den 16 sept. 1693 blef han af K. M:t utnämnd till aktuarie i riksarkivet, på samma gång som denna befattning åter uppfördes på staten.

Elias Palmskiöld trädde visserligen i sin faders fotspår, men kände sig tydligen icke bunden vid riksarkivet med så fasta band som denne. Han var en mera orolig själ, mera äregirig kanske. Knappast hade han fått den eftersträfvade och enkom för hans räkning återupprättade aktuariebefattningen, förr än han började se sig om efter något annat. Han skrifver till kanslipresidenten om sin »trängtan och åstundan» att komma till någon »anständig förrättning» i kungl. kansliet för att få bättre tillfälle att använda hvad han under sitt arbete i arkivet inhämtat. Det var uppenbarligen hans förhoppning att småningom komma fram till någon högre befattning i kansliet. Ett steg i denna riktning var hans utnämning till aktuarie i K. M:ts kansli den 27 april 1697. Lönen var densamma som för aktuarien i arkivet, men fördelen var antagligen, att man på denna plats kom i närmare beröring med det dagliga arbetet i kansliet och blef personligen mera känd, hvilket kunde underlätta vidare befordran.

Men det blef Palmskiölds öde att för tredje gången återkomma till riksarkivet, som han två gånger öfvergifvit. År 1701 sökte han den efter Leijonmarcks befordran till vice president i Åbo hofrätt lediga arkivsekreterarebefattningen, men fastän han utverkat ett rekommendationsbref från kanslipresidenten, hvari denne berömde honom för »den särdeles connaissance» han hade om handlingarna i arkivet liksom för hans »flit och goda conduite», blef en äldre kanslitjänsteman Ludvig von Schantz, som dock så godt som alldeles saknade arkivmeriter, honom föredragen. Bättre lycka hade han följande år, då samma befattning åter blef ledig genom Schantz' död. Denna gång fick Palmskiölds sakkunskap göra sig gällande. Han blef af K. M:t utnämnd till arkivsekreterare den 25 nov. 1702.

Palmskiöld hade i början otur med sina medarbetare i arkivet. Aktuarien och registratorn, Olof Benzelius och Abraham Bergmark, voro båda unga och saknade ej begåfning; man tycktes ha grundad anledning att hysa goda förhoppningar om dem, i synnerhet om Benzelius, men dessa förhopp-

Digitized by Google

ningar svekos alldeles. Ingendera visade något intresse för arkivarbetet; de voro liknöjda eller rent af lata och försumliga. Palmskiöld beklagade sig upprepade gånger öfver, att han under åratal måste allena »företräda både secreterare-, actuarie- och ofta ändå flere personers ämbeten». Slutligen efter några år drogo de sig bägge två ungefär samtidigt ifrån arkivet, Benzelius till och med utan att för tillfället erhålla någon annan befattning i stället för den han lämnade. Att Benzelius och Bergmark vantrifdes i arkivet, lär emellertid icke hafva varit Palmskiölds fel, åtminstone icke i någon väsentlig mån, ty det visade sig sedan, att han kom mycket bra öfverens med deras efterträdare, Johan Helin och Carl Carlson. Skada blott att den sistnämnde rätt snart fick befordran till bättre platser, än arkivet kunde erbjuda. Helin var den ende, som Palmskiöld under någon längre tid hade verkligt stöd af. Hvad kanslisten och kopisten beträffar, så skedde med dem intet ombyte under hela Palmskiölds tid. Kanslisten Anders Höijer lär icke hafva varit något mönster hvarken som tjänsteman eller enskild person, men Palmskiöld erkände, att han »är färdig uti sina språk och skrifver en vacker hand». Kopisten Carl Leijonmarck, som var son till den ofvan omtalade arkivsekreteraren Sven Leijonmarck, blef snart på grund af sjukdom alldeles otjänstbar, hvilket föranledde mycket trassel för tjänstens upprätthållande.

Elias Palmskiöld hade under olycksdagen den 7 maj 1697, ehuru då ej anställd i riksarkivet, med sorg fått bevittna, huru hans faders verk alldeles omstörtades genom den stora slottsbranden. Under den tid han själf var riksarkivets föreståndare inträffade ytterligare en olyckshändelse. Af fruktan för en rysk invasion flyttade man nämligen en del af arkivet till Örebro i juni 1713, och under färden dit sprang fartyget läck, hvarvid en mängd handlingar blefvo vattenskadade.[1] Händelsen var förarglig för Palmskiöld, emedan flyttningen företagits uteslutande på hans initiativ. Rådet hade mycket motvilligt lämnat sin medverkan därtill.

Palmskiölds sekretariat infaller under en för alla ämbetsmän bedröflig tid — stora nordiska kriget. De hade svårt att draga sig fram, när under ett par årtionden lönen afknappades till hälften eller alldeles uteblef. De sista åren af Palmskiölds lefnad fördystrades också af sjukdom. Han afled den 7 april 1719.

* * *

Hvad som gjort Elias Palmskiöld berömd är emellertid icke hans verksamhet såsom riksarkivets föreståndare utan hans storartade samlingar.

[1] Se den ofvan anförda uppsatsen i *Ord och Bild*, 1915, s. 1—14.

Grunden till dessa lades redan på 1680-talet, då han omväxlande skötte sina studier i Upsala och tjänstgjorde i riksarkivet. Hadorph intygar i januari 1685 följande: »De tider han här i staden vistas är han mycket flitig här uti archivo, gör sig bekant alla riksstadgar, besluter, placater och resolutioner, dem han sedan med egen hand afskrifver, som han icke själf äger.» Själf säger han 1690: »Så har dock sedermera i Kongl. Maj:ts archivo jag vistats på alla de tider, som mig lägligt varit ifrån Upsala afkomma, och där sökt så mycket möjligt ur registraturerne och andra tillåteliga handlingar mig underrätta om alla så in- som utrikes affärer, besynnerligen af detta seculo.» Och vidare vid ett senare tillfälle: »Jag är icke allenast alltifrån själfva barndomsåren under min sal. faders anförande uti kongl. archivo vorden tillvander att af de där befintlige actis publicis eruera allehanda historica och däröfver sedan visse collectanea författa, utan har ock än ytterligare ifrån år 1685 under mina därsammastädes förträdde cancellist- och actuariibefattningar med allsomstörsta flit och åhugsamhet mig vinlagt att iakttaga och anteckna hvad märkvärdigt jag funnit här i vårt kära fädernesland vara skedt och gjordt uti de nästförflutne seculis.»[1]

Under tiden kom han på den idén att samla topografiska notiser för en blifvande text till Dahlbergs Svecia. I ett bref till denne, dateradt den 28 febr. 1702,[2] omtalar han nämligen: »Det äre, nådige herre, mer än 10 år förlupne, sedan jag kom uppå de tankar att utaf våra gamla chrönikor och historiska handlingar samt hvarjehanda particuliere efterrättelser sammansamka och uti ett corpore tillhopa fatta allt hvad jag kunnat finna i någon måtto tjänligt till den under Eders höggrefl. Excellences höga auspiciis i verket varande splendide och makelöse Sueciam antiquam et novam.» Särskildt under den tid han var aktuarie i riksarkivet, d. v. s. 1693—1697, ägnade han sig med »flit och ifver» åt detta arbete. År 1702 kunde han uppvisa »trenne starka volumina in 4:to», som han själf skrifvit, däribland en om Upland, förutom mycket som ännu icke var renskrifvet eller ordnadt. Samlingen innehöll »collectanea miscellanea» om Sveriges rike i gemen samt alla dess landskaper och underliggande finska, skånska, livländska och tyska provinser med uppgifter om städer, slott, kyrkor, kloster, palats och herre-

[1] Odat. koncept, det ena 1690, det andra omkr. 1699 (riksarkivets ämbetsarkiv). Det kan i detta sammanhang erinras om, att många handlingar, som Palmskiöld under 1680- och 1690-talen excerperade, gingo förlorade i slottsbranden 1697.

[2] Tryckt af O. CELSIUS, *Bibliothecæ Upsaliensis historia* (Ups. 1745), s. 69 ff. Jfr äfven S. Leijonmarcks bref till Dahlberg 18/2 1702, tryckt i J. BIÖRNSTIERNAS Berättelse om arbetet med det s. k. Sveciaverket, i *Vitterhets-, hist.- o. antikv.-akad. Handlingar,* del 8, s. 69 ff

Digitized by Google

säten samt »eljest remarquable orter» jämte historiska upplysningar om »hvad märkvärdigt uppå hvar ort är händt eller förrättadt». Detta topografiska material kom aldrig att användas för det därmed från början afsedda ändamålet, men ingick sedan i Palmskiölds öfriga samlingar.

Han fortsatte nämligen alltjämt att göra anteckningar och samla afskrifter, äfven sedan han blifvit arkivsekreterare, och det med ännu större ifver än förut. Att döma af hvad han skref 1702 måste större delen af hans till flera hundra volymer uppgående samlingar hafva uppstått efter denna tid. Upland ensamt omfattar i den nuvarande samlingen 10 band, däribland 5 om Upsala, och hela antalet volymer i afdelningen Topographica uppgår till öfver 80.

Palmskiöld gjorde anteckningar och utdrag ej allenast ur handlingar i riksarkivet och andra arkiv utan äfven ur tryckta böcker, både in- och utländska, som han med stor kostnad skaffade sig jämte massor af småtryck, som sedermera införlifvades med de skrifna samlingarna. I det nyss anförda brefvet till Dahlberg omtalar han, att han förskaffat sig »alla så in- som utrikes af trycket utgångne rare auctorer samt allehanda historiska skrifter och curieuse handlingar», som i någon måtto beröra Sverige eller dess underliggande provinser och landskaper, samt att han antecknat alla de »passagier», som i dessa böcker och skrifter stå till att finna om orter i Sverige. På samma sätt gjorde han anteckningar rörande svensk historia, förvaltning, rättskipning, religionsväsen, genealogi, bibliografi m. m.[1]

I Upsala hade han sina goda vänner bröderna Erik och Jakob Benzelius, som skaffade honom akademiskt tryck och för hans räkning gjorde inköp på bokauktionerna eller ombesörjde afskrifter o. s. v. Till gengäld skaffade Palmskiöld dem böcker från boklådorna i Stockholm eller af främmande »bokförare» samt meddelade upplysningar ur riksarkivet eller ur sina egna samlingar.

Brefväxlingen mellan Palmskiöld och Erik Benzelius synes ha börjat 1695. Brefven handla nästan uteslutande om deras gemensamma litterära intressen. Den förre fägnade sig öfver att ha funnit någon, som icke allenast var begifven på samma studium som han, utan ock »med en så ogemen flit och ifver drifver det samma». I ett bref af den 11 okt. 1695 tackar han för ett »prompt» öfversändande af åstundade böcker och skrifter, äfvensom för »gifne tillsägelser om communication af flere curieusiteter», och han hoppas

[1] I Palmsk. saml. i Upsala univ.-bibl., vol. 368, finnes en af Palmskiöld själf skrifven förteckning öfver hans eget bibliotek 1696—97, jämte konceptförteckningar, och i slutet af samma band ett senare upprättadt supplement. Jfr *Holmia literata* (Holmiæ 1701), sid. 33.

Digitized by Google

kunna »genom någon behagelig tjänst» visa sin skyldiga tacksamhet.[1] Dylika tacksägelser och erbjudanden förekomma sedan oupphörligt i de följande brefven. År 1697 reste Erik Benzelius utrikes och återkom först efter ett par år till fäderneslandet. Under tiden hade han rikligt tillfälle att köpa böcker eller åtminstone anteckna boktitlar både för egen och Palmskiölds räkning. Den senare hade bedt honom »colligera» hvad därute kunde finnas »både gammalt och nytt i någon måtto concernerande våre svenska handlingar». — Palmskiölds bref till Jakob Benzelius börja 1702. Den senare var då sysselsatt med att skrifva en disputation »De Palestina», och Palmskiöld lämnade honom rätt utförliga upplysningar rörande svenskars resor till det heliga landet, men därjämte afhandlades frågor om bokinköp o. d.[2]

Vidare har Palmskiöld, i synnerhet under tiden efter 1702, anlitat afskrifvare i stor utsträckning. I hans samlingar finnas massor af kopior, skrifna med vanliga renskrifvarestilar.

Huru långt hans samlingsarbete fortskridit år 1707 får man en antydan om genom de uppgifter, som intagits i *Holmia literata,* uppl. 2, tryckt nämnda år. Där uppräknas vissa samlingar under följande hufvudrubriker: 1. *Itinerarium Sueciæ* (jfr 1725 års förteckning, nr 10, här nedan sid. 91); 2. *Memorabilia gentis Sueo-Gothicæ* (ibid. nr 73); 3. *Calendarium historicum* (ibid. nr 76); 4. *Index recessuum et actorum publicorum* (ibid. nr 15); 5. *Observationes genealogicæ* (ibid. nr 64); 6. *Bibliotheca Sueo-Gothica* (ibid. nr 12); 7. *Virorum illustrium monumenta literaria.* Den sistnämnda samlingen lär ha befunnit sig i sådant skick, att den skulle ha kunnat tryckas, hvilket dock aldrig blef af; den synes sedan ha blifvit fördelad på olika afdelningar i den stora samlingen.

Att Palmskiöld ända till det sista bibehöll intresset för sitt lifsverk, framgår däraf, att i samlingen finnas anteckningar ock trycksaker ända fram till tiden kort före hans död 1719.

Efter Elias Palmskiölds död inköptes större delen af hans samlingar för Upsala universitetsbiblioteks räkning. Erik Benzelius, som var universitetsbibliotekarie sedan 1702, hade haft sin andel i samlingarnas tillkomst och visste, huru värdefulla de voro. Af denna anledning och kanske också

[1] I ett postscriptum till samma bref ber han att blifva underrättad om »något curieust anten in antiquitatibus eller historiis patriæ eller in jure och eljest skulle genom trycket i Upsala utges».

[2] Bref fr. Palmskiöld t. Erik Benzelius, tryckta i *Det svenska biblioteket*, utg. af C. CHR. GJÖRWELL, del 4, s. 85 ff.; några otryckta i Linköpings stiftsbibliotek. Jfr H. FORSSELL, *Minne af erkebiskopen Erik Benzelius den yngre*, i *Sv. akad. handlingar från 1796*, del. 58, s. 133. — Bref t. Jakob Benzelius 1702, 1703, 1709 (Kungl. bibl.).

Digitized by Google

för att göra Palmskiölds änka en tjänst föreslog han den 26 sept. 1724 i consistorium academicum, att universitetet skulle af henne inköpa den då på Västberga gård i Södertörn befintliga samlingen. Sedan ett af Benzelius uppsatt memorial i ämnet cirkulerat bland konsistoriets ledamöter, beslöts inköpet den 7 därpå följande oktober, och den 24 i samma månad anmälde Benzelius, att detta beslut blifvit verkställdt.[1] Priset var 3,000 daler kopparmynt, d. v. s. 1,000 daler silfvermynt, hvilket måste anses synnerligen billigt, men det oaktadt uttalade akademikanslern grefve Gustaf Cronhielm i ett bref till Benzelius sina betänkligheter med anledning af köpet.[2] Sedan samlingen afhämtats från Västberga, verkställdes inventering efter en summarisk förteckning, som innan köpet kom till stånd uppvisats i consistorium academicum. Under tiden hade Benzelius afgått från bibliotekariebefattningen och fått till efterträdare Anders Palmroot, som å bibliotekets vägnar erkände mottagandet genom följande påskrift på förteckningen: »Anno 1725 den 1 aprilis äro ofvanskrefne manuscripter och handlingar af herr doct. Eric Benzelius, som dem af sal. secreterarens Palmschölds enkiefru cum consensu venerandi consistorii academici köpt och till bibliothecam publicam inlöst hafver, mig tillinventerade och af mig honom qvitterade vordne.»[3]

Sedan det blifvit bekant, att Elias Palmskiölds änka till Upsala universitet försålt »åtskilliga kistor» med hans samlade manuskript, trycksaker m. m., anmälde dåvarande arkivsekreteraren J. Fr. von Schantz förhållandet för kanslikollegium i ett memorial den 1 mars 1725, hvari han hemställde, att consistorium academicum i Upsala skulle anmodas att till kollegium insända förteckning öfver samlingen, så att man kunde öfvertyga sig om, att där icke funnos offentliga handlingar, som enligt gällande förordningar borde öfverlämnas till riksarkivet, och ej heller sådana saker, som af ordinarie tjänstemän i arkivet blifvit afskrifna, extraherade eller utarbetade.

Hvad arkivsekreteraren sålunda föreslagit bifölls, och på anmodan af kanslikollegium insände konsistoriet med skrifvelse den 20 april 1725 den nyss omtalade förteckningen. Denna granskades af von Schantz, som i ett nytt memorial af den 26 maj till en början förklarade sig hafva funnit, huruledes samlingen till största delen tycktes bestå af handlingar, som Palmskiöld i sin lifstid »såsom en privat för dess enskilda curiositet och nytta skull kan hafva ihopsamlat», men därjämte framhölls, att i förteckningen, särskildt under nr 14—50, voro upptagna samlingar af recesser, förordningar,

[1] Cons. acad. protokoll 26/9, 5/10, 7/10, 24/10 1724 (Upsala univ. arkiv).

[2] Claes Annerstedt, *Upsala universitets historia*, del. III: 2, s. 486.

[3] Förteckningen är bilagd akad. konsistoriets skrifvelse t. kanslikollegium 20/4 1725 (riksarkivet). Jfr straxt här nedan.

Digitized by Google

privilegier, instruktioner och hvarjehanda acta publica, som tilläfventyrs Palmskiöld själf eller andra ordinarie arkivtjänstemän för riksarkivets räkning samlat eller afskrifvit och som därför borde ha kvarlämnats. Dock ansåg han, att det var »svårt och nästan ogörligt» att härom afgifva något betänkande, innan man sett själfva handlingarna.

Med anledning häraf uppdrog kanslikollegium den 8 juni åt sekreteraren Helin, som nyligen från aktuarie i riksarkivet befordrats till sekreterare i antikvitetsarkivet och som för enskilda angelägenheter på någon tid skulle resa till Upsala, att jämte några af »vederbörande» vid akademien genomse samlingen och därom gifva kollegium tillförlitligt besked. För säkerhets skull fick han med sig en skrifvelse till consistorium academicum med begäran att låta honom få »en fri och obehindrad tillgång» till samlingen. Emellertid blef Helin förhindrad att uträtta detta uppdrag, och brefvet till konsistoriet framlämnades aldrig. Men efter några år kom frågan åter på tal, när aktuarien Gustaf Benzelstierna i midten af december 1731 begärde tillstånd att öfver helgen i egna angelägenheter resa till Upsala. Då erinrade man sig Palmskiöldska samlingen, och Benzelstierna fick nu samma uppdrag som förut Helin och medförde likaledes ett bref till konsistoriet af samma innehåll som det förra. Benzelstierna såg verkligen igenom samlingen och fann den »vacker» men ej innehållande något »af synnerligt värde, som kunde revindiceras till riksarchivum». Där vore, förklarade han, »inga originaler af de skrefne sakerne och tvifvelsutan dupletter af de tryckte». Kanslikollegium resolverade visserligen, att Benzelstierna skulle se efter hvad som af de Palmskiöldska papperen ej funnes i riksarkivet och likväl där behöfdes, hvilket sedermera kunde dit åter förskaffas, men några vidare åtgärder i denna sak lära icke ha blifvit vidtagna.[1]

När Upsala universitetsbibliotek 1725 mottog »Palmskiöldska samlingen», var densamma endast delvis inbunden, och ingen annan förteckning fanns än den nyss omnämnda, som var mycket summarisk och ej systematiskt uppställd (se tabellen sid. 91). Samlingen behöfde således ordnas och i detalj förtecknas. Men det dröjde ett par årtionden, innan detta arbete påbörjades, och sedan ytterligare ett 40-tal år, innan det blef färdigt. År 1744 uppdrog akademikansleren åt dåvarande vice bibliotekarien Olof Celsius att med biträde af studenter företaga ordnandet af samlingen. Celsius, som 1647

[1] Kanslikollegii prot. o. registr. 8/6 1725, 18/12 1731; prot. 22/3 1732. Benzelstiernas bref t. Erik Benzelius 28/12 1731, 18/3 1732, tryckta i *Brefväxling imellan ärkebiskop Eric Benzelius d. y. och dess broder Gustaf Benzelstierna*, utg. af J. H. LIDÉN (Link. 1791), s. 87, 93.

Digitized by Google

blef professor i historia, lär icke hafva medhunnit synnerligen mycket af det dryga arbetet. Efter Celsii afgång från professuren öfvertogs det 1753 af hans efterträdare C. Fr. Georgii.[1]

År 1767 hade arbetet fortskridit så pass långt, att omkr. 200 volymer blifvit »i ordning bragte och inbundne». Consistorium academicum framhöll för kronprinsen-kansleren vid dennes besök i Upsala den 9 sept. sistnämnda år, »huru professoren Georgii med berömlig och oförtruten möda utan någon vedergällning vårdat denna kostbara och vidlyftiga samling och bragt den till större delen i ordning», men ansåg, att fullständiga register borde upprättas, för att samlingen skulle blifva fullt användbar. På konsistoriets hemställan uppdrog då kansleren åt biblioteksamanuensen Johan Hageman att mot ett årsarfvode af 240 daler silfvermynt under professorns inseende utföra ifrågavarande arbete. Hageman fick samtidigt fullmakt som e. o. vicebibliotekarie.[2]

Först mot slutet af 1780-talet var arbetet med samlingens ordnande, förtecknande och inbindning färdigt. Georgii skrifver i ett bref till Gjörwell den 18 mars 1791: »Jag kan dock skatta mig lycklig att hafva hunnit fullborda ett litet arbete, som i sig självft ej kan anses för betydligit, men det jag dock för några år tillbaka själf ansåg såsom öfverstigande min tid och mina krafter. Jag har änteligen, och det redan för ett par år sedan fört till slut och fått färdigt registret öfver den härvarande Palmsköldiske samlingen af handskrefna och tryckta handlingar rörande svenska saker.» Det var anspråkslöst att kalla detta »ett litet arbete», som han sysslat med i 35 år! »Det vore långt att afsäga», fortsätter Georgii, »om den saken skulle detailleras. Mitt arbete består uti 2:ne tre finger tjocka volumer, dem jag med egen hand renskrifvit. Det mesta arbetet har dock varit att sätta allt i ordning och få de hithörande ämnen under sina vissa och behöriga artiklar.» Han erinrar till sist om att »allt är inbundet» och att resultatet af arbetet blifvit om ej annat »att man nu vet hvad i denna collection finnes samt att densamma blifver brukbar».[3] — Jämte Georgiis särskilda register skrefvos innehållsförteckningar i de flesta band.

Under tiden hade en del afskrifter af handlingar från 1720- och 1730-talen, således tillkomna efter Palmskiölds död, inordnats i samlingen, särskildt i afd. V.

[1] ANNERSTEDT, anf. st.

[2] Prot. i consist. acad. 11/9 1767 § 7, tryckt hos ANNERSTEDT, anf. arb., Bihang IV, s. 246 ff.

[3] Brefvet finnes i den Gjörwellska brefväxlingen i Kungl. bibl. — Såsom ersättning för allt sitt arbete fick Georgii endast 333 rdr 16 sk. (ANNERSTEDT, anf. arb., del. III: 2, s. 487.)

Digitized by Google

Enligt en af Gahm-Persson år 1778 lämnad uppgift förvarades Palmskiöldska samlingen då i »manuscriptrummet i Gustavianiske academien» och stod »under historiarum professorens beständiga vård», hvilket var ganska naturligt, så länge han var sysselsatt med dess ordnande. Betänkligt var emellertid att han tidtals hade delar af samlingen hemma hos sig.[1]

Under ordnandet hade samlingen blifvit fördelad i 20 afdelningar under följande rubriker: I. *Acta ad historiam regum Sveciæ;* II. *Rikets ämbetsmän;* III. *K. M:ts och riksens collegiers handlingar;* IV. *Acta publica cum exteris;* V. *Ecclesiastica et theologica;* VI. *Juridica;* VII. *Medica;* VIII. *Collectiones juridico-politicæ;* IX. *Handlingar om Sveriges ridderskap och adel;* X. *Antiquitates et res memorabiles Sveo-Gothicæ;* XI. *Historica;* XII. *Politica;* XIII. *Genealogiæ Sveo-Gothicæ;* XIV. *Topographica;* XV. *Bibliographia Sveo-Gothica;* XVI. *Litteræ;* XVII. *Orationes et Parentationes;* XVIII. *Poëtica et Philologica;* XIX. *Predikningar;* XX. *Dissertationes academicæ.* Huru de å den ursprungliga förteckningen upptagna numren inpassats i den nya ordningen synes af följande tabell.

Palmskiöldska samlingen i Upsala universitetsbibliotek.

	Enligt förteckning 1725.	Motsvarande i Georgiis förteckning.[2]
1.	Landchartor tryckte och mst öfver Sverige, fol.	XIV: 82.
2.	Suecia antiqua et nova, 4 starcka tomi in fol.	
3.	Beskrifning om Stockholms stad uti 6 band in 4:to.	XIV: 5 – 13, 19, 20.
4.	Vikne taflor af Suecia antiqua et moderna in 4:to.	Ingår trol. i XIV.
5.	Om Stockholms stads och slotts betiente 4:to.	Ingår i XIV: 5, 7.
6.	Stockholms stads förordningar, voll. 6 in 4:to.	XIV: 14—18.
7.	Upsala academiæ och stads handlingar in 4:to	XIV: 26 – 28, 30.
8.	Acta academica in 4:to	XIV: 29.
9.	Samling til Suec. antiqua et hodierna in fol. .	Ingår i XI: 10.
10.	Itinerarii Sueo-Gothici tomi 26 in 4:to . .	Ingår i XIV samt XI: 12, 13.
11.	Supplementa ad varias capsas, tomi 8 in 4:to	
12.	Bibliographia Sueciæ, tomi 31 in 4:to	XV. Jfr nr 85.
13.	Acta ecclesiæ Sueo-Goth. ab anno 1501 ad 1700, tomi 3 in 4:to	V: 1—7, 10, 11.

[1] S. L. Gahms Biogr. saml., VIII (litt. X: 213 i Ups. univ. bibl.). Bref från C. G. Nordin till Gahm-Persson 7/10, 21/10 1774 (Kungl. bibl.); i det sistnämnda skrifver Nordin: I förgår var jag 3:dje gången hos prof. Georgii för att få den begärte tomen af Palmsköldske samlingarne, den han har hemma hos sig.»

[2] De romerska siffrorna beteckna afdelning i samlingen, de arabiska siffrorna band inom hvarje afdelning. Några få nummer i 1725 års förteckning hafva icke kunnat identifieras; några, som uppgifvas hafva folioformat, såsom nr 68, 69, ingå troligtvis numera i kvartvolymer (vikta).

Digitized by Google

14.	Merkelige språk och ordesätt, som finnes uti förneml. herrars och ministrers tal och discurser, tomi duo in 4:to	Trol. XVI: 1.
15.	Recessus et acta publica ad statum regni Sueciæ spectantia ab anno 1500 ad 1700, tomi 2 in 4:to	Ingår i I. Jfr VI: 4.
16.	Privilegia et acta ord. equestr. Sueciæ in 4:to	IX.
17.	Ammiralitetshandlingar in 4:to	III: 3.
18.	Bergverksordningar in 4:to	III: 15, 22.
19.	Bön- och tacksejelsedagars påbud in 4:to . .	V: 9.
20.	Cammarcollegii och revisionens instructioner och reglementer in 4:to	III: 11.
21.	Cantzliehandlingar in 4:to	III: 4 – 7.
22.	Commerciehandlingar in 4:to	III: 16—19.
23.	Hoffartiklar in 4:to	Ingår i VI: 17.
24.	Krigshandlingar in 4:to	III: 2.
25.	Landzhöfdingars och andra landbetienters instructioner in 4:to	III: 20.
26.	Reductionshandlingar in 4:to	III: 12.
27.	Collectanea angående titulaturen in 4:to . . .	III: 9, 10.
28.	Justitiæhandlingar in 4:to	III: 1.
29.	Mynthandlingar in 4:to	III: 14.
30.	Rangordningar in 4:to	IX: 12.
31.	Posthandlingar in 4:to	III: 8.
32.	Förteckning på rådspersoner och riksens högsta embetsmän	II: 1.
33.	Tull- och accishandlingar in 4:to	III: 13.
34.	Förteckning på generalspersoner in 4:to . . .	Ingår i II: 2.
35.	Förteckning på hoffbetiente in 4:to	Ingår i VI: 17.
36.	Förteckning på dragone regem. öfverstar och officerare in 4:to	Ingår i II: 4.
37.	Förteckning på infanterie regementernes officerare in 4:to	Ingår i II: 4.
38.	Förteckning på kongl. colleg. betiente in 4:to .	Ingår i III.
39.	Förteckning på cancelliecolleg. ledamöter in 4:to	III: 5.
40.	Förteckning på cavallerie regementers officerare in 4:to	II: 3.
41.	Belgico-Suecica in 4:to	IV: 2.
42.	Germano-Suecica in 4:to	IV: 7.
43.	Anglo-Suecica in 4:to	IV: 1.
44.	Muscovitico-Suecica in 4:to	IV: 10.
45.	Polono-Suecica in 4:to	IV: 8, 9.
46.	Brandeburgico-Borussico-Suecica in 4:to . . .	IV: 3.
47.	Gallo-Suecica in 4:to	IV: 6.
48.	Dano-Suecica in 4:to	IV: 4, 5.
49.	Hispanico-Suecica in 4:to	Ingår i IV: 11.
50.	Acta Bremensia in 4:to	Ingår i XIV: 63, 64(?), 79.
51.	Actores causæ in 4:to	
52.	Collectiones juridico-politicæ, tomi 13 in 4:to	VIII.
53.	Anmerkningar öfver lands- och stadslagen, tomi 2	Ingår trol. i VI: 8, 9, 13.
54.	Caroli Lundii Annot. in LL. West-Gothicas in 4:to	Ingår i VI: 6.

Digitized by Google

55.	Manuscriptum in jus patrium in 4:to	Ingår trol. i VI: 9.
56.	Juris Suecani expositiones et breviaria in 4:to	VI: 6.
57.	Acta angående lagsens revision in 4:to	Ingår i VI: 11 (kanske äfven 7 o. 13).
58.	Hoffrettens betenkande[n] om åtskilliga justitiæmåhl in 4:to	VI: 10.
59.	Fordna konungars gårdsretter in 4:to	Ingår i VI: 17.
60.	Lagboken interfolierad med anmerkningar . .	VI: 2.
61.	Jus publicum 4:to mst	VI: 15, 16.
62.	Patkulliana in 4:to	Ingår i XIII: 39.
63.	Medicorum collegii privilegia et acta in 4:to .	VII.
64.	Genealogiæ Sueo-Gothicæ tomi 51 in 4:to . .	XIII.
65.	Miscellanea genealogica in 4:to	Ingår i XIII.
66.	Monumenta Palmskiöldiana in 4:to[1]	
67.	Matrikeln, tomus 1	Ingår i IX: 1, 4, 5.
68.	Matrikeln in fol.	Trol. ibid.
69.	Genealogiske samlingar, fol. msct	Ingår trol. i XIII.
70.	Finska ridderskapets och adelens slecktebok	
71.	Peringskiölds Genealogia biblica in fol. . . .	
72.	Antiqnitates Sueo-Gothicæ, tomi 20 in 4:o . .	X.
73.	Memorabilia gentis Sueo-Gothicæ, tomi 4 in 4:to	Ingår i X (?)
74.	Keder de Runis in 4:to	
75.	Antiquitates circa funera in 8:vo.	Ingår trol. i V: 1.
76.	Diarium historicum Sueo-Goth., tomi 6 in 4:to	XI: 14—16.
77.	Acta historica Sueo-Goth., tomi 7 in 4:to . .	XI: 1, 2, 4—11.
78.	Ol. Verelii Historia Sueo-Goth. et epistolæ in 4:to	XI: 3.
79.	Proverbia Sueo-Gothica in 4:to	XVIII: 30, 31.
80.	Proverbia Danico-Islandica in 4:to	XVIII: 32, 33.
81.	Regum, reginarum et principum orationes et epistolæ, tomi duo in 4:to	Ingår i I.
82.	Orationes in publicis legationibus habitæ in 4:to	XVII: 26.
83.	Virorum illustrium literæ in 4:to	XVI: 2, 3.
84.	Festum jubilæum 1693 in 4:to	V: 8.
85.	Nobilitatis Suecanæ monumenta literaria, tomi undecim in 4:to	Ingår trol. i XV. Jfr nr 12.
86.	Orationes et carmina in laudes regum, tomi 7	XVII: 1—13.
87.	Narssii poëmata in 4:to	Ingår i XVIII: 13, 27.
88.	Epigrammata Latino-Suecica in 4:to	Ingår i XVIII: 29.
89.	Poëtarum celebriorum e gente Sueo-Goth. poëmata, tomi 4 in 4:to	XVIII: 11—15, 17.
90.	Vijsor andelige och verldslige in 4:to	Ingår i XVIII: 20—24.

Inom hvarje afdelning hafva banden särskild numrering (Tom. I o. s. v.), men på senare tid[2] har införts en genomgående numrering, hvilken dock icke alldeles följer afdelningarna. Sålunda utgör nr 1 tom. X i afd. XI, nr 2—13 höra till afd. XVII och nr 14—22, af hvilka några numera äro upplösta, till afd. XVIII, allesammans folioformat och innehållande nästan uteslutande

[1] Afser möjligen det samlingsband, som Palmskiöld försett med tryckt titelblad och innehållsförteckning (upptaget hos WARMHOLTZ under nr 7039).

[2] Sannolikt under C. G. Styffes tid 1858—82, enligt benäget meddelande af bibliotekarien Claes Annerstedt.

Digitized by Google

trycksaker. Först med nr 23 börjar afd. I, och därefter fortgår numreringen, endast med nedannämnda undantag, i följd till och med nr 371, som utgör sista bandet i afd. XVI. Af de följande numren, som hufvudsakligen utgöras af trycksaker, hör nr 487 till afd. IV, 446, 484 och 494 till afd. VII, 469, 482 och 491 till afd. XI, 479 till afd. XIII, 481, 485, 486 och 490 till afd. XIV, 480 till afd. XV. Återstående nummer äro fördelade på afd. XVII—XX. Sista numret i samlingen är 495, hörande till afd. XVII. Det är emellertid att märka, att åtskilliga volymer numera äro upplösta, men att å andra sidan supplementband tillkommit på flera ställen.

Banden nr 1—22, enligt den nya numreringen, hafva folioformat, men eljest är hela samlingen i kvartformat eller, undantagsvis, mindre format. I kvartbanden förekomma dock handlingar af allehanda format, äfven större och i så fall vikta. De flesta band äro paginerade, mera sällan folierade, vanligen hvart och ett för sig, men stundom hafva två eller flera sammanhörande band genomgående paginering, särskildt inom afd. I de band som innehålla handlingar rörande samma regents historia, t. ex. fem band om Gustaf II Adolfs tid. Undantagsvis finnas flera pagineringar inom samma band. Några få volymer äro opaginerade. De äro i allmänhet tämligen jämnstora, innehållande i medeltal 600 à 700 sidor, och bundna i pappband med pergamentsrygg.

Vi ha redan antydt, att Palmskiöldska samlingen har tre olika beståndsdelar: 1) egenhändiga anteckningar af Palmskiöld; 2) afskrifter; 3) trycksaker. Originalhandlingar finnas däremot endast undantagsvis;[1] misstanken att samlingen skulle innehålla något afsevärdt antal offentliga handlingar, som bort till riksarkivet aflämnas, var tydligen ogrundad.

I flertalet band äro de nyssnämnda beståndsdelarna blandade om hvarandra. Men de uppträda äfven hvar för sig. Sålunda bestå öfver hundra band uteslutande af trycksaker, hufvudsakligen tillhörande afdelningarna XVII—XX. Ett 30-tal band innehålla endast afskrifter. I en mängd band äro anteckningarna alldeles öfvervägande, i synnerhet inom afdelningarna II, XIII, XIV och XV.

[1] Jfr Gustaf Benzelstiernas ofvan anförda uttalande. — Vi ha funnit några medeltidshandlingar, t. ex. ang. Vadstena kloster i vol. 294, några bref från 1500-talet, t. ex. ett ang. Skokloster 1539 (vol. 276) och ett bref från biskopen af Samland (vol. 26), vidare ett testamente af år 1606 (vol. 214), ett bref från Sylvester Phrygius 1622 till Erik Jöransson (Tegel) och ett från Laurentius Paulinus 1637 till And. Gylle (vol. 343), ett bref från Axel Oxenstierna till hans svärdotter Elsa Elisabet Brahe och ett från Johan P. Olivekrans (vol. 370); därjämte finnas några originalmanuskript eller egenhändiga anteckningar, t. ex. af Johan Messenius (vol. 178), Erik Runell-Palmskiöld (vol. 141, 230), Gabr. Lillieflycht (vol. 223) o. s. v. Man har knappast anledning förmoda, att någon af dessa handlingar tillhört riksarkivet.

Digitized by Google

Palmskiölds anteckningar äro i främsta rummet tagna från arkivhandlingar och tryckta böcker, men innehålla äfven uppgifter rörande förhållanden, som han själf kände till eller hvarom han fått skriftliga eller muntliga meddelanden från andra personer. Ofta äro källorna utsatta, hvilket gifvetvis förhöjer anteckningarnas värde. Riksregistraturet citeras på en mängd ställen, likaledes rådsprotokoll i synnerhet från Karl XI:s tid (t. ex. »Lillieflychts prot.», »Lindschölds prot.» o. s. v.). Vidare kunna exempelvis nämnas adelns protokoll, Stockholms stads tänkebok, riksdagshandlingar, kungliga och furstliga personers bref, Axel Oxenstiernas bref, kommissariernas i Osnabrück brefbok och andra diplomatiska handlingar, manuskript till lärda verk, såsom »det skrefne exemplar af Erick Jöranssons historia, som finnes uti kongl. archivo», och verk af Olaus Petri, Westenhielm, Werwing, särskilda personers samlingar, t. ex. »ex collect. Aschanei», »Messenii schedæ», »ex schedis Erasmi Ludvichsons», »Ephem. Sten Baners», »Hog. Bielkes anteckn.». Såsom exempel på upplysningar, som Palmskiöld fått af samtida personer kunna nämnas: »ut refert Dn. assess. Westenhielm», »ex annotatione E. Benzelii», »ex annotatione Caroli Rudb.», »ex communicatione Gabr. Hielmborgii»; S. Leijonmarck åberopas emellanåt såsom sagesman o. s. v. Ett par prof på Elias Palmskiölds anteckningar meddelas här å fig. 1.

Från mängden af citat ur tryckta böcker kunna vi endast såsom exempel meddela ett urval, hämtadt från afd. I (Historia regum Sveciæ). Där citeras bl. a. följande arbeten:[1]

Appelbom, Arvid Andr., Oratio de stratogematibus, Holmiæ 1639; Balzac, J. L. Guez de, Carmina et epistolæ, Parisiis 1650; Bartholinus, Thom., Antiquitat. danicar. libri III (Hafniæ 1689); Bircherodius, J., Arctos Alexandriæ, Hafniæ 1685; Colomesius, Paul, Opuscula, Parisiis 1663; Crenius, Thom., Animadversiones philolog. et hist., Amstelodami 1701; De la Chapelle, Jul. Rich., Militarisk excercitiebook, Sthm 1669; Elers, Anton, Schwedischer Lorbeerzweig, Sthm 1675; Faes, Joh., Observ. ad invit. panegyr. ducatus Bremo-Verdens. (Stadæ 1692); Falk, Ericus, Panegyricus de victoria Regis Sveciæ contra Moschum, Viennæ 1582; Gassendus, Petrus, Epistolæ, Lugd. Bat. 1658; Gockelius, Ernestus, De europæis regibus tractatus (Ulmæ 1688); Goldastus, Melchior, Politica imperialia (Francof. 1614); densamme, De rebus Bohemicis (Francof. 1627); Hachenbergius, Paulus, Origines Germanorum et Svedorum (Heidelb. 1682); Hafenrefferus, Matth., Com-

[1] Titlarna, som i Palmskiölds anteckningar vanligen äro starkt förkortade, hafva här förtydligats, men det har ej ansetts nödigt att öfverallt återgifva dem fullständigt. Om ort och tryckar ej äro i anteckningarna utsatta, hafva de i allmänhet tillagts inom parentes, i ett flertal fall med ledning af Palmskiölds förut anförda förteckningar öfver hans eget bibliotek (Palmsk. saml., vol. 368). — Vi förbigå allmänt kända arbeten af Adam af Bremen, Saxo, Messenius, Loccenius, Pufendorff, Rudbeck, Schefferus, Verelius m. fl. En fransk bok, som Palmskiöld genom Erik Benzelius fått en notis ur, omnämnes i en här återgifven anteckning fig. 1.

Digitized by Google

pendium Theolog. (försvenskat af Laur. Laurino, Holmiæ 1650); Imhof, Jac. Wilh., Notitia procerum Imp. Rom. Germ., edit. 1699; Krantzius, Alb., Chronica regnorum aquilonarium (Francof. 1575); Lomejerus, Joh., De bibliothecis, edit. 1680; Ludenius, Laur., Immortalitas regis Gust. Adolphi, Dorpati ed. 1642; Maijer, Joh. Ehrenfr., Ecclesia Papæa, Lipsiæ 1698; Morhof, Dan. Georg, Polyhistor (Lubecæ 1708); Nucleus historiarum, Wittenberg 1659; Ogerius, Car., Ephemerides, Parisiis 1656; Patin, Charles, Relat. histor. et cur., Lyon 1674; Petrus Niger, Liksermon öfver konung Gustaf (med företal af Sylv. Phrygius, Sthm 1620); Raschius, Gust., De novis urbibus condendis meditatio politica (Bremæ 1682); Reenhielm, Jac., Not. in histor. Olavi Tryggv. (Ups. 1691); Schaumius, Matth., Kriegz Donat., Rostock 1632; Schock, Joh. Georg, Leipzigische Krieg- u. Friedens Schäffereij (Jena 1663); Schultz, Gottfr., Chronica, 3. continuatio ed. 1681; Typotius, Jac., Laudat. funebr. R. Joh. III (Sthm 1594); (Anonymi) Vita Christinæ Reginæ, germanice edita Lipsiæ 1705; Volimhaus, Simon, Zwölff Lutherische Kirchen (Sthm 1655); Worm, Ol., Monumenta Danica (Hafniæ 1643); Zamelius, Frid., Epigrammatum libri V (Elbingæ 1634).

Man har ingen anledning misstänka, att icke Palmskiölds anteckningar och utdrag ur skrifna handlingar eller tryckta böcker skulle vara korrekta, men en anmärkning kan göras, nämligen att han utan urskillning antecknat allt möjligt: säkra och värdefulla uppgifter, men också mycket apokryfiska. För så vidt källorna äro angifna, behöfver detta dock icke medföra några egentliga olägenheter. Hvad beträffar de anteckningar, som grunda sig på hans egna efterforskningar eller på hvad han hört andra personer uppgifva, ha vi haft tillfälle att närmare undersöka och kontrollera hans anteckningar om kungliga kansliet, riksarkivet och antikvitetskollegium (vol. 69—71). Det har då visat sig, att tidsuppgifter med utsatt datum i allmänhet äro riktiga, men om endast årtal angifves, hafva uppgifterna i ett flertal fall befunnits osäkra eller oriktiga, fastän det är fråga om ett område, inom hvilket Palmskiölds egen verksamhet föll. Det händer till och med, att olika årtal angifvas för samma sak på olika ställen i samlingen. Exempelvis står om Per Månsson Utter på ett ställe, att han 1615 blef Michel Olofssons efterträdare såsom vårdare af rikets handlingar, på ett annat att han blef »tillsatt» 1620, men intetdera af dessa årtal är riktigt. På ett ställe uppgifves, att Per Månsson dog 1625, på ett par andra ställen att han skulle ha lefvat ännu 1629 (han dog i själfva verket redan 1623). Jonas Bure säges ha blifvit custos archivi 1646 (mer än ett årtionde för sent) o. s. v. I allmänhet äro Palmskiölds anteckningar om riksarkivet under Gustaf II Adolfs och Kristinas tid mycket sväfvande och orediga. Utan närmare undersökning torde man emellertid icke vara berättigad att häraf draga allt för vidtgående slutsatser rörande öfriga delar af samlingen.

Hvad afskrifterna beträffar, äro de till en del gjorda af Palmskiöld själf, ej sällan ganska långa afskrifter, t. ex. hela Karl IX:s rimkrönika, Messenii krönikor om Stockholm och om Dalarne, riksdagspropositioner,

Digitized by Google

uti Holland är icke längesedan en tractat utkommen: Les memoires de la Vie du Comte D... rediges par M.r de Saint Evremont, uti hwilken åtskilligt finnes om dr. Christinæ affairer, och sedan tom. 6. p. 105. item Marq. de Monaldeschi olyckeliga [illegible], som war orsaken till hans död uti Fontainebleau, och hela handlen med honom.
(ex annotat. Elenz. Bibl. Ups.)

Upsala Slotts befästning [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Vid. K. Erichs registratur 1567. p. 179.

Fig. 1. ANTECKNINGAR AF ELIAS PALMSKIÖLD.
Ur hans samling i Upsala universitetsbibliotek, vol. 40 (drottning Kristinas historia) och 279 (Topographica, Upland).

Digitized by Google

fördrag m. m. De allra flesta afskrifterna äro dock gjorda af andra personer. Han tyckes ha haft en hel stab af medarbetare. Man möter en mängd olika stilar, flertalet uppenbarligen vanliga renskrifvarestilar. Det var extraordinarie tjänstemän och biträden i kansliet som i allmänhet anlitades. Vanligtvis förekomma flera olika stilar i samma band, men det händer, att texten i ett helt band är skrifven af samma person. Ett sådant är exempelvis band 120 (afd. VI: 8), som på främre pärmens insida är försedt med följande egenhändiga påskrift af Palmskiöld: »Denna book hafver Collegii Antiquitatum skrifvare Lars Edström uppå min begeran vidh sine ledige stunder och emot erhållen richtig betallning till min tienst afskrifvit, och hörer densamma mig nu altså medh allan rätt till uthan någons klander. E. Palmskiöldh». — Af namnets stafning (med sk, ej sch) framgår, att påskriften antagligen är gjord tidigast 1708 (jfr ofvan sid. 81). Den är upplysande i fråga om sättet, huru afskrifterna i samlingen, åtminstone i ett flertal fall, tillkommit. I ett appendix till Palmskiölds nyss anförda förteckning öfver tryckta böcker i hans bibliotek 1696—97 äro åtskilliga manuskript upptagna med anteckningar om, huru de förvärfvats. Om ett par af dessa heter det: »uppå min bekostnad afcopierad af Åkerman»;[1] om ett annat: »för betallning copierad af een student i Upsala.» Somliga manuskript voro inköpta i bodar, t. ex. »Hert. Carls slachtarebänk, köpt åhr 1692 uthi een mäklerskas bodh vidh Skeppzbroon», och ett exemplar af Olai Petri krönika köpt i »M. Bengt Höö[k]s bookbindarens bodh på Norrebroo.»

Bland de ordinarie tjänstemännen i riksarkivet under Palmskiölds egen tid är det, så vidt man kan se, endast en, som någon gång biträdt vid afskrifningen, nämligen kopisten Carl Leijonmarck.[2] Vi ha påträffat hans stil banden 77, 112 c), 153, 174, 258, 268, 276, 292 och 381. Men de få afskrifter, som äro af hans hand, kunna ju, liksom Lars Edströms, vara gjorda under hans »lediga stunder». Större är däremot antalet afskrifter, verkställda af ordinarie arkivtjänstemän under den föregående tiden. Sålunda är hela texten i band 115 (stadgar m. m., de flesta från medeltiden) skrifven af Elias Palmskiölds fader, Erik Runell-Palmskiöld; det är fragment af en kopiebok med hänvisningar till original, betecknade med F, eller afskrifter i andra uti riksarkivet då befintliga kopieböcker, betecknade med vissa signa (se fig. 2). Därjämte ha vi funnit afskrifter eller anteckningar af honom i banden 61, 66, 82, 129, 137, 141 (anteckning $^{17}/_{9}$ 1685), 152, 156, 160, 186, 230 (anteck-

[1] Anders Åkerman tjänstgjorde några år på 1690-talet som extra biträde i riksarkivet.
[2] Carl Christian Leijonmarck var kopist i riksarkivet 1700—1723, men tjänstledig för sjukdom från 1707.

Digitized by Google

orig: F.
K. pag: 27.
B. pag: 187.

Koning Magni Erichssons Stadga,
giord i Upsala Anno 1344 die Beati Nicolaj.

Anno 1631 then 15 Julij

Secreterare

Fig. 2. PROF PÅ ERIK RUNELL-PALMSKIÖLDS STIL.

Ur Palmsk. saml. i Upsala univ.-bibliotek, vol. 115 (början på en afskrift med hänvisningar till originalet och till andra afskrifter) och 230 (anteckning, gjord 1681).

Fig. 3. BÖRJAN PÅ EN AFSKRIFT, GJORD AF PER WESTIUS.
Ur Palmsk. saml. i Upsala univ.-bibliotek, vol. 40.

ning 1681) och 292. Vidare finnas afskrifter, gjorda af registrator Westius (i band 40, 68, 76 och 77) samt kanslisterna Winnerstedt (i band 110 och 124) och Ragvaldsson (i ett tiotal band);[1] flera af dessa afskrifter äro försedda med marginalrubriker eller andra påteckningar af Runell. De synas verkligen hafva tillhört riksarkivet, där många dylika afskrifter ännu finnas; somliga kunna dock ha varit dupletter, hvilket bevisligen är förhållandet t. ex. med Ragvaldssons afskrift af 1660 års regeringsform i band 45. Det är möjligt, att afskrifter af ifrågavarande beskaffenhet finnas i flera band än de ofvan angifna, men de utgöra i alla fall ett försvinnande fåtal i jämförelse med den stora massan af andra afskrifter. Vi hänvisa för öfrigt till stilprofven fig. 2—6.

I allmänhet är ej angifvet, hvarifrån afskrifterna äro tagna, men ofta kan man af innehållet sluta sig därtill; att ett stort antal bref äro afskrifna från registraturet, är exempelvis uppenbart. På sina ställen står dock källan angifven i marginalen: »Ex originali», »Ex autographo regio», »Ex ms:to R. Gust. Ad.» o. s. v.

Det bör gifvetvis vara af intresse att veta, huru mycket Palmskiöld själf skrifvit af de anteckningar, utdrag och afskrifter, som finnas i samlingen. Men då dessa till stor del äro blandade med afskrifter, verkställda af andra personer, samt trycksaker, måste en undersökning härom blifva

[1] Per Olofsson Westius var registrator i riksarkivet 1650—1665, Jonas Larsson Winnerstedt var kanslist 1642—1654, 2:dre registrator 1655—1660, sedan åter kanslist 1661—1664, Erik Ragvaldsson var kopist 1662—1665 och kanslist 1666—1685.

Digitized by Google

10 Junij 1593.

Fig. 4. BÖRJAN PÅ EN AFSKRIFT, GJORD AF JONAS WINNERSTEDT MED PÅTECKNING AF ERIK RUNELL-PALMSKIÖLD.
Ur Palmsk. saml. i Upsala univ.-bibliotek, vol. 110.

synnerligen tidsödande, för så vidt man vill erhålla fullt exakta uppgifter. Nöjer man sig åter med att få en ungefärlig föreställning om det arbete han nedlagt på sina samlingar, kunna följande upplysningar kanske vara tillfyllestgörande.

De band, som helt och hållet eller till största delen (till mer än $^{3}/_{4}$) innehålla egenhändiga anteckningar, utdrag eller afskrifter af Elias Palmskiöld, hafva befunnits vara följande:

	Antal volymer	Innehåll:
I: 1, 2, 17, 21	4.	Sveriges historia under tiden före Gustaf I, under Gustaf I:s, Gustaf II Adolfs o. Karl X Gustafs tid.
II: 2–5	4.	Rikets ämbetsmän: militärer.
III: 5, 7, 9, 10	4.	Kanslikollegium.
IV: 14	1.	Bibliographia actorum publicorum s. Exterorum cum Svecis circa belli pacisque negotia commutata scripta.
V: 1	1.	Acta ecclesiastica: kyrkor, bibel, psalmbok, begrafningar.
VI: 4, 5, 9, 10, 13	5.	Miscellanea om rikets stadgar, manuscripta in jus patrium, juridiska betänkanden, juridica varia.
IX: 6	1.	Afskrift af N. Palmerii Aurata militia regni Sveciæ.
X: 1–13	13.	Antiquitates Sveo-Gothicæ.
XI: 14, 15	2.	Diarium Sveo-Gothicum åren 806–1579.
XII: 1, 2	2.	Politica (politiska grundregler).
XIII: 1–62	62.	Genealogiæ Sveo-Gothicæ.
XIV: 1–3, 6–13, 19, 21–24, 26, 30–32, 35, 38, 40–44, 46–63, 66–69, 75, 76, 80	52.	Topographica.
XV: 1–4, 6–20, 23, 25–29, 31, 32, 35–38, 40	32.	Bibliographia Sveo-Gothica.
XVI: 3	1.	Virorum illustrium litteræ.
XVIII: 32, 33	2.	Proverbia.
Summa volymer	186	

Digitized by Google

Fig. 5. BÖRJAN PÅ EN AFSKRIFT, GJORD AF ERIK RAGVALDSSON MED PÅTECKNING AF ERIK RUNELL-PALMSKIÖLD.
Ur Palmsk. saml. i Upsala univ.-bibliotek, vol. 87.

Ofvanstående volymer representera ett antal af omkring 130,000 kvartsidor. Då emellertid, såsom nyss nämndes, äfven medtagits volymer, som visserligen till största delen men icke helt och hållet skrifvits af Palmskiöld, bör man frånräkna minst 10,000 sidor. Däremot bör tilläggas minst lika mycket, som Palmskiöld skrifvit uti de i tabellen icke upptagna volymerna, i somliga blott några få sidor, men i andra 200 à 300 eller mera. Men vidare är att märka, att anteckningarna ofta äro korta och i så fall endast upptaga en del af det blad, på hvilket de äro skrifna. Detta gör, att det ofvan angifna sidantalet måste rätt väsentligt reduceras, om man vill räkna fullskrifna sidor. Men äfven om man tager denna omständighet i betraktande, lärer ett respektingifvande antal sidor återstå.

Det är ju möjligt att detta omfattande arbete till en del utförts under tjänstetiden i riksarkivet. Men om man besinnar, att Palmskiöld under de 17 år han var arkivsekreterare icke fick ut full lön mer än två år och eljest i bästa fall hälften, torde det knappast kunna med fog klandras, att hans änka erhöll 3,000 daler kopparmynt, d. v. s. en summa motsvarande ett års lön, för en samling, som i hvarje fall till betydande del var hans enskilda tillhörighet. För Stiernmans Suecia illustris, som dock icke har på långt när

Digitized by Google

Fig. 6. BÖRJAN PÅ EN AFSKRIFT, GJORD AF CARL LEIJONMARCK.
Ur Palmsk. saml. i Upsala univ.-bibliotek, vol. 77.

samma värde som Palmskiöldska samlingen, betalade Upsala universitet år 1769 icke mindre än 18,000 daler kopparmynt.

Den i Upsala universitetsbibliotek befintliga samlingen innehåller emellertid icke allt hvad Palmskiöld skrifvit eller samlat. Åtskilliga arbeten, som han utfört i egenskap af tjänsteman i riksarkivet, finnas därstädes, liksom äfven en rätt ansenlig samling afskrifter, hufvudsakligen af kungliga bref för tiden 1680—1700, som Palmskiöld anses ha ombesörjt, ehuru man där endast undantagsvis återfinner hans handstil. Och vidare hamnade en del af hans bibliografiska anteckningar hos den bekante samlaren frih. Gustaf Rålamb (född 1675, död 1750) och kom sedermera till Kungl. biblioteket, då detta 1886 erhöll hela den Rålambska handskriftsamlingen.[1]

Öfver denna samling fanns en 1820 tryckt katalog. De Palmskiöldska papperen äro upptagna bland manuskript in qvarto under nr 23, 24 samt 105—125.[2] De två förstnämnda jämte nr 117 (numera betecknad 24 a) utgöra

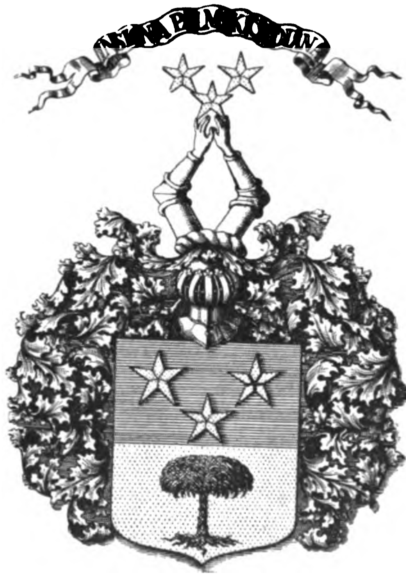
[1] H. W[IESELGREN], *Rålambska handskriftsamlingen på Kongl. biblioteket (Hist. tidskr.*, 1887, s. 81—88).

[2] *Handl. rör. Skand. historia*, del. 8, Bihang. Palmskiölds namn nämnes icke, och den på ett titelblad till vol. 23 förekommande signaturen E. P. har genom felläsning eller tryckfel återgifvits med L. P. — Efter samlingens öfverlämnande till Kungl. biblioteket upprättades en ny förteckning af H. Wieselgren.

Digitized by Google

en kronologiskt ordnad serie af bibliografiska anteckningar samt en särskild afdelning Medicorum in Suecia scriptis, alltsammans skrifvet af Palmskiöld själf och folieradt i en följd från 1 till 1248. Vol. 108 innehåller uppgifter om eller förteckningar öfver boksamlingar, t. ex. »Ex bibliotheca Eliæ Brenners», »Gyldenkloviana bibliotheca», »Pufendorfianæ bibliothecæ index», förteckning på prosten Olof Sparrmans svenska böcker, som han skänkte till prins Carl o. s. v. De öfriga volymerna bestå hufvudsakligen af strödda konceptanteckningar, flertalet af Palmskiöld utom i vol. 107, som bl. a. innehåller anteckningar af Johan Heisig-Ridderstierna. Dessa papper befunno sig vid samlingens öfverlämnande till Kungl. biblioteket i alldeles oordnadt skick, men sedermera har en del, så vidt det låtit sig göra, ordnats i bokstafsföljd efter författarenamn.

Slutligen kan erinras om, att på riddarhuset finnas 5 folioband med titeln »Palmschölds genealogiska samlingar», utgörande en enligt riddarhusdirektionens beslut den 19 nov. 1783 verkställd afskrift af afd. XIII uti den i Upsala universitetsbibliotek förvarade samlingen. Förslag härom hade väckts af professor E. M. Fant, och arbetet utfördes af studenter under hans uppsikt.

Digitized by Google

ÅTERFUNNA FRAGMENT AF DEN ÄLDSTA TRYCKTA UPPLAGAN AF DITHMARSCHER LANDRECHT

Af

ISAK COLLIJN, Stockholm

I LAPPENBERGS särskildt för Nordtysklands boktryckerihistoria viktiga arbete *Zur Geschichte der Buchdruckerkunst in Hamburg* (Hamb. 1840) aftryckas (sid. 115 f.) två af prof. Homeyer i Berlin sommaren 1840 i en bokpärm funna fragment af en lågtysk inkunabelupplaga af *Dithmarscher Landrecht,* förut endast känd genom ett citat i ett 1652 tryckt juridiskt verk. Inledningsvis nämnes, att upptäckaren ämnar donera de båda fragmenten till universitetsbiblioteket i Kiel, där de emellertid ända tills för kort tid sedan fört en okänd tillvaro. I den lilla skrift, som universitetsbibliotekarien E. Steffenhagen i Kiel utgaf med anledning af Gutenbergsjubileet år 1900: *Zur Erinnerung an die Gutenberg-Ausstellung in Kiel,* anmärkes nämligen (s. 15), att de nämnda fragmenten icke öfvergått i hans biblioteks ägo. Helt nyligen blefvo emellertid de värdefulla fragmenten återfunna just i detta bibliotek af direktor Frantz vid genomgången af äldre korrespondens, och genom bibliotekarien W. Lüdtkes förmedling, som först hade godheten att underrätta mig om det gjorda fyndet, blefvo de öfversända till Stockholm i och för undersökning. Då ju dessa fragment på sätt och vis kunna räknas till »danica», bör en notis om dem höra hemma i denna tidskrift. Biblioteksdirektionen i Kiel har äfven godhetsfullt tillåtit en reproduktion af bladen, ett tillstånd, hvaraf jag också med tacksamhet begagnat mig.

De för landet Dithmarschen af gammal häfd giltiga lagarna kodifierades första gången 1447, samtidigt som landets författning i sin helhet underkastades en grundlig revision. Bland annat efterträdde ett af 48 personer bestående kollegium, das Collegium der Achtundvierziger, utrustadt med judiciell och administrativ myndighet, den förut talrikare rådsförsamlingen. Denna äldsta landslag från 1447, som finnes bevarad dels i den s. k. Büsumer Codex[1], dels i en 1469 skrifven, i Stadtarchiv i Hamburg befintlig hand-

[1] En kopia af Büsum-codexen har legat till grund för WESTPHALEN's bristfälliga edition i *Monumenta inedita rerum germanicarum præcipue cimbricarum,* T. III (1743), sp.

Digitized by Google

oꝛtmer ſo ſchal nymandt von den anderen nemen myde of.e
gaue v̄me nenerleye ſake willē. eft dat we dede dat bewiſlick
were de ſchal beteren den xlviii xxx marck. Secht he neen ſo
ſchal he neen ſeggen mit eneme nemede auer ſyn ſlachte

Efft en angeſpꝛoken woꝛde.

CXCI

Oꝛtmer offt welck richter enen man anſpreke v̄me ſak.. .
kerleye ſe were vnd hadde dar recht voꝛ dan alſe ehm hogeſt
dar voꝛ funden were dar bauen ſchal en neen richter edder ny
mant ſchatten by bꝛoke des landes lx lub. marck

Von rechte to geuende

Fig. 1. DITHMARSCHER LANDRECHT. Lübeck ca. 1487—88. Art. 190—191.

cxcvi

Vortmer oft dar en man enen borgẽ vth ſettet vppe recht vñ bode allent dat recht were vnd ſyn borge worde dar baue an den kroch gebaden. vnd we en dar in buth vnd dwinghet de ſchal em dar weder vth loſen vñ die borge ſchal ſunder ſchal weſen

Vortmer oft de borge wolde ock meer holden alſe he lauet hadde ed-der alſe recht were dat bewiſlick were. nympt he des ſchadẽ den ſchal he beholden

Fig. 2. DITHMARSCHER LANDRECHT. Lübeck ca. 1487–88. Art. 156.

skrift, bestod ursprungligen af 240 artiklar, hvartill under åren 1447—67 ett antal af 17 tilläggsartiklar blifvit fogade.

En andra kodifiering af Dithmarschens landslag har ägt rum någon gång mellan åren 1467 och 1480, troligen till följd af en påflig bulla af år 1476[1]. Denna reviderade upplaga innehålles i en samtidig, universitetsbiblioteket i Kiel tillhörig pergamentscodex med tillägg för åren 1480 och 1483. Det är denna andra redaktion, som på 1480-talet befordrades till trycket och hvaraf de nu i universitetsbiblioteket i Kiel återfunna båda fragmenten utgöra den enda återstoden. En ny upplaga trycktes sedan år 1539 i Lübeck hos Johann Balhorn med titel[2]: Dyth ys ey· || ne Copia / vth des || Landes Boke tho || Detmerschen / recht lu· || dende vnde volgende || van Artikel tho Arti· || kelen / na synem || rechtē Originâl. || Gedrücket Anno || M. D. XXXIX. Denna upplagas text stämmer i hufvudsak med nyss anförda handskrift i Kiel; den innehåller dessutom tilläggsartiklar från åren 1483—1538. Inalles innehåller 1539 års upplaga 245 artiklar[3].

Ett fullständigt exemplar af den första tryckta upplagan har varit kändt för den lübeckske juristen och nationalekonomen Heinrich Giesebert (f. 1604), som på sitt landtgods Fedderingen sysslade med jordbruk och med samlingar till en »jus universale». Han är äfven bekant som författare till en panegyrik öfver Gustaf II Adolf, hvilken han höll i Greifswald år 1633. I sitt något omtvistade verk *Periculum statutorum harmoniæ practicæ* (Lubecæ 1652), Introductio III, s. 21 omnämner han en »antiquis litteris sine mentione personæ & loci in folio impressus statutorum liber», hvars titel lyder: Hir hefft an dat Landrecht aver Ditmarschen/ welcker vpgenamen is mit Vulwort der Acht vnd vertig/ vnd des gantzen Landes. Tryckåret uppger han till omkr. 1485 eller något af de följande åren, alldenstund förordningar, tillkomna åren 1480, 1483 och 1484, anföras.

Gieseberts uppgifter citeras sedan af J. C. H. Dreyer i *Beyträge zur*

1731—1755. — En fullt tillförlitlig upplaga jämte högtysk öfversättning har utgifvits af A. C. I. MICHELSEN, *Sammlung altdithmarscher Rechtsquellen* (Altona 1842), s. 1—85.

[1] MICHELSEN, a. a., s. XII f.

[2] Titelbladet har afbildats af W. LÜDTKE, *Die Ballhorn-Drucke der Kieler Universitäts-Bibliothek*, Abb. 2 (i: *Zeitschr. f. Bücherfreunde*, Jahrg. 8, 1904/05, s. 282). Exemplar af denna upplaga finnas enligt samme förf:s *Verzeichnis der Balhorn-Drucke* (i: *Zeitschr. d. Ver. für Lübeck. Geschichte u. Altertumskunde*, Bd IX, 1908, s. 152) utom i Kiel äfven i Kgl. Bibl. Berlin, Kommerzbibl. Hamburg och Stadtbibl. Lübeck. Jag har för detta meddelande kunnat använda det Kongel. Biblioteks i Köpenhamn exemplar.

[3] 1539 års upplaga har tillsammans med några handskrifter, hvaraf en är skrifven af notarien Nicolaus Bremer år 1539 och som ursprungligen tillhört socknen Meldorf, men nu befinner sig i universitetsbiblioteket i Köpenhamn, legat till grund för MICHELSEN's edition a. a., s. 87—176.

Digitized by Google

De CXC. Artikel.
Van mede tho nemende.

VOrthmer / so schal nemandt van dem andern nemen mede / effte gaue vmme nenerley sake wyllen / effte dat wol dede / dat bewyslick were / de schal betern den Achtvndvertygen Dörrich marck / Sechte he nen / so schal he nen seggen / mit eynem nee mede / auer syn Slechte.

De CXCI. Artikel.
Effte ein angespraken wörde.

VOrthmer / effte welck Richter eynen man anspreke vmme sake / welckerley se were / vnde hedde dat recht vor dan / alse em högest dar vor funden were / dar bauen schal em nen richter eder nemant schatten / by bröke des Landes Söstich Lübsche marck.

De CXCII. Artikel.
Van recht tho gëuende.

VOrthmer / effte dat weme rechte tho scheden worden tho gëuende / vnd dem ydt tho geschehen ys / de mach vnd kan dat bewisen mit guden sekern tügen / vnd mit den yennen de em dat recht geschehen hebben / dat he syn recht

Fig. 3. DITHMARSCHER LANDRECHT. Lübeck 1539. Bl. 52 b.

Litteratur und Geschichte des Deutschen Rechts (1783), s. 176 f., och efter honom af Panzer, *Annalen,* Th. 1 (1788), s. 156, nr 217: »Ditmarscher Landrecht 1485».

De nu återfunna tämligen skadade fragmenten utgöras af tvenne stycken (A och B) hörande till två på hvarandra följande blad. Fragmentet A, ca. 16,2 × 14,5 cm., omfattar ungefär öfre hälften af ett blad med på recto-

Digitized by Google

sidan 10 rader innehållande artiklarna clxxxvii och clxxxviii; versosidan har 11 rader med slutet af art. cxc och art. cxci (fig. 1). Fragmentet B mäter ungefär 17,5 × 14,4 cm. och utgöres af nedre hälften af ett blad; rectosidan innehåller endast 6 rader med art. cxciiii, versosidan 8 rader med art. cxcvi (fig. 2).

Någon foliobeteckning finnes icke på fragmentet A, lika litet som B har någon signatur. Några initialer finnas icke; för sådana är vid de olika artiklarnas början tomrum till 3 raders bredd lämnadt.

Två olika typer förekomma: en större, hvarmed artiklarnas numrering är tryckt, och en texttyp. Dessa båda typer ge vid handen, att denna upplaga af Dithmarscher Landrecht har utgått från Steffen Arndes officin i Lübeck; de utgöra nämligen enligt Haeblers beteckning denne tryckares typer 2 a (= rubriktypen) och 7 (= texttypen).

Den i de ofvan anförda äldre källorna gjorda dateringen af denna upplaga af Dithmarscher Landrecht till omkring 1485 har Lappenberg utan angifvande af motivering ändrat till 1487. Härmed har han otvifvelaktigt träffat ett riktigare tryckår för denna nu försvunna upplaga, ty Arndes' Lübeckofficin börjar sin verksamhet först med detta år; år 1486 var ju hans press installerad i Slesvig, där detta år det i typografiskt hänseende så mästerliga Missale Slesvicense jämte några smärre skrifter trycktes. Den nämnda texttypen 1487 uppträder första gången i de daterade och af Arndes signerade verken Johannes Friburgensis: *Summa dudesch* och *Speghel der Sammitticheyt.* Följande år finna vi den i hans *Boek der profecien;* dessutom har den användts i några odaterade, men med säkerhet till åren 1487—88 daterbara aflatstryck. Tryckåret för Arndes' upplaga af Dithmarscher Landrecht kan således med säkerhet sättas till något af åren 1487 eller 1488.

Äfven 1539 års upplaga, hvaraf här en sida med parallelltexten till de efter Arndesupplagan reproducerade passagerna bifogas i faksimile (fig. 3), är mycket sällsynt. Enligt Dreyer[1] lär detta bero på att den gottorpske kanslern Adam Tratziger strax efter Dithmarschens eröfring år 1559 rådt hertig Adolf af Holstein att förstöra alla åtkomliga exemplar af landets gamla lag. Den nya landslag af år 1567, som gafs det eröfrade landet i stället för den gamla, har författats af den nämnde Tratziger och den bekante ståthållaren i hertigdömena, »produx Cimbricus», Henrik Rantzau.

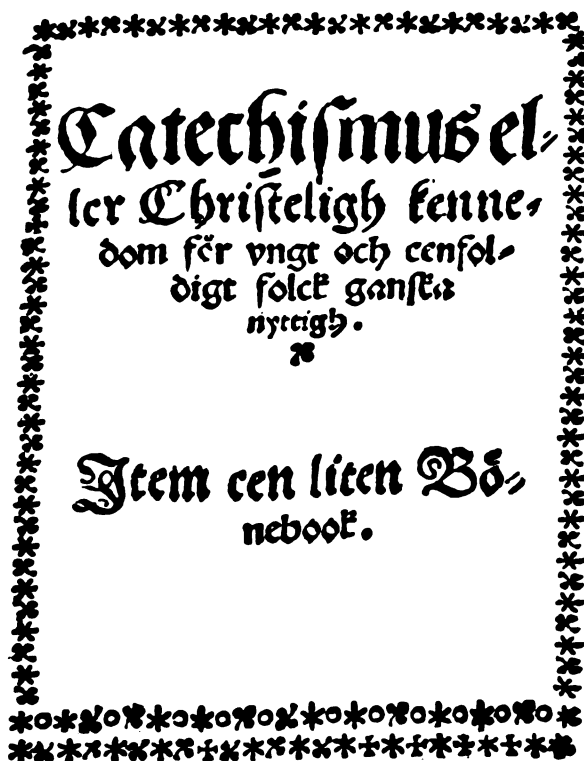
[1] A. a., s. 117.

Digitized by Google

SÄLLSYNTA SVENSKA SKRIFTER FRÅN REFORMATIONSTIDEN I HELSINGFORS UNIVERSITETSBIBLIOTEK

Af

RAGNAR DAHLBERG, Helsingfors

Catechismus el-
ler Christeligh kenne-
dom för vngt och eenfol-
digt folck ganska
nyttigh.

Item een liten Bö-
nebook.

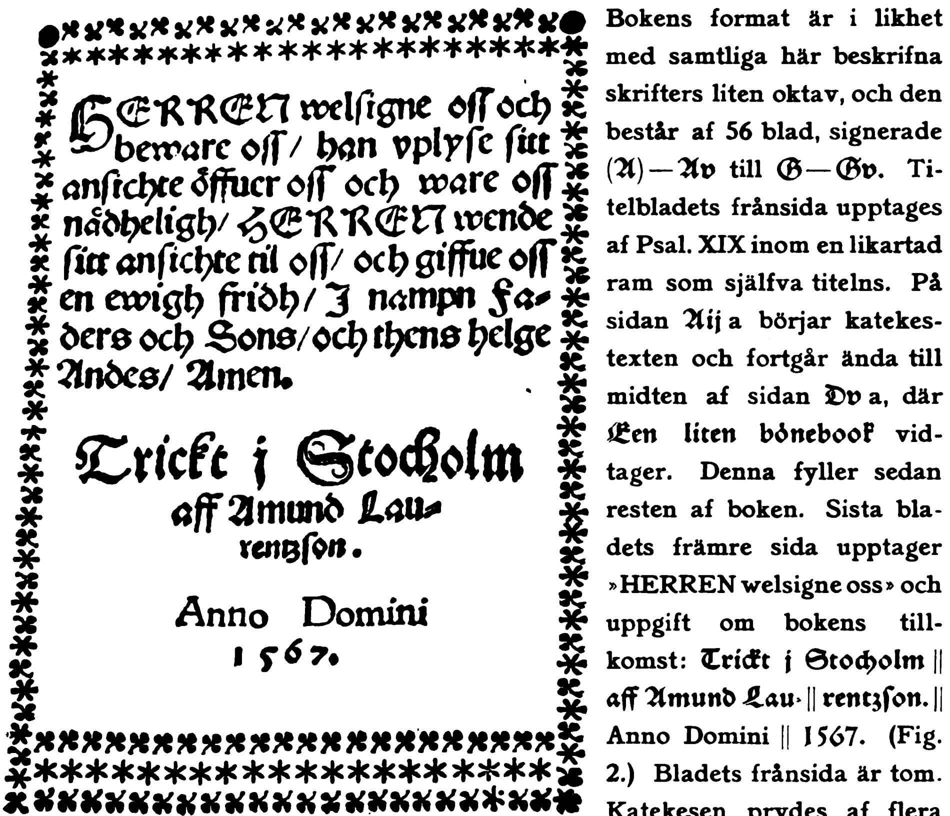
Fig. 1.

I HELSINGFORS universitetsbibliotek finnes en samling sällsynta svenska skrifter från den senare reformationstiden. Samlingen ingår i tvenne volymer, hvilka jag nyligen observerade. Den ena volymen innehåller främst »Then Swenska Psalmeboken» af år 1567, tidigare känd i ett enda exemplar, som tillhört den i Linköpings blodbad afrättade Gustaf Banér och nu förvaras på Löberöd[1]. Exemplaret i HUB är dock icke fullständigt. Titelbladet och några blad af kalendariet äro borta. Dessutom saknas inne i texten bladen XL, LXV, LXXII, C och CI.

Som nr 2 i volymen följer Luthers lilla katekes i svensk öfversättning af år 1567, en äldre upplaga således än den äldsta hittills kända, af år 1572. Bokens titel, som är omgifven af en enkel ram af klöfverblad, stjärnor och ringar, lyder: Catechismus el· || ler Christeligh kenne· || dom för vngt och eenfol· || digt folck ganska || nyttigh. || Item een liten Bö· || nebook. (Fig. 1.)

[1] P. WIESELGREN, *Sveriges sköna litteratur*, I (1883), s. 145—147; NOREEN, *Vårt språk*, I s. 140.

Digitized by Google

HERREN welsigne oss och bewarc oss / han vplyse sitt ansichte öffuer oss och ware oss nådheligh / HERREN wende sitt ansichte til oss / och giffue oss en ewigh fridh / J nampn Fa-ders och Sons / och thens helge Andes / Amen.

Trickt j Stocholm aff Amund Lau-rentzson.

Anno Domini 1567.

Fig. 2.

Bokens format är i likhet med samtliga här beskrifna skrifters liten oktav, och den består af 56 blad, signerade (A)—Av till G—Gv. Titelbladets frånsida upptages af Psal. XIX inom en likartad ram som själfva titelns. På sidan Aij a börjar katekestexten och fortgår ända till midten af sidan Dv a, där Een liten bönebook vidtager. Denna fyller sedan resten af boken. Sista bladets främre sida upptager »HERREN welsigne oss» och uppgift om bokens tillkomst: Trickt j Stocholm || aff Amund Lau- || rentzson. || Anno Domini || 1567. (Fig. 2.) Bladets frånsida är tom. Katekesen prydes af flera träsnitt med scener ur bibliska historien. Som ett kuriosum kan antecknas, att illustrationen vid femte budet, föreställande Kain och Abel, vid tryckningen kommit upp och ned. Äfven om bokens tillstånd vittnar om att den i tiden flitigt användts, är den dock i det allra närmaste hel. Endast det första arkets sista blad är nedtill rifvet, så att en liten del af texten följt med.

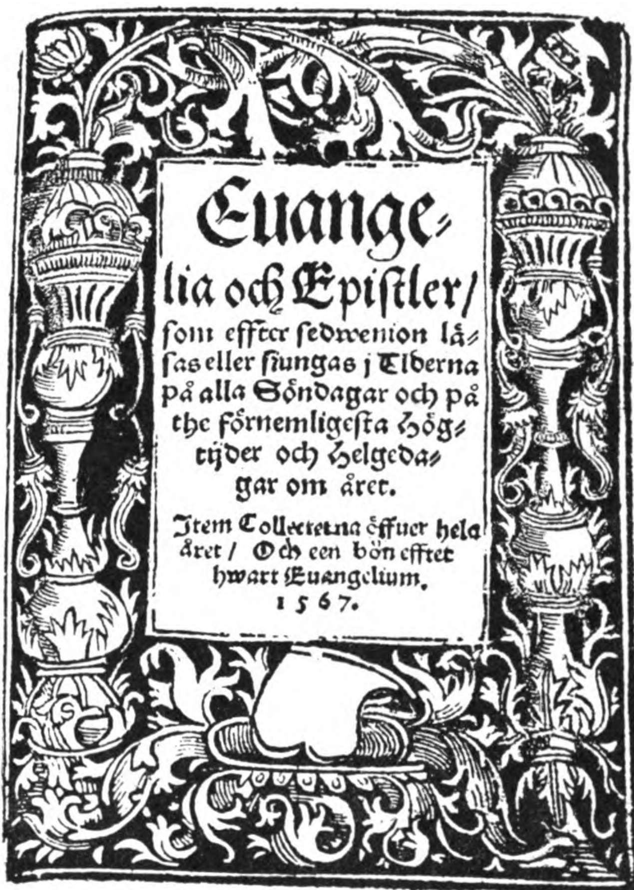
1572 års katekes finnes bevarad endast i ett defekt exemplar.[1] För några år sedan fann bibliotekarien I. Collijn katekesfragment, som med all sannolikhet tillhörde 1572 års öfversättning, och bland dessa de felande fyra första bladen.[2] Jag har jämfört detta fragment, sådant det föreligger i ett af Collijn meddeladt aftryck,[3] med de motsvarande sidorna af 1567 års katekes. De äro ej identiska. Redan titelbladet afviker; inramningarna äro olika,

[1] Kungl. bibl. i Stockholm. Exemplaret är inbundet tillsammans med »Euangelia och Epistler» jämte »Passio» med dess bihang »Een Historia om Ierusalems iemmerligha förstöring», alla med årtalet 1572.

[2] *Bibliografiska Miscellanea*, III: 1. (*Kyrkohist. Årsskr.*, 1909, s. 137 ff.)

[3] A. a., s. 138—140.

Digitized by Google

Euange-
lia och Epistler/
som effter sedwenion lå-
sas eller siungas j Elberna
på alla Söndagar och på
the förnemligesta Hög-
tijder och Helgeda-
gar om året.

Item Collecterna öffuer hela
året / Och een bön effter
hwart Euangelium.
1567.

Fig. 3.

och fragmentet har »eenfaldigt», där 1567 har »eenfoldigt». Och inne i texten har 1567 »witnesbyrd, sielerna, höghra, liffuandes» o. s. v., då fragmentet har »witnesbörd, sielarna, högra, leffuandes». Exemplen vittna om nyare ortografi och ordformer hos fragmentet, och redan detta måste anses bekräfta antagandet, att detta är af yngre datum än 1567. Men frånsedt dessa små skiljaktigheter äro de motsvarande sidorna ord för ord lika. Olikheterna mellan 1567 och 1572 års upplagor[1] äro nästan uteslutande språkliga. Och äfven här kan man hos den yngre upplagan märka en sträfvan efter modernare ordformer. Så har 1572 års katekes ofta »tienesta»- eller »tienstafolck, förlåtelse, leffuandes, budh», där 1567 års alltid har »tienista folck, förlåtilse, liffuandes, bodh», andra exempel att förtiga. Men någon enhetlighet i ordformerna får man ej vänta sig. Kort efter hvarandra följa t. ex. i 1567 års upplaga »vthguttin, vthgutin, vtgutin» och »vtguten». En större språklig skiljaktighet föreligger dock i de båda upplagorna: 1567 års har i förklaringen till budens slutord »Gud hotar sigh wilia straffa», då i 1572 års står »hotas at wilia straffa». Ett par af de ojämnheter Theding[2] uppmärksammat i 1572 års text finnas icke i 1567 års. Frågeformeln vid femte bönen saknas icke och är fullständig vid den sjunde. Men å andra

[1] Jämförelsen är gjord efter det aftryck, A. CHR. BANG meddelat i sina *Dokumenter og Studier vedrørende den lutherske Katekismus historie i Nordens kirker*, I, Chria 1893.

[2] O. THEDING, *M. Luthers lilla katekes i dess tidigaste svenska dräkt.* (*Kyrkohist. Årsskr.*, 1909, s. 45.)

Digitized by Google

Passio. Wårs HERres Jesu Christi Pina / aff alla Euangelisterna vthdraghen.

Fig. 4.

sidan har 1567 års katekes ett och annat tryckfel, som blifvit rättadt i den senare upplagan. Så står på sidan Ciij a »ohöffuisk j ord gerningar» i stället för »j ord och gerningar».

Den andra volymen innehåller främst: Euange- || lia och Epiſtler / || ſom effter ſedwenion lå- || ſas eller ſiungas j Tiderna || på alla Söndagar och på || the förnemligeſta Hög- || tijder och Helgeda- || gar om året. || Item Collecterna öffuer hela || året / Och een bön effter || hwart Euangelium. || 1567. (Fig. 3.) Därpå följer PAſſio. || Wårs HER- res Je- || ſu Chriſti Pina / aff alla || Euangeliſterna vth- || draghen (Fig. 4) med dess bihang »Wårs HERres Jesu Christi Vpstondelse och Himmelsferd / aff alla Euangelisterna vthdraghen» och »Een Historia om Ierusalems iemmerligha förstöring / korteligha författat». I formellt afseende utgöra dessa tre sistnämnda skrifter en enhet med fortlöpande arksignering. Slutet till denna del saknas och därmed uppgift om bokens tillkomst. Men det kan ej råda tvifvel därom, att denna bok är från samma år som »Euangelia och Epistler». Passio med dess bihang följde i regel evangeliiboken åt.

»Euangelia och Epistler» af år 1567 har omfattat 175 blad, fördelade på 22 ark med 5 signerade och 3 osignerade blad i arket. Det sista arket har endast 7 blad, signerade (A) Aij — (Av) till X — Xv. Bokens titel är omgifven af en vacker renässansram, som redan tidigt användts i det kungliga boktryckeriet i Stockholm[1]. Titelbladets frånsida upptager bönen Herren

[1] Så i »Een nyttwgh wnderwijsning» och »Een skön nyttugh vnderwisningh» af år 1526 samt senare flera gånger. (KLEMMING-ANDERSSON, *Sveriges bibliografi*, s. 153, 158–159, 203; SCHÜCK-WARBURG, *Illustr. Sv. Litteraturhist.*, I, uppl. 2, s. 270 o. 275.)

välsigne oss. På sidan Aij a börjar den egentliga texten och fyller boken ända t. o. m. sista bladets framsida. Frånsidan är tom. Talrika träsnitt förhöja ytterligare bokens vackra typografiska utstyrsel. Tyvärr är skriften litet defekt. Af första arket saknas bladen 3—6, omfattande delar af första och tredje samt hela andra söndagens efter Advent texter.

Reformationen hade afskaffat bruket af bestämda evangelii- och epistel-texter jämte kollekter för kyrkoårets sön- och helgdagar, men så småningom återgick man äfven i detta afseende till det gamla[1]. Redan 1544 utkom i Stockholm en evangeliibok i egentlig mening, omfattande evangelii- och epistelperikoperna ända t. o. m. 23 söndagen efter Trefaldighet. Men denna bok, af hvilken blott fragmentariska blad återstå, saknar kollekterna[2]. Med 1567 års upplaga har den svenska lutherska kyrkans evangeliibok nått sin definitiva form. Den upptager kollekter, epistlar, evangelier och en bön efter evangeliet för kyrkoårets samtliga dagar ända t. o. m. 27 söndagen efter Trefaldighet. De afdelningar, som omfatta perikoperna för sön-, högtids- och böndagarna, äro i det närmaste öfverensstämmande med motsvarande delar af de evangeliiböcker från 1600-talet, med hvilka jag jämfört denna. Största skiljaktigheter erbjuda de tre sista söndagarna efter Trefaldighet. Både kollekter, epistlar, evangelier och böner för dessa söndagar äro olika i 1567 års och 1600-talets evangeliiböcker. Det sista kapitlet: »Een almennelig Scriffftermål och bön, som brukas må effter predican», finnes icke i evangeliiböckerna från 1600-talets senare hälft, men väl i de tidigare.

Passio af år 1567 har kring titeln nästan samma inramning som katekesen af samma år. På frånsidan af titelbladet börjar texten. »Christi Vpstondelse och Himmelsferd» vidtager på första sidan af ark C blad 7 och slutar med sidan Eij. Af »Ierusalems iemmerligha förstöring», som börjar på följande sida, har mer än hälften förkommit. Arket E är det sista bevarade. Några andra än språkliga afvikelser från senare upplagor erbjuda dessa småskrifter icke. »Passio» af 1567 är emellertid icke den äldsta kända upplagan af denna sedan så ofta omtryckta skrift. 1544 års evangeliibok åtföljdes af lidandeshistorien[3], men någon upplaga, som ligger mellan denna och 1567 års, har jag ej funnit omnämnd[4].

[1] Jfr QUENSEL, *Huru tillkom vår Evangeliibok?* (*Kyrkl. tidskr.*, 1911, s. 99 ff.) De olika upplagorna af »Then swenska Messan» låter oss följa gången af denna utveckling. 1557 års Mässa inför för första gången »Collecter offuer hela året».

[2] SCHÜCK, *Våra äldsta psalmböcker.* (*Samlaren*, 1891, s. 8.) QUENSEL, a. a., s. 104 f. Q. nämner sedan som den andra svenska upplagan den evangeliibok, som åtföljde 1586 års psalmbok. Han har således förbisett upplagan af 1572.

[3] QUENSEL, a. a., s. 105.

[4] Jag frånser här poemet »Wårs Herres Jesu Christi pina och vpståndelse» 1556 o.

Digitized by Google

På försättsbladet till psalmboken är med musikhistorikern R. Lagi's († 1868) stil antecknad bokens felande titel. Bland dennes vidlyftiga handskrifna förarbeten till en finsk psalmhistoria[1] finnas några notiser om HUBs exemplar af den nu beskrifna samlingen. Samtliga skrifter i serien voro, när Lagi såg dem, hopbundna till en volym i den ordning jag beskrifvit dem. Volymen tillhörde den tiden Finska litteratursällskapets bibliotek. Tidigare hade den funnits i Lempäälä kyrka[2] i Tavastland, där en student Skogman sommaren 1862 iakttagit den. 1863 i mars skänktes sammelbandet till Finska litteratursällskapet, som i sin tur öfverlät det till universitetsbiblioteket. Här delades boken och inbands i två volymer. Det förefaller som hade man då på biblioteket ej uppskattat skrifternas värde. Endast två af dem infördes i katalogen och den ena t. o. m. oriktigt. Till Finland kom denna skriftserie tidigt, kanske genast efter det den lämnat tryckeriet. På den tomma sista sidan af »Euangelia och Epistler» är en finsk psalm upptecknad med en stil och ortografi, som förefalla att härröra från slutet af 1500- eller början af 1600-talet.

Hvem är utgifvaren af den här beskrifna samlingen? Psalmboken af 1567 anses allmänt vara redigerad af Laurentius Petri[3]. Enligt Schück är äfven 1572 års evangeliibok utgifven af honom[4]. Också katekesen af samma år förmodas vara öfversatt af honom[5]. Förhåller det sig så, ha vi goda skäl att antaga, att äfven de äldre upplagorna af evangeliiboken och katekesen, hvilka åtföljde hans egen psalmbok, ombesörjts af honom.

I den strid, som på 1890-talet uppstod om frågan, när Luthers lilla katekes första gången utkom på svenska[6], ville en forskare[7] göra gällande, att ingen tidigare upplaga än 1572 års existerat. H. Lundström[8] fäste

1561, författadt troligtvis af Olavus Petri. Jfr STIERNMAN, *Centuria secunda Anonymorum* 1726, s. 5—6; SCHÜCK, *Sv. Lit.-hist.*, I, s. 349.

[1] Förvaras i HUB, Ms. C. IV. 32.

[2] En halft utplånad anteckning Liber... Lempälænsis på katekesens sista sida bestyrker ytterligare, att boken tillhört denna kyrka.

[3] WIESELGREN, *Sveriges sköna litteratur*, I, s. 146; BECKMAN, *Sv. Psalmhistoria i sammandrag* (1863), s. 76; NOREEN, *Vårt språk*, I, s. 140.

[4] *Sv. Litteraturhist.*, I, s. 256.

[5] SCHÜCK, a. a., s. 531; THEDING, a. a., s. 113.

[6] Striden började, då A. Chr. Bang försökte bevisa, att Luthers lilla katekes senast 1548 utkom på svenska, a. a., s. 33—41. Theding har redogjort för stridens hela förlopp, a. a., s. 104 ff.

[7] O. QUENSEL, *När utkom första gången på svenska Luthers Kleiner Katechismus?* (*Kyrkl. tidskr.*, 1896, s. 322 ff.) och *Ännu några ord om den första upplagan af Luthers Kleiner Katechismus på svenska.* (*Kyrkl. tidskr.*, 1897, s. 411 ff.)

[8] *När utkom Luthers lilla katekes första gången på svenska?* (*Samlaren*, 18, 1897, s. 172—182.)

Digitized by Google

emellertid uppmärksamheten på att en handskrifven bokinköpskatalog från år 1568, uppgjord, såsom senare framgått, af Hogenskild Bielke under hans fångenskap i Köpenhamn[1], upptager ett sammelband med följande innehåll: »Item den svenske Psalmebook, Chatechismus, Item en bönebok, Item alle Euang: och Epist: och en lithen bön hos huartt Euangelium, Item hele Passion, Item Christi vpstondelse och Himmelsfärd, Item Iherusalems förstöringh». Lundström ansåg med skäl, att man här med »Chatechismus» ej kunde afse annat än en svensk öfversättning af Luthers lilla katekes. Nu äro de skrifter, för hvilka jag här redogjort, just desamma, som ingå i det af Bielke inköpta sammelbandet. Äfven skrifternas ordningsföljd är densamma. Det är därför skäl att antaga, det vi här hafva att göra med två exemplar af samma skriftserie. I hvarje fall är åsikten, att ingen äldre upplaga än 1572 års utkommit, numera definitivt vederlagd.

1567 års upplaga är således den äldsta kända svenska öfversättningen af Luthers lilla katekes. Men därmed är det icke sagdt, att det är den tidigast utkomna. Frågan, hvilket år Luthers lilla katekes första gången framträdde i svensk dräkt, står allt fortfarande öppen.

EN NY KONSERVERINGSMAADE FOR BREVSAMLINGER

Af

H. O. LANGE, København

BREVSAMLINGERS BETYDNING for Videnskaben kunde der siges adskilligt om. Man kan vurdere Brevene som Autografer, og man kan vurdere dem efter den Betydning som Brevskriverens eller Modtagerens Personlighed har; man kan se paa Indholdets Vægt eller paa det Udtryk for Personligheden, der ofte præger det intime Brev. Herved skal jeg ikke dvæle ved denne Lejlighed. Alle Bibliothekarer ere enige om Brevsamlingers Betydning i Bibliotheker og have mer eller mindre Erfaring om Vanskelighederne ved Breves Konservering og om Besværlighederne ved at forelægge dem til Publikums Benyttelse paa en baade bekvem, praktisk og

[1] E. HILDEBRAND, *En svensk bokinköpskatalog från 1568.* (*Samlaren*, 20, 1899, s. 113.)

Digitized by Google

betryggende Maade. Det kan derfor maaske have nogen Interesse her at meddele noget om en ny Maade at behandle Brevene paa i det kongelige Bibliothek i Kjøbenhavn.

I alle store Bibliotheker bevares der gamle Brevsamlinger i indbunden Tilstand. Allerede i det 17de Aarhundrede indbandt Samlere berømte Lærdes Korrespondancer, og i mange Bibliotheker mener man endnu, at man derved konserverer Brevene bedst. Der er imidlertid ikke faa Ulæmper ved Benyttelsen af saaledes behandlede Brevsamlinger. Selv med den omhyggeligste Behandling fra Bogbinderens Side vil det ofte være forbundet med Vanskeligheder at læse Skriften nærmest Hæftningen, Fotograferingen af Breve i et tykt Bind er i visse Tilfælde saa godt som umulig, naar man ikke vil gjøre Vold paa Bindet, Forsendelse af en kostbar Brevsamling, hvor det drejer sig om Undersøgelse af et enkelt eller ganske faa Breve af en udenlandske Lærd vil i Reglen være udelukket. Desuden vil et saadant Bind, der ikke kan beskæres foroven, samle meget Støv. Dette sidste kan kun undgaaes, naar man forsyner Bindene med Futteraler, og saadanne koster Penge og tage om ikke megen saa dog nogen Plads. Indbindingen af en Brevsamling forudsætter desuden, at Samlingen er afsluttet og komplet, thi det vil senere blive vanskeligt om ikke umuligt at indføje nye Breve.

I det 19de Aarhundrede opgav man her i Bibliotheket ganske at indbinde Breve og Brevsamlinger, man lagde dem løse ind i Mapper eller indpakkede dem simpelthen i svært Papir og i den Tilstand stod de paa Hylderne. J. A. Bölling, der var ansat ved Bibliotheket 1812 og døde som dets Chef 1862, og som ellers paa flere Maader indlagde sig Fortjenester af Haandskriftsamlingen, fik den Idé at opløse en Række mindre løse Brevsamlinger og af disse at danne en voxende Samling i to Rækker, en for Danske og en for Udlændinge; han lod disse Tusinder af Breve anbringe løse i lette Trækapsler i Form af Bøger med Titel paa Ryggen, og enkelte afsluttede Samlinger blev paa samme Maade forsynede med Kapsler. Naar det drejer sig om en voxende Samling, er der selvfølgelig god Grund til at opbevare Brevene løse, men det er en meget daarlig Maade at konservere dem paa, hvad Erfaringen desværre i rigt Maal har vist. Det ligger i Sagens Natur, at Kontrollen med Benyttelsen er saare vanskelig. En virkelig Garanti mod Tyveri kan kun faaes, hvis Brevene, naar de udleveres til Benyttelse, optælles i Laanerens Nærværelse. De maa tælles paany ved Afleveringen, og i et stærkt benyttet Bibliothek vil man ofte være nødt til se bort fra saadanne Forsigtighedsregler og udlevere en Kapsel eller en Pakke i Tillid til Laaneren, naar denne er kjendt af Inspektionen. Da hvert enkelt Brev

Digitized by Google

ikke bærer Pakkens eller Kapslens Signatur, maa denne paaføres hvert enkelt Stykke forinden Udleveringen for Tilbagelægningens Skyld. Overhovedet er Expeditionen af løse Breve i højeste Grad omstændelig og tidsspildende, og der risikeres meget let skæbnesvangre Fejl, for hvilke Ansvaret senere, naar de opdages, ikke altid kan gjøres gjældende.

Det har selvfølgelig vist sig, at Breve, der opbevares i Pakker, lide, hver Gang Pakken aabnes, Randene beskadiges af Baandene, og de løse Breve komme let til at ligge uordentligt, saa at Randene og Hjørnerne rage frem og krølles. Ogsaa i Kapslerne lide Brevene af samme Grund, og naar Kapslen ikke er helt fuld, synke Brevene sammen og faa let Folder.

En enkelt stor Samling, N. C. L. Abrahams' Autografsamling, der erhværvedes 1878, opbevares endnu i det Skab, som Samleren havde indrettet til det. Brevene ligge løse i Papæsker, der staa paa Hylder. Dette er en urimelig Ødselhed med Plads, og de fremhævede Ulemper ved de løse Breve ere jo ogsaa her tilstede.

Naar Biblioteket i saa mange Aar har fundet sig i en saa uheldig Opbevaring af dets meget omfattende Brevsamlinger, da hænger det sammen med, at det ikke har havt eget Bogbinderi i Huset og vel ogsaa med Mangelen af de fornødne Penge; thi den rationelle Behandling af Brevsamlinger er, hvilken Methode man end anvender, ret kostbar. Mere nærliggende Opgaver have altid lagt Beslag paa Midlerne og Kræfterne.

Da Biblioteket nu raader over eget Bogbinderi og er saa heldig som dettes Leder at have en Fagmand af sjælden Dygtighed, har der i de senere Aar kunnet gjøres meget for Haandskriftsamlingens Konservering, og Spørgsmaalet om Brevsamlingernes Behandling meldte sig da ogsaa til Løsning.

Først forsøgte man Indbinding i større Bind, som den bruges i mange fremmede Bibliotheker, Bindene forsynedes med Futteraler for at beskytte mod Støv. Men Ulæmperne ved denne Behandling, som jeg allerede ovenfor har fremhævet, faldt snart i Øjnene, og man kom ind paa Overvejelser, der førte til, at Bibliotheket har fastslaaet en hel ny Behandlingsmaade for Brevsamlinger. Man vil for Fremtiden kun have én voxende Samling af Breve, der fremdeles opbevares løse i Kapsler. Dog vil enkelte Dele af denne, Breve, der ere skrevne af en enkelt Mand, kunne behandles definitivt, naar der ikke kan ventes en Forøgelse af hans Breve. En saadan voxende Samling bør dog afsluttes efter Udløbet af en vis Periode, og en ny anlægges. Saaledes betragtes nu den Bøllingske Samling som afsluttet og skal behandles som saadan. Dog har man forsøgt af den at rekonstruere en Del selvstændige Samlinger, som Bølling havde opløst, og hvorved han

Digitized by Google

paa en uheldig Maade havde grebet ind i den historiske Sammenhæng. Han havde f. Ex. i den indlemmet hele Grams Korrespondance og den Langebekske Brevsamling. Disse ville for Fremtiden blive selvstændige Haandskriftnummere.

Alle afsluttede Brevsamlinger ville for Fremtiden blive behandlede efter følgende Regler. I Reglen vil Samlingen foreligge som Modtagerens Arkiv, og skal bevares som saadant. Brevene ordnes alfabetisk efter Brevskriverne og nummereres fortløbende. De deles dernæst i Grupper paa c. 25 Stykker, idet man saavidt muligt søger ikke at fordele samme Mands Breve i to Grupper (hvilket selvfølgeligt kan blive ganske nødvendigt). Fordelingen skeer ikke mekanisk, og Gruppernes Størrelse kan variere mellem 20 og 30 Stykker.

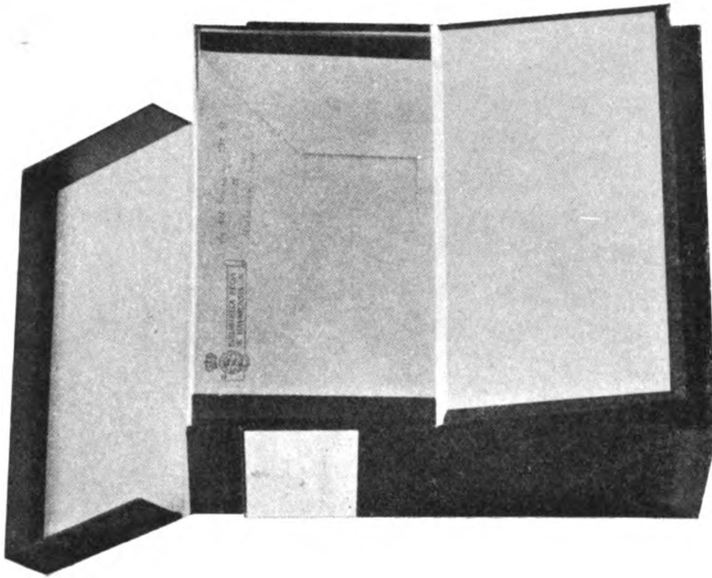
Bogbinderen behandler nu hvert Brev for sig, hvidt, ubeskrevet Papir fjærnes (ikke Udskrifter!), Rifter og Huller repareres og hvert Brev klæbes op paa ret store Lærredsfalse paa denne Maade, at Brev 1 og 26 i en Gruppe paa 26 sættes paa samme Fals; ved Paaklæbningen paaagtes, at Skrift ikke overklæbes og de 26 Breve hæftes nu som et Læg og syes ind i et Omslag af Manillakarton med en Skirtingspaaklæbning paa Ryggen. Hæftet forsynes med et Overfald af samme Materiale, hvis Spids kan føres ind under en Slags Strop, saa at Heftet holdes godt sammen.

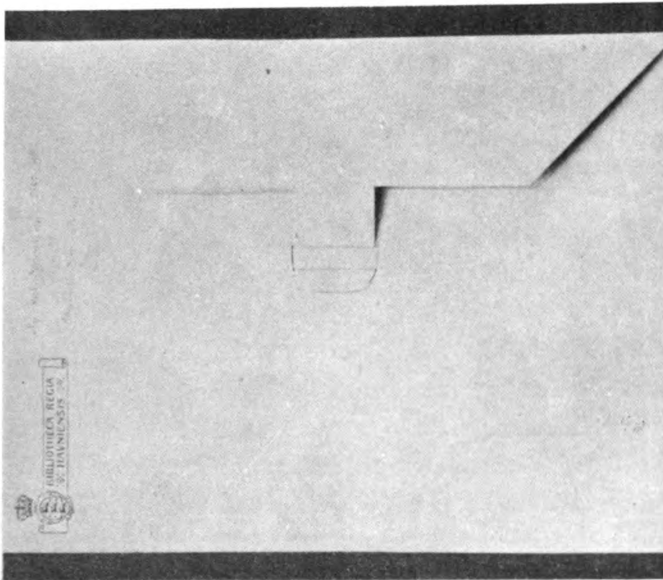
En Samling kan bestaa af flere eller færre saadanne Hæfter; disse samles i en Papæske, hvis Laag bevæger sig om venstre Længdekant, og hvis højre Langside falder ned midtpaa, naar Laaget lukkes op. Paa Æskens Bagside klæbes en hvid firkantet Seddel forsynet med Bibliothekets Mærke, hvorpaa Samlingens Signatur og Titel skrives.

De enkelte Hæfter forsynes med et Ejerstempel, der i venstre Hjørne trykkes paa af Bogbinderen, og i højre Hjørne skrives Signatur og noteres Hæftets Indhold, f. Ex. Ny kgl. Saml. 2426. 4to. || Nr. 1—26. || Abrahamson —Andersen (F. V.). Hosstaaende Billeder giver en Forestilling om hele Ordningen.

Der er visse Vanskeligheder ved denne Behandling, som kunne volde Besvær. Først og fremmest vil der i en Brevsamling meget ofte findes Breve i forskjelligt Format. Overfor dette Forhold maa Fremgangsmaaden afgjøres efter det enkelte Tilfældes Art. Er der Breve i Kvart, vil det i Reglen være det bedste at lade disse afgjøre Hæfternes og Æskens (Æskernes) Format, selv om den overvejende Del af Brevene ere i Oktav, Kvarter lade sig ikke godt paa Grund af Breden reducere til Oktaver. Ganske enkelte Breve i Folio kunne dog uden Skade ved et Knæk gaa sammen med Kvartbreve, naar disse ere de langt overvejende. Er et større Procenttal af Brevene i

Digitized by Google

Digitized by Google

Folio, eller ere Foliobrevene saa skrøbelige, at de ikke godt taale et Knæk, maa man vælge Folioformatet for baade Hæfter og Kasser. Her maa man anvende et fornuftigt og velovervejet Skjøn.

Ved den her skildrede Behandling mener man her i Bibliotheket at have opnaaet adskillige væsentlige Fordele.

1) Brevene konserveres godt, samle ikke Støv, komme ikke i Uorden.

2) Expeditionen foregaaer med Lethed, Kontrollen är simpel og let, der er betydelig Sikkerhed mod Tyveri.

3) Et Brev kan let fotograferes, da Hæftet falder let og godt op, og man vil i mange Tilfælde kunne imødekomme fremmede Forskere ved Forsendelse af et enkelt Hæfte, hvor man vilde betænke sig paa at sende et Bind med Hundreder af Breve, hvoraf maaske kun ganske enkelte ønskes til Benyttelse.

Der maa tilføjes, at denne Behandlingsmaade naturligvis er ret dyr. Omkostningerne ere omtrent de samme som ved Indbindingen i større Halvbind med Læderryg. Men vi mene at have opnaaet et godt og betryggende Resultat for de anvendte Penge, og vi haabe paa denne Maade, om vi ellers kunne faa denne Behandling af Brevene gjennemført i Løbet af en Aarrække, at kunne overgive Eftertiden denne værdifulde Del af Bibliothekets Samlinger i en forsvarlig og anstændig Stand.

TILL KRISTINABIBLIOTEKETS HISTORIA

Af

O. WALDE, Upsala

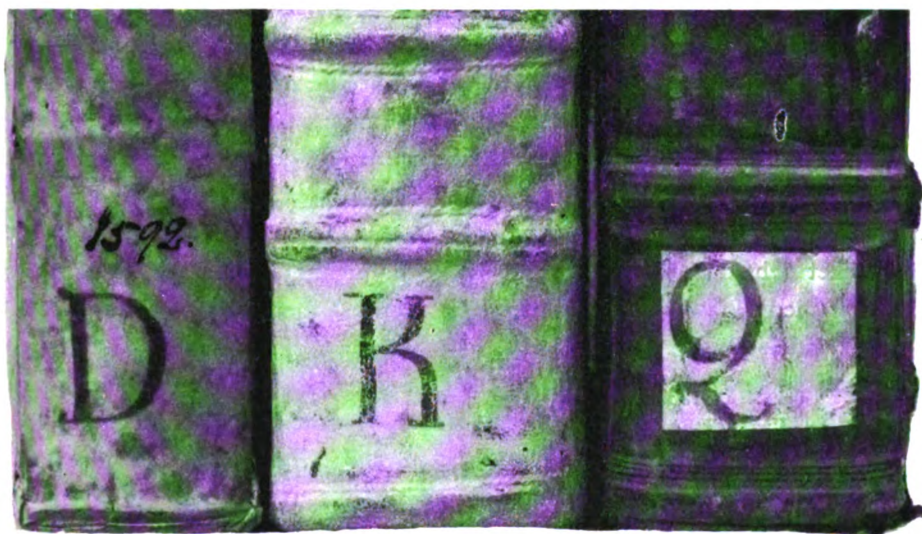
FÖR NÅGON TID SEDAN fäste jag i förbigående uppmärksamheten på en för den svenska bibliotekshistorien ej oviktig detalj, nämligen förekomsten af vissa realsigna på böcker härstammande från drottning Kristinas bibliotek.[1] Sammanhanget medgaf vid detta tillfälle icke någon längre utredning häraf, men då det för studiet af svensk bokproveniens i allmänhet och för Kristinabibliotekets historia i synnerhet torde vara af intresse att saken uppklaras, helst mig veterligen densamma hittills ej varit beaktad eller åtminstone ej i tryck behandlad, har jag ansett lämpligt att till

[1] Se min uppsats *Henrik Rantzaus bibliotek* i denna tidskrift, årg. I, s. 188, not 2.

Digitized by Google

tjänst för däraf möjligen intresserade forskare framlägga, hvad jag härutinnan har trott mig kunna konstatera.

Under forskningar i de svenska bibliotekens äldre samlingar har jag på flera ställen, så godt som i alla de bibliotek jag besökt, frapperats af att finna en mängd böcker nedtill på ryggarne försedda med en tumshög majuskel målad i rödbrun färg, på hvita ryggar direkt på skinnet, på bruna däremot, åtminstone i många fall, på en påklistrad pappersremsa. Jag var rätt fort på det klara med, att större delen af de böcker, som voro försedda med dylika märken, härstammade från det böhmisk-mähriska krigsbytet, alltså hufvudsakligen från biblioteken i Olmütz, Nikolsburg och Prag. Misstänkande

att dessa bokstäfver kunde vara något slags inventariesigna efter de af krigskommissarierna uppgjorda förteckningarne, tog jag mig för att söka kontrollera detta från det bevarade inventariet öfver Nikolsburgbiblioteket, som nu förvaras i Kungl. biblioteket i Stockholm, och som är uppställdt efter bokstäfver från A till Z. Det framgick emellertid snart, att dessa bokstäfver i inventariet ej alls stämde med dem som voro målade på böckerna. Tog man t. ex. den Dietrichstainska katalogens afdelning P, historia, och jämförde med de böcker som hade ett P nedtill på ryggen, så visade sig, att dessa böcker ingalunda hade något historiskt innehåll, de representerade endast verk ur de naturhistoriska och medicinska disciplinerna.[1] Tydligen hade jag här råkat

[1] Jag har senare funnit, dock nästan uteslutande på böcker i Upsala, där banden äro bäst bevarade i alla svenska bibliotek och där den ursprungliga hvita färgen är klarast, ett stort antal arbeten ur Dietrichstainska samlingen, som ha detta biblioteks signa också målade,

Digitized by Google

in på ett villospår, hvarifrån jag emellertid så småningom kom på rätt väg igen. Under mina fortsatta undersökningar lyckades jag fastslå följande.

Ifrågavarande bokstafssigna uppträda på böcker ur alla de 1642—48 tagna österrikiska biblioteken, alltså icke blott på ett enda, t. ex. det Rosenbergska, äfven om möjligen detta sistnämnda bibliotek förut kan ha haft ett liknande signeringssystem och i det afseendet utgjort mönstret för det här nedan beskrifna systemet i Kristinas bibliotek, hvilket jag för närvarande icke med bestämdhet kan vare sig bejaka eller bestrida. Samma signa förekomma äfven på flera arbeten både i Kungl. biblioteket och Lunds universitetsbibliotek, hvilka tillhört Hugo Grotius samt Dionysius och Gerhard Vossius, hvilken senares boksamling genom sonen Isaks förmedling inköptes för Kristinas räkning år 1649 i Amsterdam.[1] Äfven Grotii bibliotek inköptes af Kristina enligt Arckenholtz' uppgift, och en broder till den berömde orientalisten Job Ludolphus[2] lät inpacka och öfversända samlingen till Stockholm.[3] Någon annan dokumentarisk bekräftelse härpå har jag ej funnit — Wieselgren nämner ingenting härom i sin framställning af Kristinabibliotekets historia — men då ett rätt stort antal böcker ännu äro bevarade i Kungl. biblioteket och, därifrån ursprungligen härstammande,[4] i Lunds universitetsbibliotek med Hugo Grotii namnteckning, torde köpet få anses som faktiskt. I alla händelser fördes under året 1648 underhandlingar mellan Grotii änka och drottningens ombud, Schering Rosenhane och Harald Appelbom, om köpet af hans manuskript.[5] Äfven korresponderade drottningen själf med Maria Reygersberg, Grotii änka, härom. Så skref hon den 12 augusti 1648 ett långt bref till henne, däri hon uttalar sin lifliga åstundan att få komma i besittning af den märklige mannens litterära kvarlåtenskap.[6]

vanligen högre upp, på ryggen, åtföljda af ett nummer, som väl motsvarar deras plats på hyllan och i katalogen. Dessa signa äro dock ofta så svagt framträdande, att de endast genom en noggrann undersökning kunna upptäckas. Det är hufvudsakligen just på afdelningen P eller historien, där sådana arbeten förefinnas. Jag hoppas i annat sammanhang kunna få återkomma härtill, äfvensom till en del andra hittills opåaktade boksigna, som afslöja för oss stora mängder böcker ur krigsbytet, hvilka hittills undandragit sig vårt bedömande.

[1] H. Wieselgren, *Drottning Kristinas bibliotek* (1901), s. 28.

[2] Om bröderna Ludolph och deras förhållande till Sverige och drottning Kristina, se Wrangel, *Sveriges litterära förbindelser med Holland*, s. 112 f.

[3] *Mémoires concernant Christine*, T. 4, s. 227. Arckenholtz' sagesman är den lärde Uffenbach, som i ett bref till Joh. Christian Langius beskrifver, hurusom han kommit i besittning af en bok, fordom tillhörig den nämnde Ludolph, hvilken bok denne senare enligt egenhändig anteckning i densamma erhållit som belöning af drottningen för den gjorda tjänsten (*Commercium epistolare Vffenbachianum*, P. 2, Vlmæ 1753, s. 292).

[4] Se strax nedan.

[5] Celse, *Bibl. Reg. Stockholmensis historia* (1751), s. 84.

[6] Aftryckt i *Hugonis Grotii manes*, P. 2, Delft 1727, s. 594 ff.

Digitized by Google

Vidare förekomma i stor myckenhet med dessa signa försedda böcker bland det äldre beståndet af Magnus Gabriel De la Gardies bibliotek. Mesta delen af hvad Upsala äger af det böhmisk-mähriska krigsbytet härstammar härifrån som ursprunglig donation af drottning Kristina till denne sin gunstling. Man märke t. ex. i Upsala universitetsbiblioteks afdelning »obrutna serier» det stora antalet med bokstafven Q försedda böcker, hvilka alla härröra från De la Gardie. Vid den katalogisering eller nyordning af sitt bibliotek, som De la Gardie tycks ha låtit företaga år 1654, förefunnos alla dessa så signerade böcker där. De hafva nämligen, åtminstone folianterna, inskriften »Ex libris Magni Gabrielis Delagardie Comitis de Leckö 1654» eller liknande.

I kanske ännu större utsträckning återfinna vi de nämnda bokstafssigna i de böcker i Lunds universitetsbibliotek som tillhört Edmund Gripenhielm, hvars bibliotek till en god del utgjordes af de dupletter han 1661 erhöll tillstånd att taga ur Kungl. bibliotekets samlingar, sedan dessa blifvit betydligt förökade genom det från Skåne uppförda Ulfeld-Seefeldska biblioteket.[1] Gripenhielms bibliotek katalogiserades 1662 och förteckningen är bevarad i Upsala.[2] Från Gripenhielmska samlingen härrör större delen af hvad Lundabiblioteket fått på sin lott af krigsbytena äfvensom de nyssnämnda böckerna ur Grotii och Vossiernas bibliotek. Tyvärr äro i många fall på böckerna i Lund de gamla biblioteksmärkena utplånade och ryggarne renskrapade, men äfven där så skett kan man mångenstädes ännu skönja spåren af de gamla ryggsignaturerna.

Af ofvanstående framgår, att de ifrågavarande bokstafssigna, så vidt vi hittills sett, endast uppträda på böcker som torde ha funnits i det Kungl. biblioteket på Stockholms slott sådant det ungefär år 1651 befann sig, sedan de väldiga bokskatterna från Böhmen och Mähren jämte de tidigast gjorda inköpen blifvit inrangerade och ordnade. Då de däremot icke finnas vare sig på böcker ur de 1655—56 tagna polska biblioteken, hvaribland särskildt må framhållas det kungliga biblioteket i Warschau, ej heller på böcker från de danska krigsbytena 1658—59 eller senare accessioner i Kungl. biblioteket af böcker, som icke tidigare hört hemma där,[3] är det tydligt att vi här ha att göra med ett speciellt för Kristinas bibliotek afsedt signeringssystem,[4] som

[1] Riksregistraturet 11 dec. 1661. (Afskrift i Gahm-Perssons samlingar i UB, U 111.)

[2] Handskr. U 279.

[3] Det är ju klart att under slutet af 1600-talet men särskildt under 1700-talet med dess stora bokauktioner, där de delar af krigsbytena, som kommit i enskild ägo, föryttrades, många af drottning Kristina bortskänkta eller eljes försvunna böcker återbördats till Kungl. biblioteket.

[4] Om några signa af en helt annan typ, hvilka förefinnas å böcker, som tillhört drottning Kristinas senare bibliotek i Rom, se en uppsats af JOH. RUDBECK, *Om biblioteksmärken* (i *Svensk Exlibris-tidskrift*, 1911: nr 4).

Digitized by Google

icke fortsatts af senare bibliotekschefer i Kungl. biblioteket, äfven om möjligen samma katalogiserings- och uppställningssystem kan ha tillämpats också efter drottning Kristinas tid. Att man i våra dagar icke fäst någon uppmärksamhet vid dessa signa i Kungl. biblioteket, där väl ännu största kontingenten af Kristinaböcker finns i någon svensk samling trots de ansenliga decimeringarne under drottningens sista år i Sverige och vid hennes afresa, då de förnämsta handskrifterna och böckerna gjorde Kristina sällskap till Rom, samt längre fram genom slottsbranden, torde dels bero därpå att genom tidens inverkan, stenkolsrök och kanske äfven vid slottsbranden, ryggarne mörknat och därigenom gjort dessa bokstäfver mindre tydligt framträdande för hvarje öga, som icke speciellt är inriktadt på konstaterandet af deras tillvaro, dels helt enkelt därpå, att de ofta icke längre äro synliga alls. De äro nämligen ej sällan dolda under senare [af Jachesius?][1] påklistrade pappersremsor med bokens titel. Men om man försiktigt undersöker, hvad som finns bakom denna remsa, skall man i många fall upptäcka den i vackert klarröd färg målade, här synnerligen väl bevarade bokstaf, som visar att boken funnits kvar i biblioteket sedan drottning Kristinas tid. I andra fall är ingen pappersremsa öfverklistrad, kanske beroende därpå att vissa afdelningar ej hunnit genomgås af Jachesius eller hans efterträdare, eller att dessa böcker äro komna tillbaka till Kungl. biblioteket senare, efter fullbordadt kretslopp.

Någon gång under våren eller sommaren 1651 torde Isak Vossius ha påbörjat katalogiseringen af det bibliotek, till hvars vårdare han utsetts efter Freinshemius 1649. Hans första uppgift efter tillträdet till denna tjänst blef att inordna och bringa reda i all den nya litteratur i handskrifter och tryckta böcker, som strömmade in genom krigsbyten och köp. Den 15 mars 1651 skrifver han till vännen Heinsius, att han har allt i ordning och att ingenting nu saknas i biblioteket, utom dess ornering.[2] Säkerligen var då äfven signeringen af böckerna genomförd, ty bland de Kristinaböcker jag funnit är hela alfabetet från A—X representeradt, under det att katalogen endast hunnit till F.

Efter ordnandet tog omedelbart katalogiseringsarbetet vid. Till mönster för den nya katalog, som upplades och hvaraf två band äro bevarade i Kungl. biblioteket, omfattande, det första, handskrifterna och af de tryckta böckerna

---

[1] Jfr STENBOCK, *J. J. Jachesii register öfver Kungl. biblioteket,* i denna tidskr., Årg. I, s. 51 (och planschen).

[2] »Ego ex sordibus et pulvere librorum tandem emersi. Omnia siquidem jam in ordinem digessi, neque superest quidquam, quod Bibliothecæ addatur, nisi ea tantum, quæ ad ornatum pertinent» (BURMANNUS, *Sylloge epistolarum,* T. 3, s. 593).

Digitized by Google

afdelningarne A—D, det andra tryckta böcker »*sub signo*» E—F, togs, enligt hvad man uppgifver, den af Wenzel Březan gjorda, synnerligen omsorgsfulla och prydliga 4 band starka katalogen öfver Rosenbergska biblioteket, hvilken medföljt detta från Prag. Så vidt jag kunnat finna, är emellertid kopian icke mycket lik originalet. Likheten inskränker sig till de båda katalogernas rent yttre habitus, till anordningen af titeln, som i båda är prydligt präntad i rödt, o. s. v. Hvad själfva katalogiseringssystemet beträffar är likheten så godt som ingen. Katalogen öfver Kristinas bibliotek är en fullt genomförd realkatalog med stark specialisering. Så t. ex. omfattar endast teologien icke mindre än åtta afdelningar, bokstäfverna A—H.[1] Häri äro då icke medräknad kyrkohistorien, som ingår under profanhistorien och med denna bildar afdelningen K, icke heller skrifter rörande andliga ordnar, som i moderna bibliotekssystem bruka räknas till kyrkohistorien, men här utgöra en särskild afdelning, O. I Březans katalog ha vi endast 5 afdelningar, efter fakulteter, den filosofiska uppdelad i Historia och Philosophia. I Kristinakatalogen bilda handskrifterna en afdelning för sig, i den Rosenbergska stå de bland de tryckta böckerna sist i den alfabetiska ordningen. En sådan är nämligen fullt genomförd i Březans katalog, i det böckerna inom hvarje fakultet äro ordnade först efter format och därinom alfabetiskt. I Vossii katalog äro också böckerna, liksom väl i allmänhet i samtida uppställningar, ordnade efter format i hvarje specialfack, men däremot ej alfabetiskt, utan som det synes huller om buller. Katalogen är synnerligen spatiöst tilltagen, i det ofta endast två eller tre boktitlar, stundom endast en, är upptagen på sidan, tydligen för att lämna utrymme åt en mycket stor accession.

För uppgörande af sitt system har Vossius väl äfven begagnat sig af inventariet öfver det Dietrichstainska biblioteket, som var ordnadt på ett sätt i viss mån liknande det här använda, ehuru de olika specialfacken ej alls komma i samma följd. Så t. ex. motsvarar afd. P i Kristinas bibliotek, omfattande medicin och naturhistoria, F i Nikolsburginventariet, då däremot P i detta sistnämnda, såsom förut nämnts, innefattar historia och motsvarar K i Kristinas bibliotek o. s. v. Det ser ut som om Vossius vid genomförandet af den nya signeringen så mycket som möjligt sökt att utplåna dessa äldre Dietrichstainska signa. Det är af intresse att iakttaga, att å de böcker från Nikolsburgbiblioteket, hvilka nu finnas i Upsala, de som kommit direkt dit och alltså tyckas härröra från den första uppdelningen af Olmützbiblioteken omedelbart efter deras ankomst till Sverige, de ursprungliga signa äro väl beva-

[1] Häraf äro endast A—F bevarade, men i planen för fortsättningen ha naturligtvis äfven de andra funnits.

Digitized by Google

rade,[1] medan å dem, som passerat mellanstadierna drottning Kristinas och M. G. De la Gardies bibliotek, de äro tämligen regelbundet borta. Så ser man på ett exemplar af Hieron. Megisers Annales Carinthiæ, där det Dietrichstainska vapnet i guld på pärmen bär vittne om bokens ursprung, att ett äldre signum ungefär midt på ryggen blifvit bortskrapadt och ersatt af Kristinabibliotekets märke K längre ned. På samma sätt förhåller det sig med Urstisii Germaniæ historici illustres, Frankfurt 1585, där bandet tjänstgör som proveniensmärke och afslöjar för oss, att boken fordom tillhört Hieronymus Beck von Leopoldstorf, hvars bibliotek inköpts af kardinal Dietrichstain. Denna bok har äfven Kristinabibliotekets K-signum, medan det äldre P med åtföljande nummer å fältet ofvanför är nästan utplånadt. Äfven i Kungl. biblioteket har jag antecknat flera fall, där dessa äldre signa tydligen aflägsnats.

Då Vossii uppställningsarbete varit i viss mån afslutadt, innan de verkligt stora inköpen af böcker och manuskript blifvit gjorda och innan hithörande samlingar hunnit öfverflyttas till Stockholm, torde dessa aldrig blifvit inbegripna i det uppgjorda systemet och ej heller införda i den skrifna katalogen. De stora inköp, som gjordes från sommaren 1651, ha sannolikt sammanhållits för sig och fått sin plats närmare drottningens studierum med egna specialkataloger.[2] Signeringssystemet torde sålunda hufvudsakligen gälla för krigsbytena och de tidigare skedda inköpen. De nytillkomna samlingarne, som inköpts efter Vossii afresa 1652 torde ofta icke ens ha blifvit uppackade utan blefvo kvarliggande i lårar som de kommo eller uppstaplades i högar i biblioteksrummen enligt hvad som framgår af ett bref i juni 1652 från Samuel Bochart till Vossius, som då sedan en tid tillbaka vistades i utlandet. Huruvida han före sin afresa hunnit att afsluta katalogiseringen, veta vi ej, men alla indicier tala däremot. Arbetet, som hufvudsakligen sköttes af amanuenserna under bibliotekariens öfverinseende,[3] fortgick under loppet af år 1651 och intill Vossii afresa i början af år 1652. Han erhöll nämligen då af drottningen några månaders ledighet för att besöka sin moder i Amsterdam, men på grund af flera omständigheter kom han icke tillbaka till Stockholm förrän på hösten 1653. Då var det vid hans afresa så välordnade biblioteket i fullkomlig villervalla. Den nämnde Bochart, en reformert präst från Caen, hvilken som så många andra utländska lärda lockats till Stockholm af ryktet om drottning Kristinas storartade mecenatskap och lysande snille, hade under

[1] Möjligen kunna dessa arbeten vara dupletter och alltså sannolikt ej af Vossius inordnade i systemet. På ett par af dem har jag konstaterat, att de till och med förekommit i flera exemplar redan i Dietrichstains bibliotek.

[2] WIESELGREN, a. a., s. 29.

[3] Vossius till Heinsius 11 nov. 1651. (BURMANNUS, *Sylloge epistolarum*, T. 3, s. 631.)

Digitized by Google

Vossii frånvaro tidvis fungerat som bibliotekarie. Han klagar i bref till sin företrädare öfver huru omöjligt det var för honom att hålla ordning i biblioteket. När han efter mycken möda hade lyckats få någon reda i de nytillkomna sändningarna, lät drottningen omkasta hela biblioteket, emedan hon ämnade inhysa hoffruntimret i de rum, som förut disponerats för biblioteksändamål.[1] I detta tröstlösa kaos fann Vossius biblioteket vid sin återkomst, och fråga är om han under den återstående tiden före drottningens afresa från Sverige, då allting var i upplösning, kunde eller ville bringa någon reda häri. Lika litet kan under sådana förhållanden det påbörjade katalogiseringsarbetet ha förts till en lycklig afslutning. Den stort anlagda katalogen torde ha förblifvit en torso; sannolikt har aldrig mera existerat däraf än de två band, som ännu finnas bevarade.

Hvad förlusten af en fullständig katalog öfver det äldre Kristinabiblioteket med dess oerhörda rikedom af böcker, särskildt från de i krigen tagna samlingarne, betyder för en eventuell rekonstruktion af detsamma, ligger i öppen dag. Denna förlust motväges emellertid genom kännedomen af det här behandlade signeringssystemet, som skulle vara vårt viktigaste, ja, kanske enda hjälpmedel vid en dylik rekonstruktion, om en sådan öfverhufvud vore tänkbar. Den är emellertid en fullkomligt olöslig uppgift, så söndersplittradt som detta bibliotek blifvit. Den öfvervägande största delen däraf är ju skingrad som agnar för vinden. Drottningens slösande frikostighet äfven med sitt biblioteks skatter är ju allmänt känd. De af hennes gunstlingar bland aristokratien, hvilka satte värde på böcker, blefvo rikt begåfvade därmed, och de utländska lärde, som flockades i massor kring hennes person likt fjärilar kring ljuset, blefvo ej heller lottlösa och förde säkerligen med sig vid återresan till sina respektive fädernesland icke så föraktliga delar af detta bibliotek. Särskildt under de sista åren af Kristinas regering, när de andra skatterna redan voro förslösade, och oredan i ekonomien nått sin kulmen, fingo nog de lätt tillgängliga böckerna i många fall äfven tillgripas som betalningsmedel. Så ha bevisligen både Vossius och Heinsius kommit i besittning af massor Kristinaböcker, dels som belöningar, dels, åtminstone hvad den förre beträffar, som ersättning för egna bibliotek, hvilka drottningen lagt beslag på. Hvad dessa båda förde med sig ur landet, har väl till största delen hamnat i holländska samlingar. Heinsii bibliotek såldes 1681 för omkring 24,000 floriner och Vossii inköptes efter hans död 1689 för 33,000 floriner till högskolan i Leiden.[2] Det är icke tvifvel

[1] WIESELGREN, a. a., s. 45.

[2] WIESELGREN, a. a., s. 61 f.

Digitized by Google

underkastadt, att man i denna stads universitetsbibliotek bör kunna den dag i dag är återfinna många Kristinaband ur denna samling, så vida icke senare tiders fåvitska nit utplånat de hjälpmedel, som de signerade ryggarne skänka oss till dessa böckers identifiering. Äfven från andra håll torde på detta sätt Kristinaböcker ha hamnat i Holland. Under drottningens egen vistelse i Nederländerna 1654—55 ha nog också en del böcker fastnat vid holländska lärdes fingrar. Men de förnämsta skatterna medföljde till Rom, och i Vatikanen borde man väl ännu i Kristina Alexandras bibliotek kunna få skåda många minnen från den Kristinas utsökta och storartade bibliotek, hvilken en gång i det aflägsna Norden likt en lysande meteor bländade hela Europa.

Af de Kristinaböcker, som stannade kvar i Sverige, torde största delen vara bevarad i de offentliga biblioteken — hvad som gick förloradt i den stora slottsbranden 1697, och det är icke litet, är ju för alltid borta — men med säkerhet finnas ännu i privatbiblioteken många bortglömda volymer som en gång prydt boksalarne i Stockholms gamla slott.

Jag öfvergår nu till den schematiska framställningen af det ursprungliga Kristinabibliotekets signeringssystem, därvid följande för bokstäfverna A—F den befintliga katalogen, hvarmed mina egna tidigare gjorda anteckningar öfverensstämma. För de återstående bokstäfverna är jag däremot uteslutande hänvisad till egna uppteckningar efter forskningar bland de i svenska bibliotek bevarade böckerna. I en eller annan punkt kan jag härvidlag ha misstagit mig, särskildt i afseende på sådana afdelningar, där endast ett eller två arbeten med samma signum äro uppvisade. Då Vossii och hans tids katalogiserings- och placeringsprinciper äro den moderna tidens i många fall olika, är det ju ej lätt att fälla ett afgörande utslag, när jämförelsematerialet ej är tillräckligt stort. De fall, där någon ovisshet kan råda eller där ett förtydligande kan anses behöfligt, äro följande:

Afdelning G omfattar Polemica, men flera arbeten med detta signum äro i våra moderna svenska bibliotek placerade på dogmatik. Afdelningen I innehåller ett konglomerat af alla möjliga vetenskaper, kosmografi, krigs- och kulturhistoria, häribland Henrik Rantzaus Commentarius bellicus, Castigliones Aulicus och Il cortegiano m. fl. dylika arbeten, vidare läroböcker i filosofi, sammandrag af klassiska författares skrifter, apofthegmata eller samlingar af sentenser o. d., alltså närmast encyklopedi och allmänt uppfostringsväsen eller ungefär »hvad en ung ädling bör veta». Man kan härmed jämföra Åke Rålambs svenska arbete Adelig öfning, ett slags encyklopediskt verk innefattande en del af dessa och liknande vetenskaps-

Digitized by Google

grenar. I detta fall är det icke materialets knapphet, utan en verklig »embarras de richesse», som gör bestämningen svår. Bokstafven K innefattar historien och L dess hjälpvetenskaper, men gränsen emellan dessa båda fack är nog ej alltid så strängt dragen. Med bokstafven M signerade har jag endast funnit ett fåtal arbeten, men denna afdelning är med säkerhet ägnad arkeologién. Afdelning O hade jag ursprungligen betecknat som Regulæ congregationum etc., då jag icke funnit några böcker af annat slag därinom. Den verkade emellertid alltför speciell, och sannolikheten talade för att äfven andra arbeten af närgränsande art hört hit. Så har jag äfven på sistone funnit vara fallet. Denna afdelning tycks ha omfattat litteratur i allmänhet rörande de andliga ordnarne. Så har t. ex. Kungl. bibliotekets exemplar af Ribadeneiras Catalogus librorum Societatis Jesu, Antverpiæ 1613, detta signum. En stor del af det tagna krigsbytet utgjordes ju af klosters och jesuitkollegiers bibliotek, hvadan tydligtvis ett så stort antal böcker af detta slag bör ha hamnat i Stockholm, att de lämpligen kunde sammanhållas i en särskild afdelning. V och X utgöra en blandad afdelning, Miscellanea eller Varia, d. v. s. hit har förts sådant, som icke direkt kunnat placeras in i schemat. Flera arbeten innehållande »Varia opuscula theologica» ha hört hit. För de öfriga afdelningarne tror jag mig ha funnit tillräckliga belägg, så att någon ovisshet angående deras omfattning icke torde behöfva råda. Dock kunna väl ännu representanter för en eller annan i det här rekonstruerade systemet ej upptagen vetenskap dyka upp vid fortsatta undersökningar, men i så fall torde de låta inrangera sig under något af nedan angifna fack.[1]

Drottning Kristinas bibliotek i den omfattning det ägde omkring år 1651 skulle alltså enligt min i det föregående motiverade uppfattning, frånsedt handskrifterna, ha varit uppställdt och ordnadt i följande 21 afdelningar och hvarje bok försedd med resp. afdelnings bokstafssignum.

A. Biblia sacra.
B. Commentaria.
C. Concordantiæ et indices biblici.
D. Patres.
E. Concilia et confessionales.
F. Theologi dogmatici.
G. Polemik.
H. Kateketik och homiletik.
I. Undervisningsväsen.
K. Historia och kyrkohistoria.
L. Geografi, topografi, genealogi och kronologi (Kronologiska tabeller, kalendrar o. d. på astronomi, afd. T).

[1] Hvad handskrifterna beträffar, torde äfven dessa haft sitt signum, Ms. eller liknande. Jag har emellertid ej velat ingå på en undersökning härom, utan har inskränkt mina forskningar till de tryckta böckerna.

Digitized by Google

M. Arkeologi.
N. Dialektik, retorik.
O. Skrifter rörande andliga ordnar.
P. Medicin och naturhistoria (äfven alkemi, magi).
Q. Juridik.
R. Filosofi.
S. Språkvetenskap.
T. Matematik och astronomi.
V. Miscellanea.
X. »

ETT BIDRAG TILL DEN ÄLDRE KARL XII:s-HISTORIOGRAFIEN

af

SAMUEL E. BRING, Upsala

DET TORDE för den af Karl XII:s-litteraturen speciellt intresserade vara bekant, att redan under konungens lifstid en hel mängd skildringar af hans krigsföretag sågo dagen, i Sverige så väl som på kontinenten — jag bortser naturligtvis härvid alldeles från de mindre tryck, som pläga hänföras under den vedertagna benämningen »Sveriges krig» och »Sveriges förhållande till främmande makter». Framför allt är det under de sista åren af konungens lefnad, då det nord- och osteuropeiska afgörandet drogs in på »det heliga romerska rikets» mark, som dylika sammanfattningar och redogörelser för enstaka viktigare händelser framträda i större antal. I allmänhet hafva de, med några få undantag, ytterst ringa värde för den historiska forskningen, emedan de endast äro populära kompilationer af samtida tidningar och tendensiösa krigsrelationer. De äro dock af intresse för Karl XII:s-historiografien och ha äfven spelat en viss roll för samtidens uppfattning af konungen, hans politik och krigsföretag. Men de bereda ofta den, som försöker att bibliografiskt bestämma och förteckna dem, vissa svårigheter, då de icke så sällan utgåfvos anonymt eller under förvrängda författarenamn och från fingerade tryck- och förlagsorter. I den bibliografiska litteraturen får man om dessa tryck mycket varierande uppgifter, och man kan icke utan närmare undersökning godtaga dem, i synnerhet som de ofta äro hvarandra motsägande.

Den äldsta af dessa bearbetningar är »Ausführliche Lebens-Beschreibung Carls des XII», som vanligtvis tillskrifves rektorn i Nürnberg Samuel Faber. Den första delen utkom redan 1703, och under årens lopp följde

Digitized by Google

ytterligare 9 fortsättningar i duodesformat. Den sista trycktes året efter Karl XII:s död. Fransk publik sökte Jean-Léonor de Grimarest intressera för Karl XII genom »Les campagnes de Charles XII», ett arbete som under åren 1705—11 i fyra delar utsändes i flera olika upplagor och varianter från Paris och Haag[1]. Det rönte också uppmärksamheten att bli öfversatt till tyska. Från engelskt håll gjorde den bekante romanförfattaren Daniel Defoe ett liknande försök. »The history of the wars of his present majesty Charles XII» utkom i London 1715 under den lockande men osanna anonyma författarebeteckningen »By a Scots gentleman in the Sweedish service». Under 1700-talet blef anonymiteten aldrig afslöjad, under första delen af 1800-talet uppfördes arbetet under författarenamnet John Stevens, men numera råder intet tvifvel, att Defoe är den skyldige[2].

I bjärt motsats till dessa och flera andra dylika publikationer står Gustaf Adlerfelts »Wahrhaffter Entwurff der Krieges-Thaten Carls XII.», hvilket arbete som bekant utgör en till tyska öfverflyttad bearbetning af hans egenhändiga journal, hvilken verkställdes under den karolinska härens vistelse i Sachsen. Den utgafs anonymt och trycktes 1707, troligen icke i Wismar som vanligen uppgifves, utan sannolikt i Hamburg[3]. På »Warhaffter Entwurff», som skildrar krigshändelserna till och med år 1706, bygger författaren af »Kurtzer und gründlicher Entwurff der funffzehnjährigen Campagnen seiner Majestät Carl des XII».

Enligt titelbladet skulle i denna bearbetning äfven behandlas Karl XII:s hemfärd från Turkiet och försvaret af Pommern, men arbetet slutar med konungens ankomst till Bender. Ur innehållssynpunkt är skildringen af tidsskedet 1707—09 betydligt underlägsen den föregående perioden, enär någon med »Wahrhaffter Entwurff» jämförlig källa då ännu icke fanns tillgänglig. Någon fortsättning har veterligen icke utkommit, och titelns »in einigen Theilen beschrieben und continuirt» är en utfästelse, som aldrig torde ha infriats. Tryck- eller förlagsorten angifves som »Lunden in Schonen 1716». Att denna är fingerad, är så påtagligt, att några skäl icke behöfva anföras för ett

[1] De två första delarna utkommo 1707 under den fingerade tryck- eller förlagsorten »Stokholm [!] chez Baltazar Lancelot à la Victoire», ett tryck som ej är upptaget hos WELLER, *Die falschen und fingirten Druckorte*. 1864.

[2] Jfr CARLQUIST, *The history of the wars of Charles XII* (i: *Karolinska förbundets årsbok*, 1911, s. 270—289).

[3] Denna tryckort anger Gustaf Adlerfelts son Karl Maximilian i sin dagbok: »Memoires de ma vie», manuskript i Kungl. biblioteket. Hans utsago torde hafva hemul för sig. Jfr också STIERNMAN, *Anonymorum centuria prima* (1724), s. 34, som äfven uppger Hamburg. HALLENDORFF i *Anmärkningar öfver G. Adlerfelts Histoire militaire de Charles XII* (i: *Historisk Tidskrift*, 1899, s. 177—198) uppgifver däremot Wismar efter företalet till Histoire militaire.

Digitized by Google

sådant antagande. Weller kan också i sitt arbete[1] uppgifva, att »Kurtzer und gründlicher Entwurff» tryckts i Hamburg och förlagts hos S. Heyl därstädes[2].

Man kan lätt sluta sig till, hvarför den sydsvenska universitetsstaden fått på titelbladet tjäna som täckmantel för handelsstaden vid Elbe. Kompilationens svenskvänliga stämning gjorde icke någon maskering nödvändig, men genom en sådan anordning hoppades förläggaren kunna vinna stor spridning och ökad afsättning af sitt alster. De första dagarna af september 1716 förlade nämligen Karl XII sitt högkvarter till Lund. Om ett arbete, som med lockande titel ville skildra hans femtonåriga krig, hade Lund som tryck- och förlagsort, skulle den bokintresserade allmänheten lätt bibringas den uppfattningen, att författaren kanske vore att söka bland dem, som stode konungen eller högkvarteret nära och därigenom ge det ett sken af vederhäftighet, som kunde locka till köp. Mot detta resonemang kan ju visserligen invändas, att »Kurtzer und gründlicher Entwurff» mycket väl kan ha lämnat tryckpressen före september 1716. I så fall skulle ju Heyl likaväl ha kunnat välja Ystad till fingerad tryckort, där Karl XII bodde efter återkomsten till Sverige, eller hvilken annan svensk stad som helst. För en Hamburgsfirma torde staden på Skånes sydkust, så länge som Karl XII där hade sitt hufvudkvarter, varit lika mycket om ej mer bekant än den lilla universitetsstaden på skånska slätten. Men efter konungens ditflyttning blef Lund medelpunkten för alla krigsrustningar och den svenska diplomatiens ifriga verksamhet. I hela norra Europa gällde Lund för en tid som Sveriges hufvudstad. Tämligen säkert kan man därför antaga, att valet af Lund betingats af dessa omständigheter och ändamålet därmed varit en spekulation.

»Kurtzer und gründlicher Entwurff» utkom utan angifvande af författaren. I förordet söker man förgäfves efter något uttryck, som kunde ge någon upplysning eller ledtråd för uppsökandet. Enligt Warmholtz[3] skall professor Andreas Westphal hafva verkställt bearbetningen. Någon källa härför anföres icke, tvärt emot hvad eljest brukar vara fallet, och uppgiften har heller icke kunnat beläggas i någon äldre bibliografi eller uppslagsbok. Den godtages af Pohler[4] i hans stora krigshistoriska bibliografi, hvilken

[1] *Die falschen und fingirten Druckorte,* Bd 1 (1884), s. 67. Redan SCHMAUSS meddelar i företalet till sitt 1719 utgifna arbete: *Das glorwürdigste Leben und die grossen Helden-Thaten Caroli XII,* att tryckorten är Hamburg.

[2] Under åren 1707—11 hade Samuel Heyl bokhandel tillsammans med J. G. Liebezeit, därefter ensam. (*Geschichte des deutschen Buchhandels,* Bd 2, 1908, s. 361.) Enligt LAPPENBERG, *Zur Geschichte des Buchdruckerkunst in Hamburg* (1840), s. LIII, utöfvade han däremot icke tryckerirörelse.

[3] *Bibliotheca historica sueo-gothica,* nr 5545.

[4] *Bibliotheca historico-militaris,* Bd 1 (1887), s. 551.

Digitized by Google

dock för nordiska krigets del icke är tillfredsställande, oafsedt störande tryckfel samt förvanskningar af namn. I det af Holzmann och Bohatta utgifna *Deutsches Anonymen-Lexikon*[1] uppgifves också Westphal som författare med hänvisning till Pohlers arbete. Vårt eget stora standardverk på området, det af Bygdén utarbetade *Svenskt anonym- och pseudonymlexikon*, följer den efter Warmholtz vedertagna uppgiften. Några positiva skäl för Westphals författarskap kunna dock icke anföras, under det att flera kunna framdragas, som bestämdt tala däremot.

Den nämnde Westphal (f. 1685, d. 1747) var professor i »moral och historia» och för en kort tid tillika i »poesi och vältalighet» vid universitetet i Greifswald. Han åtnjöt stort anseende i och utom sitt hemland, och universitetet i Upsala erbjöd honom en professur, hvilken han dock afböjde[2]. Han utvecklade en ifrig verksamhet som lärare och har äfven utgifvit ett flertal historiska arbeten. I slutet af 1720-talet ämnade han hålla »historische Lectionen» öfver nordiska kriget på grundval af »Kurtzer und gründlicher Entwurff»[3]. Men då denna nästan icke vid den tiden kunde köpas i Pommern, beslöt Westphal sig för att ge ut den på nytt och tillika fortsätta arbetet till tidpunkten för konungens död. Som afslutning tänkte han bifoga Gustaf Lithous sorgedikt öfver Karl XII[4]. Det skulle således blifva ett arbete öfver konungens hela regeringstid, fördeladt i tvenne delar. På grund af sina tillägg ansåg sig Westphal fullt berättigad att ändra titeln på »Kurtzer und gründlicher Entwurff» till »Leben Caroli des XII. und Grossen, Königes von Schweden». Tillsatsen »Erster Theil» markerade, att hans egen fortsättning vore att förvänta. Därjämte skref han ett nytt företal. Förläggare fann han uti universitetsbokhandlaren Jacob Löffler i Greifswald. Hos denne utkom 1729[5] »Leben Caroli des XII», fortfarande utan angifven författare, men Westphal har satt sitt namn under förordet. Någon andra del är ej känd[6], ej heller orsaken, hvarför Westphals eget bidrag till denna

[1] Här citeras en upplaga Lunden [Hamburg] 1760, hvilket med all säkerhet endast är ett tryckfel för 1716.

[2] *Allgemeine deutsche Biographie*, Bd 42 (1897), s. 196. Förf. är professorn i Greifswald Th. Pyl.

[3] Denna och följande uppgifter äro hämtade ur företalet till »Leben Caroli des XII», hvarom mera nedan.

[4] *Panegyris exsequialis qua . . . Caroli XII . . . gloriosissimis manibus devotissime parentatum ivit* Gustavus Lithou. Holmiæ: tr. J. H. Werner, 1720, 4:o.

[5] Företalet är dateradt d. 15 sept. 1729, och enligt tillförlitliga uppgifter har arbetet också tryckts och utkommit det året.

[6] Exemplar förekomma, hvilka på titelbladet sakna »Erster Theil» och företalets datering men i öfrigt äro fullkomligt identiska. Närmast till hands liggande är att i anslutning till företalet anse titelbladet med »Erster Theil» som det primära och titelbladet utan »Erster Theil» som ett varianttryck.

Digitized by Google

Karl XII:s-historia uteblef. Måhända var det aldrig hans mening att förverkliga hvad han utfäst sig till, utan hela företaget endast en bokhandelsspekulation.

Ur innehållssynpunkt öfverensstämma »Kurtzer und gründlicher Entwurff» och »Leben Caroli des XII» fullkomligt. De i den förra angifna tryckfelen äro rättade i den senare; eljest är texten densamma. Den typografiska anordningen är i 1729 års tryck så noga rättadt efter originalet, att man vid första ögonkast har svårt för att se någon skillnad mellan båda. Sidantalet är detsamma, typerna lika men något renare i Greifswaldsupplagan[1], custoderna utgöras utom i ett fall af samma eller delar af samma ord. Däremot är öfverstycket, anfangen och slutvignetten icke af samma slag i båda, hvilket äfven är förhållandet med de små prydnader, som omrama pagineringen i 1729 års upplaga — »rössor» är den typografiska benämningen på dem[2]. I 1716 års tryck stå dessa kvar midt på sidan, under det att siffrorna flyttats ut i hörnen.

För Löffler har företaget med omtryckningen af detta bidrag till Karl XII:s historia säkerligen icke varit så särdeles gifvande. Han har låtit trycka många fler exemplar än som häftats, släppts ut i handeln och funnit köpare. Af dessa, som han hade liggande, beslöt han att begagna sig. År 1743, medan ännu Westphal lefde och verkade som professor i Greifswald, tryckte han till dem ett nytt titelblad, ställde sig själf som utgifvare och ändrade därför i Westphals företal allt, som gaf detta en personlig prägel och icke passade in i den nya situationen. Af sista arket (ark o, motsvarande s. 209—220) fanns dock ej tillräckligt antal kvar. Det fick tryckas om[3], hvilket framgår af de mindre typerna och den mera stiliserade slutvignetten. Men Löffler ansåg sig icke kunna eller vilja bibehålla den af Westphal införda titeln, utan återgick till den 1716 begagnade formen »Kurtzer und gründlicher Entwurff»[4]. Huruvida nu detta skett af pietetsskäl mot den ursprunglige författaren eller i spekulationssyfte, får lämnas därhän. Med tanke på

[1] De båda företalen, som till sitt innehåll äro alldeles olika, äro också satta med olika typer.

[2] Enligt benäget meddelande af disponenten C. Z. Hæggström.

[3] Så är åtminstone förhållandet med de exemplar, som stått till mitt förfogande, Kungl. bibliotekets och Upsala universitetsbiblioteks. Måhända finnas också exemplar, där detta ark ej är omtryckt. Att de öfriga arken icke äro nytryckta, därom kan man lätt öfvertyga sig. På s. 19, rad 7 nedifrån har bokstafven ä i souverainität hoppat nedanför raden, och på nedersta raden har bokstafven b i beyzustehen blifvit skild från de öfriga, fel, som återfinnas i både 1726 och 1743 års tryck. Samma är förhållandet med ett i ordet damit utfallet d (s. 37, rad 4 nedifrån) och flera tryckfel, såsom t. ex. s. 104, rad 14 uppifrån, Gylnktirook, däri dock 1716 års upplaga har det mera förståeliga Gylnkrook.

[4] Om öfriga olikheter i titeln jfr de i slutet af denna uppsats anförda fullständiga titlarna.

Digitized by Google

hur »Kurtzer und gründlicher Entwurff» förut utnyttjats i vinstsyfte, förefaller det senare antagandet mera plausibelt.

Af hvad ofvan anförts, är det ju klart, att om Westphal är författaren till »Kurtzer und gründlicher Entwurff», bör också »Leben Caroli des XII» uppföras under hans namn. Så förfar Pohler, under det att Warmholtz, Holzmann & Bohatta och Bygdén icke nämna någonting om detta senare arbete, som, äfven om innehållet är detsamma, på grund af sin helt olika titel åtminstone bör anföras i en not. Professor Pyl däremot i sin förut citerade biografi öfver Westphal upptar bland hans arbeten endast »Leben Caroli des XII». Uti företalet till detta säger Westphal själf, att han oaktadt all upptänklig möda icke kunnat få reda på auctorn till »Kurtzer und gründlicher Entwurff». Nu kan man visserligen anse, att en sådan själfbekännelse ingenting betyder. Var han verkligen författaren, tjänade ett sådant påstående endast till att ytterligare blanda bort korten och stärka folk i tron, att han icke haft något att skaffa med 1716 års upplaga. Men om å andra sidan Westphals namn en gång inför offentligheten satts i förbindelse med publikationen, var det troligt, att det för framtiden skulle bli så, att han med eller mot sin vilja skulle komma att gälla som författare. Af den orsaken kan det kanske förklaras, att han 1743 icke satte sitt namn under företalet utan lät Löffler ställa sig som utgifvare.

Till Westphals egen utsago, som dock måste betyda ganska mycket, så länge ingen särskild anledning finnes att tvifla på hans ord, kunna läggas andra vittnesbörd. Historikern och bibliotekarien Johan Carl Dähnert uppräknar i sitt arbete *Academiae Grypheswaldensis bibliotheca*[1] Westphals alla arbeten. Det uttryck, han här använder om »Leben Caroli des XII», visar, att han för sin del var öfvertygad om att Westphal icke var författare till detta. Det heter nämligen, att det är utgifvet »aus der Handschrift eines unbekannten Verfassers». Af samma uppfattning är bibliotekarien Christian Gottlieb Buder i sin bearbetning af B. G. Struve's *Bibliotheca historia selecta*[2]. Dähnerts utsago förtjänar desto mer uppmärksamhet, som han var en lärjunge till Westphal och kunde få sin personliga kännedom om honom bekräftad och utökad med uppgifter från hans son, hvilken samtidigt med Dähnert verkade som professor i medicin vid universitetet i Greifswald. Observeras bör, att dessa arbeten utkommo många år före den del af »Bibliotheca historica sueo-gothica», som behandlar Karl XII:s-litteraturen, och att Warmholtz säkerligen icke sett eller känt till något exemplar

[1] T. 2 (1775), s. 932.
[2] T. 2 (1740), s. 1615.

Digitized by Google

af »Leben Caroli des XII». Hade han det gjort, skulle han förvisso omnämnt arbetet.

Bland Westphals öfriga litterära produktion finnes icke något arbete, af de uppräknade titlarna att döma, som kan jämställas med »Kurtzer und gründlicher Entwurff». Det hindrar naturligtvis icke, att han verkligen kunnat göra en till innehållet delvis så underhaltig kompilation, som denna är, men frånvaron af andra dylika arbeten och hela hans historiska läggning styrker dock de ofvan framdragna bevisen, att han icke är författaren.

Från juridisk och äfven moralisk synpunkt mötte inga hinder för Westphal och Löffler att utge »Kurtzer und gründlicher Entwurff». Något privilegium mot eftertryck hade den okände författaren icke skaffat sig, och det var då för tiden det enda sätt, på hvilket en rättsinnehafvare möjligen kunde skydda sig mot obehörigt intrång. Idéen om litterär äganderätt hade visserligen kommit till synes i förordningar för en och annan stad och i några mandater, men detta hindrade icke, att 1700-talet blef »die Zeit des schrankenlosen Nachdrucks», då till och med ansedda bokhandelsfirmor excellerade i »eftertryck»[1]. Ett utslag af Leipzigsfakulteten i en hithörande fråga bör i detta sammanhang särskildt framhållas. Den betonade nämligen, att »böcker äfven utan privilegier icke fingo eftertryckas, så vida de icke voro alldeles slutsålda»[2]. Som redan nämnts, framhåller Westphal i sitt företal, att »Kurtzer und gründlicher Entwurff» icke kunde köpas i Pommern.

Kan man således, på grund af hvad ofvan anförts, ha starka skäl att tvifla på den från Warmholtz härrörande uppgiften, att professor Westphal är författare till »Kurtzer und gründlicher Entwurff», och all anledning att tillsvidare låta den utgå ur den bibliografiska litteraturen, så framställer sig osökt den frågan, hvem är då författaren? Att peka på någon bestämd person torde icke vara möjligt, men några förmodanden, hvar han kanske är att söka, ligga ganska nära till hands. I företalet till förra delen af sitt redan citerade arbete anser Schmauss, att auctorn på grund af sina vederhäftiga uppgifter antingen själf stått i svensk tjänst eller försetts med »sehr guten Memoiren» af någon svensksinnad. Att Schmauss uttalar sig så berömmande om »Kurtzer und gründlicher Entwurff» beror därpå, att han, när han utarbetade sin första del, egendomligt nog icke kände till Adlerfelts »Wahrhaffter Entwurff»[3]. Det förra arbetet är ju delvis endast en sammanfattning af det senare. Schmauss' förmodanden om författaren till »Kurtzer und

[1] OSTERRIETH, *Altes und neues zur Lehre vom Urheberrecht* (1892), s. 10 ff.

[2] KOHLER, *Urheberrecht an Schriftwerken und Verlagsrecht* (1907), s. 61 ff.

[3] När andra delen 1720 utgafs, var han bättre underrättad och fick i tillägget ändra åtskilliga uppgifter, sedan »Wahrhaffter Entwurff» kommit i hans hand.

Digitized by Google

gründlicher Entwurff» kunna således återföras till Adlerfelt, då de äro alldeles riktiga, men ha ingen som helst grund för sig i annat fall. Kompilatorn är med största säkerhet tysk och har troligen haft nära förbindelser med Hamburg. Från Heyls förlag därstädes utkommo flera arbeten om Karl XII[1]. Närmast tänker jag därvid på den ytterst sällsynta skriften »Der Benderisch-Türckischen Fama. Vollständige, unpartheyische und historische Relation»[2], som af Warmholtz sättes i förbindelse med J. G. Hagelgans' namn, om med rätta får tills vidare lämnas därhän. Möjligen har då förlagsfirman ansett, att den också borde ge allmänheten del af krigsföretagen före 1709 och i den afsikten anbefallt någon att kompilera ihop »Kurtzer und gründlicher Entwurff»[3]. Dess hufvudsakliga källa — Adlerfelts »Wahrhaffter Entwurff» — är ju tryckt i Hamburg, och där voro väl exemplar lätt tillgängliga, då enligt gängse uppgift den största delen af upplagan gick förlorad, då den skulle öfverföras till Sverige. Men, som sagdt, detta är endast lösa förmodanden, som dock kanske hafva någon liten sannolikhet för sig.

* * *

För fullständighetens skull anföras här de bibliografiskt riktiga titlarna på de olika upplagorna:

1) *Kurtzer und gründlicher Entwurff der funffzehnjährigen Campagnen Seiner Majestät Carl des XII., der Schweden, Gothen und Wenden Königes: worinnen dessen notable Kriegs-Geschichte, nebst den dabey vorgefallenen grossen Verrichtungen, Märchen, Reisen und Begebenheiten von Anfang biss gegenwärtig, auf dessen wunderbare Retour aus dem türckischen Gebiete und noch fürwehrende tapffere Beschirmung seiner deutschen Provintzien, in einigen Theilen beschrieben und continuirt.* Lunden in Schonen [Hamburg: S. Heyl] 1716. 8:o (6), 220, (1) s., 1 portr.

2) *Leben Caroli des XII. und Grossen, Königes von Schweden.* Th. 1*. Greifswald: Jacob Löffler [1729]. 8:o. (4), 220 s.

Häraf ett varianttryck utan titelbladets delbeteckning och förordets datering.

3) *Kurzer und gründlicher Entwurff der funffzehnjährigen Campagnen Caroli XII., des Grossen, Königs von Schweden etc., worinnen dessen notable Kriegs-Geschichte, grosse Verrichtungen, Märsche, Reisen und Begebenheiten, aus glaubwürdigen Nachrichten und Uhrkunden aufrichtig beschrieben werden.* Greifswald und Stralsund: Jacob Löffler 1743. 8:o. (4), 220 s.

[1] Jfr särskildt Adlerfelt, *Histoire militaire*, T. 1 (1740), företalet s. XXVI.

[2] Utkom i fyra afdelningar [Erste—Vierdte Communication] 1713.

[3] Mera för kuriositetens skull antecknas, att 1716 års upplaga är bunden framför Upsala universitetsbiblioteks ena exemplar af »Der Benderisch-Türkischen Fama» i ett med tämligen stor säkerhet samtida band.

Digitized by Google

EN SUPPLIK AF GJÖRWELL 1772

Ett stycke svensk lärdomshistoria i kanslikollegiet

Af

A. B. CARLSSON, Upsala

DE LÅRDA MÖDORNA HAFVA, hur mycken inre tillfredsställelse och njutning de än kunnat bereda sina utöfvare, sällan åtnjutit något större rykte för att i ymnigare mått tillförsäkra dem jämväl den yttre framgångens fördelar. Att de lärda mödors patriark, den »evigt skrifvande» Carl Christoffer Gjörwell, i detta afseende ingalunda jäfvat regeln, är sedan gammalt kändt. Hans rastlösa litterära arbete, hans mångtaliga journalistiska projekt bragte honom ofta nog blott våda i stället för vinning, och i det ämbetsverk han tillhörde, Kungl. biblioteket, såg han sig gång efter annan förbigången af yngre medtäflare. Det var denna hans »tröga lycka» i befordringsvägen, som förmådde honom att år 1772, då en så »rättvis och upplyst» konung som Gustaf III nyligen tillträdt regementet, i en supplik vända sig till denne för att af honom erhålla någon förbättring i sin vanskliga ställning. Saken var ju i sig tämligen obetydlig, men måhända saknar den icke allt intresse för den, som har sin hugnad i att följa våra bokliga institutioners och våra bokmäns öden. Gjörwells supplik och det mottagande den rönte må därför vara förtjänta af ett blygsamt rum i den tidskrift, som vill vara det samlande organet för Nordens bokvänner. I viss mån kunna de bidraga till att belysa ej blott Gjörwells egen ställning utan äfven den lärda litteraturs, för hvilken han var, väl icke en af de snillrikaste, men säkert en af de hängifnaste och mest entusiastiska representanterna. Suppliken lydde:

Stormägtigste, Allernådigste Konung.

Sedan jag, i Martio 1755 blifvit antagen, som Extraord. Cancellist vid Kgl. Biblioteket, och d. 21 Nov. 1758 förordnad, dock utan lön, til Ordin. Amanuens vid samma Bibliotek, har jag väl haft den lyckan, at af Kgl. Cancellie-Collegio blifva trenne gånger å rad, och altid i första rummet, såsom den älste sökande och inom verket tjenande, på förslag upförd til Kgl. Bibliothecarie, dock utan at någondera gången få hugna mig af Kgl. Msts nåd til verkelig befordran; utan hafva til sysslan med de därvid följande löner

Digitized by Google

blifvit utnämnde först år 1761 Kgl. Secret. Helsingius, som föl. året tillika benådades med Kgl. Secreterare Caracteren, sedan afl. Assessor Brocman, och sist Lagman Mozelius; hvarefter jag slutel. erhållit under d. 6 Mart. 1764 en Kgl. reparations fullmagt. Denna fullmagt har jag dock, efter 17 års oafbruten tjenstetid och fast dagel. upvagtning vid Kgl. Biblioteket, nu in på 9:de året på intet sätt kommit, at til godo njuta; lärer icke heller, efter Statens nuvarande beskaffenhet inom Kgl. Biblioteket och Kgl. Antiquit. Archivum, ännu i flera år komma, at til verkelig befordran nyttja; hvartil äfven kommer, at jag, oagtat så långvarig och trägen tjenst, ännu ej äger mera, än något litet öfver halfva Amanuens-lönen, bestående af 950 dr kprmt, och är den enda Ordinarie Betjent inom hela Kgl. Cancellie-Collegium, som ej får deltaga i de vanliga sportel-medlen. En så ovanligt trög lycka, och så ringa upmuntran til ytterligare arbete i literaturvägen, hvarå föga el. snarare intet exempel gifves vid de under Kgl. Cancellie-Collegium lydande Lärde Verken, hafva föranlåtit mig, at under en så rätvis, uplyst och välgjörande Konung, som nu bekläder Svenska Thronen, i underdånighet anmäla detta mit lidande, och den föga förmånliga utsikt, som för mig, i Åmbets-vägen återstår, för at i lika underdånighet hemställa, til Ed. Kgl. Msts höga nåd, huruvida något vedermäle af densamma mig förunnas måtte, til lätnad vid åtankan af min framfarne tjenste-tid, och til upmuntran för den tilkommande. I djupaste underdånighet framhärdar

Ed. Kgl. Mjsts

underdånigste och tropligtigste
undersåte och tjenare
Carl Christoffer Gjörwell[1].

Frågan remitterades till kanslikollegiet, under hvilket som bekant Kungl. biblioteket lydde, och föredrogs där den 24 mars. Vid föredragningen »erinrade sig», som det heter i kollegii protokoll, kollegiets ledamöter de af Gjörwell i suppliken andragna fakta: hans långa tjänstetid, hans förbigående till bibliotekariebefattningen vid tre olika tillfällen — 1761, 1762 och 1763 — samt hans på kollegiets tillstyrkan sedermera undfångna »reparationsfullmakt» som bibliotekarie. Något tillfälle för honom att njuta denna till godo och sålunda, efter 1756 års författning om tjänster, vid förefallande

[1] De påtecknade kanslianteckningarna äro här uteslutna. Om deras innehåll se nedan. Nederst å den sista, eljest blanka sidan har Gjörwell själf tecknat orden: »Min *sälsynta* Lycka».

Originalskrifvelsen förvaras nu under signum X: 240 i Upsala universitetsbiblioteks handskriftsamling, dit den kommit genom gåfva af prof. O. Quensel.

Digitized by Google

ledighet undfå verklig bibliotekariebeställning hade emellertid ännu icke yppat sig, ett förhållande till hvilket kollegiet såg den främsta anledningen i det 1765 skedda åtskiljandet af Kungl. biblioteket och antikvitetsarkivet. Vid det förenade ämbetsverket hade nämligen funnits fem bibliotekarie- eller assessorsbefattningar, under det antalet vid Kungl. biblioteket nu var inskränkt till en bibliotekarie och en vice-bibliotekarie. Häraf måste med nödvändighet följa mindre tillfälle till »ledighet», såvida nämligen Gjörwell ville, efter ämbetsverkets delning, »egenteligen» förblifva vid det verk, i hvars tjänst han börjat sin verksamhet och vid hvilket han numera, efter åtskiljandet, förrättade vice-bibliotekariesysslan, »ehuru ständigt med Amanuensis lön». — Att Gjörwell under lång tid arbetat i lärda saker samt från trycket utgifvit ett stort antal arbeten, liksom att han därvid »riktat det Kongl. biblioteket med flera goda utländska verk och böcker, som han till biblioteket utan betalning aflämnat», hade kollegiet tillika tidigare — vid utverkandet af hans förra fullmakt — haft tillfälle att framhålla.

Huruvida nu i anledning af allt det sålunda andragna Kungl. Maj:t ville hugna och uppmuntra Gjörwell med något nådevedermäle, det var enligt kollegiets mening en sak, som ankom »på Kongl. Maj:ts nådiga välbehag». Någon tillökning i lönen eller något årligt penningeunderstöd syntes emellertid knappast kunna ifrågasättas i anseende till bristen på nödiga tillgångar. Det enda, som lämpligen kunde föreslås, vore, om konungen täcktes hugna honom med någon till hans innehafda befattning passande titelförhöjning — »hedersframsteg» —, såsom förut vid flera tillfällen förekommit, då sekreterarefullmakt i kungliga kansliet af kunglig nåd tilldelats personer, »som genom flerårig tjänst och därvid ådagalagd flit gjort sig af nådig hugkomst förtjänte». Ett dylikt nådevedermäle för Gjörwell syntes icke medföra någon egentlig olägenhet, då hans förman — »första bibliotekarien» — vid Kungl. biblioteket i sin beställning redan var likställd med sekreterarne i kansliet och dessutom i följd af 1765 års författning ägde den förmånen att undfå kansliråds fullmakt, när han i sitt ämbete vore äldre än sekreteraren vid riksarkivet samt antikvarien vid antikvitetsarkivet.

Beslutet blef, att en skrifvelse af angifvet innehåll skulle afgå till konungen. Därmed var dock frågan icke alldeles utagerad i kanslikollegiet. En af kollegiets ledamöter, kanslirådet Rabbe, hvilken icke närvarit vid beslutets fattande, anmälde vid justeringen af betänkandet två dagar senare — den 26 mars — att han af denna anledning ej heller kunde deltaga i justeringen, »ehuru han alltid med största nöje bidrager till deras uppmuntran, som visa snille och hug för nyttiga vetenskapers utbredande». Han ansåg

Digitized by Google

sig emellertid böra till protokollet anmärka, att då all litteratur i riket var ställd under kollegiets vård och då till följd däraf kollegiet stode i begrepp att belöna litterära förtjänster, dess afsikt icke kunde vara att sträcka sin hågkomst endast till dem, som tillhörde kansliverket. Redan tidigare hade kollegiet förordat kanslirådet Berch till erhållande dels af full kanslirådslön, dels af någon belöning för hans öfver Adolf Fredrik skrifna personalier; nu hade kollegiet på liknande sätt ihågkommit kungl. bibliotekarien Gjörwell. Men utom dessa funnos flera andra, som »om ej på statens, dock på vetenskapernas vägnar» stode kollegiet lika nära och alltså med lika rätt kunde göra anspråk på någon dess uppmuntran.

Kanslirådet ansåg sig därvid kunna förbigå dem, som redan voro komna antingen till den ålder eller det anseende och välstånd, att de — »trygge hvilande inom det namn och det nöje, deras vetenskaper dem förvärfvat» — numera föga voro betjänta med någon ytterligare offentlig utmärkelse. Till den förra gruppen räknade Rabbe en Faggot och en Krüger, »som med deras sunda kunskaper i vår lands- och handelshushållning, med deras nit, att sådana kunskaper utbreda och till verkställighet göra gällande, satt hos sig, så till säjandes, hela vårt land i förbindelse», en Arckenholtz, hvars sällsynta samlingar af anekdoter i svenska historien dock visserligen förtjänte efterfrågas »till att vid hans sjuklighet och förmodligen snart tillstundande lifsslut, icke blifva skingrade ur riket»; och likaså en Joh. Gottsch. Wallerius i anseende till hans mångåriga samlade rön i kemien, med hvilkas utgifvande i hans Chemia physica han nu upphört, måhända modfälld af de bittra kritiker, han af sin efterträdare fått utstå — »med hvad rätt lämnas kännare att döma»[1]. Till den senare gruppen åter — de som redan nått det anseende och välstånd, att nya utmärkelser endast hade föga att betyda — hörde von Rosenstein, Linné, Ihre, Bring och Wargentin, hvilkas namn och förtjänster stode vida öfver allt, som nu därom kunde anföras.

Men jämte dessa funnos andra, yngre — »nu i bästa loppet» — hvilkas nit för deras vetenskapers utvidgande genom offentlig hågkomst och uppmuntran ej litet skulle eldas. Bland de i hufvudstaden verkande erinrade Rabbe om professor Bergius, som »med stora steg» gåfve hopp att en gång ersätta den förlust, hvarmed Linnés annalkande ålder hotade, Wilcke, som nästan hvarje dag riktade naturkunnigheten och »världsgeografien» med nya upptäckter, och Edvard Runeberg, den förste som försett »de allmänna hus-

[1] *Chemia physica* utkom i två delar 1759—68. — Wallerii efterträdare var den berömde Torbern Bergman. Motsättningen mellan dessa båda i vetenskapliga ting är vidrörd af ANNERSTEDT i hans *Upsala universitets historia*, D. 3, afd. 2, s. 451.

Digitized by Google

hållnings-, finans- och handelsgrunderna» med matematiska bevis, därmed bragt dem till obestridlig visshet och sålunda lagt grunden till en ny, dittills i »de lärdes republique» okänd del af den tillämpade matematiken. Utom Stockholm en Melander, en Mallet, en Bergman, en Prosperin i Upsala, en Planman i Åbo, alla matematici och physici, som kunde ställas i jämbredd med utlandets störste »och derföre jämväl där ansedde och hedrade»; en Hellant i Torneå, som i mer än trettio år på egen omkostnad, utan minsta ständiga understöd af staten som astronom, gagnat Norrbottens geografi och naturalhistoria med många goda observationer och ännu dagligen fortfore därmed.

Det var väl ej Rabbes afsikt, då han sålunda anmälde dessa berömda män till kollegiets åtanke, att »gifva anledning för dem till nya karakterer», hvilka de ej låtit förmärka sig åstunda, än mindre att under statsverkets dåvarande tillstånd åsamka kronan nya utgifter; hans tanke var endast, att deras namn skulle i kollegiets handlingar bevaras, till bevis att, »ehvad nyttig vetenskaps del och dess idkare det vara må», kollegiet hade dem i minne och städse omfattade dem »med lika protektion»[1].

Frågans fortgång är icke fullt klar. Inga protokoll ge underrättelse om ärendets handläggning inför konungen, och äfven öfriga officiella handlingar iakttaga samma tystlåtenhet[2]. Det ser ut som om hela frågan utan vidare skulle afstannat efter debatten i kanslikollegiet. Ett stöd får detta antagande genom en långt senare — år 1787 — till konungen ställd ny inlaga af Gjörwell, vid ett tillfälle, då denne — efter att »i några och trettio år» ha »arbetat uti och för litteraturen, och under desamma oafbrutet kämpat emot tidernas skiften och lyckans hårdheter» — slutligen sett sig nödsakad att för gäldande af ådragen skuld »se hela sin skörd eller, med andra ord, hela sin bergning upplåten och afstådd» till sina fordringsägare. I denna inlaga, där han i undersåtlig tillförsikt säger sig af konungens ädelmod vänta ett under-

[1] Ett enda undantag trodde sig Rabbe berättigad att göra, nämligen i fråga om den sist nämnde, ekonomiedirektören i Lappmarken Hellant; för dennes del gällde det dock icke att tillstyrka någon ny lön, utan endast »att återfå den han en gång — före 1765 — innehaft». Det skulle här föra för långt att följa denna särskilda fråga; det kan endast påpekas, att Rabbe i fråga om Hellant ansåg sig kunna jämväl åberopa ett skäl, som han för Gjörwell icke funnit lämpligt, nämligen att Hellant, oafsedt sin ställning som litterat och astronom, i egenskap af direktör i Lappmarken stode i särskildt intim förbindelse med kanslikollegiet.

[2] Någon resolution förekommer icke i riksregistraturet, ej heller är kanslikollegiets skrifvelse, på hvilken beslutet kunde väntas antecknadt, i original bevarad; den föreligger endast i kollegiets registratur. (En anteckning i kollegiets »annotationsbok» synes dock ge vid handen, att skrifvelsen verkligen afgått.) Gjörwells egen supplik har anteckningar om datum, då den inkommit (12 mars), om remiss (afgifven 13 mars) samt om behandligen i kanslikollegiet (inkommen 24 mars och föredragen samma dag), men naturligen ingenting därutöfver.

Digitized by Google

stöd, hvilket någorlunda kunde lätta den börda, som tryckte hans åldriga skuldror, ger han också antydningar om en tidigare ansöknings öde, hvilken synes kunna väl passa in på den obesvarade suppliken af 1772. »Den lön af 133 Rdlr 16 sk.», heter det häri, »som jag nu på det 14:de af 32 tjänsteår uppbär af kronan, lärer ofelbart Eders Kongl. Maj:t högstupplyst finna otillräcklig för min utkomst; och då jag å ena sidan samt i rätt svåra tider bevisat en särdeles trogen tjänst, och å den andra aldrig anmält mig till belönings undfående, än vid någon för mig anständig tjänst-ledighet, som uti min väg på 15 år en enda gång visat sig, samt ännu är okunnig, huru vida denna min underdåniga ansökning då blifvit lagd under Eders Kongl. Maj:ts ögon; så skulle jag alltför mycket misskänna *Gustafs* både rättvisa och nåd, om icke dess välgörande hand tilldelte mig, vid annalkande ålderdom och starkt aftagande krafter, ett bröd, hvilket jag med de mina kunde under välsignelser öfver Eders Kongl. Maj:ts person bryta»[1]. Ej utan skäl måhända har den aldrig tröttnande litteratur- och lärdomsfrämjaren kunnat tala om sin »sällsynta lycka», då sålunda ej ens något svar synes gifvits honom på den ansökan, genom hvilken han trott sig kunna vänta hjälp och uppmuntran i sin bekymmersamma belägenhet.

Lika outtröttligt verksam och lika konungslig till sitt sinne har han dock ständigt förblifvit. Det må vara tillåtet att i detta sammanhang till sist citera jämväl de ord, hvarmed han afslutar den senare inlagan och i hvilka han ger den syn på sin gärning, hvars rättmätighet säkerligen ej heller eftervärlden skall förneka honom: »Om jag», säger han här, »för lärdomen och den sunda smaken något kunnat uträtta, tillhörer mig hvarken att pröfva eller inför Eders Kongl. Maj:t att yrka; men hvad jag icke dölja bör, är det både patriotiska och undersåtliga tänkesätt, hvilket jag uti alla de arbeten underhållit, samt i synnerhet hos rikets ungdom troget inplantar, hvilka antingen utur min penna flutit eller medelst min åtgärd utgått i det allmänna. Inga omskiften hafva hos mig rubbat detta tänkesätt, icke heller skall det rubbas af tillkommande händelser; ty med den trohet och tillgifvenhet skall jag läggas i grafven, hvarmed jag lefvat och nu underskrifver mig såsom

Eders Kongl. Maj:ts

allerunderdånigste och tropliktigste

tjänare och undersåte

C. C. Gjörwell».

---

[1] Skrifvelsen, som är daterad den 20 mars 1787, tillhör den Gustavianska samlingen i Upsala universitetsbibliotek och återfinnes där under signum F: 502.

Digitized by Google

Fig. 1. VETENSKAPSAKADEMIENS BYGGNAD SEDD FRÅN NORDVÄST.

KUNGL. VETENSKAPSAKADEMIENS BIBLIOTEK I DESS NYA SKEDE

Af

J. A. BERGSTEDT, Stockholm

DÅ AKADEMIEN OCH DESS BIBLIOTEK under den gångna sommaren förflyttat sin verksamhet till nya lokaler, beräknade för en lång tid framåt, har det synts lämpligt att lämna en redogörelse för bibliotekets nuvarande ståndpunkt, dess nya lokaler och förloppet af flyttningen.

Det vore naturligtvis icke utan intresse att blicka tillbaka på bibliotekets utveckling sedan akademiens stiftelse. Men detta tarfvar sitt särskilda kapitel och torde lämpligast ske i samband med skrifvandet af akademiens egen historia. Förarbeten till en dylik historia saknas ej. Redan 1811 utgaf friherre Shering Rosenhane »Anteckningar hörande till Kongl. Vetensk. Akademiens Historia framlagde i ett Tal vid Præsidii nedläggande d. 13 Februari

Digitized by Google

1805», VIII, 527 sid. 8°, ett förträffligt arbete, som med sina utförliga noter och bio-bibliografiska anteckningar gör det till ett »standard work», som ännu i dag med största fördel anlitas af forskare.

Akademiens och det därmed i samband stående naturhistoriska riksmuseets byggnadsfråga har varit akut sedan de tre sista årtiondena af 1800-talet. De förbättringar och utökningar, som vunnits genom tillbyggandet af det på kvarteret Grönlandet Norra belägna huset, i hvilka nya lokaler riksmuseum öppnades den 25 juni 1866, voro numera otillräckliga.

Det skulle föra oss för långt att här redogöra för hvad som af akademien och dess myndigheter i denna fråga åtgjorts. Den som önskar närmare besked härom finner detta lätt uti »Handlingar angående K. Vetenskapsakademiens, Naturhistoriska Riksmuseets och Vetenskapsakademiens Nobelinstituts byggnadsfråga», Stockholm 1902—04, st. 8° och »Nya Handlingar angående K. Vetenskapsakademiens och Naturhistoriska Riksmuseets byggnadsfråga, 1», Uppsala 1906, st. 8°, hvilka båda med bilagor och planscher rikt försedda skrifter icke endast lämna en utförlig redogörelse för hela byggnadsfrågans utveckling utan äfven en historik öfver akademiens bostadsfråga alltsedan dess stiftelse 1739.

Vi skola därför icke längre uppehålla oss härvid, utan endast i korthet erinra om en del punkter som särskildt röra biblioteket. Då akademien stiftades, hade den länge ingen egen bostad utan höll sina sammankomster i för densamma å riddarhuset af ridderskapet och adeln upplåtna lokaler. Men redan 1753 invigdes akademiens observatorium, och ehuru den fortfarande sammanträdde på riddarhuset, hade nu det bibliotek, som hunnit bildas, fått sig beredt en varaktig plats. På observatoriet förblef äfven boksamlingen ända tills densamma kunde inflytta i det den 21 november 1779 högtidligen invigda huset vid Stora Nygatan. Endast de matematiska och astronomiska afdelningarna kvarstannade på observatorium, där de ännu befinna sig, till följe af den trångboddhet, hvarför biblioteket fortfarande varit utsatt. Nu är emellertid ifrågasatt, att hvad som ej direkt behöfves för observatoriets eget behof skall öfverflyttas till nybyggnaderna vid Frescati. Detsamma gäller äfven den meteorologiska afdelningen, som sedan bildats och förvarats samt fortfarande förvaras i meteorologiska centralanstaltens lokaler.

I huset vid Stora Nygatan kvarblef nu akademien till 1829, då densamma inflyttade i det den 19 november 1828 inköpta s. k. Westmanska huset i kvarteret Grönlandet Norra, och i detta hus, med till sistone nr 96 och 98 vid Drottninggatan, har akademien och dess bibliotek förblifvit ända till sommaren 1914.

Digitized by Google

Biblioteket hade genom stark tillväxt och ökad frekvens blifvit allt mer trångbodt och, om icke tid efter annan ökadt utrymme kunnat beredas detsamma, är det ovisst om det kunnat utan största svårigheter funktionera. Sålunda fanns i början af 1890-talet ännu ingen expeditionslokal, utan begäran om boklån äfvensom utlåningen ägde rum först i akademiledamöternas läsrum, sedan i en af själfva boksalarna. I fall bibliotekarien eller hans amanuens händelsevis icke befann sig därstädes, måste den lånesökande genomströfva hela samlingen, tills vederbörande anträffades. Ett ökadt utrymme hade dock redan vunnits i slutet af år 1889 vid den nyvalde fysikerns tillträde till sin befattning, i det han mot hyresersättning till akademien afstod alla anspråk på den boställslägenhet, som hans företrädare innehaft. Tre rum tillföllo då biblioteket, som därigenom fick packrum samt rum för en del af akademiens lager af dess egna skrifter.

Då bibliotekarien J. A. Ahlstrand med juni 1893 frånträdde sin befattning som akademiens bibliotekarie, erhöll biblioteket dispositionsrätt öfver hans boställslägenhet, bestående af fyra rum och kök. En särskild expeditionslokal kunde nu inrättas, så att allmänheten ej längre behöfde ingå i själfva bokvåningen, bibliotekarien fick ett eget arbetsrum med telefon, och en egen biblioteksvaktmästare anställdes, hvilken fick sin arbetslokal i ett af rummen, liggande i samband med det f. d. köket samt med särskild ingång. Visserligen hade biblioteket redan förut, genom Ahlstrands tillmötesgående, varit så godt som dagligen tillgängligt, äfven en del af söndagarna, men på papperet var det blott öppet två dagar i veckan, två timmar hvarje gång. Nu blef det öppet tre timmar hvarje dag, med ett kort uppehåll omkring midsommar samt med f. ö. minskad sommartjänstgöring till två gånger i veckan och kortare öppningstid. Bokutlåningsväsendet och utdelningen af akademiens skrifter reformerades. Något år senare infördes äfven elektrisk belysning i hela biblioteket.

I början af 1903 ingingo herrar Théel och Dahlgren till akademien med anhållan om vidtagande af åtgärder för beredande af erforderligt förökadt utrymme åt riksmuseets evertebratafdelning och akademiens bibliotek. Akademien medgaf nu, att de tre rum, tillhörande fysikerns f. d. boställslägenhet, som af biblioteket användts till magasinslokal, finge upplåtas till evertebratafdelningen, och att nödigt utrymme, särskildt för förvaring af lagret utaf akademiens egna skrifter, finge beredas biblioteket genom inredning af den under den östra, åt Wallingatan vettande delen af huset belägna källaren. Biblioteket disponerade således nu tre magasinslokaler, nämligen nämnda källare, sin vind och ett rum beläget i en tvärbyggnad på gården.

Digitized by Google

Hade magasinslokalerna nu fått bättre plats, så var åter utrymmesbehofvet i själfva boksamlingen dock icke därmed tillgodosedt. I november 1903 beslöt akademien på framställning af sin tjänstförrättande bibliotekarie Bergstedt om anordnande för bibliotekets räkning af ett rum på vinden, som från riksmuseets evertebratafdelning erhållits. Hit kunde nu uppflyttas facken etnografi, hydrografi samt de mera sekundära, såsom teknologi, bergsvetenskap, statistik o. d., hvarigenom en behöflig aflastning vanns.

År 1905 hade tillväxten redan hunnit den punkt, att det dock endast för kortare tid sedan nyordnade stora facket geologi med paleontologi måste råka i olag, om ingenting gjordes härför. Nykomna böcker samt återgående utlånta kunde ej längre ställas in på sina platser, och allt hotade att råka i oordning. Något ytterligare rum fanns för tillfället ej att tillgå, hvarför enda möjligheten var att insätta nya hyllor i de gamla rummen. I stora biblioteksrummet (»actarummet») insattes två nya dubbelhyllor och en förskjutning af de gamla verkställdes. Härigenom fick hela geologien plats i detta rum, och genom anskaffande af en mindre dubbelhylla till ett annat rum vanns en ytterligare lättnad.

Den nästa och sista utrymmesökning, som kunde åstadkommas, ägde rum 1910, då den afgående konservatorns bostadslägenhet blef ledig. Biblioteket erhöll då tre rum och ett vindskontor, medan biblioteksvaktmästaren fick disponera återstoden såsom bostad.

Jag skall nu i korthet redogöra för den ytterligare utvecklingen af akademiens byggnadsfråga. Byggnadskommitterade hade förgäfves sökt att erhålla tomtplats på mera centralt håll, något som strandade på de höga tomtprisen; en tid funderades allvarligt på observatoriekullen. Denna äges af Stockholms stad, men hade på 1700-talet upplåtits till vetenskapsakademien, så länge dess observatorium där var beläget. Men tomten kunde ej upplåtas med äganderätt samt var för öfrigt ej stor nog, hvarförutom ett nytt observatorium då måst byggas på annat håll. Icke heller på Ladugårdsgärde lyckades det att erhålla byggnadsplats för skäligt pris. Efter mångfaldiga försök på närmare håll stannade byggnadskommittén för en plats vid Djurgårds-Frescati. Medan riksmuseum skulle förläggas på en höjd på östra sidan om den till Ålkistan ledande landsvägen, skulle akademibyggnaderna uppföras på den västra. Marken tillhörde till större delen Bergianska stiftelsen, en mindre del den under riksmarskalksämbetets förvaltning stående kungl. Djurgården. Den 23 maj 1902 ingingo byggnadskommitterade till akademien med ett förslag i ämnet, som i hufvudsakliga delar af denna godkändes. I underdånig skrifvelse af den 18 april 1903 anhöll sedan akademien hos Kungl.

Digitized by Google

Maj:t om åtgärder i detta syfte, hvilka äfven vunno K. M:s och riksdagens bifall, hvarom akademien genom skrifvelse från k. ecklesiastikdepartementet af den 10 juni 1904 erhöll meddelande. Utom bifall till tomtinköpet för riksmuseum fick akademien härigenom rätt att försälja sin egendom i kvarteret Grönlandet Norra samt att uppföra ny byggnad för sina egna behof, däraf för biblioteket på det ifrågasatta området vid Djurgårds-Frescati, samt att inköpa detsamma af Bergianska stiftelsen för den angifna köpeskillingen, 43,660 kronor.

Medan nu utredning om riksmuseets byggnader företogs samt olika förslag diskuterades, hvilade på det hela akademiens egen byggnadsfråga. Den kom dock i ett annat läge, då hösten 1907 ett förslag väcktes inom akademien om hemställan att få utvidga den erhållna tomten genom inköp af den söder om densamma belägna bergshöjden, hvilken lydde under Djurgårdsförvaltningen. Därigenom skulle för akademiens byggnader vinnas en fast berggrund, medan den för desamma förut afsedda visat sig vara mindre tillfredsställande, hvarjämte äfven själfva området visat sig otillräckligt. Riksmarskalksämbetet hade, med undantag af någon liten ändring af tomtgränsen, intet att erinra mot akademiens anhållan. Efter underdånig skrifvelse till Kungl. Maj:t blef nådig proposition i ämnet öfverlämnad till 1909 års riksdag, som äfven godkände försäljningen. Området, belöpande sig till 12,272 kvm., till ett pris af 6 kr. per kvm., försåldes således till akademien med full äganderätt för en köpeskilling af 73,632 kronor.

Under tiden hade akademien redan i oktober 1908 tillsatt en byggnadskommitté af fem personer, bestående af herrar Sidenbladh, ordförande, Aurivillius, Théel, grefve Mörner och Dahlgren, åt hvilka uppdrogs att med sig, i frågor rörande biblioteket, adjungera akademiens bibliotekarie. Arkitekt blef herr Axel Anderberg, som redan fått i uppdrag att utarbeta ritningarna till riksmuseum. Sedan akademiens bibliotekarie till kommittén inkommit med en utredning öfver erforderligt utrymme för boksamlingen, lagret af akademiens egna skrifter, förvaltningslokaler, läsesalar o. d., beräknadt för en tid af 30 år efter inflyttningen, kunde kommittén den 27 oktober 1909 för vinnande af akademiens godkännande anmäla sitt den 20 oktober fattade beslut rörande läget af blifvande byggnad för akademiens sessionsrum och bibliotek m. m. vid Lilla Frescati äfvensom framlägga af arkitekten uppgjorda byggnadsritningar, hvilka af honom vid sammankomsten förevisades. Ärendet bordlades och återupptogs till behandling den 9 februari 1910. Arkitekten Anderberg demonstrerade härvid ritningar enligt det alternativ, som vunnit byggnadskommitténs och förvaltningsutskottets förord, och hvilket utgick från en särskild flygelbyggnad för boksamlingen (»bokmaga-

Digitized by Google

sinet»)[1], eldfast skild från hufvudbyggnaden, i hvilken senare läsesalar och tjänsterum, arbets- och magasinslokaler skulle förläggas.

Akademien uppdrog nu åt byggnadskommittén att, sedan denna tagit under förnyadt öfvervägande hvilka ändringar i fråga om lokalernas anordnande med mera sådant kunde befinnas lämpliga, samt dessa ändringar införts i ritningarna, låta trycka och till akademiens ledamöter utdela dessa. Till slutligt afgörande kom frågan inom akademien den 13 april 1910, som nu godkände det uppgjorda förslaget med bemyndigande för byggnadskommittén att vid utarbetandet af fullständiga byggnadsritningar däri göra de smärre ändringar, som kunde befinnas nödiga eller lämpliga. Sedan slutligen förelagda arbetsritningar och arbetsbeskrifningar den 26 oktober 1910 blifvit af akademien godkända samt blifvande kostnader, uppgående tillhopa till 800,000 kr. blifvit beviljade[2], uppdrog akademien åt byggnadskommitterade att genom offentlig kungörelse infordra entreprenadanbud. Kontrakt med Johansson & Co:s byggnadsaktiebolag undertecknades den 13 april 1911, hvarefter arbetet tog sin början den 2 maj samma år.

Arbetet fortgick därefter utan anmärkningsvärda afbrott. En lockout sommaren 1911 hindrade endast obetydligt detsamma, då det kunde fortfarande bedrifvas med oorganiserade arbetare. I slutet af september 1913 var den öfversta våningen af bokmagasinet färdigputsad. Redan dessförinnan voro samtliga fönster insatta och värmeelementen inkopplade. Uppvärmningen pågick sedan långt in på vårsidan 1914, och framemot sommaren voro lokalerna, däribland bokmagasinet, så uttorkade, att en flyttning af boksamlingen kunde på allvar ifrågasättas.

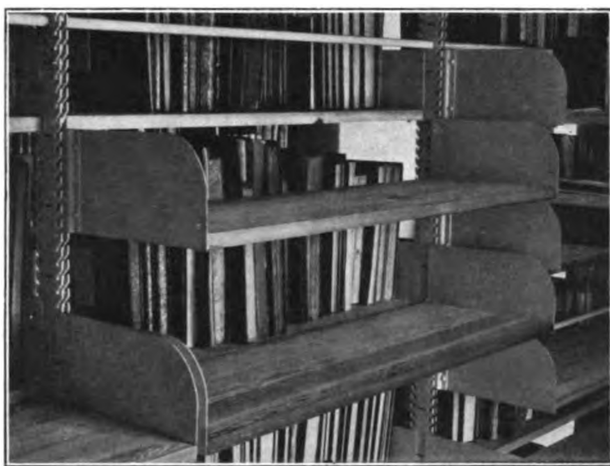
Efter från olika håll infordrade anbud bestämde man sig för ett af kassaskåpsfirman J. Isaksson & C:o inlämnadt, som utgick från järnställningar med hyllbräden af trä. Dessa hafva gaflar af plåt, försedda med rännor, hvilka passa in i med tänder försedda flänsar på hyllställningarna och trycka sig däremot, medan själfva hyllbrädet med en i rännans öfre del fastnitad tapp hänger på motsvarande tand i hyllställningen. Det var således ett modifieradt Lipmanskt system, som här kom till användning, men efter min åsikt ett förbättradt sådant. Man behöfver här ej frukta någon »rutschning» nedåt, hyllbrädet sitter fullt fast. Om denna anordning gifver fig. 2 en god föreställning. Då de uppbärande betongpelarna äro olika tjocka i de olika bokvåningarna, och den 7:e och 8:e ej heller ha samma dimen-

[1] Genom att utdraga denna parallellt med hufvudbyggnadens södra fasad kan man vinna ett utrymme af ytterligare 22,000 löpande meter.

[2] Häri inberäknas kostnaden för bostäder för sekreterare, bibliotekarie och kamrerare samt ett portvaktshus.

Digitized by Google

sioner som de öfriga, måste man bestämma sig för en »normallängd» af 96 cm., medan utrymmena närmast pelarna fylldes af »restlängder» af växlande storlek. Härigenom vinnes den förmånen, att normalhyllan kan placeras hvar man önskar i hela bokmagasinet. Hyllbrädets bredd är 30 cm., dess tjocklek 2 cm. Detta är af finhyflad furu, endast framkanten är fernissad. Då en del af utrymmet ej för närvarande behöfves, beslöts visserligen att montera alla åtta bottnarna med järnställningar, men spara på hyllbrädena. Af dessa skulle levereras sammanlagdt 5,981 st. rörliga samt 1,335 st. fasta (golfbrädena) af varierande längder. Dock sammanslogs häraf, då hyllängden skulle understiga 30 cm., denna med närmaste normallängd, hvarför verkliga antalet levererade hyllbräden uppgick till endast 6,858 st. Priset för hyllbräde beräknades till kr. 1,25. Hyllställningar och brädgaflar voro strukna i oljefärg en gång och lackerades sedan i ripolin. Kostnaden för det hela uppgick till 23,025 kr.

Fig. 2. HYLLUPPSTÄLLNING I BOKMAGASINET.

För den allmänna (större) läsesalen beställdes 14 st. bord af hel ek, med lådor af furu, hvarjämte enkla, men trefliga stolar i björk, gående i ekens färg, anskaffades såväl till läsesalen som för öfriga lokaler. En större disk med polerad ekskifva, på baksidan försedd med hyllfack för emottagande af återkomna böcker, lånesedlar och låneregister, uppsattes i låneexpeditionen, längs hvars väggar placerades fasta hyllor för kataloger. Ett stort bord med ekskifva anskaffades för det nya tidskriftsrummet, hvarjämte ett större skrifbord af ek med tillhörande skrifstol beställdes för bibliotekariens rum. Ett kartfack, gående från golf till tak samt försedt med 150 st. träramar af dimensionerna 101 × 75 cm., hvarpå sedan papp spändes, uppsattes i ett af arbetsrummen. För öfrigt begagnade man sig uteslutande af gamla möbler, som reparerades och uppsnyggades.

Hvad den elektriska belysningen angår, uppsattes i läsesalar och tidskriftsrum mattslipade ljusskålar, för spridande af ett mildt, behagligt ljus.

Digitized by Google

Vidare ett par ljuskronor och för arbetsrummen några bordslampor. För öfrigt begagnades pendlar samt fasta taklampor. De senare användas i bokmagasinet. I midtgången sitter en större dylik, skyddad genom metalltråd; i hvar och en af sidogångarna, på ömse sidor om midtgången, två stycken. Uppvärmningen sker genom varmvatten medelst under fönsterbänkarna placerade värmeelement. Golfven, äfven i bokmagasinet, äro belagda med brun linoleum; i läsesalarna med grå, tjock och mjuk sådan, som är ljuddämpande och

Fig. 3. PLAN AF NEDRE BOTTENVÅNINGEN.

kännes särdeles behaglig vid gåendet. Fönsterna i administrationslokalerna äro försedda med gula draggardiner, löpande på mässingsrör och gående till fönstrets hela höjd. I bokmagasinets fem nedersta våningar användas blå domestikdraggardiner, fastsatta på järntenar. Den sjätte våningen är oinredd och saknar ännu gardiner, den sjunde, som endast har öfverljus, likaså, medan den åttonde, som har upptill fästade fönster, förutsätter rullgardiner, för öfrigt af samma blå tyg som i de andra bokvåningarna.

Såsom af planen (fig. 3) framgår, ligga bibliotekslokalerna i den västra delen af hufvudbyggnaden. Man stiger upp för den stora yttertrappan, passerar de väldiga sex monoliterna af bohuslänsk granit, hvilka uppbära husets

Digitized by Google

Fig. 4. TIDSKRIFTSRUMMET.

midtparti, samt inträder i den med kolmårdsmarmor beklädda vestibulen. Från denna leder en inbyggd hufvudtrappa till öfvervåningen, men vi fortsätta vår väg till höger och inträda i kapprummet. Innanför detta ligger tidskriftsrummet, gemensamt för både allmänheten och akademiens ledamöter, samt den för de senare förbehållna läsesalen. Det yttre ljuset insläppes genom stora, från golf till tak gående, med espagnolettstängning försedda glasdörrar, utanför försedda med skyddande järnräck. Till vänster om kapprummet ligger låneexpeditionen, genom hvilken man inkommer i den allmänna läsesalen, skild från expeditionen genom svängdörrar af glas. Från expeditionsrummets andra sida kommer man genom en plåtbeslagen dörr in i en passage och därifrån till den ett par trappsteg lägre ned belägna första våningen af bokmagasinet.

I våningen ofvanför, som ej här finnes återgifven i bild, ligga tjänstemännens rum. Man kommer dit antingen från vestibulen genom hufvudtrappan, genom en vindeltrappa bakom disken i expeditionsrummet eller genom den genom husets hela höjd gående hissen. Denna våning ligger på samma höjd som den tredje bokvåningen. Man kommer först in i ett rum för skrifbiträden (»hallen»), med fönster åt söder, hvarest ett större kartskåp är uppställdt. Innanför detta ligger, likaledes med utsikt åt söder, bibliotekariens arbetsrum. På andra sidan

Fig. 5. LÅNEEXPEDITIONEN.

Digitized by Google

af hallen ligger förste amanuensens rum, med utsikt åt väster, där det nya kartfacket är tillfinnandes, samt innanför amanuensrummet det åt norr och väster vettande forskarerummet. Genom en passage vid hallens andra ände har man förbindelse med bokmagasinet.

Samtliga fönster i dessa båda våningar äro försedda med espagnolettstängning samt med breda utskjutande fönsterbänkar af hvit marmor. Rummen äro i nedre våningen 4, i öfre 3 meter höga. Väggarna äro till omkring

Fig. 6. ALLMÄNNA LÄSESALEN.

respektive två, tre meters höjd oljestrukna i en ljus färgton, högre upp liksom taken hvitlimmade.

Bokmagasinets inre är uppbyggdt af armerad betong. Yttermurarna äro — likasom på hela huset — af oputsadt skånskt tegel. Taket å byggnaden är belagdt med svart, glaseradt tegel. Från och med sjätte våningen äro hela ytterväggarna, ända upp till den af en förgylld krona prydda takspetsen, kopparbeklädda. Kopparen tjänstgör här äfven som åskledare. I första till och med fjärde bokvåningen äro fönsterna försedda med skyddsräck af järn, emedan de i andra till fjärde gå från golf till tak och i första delvis ligga ganska nära markens nivå. Femte och sjätte våningarna äro suc-

Digitized by Google

cessivt indragna, men utrymmet blir dock detsamma, därför att yttermurarna här kunnat göras smäckrare. Sjunde våningen har inga sidofönster, endast öfverljus från golfvet i den åttonde (»lanterninen»). Sjunde bottnen ligger, såsom synes af fig. 7, direkt under takfallet. Hit upp gå den inmurade trappan med steg af cement, den i ett särskildt trapptorn belägna reservtrappan, där vattenposterna med tillhörande brandredskap äro förlagda, samt hissarna, person- och bokhissen. Åttonde bokvåningen är utan uppvärmning och belysning. Trappan till denna uppgår inom sjunde bokvåningen.

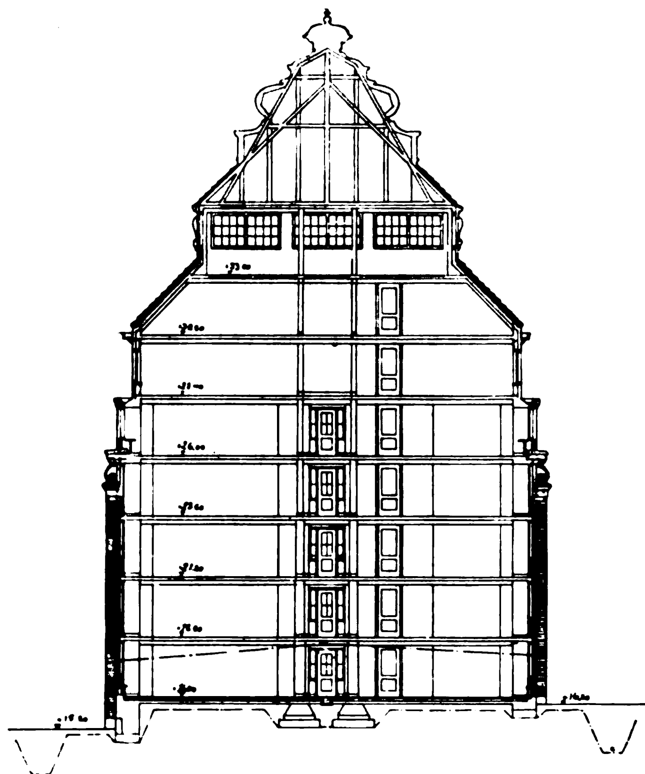

Fig. 7. GENOMSKÄRNING AF BOKMAGASINET.

Dubbelhyllorna äro 2,10 meter höga och uppställda under betongbjälkarna, som nedgå till denna höjd. Bjälkens egen höjd är 20 cm., hvilket ger en takhöjd i hvarje cell af 2,30 m. Vid ändan af hvarje midtgång finnes en balkong med skyddsräck af järn, förmedelst hvilken lokalen kan luftas.

Hyllorna äro beräknade för 7 oktav- eller 5 kvarthöjder.[1] Folianterna äro placerade å vägghyllorna; genom i muren förekommande fördjupningar har det blifvit möjligt att uppställa äfven särdeles höga och breda format, utan att de inkräkta på utrymmet i gången. Man har sålunda i det närmaste undgått omaket af s. k. liggande folio. En uppställning af oktaver och kvarter nedifrån uppåt å skilda hyllor är nu genomförd. I det gamla biblioteket stodo till en början folianterna i en horisontell följd, närmast öfver dem kvarterna, likaledes horisontellt, hvarpå

[1] Meningen är att införa olika höjd i centimeter såsom bestämmande för olika format, i stället för det gamla, föråldrade sättet efter arkindelningen, men tiden har ännu ej medgifvit ett konsekvent genomförande af denna princip.

Digitized by Google

oktaverna följde på samma sätt. Då det därmed afsedda ändamålet att samma bokstäfver, inom olika formatklasser, skulle komma i närheten af hvarandra, i följd af det olika antalet böcker inom hvarje format alltid måste bli illusoriskt, har en successiv omställning ägt rum, tills nu formaten blifvit fullständigt åtskilda. Folianterna, hvilkas antal är mindre betydande, stå dock, ehuru i flere höjder öfver hvarandra, fortfarande i horisontell följd. Beträffande acta och tidskrifter har ingen skillnad till formatet blifvit gjord, utan böckerna stå i en enda följd, dock alltid nedifrån och uppåt.

Fig. 8. INTERIÖR FRÅN BOKMAGASINET.

För att lättare undvika en ej fullt horisontell inställning af hyllbrädena äro röda streck dragna vid hvar femte tand på hyllställningen, något som tydligt synes å fig. 2.

Vid fackens placering i bokmagasinets olika våningar har man naturligen utgått därifrån, att de mest anlitade facken blifvit placerade så åtkomligt som möjligt. Fackens olika storlek och utrymmeshänsyn hafva dock nödvändiggjort »instoppandet» af vissa smärre fack, där det bäst passat sig. Sålunda stå i bottenvåningen bibliografi, lexika och »Jahresberichte» (hvad som icke såsom mera kurant fått sin plats i referensbiblioteket i allmänna

Digitized by Google

läsesalen), biografi, vetenskapernas historia, allmän naturvetenskap, allmänna tidskrifter, geografi och mineralogi; i den andra allmänna acta utom Ryssland, som måst förflyttas till 7:e våningen; i den tredje zoologi, matematik, mekanik och astronomi[1]; i den fjärde botanik, geologi och geodesi; i den femte kemi, fysik, etnografi, hydrografi, skogsskötsel, jakt och fiske, skadeinsekter o. d. samt handskrifter; i den sjunde acta (Ryssland), meteorologi, teknologi och bergsvetenskap samt det s. k. Bergianska biblioteket (bröderna Bengt och Peter Jonas Bergius' efterlämnade boksamling), tillhörigt Bergianska stiftelsen men sedan långliga tider deponeradt i akademiens bibliotek. Här äro f. n. äfven inrymda de öfriga Bergianska stiftelsen tillhöriga, förut å Bergielund stående böckerna.

Under första hufvudvåningen ligger en soubassementsvåning, som, med undantag af en boställslägenhet på husets östra sida för biblioteksvaktmästaren, uteslutande tages i anspråk för packrum, arbetslokal för vaktmästaren och hans biträde samt lagerförråd för akademiens egna skrifter. Bokmagasinet åter saknar undervåning, dess första våning hvilar direkt på berggrunden. Genom en särskild dörr på hufvudbyggnadens västra sida inkommer man i packrummet, innanför hvilket ligger vaktmästarens arbetsrum, hvarigenom man inkommer i lagerrummen. Soubassementsvåningen ligger, i följd af nivåförhållandena, delvis under jord; dock är vaktmästarebostaden naturligen belägen något öfver marken. Från lagerrummen kommer man genom en innertrappa ned i en ytterligare källarvåning helt och hållen belägen under jord och med uteslutande konstgjord belysning. Då ångpannorna ligga i nivå med soubassementsvåningen, kan här icke uppvärmning med varmvatten äga rum, utan varm luft måste inpressas. Äfven denna källare är afsedd för lagret, och både den och soubassementsvåningen äro fullsatta med hyllor, nämligen de gamla trähyllorna från boksamlingen och magasinslokalerna i det gamla biblioteket vid Drottninggatan.

Ännu ett magasinsutrymme äger biblioteket f. n. å den i hufvudbyggnaden belägna vinden, till hvilken man uppkommer genom en trappa från vestibulen eller genom hissen. Denna är till sin halfva del inredd med gamla hyllor, och här förvaras bibliotekets förråd af obehöfliga, för försäljning afsedda dupletter äfvensom en del lagerexemplar af akademiens publikationer. Till jämförelse kan nämnas, att denna vinds golf befinner sig i höjd mellan fjärde och femte bokvåningen.

I ett föregående nummer af tidskriften har jag i korthet lämnat några

[1] Sedan dessa afdelningar, såsom meningen är, blifvit hitflyttade från observatorium. Sak samma gäller meteorologien, f. n. å Meteorologiska centralanstalten.

Digitized by Google

meddelanden om bibliotekets förflyttning till dess nuvarande lokaler. Jag skall nu utförligare redogöra för densamma.

Då man icke med säkerhet kunde antaga, att byggnaderna skulle vara fullt uttorkade före 1915, och då dessutom riksmuseum, med hvilket akademiens bibliotek nära sammanhänger, i följd däraf att dess institutioner själffallet äro bibliotekets största låntagare, icke dessförinnan kunde blifva flyttfärdigt, vågade man icke antaga, att en flyttning skulle kunna ske redan 1914. Kassaskåpsfirman Isaksson & C:o var ej heller af sitt kontrakt förbunden att leverera hylluppställningen färdig förrän till den 1 oktober nämnda år. Emellertid visade sig, efter verkställd undersökning af sakkunnig person och efter anställande af prof, någon fara för fukt ej förefinnas. Firman Isaksson & C:o visade äfven ett berömvärdt tillmötesgående och utlofvade, att allt skulle göras, för att flyttningen redan skulle kunna företagas under sommaren. I slutet af juni var äfven första bottenvåningen färdig, och sedan följde våning efter våning, men då inflyttningen af böckerna gick fortare än monteringen af hyllorna, måste afbrott allt emellanåt äga rum. Vanligen stod flyttningen stilla senare hälften af hvarje vecka, då bibliotekets tjänstemän kunde i lugn och ro ägna sig åt omställning af det inflyttade. Fackafdelningarna flyttades nämligen så, att man började från slutet, och böckerna uppställdes sedan kompakt i samma ordning. De första ståndarna på hvarje afdelning blefvo därföre tomma. Böckerna öfverflyttades sedan dit och uppställdes med beräknadt utrymme för utvidgning på hvarje hyllbräde, i regel för tio år framåt, hvarjämte tillräckligt antal hyllbräden allt emellan fingo förblifva tomma. Denna omställning är nu i det närmaste verkställd. Någon svårighet för böckernas framtagande fanns ej heller förut, då de i alla händelser stodo i riktig ordning.

Redan långt förut hade alla olika afdelningar inom de gamla lokalerna blifvit uppmätta och det erforderliga utrymmet för utvidgning beräknats samt på de nya hyllorna utmärkts, hvar hvarje fack skulle börja och sluta, så att några svårigheter erbjödo sig ej vid utförandet. Likaledes hade i god tid anbud inlämnats från firmor, som kunde ifrågakomma att verkställa utfraktandet, under förutsättning att utflyttningen skulle ske något af åren 1914 eller 1915.

På min framställning beslöt nu akademien, att flyttningen skulle ske under sommaren 1914, och uppdrogs åt firman Freys Express att för en summa af 8,200 kr. verkställa densamma. I kostnaden ingick tillhandahållandet af nödiga packlådor, transport af bibliotekets böcker, akademiens lager af egna skrifter och bibliotekets möbler, äfvensom afdamning af böckerna.

Digitized by Google

Däremot icke nedtagande eller transport och uppsättning af de gamla hyllorna. Detta arbete öfverlämnades åt snickerifirman C. G. Johansson & C:o i Stockholm för en summa af 2,190 kronor. Dessa hyllor skulle uppsättas i läsesalar, tjänsterum och förrådslokaler.

Vidare beslöt akademien, att biblioteket skulle hållas stängdt fr. o. m. den 16 juni, tills inflyttningen ägt rum, äfvensom under någon kortare tid därefter. Själfva flyttningen skulle börja de första dagarna af juli. Tiden dessförinnan användes för indrifvandet af samtliga utestående boklån, med undantag af de för de under akademiens öfverinseende stående institutionerna mest behöfliga. Det visade sig då, huru trångbodt biblioteket numera blifvit, och med huru stor svårighet det vore förenadt att ännu ett år uppehålla verksamheten på det gamla stället. Större samlingar af återkommen litteratur kunde i följd af bristande utrymme icke inrangeras på sina platser utan måste provisoriskt placeras.

För böckernas inpackande anskaffade Freys Express 100 st. invändigt med papp beklädda packlådor af dimensionen 80×58×35 cm., som visat sig lämplig. Dessutom voro äfven i bruk 25 lådor af en något lägre men längre typ. De gingo bekvämt in i hissen och voro ej heller för tunga, något som var nödvändigt, emedan hiss ej fanns att tillgå på gamla stället och de packade lådorna där måste bäras nedför en, ibland tre trappor. Från den under jorden belägna magasinskällaren kunde de dock uppvindas medelst ett af en häst draget vindspel. Lådorna voro utan lock, men hade i de fyra öfre hörnen uppstående tappar med motsvarande urtagningar i de nedre, som passade in i tapparna. En ofvanstående låda bildade således lock till den understående och en fast förbindning ägde rum, liknande den vid placering af ölkorgar.

Redan ett par dagar före flyttningen började afdamningen, som verkställdes med vacuum cleaner, hvarefter böckerna nedställdes stående i packlådan i tre (någon gång fyra) rader i fråga om oktaver, två, då det gällde kvarter. Inga rader ställdes ofvanpå dessa, utan det öfverskjutande området fick vara oanvändt. Folianterna ställdes äfven i lådor, men då höjden här öfversteg lådans, måste man iakttaga, att dessa lådor placerades öfverst på lasset. Jätteformaten lades slutligen lösa för sig själfva.

Eftersom flyttningen endast kunde ske med afbrott, voro lårarna alltid packade i förväg, hvarför de uppackande alltid hade full sysselsättning och aldrig behöfde stå och vänta på ankomsten af ett nytt packlass. Ännu fortare gick inpackningen därigenom, att böckerna, medan arbetet pågick, först afdammades, åter uppställdes på sin gamla plats och sedan längre fram direkt inpackades.

Digitized by Google

Vid inpackningen försågs hvarje låda med en nummerlapp, anbragt i det hörn, där nedpackningen — således äfven uppackningen — skulle försiggå. Dessa lappar voro löst fastsatta med häftstift, så att de, då lådorna tömts, lätt kunde afslitas och löpte i följd från 1 och vidare. Början och slutet af en afdelning utmärktes med större fastsatta eller i lådorna inskjutna pappersblad, och på samma sätt om en låda af någon särskild anledning skulle få vänta med att uppackas. Det är mig ett nöje att vitsorda, att alla dessa antydningar utan vidare förstodos af det mycket intelligenta arbetsmanskapet, som långa stunder kunde arbeta fullkomligt självständigt, utan något ingripande från tjänstemännens sida.

Den 2 juli rullade det första flyttlasset den 4—5 kilometer långa vägen mellan Drottninggatan 96 och Frescati. Färden tog i regel en timme, och hvarje lass kunde frakta omkring 14 lådor. Vanligen voro två kuskar samtidigt sysselsatta, ibland tre, och antalet foror hvarje dag belöpte sig vanligen till 7, någon gång ända till 9 st. Packlassen stannade utanför västra ingången, lådorna inburos i packrummet, hvarifrån de genom hissen transporterades till den våning, för hvilken de voro afsedda. Som sommaren var torr, varm och regnfri, behöfdes ingen utbyggnad för vagnarna, utan de kunde hålla i det fria utanför ingångsdörren. Flyttningen pågick i två repriser, under tiden 2 juli—19 augusti samt 15—17 oktober. Arbetet ute vid Frescati tog sammanlagdt i anspråk 28 dagar. I staden var man åter endast beroende af tillräckligt antal tomlådor, ej af hyllmonteringen, hvarför afdamningen och nedpackandet där kunde ske äfven på andra dagar. Hela antalet arbetsdagar på båda ställena utgjorde 43. Packvagnarnas antal utgjorde 194 st., hvarmed befordrades 2,572 numrerade och väl ett 150-tal eller mera onumrerade packlådor. Under tiden pågick nedtagandet, utfraktandet och uppsättningen af de gamla hyllorna, så att det för dem afsedda beståndet utan tidsspillan kunde uppställas.

Självfva den egentliga boksamlingen var redan inflyttad i medlet af augusti, hvarefter biblioteket, sedan dess viktigare delar hunnit omställas till sina definitiva platser, åter kunde öppnas den 1 september.

* * *

Här ytterligare några data: Arkitekt vid byggnaderna är arkitekten Axel Anderberg, kontrollant byggnadsingeniören Gustaf Robb, byggmästare Johansson & Co:s byggnadsaktiebolag. Hissarna äro levererade af firman Luth & Rosén, belysningsanordningarna af Allmänna Svenska Elektriska Aktiebolaget, gas- och afloppsledningar af P. A. Sjögren, värmeledningen af Aktie-

Digitized by Google

bolaget Axel Sjögren & C:o, telefonerna af[1] Noréns elektriska affär. Mobilierna äro anskaffade från snickerifirmorna C. G. Johansson & C:o, G. Forsberg och K. Kleiner, hvilken senare äfven reparerat de gamla möblerna. Gardiner och linoleummattor äro levererade af Nordiska Kompaniet.

* * *

Till slut några statistiska uppgifter rörande själfva bibliotekets förhållanden. Vid detsamma äro fast anställda en föreståndare (»Akademiens bibliotekarie»), en förste och en andre amanuens samt en vaktmästare. Ytterligare arbeta där f. n. tre skrifbiträden samt ett vaktmästarebiträde.

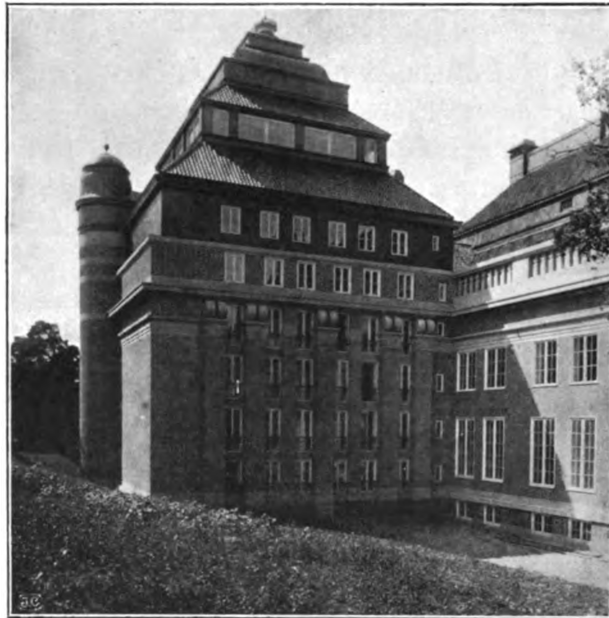

Fig. 9. BOKMAGASINET FRÅN SYDOST.

Vid den bokräkning, som nyligen verkställts, utröntes att biblioteket, inberäknadt det till 5,340 band uppgående Bergianska biblioteket, består af omkring 115,000 band samt 2,500 handskrifter och samlingar af originalmålningar.[2] Dessutom finnas, lågt räknadt, omkring 125,000 småskrifter, förvarade i 2,220 8°- och 412 4°-kapslar; vidare ungefär 5,000 geologiska, topografiska och astronomiska kartblad[3] samt omkring 1,700 st. porträtt och

[1] Lokaltelefoner äro uppsatta i alla tjänste- och arbetsrum äfvensom i hvarannan af bokvåningarna.

[2] En bunt eller kapsel räknas här såsom ett band.

[3] De meteorologiska kartorna, som uppgå till ett betydligt antal, äro ej här inräknade.

Digitized by Google

lösa fotografier. Dessutom förvaras å vinden för försäljning afsedda dupletter till ett antal af ungefär 8,000 band och emellan 4,000—5,000 småskrifter. Hela det i bokmagasinet — ej i läsesalar m. m. — uppställda bokbeståndet uppgår i löpande meter till 3,584 meter. Sammanlagda längden, beräknad till 7 hyllor per våning, som där är anbragt eller kan i framtiden anbringas, uppgår till 8,472 meter löpande längd.

Vid slutet af 1914 voro, i trots af den för flyttningen verkställda indrifningen, omkring 2,500 band, häften och småskrifter utlånta från biblioteket.

Digitized by Google

MISCELLANEA

Ett sällsynt engelskt Birgittatryck i Kungl. biblioteket. Med den värdefulla samling af inkunabler, förut tillhörig frih. Per Hierta på Främmestad, som år 1911 genom fil. dr Otto Smiths frikostighet tillföll Kungl. biblioteket i Stockholm, följde äfven ett sällsynt engelskt tryck från 1500-talets tidigare skede af speciellt intresse för svenska bokvänner. Det var en volym i liten 8°, omfattande endast 24 blad, men på dessa blad funnos bl. a. fyra af hel. Birgittas uppenbarelser öfversatta på engelska, ett faktum så mycket anmärkningsvärdare som man under hela medeltiden, trots exemplet från öfriga kulturländer, i England ej känt sig manad att på sitt eget idiom tillgodogöra sig den stora sierskans andliga skatter, så begärliga för andra folk. Detta förhållande är dess mer öfverraskande som England redan tidigt (1415) genom grundläggandet af ett birgittinkloster, Sion, visade sig ej vara likgiltigt för Birgittas betydelse för tidens andliga lif. Man får då kanske tänka sig saken så, att skapandet af klosterstiftelsen Sion snarare hade sin grund i den engelskfödda svenska drottningen Filippas (Erik XIII:s gemål) nit för att lyckliggöra sina landsmän med den af henne högt skattade nya ordensstiftelsens välsignelser, än i något verkligen befintligt lifsbehof, och därmed skulle man också få förklaring på den likgiltighet för tillgodoseende af den litterära sidan af birgittinismen, som nyss nämndes.

Heliga Birgittas skrifter, d. v. s. hennes världsberömda uppenbarelser, *Revelationes sanctæ Birgittæ,* hafva gjorts tillgängliga i mer eller mindre utförliga redaktioner på de flesta kulturspråk. Så hafva ej färre än nio fullständiga upplagor på latin utkommit i tryck mellan åren 1492 och 1680. Öfversättningar hafva vidare utgifvits på franska, italienska, polska, spanska, högtyska och plattyska samt nederländska, för att ej tala om den svenska öfversättningen från 1400-talet. På engelska däremot har, så vidt kändt är, hvarken från äldre eller nyare tid bevarats någon mera omfattande samling af Birgittas revelationer. Den vidlyftigaste samlingen på nämnda språk tillhör våra egna dagar och utgöres af 74 kapitel valda ur de fyra första böckerna samt ett utdrag ur Birgittas lefnad, alltsammans under titeln *The Revelations of St. Bridget, Princess* [!] *of Sweden* tryckt i London 1873 i 8° om 224 sidor. Ny upplaga, London 1892.

Från äldre tid — och denna ej längre tillbaka än 1500-talets första tredjedel — är det enda man äger på engelska af revelationerna sammanlagdt fyra kapitel ur 6:te boken (och ej ens alla dessa fullständigt öfversatta),

Digitized by Google

nämligen senare delen af kap. 41, vidare kap. 50, 65 och 83. De förekomma tillsammans med den helige Bernards »Golden epistle» i en liten volym om 24 blad, hvaraf enligt Klemming[1] två upplagor äro kända: den ena, som är tryckt af Thomas Godfray i London u. å. [1530?], har titeln: An Epiſtle of Saīt Bernarde called the golden epiſtle, whiche he ſēt to a yōg religyous man whom he moche loved. And after the ſayd epiſtle, followeth four revelations of Saint Birget (titeln omgifven af en ram) och vid slutet orden Printed at London by Thomas Godfray. Cum priuilegio Regali. Af denna upplaga är ett enda exemplar kändt, hvilket äges af British Museum i London. Däri saknas sista bladet Cvii. Tryckåret nämnes ej, men förmodas vara 1530[2].

Enligt Klemmings uppgift i anf. arb. skall en annan upplaga af »The four Revelations of S:t Bridget» in 12° hafva utgifvits i London 1531 (utan frågetecken) af Richard Whytforde. Ingen närmare upplysning om bokens beskaffenhet, förekomst, källan för uppgiften o. s. v. lämnas af Klemming, hvilken ej heller själf sett densamma. Vi ha tillfälle att här nedan återkomma till denna upplaga.

Nu möter oss ett exemplar af den sällsynta boken, nämligen det, som hittills fört sin obemärkta tillvaro i frih. Hiertas bibliotek och numera såsom en del af den ofvannämnde mäcenatens vackra gåfva införlifvats med Kungl. bibliotekets samling af Birgitta-tryck. Till komplettering af Klemmings uppgift i anf. arb. rörande engelska Birgitta-tryck må en kort beskrifning här finna sin plats, så mycket mer berättigad som hittills ingen svensk beskrifning veterligen gifvits med undantag af en af undertecknad författad notis i Kungl. bibliotekets årsberättelse för 1911, s. 12 f.

¶ Herafter foloweth an Epiſtle of ſaynt Bernarde called the golden epiſtle/ whiche he ſent to a yong re-
ligious man whom he moche loued And to the encreaſe of the deuotion of them that can rede Englyſſhe and vnderſtande nat the latyn tonge / it is tranſlated out of latyn in to En-
glyſſhe/ in ſuche maner as herafter enſueth. And it is in ſome bokes im printed in the later ende of the bo-
ke called in latyn Imitatio Chriſti that is to ſay in Engliſſhe the folo-
wyng of Chriſt.
Than after the ſayd epiſtle folowe foure reuelations of ſaynt Birget/ wherof the firſt treateth/ that nothyng pleaſeth god ſo moche as that he be beloued aboue all thyng. The ſecōde treateth of the lyues actyue & contemplatyue. The thirde ſhe-
weth that ther ſhal be in tyme to come ſo great deuotion in gentyls/ that chriſten men ſpĕally ſhalbe in maner as their ſer
uaūtes. The fourth declareth what thin
ges be neceſſary to hym that deſyreth to viſyte the landes of the infydeles.

Fig. 1. FOUR REVELATIONS OF SAYNT BIRGET [ca. 1530]. Bl. 1 a.

[1] Se KLEMMING, *Birgitta-Litteratur* (1883), s. 56.

[2] Se: *British Museum. Catalogue of early English books to 1640*, vol. I (1884), s. 133. — KLEMMING, anf. arb.

Digitized by Google

Liksom i den först nämnda upplagan, hvilken förmodats härröra från 1530, äro äfven här de fyra Birgittas uppenbarelser ur 6:te boken utgifna tillsammans med hel. Bernards »golden epistle». Boken är tryckt med ett slags fraktur (s. k. »black letters») af tre storlekar; formatet är äfven här liten oktav med dimensionerna 13,5 × 9,4 cm. Den består af 3 ark signerade A—C, hvartdera om 8 blad, alltså i det hela 24 blad, alla försedda med tryck, inga blanka. Titelblad finnes här ej; i dess ställe upptager första sidan Ai a en lång rubrik; se vidfogade afbildning (fig. 1). Dess början lyder: ¶ Herafter foloweth an Epistle of || saynt Bernarde called the golden || epistle/... Efter ytterligare elfva rader fortsätter rubriken med mindre stil sålunda: Than after the sayd epistle folowe four || reuelations of saynt Birget/ wherof the || first treateth/ that nothyng pleaseth god || so moche as that he be beloued aboue all || thyng. The secōde... o. s. v. (ytterligare sju rader).

Titelbladets baksida innehåller inom en bred fyrkantig ram af fyra sammansatta stycken en sittande törnekrönt Kristus, omgifven af pinoredskap (kors, lans, staf med svamp), hvilken bild fyller sidan.

Bl. Aii a börjar S. Bernards »golden epistle» med rubrik (i en mindre stilart): ¶ An epistell of saynt Bernarde || whiche he sent to a yong relygious || man whom he moche loued/ that is || called the golden Epystell. Texten slutar bl. 5 b, och därefter följer på samma sida rubriken till den första af de fyra återgifna revelationerna (lib. VI: cap. 50) med följande ord:

¶ That nothyng pleaseth god so mo- || che as that he be beloued aboue all || thyng/ as our lady sheweth to saint || Birget by example of a pagan wo || man/ whiche optayned great grace || for the gret loue she had to her cre || atour/ as it appereth in the .vi. boke || of saynt Birgettes reuelations/ the || l. chapitre.

Den därpå följande texten slutar nedtill på bl. 7 b, hvarefter å samma sida följer rubriken till Rev. VI: 65, sålunda:

¶ Oure lorde Jesu Christe gyueth to || his spouse saynt Birget a notable || doctryne of the lyues Actyue ꝛ con || tēplatyue/ whiche be notably signy || fied by Martha and Mary magda || leyn/ that is to say how a man shal || begyn ꝛ prosyte in the lyfe spūal ꝛ || in grace and vertue/ that he may fi || nally ascende to the highe degree of || the loue of god ꝛ of his neighbour || whiche doctryne appereth in ẏ .vi. || booke of the reuelatyons of saynt || Byrget/ the .lxv. chapitre.

Denna, den längsta af de fyra revelationerna (den upptager, rubriken inberäknad, ej mindre än 31 sidor), slutar å bl. 22 a, och därpå följer å samma sida rubriken till Rev. VI: 83, så lydande:

¶ Christ saythe/ that the deuotion || of thinfideles in tyme to come shal || be moche more then the deuotion of || the christen men/ and they shal all || syng ioye be to ẏ father/ to the son || and to the holy gost/ and honour to || al his payntes. Amen. The sixte || booke of the reuelations of saynt || Birgette/ the .lxxxiii. chapitre. Den följande texten å bl. 23 b (fig. 2)

Digitized by Google

The sonne of god speketh
to his spouse saint Byr-
get/ sayeng. Thou shalt
knowe that yet ther shal
be so moche deuotion in
the infydeles / that chrysten men shal
be as theyr spirytual seruauntes/ and
scripture shalbe fulfylled that sayth/ yͤ
people nat vnderstandynge shal glo-
ryfye me/ and desertes shalbe buylded
agayne/ and they shal syng al/ ioye be
to the father and to yͤ son/ & to the holy
gost/ & honour to al his saites. Amen.

¶ What thyngꝭ be necessary to him
that desyreth to vyset the landes of
the infydeles. The .vi. boke of the
reuelations of saynt Byrgette/ the
xi. chapitre & thende of yͤ chapitre.

The sonne of god speketh to sa-
ynt Byrget/ and sayth. he that
desyreth to visyte the londes of the infy
dels ought to haue .v. thiges. The first
is/

is that he discharge his conscience with
trewe cōfessyon & cōtrition/ as though
he shuld forthwith dye. Secōde that he
put awaye al lyghtnesse of maners &
of apparyl/ nat takynge hede to newe
customes or vanytyes/ but to such lau
dable customes as his auncesters ha-
ue vsed before tyme. Thyrdly that he
haue no temporall thynge but for ne-
cessyte and to the honoure of god/ and
yf he knowe any thynge vnryghtwyse
ly gotten/ eyther by hym selfe or by his
auncesters that he restore it/. whether it
be lytel or great. Fourthly/ that he la-
bour/ to the intent that the vnfaythful
men may come to the trewe catholycal
faythe/ nat desyrynge theyr goodes ne
catel/ or any other thynge / but to the
onely necessitie of the body. Fiftly that
he haue full wyll gladly to dye for the
honour of god/ and so to dyspose hym
selfe in laudable conuersation/ that he
maye deserue to come to a good and a
blessed endyng. A M E N.
¶ Finis.

Fig. 2—3. FOUR REVELATIONS OF SAYNT BIRGET [ca. 1530]. Bl. 23 b o. 24 a.

Digitized by Google

är helt kort (endast 13 rader). Midt på samma sida följer rubriken till den sista revelationen (senare delen af lib. VI: cap. 41), som lyder:

¶ What thyngs be necessary to him || that desyreth to vyset the landes of || the infydeles. The .vi. boke of the || reuelations of saynt Byrgette/ the || .xli. chapitre i thende of ẏ chapitre. Texten slutar längst ned å nästa sida, bl. 24 a, med ordet ¶ Finis. och bladets versosida, hvarmed hela skriften slutar, upptager endast kolofonen; af dessa lämnas här faksimil (fig. 3—4).

Af uppgiften i kolofonen framgår, att boken är tryckt i London af Thomas Godfray med kungligt privilegium, men datum uppgifves ej. Om boktryckaren vet man ej synnerligen mycket[1]. Hans namn återfinnes på mer än trettio tryckalster, alla med London såsom tryckort, men endast på två af dessa finnes lokaliteten (»the ensign») närmare angifven, och bägge gångerna äro lokalangifvelserna olika (Old Bayly och Temple Bar). Detta vittnar om mannens mindre stabila tryckeriförhållanden. Blott i ett enda af hans arbeten finnes uppgift om tryckåret, nämligen på hans edition af »Chaucer», tryckt 1532. Två andra af Godfrays tryck kunna af inre skäl dateras: det ena är från 1534, det andra från tidigast 1535, hvilket år nämnes i bokens text. Något boktryckarmärke har han ej användt, och med år 1535 synes hans verksamhet såsom självständig boktryckare ha upphört: åtminstone uppträda hans titelramar redan under detta år i tryckalster utförda af en annan Londontryckare, Thomas Berthelet. Hvilket år han började sin tryckarverksamhet i London är däremot ej kändt. För dateringen af vårt här föreliggande Birgittatryck hafva vi sålunda att hålla oss till här angifna fakta, eller med andra ord till tiden före 1535.

Hvad den af Klemming (anf. arb. s. 57) nämnda upplagan af »The four Revelations of S:t Bridget. London by Richard Whytforde»[2] beträffar, så är att märka, först att dess utan frågetecken anförda årtal 1531 ej är höjdt öfver allt tvifvel, vidare att R. Whitford[3], en känd litterär birgittinmunk i klostret Sion, var revelationernas öfversättare och utgifvare, ehuru han ej nämnes som sådan i de kända exemplaren af trycket. Som emellertid sista bladet saknas i British Museums exemplar unicum, vet man ej huruvida där förekommit någon notis rörande utgifvaren, kanske äfven tryckåret? Tanners uppgift om utgifvarskapet måste emellertid anses böra äga vitsord.

Hur förhåller det sig nu med upplagornas antal? I den förut nämnda *Brit. Mus. Catalogue of early Engl. books to 1640* omnämnes i vol. II, s. 875, s. v. Jesus Christ en bok tryckt hos Thomas Godfray, i 2 parts in 8°, af hvilka den första skall innehålla *The folowyng of Christ* och *The spirituall glasse of the soule,* den andra S:t Bernards »golden epistle» och där-

[1] Se E. Gordon Duff, *The printers, stationers and bookbinders of Westminster and London from 1476 to 1535,* Cambr. 1906, p. 156 f.

[2] Notisen är tydligen hämtad ur Lowndes, *The bibliographer's manual of English literature,* vol. I (1834), p. 256. Lowndes åter har väl hämtat sin uppgift ur Tanner, *Bibliotheca Britannico-Hibernica* (1748), p. 765.

[3] Jfr R. Tanner, *Bibliotheca Britannico-Hibernica* (1748), p. 765. — Whitford utgaf ett tjugotal uppbyggelseböcker, tryckta mellan åren 1519 och 1541.

Digitized by Google

efter *four revelations of saynt Birget* etc., allt i »black letters». Årtalet uppges här till [1520?], hvilket helt visst endast är en varierad gissning. Någon ny upplaga, skild från de här omnämnda, torde boken ej utgöra. Lika liten vikt bör man lägga vid de växlande uppgifterna rörande formatet i »the four revelations», 8° eller 12°, och ingenting kan byggas därpå. Egentligen är ingendera af dessa uppgifter fullt korrekt, då formatet å de kända exemplaren strängt taget är »half 8°». Man finner vidare af den 1900—1907 utgifna katalogen öfver Cambridge universitetsbibliotek[1], att detta bibliotek (i olika samlingar) äger två exemplar af en upplaga, som synes vara identisk med KB:s nyförvärfvade exemplar. Det ena af Cambridge-exemplaren (tillhörigt Bradshaw collection) är något defekt, enär det sista bladet saknas. Ännu ett exemplar förvaras enl. Tanner, anf. arb., s. 765, i Oxford (Bodleian Library). Att döma af uppgiften[2] i British Museums katalog, Suppl. s. v. Bridget, sp. 59: *Four revelations of saynt Birget* med hänvisning till Bernard, saint, *Here after foloweth an Epistle of saint Bernarde,* etc. [1535?] 8°, där dock ingen upplysning vinnes, — finns möjligen ännu ett exemplar af boken i nämnda bibliotek, hvilken i sådant fall torde tillhöra den upplaga hvaraf KB äger ett ex., såvida ej hela notisen till sist pekar på Brit. Museums unicum. Vårt Birgitta-tryck är sålunda ej, såsom någon förmodat, ett unicum, utan får dela äran af sällsynthet med åtminstone tre (fyra?) syskon. Efter all sannolikhet syftar den af Klemming anförda upplagan af »1531» på ett exemplar af denna sistnämnda typ, och Kungl. biblioteket skulle således nu äga ett exemplar af en af de bägge upplagor, som Klemming omnämnt efter andra källor, hvilka dock på grund af sin knapphändighet ej medgifvit någon närmare beskrifning. En granskning af uppgifterna om de nu kända exemplaren af Birgitta-boken ger ej anledning till konstaterande af mer än två upplagor, bägge tryckta i London af Thomas Godfray. Hvem som är den äldre kan ej med säkra bevis styrkas. Af den ena upplagan känner man blott ett enda exemplar, befintligt i British Museum (sista bladet saknas där); af den andra äro tillsvidare ej mindre än fyra exemplar kända: ett i K. biblio-

❡ Here endeth certayne reuelaciōs
of saynt Birgette/ with an epi-
stell of saynt Bernarde/
called the golden
Epistell,
very
necessary
and profytable for
all well disposed people.
Newly translated out of latyn in to
Englysshe. And prynted at Lō-
don by Thomas Godfray.
Cum priuilegio a
rege indul-
to.

Fig. 4. KOLOFON. Bl. 24 b.

[1] Sayle, *Early English printed books in the University library Cambridge, 1475—1640,* vol. I (1900), p. 109 f.

[2] Benäget meddelad af förste bibliotekarien vid Upsala univ.-bibliotek dr. Ax. Nelson.

Digitized by Google

teket i Stockholm (fullständigt); två i Cambridge univ.-bibliotek (det ena fullständigt, det andra — i Bradshaw collection — saknande sista bladet) och slutligen (enligt uppgift af Tanner)[1] ett i Bodleian Library i Oxford.

Frågan om tryckåret för dessa bägge upplagor måste alltjämt anses sväfvande. För den första upplagan har man gissat på året 1530 (British Museums citerade katalog och, i andra hand, Klemming), för den senare upplagan uppgifves 1531 (Tanner, Lowndes och den citerade Cambridge-katalogen). Det kan ju ej undgå att väcka en viss förvåning, om det skulle förhålla sig så, att den lilla boken vunnit en sådan spridning, att redan efter ett år en ny upplaga blifvit behöflig. Men, såsom redan nämnts, årtalen äro ej oanfäktbara.

För att tillnärmelsevis kunna datera vårt exemplar af den värdefulla Birgittaboken, få vi tills vidare nöja oss med att fasthålla tiden *omkr. år 1530*, dock ej senare än 1535.

R. Geete.

Nya Snell-tryck. Det är endast steg för steg, som den bibliografiska forskningen kunnat tillkämpa sig kännedom om den verksamhet, som Danmarks och Sveriges förste boktryckare, Johann Snell, utöfvat. Särskildt gäller detta tiden före hans uppehåll i Odense och Stockholm, d. v. s. åren 1480 och 1481[2], samt efter hans afresa från Stockholm, som tidigast kan hafva ägt rum vid slutet af år 1484[3]. I *Analecta bibliographica* (1906), s. 1—23, har H. O. Lange offentliggjort en utförlig uppsats om Snell och beskrifvit de tryck, som då kunde tillskrifvas hans olika pressar. Undertecknad har sedan i *Zeitschr. des Ver. f. Lübeck. Geschichte,* Bd IX (1908), s. 306—312, beskrifvit ytterligare några nyfunna Snell-tryck, och slutligen har B. Claussen i denna tidskrift, årg. 1 (1914), s. 33—37, lämnat meddelande om några i Rostock funna fragment af en lågtysk Brandan-legend, tryckt af Snell. Då det är af vikt, icke minst för den äldsta svenska tryckerihistorien, att en gång helt kunna öfverblicka Snells verksamhet, måste hvarje nytt bidrag, som kan förhjälpa oss härtill, hälsas välkommet. Jag kan i det följande lämna notiser om ännu tvenne, hittills icke kända Snell-tryck.

1. *Psalterium latinum.* U. o. tr. å. [ca. 1480]. 8°.

120 bl. = lägg 1—15^{8}*. 23 rader. Typ: 1. Initial: a.*

Under den tyska inkunabelkommissionens inventeringar blef detta lilla psalterium funnet i klosterbiblioteket i Ebstorf, bekant för sina många sällsynta nordtyska inkunabler, däribland flera plattyska. Den lilla oktavvolymen omfattar 120 blad, fördelade på 15 16-sidiga, osignerade lägg, med 23 rader på sidan. Den är uteslutande tryckt med Snells äldsta texttyp, den efter Nicolaus Weigel: *Clavicula indulgentialis* (1480) uppkallade Weigeltypen. Första sidan börjar med en stor träsnittsinitial B (45 × 45 mm.),

[1] Tryckåret uppges af honom till MDXXXI (utan frågetecken).
[2] *NTBB,* årg. 1 (1914), s. 324 - 329.
[3] Ibid., s. 366 ff.

Digitized by Google

inuti prydd med två sköldar med Lübecks vapen (se vidstående fig.), alltså ytterligare ett bevis för riktigheten att till Lübeck lokalisera de med Weigeltypen tryckta inkunablerna, hvaraf som bekant ingen innehåller någon upplysning om tryckorten. Samma initial B har förut kommit till användning i Lucas Brandis lågtyska psalterium (Hain 13520), som plägar dateras till omkr. år 1474 och antagligen är den äldsta tryckta bok på detta språk.

Jn estate ihiuuitat' Regē
magnū dnm venite adorem9
Jn tpe me Adorem9 dō q' fecit
nos
Eatus vir
q nō abijt
in cōsilio
impiorū
z in via pec
catorū nō
stetit: z in
cathedra
pestilentie
non sedit. Sed in
lege domini voluntas ei9: z in lege eius
meditabitur die ac nocte Et erit tāq
lignū quod plantatū est secus decursus
aquarū: quod fructū suum dabit in tpe
suo Et foliū eius non defluet: z omnia
quecunq faciet prosperabūtur Nō sic
impij non sic: sed tanq puluis quē pro/
icit ventus a facie terre Ideo non re/

Här meddelas en kort beskrifning på det lilla Ebstorfpsalteriet.

Bl. 1 a: [B]Eatus vir || q̄ nō abijt || in cōsilio || impiorū || z ī via pec || catorū nō || stetit: z in || cathedra || pestilentie || non sedit. ||... Lägg b: []emedicam dominum qui tribuit mi || ... slutar bl. 119 b rad 6: []t qui bona egerunt || ibunt in vitam eternam qui uero mala || in ignem eternum []ec est fides catho || lica. quā nisi quisq fideliter firmiterq || crediderit: saluus esse non poterit. || FINIS EST || Bl. 120 tomt.

2. *Breviarium ordinis dominorum Teutonicorum.* [Efter 1484.] 8°. *Arket p. 23 rader. Typ: 1. Lombarder. Svart och rödt tryck.*

Ur ett folioband i Upsala universitetsbibliotek[1] har ett ark, signeradt p i rödt, om 8 blad af ett litet oktavtryck blifvit uttaget, som vid en närmare undersökning visar sig tillhöra ett breviarium för den Tyska orden. Arket är rätt illa medfaret, så att bladen 1 och 4 endast till hälften äro bevarade. Äfven detta fragment är tryckt med Weigeltypen, men i svart och rödt, en praxis, som från Snells tryck förut endast är känd i det gamla Upsalamissalet. Liksom i Ebstorfpsalteriet gå äfven i breviariet 23 rader på sidan, men en del i rödt tryckta lombarder, ca. 7 mm. höga, tillkomma, hvilka peka på ett senare tryckår.

Första bladet af arket p innehåller slutet af proprium de sanctis med officium s. Katherine virg. et mart. (25 nov.), memoria Petri Alexandrini (25 nov.), octaua S. Elisabeth (26 nov.), memoria SS. Agricole et Vitalis (27 nov.), memoria S. Saturnini (29 nov.) och Andree ep. (30 nov.). Dessa helgonfester stämma exakt med det hos Grotefend, *Zeitrechnung des deutschen Mittelalters,* II: 2 (1898), s. 30, för Tyska orden aftryckta kalendariet.

[1] *Biblia sacra.* Nürnberg: Fr. Peypus 1530. Förut tillhörigt jesuitkollegiet i Braunsberg.

Digitized by Google

Blad p b rad 7 följer så commune sanctorum: [Commun]e ſanctorum incipit. Et primo || [de euange]liſtis. || [In na]tiuitate vni⁹ euangeliſte. Ad || [veſpe]ras ſuper pſalmos feriales añ || ...

Anmärkas bör, att officierna i detta breviarium börja med föregående dags vesper, »ad primas vesperas», och regelbundet öfverhoppa nokturnen med lektierna, så att af matutinen endast laudes medtages. Af dagens öfriga tider äro blott tertia, sexta och nona (således icke prima och completorium) utförda. Härefter följa »secundae vesperae».

Med undantag för de öfverhoppade nokturnerna stämmer texten i detta fragment ordagrannt med ett Breuiariū ſcd'm no || tulam ꝛ ritū domi· || noꝝ theutonicoꝝ. || Pars hyemalis (jfr Copinger 1319, där Pars Aestiualis af samma breviarium beskrifves), hvaraf Upsala universitetsbibliotek äger ett exemplar (sign. 64: 127). Commune sanctorum innehålles här i läggen aa—bb.

Dels på grund af rödtrycket och de tämligen grofva lombarderna, dels af några små typografiska detaljer i texttypen att döma, såsom ännu en form för förkortningstecknet ⁹ samt en egendomlig abbreviatur ſ för -is, torde detta breviarium med tämligen stor visshet kunna föras till Snells i Lübeck efter hans Stockholmsvistelse utförda arbeten. Tyska orden hade gamla förbindelser med Lübeck, bl. a. ägde orden här ända sedan 1200-talet ett hus eller herberge, »der Godes Ridder hus» (1483), »des Dudeschen Ordens hus» (1502) kalladt[1], hvilket ju väl förklarar, hvarför beställningen på denna upplaga — den äldsta nu kända — af ordens breviarium gjordes hos en boktryckare i denna stad. *Collijn.*

Dialogus creaturarum. Paris 1510. Kungl. biblioteket i Stockholm har nyligen genom herr Fr. Vult von Steijern på Saltsjöbaden förvärfvat ett exemplar af en i Paris hos Philippe Pigouchet för den bekante förläggaren Jehan Petit år 1510 tryckt upplaga af »Dialogus creaturarum», af intresse för bibliotekets svenska samling på grund af Johann Snells i Stockholm år 1483 tryckta upplaga af denna fabelbok.

Det lilla oktavbandet består af 72 tvåspaltiga blad, hvaraf det sista är tomt, fördelade på 9 lägg om 8 blad och signerade A—I. Illustrationer saknas i denna upplaga. Öfverst på första sidan (se faksim. sid. 173) befinner sig titeln: ¶ Dialogus creaturarum optime mo· || ralizatus. omni materie morali iocundo || modo applicabilis: ad laudem dei et edi || ficationem hominum Incipit feliciter. Härefter följa omedelbart de 122 dialogerna, hvaraf den sista egendomligt nog och i likhet med Stockholmsupplagan 1483 är felaktigt numrerad med Cxxiij. Företalet till boken börjar efter dialogernas slut på blad J.ij; efter detsamma följa de två registren och sist colophon, som lyder:

¶ Dialogus creaturarū io· || cundiſſimis apologis atqꝫ fa || bulamentis: nō minus tamē || vtilib⁹/ refertiſſimus: rurſus || ꝛ maiori quidē ſtudio impreſ· ||

[1] C. F. Wehrmann, *Das Haus des Deutschen Ordens in Lübeck* (i: *Zeitschr. des Ver. für Lübeck. Geschichte,* Bd IV, 1884, s. 461 ff.).

Digitized by Google

Annue chꝛiſte. ℣. In omẽ terrã. Ad mgt añ. Ecce ego iohãnes vidi oſtiũ apertum in celo. Et ecce ſedes poſita erat in eo. ⁊ in medio ſedis et ĩ circuitu eius quattuoꝛ aĩalia plena oculis añ ⁊ retro. et dabant gloꝛiã ⁊ honorẽ et bñdictionez ſedẽti ſuper thꝛonũ viuenti in ſecula ſeculoꝝ. Pꝛõ vtã. Te deum. Añ lau ℣. Dediſti he Ad laud añ. Dilecti deo et hoĩbus ſãcti euãgeliſte q̃ oꝛdinauerunt tẽpoꝛa chꝛiſti bono odoꝛe vſq3 ad ꝯſummationez vite. pſ. Dñs regnauit. cũ ceteris. Añ. Dederũt in celebꝛatiõz operis ſãcti decus. idõ memoꝛia eoꝝ eſt in bñdictiõe in ſeculum ſeculi. Añ. Impleuit eos dñs ſpũ ſapientie et intellctũs. iocũditatem ⁊ exultationẽ theſuarizauit ſuper eos Antiphona. Ex omni coꝛde laudauerũt nomẽ ſãctuz dñi. vt amplificarẽt nomez ſcitatis. Añ. Datũ eſt opus eoꝝ in veritate. ⁊ idõ ĩ terra ſua duplicia poſſidebunt ⁊ leticia ſempiterna erit eis ĩ xp̃o. Ca. Qui timet deuz. Hym. Eterna chꝛiſti. ℣. Annunciauerũt.

qui glioſos martyres tuos N. et N. foꝛtes ĩ ſua ꝯfeſſione cognouim9. pios apud te ĩ nrã ĩtercеſſiõe ſenciamus. Per. Oꝛõ

DA qm̃s oꝑs deus. vt q̃ btõꝝ martyꝝ tuoꝝ N. et N. ſolẽnia colimus eoꝝ apud te ĩterceſſionib9 adiuuemur. p. Te deũ. Añ laud ℣. Exultẽt ſcĩ ĩ glĩa letabunt in cubilib9 ſuis. Ad lau añ. Iuſtorũ aũt aĩe in manu dei ſũt. ⁊ nõ tãget illos toꝛmẽtuz malicie. pſ. Dñs reg. cuz ceteris. añ. Cum palma ad regna ꝑuenerũt ſãcti. coꝛonas decoꝛis meruerũt de mãu dñi. Añ. Coꝛpoꝛa ſcõꝛũ ĩ pace ſepulta ſũt et viuẽt nomina eoꝝ in eternũ. añ. Martyres dñi dñz benedicite in eternũ. Añ Martyrũ choꝛus laudate dñz in excelſis. Capl'm. Sancti per fidem. Hym. Rex gloꝛioſe mar. ℣. Mirabilis deus. in ſanctis ſuis. Ad bened añ. Iuſtoꝝ eſt eñi regnuz celoꝝ qui ꝯtempſerũt vitã mũdi et ꝑuenerũt ad p̃mia regni ⁊ lauerũt ſtolas ſuas in ſanguĩe agni. Añ. Fulgebunt iſti et tanquã ſcintille in arundineto diſcurrẽt.

BREVIARIUM ORDINIS DOMINORUM TEUTONICORUM.

[Lübeck: Johann Snell, efter 1484.] 8°. Bl. p 2a o. p 7b.

Digitized by Google

ſus Parrhiſius impēdio Jo· || hannis parui: induſtria vero || Philippi pigouchheti: optatū|| ſor· titus eſt finē ad Nonas iu || nias. Anno ſalutis noſtre mil || leſi· mo quingēteſimodecimo. || Deo gratias.

Denna sällsynta upplaga, hvars text fullständigt stämmer med Leeus och Snells editioner, anföres af Brunet II, sp. 675 efter La Vallière's katalog, nr 3832. Äfven Klemming (*Samlaren*, 1884, s. 41) nämner denna upplaga, men hänför den oriktigt till den afvikande redaktion, som enligt Brunet utkom under titel »Destructorium vitiorum ex similitudinum creaturarum exemplorum appropriatione per modum dialogi» och hvars sammanhang med originalupplagan ännu ej blifvit utredd.

Cn.

¶ Dialogus creaturarum optime mo· raliʒatus. omni materie morali iocunde modo applicabilis: ad laudem dei et edi ficationem hominum Incipit feliciter

¶ De ſole et luna Dialogus primus.

SOl eſt ſecun= dū phi loſo / phum ocul⁹ mūdi. iocūdi tas di ei. pul critudo celi. menſura tempoꝝ. virtus ⁊ origo omniū naſcen tiū. dn̄s planetarum. ductor et perfector omniū ſtellarū. Luna vero vt dicit Ambroſi⁹ in exameron eſt decor noctis. mater totius humoris et mi= niſtra. menſura tēporum. dn̄a trix maris. imutatrix aeris ⁊ emulatrix ſolis. Et propter quod emulatrix eſt ſolis. ſoli incepit detrahere / ac eū diffa mare. Sol autem hoc ſentiēs locutus eſt lune dicens Qua= re michi detrahis et blaſphe mas ? Ego ſemper te illumi= naui et preceſſi. tu autē ſemp me odis et impugnas. Cui lu na. Recede a me quia te non diligo. Cum propter tuū ma= gnum ſplendorem ego nichil apprecior in mundo. Si non A.

Puerilia och Facetus, utgifna i Paris af Christiern Pedersen. Ett hittills icke beskrifvet danskt, i Paris utfördt 1500-talstryck befinner sig i Upsala universitetsbibliotek, Palmskiöldska samlingen, nr 489. I samma band, som endast innehåller tryckta skrifter, finnas också exemplar af Peder Laales Ordsprog, Paris 1515 (Bruun I, s. 237 ff.; fol. LXXXIX saknas i detta ex.) och Johannes de Garlandia, Synonyma et æquivoca, Köln: Heinr. Quentell, 1500 (Hain *7476).

Det nämnda trycket röjer sin tillhörighet till dansk bibliografi uteslutande genom ett på titelbladet anbragt metallsnitt, som utgöres af det danska riksvapnet med två vildmän som sköldhållare; under vapnet befinner sig en bandslinga med inskriften arma regis dacie och under denna en blommande växt flankerad af bokstäfverna C P i hvitt på punkterad grund.

Första gången detta vapen förekommer är i en i Paris år 1510 utan angifvande af boktryckaren tryckt latinsk-dansk ordbok, »Vocabularium ad usum dacorum» (Bruun I, s. 178—185), som hvars författare och utgifvare den bekante Lundakaniken Christiern Pedersen allmänt uppgifves. Initialerna C P på det nämnda metallsnittet återfinnas äfven på andra illustrationer i för dansk räkning åren 1510—1515 i Paris utförda tryck och torde med säkerhet kunna hänföras till Pedersens namn, alldenstund han ombe-

Digitized by Google

Incipiunt puerilia Juuenibus multum vtilta Ex diuersorum autorum libris fideliter collecta

TITELBLADET TILL CHRISTIERN PEDERSENS PUERILIA.
[Paris ca. 1515.]

Digitized by Google

sörjde utgifningen af samtliga dessa arbeten, bland hvilka särskildt den vackra Saxo-upplagan af år 1514 förtjänar att nämnas. Till dessa tryck kan alltså nu läggas ännu ett, innehållande två olika småskrifter.

Det lilla trycket består af 26 blad i kvartformat, signerade a8 b4 c8 d6 med 17 rader på sidan. De 18 första bladen upptagas af en grammatikalisk skrift på hexameter med titel »Puerilia iuuenibus multum vtilia ex diuersorum autorum libris collecta», de 8 sista innehålla en upplaga af Reinerius Alemannus' lärodikt »Facetus». Den första skriften har jag icke lyckats finna i den hithörande litteraturen, hvarför det kan antagas, att Christiern Pedersen själf från skilda författare kompilerat den.

Stilarna i detta tryck äro typiskt franska, en större i öfverskrifterna och en mindre för texten. Den större förekommer också i Peder Laales ofvan nämnda Ordsprog, som är tryckt hos Jodocus Badius i Paris år 1515; det är därför troligt, att det här beskrifna trycket äfven utförts »in aedibus Ascensianis». Utom metallsnittet på titelbladet finnas endast tvenne större anfanger, som dock icke innehålla några om Danmark antydande insignier.

Jag meddelar här en kortfattad beskrifning på de båda skrifterna:

Titelbladet (se fig. s. 174): **Incipiunt puerilia Juuenibus || multum vtilia Ex diuersorum || autorum libris fideliter colleeta.** Härunder titelträsnittet »arma regis dacie». Bl. 1 b tomt. Bl. 2 a: **[U]S mutatur in e || per noīa cūcta secūde || Filius excipitur vulgus || pelagus deus agnus ||...** Slutar bl. 18 b rad 9: **Irahel s remouet vocis ratione latine || R post s poni uon(!) suffert lingua latina || Et sic est finis.**

Bl. 19 a: **Incipit facetus moralis || tractans de moribus de- || seruientibus Juuenibus || [C]Um nichil vtilius hu- || mane credo saluti || q̄ morum nouisse mo- || dos et moribus vti || Qd' min⁹ exseq̄tur morosi dogma Cathonis ||...** Slutar bl. 26 b rad 9: **Fortor te vere si laudem queris habere || Ut mea non temeris studeas documenta tenere || Explicit liber iste.**

Cn.

En upplaga på holländska från 1596 af Olaus Magnus. Ahlenius anför i sin förteckning på olika upplagor och bearbetningar af Olaus Magnus, *Historia de gentibus septentrionalibus* (s. 125—133 i hans år 1895 ventilerade afhandling *Olaus Magnus och hans framställning af Nordens geografi)* endast tre öfversättningar på holländska af Scribonius' sammandrag, näml. Antwerpen 1562 (nr 6), Amsterdam 1652 (nr 14) och 1665 (nr 20). Emellertid finnes det ännu en, »Ghedruckt tot Amsterdam by Cornelis Claesz. || opt Water int Schrijf-boeck», men utan år. E. W. Moes, som först beskrifvit denna upplaga i *De Amsterdamsche Boekdrukkers en uitgewers en de 16de eeuw,* D. 2 (1907), s. 132, daterar den till slutet af år 1596. Titelbladet afbildas här (s. 176) af denna sällsynta bok, hvaraf Moes endast känner två exemplar, i Universitetsbiblioteket i Amsterdam och Public library i New York; Kungl. biblioteket i Stockholm äger emellertid också ett mycket vackert exemplar. *Cn.*

Digitized by Google

De wonderlijcke

Historie vande Noorderſche Lan-
den beſchreven door den Hoogh-gheleer-
den ende eerweerdigen Heere Olaus de Groote.
Eertſ-biſſchop van Upſalen/ eñ Over-
ſte vande Coninckrijcken
van Sweden ende
Gotlandt.

Inde welcke int corte ſeer claerlijck verhaelt wor-
den alle die verwonderlijcke dingen ende groo-
te nieuwicheden, diemen vindt inde ſelve Noor-
derſche landen.

Hier zijn noch by gevoecht ſeker Caertkens
met haer Beſchrijvinghe/ tot verſtant van deſe
materie dienende.

Oock achter aen by ghevoecht verſcheyden
warachtige Navigatien tegent Noorden/ ghedaen
by onſen tijt/ als op Nova/ Zembla/ Groenlant eñ
door de ſtrate van Naſſouwen/ anders Weygats
ghenoemt/ wel weert om leſen.

Ghedruckt tot Amſterdam by Cornelis Claeſz.
opt Water int Schrijf-boeck.

TITELBLADET TILL OLAUS MAGNUS: HISTORIE VAN DE NOORDERSCHE LANDEN.
Amsterdam [1596].

Digitized by Google

Varianttryck af »En Fri Svensk». Af den 1761 i Stockholm utgifna tidningen *En Fri Svensk* (i Lundstedts bibliografi upptagen under nr 77 i första delen) ha några nummer utkommit i olika upplagor. Jag har jämfört ett exemplar af tidningen, som tillhör professor Fritz Läffler, med Kungl. bibliotekets, och därvid funnit, att fyra nummer — det tionde, elfte, tolfte och trettonde — förete två alldeles olika tryck. Då afvikelserna icke synas ha någon betydelse från innehållets synpunkt, har jag nöjt mig med att noggrannt undersöka endast nr 11, hvarvid följande olikheter framgingo.

KB:s exemplar (A) är tryckt med större stil, 30 rader på sidan, professor Läfflers (B) åter med mindre stil, 32 rader på sidan och mellanslag mellan raderna. Olikheterna i texten voro så godt som uteslutande stafningsskillnader.

A har s. 2 r. 2	*doch*	B	*dock*	
» » » 21	*ärender*		*Årender*	
» 3 » 25	*lemnade i Frihet och*		*lämnade i Frihet at*	
» 4 » 2	*deremot*		*däremot*	
» » » 26	*Author*		*Auctor*	
» » » 32	*gjör*		*gör*	
» 5 » 7	*Sann-*		*San-*	o. s. v.

A har *Borgmestaren, reddad, Mackt* och *jemwäl*, B *Borgmästaren, räddad, Makt* och *jämwäl*. A har s. 5 r. 9 tryckfelet *Förfärenhet* (förfarenhet), B har tryckfelet(?) *storsta*. Därjämte saknas i A de i B sist i numret upptagna »Rättelser i föregående Ark nr 10». I B saknar såväl nr 11 som nr 12 uppgift om distributionsorten, medan däremot i A som sådan anges Lochners Boklåda.

Af nr 12 och nr 13 har A ett ex. med den mindre, B åter ett med den större stilen. Af nr 10 är det endast ett par blad, som visa dessa olika stilsorter.

Om orsaken till denna olikhet synes det mig svårt att ha någon riktigt bra gissning. Att någon strykande åtgång af dessa nummer skulle nödvändiggjort en ny upplaga förefaller inte sannolikt, och något eftertryck — som väl är förklaringen till de många trycken af exempelvis Dalins »Sagan om hästen» — är väl inte heller troligt i detta fall. Huruvida det ena trycket är sällsyntare än det andra, känner jag icke heller.

R. G:son Berg.

Digitized by Google

RECENSIONER

HALLDÓR HERMANNSSON, *Catalogue of the Icelandic Collection bequeathed by* WILLARD FISKE. Cornell University Library, Ithaca (N. Y.) 1914. 4°. VIII, 775 S.

Her foreligger i et stort og smukt udstyret Kvartbind Katalogen over Fiske's islandske Samling i Cornell-Universitetets Bibliotek, forfattet af Samlingens Bestyrer Halldór Hermannsson.

Efter hvad Forfatteren oplyser i sin Fortale var det Fiske's Hensigt at udarbejde en udførlig bibliografisk Katalog over hele Samlingen, i Lighed med hans »Bibliographical Notices». — Denne Plan har man dog maattet opgive paa Grund af de store Omkostninger og andre Vanskeligheder. Ganske vist kunde man have ønsket at Lejligheden var bleven benyttet til at udgive en Bibliografi over den samlede islandske Litteratur, hvor man f. Eks. havde sat et særligt Mærke ved de Bøger, som ikke fandtes i Cornell-Universitetets Bibliotek, og saa eventuelt i et andet Bind el. Supplement behandlet Samlingens ikke-islandske Skrifter. — Men nu har man af forskellige Grunde valgt denne Udvej, hvad der i alle Maader kan forsvares, og man maa da haabe, at der til sin Tid vil foreligge et Supplementbind fra Forf.'s Haand, behandlende islandsk Litteratur som ikke findes i Samlingen, — hvilket forøvrigt ikke er meget. Naar dette er sket, vil Island med Hensyn til Bibliografier over dets Nationallitteratur være heldigere stillet end de fleste andre Lande i Verden.

I Virkeligheden omfatter Fiske's Samling meget mere end dens Navn kunde tyde paa. Ved Katalogens Afslutning bestod den af ca. 10,200 Bind. Denne Katalog omfatter dog ikke ca. 500 Bind, hovedsagelig Runologi, idet det er Meningen at utgive et særligt Supplementbind over denne Disciplin. Samlingen omfatter først og fremmest omtrent alle Udgaver og Oversættelser af den islandske og oldnorske Litteraturs samtlige Skrifter samt det meste af hvad der er skrevet til Forklaring og nærmere Undersøgelse angaaende dem. Endvidere findes der optagne en Mængde Skrifter vedrørende den nordiske Oldtids Sprog, Religion, Historie og Kultur i videste Forstand, dog med specielt Hensyn til Island og Norge, arkæologiske og ethnografiske Værker, kort sagt omtrent alt hvad der paa nogen Maade kan tænkes at have Betydning for Studiet af islandske Forhold i videste Forstand baade i Fortid og Nutid. Der findes endogsaa i Samlingen en hel Del Værker, som ikke har

Digitized by Google

andet med Island at gøre, end at Forfatteren har laant et Sujet fra et af den islandske Oldlitteraturs Værker el. Islands Historie og behandlet det digterisk. Af ældre sjældne Værker mangler der forbausende faa, og af ikke-islandske Værker angaaende Island og Nordens tidlige Middelalder er der maaske kun et eller to Biblioteker, der i Rigdom kan maale sig med Samlingen. Naar man derimod kommer til Grænsegebeterne, almindelige Værker behandlende nordiske Æmner el. specielle Værker om de andre nordiske Lande, som sekundært ogsaa kan have Betydning for forskelligt i islandsk Litteratur, Historie og Sprog, saa savnes der en hel Del vigtige Værker, men en Del af disse vil maaske alligevel være tilstede i Biblioteket, selv om de ikke forefindes i Fiske's Samling. Der savnes saaledes en Del vigtige Tidskrifter angaaende norsk Topografi og Lokalhistorie, især fra Vestkysten — f. Eks. de som udgives af Bergens historiske Forening, Historielaget for Sogn, Hardanger Historielag osv., og jeg har ikke kundet finde der Rygh's store Værk Norske Gaardsnavne, som dog umuligt kan undværes i en saadan Samling. Af andre vigtige Værker savner jeg E. Holm's store Danmarks og Norges Historie i det 18 Aarh., den danske Udgave af Otto Jespersens Fonetik — af stor Vigtighed for Studiet af nyislandsk Udtale, Buergel-Goodwins Afhandlingar om nyislandsk Udtale i Svenska Landsmålen 1905 og 1908; Nordisk Tidskrift for Filologi synes kun at gaa til 1892, Fortsættelsen bør ikke mangle; det *danske* Historisk Tidsskrift mangler ogsaa (derimod findes det norske), men kan ikke helt undværes, da der deri findes baade Artikler om islandske Forhold og om Nordens Oldtid. — Man kunde nævne endnu flere Værker som man vilde vente at finde i iøvrigt saa fuldstændig og ypperlig Samling, men i Grunden er det uden Betydning, da man med Sikkerhed vil kunne gaa ud fra, at baade de her nævnte Værker og andre Desiderata efterhaanden vil blive anskaffede enten til selve Samlingen eller til Hovedbiblioteket, og selv om de her nævnte Værker er vigtige betyder Manglen af dem dog ikke meget i Forhold til den uhyre Mængde vigtige og sjældne Værker som Samlingen har i Forvejen.

Af Haandskrifter indeholder Samlingen ikke meget. Mærkes kan Degnen Hallgrímur Jónssons egenhændige Biografier af islandske Forfattere, et vigtigt Værk, som forhaabentlig vil blive benyttet som Grundlag for et islandsk Forfatterlexikon, da det vistnok næppe kan udgives som det er. — Endvidere findes der meget af Rafns Korrespondence, hvoraf man ogsaa maa haabe at et Udvalg til sin Tid vil sé Lyset.

Med Hensyn til selve Katalogens Indretning kan følgende bemærkes. Den alfabetiske Fortegnelse over Forfattere, anonyme Skrifter og Selskabspublikationer etc. (ordnede i en Række) optager Side 1—669. — Med Hensyn til Alfabetiseringen har Forf. vistnok fulgt de i Hovedbiblioteket anvendte Regler, hvorved æ, ä, ü, ö ikke betragtes som selvstændige Bogstaver, men indordnes i Rækken som a, u, o, og naar man ikke tænker paa dette studser man lidt ved at finde *Ælnothus* staa mellem Ordene *Almenni* og *Altdeutsche*. Derimod stilles det islandske Bogstav *þ* i Slutningen af Alfabetet, ikke

Digitized by Google

under *Th,* som man kunde have ventet. — Skrifter udgivne af Institutioner og Selskaber stilles under vedk. Institutions eller Selskabs Navn, idet dette betragtes som Forfatter, hvilket dog medfører den Ulæmpe, at naar Institutionens eller Selskabets Navn ændres, kommer Skrifterne til at staa flere Steder, saal. staar Beretningerne fra Reykjavík højere Almenskole dels Side 5 under *Almenni mentaskóli,* dels Side 339 under Skolens tidligere Navn *Lærði skóli.* Efter min Mening er British Museums Fremgangsmaade at foretrække idet der henvises fra de tidligere Navne (el. de mindre kendte) til de senere (el. mere kendte), og alle Skrifterne samles under Lokalnavne (her altsaa: *Reykjavík, Lærði skóli,* later *Hinn Almenni mentaskóli*). Men i Praxis spiller dette ikke stor Rolle, hvis der, som her, gives udførlige Kryds-Henvisninger mellem de forskellige Titler og Navne.

Forfatterne ordnes paa sædvanlig Vis efter deres Slægtsnavne, og de islandske Patronymica behandles som saadanne, naar de er fra Tiden efter ca. 1500. — Det er dog inkonsekvent ikke at behandle alle middelalderlige Forfattere éns, men Forf. stiller *Svend Aagesøn* under *Aagesøn,* medens han her, i Analogi med de andre middelalderlige Forfattere, burde have stillet ham under Døbenavnet; det er ingen Grund til særlig at behandle alene islandske Forf. fra Tiden før 1500 saaledes; de fleste Biblioteker ordner jo middelalderlige Forf. efter Døbenavne, naar der ikke foreligger et bestemt og tydligt Familienavn el. Benævnelse, som Forf. er særlig kendt under. — Med Hensyn til Navnenes Former mener jeg det er meget betænkeligt at ændre de Former, som Forfatteren selv anvender. Dette er gjort ved Navnet *Bjarnarson;* fra dette Navn (der ikke maa sammenblandes med *Bjarnason*) henvises der til den yngre og nu oftere benyttede Form *Björnsson.* Men der findes den Dag i Dag Forfattere som *aldrig* kalder sig andet end *Bjarnarson,* jeg behøver her kun at nævne Islands nuværende Biskop *Þórhallur Bjarnarson* og Folkedigteren *Símon Bjarnarson (Dalaskáld),* og de vil sikkert gaa over i Litteraturhistorien under dette Navn.

Det her anførte Navn giver et slaaende Eksempel paa Nødvendigheden af talrige Henvisninger, og som allerede anført, er Katalogen ogsaa i det hele udmærket forsynet dermed. Men en Del savnes. Saaledes vilde jeg ønske, at der blev henvist fra Stedsnavne, der fungerer som Egennavn, idet Vedkommende som oftest kaldes derved, ofte med Udeladelse af Fadernavnet, saaledes *Björn* [Jónsson] *frá Skarðsá, Bjarni* [Jónsson] *frá Vogi;* det er ikke altid sikkert, at den der skal benytte Værket, navnlig naar det er en Ikke-Islænder, altid husker Fadernavnet, medens Stednavnet som oftest vil lettere fæste sig i Erindringen. Af andre Henvisninger som var ønskelige skal her nævnes følgende: Bernard de *Reste* Side 487 til *Histoire de pêches* S. 244; *Kjær,* A. = *Kj.* J. A. J. (jfr. Side 98 og 318), det naturligste vilde her være at henvise fra de enkelte Bogstaver til det fuldstændige Navn. Side 394 mangler en Henv. fra *Magnæus* til *Magnússon,* Árni, og paa samme Maade mangler der Henv. fra *Olafsen* til *Ólafsson* (derimod findes Henv. fra *Olavius*), og fra *Vidalín* til *Jónsson,* Arngrímur (den første der førte dette Navn som

Digitized by Google

Slægtsnavn). Side 489 maa der fra *Rigsdagen* henvises til Alþing, angaaende den Dansk-islandske Kommission af 1907, idet denne Kommissions Betænkning ikke kan stilles udelukkende under den ene af de to Institutioner, hvorfra den er udgaaet; her er den stillet under Alþing alene. Side 487 kunde man ønske, at der var en Henvisning fra *Réttsýnn dómur* til *Margir réttsýnir Eyfirðingar,* da et saadant Pseudonym i Virkeligheden giver Skriftet Karakteren af et anonymt Værk. — Side 289 omtales *Söngbók* udgiven af Halldór og Benedikt Jónasson, disses Navne staar ikke paa Titelbladet og da de kun er Kompilatorer af Værket var der Grund til at sætte det som anonymt under *Söngbók* el. i hvert Fald henvise derfra til Navnene. Side 571 regnes *Skrá* yfir þjóðjarðir osv. under *Sýslufundargerðir,* uden Henvisning fra *Skrá.* Side 450 mangler Henv. fra Henri Omont, Bogen staar Side 47 under Bibliothèque Nationale; ganske vist henvises der fra Olaf Skæbne, Omonts Pseudonym. — I Overensstemmelse med *De* la litterature islandaise, Side 97 skulde man vente *Frá* Fornjóti etc. men Side 162 staar *Fornjóti, Frá* ... — Endvidere, siden Forf. ved Zeni'ernes Værk S. 645 anfører en Del Litteratur derom kunde han ogsaa her have anført det vigtigste nyere Bidrag, netop den Bog, der har bragt den endelige Løsning paa de gaadefulde Navne paa deres Kaart, nemlig A. A. Björnbos og Carl S. Petersens Værk om Claudius Clavus, hvis danske Udgave forøvrigt findes i Samlingen, medens den større og delvis omarbejdede tyske Udgave synes at mangle.

Hvad Titlernes Behandling angaar forekommer det mig, at den i det hele og store er udmærket, men af og til er de lovlig udførlige, og der medtages her adskilligt mere, end der strængt taget er nødvendigt i en Biblioteks-katalog til Identifikation af Bøgerne. — Men man bør dog her billigvis huske paa, at Fiske's oprindelige Plan, hvorefter alle Titlerne skulde optegnes ganske bibliografisk, sikkert har indvirket her, navnlig for de ældre Titlers Vedkommende. Efter mit Skøn vilde det saaledes have været fuldkommen tilstrækkeligt ved Guðm. Andréssons Lexicon Islandicum at medtage de 3 første Linjer, endende med »Dictionarium» og de fem sidste, begyndende med »... scriptum à Gudm. Andræo». Naar Forfatternavnet bruges som Ordningsord og stilles i Spidsen forekommer det mig, at man i Reglen rolig kan udelade det og den dermed følgende Sætning i selve Titlen (altsaa »forfattet af», »samið hefur» osv.). Det sparer Papir, Arbejde, Penge og Tid.

Der gives en Mængde vigtige Bidrag til Oplysninger om islandske Anonymer og Pseudonymer, unavngivne Udgivere, Oversættere og Bearbejdere. Selvfølgelig bliver der en Del tilbage. I »*Skírnir*», 1914 har Hr. Páll E. Ólason fremdraget en Del Tilføjelser, og jeg har ikke meget at føje dertil. »*Sögukarl*» Side 541, er den nylig afdøde Digter Þorsteinn Erlingsson; Digtet »Henry Stanley» Side 576 er vistnok af Þ. O. Johnson; Forfatteren til »Bjarkamál hin nýju» Side 578 er derimod *ikke* S. Blöndal. Oversætteren af Selma Lagerlöf's »Herragarðssaga» er vistnok den nylig afdøde Politiker, i sin Tid Islands Minister, *Björn Jónsson.* Naar en Oversættelses el. Bearbejdelses Titel paa Islandsk bliver forskellig fra Originalens

Digitized by Google

tilføjes Oplysninger herom, ofte højst nødvendige, da Purismen grasserer slemt ogsaa paa disse Omraader. Hvem vilde f. Eks. falde paa at »*Ivar hlújárn*» er en Oversættelse af Scott's Ivanhoe? — Men her kunde føjes en Del til, saal. Chamisso, *Æfintýrið af Pétri Píslarkrák* = Geschichte von Peter Schlemihl; Kipling, *Sjómannalíf* = Captains Courageous; Lie, Davíð skygni = Den Fremsynte(?)

Man kan endnu opregne en Del Smaating, og enkelte Ting skal ogsaa anføres her. Det vilde saaledes være naturligere, siden Snorra Edda er Snorri Sturluson's Værk, at stille dette Arbejde under hans Navn med Henvisning fra *Edda*, end under *Edda* Snorra med Henvisning fra Forfatteren. Men denslags Bagateller kan der jo være delte Meninger om. — Derimod mener jeg at Steenstrups »Normannerne» Side 547 ubetinget burde have været katalogiseret som én Bog og ikke hver Del af Værket som særlig Bog, trods de særlige Titelblade. Ved Tidsskrifter anføres i Reglen naar de fortsættes; dette er dog glemt enkelte Steder, saal. ved *Dýravinurinn* og *Stjórnartíðindi* (Samlingens Eksemplar synes at slutte med 1911, men man maa gaa ud fra at det fortsættes).

Af Trykfejl er der rent ud forbausende faa, naar man tager de store Vanskeligheder ved et saadant Arbejdes Trykning i Betragtning. Jeg er under min Gennemgang ikke stødt paa andre af Betydning end de følgende: Side 167 Freytag, . . . Translation of the *Ingor* l. *Ingo;* Side 173 Geete . . . *Forsvensk* l. *Fornsvensk;* Side 305, M. Jónsson, Rímur af Bernótusi . . . 2. útg. *endurbrœtt* l. *endurbœtt.*

Bogens sidste Afsnit dannes af en systematisk Indholdsfortegnelse, alfabetisk efter Emner.

Island faar aldrig tilfulde takket Fiske for hans Livsgerning, Stiftelsen af den Samling, der bærer hans Navn. Men at denne Samling kommer til sin Ret og gør Nytte, derfor kan man ikke mindst takke Halldór Hermannsson. De faa og ubetydelige Fejl, som man kan paavise i dette Skrift og hans øvrige bibliografiske Værker, er rent forsvindende i Forhold til de vægtige Bidrag, som de yder til Videnskabens Fremme. Indenfor den islandske Bibliografi er han bleven en Banebryder af første Rang, og hans Skrifter uundværlige for al videre Forskning paa disse Omraader.

København, i Dec. 1914.

Sigfús Blöndal.

Bidrag till en gotländsk bibliografi, samlade af W. MOLÉR. 2:a omarbetade uppl., Stockholm 1914. 8°.

Hvilken sällsynt stor hjälp en Gotlands-forskare haft af Molérs bibliografi i dess första upplaga — den har nu 25 år på nacken — det behöfver här icke ordas om. Själf kan undertecknad blott svara för de områden, som närmast angått honom, de konsthistoriska och arkeologiska med hvad därmed stått i samband, men han misstar sig väl knappast, om han uttalar den förmodan, att alla andra, som i det ena eller andra afseendet haft sina ögon

Digitized by Google

riktade på den märkliga gutaön, i centrum som den står för många grenar af svensk specialforskning — historisk som naturvetenskaplig — gjort samma erfarenheter som han och haft anledning till samma tacksamhet. Hvad det skulle varit ovärderligt, om den ägt många motstycken! Många bekymrade suckar skulle då ha blifvit sparda.

Det enda man haft att beklaga sig öfver och som ju inte kunnat undgå att inskränka arbetets användbarhet, har varit dess ålder. Hvad har inte producerats just om Gotland på de sista 25 åren! Men skadan är nu botad. Sedan en del månader tillbaka föreligga Molérs »Bidrag» i en ny, omarbetad och utvidgad upplaga, på hvilken härmed uppmärksamheten fästes.

Den första upplagans 978 nummer hafva däri utökats med 465 — till 1,443 —, sidantalet i proportion därmed, papper, omslag och utstyrsel för öfrigt äro solidare och elegantare. Annars är indelning och uppställning, så vidt med en hastig öfverblick kan kontrolleras, desamma — i kapitelregistret träffas blott en ny rubrik: Industri — likaså de ledande principerna för förteckningen af titlar på böcker och tidskriftsuppsatser. Vid de flesta af dessa meddelas mer eller mindre omfattande innehållsredogörelser och diverse anteckningar af olika slag. Af sådana böra för deras utförlighet och instruktiva innehåll särskildt anmärkas upplysningarna om originalurkunden och de tryckta editionerna af Visby-minoriternas annaler eller några af de viktigaste handskrifna samlingarna angående öns topografi och kulturhistoria (Hilfelings resejournaler, Wallins Analecta Gothlandensia, m. fl.), annat att förtiga. Glömmas skola ej heller de icke ointressanta bidrag till svensk tryckerihistoria, som meddelas i förteckningen öfver på Gotland utgifna tidningar och tidskrifter.

Hur pass fullständiga bibliografiens litteraturcitat äro, vågar anmälaren ej med full visshet afgöra, men får han sluta från de delar däraf, där han själf något så när är hemma och där föga af egentlig vikt är uteglömdt, kunna nog de amplaste loford skänkas för hela arbetets vidkommande. Den enda anmärkning, som skulle kunna resas, vore mot författarens ibland allt för stora benägenhet att — väl i utrymmets intresse — upptaga titlarna på diverse smålitteratur som appendices till vissa förteckningens hufvudnummer, där de lätt försvinna, åtminstone blott med åtskillig möda återfinnas. Det synes mig t. ex. betydligt oegentligt att af Roosvals för kännedomen om gotländsk stenhuggarkonst betydelsefulla uppsatser i »Studier öfver utställningen af äldre kyrklig konst i Strängnäs 1910», del II, blott upptaga den korta artikeln öfver den kalkformiga ikonoklastiska funttypen och med petitstil därunder meddela, att »i samma Studier har R. äfven behandlat 'Ytter-Selöfunten — ett arbete af en från Lund påverkad gotländsk verkstad' (II, s. 17—21), hvarförutom flera gotlandsfuntar beskrifvas och afbildas (t. ex. s. 6 —16)» — artikeln om Ytter-Selöfunten har minst lika stor rätt som den förstnämnda till en självständig plats i en gotländsk bibliografi, och rubriken på den ej mindre innehållsrika uppsatsen om den s. k. Magister Majestatis' ateljé är ej ens nämnd! Äfven de olika, Gotlands medeltidskonst berörande af-

Digitized by Google

snitten i den af Romdahl och Roosval utgifna »Svenska konsthistorien» kunde utförligare hafva specialiserats.

Men dessa anmärkningar inskränka blott föga den uppskattning, som rättvisligen kommer det Molérska arbetet till del, och den tacksamhet, hvarmed det måste mottagas af hvarje intresserad.

Carl R. af Ugglas.

Svensk dramatisk litteratur 1840—1913. Bibliografisk förteckning af G. WINGREN. Upsala, F. C. Askerbergs bokförlagsaktiebolag, 265 sid. 8°.

Föreliggande arbete är enligt förordets lydelse afsedt närmast för dem, som betjäna den stora allmänheten, d. v. s. man har att bedöma det icke som ett försök att åstadkomma en i bibliografiskt hänseende tillfredsställande förteckning öfver den dramatiska litteratur, som utkommit under den period arbetet omfattar, utan allenast som en hjälpreda för bokhandeln. Det måste med styrka betonas, att utgifvaren gjort särdeles klokt i att på detta sätt gå kritiken i förväg och i viss mån bryta udden af de invändningar, som man eljest kunnat rikta mot hans opus, ty bedömdt efter vanlig måttstock skulle detta med all säkerhet blifvit tämligen illa åtgånget. Man behöfver nämligen knappast mer än bläddra igenom arbetet för att finna, att det innehåller talrika missgrepp, inkonsekvenser och felaktigheter, hvilka tillsammans nog kunde motivera en ganska amper kritik. Då herr Wingren emellertid, såsom ofvan blifvit framhäfdt, synbarligen ej gör anspråk på att anses som annat än dilettant på det bibliografiska området, kan man emellertid lämna honom utom räkningen; den följande framställningen vill endast tjäna som en varning för dem, som i praktiken komma att använda hans arbete.

Först och främst må påpekas att den föreliggande förteckningen upptager åtskilligt, som dels icke har ett spår med dramatiken att skaffa, dels står i ett särdeles fjärran förhållande till densamma. Att man exempelvis på sid. 38 finner Creutz' Atis och Camilla figurera som ett drama är på goda grunder ägnadt att väcka förvåning[1]. Detsamma gäller om Jules Lemaitres roman Kungarna, hvilken öfversattes till svenska 1913 och på sid. 107 utan begriplig anledning fått komma med bland dramatiken. Att den gamle Dalsjös Plato-öfversättning upptagits får väl äfven betecknas som en öfverloppsgärning. Misstag sådana som dessa äro ju dock relativt oskyldiga, då de väl knappast missleda någon läsare. Värre är det ställdt med noggrannheten i återgifvandet af titlarna. Här skulle man kunna presentera ett vackert florilegium af missförstånd och inadvertenser. Hvad skall man tänka, då man (sid. 4) möter en titel som *Anden* från Feversham i stället för Arden från Feversham? Man kunde ju antaga, att ett rent tryckfel förelåge, men då man litet längre fram (sid. 7) träffar Asteropherus bekanta drama Tisbe upptaget på följande sätt: A s t e r o p h e r u s, M a g n u s: Olai från Arboga; En

[1] Däremot har utg. alldeles glömt bort Creutz' operatext Rustan och Mirza, hvilken Martin Lamm efter en handskrift i det Oxenstiernska arkivet på Wärnberg publicerat i *Samlaren*, årg. 32 (1911), sid. 99—130.

Digitized by Google

lwstigh comedia vidh nampn Tisbe[1], då känner man sig en smula betänksam. Bibliografiens utgifvare tror synbarligen, att dramats titel är Olai från Arboga; hur detta skall förlikas med den efteråt angifna titeln må han själf försöka utreda. Möjligen kan det hela förklaras därigenom, att han i allmänhet icke synes vara särdeles förtrogen med det latinska språket. Åtminstone uppför han Christophorus Moraeus under formen Moraeo[2] (sid. 124) och gör gärna tryckfel som Amicus veritalis (sid. 131), actus quartes (sid. 155) m. m. Äfven felaktigheter af annat slag finnas i mängder. Atterboms Fågel Blå tituleras (sid. 8) sorgespel i stället för sagospel, Isak Börk upptages (sid. 30) som författare till dramat Orpheus, hvilket tre sidor längre fram riktigt hänföres till Johan Celsius, den i Stockholmslifvet vid 1800-talets midt välbekante magnetisören Bruce Bey, som erhållit sin titel på grund af en tids tjänstgöring i den turkiska armén, omtalas (sid. 26) under namnet Bruce Berg(!), C. F. Bergstedts öfversättning af Sāvitrī betecknas som en episod ur den indiska epopén Mahablasata(!!) i stället för Mahābhārata o. s. v., flera andra exempel af liknande slag att förtiga.

Det besynnerligaste i arbetet och det som framför allt minskar eller rent af upphäfver dess användbarhet i praktiken är emellertid det egendomliga sätt, på hvilket titlarna anordnats. Det torde vara fåfängt att söka något slags system i detta. Utgifvaren har synbarligen icke alls gjort klart för sig, att man i ett bibliografiskt verk från början måste ha systematiken och dess ledande grundsatser klara för sig och att hvarje inkonsekvens på detta område i högst väsentlig grad minskar arbetets värde. Han har tvärt om ägnat endast föga uppmärksamhet åt systematiseringen. Häraf följer, att man ofta finner olika upplagor af samma verk upptagna på vidt skilda platser; sålunda möter man på sid. 50 två upplagor af Envallssons kända folkpjes Slåtterölet eller Kronofogdarne, under det att en annan upplaga af samma stycke figurerar på sid. 164. Likaså har det populära studentspexet Kärlek och död eller Mohrens sista suck blifvit placeradt på två ställen, dels under författarens namn på sid. 47, dels som anonymt på sid. 121. Ännu mera kuriösa saker än dessa kan man emellertid finna, om man ger sig litet tid att leta. Så till exempel finnes en ungdomsdram af Viktor Rydberg, som för ett par år sedan utgafs af d:r Hj. Lundgren i Ästetiska föreningens i Upsala minneskrift, upptagen under utgifvarens namn, under det att man förgäfves söker den under författarens. Polizianos Orfeo i den af Ernst Meyer utförda öfversättningen finnes upptaget ej på författarens riktiga namn utan på hans förnamn Angelo; till på köpet kan man af titelns typografiska anordning sluta sig till att herr Wingren ej varit riktigt säker på sig själf, då det gällde att skilja författarens namn och styckets titel. En parodi på Bygmester Sol-

[1] Det bör observeras, att det är Eichhorns gamla upplaga från år 1863, som omtalas på detta sätt; om den af Ernst Meyer år 1910 utgifna nya upplagan synes utgifvaren sakna kännedom.

[2] Det upptagna dramat, komedien Vitulus, är för öfrigt icke författadt af M. utan af holländaren Cornelius Schonæus; M. har blott öfversatt hans original.

Digitized by Google

ness är upptagen under Ibsens namn, alldeles på samma sätt som om han vore dess författare, under det att Molanders Ibsen-parodier stå under författarens namn utan att någon hänvisning från Ibsen vägleder läsaren. Öfver hufvud taget har utgifvaren uteslutit alla hänvisningar och lämnar åt läsaren att finna sig till rätta på egen hand. Men rekordet i besynnerlighet slår utgifvaren, då han på sid. 59 upptager ett drama af någon rysk furste vid namn Nikolaus ej under detta namn utan på bokstafven F och under ordet *Furst,* alldeles som detta tillhörde vederbörandes verkliga namn. Det är lätt att förstå, att ett arbete sammanställdt efter så egendomliga principer knappast kan blifva till något egentligt gagn i praktiskt hänseende.

De anförda profven torde ha varit tillräckliga för att visa, att den Wingrenska publikationen knappast kan anses hålla måttet, vare sig man betraktar den som ett försök i vetenskaplig bibliografi eller minskar sina pretentioner och endast bedömer den som en hjälpreda för bokhandeln. Om, såsom utgifvaren i sitt företal antyder, en ny upplaga af arbetet med tiden skulle komma till stånd, så vore det högeligen önskvärdt att materialet underkastades en noggrann genomarbetning och uppställningen af det hela från grunden reviderades[1].

Oscar Wieselgren.

Statsbiblioteket i Aarhus. Emneliste til Aarskatalog 1–8, 1906–13. Aarhus 1914. — *Otte og tyve Vandrebogsamlinger.* Aarhus 1914.

Disse to Smaaskrifter fremtræder som Led i de Bestræbelser, Statsbiblioteket i Aarhus alt i længere Tid har udfoldet til Gavn for de folkelige Bibliotekers Arbejde i vort Land. Emnelisten vil være en kærkommen Hjælp for de Bibliotekarer, der udarbejder »Ordbogskatalog» over deres Bogsamling, dette saa paatrængende nødvendige, men hidtil hos os forsømte Arbejde, hvis Gennemførelse først muliggør en omfattende Udnyttelse af et Biblioteks Indhold.

Vanskeligheden ved denne Art Katalogisering har været meget følelig paa Grund af manglende Hjælpemidler ved Valget af Emne- eller Realord og deres stringente Afgrænsning. Det store amerikanske Forbillede »List of subject headings for use in dictionary catalogs» (3 ed. 1911), der giver 5000 Hovedord, kan ikke direkte overføres til Dansk. Et fortjenstfuldt Arbejde »Norske realord» udgav Victor Smith i 1913; det omfatter henved 2000 Emneord foruden en stor Mængde Henvisninger. Statsbibliotekets Emneliste er

[1] Det har varit mig angeläget att ägna en offentlig granskning åt den Wingrenska publikationen, då jag själf skrifvit en öfversikt af de viktigaste företeelserna inom det nittonde århundradets dramatiska litteratur, hvilken tjänar som inledning till det nämnda arbetet. Denna inledning tillkom emellertid, utan att jag ägde närmare kännedom om arten af det arbete, där den skulle införas. Jag tänkte mig detta närmast som en vanlig bokkatalog, afsedd endast för praktiskt bruk inom bokhandeln; att utgifvaren syftade till en bibliografi var mig obekant, ända till dess jag fick boken i min hand. Jag vill därför använda tillfället att med styrka framhäfva, att jag icke haft det minsta att skaffa med arbetet i fråga och på intet sätt kan anses delaktig i herr Wingrens bibliografiska experiment.

Digitized by Google

noget mindre, bl. a. fordi det udelader alle Henvisninger; til Gengæld medtager det geografiske Navne, der mangler baade i det amerikanske og det norske Værk, og desuden indeholder den ikke alene den alfabetiske Liste, men ogsaa en systematisk Oversigt over Emnerne og deres Betegnelse. Da det til Grund liggende Titelmateriale kun omfatter Statsbibliotekets Bogtilvækst af udenlandsk (derunder norsk og svensk) Litteratur fra en kortere Aarrække, har det ikke kunnet undgaas, at Registeret bærer en noget tilfældig Karakter. Om adskillige Enkeltheder, f. Eks. Benyttelsen af Fremmedord, kan der tvistes. Men som første Forsøg hos os fortjener Arbejdet Opmærksomhed fra alle Interesseredes Side.

Det andet Skrift »Otte og tyve Vandrebogsamlinger» er en Fortegnelse over Indholdet af en Række Bogkasser, Statsbiblioteket paa visse Vilkaar stiller til Raadighed for Folkebiblioteker og Studiekredse ude i Landet. Hver Samling indeholder c. 20 Bind Oplysningslitteratur, dels af blandet Art, dels om bestemte Emner, f. Eks. Island, den danske Højskole, Hedesagen, dansk Malerkunst i det 19. Aarhundrede, Hedningemissionen; naar Ønske derom fremsættes, vil man ogsaa kunne faa tilsendt Samlinger af Skrifter om andre Emner. Dette Forsøg paa at sprede Kendskaben til god Oplysningslitteratur er al Paaskønnelse værd. De smaa Folkebiblioteker trænger til denne Hjælp i høj Grad og vil fremtidig ogsaa kunne faa den paa anden Maade, saaledes gennem Amtsbibliotekerne. Men en Del af de i Statsbibliotekets Boglister indeholdte Bøger er saa billige og lettilgængelige, at alle Købstadsbiblioteker selv burde anskaffe dem og derfor næppe skulde have Adgang til at laane dem fra Statsbiblioteket.

J. Årsbo.

Digitized by Google

FRÅN
BOK- OCH BIBLIOTEKSVÄRLDEN

Sverige.

Personalnotiser.

Svenska Akademien har tilldelat riksbibliotekarien E. W. Dahlgren Karl XIV Johans-priset för år 1914 för hans arbeten och förtjänster om svensk forskning och litteratur.

Den 28 dec. 1914 afled i Upsala förre läroverkskollegan i Enköping fil. jubeldoktor A. T. Rönquist i en ålder af 83 år. Vid uppnådd pensionsålder flyttade han till Upsala, där han som frivillig medarbetare en lång följd af år ägnade sina krafter i universitetsbibliotekets tjänst, hufvudsakligen sysselsatt med utarbetandet af en svensk porträttkatalog.

Den 9 jan. fyllde f. förste bibliotekarien i Kungl. biblioteket, dr. P. Beijer 70 år.

K. Maj:t har förordnat andre bibliotekarien i Lund dr. J. F. B. Hjelmqvist att fortfarande under år 1915 vara förste bibliotekskonsulent och fil. lic. K. O. L. Tynell att under samma år fortfarande vara andre bibliotekskonsulent i folkskoleöfverstyrelsen.

Föreståndaren för Stockholms stads arkiv och bibliotek, arkivarien Johan Flodmark har med utgången af februari månad af drätselnämnden beviljats afsked från sin befattning. Arkivarien Flodmark, som är född 1837, har i nära 50 år varit anställd i stadens tjänst, däraf sedan 1896 som stadsarkivarie, hvarvid han nedlagt stora förtjänster om ordnandet af stadens arkivalier och om upprättandet af ett speciellt Stockholmsforskningen tjänande bibliotek.

Till arkivarien Flodmarks efterträdare har drätselnämnden den 2 mars förordnat e. o. amanuensen vid stadsarkivet fil. kand. Gunnar Bolin, anställd vid arkivet sedan 1912.

75 år fyllde den 5 mars f. godsägaren Herman Brulin, sedan många år en högt skattad frivillig medarbetare först vid Upsala universitetsbibliotek åren 1894—1905 och därefter vid Kungl. biblioteket, där han allt fortfarande med obrutna krafter är verksam.

Svenskt biblioteksmöte i Stockholm 7—9 jan. — Sveriges allmänna biblioteksförening bildad.

Intresset för bibliotek och biblioteksverksamhet har som bekant under de senare åren varit i oafbrutet stigande i vårt land. Statsmyndigheterna ha, beträffande de stora vetenskapliga biblioteken, i betydande grad behjärtat dessas önskningar och behof genom höjande af bokinköps- och löneanslag, genom inrättande af nya ordinarie befattningar, genom bekostande af dyrbara nybyggnader eller omfattande tillbyggnads- och omändringsarbeten. De ha äfven beviljat betydande anslag åt den gren af biblioteksverksamhet, som afser såväl att tjäna folkbildningsarbetet i allmänhet som att bereda en hvar kunskapssökande person möjlighet att genom boken komma i kontakt med olika sidor af det kulturella samhällsarbetet.

Ett uttryck erhöll äfven detta starka biblioteksintresse, då i Stockholm den 7—9 januari detta år *ett svenskt biblioteksmöte* ägde rum, till hvilket representanter både för de vetenskapliga biblioteken och för öfriga biblioteksorganisationer i stort antal hade infunnit sig. Föredrag och diskussioner vid mötet behandlade hufvudsakligast frågor, som ligga inom folk- och skolbibliotekens verksamhetsområde. Såsom det viktigaste resultatet af mötet torde få betraktas bildandet af *Sveriges allmänna biblioteksförening*, hvilken enligt de interimistiskt antagna stadgarna har till mål »att främja det svenska biblioteksväsendets utveckling». Rätt att blifva medlem äga tjänstgörande och förutvarande biblioteksfunktionärer äfvensom biblioteksinstitutioner, hvarjämte som passiva medlemmar kunna upptagas personer med intresse för bibliotekssaken. Årsafgiften är 2 kr., ständig medlem betalar en gång för alla 40 kr. Föreningen sammanträder vid årsmöte, för hvilket platsen kan växla. Styrelsen består af 12 ordinarie medlemmar och 3 suppleanter. Till styrelsemedlemmar utsågos intill blifvande första årsmöte förste bibliotekarien Hulth, ordförande, bibliotekarierna Wåhlin, Grönblad och Ljunggren, läroverks-

Digitized by Google

adjunkten Lindvall, seminarieadjunkten fröken M. Geijer, bibliotekarien Fr. Nilsson, förste biblioteks-konsulenten Hjelmqvist, fröken H. Lundberg, seminarieadjunkten fröken A. Sörensen, bibliotekarien Helmer och folkskolläraren C. A. Ljungberg, samt till suppleanter seminarieadjunkten fröken E. Eurén, folkskolläraren Stålfelt och bibliotekarien Adde. Mötets förhandlingar komma att publiceras i Tidskrift för det svenska folkbildningsarbetet.

Frågan om bildande af en svensk biblioteksförening, närmast för att sammansluta tjänstemännen vid de vetenskapliga biblioteken i Sverige, har upprepade gånger varit bragt under diskussion inom intresserade kretsar, men af olika anledningar har något praktiskt resultat icke härur framgått. Om den nu bildade »Sveriges allmänna biblioteksförenings» framtida verksamhet och om dess lifskraft i den form föreningen nu erhållit, är det naturligtvis för tidigt att yttra sig. Till försvar för att föreningen inom sig rymmer element med så olika kvalifikationer som nu är fallet, må framhållas, att det otvifvelaktigt är till nytta för biblioteksarbetet i dess helhet i vårt land, om representanter för så vidt skilda grenar af detta arbete genom en dylik sammanslutning få en fördjupad förståelse för olika sidor af biblioteksmannens kall och af rikedomen på uppgifter inom hans verksamhetsfält.

Gustaf Adde.

Folkbiblioteksväsendet. K. M:t har af förslagsanslaget till understödjande af folkbiblioteksväsendet beviljat Folkbildningsförbundet i Stockholm 8,800 kr., Sveriges storloge af I. O. G. T. 2,000 kr., Sveriges folkbildningsförbund 600 kr., Centralbyrån i Lund för populära vetenskapliga föreläsningar 1,500 kr. samt folkbiblioteket i Luleå 1,200 kr.

Läroverksbibliotekens organisation.

Läroverksöfverstyrelsen har i skrifvelse till regeringen gjort hemställan om ändring i läroverksstadgans § 159, hvilken par. berör biblioteken vid de allmänna läroverken. De lärare, som tjänstgöra som bibliotekarier, ha i regeln icke erhållit något slags utbildning för denna verksamhet, under det att den därtill hörande tekniken i senare tid, särskildt på vissa ställen i utlandet, nått en hög grad af utveckling. Under sådana förhållanden vore det ej förvånande, om läroverksbiblioteken, af hvilka åtskilliga i vårt land innehölle värdefulla skatter, ej medförde på långt när det gagn, som skulle af dem kunna hämtas, och detta ehuru många bibliotekarier med oegennyttigt intresse offrade mycken tid på skötseln af sina bibliotek. Åren 1908 och 1910 anordnade öfverstyrelsen kurser i biblioteksteknik. Att dessa kurser, åtminstone i någon mån, verkat till gagn för det med dem afsedda ändamålet, en bättre och ändamålsenligare skötsel af läroverksbiblioteken, torde ej vara tvifvel underkastadt. Då emellertid endast ett jämförelsevis litet antal lärare deltogo i kurserna och åtskilliga af deltagarna nu ej tillhöra läroverken eller tjänstgöra som bibliotekarier, har öfverstyrelsen ansett lämpligt att utfärda råd och anvisningar angående skötseln af biblioteken. Såsom sakkunniga i detta afseende hafva hos öfverstyrelsen tjänstgjort fru Valfrid Palmgren Munch-Petersen, Köpenhamn, bibliotekarien C. A. Grönblad, lektor E. Brate och adjunkten A. F. W. Lindvall samt förre läroverksrådet N. G. W. Lagerstedt. De sakkunniga ha utarbetat en närmare motivering för den föreslagna ändringen i läroverksstadgan, innefattande förtydligande af förut befintliga bestämmelser af bibliotek-teknisk natur, gående ut på att bringa läroverksbibliotekens skötsel i närmare öfverensstämmelse med det moderna biblioteksväsendets fordringar, hvarjämte ökadt utrymme beredts åt enskildt initiativ vid bokinköp.

Stockholm: Riksarkivet.

Meddelanden från Svenska Riksarkivet, N. f., I: 33—35, utkommo i december 1914 och innehålla *Riksarkivariens årsberättelse för 1913*, *Handlingar rörande arkivväsendet* och under afdelningen Smärre utredningar uppsatser af doktor Bertil Boëthius *Johan Adler-Salvius' papper i riksarkivet* och af amanuensen Erik Malmsten *Anteckningar om Svea hovrätts arkiv.*

Af *årsberättelsen* framgår, att riksarkivets ordinarie *tillväxt* genom leverans från Kungl. Maj:ts kansli uppgick till 1,031 volymer. Den extraordinarie tillväxten utgjorde 51 volymer jämte 153 kartor, utgörande landtmäteristyrelsens samling af riksgränskartor. Såsom deposition har öfverlämnats B. E. Hildebrands och Hans Järtas brefväxling 1834—1847, som för arkivets historia från 1837 är af stort intresse. Riksarkivets bibliotek ökades med 710 trycksalster.

Antalet *forskningsbesök* steg 1913 till 9,214, däraf högsta antalet (1,005) under juli och lägsta (622) under mars, af 558 besökare, däraf 44 utlänningar. Antalet till forskning framtagna volymer utgjorde 12,876.

Under 1913 ha bl. a. följande arbeten utförts i arkivet. Af vidlyftigare ordningsarbeten har ordnandet af riksgäldskontorets, upphandlingsdeputationens, kontributionsränteriets och Svea hofrätts arkiv afslutats. Öfver kansliets tjänstemän har en alfabetisk förteckning äfven omfattande tjänsteför-

Digitized by Google

teckningar för perioden 1620—1801 uppgjorts. En undersökning af fögderiindelningen i Sverige 1540—1630 har igångsatts. Dess upphofsman förste arkivarien J. A. Almquist har härom i »Bibliografiska undersökningar, festskrift tillägnad Claes Annerstedt» publicerat en afhandling *Fögderiindelningen i Sverige 1540—1628 och kammararkivets landskapshandlingar,* hvari lämnas en intressant orientering rörande nämnda undersökning, som hittills omfattat Finland, Norrland och delar af Svea- och Götaland. Almquist visar huru med stöd af kammararkivets länsregister, af hvilken serie de äldre gå tillbaka till 1540, jämte förläningsregister och beställningsregister det är möjligt att få till stånd en verklig öfversikt öfver fögderiindelningen, och huru den växlade år från år ända sedan 1540. Det har förut synts hopplöst att ur det till synes stora virrvarret kunna nå till en verklig öfversikt. För Uppland meddelas en detaljerad redogörelse 1540—1628 för fögderierna äfvensom förteckning på fogdarna. En ypperlig karta underlättar öfversikten häraf. Almquists resultat äro af största vikt för den svenska lokalförvaltningens historia. Slutförd kommer den af honom påbörjda utredningen att i själfva verket gifva den svenska länsindelningens historia. Med utgångspunkt från den af Collijn utförda undersökningen af kammararkivets äldre pergamentsomslag tar Almquist till orda i den aktuella frågan om ordnande af de s. k. årshandlingar och framhåller önskvärdheten af att räkenskaperna ordnas efter fögderier. — De genom riksarkivet verkställda »Utredningar angående statens mark och tomter i Stockholm» hafva numera till största delen afslutats. Under 1913 utkommo »Helgeandsholmen och Norrström» af L. M. Bååth (86 sid. + 3 kartor) och »Norrmalm: I» (201 sid. + 27 kartor) innehållande utredningar af riksarkivarien Hildebrand samt arkivarierna S. Bergh och L. M. Bååth.

Af arkivets publikationer utkom 1913 af *Konung Gustaf I:s registratur* under redaktion af J. A. Almquist del XXVII (1557), under 1914 har del XXVIII (1558) utkommit. Af *Svenska riksdagsakter* senare serien under redaktion af Th. Westrin utkom under 1914 andra delen af »Rikets ständer och sekreta utskottets brev till Kungl. Maj:t» omfattande riksdagen 1726—1727.

Bland Handlingar rörande arkivväsendet märkas landsarkivariernas rapporter rörande inspektion af lokala arkiv, vid hvilka äfven uppmärksamhet fästes vid befintligheten af äldre tryckalster. B. Boëthius' uppsats om Salvius' papper lämnar en intressant skildring af nämnda samlings proveniens. Efter Salvii änkas död ärfdes papperen af hennes anförvanter och hamnade hos olika medlemmar af släkten Keffenbrinck och dess adliga gren Rehnsköld. Från dem kommo de genom gåfva till presidenten i Wismar A. von Balthasar. Under den tid denne ägde samlingen underkastades den en ingående nyordning af den kände urkundsutgifvaren J. C. Dähnert. Af Balthasar skänktes samlingen till C. F. Fredenheim, och från dennes dödsbo kom den till riksarkivet såsom Boëthius framhåller troligen under hand inköpt af Gustaf IV Adolf. Utom den samling, som Fredenheim innehade, består Salvii samling äfven af tillskott från andra håll. Genom J. F. König inköptes 1754 6 volymer koncept af Salvius och dennes sekreterare G. Keller, som tidigare försålts på auktion i Hamburg. Såsom bilagor meddelar Boëthius en förteckning öfver samlingen af J. F. Keffenbrinck från 1747 samt sammandrag af J. C. Dähnerts och arkivarien Sondéns förteckningar.

Amanuensen Erik Malmstens Anteckningar om Svea hovrätts arkiv lämna en redogörelse för leveranserna af hofrättens arkiv till riksarkivet och under rubriken: Luckor i hofrättens arkiv redogöres för den hårdhändta gallring af arkivalierna, som företogs under 1860- och 1870-talen. Gallringsarbetet skedde efter högeligen subjektiva grunder; af de inkomna akterna skulle endast bevaras hvad som var af vikt för forskningen, en nog så tänjbar grundsats Serierna af de obundna akterna såväl i civil- som kriminalmål äro numera fragmentariska, under det att de bundna äldre serierna bevarats. Ett sammandrag af den af Malmsten uppgjorda arkivförteckningen har tryckts såsom bilaga.

Af Meddelanden från Svenska riksarkivet andra serie, som äfven kan behandlas såsom självständiga publikationer, har nyligen utkommit andra häftet af förste arkivarien J. A. Almquists *Kommerskollegium och riksens ständers manufakturkontor samt konsulsstater.* Arbetets första häfte, innehållande en på djupgående studier grundad synnerligen värdefull öfversikt af kollegiets organisation till 1809, utkom 1912. Det nu utgifna häftet framför denna till 1914. Af särskildt intresse är det kapitel, som behandlar perioden 1809—1831 och de förslag, som under denna tid väcktes till förändring i hela centralförvaltningen. Indragning af kommerskollegium föreslogs redan 1809 af friherre C. Hamilton, som önskade en centralstyrelse för hela den inre hushållningen inom riket. Kollegiets chef J. Liljencrantz kritiserade i ett principuttalande 1811 hela kollegieorganisationen. För den betydelsefulla 1819 års kommittés förslag och de många uppslag det innehöll lämnas en ingående redogörelse. Förslaget om en »konselj» vid statssekreterarens sida af »erfarne handlande

Digitized by Google

och slöjdikare» t. ex. betecknade i viss mån en anknytning till idéer, som, såsom förf. anmärker, voro lika gamla som kollegium självt. Jämte framställningen af organisationen innehåller arbetet förteckningar öfver kommerskollegiets och manufakturkontorets samt konsulstatens tjänstemän från 1637—1914. Detta matrikelverk, som är afsedt att för de inhemska tjänstemännen fullständigas genom tjänsteförteckningar, är utaf stort värde för den administrativa historien liksom för alla, som ha anledning att ur en eller annan synpunkt mer eller mindre tillfälligt syssla med eller söka en uppgift om någon tjänsteman i äldre eller nyare tid inom kollegiet. Verkets afslutande häfte, som skall innehålla tjänsteförteckningarna liksom ett sammandrag af förteckningen öfver kommerskollegii arkiv, torde utkomma under innevarande år. *Erik Naumann.*

Till Riksarkivets historia.

Arkivarien dr. S. Bergh har under längre tid varit sysselsatt med forskningar rörande riksarkivets historia. I *Ord och bild*, h. 1 innevarande år, har han under titeln *Två olyckliga episoder i riksarkivets historia* gifvit prof på de resultat, hvartill han nått. Riksarkivets organisation går tillbaka till 1618 års kansliordning, där en särskild sekreterare omtalas som arkivets chef. De åligganden, som där angifvas, öfverensstämma anmärker förf. med dem, som än i dag tillhöra ett arkiv, såsom vården och ordnandet af handlingarna, registrering, och hvad som 1618 kallades att »öfuerse och öuerläsa» dem för att kunna lämna erforderliga uppgifter. För arkivets ordnande voro ändamålsenliga lokaler af nöden och sådana skapades i en 1641—1643 särskildt för arkivet uppförd byggnad i Stockholms slott. Genom studium af slottsräkenskaperna och noggrann kännedom om det gamla slottet kan Bergh om denna arkivlokal lämna ingående uppgifter. Studiet af de bevarade förteckningarna, främst dem, som uppgjorts af Erik Runell, adl. Palmskiöld, under åren 1651—1686 arkivsekreterare, möjliggöra att lämna en skådlig skildring af arkivets ordning under 1600-talets senare hälft. Runells ordningsprincip bestod i att skapa särskilda arkiv för de olika kungarna och att på dem fördela såväl urkunder som handlingar. I skåp med litterasignering var under 1690-talet hela det dåvarande arkivet ordnadt i den två våningar omfattande arkivlokalen, i den öfre våningen handlingarna före 1654. Vid slottsbranden 1697 var det naturligen lättare att rädda handlingarna i den nedre våningen, som låg jämsides med marken, under det att af dem, som funnos i den öfre blott vissa betydelsefulla serier, såsom registraturet, rådsprotokollen m. m. räddades, under det att en del af det samma, det utländska registraturet liksom urkunderna, traktater, riksdagsbeslut, till stor del försvann. Den stora eldsvådan icke blott förstörde enligt Luxdorphs af Bergh vitsordade uppgift $^2/_3$ af riksarkivet utan bragte äfven återstoden i en betänklig villervalla. För en stor fara utsattes arkivet, då det 1713 fördes till Örebro. Den skuta, på hvilken arkivet fraktades, höll på att sjunka på Hjälmaren. Handlingarna räddades, men en del af dem utsattes för Hjälmarvattnets mindre gynnsamma inflytande. Berghs uppsats visar hvilka betydande resultat han lyckats nå. Den svenska arkivhistoria, hvarmed Bergh är sysselsatt, afvaktas med spänning af svenska historici.

Erik Naumann.

Kungl. Musikaliska Akademiens bibliotek.

En kort beskrifning på K. Musikaliska Akademiens biblioteks uppkomst efter Akademiens instiftande år 1771 och dess utveckling intill år 1889 finnes införd i C. M. CARLANDER, *Svenska Bibliotek och Exlibris*, uppl. 2, del I, sid. 66 ff. Till den i slutet af nämnda uppsats förekommande förteckningen öfver bibliotekarier är att tillägga, att efter F. A. Cronhamn, som afled år 1897, följde amanuensen vid Kungl. biblioteket i Stockholm, dr Mauritz Boheman, hvilken innehade bibliotekariebefattningen vid Akademien samtidigt med sin amanuenssyssla vid KB till sin död år 1908. Nuvarande innehafvaren tillträdde befattningen såsom tillförordnad under företrädarens sjukdom år 1907 och efter B:s död följande året såsom ordinarie.

Som af förenämnda uppsats framgår, hade biblioteket hufvudsakligen genom ett stort antal gåfvor vuxit till ett betydande omfång redan vid den tidpunkt, då sagda redogörelse slutar. Sedan dess har detsamma ytterligare förkofrats till allra största delen — liksom förut — genom större och mindre donationer, men jämväl, fr. o. m. år 1908, då Akademien för första gången erhöll ett af riksdagen beviljadt årligt anslag af 1,000 kronor, genom inköp af musikalier och böcker. Antalet volymer, respektive häften, torde nu kunna uppskattas till öfver 300,000, och den sammanlagda längden af hyllor, på hvilka de olika verken i stående ställning — dels fritt, dels i kartonger — förvaras, öfverstiger 550 meter.

Katalogiseringen af samlingarna är, såsom man kan vänta, då biblioteket under största delen af dess tillvaro saknat något som helst anslag, ytterst ofullständig. Dr Boheman lät år 1905 trycka en förteckning på samlingarna af operor, sångspel och dylika verk i partitur och klaverutdrag. Han på-

Digitized by Google

började jämväl utarbetandet af en katalog öfver samlingen af musiklitteratur (musikteori, musikhistoria o. d.), hvilket arbete fortsattes och slutfördes af efterträdaren; denna katalog utkom från trycket år 1910.

Sedan länge ha bibliotekets lokaler varit alldeles otillräckliga, och olägenheterna af trångboddheten blifva för hvarje dag alltmera kännbara. Akademien har i flera år sträfvat efter att få en ny byggnad för sitt läroverk, konservatoriet, samt i sammanhang därmed för sitt bibliotek. För bibliotekets vidkommande är en snar lösning af byggnadsfrågan ett lifsvillkor.

Enligt gällande instruktion, fastställd år 1908, hålles biblioteket i regeln öppet hvarje hvardag under pågående undervisning vid konservatoriet, d. v. s. tiden 15 jan.—31 maj samt 1 sept.—15 dec., äfvensom en gång i månaden under sommarmånaderna och en gång under julferierna. Sammanlagda tiden för öppethållandet är för hvarje vecka utan någon helgdag 10 timmar.

Här följer en statistik öfver bibliotekets verksamhet under 10-årsperioden 1905—1914 (för konservatoriets räkning utlämnade orkester- och körverk äro här icke medräknade).

År	Nyförvärfvade verk	Besökande	Utlånta vol., resp. häften
1905	389	365	1,035
1906	101	416	438
1907	645	373	1,018
1908	1,137	463	2,481
1909[1]	1,061	658	4,033
1910	731	1,031	5,100
1911	480	1,264	8,251
1912	1,059	1,606	7,703
1913	1,066	1,524	8,141
1914	948	1,423	9,179

C. F. Hennerberg.

Lund: Universitetsbiblioteket.

Nya donationer. Enligt en af professor M. V. Odenius i lifstiden uttalad önskan har biblioteket af hans efterlefvande maka, fru Paulina Odenius, f. Brink, fått mottaga alla de böcker ur den aflidnes boksamling, det önskade förvärfva, hufvudsakligen i medicin, till ett antal af ca. 450 jämte ett par hundra broschyrer. Redan under sista delen af sin lefnad hade professor O. vid flera tillfällen till biblioteket skänkt värdefulla delar af sin egen boksamling.

[1] Under åren 1908 och 1909 förvärfvade biblioteket från herr Pontus Palmén i Borås dels såsom gåfva, dels genom köp en stor samling instrumentalmusik, hufvudsakligen ensemble- och orkestermusik. Sammanlagda antalet nothäften utgjorde 16- à 17,000.

Fru Angelica Svanberg, f. Tornberg, har till biblioteket öfverlämnat sin framlidne faders, den berömde orientalisten och numismatikern professor C. J. Tornbergs († 1877) efterlämnade bref från svenskar, tillsammans inemot 700 bref, de äldsta från början af 1830-talet. Bland korrespondenterna märkas: J. G. Agardh, Elias Fries, C. A. Hagberg, B. E. Hildebrand (nära 200 bref), H. G. Lindgren, G. Marklin, E. M. Olde, J. H. Schröder (ett femtiotal), G. A. Sparre, A. N. Sundberg, C. Säve, O. Tullberg, L. Wiede. Professor Tornbergs korrespondens med utländska lärde skänktes redan kort efter hans död till biblioteket, dit äfven hans vetenskapliga manuskript vid olika tillfällen öfverlämnats.

R. A.

Upsala. Universitetsbiblioteket.

Värdefull donation. Nuvarande innehafvaren af Leufsta fideikommiss, friherre Louis De Geer, har som gåfva till universitetsbiblioteket i Upsala öfverlämnat de samlingar i naturvetenskap och biografi, tillhörande Leufsta bruks bibliotek, som aflidne friherre Carl De Geer med sitt kända intresse för det naturvetenskapliga facket åstadkommit alltifrån 1868 och hvilka jämte en rikhaltig kollektion af humaniora bildar en särskild afdelning i det gamla fideikommissbiblioteket. Detta af friherre De Geer hopbragta bibliotek i sin helhet räknade redan år 1905 öfver 5,000 volymer, och hvad som nu tillfaller universitetsbiblioteket skall enligt gåfvovillkoren sammanhållas till en särskild afdelning och bära friherre Carl De Geers namn.

Byggnadsarbetet vid Upsala universitetsbibliotek fortgår efter fastställd plan. Den bakre flygelns förlängning och den nya läsesalsbyggnaden äro uppförda och under tak. Inredningen af våningen 2 tr. upp, den gamla Carolinasalen jämte hörnrum, är afslutad, och flyttningen dit upp af hela bokförrådet i hufvudbyggnadens bottenvåning, omfattande svenska afdelningen, handskriftsafdelningen, paleotyp- och musiksamlingarna och samlingen af utländska dissertationer och program, är omedelbart förestående, hvarefter bottenvåningens entresolering och nyinredning skall sättas i verket för att, enligt planen, vara fullbordad inom året. Den nya elektriska hiss, som löper genom byggnadens sydvästra hörnrum, är färdig att jämte den gamla hydrauliska hissen tagas i anspråk för flyttningen.

I *Rivista delle Biblioteche e degli Archivi,* Anno 25 (1914): num. 5—6 fortsätter amanuensen P. Högberg sin förteckning på *Manuscrits italiens dans les bibliothèques Suédoises,* nr 22—39.

Digitized by Google

Svenska Vitterhetssamfundet.

Af styrelsens berättelse för år 1914 framgår, att samfundet äger 655 ledamöter, bland hvilka 70 »ständiga»; att det åtnjutit 3,000 kr. i statsunderstöd, beviljadt af 1913 års riksdag; att tillgångarna den 31 dec. 1913 utgjorde kr. 18,554:62, och att årsmötet hölls den 30 maj 1914.

Styrelsen består af professorerna Karl Warburg och Otto Sylwan, ordförande och vice ordförande, bibliotekarien vid Svenska Akademiens Nobelbibliotek C. Grönblad, sekreterare, grosshandlaren Hjalmar Wijk, kassaförvaltare, samt professorerna G. Cederschiöld, A. Noreen, E. Tegnér och Evert Wrangel, docenterna Ruben G:son Berg och Martin Lamm, Svenska Akademiens ständige sekreterare Karlfeldt och fil. dr. V. Söderberg. I redaktionsnämnden sitta professorerna Sylwan och B. Hesselman, bibliotekarien Grönblad, docenten Anton Blanck och rektor Josua Mjöberg.

Samfundet har under sin verksamhet från och med år 1910 utgifvit följande publikationer: Dalins »Then swänska Argus», redigerad af Hesselman och Lamm, komplett 1915; Stagnelii samlade skrifter, redigerade af docenterna Böök och Lindqvist, komplett 1915; Lucidors samlade dikter, redigerade af lektor F. Sandwall, kompletta 1915; och h. 1—3 af Leopolds samlade skrifter, redigerade af lektor K. Fredlund.

Nya ledamöter kunna erhålla dessa publikationer mot erläggande af respektive årsafgifter, 6 kr. för 1910, efter detta år 10 kr. pr år. Ständig ledamot erlägger i ett för allt kr. 200. Anmälan om inträde mottages af sekreteraren, adress Nobelbiblioteket, Stockholm.

Danmark.

Underbibliotekar ved Universitets-Biblioteket cand. mag. Axel Garboe erhvervede sig den 4 Februar Doktorgraden ved en Afhandling om Ædelstene og deres kulturhistoriske Betydning i det 17de Aarhundrede.

Auktionen over Pastor A. Jantzens alsidige udmærkede Bibliotek, der talte 9,084 Numre, begyndte den 26 Februar og sluttede den 6 Marts. Medens den theologiske Litteratur blev solgt for ganske smaa Priser, blev Resten af Samlingen gennem livligt Køb fra Norge och Sverige godt betalt. Auktionen indbragte omtrent 10,000 Kroner.

Det danske Sprog- og Litteraturselskab, som i sin korte Levetid allerede har udfoldet en ganske imponerende Virksomhed, har atter ladet høre fra sig ved Udgivelsen af tre Arbejder: »Danske Viser» III, »Johannes Ewalds Samlede Skrifter» II og »Rævebogen» 1ste Halvbind. Med sidstnævnte paabegyndes den første kritiske Udgave af Herman Weigeres danske Oversættelse af »Reineke Vos». Det er den ældste danske Oversættelse af dette Reformationstidens største og betydeligste satiriske Digt, trykt i Lübeck af Jörgen Richolff i Aaret 1555. Som Grundlag for Oversættelsen har Weigere benyttet den plattyske Udgave trykt i Rostock af Ludwig Dietz i 1539. Denne »Skarnsbog», som Arild Hvitfeldt kalder den, og hvis Udgivelse Oversætteren med en vis dristig undskyldende Hentydning til Bibeloversættelsen af 1550 motiverer med »at man aff mange och atskillige Bøger kan haffue større och mere forstand end aff en aleniste», kommer nu til at foreligge i en Mønsterudgave ved Niels Møller. Teksten udstyres med Faksimiler af de originale Træsnit, og et bebudet Tillægsbind vil bringe en fuldstændig Kommentar til Digtet, deri indbefattet det tekstkritiske Apparat, Varianterne fra Udgaven fra 1656 og en noget senere Oktavudgave, Bibliografi og Litteraturhistorie og endelig en fuldstændig Ordbog, der udarbejdes af Professor Kr. Sandfeld Jensen.

Med det tredie Bind af »Danske Viser» er Teksten afsluttet, og Udgaven bliver derved af betydeligt mindre Omfang end oprindelig beregnet. Bindet optages helt og holdent af de lyriske Viser, der alle er hentede fra Adelsvisebøger, og hvoraf ingen tidligere har været trykt. De staar ligesom i andet Bind baade i poetisk Henseende og fra Indholdets Side betydelig over de fleste af dem, der er udgivet i det første. Ogsaa Rævebogen er udgivet i det samme smukke Udstyr som Selskabets tidligere Publikationer. Der er fra forskellige Sider bleven anket over, at disse Udgaver var for smukke, trykt i for smaa Oplag og saa kostbare, at kun Bibliofiler kunde købe dem. En saadan Anke beror paa en Misforstaaelse. Udgivelse af billige populære Skrifter er ikke Selskabets Opgave, og Carlsbergfondet kan ikke anvende sine Penge dertil, det bliver et Forlags Opgave. Og man kan haabe paa, at et Forlag vil tage Risikoen ved at give en billig Udgave af enkelte af de af Selskabet udgivne Ting.

Salmonsens illustrerede Konversations-Leksikon skal nu udkomme i 2den Udgave, idet 1ste Udgave i nogle Aar har været udsolgt. Det første Bind *A—Arbejdergilder* er kommet og viser sig i noget mindre Skikkelse end tidligere, men samtidig udstyret med adskillig mere Illustrationsstof, hvoraf en Del er tegnet til Værket af danske Kunstnere. Det vil være komplet i 20 Bd. og skal udkomme med 2 Bind om Aaret.

Digitized by Google

Aarhus: Statsbiblioteket.

Til Brug for sine Laanere, der for Størstedelen bor udenfor Aarhus By, har Statsbiblioteket udsendt to nye Fortegnelser, et Katalog over fremmed Skønlitteratur, I. Fransk Skønlitteratur, og Katalog over Udvalg af nordisk Oplysningslitteratur, 5. Aands- og Samfundsvidenskaber (undt. Historie). Førstnævnte er baseret paa den Litteratur, Biblioteket har modtaget dels fra den opløste Fransk-akademisk Forening, dels fra den i 1910 dannede »Forening til Indkøb af Skønlitteratur paa fremmede Sprog». Kataloget er delt i Tidsperioder og klart og overskueligt ordnet, men Litteraturen er kun for det 19de Aarhundrede nogenlunde godt repræsenteret. Det andet Katalog afslutter Serien »Nordisk Oplysningslitteratur», men er stærkt begrænset, da det kun medtager dansk og norsk Litteratur.

Norge.

Aarsberetninger for 1913/14 foreligger trykt for *Bergens offentlige bibliotek* og *Deichmanske bibliotek* i Kristiania. Det sees at begge biblioteker lider under høist uheldige pladsforhold, Kristiania-biblioteket i en gammel leiegaard, dets kollega i Bergen i 2den etage over en kjøtbasar. Det er nok det sidste bibliotek som for tiden er værst stillet, men saa har det til gjengjæld utsigt til inden faa aar at faa flytte ind i en egen bygning, som vil bli en seværdighet i byen. Det er en av vore første arkitekter, professor Nordhagen, som har git tegninger, og grundmuren er allerede færdig. Bergens bibliotek omfattet $^1/_7$ 1914 121,415 bind, hvorav ca. 30,000 er katalogiseret i en moderne seddelkatalog og klassificeret efter Deweys system. Det samlede hjemlaan av bøker beløp sig til 150,418 bind, hvoraf 64,23 % skjønliteratur. Utlaan av musik utgjorde samtidig 1,776 bind, utlaan til blinde 38 bind. Besøket paa læsesalene naadde 72,589, hvorav 11,469 faldt paa de voksnes læseværelser. Resten faldt paa tre barnelæsesaler. To slike er indrettet i nybyggede folkeskoler. Biblioteket har drevet utsendelse av vandreboksamlinger til foreninger, skoler o. a. institutioner som har ytret ønske derom. — Det Deichmanske biblioteks aarsberetning, som er ledsaget av et særdeles godt billede av den avdøde bibliotekar Haakon Nyhuus, viser at bindantallet i samlingen var gaat op til 126,638 bind. Utlaanet var 520,823 bind, hvorav 70,74 % skjønliteratur. Besøket paa centralbibliotekets læsesal for voksne var 88,898 og paa barnelæsesalen sammesteds 32,122. For filialerne føres ikke saadan statistik. I løpet av vaaren blev aapnet en ny filial med læsesal og utlaan for voksne og barn i en kommunal bygning i bydelen Grønland. Foruten kontorrum optar filialen en med galleri forsynet sal paa 200 kvadratmeter. Skillet mellem de forskjellige avdelinger dannes av fritstaaende reoler og skranker. (Et interiør er gjengit i aarsberetningen.) Grünerløkkens filial, som før er omtalt her i tidsskriftet (1914, s. 305), blev først aapnet for publikum oktober 1914. Det Deichmanske bibliotek gik i aarets løp over til maskinskrift i al katalogisering og har til dette bruk bestemt sig for Underwood skrivemaskine. Foreliggende aarsberetning er ledsaget av en kort bibliografisk fortegnelse over bibliotekets publikationer 1790—1914. Fortegnelsen, som dog ikke medtar aarsberetninger, omfatter 38 nummer.

Bibliotekkurser beregnet paa bibliotekarer og assistenter ved de norske folkeboksamlinger har i beskeden maalestok været avholdt siden 1911. Dette aar fik bibliotekar Kildal istand et sommerkursus i Bergen med 9 forelæsninger i biblioteksstel og ledsagende praktiske øvelser. Litt senere blev en tilsvarende undervisning indført ved lærerskolerne i Holmestrand og Hamar. Sommeren 1912 lykkedes det at faa faget indført ved 4 almindelige lærerkurser, i Trondhjem, Førde, Holmestrand og Eidsvold. Paa førstnævnte kursus blev ialt 22 timer anvendt til undervisning i biblioteksstel. De andre kurser var noget kortere. De gode erfaringer fra disse forsøk ledet til, at der 1914 blev ydet en særskilt statsbevilgning paa 1,200 kroner til et bibliotekkursus i Kristiania. Dette blev avholdt ved det Deichmanske bibliotek 8.—21. juli, midt i den værste sommerhete, og omfattet ialt 58 timer. Fagene var følgende: Almindelig bibliotekhistorie samt Norske folkebibliotekers historie og organisation (2 timer, bibliotekar Fischer). Biblioteklokale og inventar (3 timer, bibliotekar Arnesen). Filialer, ombytte av bøker (1 time, Fischer). Katalogisering (22 timer, frk. Marie Johnsen, utdannet ved biblioteksskolen i Albany). Klassifikation (18 timer, Arnesen). Bokbind (2 timer, P. Næss). Utlaansvirksomhet (3 timer, underbibliotekar T. Aalheim). Referansearbeide (1 time, Fischer). Folkebibliotekenes arbeide for barn og ungdom samt Folkebibliotekene og skolen (2 timer, frk. Bolette Christiansen, utdannet ved bibliotekskolen i Albany). Folkebibliotekenes forbindelse med folkeakademier, ungdomsforeninger og studiecirkler (1 time, Fischer). Boktrykkerkunstens historie (2 timer, sekretær B. A. Wium). Undervisningen foregik væsentlig gjennem forelæsninger undtagen i katalogisering og klassifikation hvor der stadig blev git opgaver hvis gjennemgaaelse optok adskillig av tiden. Et litet kompendium blev trykt for at tjene som grund-

Digitized by Google

lag ved undervisningen i klassifikation (*Bøkernes opstilling og nummerering.* Med et uttog av Dewey's decimalklassifikation. Utgit av Kirkedepartementet ved Arne Arnesen. Kra. 1914. 27 s. 8). — Der hadde meldt sig 58 deltagere til kurset, men av hensyn til undervisningen optok man bare det halve antal. 20 av deltagerne hadde offentlig stipendium. Kirkedepartementets sakkyndige, stortingsbibliotekar Fischer, utførte den væsentlige del av arbeidet ved kursets planlæggelse.

Paa *jubilæumsutstillingen* i Kristiania 1914 hadde de norske folkeboksamlinger faat sig overlatt et rum paa 30—40 kvadratmeters gulvflate. Dette var indrettet som bibliotek og var tænkt som forbillede for en mindre folkeboksamling. Foruten inspektørens skrive- og ekspeditionsbord var der opstillet læseborde og et utvalgt bibliotek paa 2,200 bind med tilhørende seddelkatalog. En liten avdeling av lokalet var beregnet paa barn. Væggene utenom reolerne var dækket av karter, grafiske fremstillinger, fotografier og tegninger til belysning av de norske folkeboksamlingers historiske utvikling og nuværende stilling. En tabel viste f. eks. at der i 1830 fandtes ca. 50 statsunderstøttede folkeboksamlinger i Norge mot 945 i 1913. Pengebidragene til boksamlingerne var ifølge en anden tabel steget fra kr. 22,000 i 1876 til kr. 306,000 i 1913. Samlingernes bindantal, som forresten er vanskelig at beregne korrekt, er vokset fra ca. 10,000 i 1837 til ca. 840,000 i 1913. Paa et stort Norgeskart var alle eksisterende folkeboksamlinger avsat ved farver. — Den komitė som ordnet med utstillingen (bibliotekarerne Fischer, Arnesen og fru Martha Larsen) utgav samtidig et agitationsskrift for bibliotekssaken. Det blev bekostet ved en gave av en anonym privatmand og utdelt gratis i 5,000 eksemplarer (*Folkeboksamlinger. Hvorfor vi trænger dem.* Utgit av Folkeboksamlingkomiteen ved Norges Jubilæumsutstilling 1914, Arne Arnesen, Karl Fischer, Martha Larsen. Kra. 1914. 86 s. 8.). *A. A.*

Finland.

Helsingfors. Universitetets allmänna bibliotek.

Till ordinarie amanuens utnämndes den 28 oktober 1914 e. o. amanuensen fil. mag. R. R. Dahlberg.

Tiden för läsesalens öppenhållande, som tidigare varit 10—3 och 5—9 (under sommaren endast 10—3), ändrades från den 15 juni 1914 till 10—8 (under sommaren 10-6).

Bokexpeditionen, som tidigare varit splittrad på två rum, utlånings- och läsesalen, har från 1 januari 1915 koncentrerats i utlåningssalen (som tillika är katalogsal). Genom en lucka i dörren till läsesalen, i hvilken sal numera endast en tjänsteman dejoureear, aflämnas de för begagnande där afsedda böckerna från utlåningssalen. E. o. amanuenserna framtaga icke längre böckerna från hyllorna, utan behandla endast beställningssedlarna och anteckna signa efter katalogerna. Från hyllorna uttagna böckers plats markeras med kartonglappar, på hvilka signum antecknats: hvit kartong för böcker, som begagnas i läsesalen, blå för hemlånade böcker och röd för sådana, som begagnas i biblioteket af tjänstemännen eller tagits till profband. Beställningssedlar, hvilkas behandling ledt till negativt resultat, aflämnas hvarje dag till bibliotekets chef, försedda med expedierande tjänstemannens namninitialer. Härigenom ha publikens garantier för att svaren icke utan skäl blifva negativa ökats, och chefen beredts möjlighet dels att kontrollera expeditionen, dels att observera luckor i bokbeståndet. En desideratbok, där chefen antecknar svar på de framställda önskningarna, har dessutom anskaffats till utlåningssalen.

Profbanden för tidskrifter och seriearbeten ha afskaffats och ersatts med pappryggar, å hvilka det förekommande trycket är utfördt i svart. Dessa sändas med böckerna till bokbindarna.

På grund af krigsfaran inpackades i början af augusti 1914 i 60 packlådor manuskriptsamlingen, en stor del af inhemska afdelningen äfvensom af Nordenskiölds bibliotek och fördes till ett säkert förvaringsrum (källare), där de skola förblifva till krigets slut.

Trots att sålunda en del af den i läsesalen mest anlitade afdelningen (den inhemska) varit otillgänglig, ha bibliotekets samlingar begagnats i läsesalen under månaderna augusti—december 1914 i något större omfattning än under samma månader 1913. Medan antalet under ifrågavarande månader begagnade volymer från inhemska afdelningen 1913 utgjorde 7,065 och 1914 nedgick till 4,943, ökades å andra sidan hela antalet begagnade volymer under samma tid från 18,805 år 1913 till 19,348 år 1914. Det är sannolikt, att denna ökning beror på den ofvan omtalade förändringen med afseende å tiden för läsesalens öppenhållande, så mycket mer sannolikt som under hela året 1914 antalet i läsesalen begagnade volymer är mindre än under året 1913.

Ur bibliotekets samlingar utgåfvos år 1914 som hemlån 8,687 band (1912: 8 408; 1913: 8,567) och till läsesalen 47,633 band (1912 44 37 ; 1913 50,855), eller

Digitized by Google

inalles 56,320 band (1912: 52,778; 1913: 59,422). Antalet besök i läsesalen 1914 utgjorde (enligt den framlagda anteckningsboken — det faktiska antalet högre) 33,041 (1912: 34,905; 1913: 33,575). *G. S—n.*

C. G. Tessins Faunillane på bokauktion i Helsingfors.

Det hör till ovanligheterna att i Helsingfors bokauktionskataloger påträffa rariteter. En sådan fanns dock upptagen bland modern fransk skönlitteratur af lättare och lättaste slag i katalog Nr 3 öfver den del af aflidne kamrer K. V. Regnells boksamling, som såldes den 5 februari d. å. I förbigående må nämnas, att det blott är en proportionsvis liten och värdelös del af den ifrige bokvännens stora men planlöst hopbragta samling, som senaste år passerat och allt fortfarande passerar bokauktionskammaren Rariteten i fråga, som tydligt af ett misstag kommit med bland de till salu bjudna böckerna, var C. G Tessins lilla skämtsamma fésaga *Faunillane ou l'Infante jaune, Conte.* Badinapolis (Paris) 1767 (om den se Böök, *Romanens och prosaberättelsens historia,* s. 246 ff.). Denna upplaga, den tredje i ordningen, är liksom de två föregående ytterst sällsynt. Enligt Klemming (*Ur en antecknares samlingar,* Upsala 1880—82, s. 29—32) äro af den tredje upplagan endast 3 exemplar kända i Sverige. Af dessa finnes ett på Ericsberg, där äfven manuskriptet och ett exemplar af 2 uppl. bevaras (Vult v. Steijern, *NTBB,* årg. 1, s. 80). Exemplaret i Helsingfors är obundet och har tidigare ingått i ett sammelband. Rariteten bortslogs för — 10 penni. Den lycklige köparen var *R. D.*

Tyskland.

De tyska biblioteken och kriget.

I november månad förlidet år utsändes till ett större antal tyska bibliotek af *Zentralblatt für Bibliothekswesen* en begäran att lämna tidskriften meddelande om deras verksamhet efter krigsutbrottet. Ty de väldiga händelser, som togo sin början i augusti, måste ju utöfva ett mer eller mindre djupgående inflytande äfven på bibliotekens lif och arbete. I tidskriftens senast utkomna häfte[1] återgifvas från 119 tyska biblioteksinstitutioner af olika slag inkomna längre eller kortare redogörelser, härstammande från senare delen af november månad. Beträffande bibliotekspersonalen hade af den manliga till krigstjänst inkallats sammanlagdt 363 personer i olika tjänsteställningar; af dessa hade ett icke så ringa antal stupat, sårats eller råkat i fångenskap. Både manlig och kvinnlig personal hade dessutom tagits från biblioteksarbetet för att biträda vid sjukvården eller vid den lokala förvaltningen eller annat socialt arbete. Under de första krigsveckorna blef tiden för bibliotekens öppethållande för allmänheten i många fall starkt afkortad, ett eller annat mindre bibliotek stängdes helt och hållet. Besöks- och utlåningsfrekvensen var också nedsatt till en tredjedel och därunder mot föregående år. Vissa kommunala bibliotek utvisade däremot häruti en *ökning,* hvilket torde ha berott på rådande arbetslöshet med däraf följande bättre tid för intellektuell sysselsättning. En del biblioteksförvaltningar hade bemödat sig att återskaffa utlämnade boklån, men i många fall uppgifvit hoppet att däruti lyckas, då det gällde låntagare, som inkallats i krigstjänst; i Königsberg betraktar Kgl. u. Universitätsbibliothek helt säkert med fog de böcker som förlorade, hvilka utlånats till personer boende i de af ryssarna brandskattade delarna af Ostpreussen. Den arbetstid, som vunnits genom den minskade besöksfrekvensen, har användts i den inre tjänsten, såsom för ny- eller omkatalogisering, där sådan planerats men icke tidigare kunnat utföras, för omordnande af delar af samlingarna etc. I städer, som ligga i trakter, där krigsoperationer voro att befara, såsom i Königsberg, Breslau, Strassburg, ha mer eller mindre omfattande skyddsåtgärder fortast möjligt måst vidtagas, i hufvudsak bestående däri, att bibliotekens dyrbaraste delar, såsom handskrifter, inkunabler etc., inpackats i lådor och bringats i säkerhet i eldfria källarhvalf. Äfven i ekonomiskt afseende ha biblioteken rönt inflytande af kriget. Stadsbibliotek, med kommunalt understöd, hade i flera fall inskränkt sina bokinköp till det allra mest nödvändiga, såsom fortsättningsarbeten och tidskrifter. I statsbibliotekens årsanslag ha inga nedsättningar föreslagits, däremot hafva framför allt universitetsbiblioteken sett sina inkomster kännbart reduceras på grund af det minskade studentantalet.

Af stadsbiblioteken hafva flera uppgifvit sig samla litteratur om kriget och framför allt sådan, som har särskildt afseende å den stad, inom hvilken biblioteket verkar. Sålunda samlar t. ex. stadsbiblioteket i Frankfurt a. M. all krigslitteratur, som är tryckt, förlagd eller utgifven i denna stad, och som är författad af frankfurtare eller som rör staden eller dess invånare, vidare alla till Frankfurt för försäljning ankommande illustrerade tidskrifter, flygskrifter, kungörelser, tillkännagifvanden m. m., som äro af större betydelse eller af allmänt intresse.

En verkligt storartad, frivillig verksamhet har af tyska bibliotek utvecklats för att förse soldaterna med lektyr lämplig till förströelse under den stränga

[1] Jahrg. 32 (1915), H. 1—2.

Digitized by Google

krigstjänsten. Genom Kgl. Bibliothek och Kgl. Hausbibliothek i Berlin, Kgl. u. Univ.-bibliothek i Breslau, Kgl. u. Univ.-bibliothek i Königsberg, Kaiser-Wilhelm-Bibliothek i Posen, Kaiserl. Univ.- u. Landesbibliothek i Strassburg och möjligen ännu flera ha åtskilliga hundratusental af böcker och tidskrifter hopsamlats, katalogiserats och sammanställts till samlingar af lämpligt urval och omfång samt med militärbefälets hjälp fördelats icke blott till särskildt upprättade *lasarettsbibliotek*, utan äfven till soldaterna i skyttegrafvarna, till garnisons- och reservtrupper, till vaktmanskap vid fånglägren, till flottans manskap. Denna kolossala samling böcker har hopbragts genom gåfvor af förläggare och bokhandlare, af enskilda och ur de stora bibliotekens duplettförråd.

Det är blott ett par tre tyska bibliotek, som uppgifva sig icke haft någon som helst känning af krigets verkningar; för det stora flertalet, i synnerhet sådana, där krigets åskor ljudit på icke långt afstånd, ha rubbningarna i det dagliga lifvet och arbetet på mångahanda sätt gjort sig gällande, dock mest under krigets allra första skede. Men man synes ha öfvervunnit svårigheterna, och det är därför med den största beundran, som vi bevittna, huru den tyska organisationen äfven på detta område gör sig gällande, så att biblioteken kunna fungera nästan som i fredstid. Här kan tilläggas, att det också händt, att tyska bibliotek äfven under dessa osäkra tider beviljat lån af sällsynta böcker till svenska bibliotek.

Gustaf Adde.

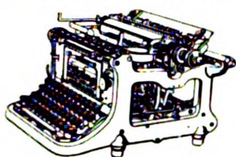
Digitized by Google

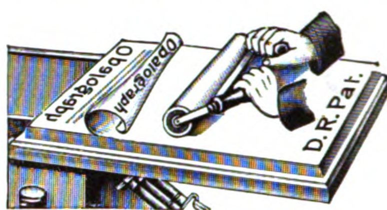
FÖRFRÅGAN

På begäran af herr C. Otto G. Wibom, Lidö, tillåter sig redaktionen att till tidskriftens läsare framställa en förfrågan, huruvida möjligen någon upplysning kan lämnas om, hvart hofjägmästaren Andreas Schönbergs egenhändiga ritningar och beskrifningar, till ett antal af 41 och upptecknade på 24 särskilda taflor, öfver de större jagter, nästan alla björn- eller elgjagter, som han på 1720- och 1730-talen anordnade för konung Fredrik I, tagit vägen. De nämnda ritningarna, som torde äga stort jagt- och kulturhistoriskt intresse, inköptes år 1812 i ett högst vanvårdadt skick på en auktion af brukspatron J. Fr. af Uhr på Kungsgården, som senare öfverlämnade dem till bergsrådet C. M. Robsahm (adl. af Robson 1819). Ritningarna voro förut insatta i ramar, men blefvo sedan ombundna; äfvenså voro de beledsagade af Robsons biografi öfver Schönberg. Denne åter skänkte dem vid 1830-talets början till Svenska Jägarförbundets arkiv, som nu är deponeradt i Kungl. biblioteket. I denna deposition saknas emellertid de Schönbergska handlingarna och någon upplysning har icke kunnat erhållas, huru de kommit att skiljas från Jägarförbundets arkiv. Från Upsala universitetsbibliotek har emellertid meddelande erhållits, att i därvarande Westinska handskriftssamling (sign. W 42) finnas vackert utförda »Copior af 24 jagtritningar med därå antecknade berättelser utaf hof-jägmästaren Andreas Schönberg, angående de af honom anställda djurjagter i Konung Fredrik I:s regeringstid, från slutet af Julii månad 1720 till och med den 1 Sept. 1737» i format 44,5 × 29 cm. Företalet till denna samling är undertecknadt af ofvannämnde C. M. Robsahm och dateradt den 16 april 1813. Enligt en anteckning nämnes vidare, att »afskriften är på Brukspatron och Kammarherre J. Fr. Schinckels begäran gjord af Protokollsekreteraren och Hofjunkaren Wilhelm von Rosenheim år 1818». En nyligen gjord förfrågan hos godsägaren D. v. Schinkel på Tidö har ledt till samma negativa resultat som forskningarna i Svenska Jägarförbundets arkiv.

Eventuella upplysningar om de intressanta handlingarna torde benäget insändas till godsägaren C. Otto G. Wibom, Lidö, eller till denna tidskrifts redaktion.

Digitized by Google

„Continental"

CONTINENTAL, NUTIDENS FÖRNÄMSTA SKRIFMASKIN

OPALOGRAPH, ENKLASTE OCH BÄSTA DUPLICERINGSAPPARAT FÖR SÅVÄL HAND- SOM MASKINSKRIFT

Kontorsmöbler och Kontorsutensilier

BEGÄR KATALOG OCH INTYG!

EN DEL NÅGOT ANVÄNDA SKRIFMASKINER SÄLJAS YTTERST BILLIGT PÅ GODA VILLKOR

SKRIFBYRÅ

CONTINENTAL SKRIFMASKINSAFFÄR

KUNGSGATAN 54, STOCKHOLM C 46

ALLM. TEL. 5740, 5741, 23472. RIKS 5740, 12419

A.-B. Nordiska Bokhandeln

DROTTNINGGATAN 7 STOCKHOLM

Riks Tel. 410 Stockh. Tel. 6097

Svensk och Utländsk Litteratur

Raritetstryck och bibliofilupplagor.

Modern och äldre litteratur i extra biblioteksband.

Upprättar förslag till privat- och folkbibliotek.

Direkta förbindelser med utländska förlag och antikvariat.

Kataloger och underrättelse om nyutkommen litteratur sändes på begäran.

PRESENTKORT Å BÖCKER OCH TIDSKRIFTER.

A.-B. NORDISKA BOKHANDELN

Digitized by Google

EN STRID PÅ 1840-TALET OM BÖCKERNAS UPPSTÄLLNING I OFFENTLIGA FORSKARBIBLIOTEK

Af

GEORG SCHAUMAN, Helsingfors

FRÅGAN om ändamålsenligaste sättet att uppställa böckerna i offentliga forskarbibliotek har på senaste tid åter blifvit lifligt dryftad i facklitteraturen. I strid med den i vissa länder, särskildt Nordamerikas Förenta Stater, Tyskland och de skandinaviska länderna, hittills så godt som allenarådande uppfattningen, att böckerna böra uppställas systematiskt — efter innehållet i små ämnesgrupper, och inom dem i alfabetisk ordning efter författare eller hufvudord — höjas nu allt flere och flere stämmor, i synnerhet i Tysklands biblioteksvärld, för ett frångående af den systematiska uppställningsprincipen. Belysande i detta afseende äro referatet och diskussionen vid den tyska bibliotekarieföreningens femtonde allmänna möte i Leipzig 3—5 juni 1914.[1]

För de skäl, som anförts och kunna anföras emot hvad ställföreträdande chefen vid Königl. u. Univ.-Bibliothek i Breslau Leyh[2] kallat »dogmen om den systematiska uppställningen», har jag tidigare på annat ställe redogjort.[3] Böckernas uppställning efter format, oberoende af innehållet, och deras förseende med lokalsigna, måste enligt min tanke i ett stort, raskt växande bibliotek af praktiskt-ekonomiska skäl föredragas framför den systematiska uppställningen utan fasta lokalsigna. Där utrymmet icke är alltför trångt, synes mig en sådan kompromiss lyckligast, att samlingarna afdelas i ett litet antal

---

[1] *Zbl. f. Bibl.-wesen,* 1914, s. 398 ff.

[2] Till smärta för hans kolleger meddelar *Zbl. f. Bibl.-wesen,* att Leyh i kriget sårats, lyckligtvis icke lifsfarligt.

[3] SCHAUMAN, *Om förvaltningen af offentliga forskarbibliotek* (Hfors 1913), s. 28 ff.

Digitized by Google

ämnesgrupper, inom hvilka böckerna sedan uppställas efter sin höjd i den ordning, hvari de inkomma till biblioteket.[1] Leyh, som angrep den systematiska uppställningen så häftigt och grundligt, att man måste tro honom vara en ensidig anhängare af den rent mekaniska uppställningen, har numera också uttalat sig för en liknande kompromiss, villkorligt till och med för längre gående eftergifter åt den systematiska uppställningens anhängare.[2]

I Helsingfors universitetsbibliotek har uppställningen af böckerna efter format, men inom ett antal ämnesgrupper, sedan lång tid tillbaka varit rådande i den utländska afdelningen. De försök, som gjorts att öfvergå till en systematisk uppställning eller till alfabetisk uppställning utan lokalsigna inom ämnesgrupperna, ha visat sig misslyckade och därför uppgifvits. Vid samlingarnas flyttning till det nya bokmagasinet för några år sedan minskades antalet grupper och mekaniserades uppställningen ytterligare. De åsikter jag uttalat i frågan grunda sig således på praktisk erfarenhet. Tanken på framtiden med den då förr eller senare uppstående rumnöden i de stora biblioteken har styrkt min öfvertygelse om den systemlösa uppställningens företräden. Och måhända har jag fått ytterligare stöd härför i den omständigheten, att i gångna tider de bästa vårdare Finlands universitetsbibliotek ägt, Henrik Gabriel Porthan och Fredrik Wilhelm Pipping, haft samma syn på saken.

Då det finska universitetsbiblioteket, till allra största delen uppbrunnet vid den ödeläggande eldsvådan i Åbo 1827 och sedermera nydanadt af Pipping i Helsingfors, skulle från sina provisoriska lokaler flyttas till den för biblioteket uppförda byggnaden, gällde det att afgöra, huru samlingarna borde uppställas. Pipping, bibliotekarie och professor i lärdomshistoria sedan 1814, hade 1841 kallats till ecklesiastikchef i Finlands senat och redan tidigare lämnat sin professur, men bibehållit öfverinseendet öfver sitt kära bibliotek. Likasom sin lärare Porthan var Pipping, såsom man visste, en afgjord anhängare af den systemlösa uppställningen. Pippings efterträdare såsom professor i lärdomshistoria, Alexander Blomqvist, hvilken tidigare varit vicebibliotekarie, hyste däremot andra åsikter i saken, och i de akademiska kretsarna ansåg man det vara en olycka, om hvad man betraktade som Pippings halsstarriga konservatism nu skulle, och kanske för alla

[1] Där det för en ämnesgrupp reserverade utrymmet blifvit fullt upptaget af böckerna i denna grupp, bör flyttning af gruppen till annat ställe i magasinet enligt min tanke icke ske, utan de nya böckerna af samma grupp placeras för sig. — Med detta uttalande kompletterar jag framställningen i min nyss citerade skrift, till hvilken jag i öfrigt hänvisar läsaren äfven beträffande de positiva förslagen (s. 36 ff.).

[2] Se *Zbl. f. Bibl.-wesen*, 1914, s. 404 ff.

Digitized by Google

tider, blifva bestämmande för bibliotekets uppställning i det nya, monumentala huset.

Frågan upptogs i konsistorium den 8 oktober 1842, till en början i följande form: »har Consistorium rätt eller icke att bestämma, huru Föreståndare skall uppställa den under dess vård varande samling?» De flesta ledamöter besvarade frågan jakande (kons. prot. 8/10, 22/10 o. 5/11 1842). Sedan formfrågan sålunda afgjorts, föredrogs ärendet realiter den 25 november 1843. Konsistorium ansåg, heter det i protokollet, »den så kallade Real Ordningen härvid böra följas, så mycket helldre som en sådan ordning lättade öfversigten af Bibliothekets tillhörigheter och således i någon mån kunde ersätta bristen af en Real Catalog, intill dess en sådan hinner uppgöras». Dock beslöt konsistorium att inhämta Pippings och Blomqvists tankar »om sättet att närmare utföra ifrågavarande method».

Detta beslut var ett slag i ansiktet på Pipping. Hans uppfattning om den ändamålsenligaste uppställningen af böckerna hade utan vidare skjutits åt sidan, hans bestämmanderätt såsom bibliotekarie underkänts. Pipping rätade emellertid på sig och beslöt synbarligen att, eftersom han ej kunde segra, åtminstone falla med ära. Hans utförliga, först den 6 maj 1844 afgifna yttrande är af mycket stort intresse, ehuru tyvärr hans framställningssätt är inveckladt och tungt. Pipping begynner med en historisk återblick på frågan.

När Algot Scarin 1747 tillträdde bibliotekariebefattningen vid Åbo akademis bibliotek, fanns ingen bestämd plan för böckernas vare sig förtecknande eller placerande på hyllorna, säger Pipping, och Scarin hemställde därför hos kansler, grefve Carl Gustaf Tessin, huru därmed borde förfaras. Kansler svarade i bref af 13 juni 1749, »att enär först Catalogi reales efter Faculteterne jemte Repertorier blefve efter samma goda methode, som vid Bibliotheket i Upsala vore brukelig, eller eljest kunde bäst pröfvas, inrättade och böckerna derefter i behörig ordning rangerade, torde icke fela, att ju Bibliotheket efterhanden och med tiden kunde varda försatt i det skick och stånd, som erfordrades».[1] Scarin uppställde nu biblioteket systematiskt, i öfverensstämmelse med realkatalogen. Uppställningen blef dock enligt Pipping »snart föga mer än till namnet gällande» under Scarins tre närmaste efterträdare. Så kom Porthan. Vi skola höra Pipping härom.

Derefter erhöll Universitetet uti Henric Gabriel Porthan, som i åtta år varit Amanuens, en Bibliothekarie, hvars ljusa blick nödvändigheten af en förändring lika litet då

[1] Pipping är angelägen om att understryka det faktum att »således ej mindre uppställningsordningen, hvilken icke finnes hafva varit hvarken Consistorii eller Cancellers pröfning uttryckeligen underkastad, än principen för Catalogernes uppgörande, blifvit lemnad på vederbörandes [d. ä. bibliotekariens] godtfinnande».

Digitized by Google

undgått, som hans kraftfulla nit nu tvekade om sättet att dervid gå till väga. Redan vid sitt första inträde i Consistorium Academicum anmälde han om behofvet af böckernes rangerande å nyo, och tre månader sednare, eller d. 13 Martii 1773, framställde han omständeligen för Consistorium alla real-uppställningen vidlådande olägenheter samt bevisade att icke allenast desse kunde helt och hållet undvikas, utan ock hufvudändamålet för ett Bibliotheks ordnande, nämligen att med lätthet finna böckerna, med största säkerhet ernås, om desse blefve utan afseende på deras innehåll uppställde, men Catalogerne så inrättades, att de gåfve all den ledning, som någonsin kunde vara af nöden, till nämnde hufvudändamål. Först och främst fordrades fördenskull, såsom för dageliga behofvet oumbärlig, emedan vid böckers efterfrågande eller uppsökande, deras titlar eller Författarenes namn, merendels äro kände, en Alfabetisk Catalog, utvisande särskild beteckning af platsen, hvarest hvarje bok vore till finnande, men derjemte borde ibland andra, för särskilda ändamål nödige, Förteckningar en fullständig Real-Catalog uppgöras, sålunda att samma anvisning erhölles jemväl i alla andra fall, då kännedom af hvad Bibliotheket ägde, i hvilken vetenskap eller gren af Litteraturen som helst, utan närmare bestämning till Författare och boktitlar, äskades, samt att således genom denna, i alla hänseenden nödvändiga, systematiska Catalog, uppställningen i real-ordning på hyllorne blefve fulleligen ersatt. Emellertid och ehuru rangeringen här, betraktad såsom medel att finna böckerne, saknade allt ändamål, förtjenade den dock icke att helt och hållet åsidosättas, då en uppställning utan all regel måste leda både till altför stor förlust af utrymme och till en ögat sårande olikhet emellan de böcker, som möjligen komme att stå bredevid hvarandra; hvarföre Porthan nu jemväl föreslog, att Formaterne och bandens särskilda slag, eller rättare böckernes höjd och inbindningssätt, skulle tjena till efterrättelse vid den förestående förändringen. Till allt detta fann Consistorium godt att bifalla, och Bibliothekarien utförde sin plan till allas tillfredsställelse inom den korta tid af fem år han innehade tjensten. Efter att hafva blifvit till Eloquentiæ Professor utnämnd, företog Porthan en resa till Danmark och Tyskland, hvarunder han väl i många stora och märkvärdiga Bibliotheker såg den så kallade real-uppställningen vedertagen; men då det tillika gafs honom tillfälle att på nära håll erfara, huru litet detta sken af System, som så lätt bedrager Dilettanten, vid det särskildt uppställda samlingar af Theologiska, Juridiska, Medicinska, Philosophiska, Mathematiska, Historiska, o. s. v. böcker förevisas, dock tålde någon närmare undersökning af ordningen inom hvar och en, vann hans öfvertygelse om ofruktbarheten af sådan uppställning härigenom än mera styrka. Många af hans samtida hörde detta af hans egen mun, och hvarken under hans lifstid, intill sista ögonblicket egnad åt Åbo Universitets Bibliothek med en omsorg, som af intet annat än högre embetspligters strängaste kraf tålde inskränkning, eller sedan döden undanryckt Inrättningen detta stöd, uppstod fördenskull någon fråga om dess ordnande på annat sätt än ditintills, ehuruväl det nu blifvit för Consistorium Academicum så mycket angelägnare att närmare än förut fästa uppmärkhet vid förvaltningen, som denna ännu i tio år fortfor att vara täta ombyten af Bibliothekarier underkastad.

Pipping framhåller att, huru oinskränkt hans vördnad än varit för »den store företrädare, som i högre grad än någon af de öfrige förvärfvat sig rättighet att betraktas såsom mönster för hvar och en innehafvare af samma tjänst», han efter sin utnämning till bibliotekarie dock icke kunde blott på god tro låta vid Porthans uppställning af biblioteket bero, i synnerhet som han ofta fick höra anmärkningar mot uppställningen »såsom saknande all ordning». Han pröfvade därför skäl och motskäl. Pipping skrifver:

Vid till följd häraf anställd jemförelse emellan de skäl Porthan för sin åsigt anfört, isynnerhet med dem, som pläga åberopas till förmån för Real-uppställningen, fann jag på sistnämnde sida endast tvänne af den vigt, att de förtjena här upptagas: det ena, att om en

Digitized by Google

samling, af hvad slag som heldst, icke företer något egenteligt samband emellan der förekommande föremål, utgör den icke annat än en chaotisk massa af olikartade ämnen, hvilken redan vid första ögonkastet måste stöta isynnerhet vetenskapsmannen, van vid strängt systematisk ordning i allt: det andra, att likasom all kunskap lättast inhemtas, om föremålen för densamma i naturlig ordning följa på hvarandra, måste ock böckerne i ett Bibliothek med minsta svårighet påfinnas, om de äro efter innehållet uppställde. Hvad det förra vidkommer, kunde jag likväl då, likasom ännu, icke medgifva att den deruti innefattade, i frågor om samlingar af naturens egna alster rättvisa fordran, tål så vidsträckt tillämpning, som uppkommer, om man vill derifrån härleda nödvändigheten att uppställa böcker efter innehållet, helst icke detta, utan det yttre skicket, vid blotta åskådandet af ett Bibliothek faller i ögonen. Att åter det sednare icke äger gällande kraft i andra fall, än då ingen tjenligare utväg att i en boksamling finna hvad man söker, är att tillgå, förekom mig ganska klart, vid öfvervägande af de hinder, som möta ej mindre den sökande, än den som till ledning för honom skall uppställa böckerne, och hvilka torde af följande utveckling skönjas.

Efter huru många skiljaktiga åsigter om kunskapsarternes omfång, utgreningar och slägtskap, menskliga vetandets Schema kan i snart sagdt oändeliga variationer utföras, är nogsamt bekant. Utan tvekan borde derföre ock medgifvas, att om än det aldra fullkomligaste vetenskapliga System ligger till grund för uppställningen i ett Bibliothek, uppkommer häraf likväl icke någon ledtråd vid böckernes eftersökande, för någon annan än den, som på det nogaste känner samma System i alla sina detailer och tillika vet huru fullständigt i alla delar det bokförråd är, som han har för sig. Ty huru är det tänkbart, att flere skola hafva alldeles lika föreställning om den ordning, i hvilken hvarje ämne borde förekomma, och att den, som icke på förhand känner förråderne, skall veta huru långt hvart och ett af dem tillåtit att utsträcka deras gränser, eller hvarest större eller mindre språng ifrån det ena till det andra varit nödvändiga, i anseende till saknaden af böcker, hörande till de mellanliggande? Häraf följer ock, att åtminstone alla, som icke höra till Bibliothekspersonalen, måste, för att få reda på en enda bok, steg för steg genomgå oftast hela samlingen, åtminstone af den ifrågakomne Classen, och ändock, i händelse denna bok för tillfället vore utlånad eller af annan orsak icke stode på sin plats, icke kunna ernå ens det ändamålet, att få veta om Bibliotheket äger densamma. De svårigheter, som häraf uppkomma, isynnerhet i större Bibliotheker, i stället för lättnad vid böckernes uppsökande, stegras till högre grad af betydenhet, i samma förhållande, som dessas antal ökas genom flera och större Acquisitioner; emedan sällan hvar och en sednare ankommen bok kan få tillbörlig plats, enligt Systemet, utan att en större eller mindre mängd af de förut uppställde undanflyttas och stundom hela samlingen rangeras ånyo. Ehuru stora mellanrum ock må vid första uppställningen af ett sådant Bibliothek hafva blifvit lemnade för framtiden, kunna dessa dock icke vara så beräknade efter behofvet, att ju icke ofta händer, det på många ställen allt utrymme snart saknas, ehuruväl åtskilliga andra platser ganska länge förblifva toma. Af nödvändigheten tvungen kan man väl då af de böcker, som icke fått på behöriga ställen rum, annorstädes bilda Supplementer till Bibliotheket; men härigenom gifver man den antagna Principen för det helas ordnande till spillo, och snart uppkomma lika många särskilda Bibliotheker, som afvikelser ifrån densamma, jemte det, att i samma mån som hvar och en af dessa mindre samlingar tillväxer, förete sig här samma olägenheter, som skolat ifrån den större aflägsnas. Härtill kommer ännu, att då ingen lärer kunna med skäl neka nödvändigheten att i alla fall åtminstone så mycket åtskilja Formaterne, att icke den största Foliant ställes ibland de minsta Duodecer, måste äfven af denna orsak en afvikelse ifrån Systemet medgifvas, genom hvilken dess användbarhet såsom ledning vid böckernes uppsökande ännu ytterligare förringas, såvida icke hvar och en, som söker ett arbete, hvaraf flera Editioner i olika Format gifvas, kan veta, hvilken af dessa Bibliotheket har, om ock möjeligheten att alla upplagorne vore honom bekanta, skulle antagas.

Emot allt detta invändes vanligen, att det är lika litet nödvändigt, som möjligt, att vid ett Bibliotheks uppställning i sin Lokal så strängt iakttaga real-ordningen, att inga afvikelser ifrån den Sciagraphi skulle äga rum, som tillhör ett noggrannt vetenskapligt System, emedan ändock något vinnes derigenom att ett större bokförråd fördelas i mindre flockar,

Digitized by Google

efter vetenskapsclasserne, inom hvilka det naturligtvis är lättare att orientera sig, än om alla äro sammanblandade. Sanningen häraf kan visserligen icke heller nekas; men den erhållna vinsten, jemförd med de svårigheter och den tidspillan, som i alla fall qvarstå, då böckerne skola så där på måfå uppsökas i offenteliga Bibliotheker, hvilka sällan äro så inskränkta, att ju icke hvarje vetenskapsclass för sig utgjorde en betydeligen talrik samling, vid hvars begagnande säkrare ledtråd erfordras, blir till följd häraf ganska ringa. Dessutom och då äfven det minst regelbunda System, i hvad det vara må, upphäfver sig sjelf och således jemväl allt af detsamma förväntadt gagn, om det tillåter afvikelser, som strida emot dess Idée så uppenbarligen som händer, om icke ett efter innehållet ordnadt Bibliotheks sednare tillkomna förråder, regelmässigt införlifvas med de äldre, så ofta behof göres; är det klart att icke allenast de sistnämndes rubbning och omrangering ganska ofta, utan ock det helas omställning icke sällan, i ett sådant Bibliothek blifva nödvändige. Huru mycket uppehåll i böckernes begagnande häraf måste uppkomma, lärer lätteligen falla hvar och en i ögonen; och tagas tillika de vid sjelfva verkställigheten mötande svårigheter i beräkning, borde åtminstone ingen, som af egen erfarenhet känner dessa och tillika allt hvad som till ett offenteligt Bibliotheks vederbörliga förvaltning i öfrigt hörer, vid jemförelse af alla ifrån real-uppställningen oskiljaktiga olägenheter med ofvanberörde, deraf förväntade, vinst, kunna tillerkänna denna något värde, huru lågt han ock må skatta mödan att bereda densamma. Att sådan uppställning icke dess mindre förefinnes och till och med mångenstädes, kan jag derföre icke betrakta annorlunda, än såsom bevis deruppå, att den blifvit vedertagen utan kunskap om någon tjenligare utväg att uppnå syftemålet, samt sedermera, då böckernes tilltagande mängd mera och mera försvårat öfvergången, i största ofullkomlighet bibehållen, endast såsom ett palliatif.

I det föregående är det medel antydt, som Cancellie-Rådet Porthan ansåg för radikalt i förevarande sak, samt tillika huruledes detsamma ofta blifvit till följd af missförstånd underkändt. Detta missförstånd synes mig hafva härrört isynnerhet deraf, att man vid betraktande deraf att böckers innehåll onekeligen är hufvudgrunden för all fordran på ordning dem emellan, förvexlat sjelfva böckerne med deras Titlar, samt altså äfven Lokalen eller hyllorne med Catalogerne. För att i ett Bibliothek finna hvilken bok som heldst, behöfver man icke hafva mera af dess innehåll sig bekant, än som Titelen tillkännagifver, och behöfver derföre det vetenskapliga ordnandet också alldeles icke sträckas utöfver Real-Catalogen, hvaremot uppställningen på hyllorne är häraf i allo oberoende. Såsom en bisak betraktade derföre Porthan denna del af frågan, ehuru de som icke känna af hans plan mera, än hvad uppställningen angår, föreställa sig att han uppå denna lagdt hufvudsaklig vigt; och huru riktigt han' dervid uppfattat ämnet, inses lätt vid öfvervägande deraf, att en vederbörligen inrättad Real-Catalog upphäfver alla här ofvanföre anmärkta olägenheter, hvilka icke allenast försvåra en större boksamlings uppställande efter innehållet, utan ock nästan till intet göra nyttan af all deruppå använd möda. Författaren af en sådan Catalog har den fördelen som vid uppställningen i Bibliotheket icke äger rum, att upptaga en bok på så många ställen han någonsin kan finna nödigt, i händelse den med lika skäl räknas till flera än en Class, eller tvifvelaktigt är, till hvilken den rätteligen hörer, eller han vill lämpa sig efter särskilda Systemer för ordnandet. Det System, som härvid förnämligast blifvit lagdt till grund, må ock vara hvilket som heldst, kan detsamma, oaktadt alla egenheter och afvikelser ifrån andra, eller ifrån läsarens föreställning, alltid ofelbart mycket lättare uppfattas eller åtminstone boktitlarne finnas, genom äfven den vidlyftigaste genombläddring, än om böckerne skola för samma behof genomses. Sålunda beredes för hvem som heldst det säkraste tillfälle att med största beqvämlighet göra sig underrättad om hvad ett Bibliothek äger eller saknar. Är nu Real-Catalogen tillika så inrättad, att Titlarne på sednare ankommande böcker kunna derstädes i behörig ordning få sin plats, och om numrorne, eller de tecken, som utvisa hvarest hvarje bok står i Bibliotheket, jemväl äro utsatte, erfordras till följd af tillökningarne lika litet i Förteckningen, som på hyllorne någon förändring, och icke dess mindre kan hvar och en, som är bekant med dessa tecken, på ögnablicket framtaga hvarje bok, som med ett sådant är försedd. Den Bibliothekarie, som framlägger en sådan

Digitized by Google

Catålog, då någon önskar att antingen öfverskåda hela vidden af för handen varande bokförrådet, i en eller flera vetenskapsgrenar, eller ock derifrån utvälja hvad han behöfver, gör denne otvifvelaktigt en större tjenst än om honom lemnas anvisning på ett stort rum, försedt med en talrik mängd hyllor, på hvilka han, med ledning endast af de utanpå böckerne, oftast lika oriktigt, som ofullständigt, utsatte Titlarne, om sådane finnas, må leta sig fram så godt detta låter sig göra. Med det samma blir ock Bibliotheket tryggadt för vådan af den annars i många fall nödvändiga friheten för främmande, att på egen hand uppsöka hvad de behöfva, hvilken rätteligen aldrig borde äga rum, emedan det genom irringar vid uttagandet och återinsättandet af de böcker, som någon vill närmare bese, lätteligen händer, att både dessa och många andra blifva förblandade, andra skäl att förtiga, som göra okändes oinskränkta tillträde oförenligt med omsorgen om ordning och säkerhet. Att de, som förvalta ett Bibliothek måste anse det för skamligt, att vid det böckerne efterfrågas så ofta taga sin tillflykt till Catalogerne, som nödigt är, då all ledning af uppställnings-ordningen saknas, har väl någon gång blifvit anmärkt; men då en boksamling visserligen icke behöfver vara mycket stor, innan det blir för dess vårdare omöjeligt, att så bestämdt påminna sig hvarest hvarje bok, i hvilket ämne som heldst, står, ja till och med huruvida den eller den må finnas, att de icke skulle, äfven der Real-uppställning ägt rum, mången gång hafva nödigt att använda längre eller kortare tid på uppsökandet, kan jag icke finna annat, än att just denna nödvändighet, hvilken så lätt kan af dem, som besöka Bibliotheket, anses för att vara en följd af bristfällig bekantskap hos de förre med hvad de hafva om händer, snarare kan läggas desse till last, än försigtigheten att, så ofta de icke med full säkerhet veta hvar en ifråga kommen bok är att finnas, härom söka upplysning ur Catalogerne. Ännu vanligare är den anmärkningen, att då skrifter af likartadt innehåll icke äro ställde tillsammans, blir gåendet fram och tillbaka ifrån Catalogerne till och ifrån böckernes platser, ofta i särskilda rum af en större byggnad, lika tidsödande, som besvärligt och i öfrigt olämpeligt, i händelse flere beslägtade skola på en gång framtagas. Denna anmärkning förlorar dock all vigt, om man besinnar, att samma olägenheter äga rum, då böcker äro å Supplementhyllor skiljde ifrån de öfriga af sin Class, samt huru nödvändigt det i alla händelser är, åtminstone för den, som icke länge tjenstgjort vid samma Bibliothek, att tidt och ofta rådfråga dess Cataloger, äfvensom att hvar och en af dess tjenstemän otvifvelagtigt måste räkna alla af böckernes längre afstånd och skiljande ifrån hvarandra härrörande olägenheter för ett intet, emot det arbete, som förut omförmälde, esomoftast nödvändiga undanflyttningar och omställningar med deraf följande förändringar och omarbetningar af alla slags Cataloger, medföra.

Sedan sålunda visadt är, hurusom allt hvad med vetenskapliga ordningen i ett Bibliothek åsyftas, fullkomligast vinnes genom boktitlarnes behöriga rangering i Real-Catalogen, följer nu att tillse hvad som vid sådant förhållande kan vara att vid sjelfva böckernes uppställning iakttaga. Erkännes denna att vara af så underordnad vigt, som af det föregående följer, förtjenar dervid ock intet annat vilkor att betraktas såsom oeftergifligt, än det som påkallas af nödvändigheten att så mycket som möjeligt är, bespara utrymme. Häraf kom det att Cancellie-Rådet Porthan icke åtnöjde sig med det åtskiljande af Formaterne, som äfven real-ordningens förfäktare allmännast pläga medgifva, utan yrkade ett noggrannare afseende på böckernes höjd, så att ingen måtte få en plats, hvarest mera än erforderligt rum funnes, emedan, om en mängd af mindre storlek uppställas tillsammans med sådane, som fordra större afstånd emellan hyllorne, eller bräderne, detta slöseri med utrymmet lätteligen åstadkommer brist på platser för större böcker, samt följakteligen en, ofta kännbar tillökning i byggnads- och inrednings-kostnader, som annars icke vore nödig. Derjemte och som all sammanblandning af olika böcker, om än på nyssnämnda sätt inskränkt, icke kan annat än gifva ett Bibliothek utseende af största oordning, om alldeles ingen annan regel vid uppställningen följes, ansåg han likväl äfven böckernes yttre skick härvid förtjena något afseende, nämligen så vidt som det hela derigenom komme att göra ett vackrare intryck på åskådaren. Med anledning häraf blefvo Åbo Universitets böcker uppställde, icke allenast efter närmast lika höjd, utan ock efter den likhet, som härrör af inbindningssättet,

Digitized by Google

hvad det yttre vidkommer: och då samma plan mycket lätt kan både nu utföras och i framtiden fortsättas, ehuru mycket ock Bibliotheket må tillväxa, utan att afvikelser blifva nödiga, genom hvilka nyssnämnde effect af det hela skulle gå förlorad, eller ens minskas, äfvensom utan att utesluta tillbörligt afseende på de skäl, som kunna tala för vissa böckers afskiljande ifrån de öfriga, efter någon annan regel, än den för uppställningen i allmänhet gällande; inser jag icke, hvarföre denna plan skulle vid den förestående flyttningen utbytas emot någon annan.

Man måste erkänna, att Pipping angifvit så godt som alla de skäl, som nu för tiden anföras mot den systematiska uppställningen och för den systemlösa. Pipping tillägger, att det bibliotek, hvarom närmast var fråga, visserligen icke ännu ägde en realkatalog, men att förberedande åtgärder vidtagits för åstadkommandet af en sådan. Genom att anteckna boktitlarna på lappar ($^1/_8$ ark) hade man erhållit ett material, som kunde användas efter behag för olika ändamål, äfven för en realkatalog. Också i detta afseende var Pipping framsynt, ty brukligt var på den tiden att använda kataloger i bokform och att införa titlarna direkt i dessa böcker.

Till slut framhåller Pipping, att vissa samlingar eller afdelningar borde afskiljas för att uppställas för sig, dock utan afvikelser från de allmänna reglerna för uppställningssättet. Så handskrifterna, den ryska litteraturen, som genom ryska censuröfverstyrelsen levererades till biblioteket, samt Finlands litteratur. »Stort är väl icke det antal», säger Pipping, »som Universitetet äger af Finland närmast rörande böcker, såsom sägas kan om alla här i landet tryckta eller af Finnar författade, hvilkas samlande ock enkom derföre utgjort ett af hufvudföremålen för ej mindre Bibliothekariens bemödanden, än alla upplyste fosterlandsvänners önskningar; men häruti ligger icke egenteligen skälet att på omförmälde sätt skilja dessa ifrån de öfriga, utan deruti, att då det ofelbart måste interessera mången, som besöker Bibliotheket, att företrädesvis få icke endast veta hvilka böcker af detta slag här finnas, utan ock bese samt närmare lära känna många af dem, hvilka i anseende till sin sällsynthet eller andra omständigheter, äro synnerligen märkvärdiga och för utländningen merendels ganska litet bekanta, är det ock vida angelägnare än någonsin kan sägas om andra, att kunna framte denna lilla samling hel och hållen». Det var Pippings förtjänst att »Fennica»-afdelningen sålunda afskildes från de öfriga samlingarna; af den ryska afdelningen har sedermera uppvuxit det helt och hållet fristående, för sig förvaltade »ryska biblioteket». —

Blomqvists yttrande, som afgafs redan den 29 februari 1844, är helt kort. Han begynner med att framhålla, att han redan tidigare till konsistorii protokoll antecknat sin mening, att en uppställning af biblioteket efter realordning vore den lämpligaste, och fortsätter därpå:

Digitized by Google

Frågan om den rätta principen för ett Bibliotheks uppställning torde vara med mera enhällighet afgjord af alla dem, som aldrig haft att med en större boksamlings rangerande taga närmare befattning, än af Bibliographerne, som deråt egnat en synnerlig uppmärksamhet. Annars skulle väl icke *Ludewig*, utan att göra sig löjlig, hafva kunnat, uti sin år 1840 utgifna intressanta skrift *Zur Bibliothekonomie*, förvisa alla grubblerier, att genom böckernas uppställning tillvägabringa ett försinnligadt vetenskapssystem, eller en för ögat åskådlig Real-catalog, till chimärernes rike, och förklara en Real-ordning på papperet, nemligen uti Real-cataloger, vara den enda möjliga, den enda verkställbara. Detsamma gäller om *Constantin*, hvilken, uti sin *Bibliothekonomie*, yttrar, att det kan vara likgiltigt, huru böcker uppställas, men likväl tillstyrker, att man, vid uppställningen af ett större Bibliothek, må »för beqvämlighetens skull», göra något afseende på innehållet. Många äldre Bibliographer af stor förtjenst hafva yttrat enahanda åsigt, eller ock rent af förklarat sig emot en uppställning efter Realmethod.

Men om man vill hafva en vetenskaplig regel för uppställningen, synes det mig omöjligt, att uppgifva någon annan, än afseendet å böckernas innehåll, och i vetenskapligt hänseende blifver således real-ordningen, enligt min öfvertygelse, den enda rätta, ehuru jag icke förmår begripa, huru denna method skall i verkligheten kunna genomföras med sträng consequence, så att den äfven i öfriga hänseenden bevisar sig ändamåls-enlig. Fastmer vill det synas mig, att icke någon princip kan uppställas, ifrån hvilken man icke, vid verkställigheten, skulle nödgas göra många afvikelser, och mig veterligen finnes intet enda större Bibliothek, der man, oaktadt den högt proclamerade föresatsen, att följa Real-ordningen, icke skulle derjemte hafva gjort mångfaldiga considerationer i afseende å böckernes format, samt hvarjehanda nationella, locala och andra omständigheter. De särskilda systemer, som af utmärkte författare blifvit uppgjorda, äro icke blott från hvarandra mycket afvikande, utan stundom alldeles oförenliga, och ett af de berömdaste, som med stor consequence blifvit utarbetadt af den berömde Reuss, har vid verkställigheten så litet bevisat sig ändamålsenligt, att knapt någon annan, än han sjelf, kunde i hast taga reda uppå en bok, som requirerades, oaktadt hela samlingen endast bestod af ungefär 30,000 volumer. I förbigående må det ock anmärkas, att man vida lättare kan verkställa en method, huru den för öfrigt må vara beskaffad, vid ett Bibliothek, som är en gång för alla afslutadt, än vid ett sådant, som alltjemt och i större scala förökas.

Icke desto mindre är det min öfvertygelse, att en uppställning af Universitets-Bibliotheket efter Real-ordning blifver möjlig, om man endast icke binder händerne på Bibliothekarien, och tvingar honom, att följa det ena eller andra systemet till öfverdrift. Men till en redogörelse för verkställigheten en detail af en sådan uppställnings-method, skulle erfordras en bok, och det kunde ändock hända, att man dervid komme till korta, helst så mycket beror af den nya localen, hvilken icke ens ännu är inredd, och vid hvars uppbyggande man gjort föga eller intet afseende på de nödvändiga fordringarne af ett bibliothek. Många andra omständigheter kunna dessutom medverka till en större eller mindre modification af systemet, hvars detaillerade bestämning alltid torde böra lemnas beroende af Bibliothekariens öfvertygelse, helst han omöjligen, för hvarje enskildt fall, kan göra förfrågan, och det äfven tyckes vara en stor orimlighet, om en Bibliothekarie icke vore berättigad, att förändra och förbättra, hvad hans företrädare kunde hafva gjort orätt eller mindre fullständigt. Jag inskränker mig derföre här, till att endast i korthet antyda det väsentligaste, af hvad, enligt min åsigt, vid Universitets-Bibliothekets flyttning och uppställning samt öfriga behandling uti dess nya local, bör iakttagas.

De böcker, som redan förefinnas, böra rangeras så, att man i möjligaste måtto sammanställer dem, som afhandla samma ämnen: de sedermera tillkommande böckerne placeras äfvenledes med afseende å deras innehåll, likväl utan att de äldre böckernes ordning derigenom rubbas, så att en flyttning i oändlighet må undvikas. Inom de särskilda afdelningarne anser jag formatet böra blifva bestämmande, så vida all uppställning derjemte åsyftar en parad för ögat, eller en symmetrie uti det yttre. Denna uppställning blifver väl icke strängt systematisk, men deraf uppstår ingen olägenhet om en hvar, af catalogerne

Digitized by Google

kan få veta hvad som finnes, och på begäran kan erhålla de böcker, som han vill närmare begagna. Det kan också svårligen hos oss, mera än annorstädes, anses vara med god ordning öfverensstämmande, att andra personer än de, som böra ansvara för Bibliothekets vård och böckernes conservation, skola på egen hand få uttaga böcker från hyllorne, för att begagnas eller endast flyktigt beses.

Sedan böckerne blifvit behörigen uppställda och numererade, böra de också alltid få behålla sina platser, emedan det annars blifver ytterst svårt, om icke omöjligt att verkställa inventering, som borde ske årligen. Då uppställningen hunnit fulländas, blifver det angelägnaste arbetet, att upprätta en inventerings- eller local-catalog, hvilken äfven, till en början, kan begagnas såsom Real-catalog, emedan man deri finner alla till samma vetenskapsgren hörande skrifter, om också ej i strängt vetenskaplig ordning classificerade, så åtminstone på ett ställe sammanförda, och således kan, utan alltför stort besvär, få en någorlunda fullständig öfversigt af hvad som finnes för samma litteratur-gren tillgängeligt. — I samma mån detta arbete fortgår, bör äfven det alphabetiska Repertorium completteras, så vida man derigenom kan, till någon del, ersätta bristerne i den förenämnda locala real-catalogen. Först sedan dessa arbeten blifvit undangjorda, må man skrida till utarbetningen af en systematiskt inrättad vetenskaplig, eller Real-catalog, hvari alla Bibliothekets skatter vederbörligen och noggrannt classificeras.

Den åsikt, för hvilken Blomqvist gjorde sig till tolk, betecknade således en kompromiss mellan den strängt systematiska och den systemlösa uppställningsmetoden. Det var en uppställning i ämnesgrupper med fasta lokalsigna Blomqvist förordade.

Konsistorii ståndpunkt var redan på förhand gifven. Då saken upptogs till slutlig behandling den 9 november 1844, »fann Consistorium den hittills brukliga methoden, att uppställa böckerne efter deras format och storlek väl kunna med fördel användas på mindre boksamlingar, af det omfång Universitets Bibliotheket ägde då detsamma först begynte efter denna method ordnas och sedermera äfven innan detsamma ännu vunnit sin närvarande betydliga tillväxt. Men då användbarhet af ett på detta sätt uppställdt större Bokförråd aldrig kan ens med tillhjelp af en Real Catalog annorlunda än ofullständigt erhållas, hvaremot den så kallade Real-Methoden eller böckernes uppställning uti vetenskapliga flockar icke blott erbjöd fördelen af en hastigare och lättare öfversigt af Vetenskapernes tillgångar, utan ock derjemte i betydlig mån förminskade den tjenstgörande personalens besvär och omgångar vid böckernes utlåning, hvarföre denna method ock med ytterst få undantag öfverallt annorstädes, der Vetenskaperne idkas, blifvit införd, ansåg Consistorium samma method vid Universitets-Bibliothekets uppställning, efter flyttningen uti dess nya local, vara af omständigheterne påkallad. Consistorium pröfvade alltså skäligt förordna, att Universitets-Bibliotheket framdeles skulle efter Real-Methoden uppställas, samt att vid uppställningen de särskilda vetenskaps arterne borde i möjligaste måtto specialiseras, dock att det finge af Bibliothekariens pröfning och godtfinnande

Digitized by Google

bero, att ifrågavarande Method efter localförhållanden och andra deruppå inverkande omständigheter tillämpas».

Konsistorii beslut öfverlämnades till kanslers stadfästelse. Då kansler stadfäste beslutet, tog Pipping afsked från bibliotekarieämbetet (1845). Han kunde icke rätta sig efter de nya förfogandena. Till hans efterträdare utnämndes Blomqvist, som sedermera genomförde den uppställning han i sitt utlåtande förordat — en uppställning, som i hufvudsak ännu är den vid Helsingfors universitetsbibliotek rådande.

HUR MAN SÅLDE DUPLETTER I FORNA TIDER

Ett kulturdokument från 1710

Af

O. WALDE, Upsala

GENOM 1600-TALETS KRIGSBYTEN inkom till Sverige en rikedom och ett öfverflöd på böcker, hvarom man i detta fattiga land tidigare knappast kunnat drömma. Det ena biblioteket ståtligare än det andra anammades af våra påpassliga landsmän, och krigskommissarierna eller herrarna i fältkansliet hade jämn sysselsättning med att inventera och låta inpacka de rika skatterna. En del däraf gick väl genom ovårdsamhet förlorad, annat förstördes kanske under transporten, men största delen kom i säkerhet på svensk botten, fyllande den svenska vetenskapens väsentliga behof af litteratur för långa tider framåt. Och det var icke *ett*, utan ofta ett otal exemplar af samma arbete, som på detta sätt kom den svenska forskningen till godo.

Det är klart, att de eröfrade biblioteken, i mångt och mycket likformiga, skulle innehålla gemensam litteratur i rätt stor utsträckning. Särskildt gäller detta jesuitkollegiernas boksamlingar, där dessutom de för undervisningen nödvändiga arbetena förefunnos i ett ofta ganska stort antal exemplar i hvarje bibliotek. Om man t. ex. kastar en blick på katalogen öfver det Rålambska biblioteket[1], som år 1693 kom till Universitetsbiblioteket i Upsala, och som

[1] Ms. U 281 i UB.

Digitized by Google

till stor del utgöres af böcker från det 1656 plundrade jesuitkollegiet i Posen, finner man där skolkommentarer och skolupplagor af Aristoteles, läroböcker i logik och retorik m. m. i ända till 7 à 8 exemplar af hvarje upplaga, dessutom dupletter och tripletter af en mängd andra verk. Samlades så flera jesuitkollegiers boksamlingar på ett ställe såsom fallet var i Upsala, där man redan förut hade Riga- och Braunsbergbiblioteken relativt ograverade, och dessutom delar af andra, däribland Olmützkollegiets bibliotek, så är det tydligt, att här skulle finnas dubbelexemplar i stor myckenhet.

Men det var icke blott jesuitkollegierna, som hade dubbelexemplar af böcker i sina bibliotek. Så var t. ex. äfven fallet med det Dietrichstainska biblioteket på Nikolsburg, beroende på att kardinal Dietrichstain, samlingens egentlige skapare, åstadkommit detta förunderligt rika bibliotek hufvudsakligen genom inköp af flera, åtminstone 4, i sig själfva stora, privata boksamlingar. Vid en ingående granskning af det genom den svenske krigskommissarien Johan Busso 1645 uppgjorda och med synnerlig noggrannhet och omsorg förda inventariet[1] öfver detta bibliotek finner man stundom på olika afdelningar men särskildt på historia, afd. P, ända till 5 exemplar af samma arbete. Dessa stå i inventariet ej sammanhållna på *ett* ställe, lika litet som de stått tillsamman i Nikolsburgs bibliotekssalar[2], hvarför uppmärksamheten hittills ej varit fäst på detta förhållande.

Då man vid uppdelningen af de eröfrade biblioteken på de olika läroanstalterna i riket tydligen icke gått till väga med någon särskild metod, utan tämligen på måfå fördelat rikedomarna, kunde ej undvikas, att dupletter samlades på alla håll, äfven i de bibliotek, som endast fingo smärre delar af bytena på sin lott. Klart är emellertid, att det i längden blef besvärligt att på detta sätt inkräkta på ett redan förut trångt utrymme med en stor samling dupletter, där nöden ej kräfde, att för undervisningens skull böckerna funnos i flera exemplar. Man var därför redan tidigt betänkt på att göra sig af med en del af öfverflödet, frågan var blott huru.

Ett originellt sätt att reducera samlingarna i Kungl. biblioteket användes under Karl XI:s förmyndarregering. Efter Karl X Gustafs död blef hans sons lärare, sedermera riksrådet Edmund Gripenhielm, som var en litterärt mycket intresserad man och som redan under sin Upsalatid börjat lägga grunden till en vacker boksamling, utsedd till inspektor för det kungliga biblioteket. Rikets finanser voro emellertid efter de långvariga krigen ej i så lysande skick, och Gripenhielm kunde därför ej erhålla »något nytt och

[1] Nu i KB.

[2] Vid inventeringen har man tydligen tagit böckerna som de stodo, hvar på sin afdelning, hylla efter hylla.

Digitized by Google

ordinarium Salarium» för sitt nya ämbete. I stället fick han lof att hålla sig skadeslös genom att ur Kungl. bibliotekets samlingar, som nyss vunnit en god tillökning i det från Skåne uppförda Ulfeld-Seefeldska biblioteket, uttaga för egen räkning så många dupletter han ville[1].

Det har många gånger väckt förundran, hur man skulle förklara tillkomsten af det icke oansenliga antal böcker ur det böhmisk-mähriska och polska bytet, som förefunnits i det Gripenhielmska biblioteket, och som nu äro bevarade i Lunds universitetsbibliotek. De äro tydligen just att hänföra till denna utgallring ur Kungl. bibliotekets rika skatter, som Gripenhielm fått göra till sin egen boksamlings riktande. Att denna därigenom fått ett icke obetydligt omfång och värde, framgår af den utförliga katalog, som han låtit upplägga däröfver redan följande år, 1662. Denna katalog omfattar ungefär 300 foliosidor och finns nu bland Carolina Redivivas handskrifter[2], dit den kommit med Celsiska samlingen. Det är tydligt, att Gripenhielm skattat det arbete han nedlagt i sin tjänst som Kungl. bibliotekets inspektor rätt högt, om man skall döma af de löneförmåner in natura han tillgodogjort sig därför.

Nyssnämnda metod att aflöna bibliotekarier och på samma gång göra sig af med öfverflödig litteratur har, så vidt jag kunnat finna, ej i någon större utsträckning praktiserats på andra håll, åtminstone ej i Upsala. Med detta biblioteks duplettsamlingar hade den svenska regeringen i stället andra planer, nämligen att därmed upphjälpa boksamlingarna vid läroanstalterna i de utomsvenska provinserna.

De mindre rikt doterade systeruniversiteten på andra sidan Bottnen och Östersjön, Åbo och Dorpat, sågo med en viss lätt förklarlig afundsamhet, att Upsala i rent öfverväldigande grad hugnades af den kungliga nåden, när det gällde de litterära krigsbytena. Det är därför naturligt, att dessa hvar i sin stad sökte utverka åt sig något af de smulor, som föllo från den rika systerns bord, genom att göra anspråk på hvad Upsala icke kunde anses ha behof af, nämligen dupletterna. Redan så tidigt som 1638 hade de akademiska fäderna i Dorpat inlämnat ansökan härom till regeringen i Stockholm och Kungl. Maj:t resolverade, »att hwadh böker som vtj Vbsahla Academies Bibliotek kunna finnas in duplo eller triplo, skola komma till deelningh, och af hwardera slaget ett Exemplar till Academiens j Dorpt behoff Vtlefwereres»[3]. Emellertid har jag ej kunnat finna, att denna kungliga befallning haft någon påföljd, så vidt af handlingarna framgår.

---

[1] Riksregistraturet 11 dec. 1661. (Afskrift i Gahm-Perssons samlingar i UB., U 111.)
[2] U 279.
[3] Riksreg. 20 aug. 1638. (Afskr. i Gahm-Perssons samlingar i UB., U 111.)

Digitized by Google

Icke bättre gick det de akademiska myndigheterna i Åbo, som vid upprepade tillfällen sökte göra kraf gällande på Upsala universitetsbiblioteks duplettsamling. Genom sin biskop Johannes Gezelius framställde de 1693 till Karl XI en underdånig ansökan i denna riktning[1], och konungen, som behjärtade ändamålet, gaf härtill sitt bifall, »williandes synas at Academien i Upsala wäl lärer kunna umbära och aflåta de böcker, som af enahanda slag der finnas til flere än et á twå exemplar»[2]. Saken tycks emellertid ha stött på motstånd från Upsalahåll, och det ser ej ut, som om Åbo härifrån fått någon tillökning för sitt bibliotek. Men finnarna, hvilka som bekant äro ett segt och ihärdigt släkte, gåfvo ej tappt så lätt. Då äfven deras planer att få disponera det från Pernau af fruktan för ryssarnas framfart till Sverige 1710 öfverflyttade universitetsbiblioteket strandat och detta bibliotek i stället införlifvats med Kungl. biblioteket, upptogs ånyo attacken mot Upsaladupletterna. Vid förnyade påstötningar i Upsala 1721 med hänvisning till Karl XI:s resolution i ärendet svarades emellertid, att man där vore okunnig om den kungliga befallningen; dessutom hade man redan sålt en del dupletter och återstoden skulle just gå samma väg[3]. Härmed måste akademien i Åbo låta sig nöja och Upsalabiblioteket kunde disponera sitt öfverflöd på böcker för egna ändamål.

I Upsalakonsistoriets svarsskrifvelse till Åbo nämndes bland annat, att en del af bibliotekets dupletter redan voro försålda. Så var också verkligen fallet. Bortauktionerandet tycks ha varit den oftast tillgripna åtgärden att göra sig af med dupletterna, då därigenom äfven vanns en förstärkning af de klena finanserna. Det dröjde dock ända in på 1600-talets sista årtionde, innan man fick tillstånd till en sådan försäljning. På därom gjord ansökan hade nämligen 1691 dåvarande kanslern för Upsala universitet grefve Bengt Oxenstierna i skrifvelse af den 6 december beordrat bibliotekarien Norrman att vidtaga åtgärder för dupletternas afyttrande. Ännu dröjde det emellertid 10 år, innan någon duplettauktion ägde rum i Upsala, då en rätt omfattande utrensning gjordes genom en försäljning den 10 februari 1702. Någon tryckt katalog häröfver synes ej vara bevarad[4] — kanske har försäljningen skett efter handskrifven förteckning — men däremot finnes i bibliotekets arkiv[5] en lista öfver de vid denna auktion till biblioteket såsom out-

[1] PORTHAN, *Historia Bibl. R. Acad. Aboensis*, p. 49 f.

[2] Riksreg. 20 juli 1693. (Afskr. i Gahm-Perssons saml. i UB., U 114.)

[3] PORTHAN, a. a., s. 79 f.

[4] Åtminstone är den ej upptagen i ALMQUIST, Sveriges bibliografiska litteratur, där nr 2831—2835 utgöres af duplettkataloger från UB.

[5] i A 7.

Digitized by Google

lösta återgångna arbetena. Denna förteckning, som är undertecknad af Daniel Boding, amanuens vid biblioteket, omfattar ett antal af 80 stycken böcker med numren upptagna efter auktionskatalogen, och af dessa framgår, att denna katalog omfattat åtminstone bortåt 900 nummer, däraf 433 i folio, 300 i kvart och 146 i oktav[1]. Försäljningssumman af de 80 återgångna numren uppgick till 208 daler 9 öre kopparmynt. Nettobehållningen på hela försäljningen utgjorde endast 420 daler 22 öre kopparmynt, hvilket belopp inlevererades af vice bibliotekarien Johan Eenberg den 30 maj 1703, enligt hvad bibliotekets räkenskaper för detta år gifva vid handen[2]. Af samma räkenskaper framgår också, att en ännu större auktion ägt rum sannolikt något tidigare, kanske år 1701, ty den 30 juni 1702 inbetalte Eenberg till kassan den för dåtida förhållanden icke obetydliga summan af 1,314 daler 20 öre kopparmynt utgörande »Auctions medel för Bibliothequetz försålde Böcker»[3]. Hvilka böcker som härvid gått under klubban, därom lämna handlingarna ej upplysning. Åtminstone har jag ej funnit någon vare sig tryckt eller skrifven katalog öfver denna försäljning. Sannolikt är dock att dessa böcker jämte de den 10 februari 1702 försålda ingått i den antagligen handskrifna förteckning, hvaraf de 80 uppräknade numren äro en del, och att alltså denna samling sålts i två repriser. Endast på det sättet kan man förklara den eljes påfallande disproportionen mellan de båda ofvan nämnda summorna, den å 208 daler 9 öre för de återgångna numren och den å 420 daler 22 öre för de försålda böckerna. Jämför man härmed den summa som inlevererades den 30 juni 1702 skulle alltså de böcker som såldes den 10 februari 1702 ha utgjort endast en mindre del af hela samlingen.

Några år senare gjordes ett nytt försök att bli kvitt den öfverflödande rikedomen på böcker i Upsalabiblioteket. Dåvarande bibliotekarien, den om sin institution så högt förtjänte Eric Benzelius, begärde hos konsistorium majus den 23 sept. 1708 tillstånd att ur biblioteket försälja dupletter, och resolverades, att då sådant tillstånd redan 1691 var af kanslern gifvet och jämväl redan år 1702 en begynnelse var gjord till bortauktionerandet, kunde konsistorium därutinnan ej någon ändring göra. Den 12 september samma år hade Benzelius fått tillstånd att för dupletternas hysande få använda gamla konsistorium, tills försäljning kunde ske, och därvid använda bänkarna som bokhyllor.

Om emellertid kriget och de däraf härrörande dåliga tiderna gjorde, att spekulationen i böcker ej var vidare liflig, säkert är, att någon duplettför-

[1] Dessa äro nämligen de högsta numren på de till biblioteket återgångna böckerna. Den ursprungliga samlingen kan ju ha varit mycket större.

[2] UB:s arkiv E 3, s. 86.

[3] UB:s arkiv E 3, s. 82.

Digitized by Google

säljning i vanlig mening icke kom att äga rum under de närmaste åren. I stället hittade man på ett nytt och absolut effektivt sätt att för all framtid göra sig af med åtminstone en del af de besvärliga böckerna. Man sålde dem nämligen helt enkelt som makulatur till stadens handlande eller andra, som hade användning för papper till strutar och dylikt. I bibliotekets arkiv[1] förvaras ännu ett dokument, som i all sin krassa nakenhet bär vittne om huru äfven en så vidsynt man som Eric Benzelius handskades med de skatter af inkunabler och andra sällsynta äldre tryck han hade under sin vård. Det kan kanske få anses motiveradt att ur glömskan framdraga detta kulturdokument från en tid, då äfven böcker »med gammal munkestyl» ej ansågos värda ett bättre öde än att tjäna till omslag för räntmästarens räkenskaper eller att fylla bokbindarens behof af bindmaterial. Hvarför skulle då tryckta böcker, som förekommo i sådan myckenhet, undslippa förödelsen, låt vara att de härstammade från tryckarkonstens barndom?

Det här publicerade dokumentet är ett, äfven detta af Daniel Boding undertecknadt, försäljningsprotokoll, försedt med köparnes kvittenser. Också till grund för denna försäljning har tydligen, liksom fallet var år 1702, legat en större tryckt eller handskrifven numrerad katalog. Största delen af de sålda böckerna utgöres af folianter, för affärsändamål var väl intet annat format lämpligt. Priset var konstant och försäljningsmetoden den enklast tänkbara. För ett ris papper betaltes 2 1/2 daler kopparmynt, och då fick man tydligen banden på köpet, ett otvifvelaktigt mycket facilt pris, som skulle kommit det att vattnas i munnen på våra dagars inkunabelspekulanter.

På böckernas innehåll fästes ingen större vikt; möjligen voro de arbeten, som pryddes med vackert målade initialer, mera begärliga än andra, enär kanske viktualierna hade en mera strykande åtgång, om de sveptes i så vackert utstyrda gamla inkunabelblad!

Af förteckningen framgår, att somliga af de försålda böckerna varit defekta, en både »förr och effter», men detta tycks endast undantagsvis ha varit fallet. Titlarna äro ofta mycket summariskt återgifna, men där tryckort och tryckår utsatts, är ej svårt att identifiera böckerna. Här som vid så många andra tillfällen är det lätt att konstatera, huru vidsträckt man tagit begreppet duplett. En stor del af de försålda böckerna förefinnes icke alls i det nuvarande Carolina Rediviva. Särskildt i ett par fall kan man uppvisa, hur nonchalant man gått tillväga vid denna utmönstring.

I Collijns katalog öfver Upsala universitetsbiblioteks inkunabler innefattar nr 1429—34 Thomas Aqvinatis Summa theologica i olika upplagor. En-

[1] i A 7.

dast ett af dessa exemplar är nu komplett, Baselupplagan 1485, de öfriga äro fragmentariska. Af Mainzupplagan 1467 finns endast del 2: 2, af Mainzupplagan 1471 2: 1, af Venedigupplagorna 1477 och 1484 första delen och af Nürnbergupplagan 1496 2: 2—3. Möjligen ha alla dessa upplagor en gång förefunnits inom biblioteket i fullständigt skick, men af ett ovist nit sedan blifvit spolierade. Af här ifrågavarande försäljningsdokument framgår, att åtminstone Nürnbergupplagan 1496 varit betydligt fullständigare än nu, ty första och tredje delen häraf såldes den 19 december 1711 och till olika köpare. Samma dag såldes äfven 1: 2 af Mainzupplagan 1471. Den 10 april 1711 såldes första delen af Antonini Opus historiarum, Basel 1491. I bibliotekets exemplar[1] saknas nu just denna del. Flera dylika exempel kunde nog redan ur denna lilla samling framdragas.

Ett särskildt påpekande förtjänar ett den 6 augusti 1710 som nr. 109 försåldt arbete med titeln »Horologium seu Jacobi Ulphonis Missale». Då någon datering af trycket ej finnes, är ej lätt att afgöra, hvilket arbete som åsyftas, men antingen gäller frågan det äldsta Upsalamissalet[2] eller det af 1513. Af Missale Upsalense 1484 är emellertid intet på papper tryckt exemplar kändt, hvarför vi väl måste antaga, att det varit ett af de mindre sällsynta exemplaren af upplagan 1513, som här gått till förintelsen.

Ett par år senare har ett liknande bortslumpande af böcker ägt rum i Upsala, likaledes efter upprättadt register. Detta torde emellertid ej vara bevaradt, men dess tillvaro annonseras i bibliotekets räkenskaper för år 1714[3]. Den 6 september detta år inlevererades nämligen efter däröfver ingifven specifikation och annotation för försäljning af böcker till makulaturpapper en summa af 155 daler 14 öre kopparmynt, alltså ungefär dubbla beloppet mot hvad försäljningen 1710—11 inbragte. Då antagligen samma metod tillämpats och någon stegring i priset knappast skett, skulle alltså ett kanske dubbelt så stort antal böcker som i nedan publicerade dokument angifves, vid detta senare tillfälle försvunnit från vårt bibliotek. Tyvärr har den ingifna specifikationen ej kunnat återfinnas i universitetsräkenskaperna för ifrågavarande år; den skulle väl eljes gifvit oss upplysning om hvad det var för slags »makulatur» som denna gång slumpades bort.

De nedan uppräknade makulaturköparna voro, såsom framgår af mantalslängden för år 1710 i Upsala landsarkiv, dels medlemmar af akademistaten, kanske med någon affär som bisyssla, dels borgare i staden. Till den

[1] Collijns katalog nr 123.
[2] Af Collijn dateradt till 1484.
[3] UB:s arkiv E 3, s. 342.

Digitized by Google

förra gruppen hörde professor Daniel Diurberg och sekreteraren Karl Skunk samt väl äfven akademiapotekaren Voigtlender[1] och i någon ringa mån Michael Flinckau, som var akademiens bokbindare. Åfven akademiens dansmästare Johan Rodde figurerar på listan. Af borgarna voro Johan Sivertz och Egidius Jöransson välloflige rådmän, den förre tillika bokbindare, som man kan se af bibliotekets räkenskaper från början af 1700-talet, Anders Wernberg var kämnär, likaså Olof Nohrman, och Magnus Sundvald var perukmakare.

Effterskrefne vtgalrade Böcker af Bibliotheca publica äre effter ther öfwer fattade Register försålde Anno 1710.

	Kmnt dr.	Kmnt öre	
N:o 1. den 6 Augusti 1710.			
Fol. 56. Biblia sacra germanice. Francof. 1570. def.			
57. Bibliorum 1 pars Hug. Cardinalis.			
81 et 78. Decretales Gregorii IX. 1511 et 1496. Vol. duo.			
132. Jord. de Quedlinburg sermones.			Emootstående 4. Rijss och 3 Böcker har iag betalt med 10. dr 12. öre Koppnt *G. Rudberg*
70. Ang. de Clavasio Summa Angel. 1 Exempl. 1488.			
109. Horologium seu Jacobi Ulphonis Missale.			
74 et 75. Decretum Gratiani Nurnb. 1484. ib. 1506. Vol. duo.			
51. Azonis Summa Codicis. 1482.			
95. Radulphi Flaviac. in Levitic. 1536. gïöre tillsamman 4 Rijs 3 B. glt papper	10	12	
N:o 2. den 29 Augusti 1710.			
157 fol. Bapt. Trovamalæ Summæ Rosellæ de Cas. Conscientiæ. Argent. 1516. 143. Nic. Siculi lectura super 1a 2di decretal. def.	1	–	Rosellæ Summa Casuum Conscientiæ. Arg. 1516. Lectura super prima libri secundi decretalium ... def. förr och effter äro vttagne och betalte med en d. Kmnt. den 29 August. 1710 attesterar *Joh: Rodde.*
N:o 3. den 30 Augusti			
Fol. 141. Hartm. Schedii Rudiment. Novitior. Nurnb. 1493. a 7 B.	—	28	Rudimentum Novitiorum et Exempl. a 7 Böck. fol. Papper har vndertecknad vttagit och betalt med tiugu otta öre Kmnt attesterar den 30 August. 1710. *Michael Flinckau.*
N:o 4. den 11 Octobris 1710.			
Fol. 7. Joh. Andreæ Super 1. et 2:o Decretalium.			
9. Antidotum contra hæreses. def.			
48. Dion. Areopag. Opera lat. 1502. Arg.			
68. Gv. Budæi Annot. in Pandectas.			
59. Biels Collector. 3. et 4ti Decret.			

[1] Denne var mest begärlig på »makulaturen» och köpte vid olika tillfällen för tillsamman 25 daler, alltså närmare 1/3 af hela försäljningssumman, som tydligen icke blef någon lysande affär för akademien.

Digitized by Google

			Kmnt dr	Kmnt öre	
75.	**Decretum Gratiani. Lugd.** 1506. 1 **Exempl.**	giöra tilsammans 3 Rijs glt Papper	7	16	Emotstående 3 Rijs gamlt Papper har iag betalt med 7 D:r 16 ör Koppmt *Sigfrid: H: Voigtlender.*
105.	**Egesippus de Excidio Hierosolym.**				
101.	**Gorichemi Textus sententiarum etc. 1 Exempl.**				
104.	**Joh. Gritschl. Qvadragesimale.**				
134.	**Rudimentum Novitiorum.** vol. duo.				
Qv. 1.	**Joan. Andreæ arb. Consangvinit. Vien. 1513.**				
4.	**Leonard Aretin in Politica** Aristot. **Paris 1489.**				
18.	**Theod. Gazæ grammatic.** 92. def.				

N:o 5. den 15 Novembr.

			Kmnt dr	Kmnt öre	
21.	**Anton. Florentini 1 et 3 pars Summæ.** Arg. 1490. **vol. duo.**		4	16	Emotstånde gambla böker har iag till maukllatur köpt och betalt 4 d 16: *And: Werenberg:*
19.	**Ejusdem 1 et 2da Summæ vol. un.** ap. Cleyn Lugd.				
21.	**Ejusdem 3 et 4ta pars Summæ.** Arg. 1496 et 1490. **vol duo.**				
13.	**Ejusdem secunda pars Historialis.**				
23.	**Molitoris Tabula sup. Antoninum** 1400 compil. **giöra 1 Rys 16** Böck gl. Papper				

N:o 6. Anno 1711 den 10 April.

			Kmnt dr	Kmnt öre	
98.	**Dominic. à S. Geminiano in** Decreta vol. un. **Venet. 1504.**				Emotstående 3 Rijs Papper har iag undertecknat betalt med 7. D:r 16: öre Kmt *Sigfrid H: Voigtlender.*
12. 10.	**Antonini 1 pars Histor.** Bas. 1502 et 1491. **Exemp. duo.**				
20.	**Ejusdem 1 pars Summæ majoris** cum repertor: **ap. Ioan. Cleyn. vol. un.**				
22.	**Ejusdem 2 pars Summæ. Argent.** ap. Groning.				
148.	**Nic. Siculi super 1. et 2 secundi Decret.** Bas. 1487.				
147.	**Ejusdem super 2 et 3 secundi Decret.** Bas. 1487. **1488.**				
143.	**Ejusdem super 5to Decret. Nurnberg** 1486.				
154.	**Pelbarti de Themeswar Sermones** Pomerū de S. **pars hyemal: et æstiv. vol. un.**				
	giöra tilsamm 3 Rys complet a 2½ D.		7	16	

N. 7. den 30 Maii.

			Kmnt dr	Kmnt öre	
149.	**Nicol. Siculi super 1 Decretalium.** Bas. **1488.**	7: 9			Emotstående 2½ Rijs Papper till maculatur har under technadt betalt med 6 D. öre Kmt *Egidius Jöransson.*
143.	**Ejusdem Lectura super 3a 2di** Decretal. **Nurnb. 1486. def.**	2: 15½			
10.	**Ant. Florentini 3 pars Historialis** Basileæ **1491.**	5: 12			
3.	**Alexand. ab Ales Summa Theolog.** pars **4ta. Norib. 1482. Exem. duo.**	15. —			
97.	**Phil. de Franchis Super VI decretal.** p. **1. 2. vol. un. Venet. 1499.**	5: 20			
156.	**Thesaur. Novus de Tempore et** Sanctis. **Argent. 1484. Vol. duo.**	13: 19			
	giör tilsamman 2½ Rys 3 ark a 10 p.		6	8	

Digitized by Google

No.	Title	B. a.	Kmnt dr	Kmnt öre	
	N:o 8. den 10 Junii				
52.	Distinctiones Bartholi a Saxo Ferrato per Tabulas a Marino Socino collectæ. Bas. 1563.				Emootstående Maculatur haf. iag bekommit Emot 2 D. 16 öre *Johan Siwertz.*
54.	Vincent. Belluacensis Speculum Naturale. } ed. incert				
55.	Ejusdem Speculum morale. } ed. incert				
17.	Am. Polani Logica def. 8:o				
19.	Tiraquellus de Poenis 1559. [8°]				
20.	Tractatus de sphæra def. [8:o]				
21.	Sentent. et Apophthegm. ex Cicerone etc. def. [8:o]				
22.	Seb. Vant de nullitatibus processuum. 8:o				
4.	Evangel. Dominical et Epistolæ. in 12:o				
9.	Psalterium Davidis et alia cantica. in 12:o				
	giöra tilsammans 1 Rys gl. P.		2	16	
	N. 9. Den 24 Julii				
1.	Matth. de Afflictis Comment. in constitut. utriusque regni Siciliæ Lugd. 1550.	7: 14			Emotstående macelatur Papper Ett Rys och 2 B. har vnderteknad betalt med twå D. och tre mk:r Kmnt. som attesteres. *Olof Nohrman* (?)
72.	Gratiani Decretum. Bas. 1482.	7: 20			
90.	I. D. Scoti tertius scripti Oxoniensis. Venet. 1506.	6: 17			
	giöra 1 Rys 2 B. 4 Ark		2	24	
	N. 10.				
5.	Petri de Ancharano super VI. Decretal.	2: 12			Emottstånde g: Papper 2 Ryss och 4 Bocker har iag underteckn at betalt 5 d:r 16 Kmt. *And. Wernberg.*
11.	Antonini Ar. Flor. Historiarum seu Chronicarum pars 1. 2.	7: 9			
151.	Ant. Corseti Repertor: super Opera N. Siculi Lugd. 1505.	3: 6			
85. 87.	Discipuli Sermones de Temp. et Sanct.	10: 12			
102.	H. Gorichemi Textus sententiarum. Bas. 1507.	5: 13			
119.	Meffreti Sermones	8: 20			
146.	Nic. Siculi Lectura super 2. 3. parte Decretalium Libri 2:di Venet. 1479.	6. —			
	giöra gl:t Papper 2 Rys 4 B.		5	16	
	N:o 11. den 28 Julii				
143.	Nic. Sic. Abb. Panorm. Lectura Super Decretalib. Nurnb. 1485 et 1486 vol. un. fol.				Desse 3:ne Böcker Betalt med 2 d. 24 öre *Joh: Rodde.*
73.	Gratiani Decretum Nurnb. 1483. fol.				
160.	Gregor. de Valent. Comment. Theol. Tom. 2:dus fol. Ingolst. 1592.		2	24	
	N:o 12. den 28 Julii 1711.				
84.	Destructorium vitiorum 1426 collectum. Nurnb. 1496.				Emotstående böcker hafwer iag kiöpt till Maculatur och derföre betalt 1. Carolin *C. Skunk.*
53.	Vinc. Belluacensis Specul. Historiale.		1	28	
	N:o 13. den 27 Novembr.				
61.	Bonaventuræ Sermon. de Temp. et Sanct. Zvollis 1479.				

Digitized by Google

			Kmnt dr	Kmnt öre	
62.	Bonaventuræ Disp. in IV. Libros Sent. Lugd. 1511. Vol. duo.				
63:4.	Bonaventuræ in 2. 3. Libr. sententiar. Vol. duo.				
66.	Bonaventuræ prima pars opusculorum parvorum.				
54.	Vinc. Belluacensis Specul. doctrinale.				
69.	Ioan. Chrysostomi oper. Lat. T. 1. 2. Basil. 1504. Vol. un.				Emotstående Böcker till Macelatur har iag betalt med 10 dr. Koppmt. *Siegfrid H Voigtlend:*
70.	Angeli de Clavasio Summa Angelica. Norib. 1488.				
83.	Decretalium liber sextus per Bonifac. Lugd. 1507.				
89.	Disciupli sermones de Temp. et Sanct. Nurnb. 1482.				
86.	Discipuli serm. de T. et S. cum Promtuario. Vol. duo.				
91.	Ioan. Duns Scoti in 4tum Librum sent. opus Anglican.				
	giöra tillsamman fyra Rijs		10	—	

N. 14. den 18 Decembr.

4.	Ambrosii opera volumin tria. Bas. 1492.	2: —			
71.	Angeli de Clavasio Summa Angelica Argent. 1513.	—: 16			Desse maculatur böcker något litet öfwer tu ris paper äro köpte för 5 daler 24 öre Kmt. Upsala den 18 Decemb. An. 1711. *Dan. Diurberg.*
108.	Hieronymi Vitæ Patrum et Gvil. Parisiens.	—: 20			
106.	Iacob. Heinrichmanni Consilia. Vol. duo.	1: —			
114.	Alb. Krantzii Vandalia et Saxonia. Col. 1519.	1: —			
122.	Ioan. Pici Mirandulæ opera Argent. 1504.	—: 20	5	24	

N° 15. den 19 Decembr.

17.	Antonini Summæ Theol. 1 et 3 pars vol. duo. Nurnb. 1486.				
24.	Thom. Aqvinatis primæ secundæ Mogunt. 1471.				
49.	Augustini prima qvinqvagena et 4ta pars Libr. vol. duo.				Emot stånde böcker som giör macklaturpaper 2 Ris 4 böcker 5,16 betalt. *Eva von Bergen.*
50.	Ejusdem octava pars Librorum vol. un.				
31.	Thom. Aqvinatis 2da secundæ et 3a pars vol. un. Nurnb. 1496.				
58.	Gab. Biel Expositio Canonis Missæ Lugduni 1550.				
	giöra 2 Rijs 4 Böck.		5	16	

N° 16. Dito.

32.	Thomæ Aqvin. 1 pars Summæ Nurnberg 1496.				Emotstående Böcker som giöra Ett Rijs maculatur papper har vnderteknad betalt med twå d. 26 öre *Magnus Sundvald.*
39.	Ejusdem Quodlibeta Nurnberg. 1474.				
17.	Antonini 4ta pars Summæ. Nurnb. 1487.				
88.	Discipuli sermones de Tempore.				
	giöra ett Rijs		2	26	
	Summa		77	14	

Upsala den 20 Decemb 1711.

Daniel B. Boding.

Digitized by Google

LEBENSNACHRICHTEN ÜBER LÜBECKER DRUCKER DES 15. JAHRHUNDERTS

Von

FRIEDRICH BRUNS, Lübeck

SCHON ÜBER EIN JAHRHUNDERT hat sich die Forschung mit der Persönlichkeit des Lübecker Druckers mit den drei Mohnköpfen beschäftigt, der die niederdeutsche Literatur um eine Reihe hervorragender dichterischer Werke, wie das Narrenschiff, den Reineke Fuchs und das Henselynsbuch, bereichert hat, und dessen Tätigkeit, abgesehen von einigen in die Jahre 1509 und 1520 fallenden Drucken, dem Zeitraum von 1487—1498 angehört.

Am meisten Geltung gewonnen hat die von W. Seelmann vor drei Jahrzehnten vertretene Ansicht,[1] dass der 'Lübecker Unbekannte' mit dem dortigen Drucker Matthäus Brandis identisch gewesen sei. Für diese Annahme spricht nach Seelmann zunächst der Umstand, dass die übrigen damaligen Lübecker Drucker, nämlich Lucas Brandis, Bartholomäus Ghotan und Stephan Arndes, ihre Erzeugnisse mit anderen Marken gezeichnet hätten als zwei den Drucken des Unbekannten beigefügten Schilden, von denen das eine drei Mohnköpfe, das andere ein T mit angehängtem Kreuz aufweist. Ferner finde sich der Name des Matthäus Brandis nur in Lübecker Drucken aus der Zeit von 1485—1486, während seine weitere dortige Anwesenheit aus dem 1497 zu Lübeck von Lucas Brandis 'Matheo suo fratri administrante' gedruckten Breviarium Othinense bezeugt sei, und er sich 1504 zu Ribe und 1510 und 1512 zu Kopenhagen als Drucker betätigt habe; diese Lebensdatum würden aber mit der Tätigkeit des Mohnkopfdruckers in Einklang stehen, wenn man annähme, dass Matthäus Brandis bald nach 1485 es vorgezogen habe, statt seines Namens die oben angeführten beiden Marken zu setzen, er bald nach 1497 Lübeck verlassen habe und später dahin zurückgekehrt sei. Schliesslich spreche für die Identität der beiden Persönlichkeiten, dass eine 1504 von Matthäus Brandis zu Ribe gedruckte Schrift, nämlich die 'Kanuti episcopi Viburgensis expositiones circa leges Iutiae', einen eigens für diese angefertigten Holzschnitt enthalte, der zur Andeutung der Unebenheiten des Erdbodens

[1] *Zentralblatt für Bibliothekswesen*, Jahrg. 1, S. 19 ff., abgedruckt in *Mitteil. d. Vereins f. Lübeck. Gesch.*, 2, S. 11—19.

Digitized by Google

dieselben omegaartigen Strichlagen aufweise, wie sie den besseren Holzschnitten des Mohnkopfdruckers eigentümlich seien.

Seelmanns Theorie ist namentlich von Isak Collijn in Zweifel gezogen worden: er ist der Meinung, dass der Unbekannte nicht nur Buchdrucker und Verleger, sondern 'ganz sicher ein auch in literarischer Hinsicht bedeutender Mann' gewesen sei, der allerdings aus rein technischen Gründen zu Matthäus Brandis in engen Beziehungen gestanden habe, vermutlich derart, dass dieser ihm sein typographisches Material veräussert und eine Zeit lang in seinen Diensten gewesen sei.[1]

Eingehend mit der Person des Lübecker Unbekannten hat sich neuerdings der Berliner Gymnasial-Professor Hermann Brandes beschäftigt, und zwar in der Einleitung seiner 1914 erschienenen, *Dat Narrenschyp von Hans van Ghetelen* benannten Ausgabe des 1497 aus der Mohnkopfdruckerei hervorgegangenen Narrenschiffs, einer erweiterten niederdeutschen Nachdichtung der bekannten gleichnamigen Dichtung des Sebastian Brant.

Im Anschluss an Seelmanns Ausführungen findet der Herausgeber zunächst die engen Beziehungen des Matthäus Brandis zur Mohnkopfdruckerei dadurch bestätigt, dass die von ihm 1485 gedruckte erste Ausgabe des Lucidarius dieselben Lettern aufweist wie fünf in die Jahre 1488—1493 gehörige Erzeugnisse der Mohnkopfdruckerei, und dass ein eigens für den Lucidarius gefertigter Holzschnitt die schon erwähnte omegaartige Strichelung des Erdbodens zeigt, wie sie für eine Anzahl Holzschnitte der Mohnkopfdrucke charakteristich ist.

Für die Beurteilung der Art der Beteiligung des Matthäus Brandis an der Mohnkopfdruckerei geht der Herausgeber von den Beobachtungen aus, dass der Verfasser der aus ihrer Presse hervorgegangenen Werke mit den technischen Einzelheiten des Druckereibetriebes genau vertraut gewesen ist, und dass ferner in diesen Drucken in auffallendem Masse die Neigung zu Tage tritt, auf andere, von derselben Druckerei in den Verkehr gebrachte Schriften empfehlend hinzuweisen; er folgert hieraus, dass solche Äusserungen schwerlich auf verschiedene Autoren zurückgehen, sondern gleich den betreffenden Schriften wahrscheinlich einer und derselben Feder entflossen sind. In dieser Annahme wird er durch die Wahrnehmung bestärkt, dass den niederdeutschen Mohnkopfdrucken bestimmte, den übrigen damaligen Lübecker Werken fremde mundartliche Eigentümlichkeiten gemein sind, von denen ein

[1] ISAK COLLIJN, *Ett studiebesök i Lübecks Stadt-Bibliothek;* in: *Allmänna Svenska Boktryckareföreningens Meddelanden*, 1907, S. 316 ff., und *Lübecker Frühdrucke in der Stadtbibliothek zu Lübeck;* in: *Zeitschr. d. Ver. f. Lüb. Gesch.*, 9, S. 322 ff.

Digitized by Google

Teil auf den nördlichen Harz, das westfälisch-braunschweigische Grenzgebiet und die Stadt Braunschweig hinweist.

Man könnte nun geneigt sein, die geistige Urheberschaft dieser Drucke dem Matthäus Brandis beizulegen, wenn nicht ein Vergleich mit dem 1485 in seiner Offizin entstandenen Lucidarius aus sprachlichen und anderen Gründen den sicheren Beweis erbrächte, dass er an den Mohnkopfschriften über deren Drucklegung und künstlerische Ausstattung hinaus sich nicht betätigt hat.

»Wir sind — fährt der Herausgeber des Narrenschiffes fort — glücklicherweise in der Lage, sagen zu können, wem neben Matheus Brandis Eigentumsrechte an der Mohnkopfdruckerei zustanden. Wir wissen, wer die Herausgabe der Ewangelia von 1488 besorgte. Die Anfangsbuchstaben der folgenden, am Schlusse dieses Werkes stehenden Verse:

Hir heft eyn ende dyt eddel boek.
Alse de Epistolen vnde Ewangelien ock.
Na christus bort/ verteyn hundert iaer.
So men schreff lxxxviij dat is war.
Vor der bort Johannis in der weken bereth
Alle ewangeliē dorch dat iaer myt welker glosē ghesetth.
Noch de Lectien vnde Prophencien dar tho.
Gode tho loue vnde tho eren also.
Hir synt ock van den hilghen klar.
Epistolen vnde Ewangelien dorch dat gantze iaer.
To Lubeck in der keyserliken stat bereth.
Etlike andere Epistolē vñ Ewangelia mede inghesetth.
Loff vnde ere sy der hilghen dreualdicheyt.
Ere sy Marien/ vñ allē hilghē in der ewighē salicheyt.
Nu vnde alle tyd in ewicheyt Amen.
Anno dm̄ Mcccclxxxviij.

ergeben den Namen: **Hans van Ghetelen.**[1] Hans van Ghetelen war demnach derjenige, der ausser einer Reihe von Erbauungsbüchern Werke wie den Dodendantz, das Narrenschyp und den Reynke de Vos hervorgebracht hat. War er aber der Verfasser der niederdeutschen Mohnkopfschriften, so war er auch der zweite Inhaber der Offizin, in der ihr Druck geschah.»

Über das Leben Hans van Ghetelens bringt die Einleitung zum Narrenschiff nur weniges bei. Seiner Sprache nach gehörte er, wie sich aus den obigen Darlegungen ergibt, dem westfälisch-braunschweigischen Grenzgebiet an; aus dieser seiner Herkunft erklärt sich auch seine aus dem 108. Kapitel

[1] Worauf übrigens schon KRAUSE, *Hans van Ghetelen aus Lübeck*, im *Jahrb. d. Ver. f. niederdeutsche Sprachforschung*, Jahrg. 1878, S. 96 ff., und COLLIJN in *Allm. Svenska Boktryckareföreningens Meddelanden*, 1908, S. 247 hingewiesen haben.

Digitized by Google

des Narrenschiffs ersichtliche Bekantschaft mit der westfälischen Art der Flachsbereitung, sowie die Tatsache, dass er, nach eigener Angabe in der 1520 erschienen Neuauflage des Lucidarius, zu Braunschweig im Jahre 1469 einen 'levendygen wylden man', d. h. einen von ihm auch als Bavian oder Baujatz bezeichneten halbmansgrossen Affen gesehen hat. Möglicherweise bestimmten ihn verwandtschaftliche oder freundschaftliche Beziehungen, sich in Lübeck niederzulassen, wo im 14. und beginnenden 15. Jahrhundert mehrere Träger seines Namens nachweisbar sind. Dass er am Travestrand bald heimisch geworden ist, bezeugen die in seinen Werken mehrfach vorkommenden Erwähnungen umliegender Örtlichkeiten.

Für einen Sohn Hans van Ghetelens hält der Herausgeber des Narrenschiffs — und zwar mit Recht[1] — den bis 1535 bezeugten gelehrten und glaubenseifrigen Dominikaner Augustin van Ghetelen. Bekannt ist ferner ein aus Lübeck gebürtiger Henningus Ghetelen, der 1508 zu Nürnberg unter dem Titel 'Nye unbekande lande und eine nye werlt in korter vergangener tyd gefunden' die im selben Jahre von Jobst Ruchamer aus Nürnberg besorgte hochdeutsche Übersetzung der 1507 in Piacenza gedruckten »Paesi novamente ritrovati», eine Schilderung der Entdeckungsreisen der Spanier und Portugiesen nach Indien und Amerika, ins Niederdeutsche übertragen hat.[2] Der Herausgeber identifiziert anfänglich im Anschluss an Krauses Meinung[3] diesen Henning mit Hans van Ghetelen (Einleitung, S. XLV), doch widerruft er nachträglich (S. 573 f.) diese Ansicht im Hinblick auf die Verschiedenheit des Dialektes und der Arbeitsweise beider, und weil Henning sich am Schluss der Vorrede seines Werkes als »adulescentulus» bezeichnet,[4] was auf Hans van Ghetelen im Jahre 1508 unmöglich zutreffen könne.

Wie in der Einleitung der neuen Ausgabe des Narrenschiffs weiter ausgeführt wird, müssen sich Matthäus Brandis und Hans van Ghetelen 1487 zu gemeinsamer Tätigkeit verbunden haben, denn von den beiden Werken, die in diesem Jahre mit den Typen des Matthäus Brandis gedruckt sind, zeigt das eine, das am 7. März 1487 abgeschlossene 'Passional van allen hilligen', noch nicht die für alle niederdeutschen Drucke der Mohnkopfoffizin charakteristischen sprachlichen Eigentümlichkeiten, während das andere Werk, ein Gebetbuch, bereits keine derselben entbehrt. Das Fehlen der gemeinsamen Druckermarken in dem letzteren, sonach als erstes Erzeugnis der neu-

[1] S. unten S. 244.

[2] Vgl. D. B. Shumway, *Ghetelens Nye unbekande Lande;* in: *Jahrbuch d. Ver. f. niederdeutsche Sprachforschung,* 33, S. 53—72 und S. 113—142.

[3] Krause, a. a. O., S. 96 ff.

[4] Er war gleichfalls ein Sohn Hans van Ghetelens; s. unten S. 244.

Digitized by Google

gebildeten Gesellschaft in Anspruch genommenem Werke wird mit der Vermutung erklärt, dass die beiden neuen Gesellschafter damals noch in Verhandlung mit einer dritten Persönlichkeit gestanden hätten, welche die Absicht bekundet habe, zu ihnen in ein näheres Verhältnis zu treten. Als diesen, erst 1488 eingetretenen dritten Teilhaber sieht der Herausgeber Bartholomäus Ghotan an, und zwar deshalb, weil die Mohnkopfdruckerei berechtigt gewesen sei, ihm gehörige Holzstöcke zu verwenden, und das vorerwähnte Gebetbuch von 1487 eine neue vermehrte Ausgabe einer 1485 von Ghotan gedruckten Gebetsammlung darstelle. Allerdings muss der Herausgeber hinzufügen, dass Ghotan kaum in der Lage gewesen sei, seine Arbeitskraft in den Dienst des neuen Unternehmens zu stellen, da ihn zunächst der Druck eines bei ihm im August 1488 erschienenen Messbuches, des Missale Dominicanum, von dem mit wenigen Veränderungen auch eine Ausgabe für die finländische Diözese Åbo herausgegeben wurde, vollauf beschäftigt habe, und dass auch später seine ihm allein gehörige Werkstatt das Hauptfeld seiner Tätigkeit geblieben sein werde, wie man aus dem jüngsten Erzeugnis seiner Presse, der 1492 vollendeten prächtigen Ausgabe der Revelationes sancte Birgitte, entnehmen müsse.

Einen Hinweis auf die Dreizahl der Gesellschafter findet der Herausgeber in der Marke mit den drei Mohnköpfen, während er das T mit angehängtem Kreuz auf das der zweiten Silbe der Namen Matheus, Ghetelen und Ghotan gemeinsame t zurückzuführen geneigt ist.

Die Art der Geschäftsverteilung zwischen Brandis und Ghetelen kann seines Erachtens keinem Zweifel unterliegen: 'dem letzteren war die Aufgabe zugefallen, zum Druck geeignete Arbeiten zu beschaffen sowie das Setzen, Korrigieren und Drucken zu überwachen, dem ersteren hauptsächlich die, für die künstlerische Ausschmückung der Druckwerke Sorge zu tragen'. Da jedoch die Mohnkopfdruckerei nicht dauernd einen Holzschneider habe beschäftigen können, so habe Brandis auch an andere Drucker Holzstöcke auf Bestellung geliefert, wie solche in den eben erwähnten Revelationes sancte Birgitte von 1492, dem 1493 erschienen Boek der profecien und der 1494 von Arndes vollendeten niederdeutschen Bibel enthalten seien.

Soweit die Einleitung der neuen Ausgabe des Narrenschiffs. Man mag einen Teil der vorstehend wiedergegebenen Ausführungen nicht für überzeugend genug ansehen, insbesondere die Stichhaltigkeit der Gründe für eine Beteiligung Ghotans an der Geschäftsverbindung Ghetelens und Brandis' in Zweifel ziehen: im grossen und ganzen wird man den Darlegungen über Ghetelens Stellung in der deutschen Literatur und seine Betätigung für die Mohnkopfdruckerei die Anerkennung schwerlich versagen dürfen.

Digitized by Google

Ist aber Hans van Ghetelen der hervorragendste niederdeutsche Dichter des ausgehenden Mittelalters, so ergibt sich die unabweisbare Aufgabe, die geringfügige Kenntnis seiner Persönlichkeit auf urkundlicher Grundlage zu vertiefen und damit der weiteren Forschung festen Boden zu unterbreiten.

Dem nachstehend veröffentlichten Ergebnis dieser Bemühung sind eine Anzahl archivalischer Nachrichten über die vorerwähnten beiden Drucker Matthäus Brandis und Bartholomäus Ghotan beigefügt sowie solche über Stephan Arndes und einen 1480—1518 zu Lübeck genannten Drucker Meister Johann, der wahrscheinlich mit dem bisher nur für die Jahre 1480—1485 bekannten Drucker Johann Snell identisch ist; ausserdem werden hier einige die Lübische Bücherausfuhr nach dem übrigen Ostseegebiet betreffende Angaben wiedergegeben, die zum teil bereits kürzlich von Isak Collijn benutzt sind.

Alle diese Nachrichten entstammen dem Oberstadtbuch oder Grundbuch der Stadt Lübeck, dem dortigen Niederstadtbuch, den aus der Zeit von 1459—1519 mit einigen Lücken vorliegenden Schossregistern der vier als Prima Travena, Secunda Travena, Prima Wakenissa und Secunda Wakenissa benannten Stadtviertel Lübecks[1] und schliesslich den beiden nach Einfuhr und Ausfuhr geschiedenen Registern über die Erträge eines dort vom Frühjahr 1492 bis Mitte 1496 zur Befriedung der Ostsee erhobenen Zolles[2]. Bezüglich der Schossregister ist zu bemerken, dass diese Hefte hier nicht nach der auf ihren Umschlägen angegebenen Jahreszahl zitiert sind, die sich seltsamerweise nach dem ihrer Benutzung voraufgehenden Jahre richtet, in dem sie bereits geheftet und datiert sind,[3] sondern sie nach dem Jahre ihrer Benutzung bezeichnet sind, in welches tatsächlich ihre hier mitgeteilten Angaben gehören.

Der grösseren Übersicht wegen ist, was diese Veröffentlichung an neuen Angaben beibringt, mit den schon bekannten Lebensnachrichten über die betreffenden Persönlichkeiten vorweg zu einem anspruchlosen Gesamtbilde verschmolzen.

Hans van Ghetelen,

der, wie oben erwähnt, 1469 in Braunschweig weilte, ist in Lübeck seit spätestens 1480 ansässig gewesen. Im Oktober dieses Jahres verehelichte er sich mit Metteke, Tochter des Lübecker Bürgers Hans Lange, die seit 1471

[1] I. HARTWIG, *Der Lübecker Schoss bis zur Reformationszeit*, S. 134.

[2] Vgl. BRUNS, *Die Lübeckischen Pfundzollbücher von 1492—1496;* in: *Hansische Geschichtsblätter*, Jahrg. 1904/05, S. 112.

[3] HARTWIG, a. a. O., S. 136.

Digitized by Google

mit Hans Voss verheiratet gewesen ist und 1479 Witwe geworden war.[1] Mettekes erster Gatte ist als Kaufmann bezeugt, denn 1467 richtete der Lübecker Rat an König Christian I. von Dänemark und den Erzbischof Tycho von Lund ein Ansuchen um Rückgabe eines seinem Bürger Hans Voss gehörigen und von ihm gemeinsam mit anderen befrachteten Schiffes, das auf der Heimfahrt von Gotland dänischerseits beschlagnahmt war.[2] Für den kaufmännischen Beruf des Hans Voss spricht auch der Umstand, dass er in der seit alters vorwiegend von Kaufleuten bewohnten Mengstrasse das nordseitig nach dem Hafen zu belegene Eckhaus besessen hat.[1] Durch seine Heirat hat Hans van Ghetelen mit diesem Grundstück wahrscheinlich auch das auf ihm betriebene Geschäft übernommen, wenigstens führte er den lübischen Zollbüchern zufolge 1493 russische Roherzeugnisse aus Pernau und 1493—95 Kupfer und Eisen aus Stockholm ein.[3] Da jedoch seine Wareneinfuhr in den genannten Jahren insgesamt nur 430 Mark lüb. ausmacht, der als einzige seewärtige Ausfuhr eine 1494 nach Stockholm bestimmte Tonne Bücher im Werte von 30 Mark gegenübersteht,[4] und er ausserdem 1494 sein Haus in der Mengstrasse veräussert hat,[5] so liegt die Annahme nahe, dass Ghetelen damals im Begriff stand, sein kaufmännisches Geschäft aufzulösen, um sich ausschliesslich den ihm aus seiner Teilhaberschaft an der Mohnkopfdruckerei erwachsenden Obliegenheiten zu widmen. Auf diese seine neue berufliche Tätigkeit deutet neben der oben erwähnten Bücherausfuhr nach Stockholm nur eine einzige urkundliche Nachricht hin: die Zusicherung, die am 15. Juli 1500 der damals ohne Zweifel in schwierigen Vermögensverhältnissen befindliche Drucker Lucas Brandis vor dem Niederstadtbuch einging, weder sich noch seine Habe aus Lübeck zu entfernen, bevor er nicht Hans van Ghetelen wegen einer Forderung im Betrage von 404 Mark befriedigt habe;[6] ob diese Schuld aus früheren geschäftlichen Beziehungen beider zu einander erwachsen war, ist leider nicht ersichtlich.

Im Winter 1497/98 kaufte Ghetelen das dem heutigen Geibelplatz benachbarte Grundstück Grosse Burgstrasse Nr. 38, als dessen Bewohner er freilich nur 1500 und 1501 in den Schossregistern genannt wird;[7] bald darauf verzog er nach dem gegenüber dem St. Katharinenkloster belegenen Grundstück Königstrasse Nr. 34, dem späteren Wohnhause des Malers Johann Kemmer, das ihm im März 1502 zugeschrieben wurde und bis an sein Lebensende sein Heim geblieben ist.

Es kann keinem Zweifel unterliegen, dass sich um diese Zeit Ghetelens

[1] S. unten S. 238. [2] Lüb. UB. 11, Nr. 281. [3] S. unten S. 239 f. [4] S. unten S. 240. [5] S. unten S. 240 f. [6] S. unten S. 241, Nr. 6. [7] S. unten S. 241, Nr. 5.

Digitized by Google

äussere Lebensumstände verschlechtert haben. Ende 1506 wurde sein Haus in der Grossen Burgstrasse, weil er die auf diesem lastende jährliche Weichbildrente von 20 Mark nicht hatte entrichten können, seinem Pfandgläubiger gerichtlich zugesprochen.[1] Wohl war er Ende 1512 in der Lage, von der Rente, mit der sein Wohnhaus in der Königstrasse beschwert war, 10 Mark abzulösen, doch weist es auf einen starken Rückgang seiner Einnahmen hin, dass er seit 1515 nur zu einem Schossbetrag von 4 Schillingen veranlagt gewesen ist, während er bis dahin ununterbrochen unter die Zahl der heimlichen Schosser, also der Reicheren gehört hatte, die über eine Mark Steuer entrichteten.[2]

Ende Januar 1524 wird Hans van Ghetelen zum letzten Male genannt;[3] am 25. Januar 1528 war er bereits verstorben. Aus urkundlichen Zeugnissen erhellt, dass er — abgesehen von zwei Stiefsöhnen, Joachim und Hans Voss[4] — fünf leibliche Söhne und wenigstens eine Tochter gehabt hat.[5] Von seinen Söhnen waren der Priester Hieronymus van Ghetelen, ferner Henning, zweifellos der 1508 in Nürnberg lebende obengenannte Herausgeber der 'Nye unbekande Lande',[6] und Hans gleich ihrer Mutter ihm im Tode voraufgegangen; überlebt haben ihn dagegen der bekannte Dominikaner Augustin van Ghetelen[6] und Jakob van Ghetelen, der bei dem geistlichen Stande seines Bruders der alleinige Erbe seines Vaters wurde. Ihre Schwester Anna war damals mit Paul Sumps verehelicht; ob sie etwa in früherer Ehe mit einem 1511 bezeugten Schwiegersohne Ghetelens, der den Vornamen Hermann führte,[7] verheiratet gewesen ist, oder ob dieser eine andere, vor 1528 gestorbene Tochter Ghetelens heimgeführt hatte, muss dahingestellt bleiben.

Matthäus Brandis,

der zu Lübeck 1485 den Lucidarius sowie die lateinische und die deutsche Fassung des Chronicon Sclavicum[8] und 1486 das Missale Lubicense gedruckt hat, ist urkundlich dort erst seit 1490 durch den Ankauf des Hauses Geibelplatz 16 bezeugt.[9] Es werden ihm nur bescheidene Betriebsmittel zur Gebote gestanden haben, denn in den Schossregistern ist er 1491 mit nur 2 ß, in den beiden nächsten Jahren mit 3 und 4 ß und seitdem regelmässig mit 6 ß

[1] S. unten S. 242, Nr. 8. [2] Vgl. HARTWIG, a. a. O., S. 152 und 169. [3] S. unten S. 240, Anm. 13. [4] S. unten S. 238 f. [5] S. unten S. 244. [6] S. oben S. 223.

[7] In dem nur für das Jahr 1511 erhaltenen Herdpfennigregister (St. A. Lübeck) werden im Heft Secunda Wakenissa unmittelbar hintereinander 'Hans van Getelen' und 'Hermen sin dochterman' aufgeführt.

[8] *Chroniken der deutschen Städte,* 30, S. XXXIII. [9] S. unten S. 245.

Digitized by Google

Steuer veranschlagt worden. Mit der Entrichtung seiner Steuerbeträge ist er seit 1495 bezeichnenderweise mehrfach im Rückstande geblieben.[1] 1497 hat zusammen mit ihm sein Bruder Lucas Brandis das Breviarium Othinense gedruckt. In den Jahren 1501 und 1502 war Matthäus aus Lübeck verzogen — 'vorlopen', wie sich der mit der Einziehung des Schosses betraute Rathausschliesser ausdrückt[1] — und zwar wahrscheinlich zusammen mit seinem Bruder Lucas, denn dass dieser, dessen letzter Druck aus dem Jahre 1499 stammt, Mitte 1500 mit der Absicht umging, Lübeck zu verlassen, scheint sich aus der damals von ihm übernommenen Verpflichtung auf vorherige Erfüllung seiner Verbindlichkeiten gegenüber Hans van Ghetelen zu ergeben.[2] Vermutlich zu Schleswig ist sodann aus der Presse von Matthäus Brandis das Formular eines Ablassbriefes zweier Kommissare des Kardinallegaten Raimundus Peraudi hervorgegangen, dessen Entstehungszeit durch die am 30. November 1501 gewährte Zulassung dieses Ablasses für Schleswig-Holstein und durch die handschriftliche Ausfertigung eines solchen Briefes am 15. Dezember desselben Jahres festgelegt wird.[3] 1503 hat Matthäus zu Lübeck eine rückständige Steuerquote mit 6 ß entrichtet, ohne im übrigen seinen Verpflichtungen gegen die Stadt nachzukommen;[1] im August desselben Jahres ist ihm sein Haus am Geibelplatz auf Klage seiner Pfandgläubiger gerichtlich aberkannt worden.[4] Er ist sodann, wie schon oben erwähnt, 1504 zu Ribe und 1510 sowie 1512 zu Kopenhagen als Drucker tätig gewesen.

Bartholomäus Ghotan

stammt jedenfalls aus der Stadt Magdeburg, wo noch im Jahre 1500 zwei seiner Brüder ansässig waren.[5] Er ist dort, eigener Angabe nach, Inhaber einer Vikarie am Dom gewesen.[6] Trotz seiner Zugehörigkeit zum geistlichen Stande hatte er einen natürlichen Sohn des Namens Andreas,[6] der anscheinend seinen Vater nicht überlebt hat.

Zu Magdeburg sind auch Ghotans älteste Druckwerke entstanden: ein Kalender auf das Jahr 1480, das prächtige Missale Magdeburgense, für das Lucas Brandis die Typen gegossen hat, und ein Ablassbrief des Franziskaners Johannes Nixtein, beide von 1480, ferner ein lateinischer Psalter aus dem Jahre 1481 und eine um 1482 gedruckte Evangelientabelle. Auch der 1483 mit den gleichen Typen wie die letztere hergestellte 'Ordinarius Verdensis' und das am 31. Juli desselben Jahres abgeschlossene 'schone arstedyge

[1] Das. Anm. 3. [2] S. unten S. 241, Nr. 6. [3] LANGE, *Analecta bibliographica*, S. 63 ff nebst Taf. X. [4] S. unten S. 245 f. [5] S. unten S. 249, Nr. 8. [6] S. unten S. 247.

Digitized by Google

boeck' gehören höchstwahrscheinlich noch Ghotans Magdeburger Tätigkeit an.[1]

Nach Lübeck siedelte er 1484 über, wie durch die in die zweite Septemberhälfte dieses Jahres fallende Umschrift eines Hauses in der dortigen Schlumacherstrasse auf seinen Namen[2] und durch sein wenige Tage später dort errichtetes Testament[2] erwiesen wird. Nach Angabe des letzteren hatte er damals einen Teil seiner Habe noch in Magdeburg, während sein von ihm auf reichlich 100 Gulden geschätztes Werkstattmaterial, darunter sechserlei Missal- und Breviertypen und an 800 Pfund gegossene Lettern, wie auch seine Hausorgel sich bereits in Lübeck befanden. Im selben Jahre druckte er dort das 'Lycht der selen', einen niederdeutschen 'Eusebius: de morte Hieronymi' und Ortolff von Beyrlandts 'Boek der arstedien van allen Kranckheyden' wie auch die mit dem letzteren Werke meistens zusammengebundenen undatierten Schriften des Valascus de Taranta: 'Eyn ghud bewert regimente ...' und Bartholomaeus de Benevento: 'Etliche kraft unde doghede der branden watere', ferner 1485 den am 23. August abgeschlossenen 'Speygel der doghede' und ein kleines niederdeutsches Gebetbuch.

Für das Jahr 1486 ist als einziges Erzeugnis seiner Presse das jedenfalls in Lübeck entstandene Formular eines Ablassbriefes des Kardinals Raymundus Peraudi[3] bekannt. In demselben Jahre — nicht 1483, wie früher angegeben — ist er jedoch in einem zu Stockholm ausgestellten Notariatsinstrument als Zeuge genannt, und ebenfalls kommt er als solcher in einer dort vom 15. September 1487 datierten Urkunde vor.[4] Mit dem letzteren Zeugnis steht im Einklang, dass in den lübischen Schossregistern dieses Jahres seinem Namen ein 'ut' beigefügt ist.[5] Diesem Aufenthalte Ghotans in Schweden verdanken das 1487 ohne Druckort erschienene Missale Strengnense sowie höchstwahrscheinlich auch die neuerdings von I. Collijn rekonstruierten Manuale und Psalterium Upsalense ihre Entstehung.[6] Bei seiner damaligen Anwesenheit wird er auch eine Filiale seiner Druckerei in Stockholm errichtet haben, denn 1492 besass er dort ein Haus im Werte von 550 Mark lüb.,[7] und sowohl die Typen der spätestens 1489 anzusetzenden 'Articuli abbreviati', des ältesten Druckes in schwedischer Sprache,[8] wie auch diejenigen

[1] I. Collijn in: *Allm. Svenska Boktryckareföreningens Meddelanden*, 1907, S. 312 und *Zeitschr. d. Ver. f. Lüb. Gesch.*, 9, S. 313 f.

[2] S. unten S. 246 f. [3] *Einblattdrucke des XV. Jahrhunderts*, Nr. 1097.

[4] I. Collijn, *Bibliografiska ströftåg i Finland, Ryssland och Polen. Föredrag hållet vid Föreningens för bokhandtverk årsmöte den 23 maj 1911*, S. 9 f.

[5] S. unten S. 246 Anm. 4.

[6] I. Collijn, *Bibliogr. ströftåg*, S. 9 und 26 f. — Ausführlicher in: *Kyrkohist. Årsskrift*, 12 (1911), s. 111—117; 13 (1912), s. 151—169.

[7] Collijn, *Ströftåg*, S. 33. [8] Das. S. 24.

Digitized by Google

dreier 1495 und 1496 bei Johann Smedh (Fabri) zu Stockholm erschienener Werke[1] gehören der Ghotanschen Werkstatt an.

Wieder aus Lübeck datiert ist Ghotans am 17. August 1488 abgeschlossenes Missale Aboense. Seine weitere dortige Wirksamkeit ist belegt durch eine Anzahl Ablassformulare für die Jahre 1488, 1489, 1490 und 1491,[2] durch zwei Kalender auf die Jahre 1491 und 1492[3] nebst einer vermutlich dem letzteren beigebenen 'Praktika' mit Wettervoraussagen für 1492,[4] und durch sein letztes grosses Werk, die 1492 auf Bestellung des Klosters Vadstena gedruckten Revelationes sancte Birgitte.

Im März desselben Jahres verlegte er seine Druckerei aus der Schlumacherstrasse in das an der südseitigen Ecke der Johannisstrasse und der Breitenstrasse gelegene Haus;[5] um die Mitte des Januars 1493 ist er durch eine Niederstadtbucheintragung zum letzten Male in Lübeck bezeugt.[6]

Um jene Zeit war Grossfürst Iwan III. von Moskau durch drei unter der Leitung des Griechen Georg Trachaniotes stehende Gesandtschaften, die ihren Weg über Reval und Lübeck nahmen, in freundschaftliche Verhandlungen mit Kaiser Maximilian I. eingetreten. Schon bei ihrem ersten Aufbruch aus Moskau am 22. März 1490 waren die Gesandten u. a. beauftragt worden, in Deutschland Künstler und Techniker verschiedener Art für den Dienst des Zaren zu gewinnen.[7] Sie scheinen Ghotan geneigt befunden zu haben, einem solchen Rufe Folge zu leisten, und auch sonst seine Dienste in Anspruch genommen zu haben, denn durch die Instruktion, welche sie am 6. Mai 1492 für ihre dritte Reise nach Deutschland erhielten, wurde eines ihrer Mitglieder damit betraut, dem Lübecker Drucker Bartholomäus ein Stück Seidenbrokat als Geschenk des Zaren zu überreichen.[8] Als die Gesandten längere Zeit in Lübeck weilten, ehe sie zum Kaiser gelangen konnten, der damals gegen Frankreich im Felde lag, nahmen sie Ghotan zum Übersetzer der an sie gerichteten deutschen Schriftstücke an;[9] auch fügten sie einem am 25. Juli 1492 von ihnen erstatteten Berichte nachschriftlich ein Ansuchen Ghotans an den Grossfürsten bei, ihm unter des Zaren grossen Siegel einen offenen Brief auszustellen zur Abwehr einer in Stockholm gegen ihn erhobenen Anklage, auf Grund deren sein dortiges Grundstück und sonstiges

[1] S. unten S. 259, Anm. 21. — Da Ghotan einen Schwestersohn Heinr. Smyt letztwillig mit 100 rhein. Gulden bedacht hat (s. unten S. 249, Nr. 8), so liegt es nahe, den 1496 gestorbenen Stockholmer Drucker Joh. Smedh für seinen Schwager zu halten.

[2] *Einblattdrucke des XV. Jahrhunderts*, Nr. 1111—1113, 1135, 1155 und 68 f. [3] Das. Nr. 255 und 265. [4] Collijn, *Ettbladstryck*, II, S. 18. [5] S. unten S. 248, Nr. 4. [6] S. unten S. 248, Nr. 5. [7] Karamsin, *Gesch. des russischen Reiches* (deutsche Ausgabe), Bd. 6, S. 168. [8] Collijn, *Ströftåg*, S. 32. [9] Karamsin, 6, S. 177.

Digitized by Google

Eigentum beschlagnahmt war.[1] Über den weiteren Verlauf dieses Handels und Ghotans Aufbruch nach Russland ergibt sich aus damaligen Zeugnissen nur noch, dass er sich im Juli 1493 mit einem Schreiben des Bischofs von Strengnäs, Conrad Rogge, zu Bischof Magnus von Åbo begeben hat, eben zur selben Zeit, als die russischen Gesandten über Reval nach Moskau heimkehrten.[2]

Nach der Chronik Reimar Kocks, dessen Darstellung für das ausgehende 15. Jahrhundert zwar erst 1556 niedergeschrieben ist, aber für diesen Zeitraum mehrere verloren gegangene gleichzeitige lübische Chroniken benutzt hat, ist Ghotan 'by dem grothforsten yn grothe gnade unde kuntlıscop ghekamen ... ock van dem grothforsten rycklyck begiftygeth', um, wie es dort irrtümlich heisst, nach dem Zustandekommen einer vom Zaren damals beabsichtigten Vereinigung der griechischen mit der römisch-katholischen Kirche die für Russland neu einzuführenden Missalbücher zu drucken; nachdem aber dieser Plan durch die Schuld des Papstes gescheitert sei, hätten, 'alsse dusse Bartholomeus wedder wolde uth Ruslanth reyssen, ... em de Russen alles ghenamen unde en ynth wather gheworpen unde vorssopeth'. Wir müssen diesen Bericht auf Treu und Glauben hinnehmen; urkundlich steht über Ghotans Ableben nichts weiter fest, als dass im September 1496 das vorerwähnte Lübecker Grundstück 'selighen Bartholomeus Ghutån' von dessen Nachlasspflegern veräussert worden ist.[4]

Stephan Arndes

aus Hamburg, der in Mainz seine Lehrjahre durchgemacht hat und in Perugia zunächst als Schriftgiesser und 1481 als Drucker bezeugt ist, hat auf deutschem Boden seine Kunst zuerst in Schleswig betätigt. Hier ist 1486 das schöne Missale Slesvicense aus seiner Presse hervorgegangen und gleichzeitig ein ebenfalls aus Schleswig datierter Donat sowie eine Ausgabe des Dialogus Salomonis et Marcolfi entstanden. Sieht man die Benennung des verloren gegangenen Breviarium Slesvicense, wie sie bei Westphalen[5] angegeben ist, im vollen Wortlaut für zuverlässig an, so muss Arndes noch im selben Jahre

[1] COLLIJN, *Ströftåg*, S. 32 f. Die Nachschrift des Gesandtschaftsberichtes ist in deutscher Übersetzung bei [GLÄSER,] *Bartholomäus Ghotan in Stockholm und Moskau* (Anhang zu der S. 246, Anm. 6 angeführten Schrift), S. 6, mitgeteilt.

[2] COLLIJN, *Ströftåg*, S. 30, 33.

[3] Reimar Kocks eigenhändiger Entwurf des zweiten Buches seiner Chronik Bl. 209b (unter d. J. 1488); Stadtbibliothek Lübeck. [4] S. unten S. 248, Nr. 6.

[5] *Monumenta inedita*, 3, Sp. 572: 'Breviarium secundum ordinarium et ritum ecclesie ac diocesis Slesvicensis impressum Lubecae arte et ingenio Stephani Arndes A. d. 1486 f[ol.]'; vgl. BRUUN, *Aarsberetninger og Meddelelser fra det Store Kongelige Bibliothek*, 1, S. 38 f.

Digitized by Google

nach Lübeck übergesiedelt sein; sicher ist er seit dem folgenden Jahre dort ansässig gewesen, denn seine beiden 1487 erschienen Drucke, der 'Speghel der sammiticheyt' und die 'Summa Johannis ... van Vryborch' sind gleich den übrigen Erzeugnissen seiner sich noch über drei Jahrzehnte erstreckenden Tätigkeit aus Lübeck datiert.

Im April 1488 erwarb er das an der südwestlichen Ecke der Strassenkreuzung mit der Königstrasse gelegene ansehnliche Grundstück Fleischhauerstrasse Nr. 18,[1] das heute vornehmlich den Zwecken der Finanzbehörde dient; vier Jahre später vergrösserte er diesen seinen Besitz durch den Ankauf des benachbarten kleinen Hauses Königstrasse Nr. 60.[2]

Die Betriebsmittel für die Ausübung seiner Kunst standen ihm damals aus der Beteiligung des reichen Stallers auf Nordstrand, Lorenz Leve, an seinem Unternehmen zu Gebote. Der Verbindung mit diesem stillen Gesellschafter, die vermutlich noch auf seine Schleswiger Zeit zurückgeht und bis zum Jahre 1494 bestanden hat,[3] und dem aus ihr sich ergebenden sicheren finanziellen Rückhalt wird Arndes das rasche Aufblühen seiner Druckerei vornehmlich mit zu verdanken haben, deren achtunggebietende Leistungen mit der Ausgabe der niederdeutschen Bibel im eben genannten Jahre 1494 ihren Höhepunkt erreichten.

In den Schossregistern für die Jahre 1491, 1492 und 1494—96 ist dem Namen oder der Bezeichnung des Stephan Arndes ein 'ut' beigefügt;[4] die Annahme einer längeren damaligen Abwesenheit aus Lübeck würde aber nicht mit der dortigen regen Wirksamkeit des Meister Stephan vereinbar sein, aus der am 19. November 1492 der Winterteil des Passionaels und ausserdem im selben Jahr der 'Gaerde der suntheit' hervorgegangen sind, während ihr aus dem Zeitraum von 1494—96, um nur die datierten Drucke aufzuführen, die am 19. November 1494 vollendete Bibel, das Graduale Suecicum (1493), die Schrift 'Van Kayser Karolo' (1494), das am 7. April 1495 erschienene 'Boek van der bedroffnisse Marien' und die 1496 gedruckte Religio mundi des Thomas de Hibernia angehören.

Im März 1493 scheint Stephan Arndes sich verheiratet zu haben, denn damals stellte er seinem Stiefsohne Heinrich Helmsted dessen väterliches Erbteil sicher und verpflichtete sich, ihn bis zur Mündigkeit zu unterhalten;[5] drei Jahre später wird Anneke, eine Tochter des Lübecker Bürgers Ludeke Hoge, als seine Ehefrau genannt.[6]

[1] S. unten S. 250, Nr. 1. [2] S. unten S. 251, Nr. 2. [3] S. unten S. 252, Nr. 5. [4] S. unten S. 250, Anm. 2. [5] S. unten S. 252, Nr. 4.

[6] S. unten S. 254 nebst Anm. 3. — PAULI hält (*Zeitschr. d. Ver. f. Lüb. Gesch.*, 3, S. 261) nach einer Niederstadtbucheintragung von 1500 Juni 24, durch welche 'mester Everhardus

Digitized by Google

Schon früher war bekannt, dass Stephan Arndes im Jahre 1500 als Gerichtsschreiber im Dienst der Stadt Lübeck gestanden hat; den nachstehenden urkundlichen Nachrichten[1] zufolge bekleidete er dieses Amt von 1498/99 bis 1504/05, ohne dass jedoch darum seine Presse stillgestanden hätte.

Im 16. Jahrhundert steht seine Druckerei ihrer Bedeutung nach nicht mehr auf der gleichen Höhe wie in den neunziger Jahren. Auf dieses Erlahmen seiner Tätigkeit scheinen materielle Sorgen nicht ohne Einfluss gewesen zu sein, die sich mit dem Herannahen seines Lebensabendes immer drückender geltend machten. Ein erstes Anzeichen der Verschlechterung seiner wirtschaftlichen Verhältnisse wird man darin erblicken können, dass er Mitte 1505 genötigt war, zu einer Hypothek von 100 Mark, mit der sein Haus in der Königstrasse beschwert war, eine weitere in gleicher Höhe aufzunehmen.[2] Ende 1513 wurde sein in der Fleischhauerstrasse belegenes Grundstück dem Pfandgläubiger gerichtlich zugesprochen, da er die auf dem Hause lastende Jahresrente von 55 Mark nicht zu zahlen vermochte.[3] Einige Wochen später musste Arndes sich verpflichten, einem weiteren Gläubiger eine Schuld von 87 Mark zu Ostern 1515 zu entrichten, doch hat er dieser Zusage auch späterhin nicht nachkommen können, so dass nach seinem Tode sein Bürge für ihn eintreten musste.[4] Im Jahre 1519 ist er nur noch zu einem Schoss von 4 Schillingen veranlagt worden.[5] In demselben Jahre wird er sein Leben beschlossen haben, denn der vom 14. August (am avende unser leven vrouwen hemmelvart) 1519 datierte 'nyge kalender' ist bereits 'dorch de kunst Hanss Arndes' — wahrscheinlich seines Sohnes — gedruckt, und die am 4. August (am sonavende na vincula Petri) 1520 abgeschlossene Neuauflage eines älteren Druckes, der 'genochliche garde der suntheyt', ist aus 'saligen Steffen Arndes nagelaten druckerye' hervorgegangen. Zwei Jahre später ist auch sein Wohnhaus in der Königstrasse seinen Erben auf Betreiben des Pfandgläubigers gerichtlich aberkannt worden.[6]

Bischepingh, nu tor tid richtefaget to Hamborch', bescheinigt, 'van deme richtschrivere desser stadt Lubeke, alse mester Steffen Arndes, syner zeligen husfrouwen Wobbeken nalatenen gudern ... de helffte' empfangen zu haben, (das. S. 269) die eben genannte Wobbeke für Stephan Arndes' Ehefrau. Das ist unrichtig, denn eine weitere dortige Buchung von 1498 Nov. 9 betrifft einen Ausspruch des Rates in der Klage eines gewissen Heinrich Klein gegen 'Wobbeken Bispinges, eeliken husfrowen Everhardes Bispingen, ... van wegen etliker besate, alse Hinrick Kleyne in des ergenomeden Everhardes guderen gedan hefft, darinne de genante Wobbeke eren brutschat vryen wolde'.

[1] S. unten S. 250, Anm. 2. [2] S. unten S. 255, Nr. 7. [3] S. unten S. 255, Nr. 8. [4] S. unten S. 256, Nr. 9 und 10. [5] S. unten S. 256, Anm. 1. [6] S. unten S. 257, Nr. 11.

Digitized by Google

Der »Meister Johann«.

In den die Jahre 1502 und 1503 behandelnden Schossregistern des nordwestlichen Stadtviertels von Lübeck, Secunda Travena, wird ganz am Ende des Einwohnerverzeichnisses als Inhaber einer 'boda' ein unbenannter Buchdrucker aufgeführt, der im folgenden Jahre, anscheinend versehentlich, als Buchbinder bezeichnet wird.[1] Sieht man die früheren und späteren Schossregister desselben Quartiers an betreffender Stelle ein, so findet sich dort von 1480 bis 1501 und von 1505 bis 1519 mit alleiniger Ausnahme der Jahre 1508 und 1509 ein zweifellos mit der vorerwähnten Persönlichkeit identischer Meister Johann genannt. Die Lage der betreffenden Wohnbude wird dadurch bestimmt, dass das Register mit der Aufzählung der Einwohner der Westseite der Breitenstrasse in nordsüdlicher Richtung schliesst, die Bude hat also in dieser Strasse dicht an der Ecke der das Quartier südwärts begrenzenden Mengstrasse gelegen,[2] und zwar muss sie, da im Oberstadtbuch ein als Meister Johann in Anspruch zu nehmender dortiger Hausbesitzer nicht vorkommt, als Mietswohnung einen Teil des betreffenden Eckgrundstückes ausgemacht haben. Diese Bude lag somit dem seit 1492 dem Drucker Bartholomäus Ghotan gehörigen Hause[3] schräg gegenüber.

Unter den Lübecker Buchdruckern des ausgehenden 15. Jahrhunderts führt nur einer den Vornamen Johann, nämlich Johann Snell.

Johann Snell ist als Drucker nur in zweien seiner Werke genannt: dem 1482 in Odense erschienenen Bericht des Guil. Caorsinus, *de obsidione et bello Rhodiano* und dem aus Stockholm vom 20. Dez. 1483 datiertem *Dialogus creaturarum moralizatus;* als weitere Frucht seiner Odenser Aufenthaltes im Jahre 1482 gilt auch das ebenfalls die 'Caorsintype' aufweisende *Breviarium Othinense.*

Nach Ausweis seiner Typen, die nach H. O. Lange auf Beziehungen zu den Rostocker Michaelisbrüdern und eine Betätigung in Lübeck hinweisen, werden ihm ferner an bestimmt datierten oder mit einiger Sicherheit zu datierenden Werken beigelegt:

1. NIC. WEIGEL, *Clavicula indulgentialis,* 1480 ohne Druckort erschienen.
2. Das von 1481 datierte Ablassformular des Johanniterbaillis Graf

[1] Die Bezeichnung 'bokebynder' wird in den Schossregistern dem Steffen Arndes ebenfalls beigelegt; vgl. unten S. 250, Anm. 2.

[2] 'Dat ander quarter der Travene' ist dasjenige, 'dat angeit boven in der Mengenstrate tegen der apoteke bii deme gulden zode unde keret wedder bii der borgh'. Siehe BREHMER in: *Zeitschr. des Ver. für Lübeckische Geschichte,* Bd. V, S. 230, Anm. 5.

[3] Vergl. oben S. 230.

Digitized by Google

Johannes de Cardona. Der Druck dieses Blattes muss in den Anfang des Jahres fallen, da eine Ausfertigung des Formulars handschriftlich vom 7. März 1481 datiert ist.[1] In Lübeck war Johannes de Cardona bereits 1480 'vor Michaelis' (Sept. 29) erschienen.[2]

3. Eine 'instante venerabili viro domino magistro Degenhardo Hillebolt, canonico et procuratore ecclesie Rigensis', gegen den Landmeister von Livland Bernd von der Borch erlassene Bulle des Papstes Sixtus IV. vom 19. August 1479, die im Druck zusammen mit zwei weiteren päpstlichen Erlassen erschienen ist, deren jüngster dem Dezember desselben Jahres angehört.[3] Man hat die Entstehung dieser Druckschrift bisher in den Beginn des Jahres 1480 gesetzt; sie wird jedoch erst aus dem April 1481 stammen, denn das spätestens im März 1485 abgeschlossene Chronicon Sclavicum reiht die Ankunft des oben genannten Prälaten in Lübeck zwischen zwei auf den 12. März und den 3. Mai 1481 fallende Ereignisse ein;[4] ferner gibt die auf denselben Verfasser zurückzuführende Schlusspartie der Lübischen Ratschronik[5] an, dass Mag. Hillebolt auf seiner Reise von Rom nach Livland 1481 'hart na deme passchen (Apr. 22)' zu Lübeck 'baenbreve' gegen den Ordensmeister und dessen Anhang an die Kirchtüren habe schlagen lassen.[6]

4. Ein von 1482 datiertes Ablassformular des Minoriten Heinrich Kannengeter.[7]

5. Ein von B. Claussen kürzlich zu Rostock entdecktes Bruchstück einer Brandanuslegende, die dem 1478 von Lucas Brandis gedruckten ältesten Lübecker Passionael fast wörtlich nachgedruckt ist, und für deren Datierung einen gewissen Hinweis bietet, dass sie nach Ausweis der Heftlöcher ehemals mit einer Lübischen Druck von 1482 in denselben Einband vereinigt gewesen ist.[8]

6. Das Diurnale veri ordinis Lubicensis, dessen Entstehung Lange in das Jahr 1482 setzt, weil unter den im Texte angeführten Daten das Jahr 1481 ('sic actum fuit anno lxxxi in majori ecclesia') das jüngste ist.[9]

---

[1] Facsimiliert bei H. O. LANGE, *Analecta bibliographica*, Taf. I.

[2] *Chroniken der deutschen Städte*, 31, S. 232.

[3] LANGE, *Analecta*, S. 5. [4] *Chroniken*, 31, S. 290. [5] Das. S. 249 f.

[6] Es erscheint also nicht angängig, mit LANGE (*Analecta*, S. 16) die Zeitfolge der Snelldrucke von 1480—82 nach der Art der in ihren vorkommenden Interpungierung zu bestimmen. Damit fällt auch die auf Grund dieser vermeintlichen Merkmale von B. Claussen auf Ende 1481 oder Anfang 1482 angesetzte Datierung der von ihm mitgeteilten Bruchstücke der Brandanuslegende.

[7] Facsimiliert von COLLIJN in *Allm. Sv. Boktr.-föreningens Meddelanden* 1907 zu S. 308, *Zeitschr. des Ver. f. Lüb. Gesch.*, Bd. IX, Beil., Taf. X; LANGE, *Analecta*, Taf. II.

[8] B. CLAUSSEN, *Van Sunte Brandanus*, in: Jahrg. I (1914) dieser Zeitschrift, S. 33 ff.

[9] *Analecta*, S. 10 f.

Digitized by Google

Neuerdings hat schliesslich B. Claussen die spärlichen Lebensnachrichten über Johann Snell durch den Hinweis bereichert, dass dieser Drucker, der vielleicht zwischen 1476 und 1480 in der Rostocker Druckerei der Michaelisbrüder beschäftigt gewesen sei, nach zeitweiligem Aufenthalt in Lübeck am 22. Mai 1481 zu Rostock als 'Johannes Snelle de Emeke' immatrikuliert worden ist, und dass auf einem ungefähr in diese Zeit gehörigen Schuldenverzeichnis über empfangene Bücher, das dem nach Rostock gehörigen Einband einer Nürnberger Druckes von 1476 angeklebt gewesen ist, eine 'Johanni Snellen' für gelieferte Traktate zustehende Forderung von 3 Mark 3 Schillingen gebucht steht.[1]

Johann Snell hat sich demnach höchst wahrscheinlich 1480 und weiterhin bis in den April 1481 in Lübeck als Drucker betätigt, ist in folgendem Monat nach Rostock übergesiedelt, hat 1482 sicher in Odense und wahrscheinlich auch in Lübeck gewirkt, ist Ende 1483 bestimmt in Stockholm nachweisbar und anscheinend Mitte 1484 wieder in Lübeck bezeugt.

Es macht keine Schwierigkeit, mit diesen Lebensdaten die Angaben der Schossregister über den 'Meister Johann' als auf eine und dieselbe Persönlichkeit bezüglich zu verschmelzen. Johann Snell und der Meister Johann sind gerade seit 1480 in Lübeck ansässig. Ersterer weilt seit dem Mai 1481 in Rostock; des letzteren Wohnung zu Lübeck steht leer, als im selben Jahre der Hausumgang zur Aufstellung des Verzeichnisses der Schosspflichtigen Personen stattfindet, was herkömlicherweise bald nach Jakobi (Juli 25) zu geschehen pflegte.[2] Johann Snell ist 1482 in Odense bezeugt; gegen Meister Johann wird wegen Nichtentrichtung das seit 1481 Martini (Nov. 11) fälligen Schosses mit Pfändung vorgegangen,[3] ein Verfahren, von dem immer erst in der Zeit zwischen Johannis und Jakobi (Juni 24—Juli 25) des folgenden Jahres Gebrauch gemacht wurde;[4] er ist also, ohne seinen Wohnsitz in Lübeck aufgegeben zu haben, wo er auch seinen Hausrat hat, anscheinend bis zum Juli 1482 noch nicht dorthin zurückgekehrt; dagegen ist er einige Zeit später, bei der Aufstellung des Schossregisters im Jahre 1482, wieder dort anwesend. Die weitere durch den Druck des Dialogus creaturarum zu Stockholm bedingte Abwesenheit Snells von Lübeck zu Ende 1483 kommt freilich in den Angaben der Schossregister ebensowenig zum Ausdruck wie die schwedische Reise Ghotans.

Ist aber, wie es demnach den Anschein hat, der Meister Johann identisch mit Johann Snell und also dieser seit 1480 fast vier Jahrzehnte in Lübeck

[1] B. Claussen, *Johann Snell und Rostock*, in: Jahrg. I (1914), S. 324 ff. dieser Zeitschrift.
[2] Hartwig, *Der Lübecker Schoss bis zur Reformationszeit*, S. 135, Anm. 6.
[3] Das. S. 158. [4] Das. S. 185.

Digitized by Google

ansässig gewesen,[1] so fragt sich, ob ihm eine Reihe weiterer unsignierter lübecker Drucke beizulegen sind, deren Werkstätte bisher nicht hat festgestellt werden können; insbesondere werden hierfür die Drucke der sog. Fliscuspresse in Betracht kommen, deren Typen stellenweise in einigen Snelldrucken nachgewiesen sind. Die Entscheidung dieser Frage möge indess dem Fachmann vorbehalten bleiben.

Die mässigen, von Meister Johann entrichteten Schossbeträge lassen erkennen, dass die Ausübung seiner Kunst ihm nur eine bescheidene Lebensführung ermöglicht hat.

Auszüge aus den Zollregistern von 1492—96.

Die an den Schluss der Veröffentlichung gestellten Nachrichten aus den Jahren 1492—95 über die Ausfuhr von Büchern aus Lübeck nach anderen Ostseeplätzen sind namentlich deshalb von Interesse, weil an der Ausfuhr nach Stockholm ausser Hans van Ghetelen auch ein Johann Smit, vermutlich der 1495 und 1496 bezeugte und im letzteren Jahre gestorbene gleichnamige Stockholmer Drucker, beteiligt ist.

[1] Im Anschluss an diese Ausführungen möge die Nachricht nicht unerwähnt bleiben, dass der vom estnischen Prediger zu Dorpat (1525—52) Franz Witte in das Estnische übersetzte kleine Katechismus Martin Luthers 1553 von 'Johann Schnell zu Lübeck gedruckt worden ist', wie die Vorrede des 1715 zu Reval erschienenen estnischen Neuen Testamentes nach dem Schlussworte des einzigen damals noch vorhandenen Exemplares dieses Katechismus angibt: F. AMELUNG, *Fünf estnische Schriftsteller der Jahre 1517—1622* (*Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat,* Jahrg. 1891, S. 58). Es liegt also die Annahme nahe, dass die Druckerei Johann Snells von einem gleichnamigen Sohne desselben fortgeführt und über sieben Jahrzehnte zu Lübeck bestanden hat.

Digitized by Google

Urkundliche Nachrichten.

I.

Hans van Ghetelen.

Nr. 1.

Dem Hans van Ghetelen werden die Häuser Mengstrasse Nr. 70 und Hundestrasse Nr. 41 als Brautschatz seiner Ehefrau Metteke, Witwe des Hans Voss, zugeschrieben. — Lübeck 1480, Mitte Oktober.

St. A. Lübeck, Oberstadtbuch 8, Marienkirchspiel Bl. 247^b und 248^a unter den Seitenüberschriften 1480 Dionisii Rustici (Okt. 9) und 1480 Galli et Lulli (Okt. 16).

1. To Metteken, nagelaten vrouwen, Jachim unde Hanss, sonen[1] seligen Hanss Vosses, vormiddelst dodes dess ergemelten Hanses so is to en gekomen eyn huess belegen in der Menghenstrate, so dat belegen is by Clawes Sokeland, welk en de rad vorstorven hefft hethen toscriven, salvo etc. Domus deleta supra fol. 134.[2]

2. To Metteken, nagelaten vrouwen, Jachim unde Hansse, sonen[3] seligen Hans Vosses [u. s. w. wie unter Ziffer 1 bis] eyn huess belegen in der Hundestraten by Clawes Foysan, welk en de rad vorstorven hefft hethen toscriven, salvo etc. Deleta supra fol. 161.[4]

3. Metteke, Iachim unde Hanss Voess myt vulbort unde willen orer vormunder vor deme ersamen rade hebben sodane huess belegen in der Mengenstrate bii Clawes Sokeland, dat en vorstorven toscreven wass, van deme rechte entbunden unde varen gemaket, welk en de rad hefft hethen varen toscriven, salvo etc. Domus deleta folio precedenti.

4. Metteke [u. s. w. wie unter Ziffer 3 bis] in der Hundestraten bii Clawese Foysane, dat [u. s. w. wie unter Ziffer 3 bis]: Domus deleta proxime supra.

5. Hanss van Getelen hefft genohmen in brudschatte myt syner eliken husfruwen Metteken Vosses myt vulbort unde willen orer beyder vorscreven kinder vormunder eyn huess belegen in der Mengenstrate by Clawese Sokeland, welke eme de rad vor brudschat hefft hethen toscriven,[5] salvo etc. Domus deleta supra eodem folio.

---

[1] sones Hs.

[2] Die betreffende, unter 1468 um (Pauli conversionis) Jan. 25 eingetragene Buchung meldet, dass Hans Lange dieses Haus [seinem nachmaligen Schwiegersohn] Hans Voss aufgelassen hat.

[3] sone Hs.

[4] 1468 um (Andree apostoli) Nov. 30 hatte Hans Lange dieses Haus von Heinrich Möller gekauft und seiner Tochter Metteke in demselben 5 Mark Weichbildrente zuschreiben lassen; 1471 um (jubilate) Mai 5 hatte es Hans Voss 'genohmen in brudschatte myt ziner eliken husfrouwen Metteken': Oberstadtbuch 8, Marienkirchspiel Bl. 141^b und Bl. 161^a.

[5] In den Schossregistern heisst es in den Heften Secunda Travene an betreffender Stelle: 1479: Voss do[mus] *nicht nicht*, 1480: (durchstrichen: vidua Vosses do.) *2 jar*, van Ghetelen, 1481: *ut* van Ghetelen do., 1482–91 mit Ausnahme von 1484, wo Ghetelens Haus fehlt: van Ghetelen (Getelen) do., 1492: Hans van Getelen do., 1493: van Getelen do., 1494: van Getelen, *Bernt Lutteke* (vgl. unten S. 240, Nr. 4) do., 1495: Bernd do. (Das kursiv gedruckte ist nachgetragen.)

Digitized by Google

6. Jachim unde Hanss Voess dorch ere vormunder beholden in desseme hiir negest vorscreven huese Hanss van Getelen, so dat belegen is in der Menghenstrate bii Clawese Sokeland, vertich mark jarliker wicbelderenthe, welke en de rad samentliken hefft hethen toscriven, de mark to losende vor 20, to betalende passchen unde Michaelis.[1]

7. Hanss van Getelen hefft genohmen in brudschatte myt Metteken, syner eliken hussfruwen, myt vulbort unde willen erer beyder vorscreven sones vormunderen eyn huess belegen in der Hundestraten by Clawese Foysane, welk eme de rad vor brudschat hefft hethen toscriven. Deleta in eodem folio.

8. Jachim unde Hanss Voess [u. s. w. wie unter Ziffer 6 bis] in der Hundestraten bii Clawese Foysane teyn mark jarliker wicbelderenthe, welke [u. s. w. wie unter Ziffer 6 bis] Michaelis.[2]

Nr. 2.

Hans van Ghetelens Wareneinfuhr aus dem Ostseegebiet in der Zeit vom Frühjahr 1492 bis Mitte 1496.

St. A. Lübeck, Zollbücher von 1492–1496, Einfuhrzoll (Handschriften Nr. 630b).

1493.

Schipper[3] Hinr. Berger van der Pernow na corporis Christi:[4]

— — — —

Hans van Getelen 1 vat hennep, 4 tunnen harpos 2 1/2 β.[5]

Schipper[6] Oleff Tavaste van dem Holme na Laurencii:[7]

Hans van Getelen 1 last os[emund], 1 droge tunne 2 1/2 β.[5]

— — — —

Schipper[8] Matz Albersen van dem Holme na assumpcionis Marie.[9]

— — — —

Hans van Getelen 1/2 last os[emund] 15 ϑ.[10]

[1] Nachträgliche Zusätze: 'Domus in libro 9. Marie folio 126 rescripta' und 'Redditus in libro 12. folio 26, Marie'. Durch die erstere, unter der Seitenschrift 1492 pasche (Apr. 22) stehende dieser beiden Buchungen wird das Haus Mengstrasse Nr. 70, das Hans van Ghetelen 'vor brutschat togescreven wass, van deme rechte entbunden unde varen gemaket'; durch die zweite, 1521 um (pasche) März 31 datierte Eintragung werden die 40 Mark Rente 'to Metken, elyken frowen Hanss van Getelen, dodes halven zeligen Ioachim und Hans Voss, orer kynder, nademe se de negste erffe to den vor dem rade getuget syn', zugeschrieben; durch die drei hierauf unmittelbar folgenden Buchungen wird die Rente zunächst Metteke als fahrende Habe, hierauf Hans van Ghetelen 'in brudschat' und ihm schliesslich, 'nademe he mit der frowen is beerffet', als fahrende Habe zugeschrieben.

[2] Nachträgliche Zusätze: 'Deletum in presencia tutorum, videlicet Hans Pawest et Gherth Schulten, anno domini 91. feria sexta post(?) Viti martiris' und 'Domus rescripta in libro 9. Marie folio 126'. Durch die hier angeführte, 1492 um (pasche) Apr. 22 datierte Eintragung wird das Haus Hundestrasse Nr. 41 Hans van Ghetelen als fahrende Habe zugeschrieben. — 1494 um (Viti) Juni 15 wird es Berndt Lutke als Käufer zugeschrieben: das., Marienkirchspiel Bl. 160b.

[3] Bl. 54a. [4] Nach Juni 6. [5] Wert 30 Mark lüb., da jede Mark Warenwert mit 1 ϑ verzollt ist. [6] Bl. 66b. [7] Nach Aug. 10. [8] Bl. 67a. [9] Nach Aug. 15. [10] Wert 15 Mark.

Digitized by Google

Schipper[1] Cleus Ficke vam Holme na assumpcionis Marie.[2]

— — — —

Hans van Getelen 1/2 last os[emund] 15 ϑ.[3]

Schipper[4] Hinr. Berger van der Pernow na assumpcionis:[2]

— — — —

Hans van Getelen 4 tunnen harpos, 1 vat hennep 2 β 4 ϑ.[5]

1494.

Ut[6] den Holmeschen schepen na Diionisii.[7]

— — — —

Hans van Getelen ut Vurhaken 2 mesen kopper, ut Holsten 1 mese kopper, ut Peter Ruter 1 last os[emund], ut Siivert Hanssen 1 last os[emund] 1 mr.[8]

— — — —

1495.

Ut den Holmschen schepen vam Holm komende na...[9]

— — — —

Hans van Getelen ut Sigel 2 mesen kopper, 1 last os[emund] 10 β.[10]

Nr. 3.

Hans van Ghetelens Warenausfuhr nach dem Ostseegebiet in der Zeit vom Frühjahr 1492 bis Mitte 1496.

St. A. Lübeck, Zollbücher vom 1492—1496, Ausfuhrzoll (Handschriften Nr. 630a), Bl. 91a.

1494.

Schipper Gert Bur na dem Holme na visitacionis Marie.[11]

— — — —

Hans van Getelen 1 vat mit boken 2 1/2 β.[12]

Nr. 4.

Das bisher dem Hans van Ghetelen gehörige Haus Mengstrasse Nr. 70 wird Bernt Lutke als Käufer zugeschrieben. — Lübeck 1494 im Mai.

St. A. Lübeck, Oberstadtbuch 9, Marienkirchspiel Bl. 139b, vorletzte Eintragung zwischen den Seitenüberschriften 1494 Marci evangeliste (Apr. 25) und 1494 penthecostes (Mai 18).

Berndt Lutke heft ghekoft van Hanss van Ghetelen eyn huess beleghen in der Menghenstraten, so dat sulveste beleghen ysz by wandaghes Mathewess Kotzen uppe de eynen syden, uppe der anderen Gherth Scroderss huseren, welk he em vor deme rade heft vorlaten. De rath em heft hethen thoschryven, salvo etc. Domus deleta supra eodem libro fol. 126.[13]

[1] Bl. 67b. [2] Nach Aug. 15. [3] Wert 15 Mark. [4] Bl. 73a. [5] Wert 28 Mark. [6] Bl. 119b. [7] Nach Okt. 10. [8] Wert 192 Mark. [9] Das Datum fehlt; vorauf geht 'na Petri unde Pauli (Juni 29)'. [10] Wert 120 Mark. [11] Nach Juli 2. [12] Wert 30 Mark.

[13] Vgl. oben S. 239, Anm. 1. — Nachträglicher Zusatz: 'Deleta et rescripta in libro 12. folio 49 Marie'. Durch diese, 1524 Antonii (Jan. 17) überschriebene Eintragung wird das Haus dem Hans van Ghetelen als Pfandgläubiger für 40 Mark unbezahlte Weichbildrente zugeschrieben. — Durch zwei weitere Buchungen im selben Oberstadtbuch, Marienkirchspiel Bl. 75, unter der Seitenüberschrift 1526 Viti (Juni 15) wird das Haus Hans Herberde als Käufer aufgelassen, jedoch unter Vorbehalt einer an Hans van Ghetelen am Oster- und

Digitized by Google

Nr. 5.

Das Haus Grosse Burgstrasse Nr. 38 wird Hans van Ghetelen als Käufer zugeschrieben. — Lübeck, im Winter 1497/98.

St. A. Lübeck, Oberstadtbuch 10, Jakobikirchspiel Bl. 12^b, zwischen den Seitenüberschriften 1497 Lucie virginis (Dez. 13) und 1498 oculi (März 18).

Hans van Ghetelen hefft gekofft van Laurenss Moller eyn huess in der Borchstraten, so dat belegen is by wandages Hans Wessels husse, welk eme de genante Laurens hefft vorlaten, unde de rad eme dat hefft heten toschriven,[1] beholden deme rentener syne rente. Deleta supra eodem libro et parochia folio 4.[2]

Nr. 6.

Der Buchdrucker Lukas Brandis[3] verpflichtet sich, vor Entrichtung einer Schuld von 404 Mark lüb. an Hans van Ghetelen weder Lübeck zu verlassen, noch sein Gut von dort zu verschicken. — Lübeck 1500 Juli 15.

St. A. Lübeck, Niederstadtbuch unter der Seitenüberschrift 1500 divisionis apostolorum (Juli 15).

Lucas Brandes, eyn bockedrucker, vor deme ersamen rade to Lubeke irschinende hefft nach ansprake Hanses van Getelden, to deme vorscreven Lucas uppe veerhundert unde veer marke Lubesch gedan, sick vorsecht unde vorwillekort by eren, truwen unde gudeme geloven, van Lubeke nicht schedende effte sin gudt van hiir nicht to schickende, noch hemelik effte apenbare, he sy denne van deme vorscreven Hansse in fruntzschup effte rechte ghescheden, sunder alle behelp unde argelist. Screven van bevele des rades. Actum mercurii 15. mensis julii.

Nr. 7.

Das Haus Königstrasse Nr. 34 wird Hans van Ghetelen als Käufer zugeschrieben vorbehältlich einer auf dieses Haus zu Gunsten der Geseke Bere eingetragenen Weichbildrente von 30 Mark. — Lübeck 1502 im März.

St. A. Lübeck, Oberstadtbuch 10, Marienkirchspiel Bl. 66^a und 66^b unter den Seitenüberschriften 1502 cathedra Petri (Febr. 22) und Gregorii pape (März 12).

Michaelistermin zu zahlenden, mit dem 20 fachen Betrage ablösbaren jährlichen Weichbildrente von 20 Mark.

[1] Die Schossregister Prima Wakenissa der Jahre 1500 und 1501 führen unter der Überschrift 'To der Listen', und zwar zwischen dem seit 1497 Heinrich Thaen gehörigen Grundstück Gr. Burgstrasse Nr. 36 (*8 ß* Than do., *8 ß* Taen do.) und dem Grundstück Gr. Burgstrasse Nr. 40, das 1492 nachweislich von Jakob Hampe bewohnt wurde (*8 ß* Hampe do., *woste* Hampe do.), auf: 1500: van Getelen, 1501: *2 jar* van Getelen do., *ut.* Die Angabe Brehmers in der *Zeitschr. d. Ver. f. Lüb. Gesch.*, 6, S. 12, dass unter der Strassenbezeichnung 'To der (up den) Listen' die kleine Burgstrasse zu verstehen sei, trifft also nicht zu.

[2] Durch die angeführte, 1497 Georgii martiris (Apr. 23) datierte Buchung war das betreffende Haus von den Vormündern der Hebele Crull Lorenz Möller aufgelassen, und zugleich Berndt Möller eine auf diesem Hause lastende, mit dem 20 fachen Betrage ablösbare und Michaelis und Ostern zu zahlende Weichbildrente von 20 Mark zugeschrieben.

[3] Charakteristisch für Lucas Brandis' damalige bedrängte Lage ist es, dass er in einer 'actum 12. junii' datierten Niederstadtbucheintragung von 1499 seinen Gesellen Jürgen Richolf wegen der Auszahlung von 5 rhein. Gulden verdienten Lohnes auf zwei Ratenzahlungen in der Zeit bis Michaelis (Sept. 29) vertrösten musste; vgl. *Zeitschr. d. Ver. f. Lüb. Gesch.*, 3, S. 269.

Digitized by Google

Hanss van Ghetelen hefft ghekofft van heren Johan Beren eyn huss beleghen in der Koningkstraten yeghen s. Katherinen kerken aver, welk he eme vor deme rade hefft vorlathen.[1] De rath eme hefft heten thoschryven, beholden de renthe, so hyr na folghet. Domus deleta supra eodem folio.[2]

Gheseke Bere, heren Johan Beren eetlike husfrouwe, myt consenth, vulborth unde willen dess sulvesten heren Johans beholt hyr in desseme negesten vorschreven husse Hanss van Ghetelen, beleghen in der Koningkstraten, dortich mark jarliken wicbolderenthe, welk he ere in yeghenwardicheyt erghemelten heren Johannis vor deme rade hefft vorlathen. De rath ere hefft heten thoscryven, de mark tho losende vor 20, tho betalende Michaelis unde pasche.[3]

Nr. 8.

Bernt Möller wird als Pfandgläubiger in den Besitz des dem Hans van Ghetelen zugeschriebenen Hauses Gr. Burgstrasse Nr. 38 eingewältigt. — Lübeck 1506 im Dezember.

St. A. Lübeck, Jakobikirchspiel Bl. 124[b], zwischen den Seitenüberschriften (Bl. 124[a]:) 1506 Cecilie virginis (Nov. 22) und (Bl. 125[a]:) Lucie virginis (Dez. 13).

Berndt Moller iss myt alleme rechte ingeweldighet in den eghendom eyness husses, thobehorende Hanss van Ghetelen, so id in der Borchstraten iss beleghen by wandaghes Hanss Wessels husse, vor twintich marck jarliker wicbelderenthe eme unbetalet, vor eyn jar twe schath,[4] welck eme de radt vor dubbelde renthe[4] quidt und vrigh hefft heten thoschryven. Domus deleta eodem libro folio 12.,[5] redditus folio 4.[6]

Nr. 9.

Das bisher dem Hans van Ghetelen gehörige Haus Königstrasse Nr. 34 wird dem Lambert Hovemann als Käufer zugeschrieben. — Lübeck 1517 Anfang Frühjahr.

St. A. Lübeck, Oberstadtbuch 11, Marienkirchspiel Bl. 90. Die an vierter Stelle voraufgehende Seite ist 1516 Michaelis (Sept. 29), die nächste 1517 pasce (Apr. 12) datiert.

---

[1] In den Schossregistern des Stadtviertels Secunda Wakenisse wird dieses Grundstück unter der Überschrift 'Dweer Konninckstrate' folgendermassen aufgeführt: 1502: do[mus] va[cat], 1503 und 1504: Ghetelen do., 1505: Getelen do., 1506: Geettlen do., 1507: Gettelen do., 1508: Ghetelen do., 1509: Getelen do., 1510: Getlen do., 1511: Ghetelen do. et 1 (scil. cellaria), 1512: Getelen do. et 1, 1513: Getten do. et 1, 1514: *1 mr.* Gretke(!) do. et 1, 1515: *4 β* Getelen do. et 1 anderwech, 1516: *4 β* Getelen do. et 1, 1517: *4 β* Ghetelen do. 1, (das Register für 1518 fehlt), 1519: *4 β* Ghetelen do.; die Register der folgenden Jahre sind nicht erhalten.

[2] Durch eine Eintragung auf demselben Blatte war Herr Johann Bere (Ratsherr 1489—1508) als Pfandgläubiger in den Besitz dieses Hauses eingewältigt.

[3] Randnote: Hanss van Ghetelen hefft hir wedder uthgheloset van heren Thomass van Witke, borghermester, unde Hanss Salighen alse rechten (statt: sechten, Hs.) vormunderen erghenanter Gheschen teyen marck jarliker wicbolderente, so dat id noch bliven twintich mark jarliker rente, dar ock vor alle ansprake vor stan willen erbenomeden here Thomass unde Hanss Salighe. Actum anno domini 1512 Thome apostoli (Dez. 21).

[4] Vgl. P. Rehme, *Das Lübecker Ober-Stadtbuch*, S. 68.

[5] S. oben S. 241, Nr. 5. [6] S. oben S. 241, Anm. 2,

Digitized by Google

Lambert Howman heft gekoft van Hanse van Ghetelen eyn hus, so dat yn der Koninckstraten teghen[1] s. Katherinen closter aver boleghen ys, welck he ome vor dem ersamen rade vorlaten, unde de rath ome heft heten toscriven salvo etc.[2] Deleta libro 10. folio 66., ubi et redditus scripti sunt.[3]

Nr. 10.

Dem Hans van Ghetelen wird als Kläger sein an weil. Lambert Hoymann verkauftes Wohnhaus Königstrasse Nr. 34 zugesprochen. — Lübeck 1518 Juli 30.

St. A. Lübeck, Niederstadtbuch, unter der Seitenüberschrift: Anno etc. 1518 Panthaleonis (Juli 28).

De ersame radt to Lubeck hefft tuschen Hans van Getelen, ancleger, eyns und Wiert van Hasselt, Hermen Moller und Johan Hoyman alse testamentarii zelygen Lamberdes Hoymans anders dels van wegen des egendomes sodanes huses, als itzund de ancleger in wonende, den he sick lude eyner vordracht tuschen ome und den antwordesluden gemaket, de ock gelesen, begerde to vorlaten und to schrivende etc., und als de antwordeslude na frage der vordracht bestaen, jodoch dat in genantem huse eyne bode ghebuwet, de behorich uthtobreken, dar wedder gerepliceret, dat sodane bode nagelvast und erthvast etc., na widerem vorgevende, clage, antworde, rede. wedderrede, insage, besprake unde rypem rade vor recht afseggen laten: nadem de parte allenthalven der vordracht bestaen und de bode ertvast und nagelvast, so moten de antwordeslude dem ancleger sodane huess vorlathen. Jussu consulatus. Actum ut supra.[4]

Nr. 11.

Das Haus Königstrasse Nr. 34 wird Hans van Ghetelen infolge Ratsurteils zugeschrieben. — Lübeck 1518 Aug. 1.

St. A. Lübeck, Oberstadtbuch 12, Marienkirchspiel Bl. 5 unter der Seitenüberschrift 1518 visitacionis Marie (Juli 2) und der Einzelüberschrift: vincula Petri (Aug. 1).

To Hanse van Getelen is gekamen nach vormoge des ersamen rade afsproke unde eyner vordracht, beide in dusser stadt neddersten boke unde dessem jegenwardigen jare unlanges gescreven,[5] eyn hus, so dat bolegen is in der Koninckstraten tegen s. Katherinen closter aver unde zelige Lambert Howman plach to hebben unde ome was gescreven, welck sine testamentarien, by namen Wyger van Hansent, Hermen Moller unde Hans Howman gdachten Hanse van Getelen vor dem erscreven rade vorlaten, unde de radt ome heft heten toscriven, salvo etc. Domus supra deleta libro 11 folio 90. Marie.[6]

---

[1] teghe Hs.

[2] S. oben S. 242, Anm. 3.

[3] S. oben S. 241, Nr. 7 nebst S. 242, Anm. 3. — Nachträglicher Zusatz: Rescripta infra libro 12. folio 5. Marie (s. unten Nr. 11).

[4] Das nächstvoraufgehende Datum lautet: Actum mercurii tricesima julii.

[5] S. oben Nr. 10.

[6] S. oben Nr. 9. — Nachträglicher Zusatz: Domus in libro 13. fol. 1 M[arie] (vgl. unten S. 244, Nr. 13).

Digitized by Google

Nr. 12.

Nächstzeugnis für Jakob van Ghetelen. — Lübeck 1528 Jan. 31.

St. A. Lübeck, Niederstadtbuch, unter der Seitenüberschrift 1528 conversionis Pauli (Jan. 25).

Valentin Korte und Peter van Trer, burger tho Lubeck, vor dem ersamen rade darsulvest personlicken erschinende, hebben mit ohren uthgestreckeden armen und upgerichteden lifflicken vingern rechter staveder eide tho Gade und sinen hilligen schwerende tuget und wargemacket, dat Jacob van Gethelen und selige her Jeronnimus, Henninges und Hans, ock van Getelen genant, fulle broder, van Hans van Getelen orem vader und Metken orer moder, beide in Gott verstorven, echt und recht uth einem elicken brudtbedde getelet und gebaren sin, also dat vorschreven Jacob dardorch tho siner verstorven broder, dewile her Augustinus in deme predickerorden bokappet, nagelaten guder de rechte und negeste erve sy, niemandt neger noch mit ohme gelicke nha. Sunder geferde. Actum ut supra.[1]

Nr. 13.

Das dem weil. Hans van Ghetelen gehörige Haus Königstrasse Nr. 34 wird dessen Sohn Jakob als fahrende Habe zugeschrieben. — Lübeck 1528 Ende Januar.

St. A. Lübeck, Oberstadtbuch 13, Marienkirchspiel Bl. 1^a und 1^b, unter den Seitenüberschriften 1528 conversionis Pauli (Jan. 25).

1. To heren Hyeronimo, wertliken prester, Jacob und Hanse, gbroderen, van Getelen gnant, nachdem ore suster Anneke, elyke vrowe Pawel Sumps, uth deme samend beraden und ore broder her Augustin im predikerorden bekappet, dodes halven ores zeligen vaders Hans van Getelen, nachdeme se de negesten arven darto gtuget,[3] is gkamen sodane hus, so dat belegen is in der Koningkstraten tegen s. Katherynen closter aver und ome was togescreven, welk gdachten heren Hieronymo, Jacob und Hanse sambtliken vorstorven de rad heft heten toscriven. Salvo. Domus supra libro 12 folio 5, Marie.[4] Infra proxime.[5]

2. To heren Hieronymo, wertliken prester, Jacob und Hanse, gbroderen, van Getelen gnant, dodes halven ores zeligen vaders Hans van Getelen is gkamen eyn hus, so dat belegen is in der Koninckstraten tegen s. Katerynen closter aver, welk ene togescreven vorstoren, van deme rechte entbunden. De rad heft heten en sambtlick varende toscriven. Salvo. Domus supra proxime;[6] infra proxime.[7]

3. To Jacob van Getelen dodes halven syner broder, nademe he de negste arve darto gtuget, is gkamen eyn hus, so dat belegen is in der Koninckstraten tegen s. Katherynen closter aver, welk ene sambtlick was togescreven und der broder andel vorstorven. De rad heft heten eme allenen toscriven. Salvo. Domus supra proxime;[8] infra proxime.[9]

---

[1] Das nächstvoraufgehende Datum ist: Actum veneris ultima januarii.

[2] In gleicher Weise wird durch die vier unmittelbar folgenden Buchungen die zu Gunsten des weil. Hans van Ghetelen auf dem Hause des Hans Herberde Mengstrasse Nr. 70, lastende Weichbildrente von 20 Mark (vgl. oben S. 240, Anm. 13) dem Jakob van Ghetelen als fahrende Habe zugeschrieben; in einer fünften, ebenfalls 1528 um (convers. Pauli) Jan. 25 datierten Eintragung lässt Jakob van Ghetelen die Rente dem Ratmann (1529—44) Kort Wibbeking auf. [3] S. oben Nr. 12. [4] S. oben Nr. 11. [5] Vgl. unter Ziffer 2. [6] S. Ziffer 1. [7] S. Ziffer 3. [8] S. Ziffer 2. [9] S. Ziffer 4.

Digitized by Google

4. To Jacob van Getelen dodes halven siner broder is gkamen dersulven ore andel ens huses, so dat belegen is in der Koninckstraten tegen s. Katherynen closter aver, welk eme was togescreven vorstorven, van deme rechte entbunden. De rad heft heten dat hus eme allene varend toscriven, umme datsulve vortan to mogen einem borger vorkopen und toscriven laten. Salvo. Domus supra proxime.[1]

II.

Matthäus Brandis.

Nr. 1.

Das Haus Geibelplatz Nr. 16, genant 'Zum Löwen', wird Matthäus Brandis als Käufer zugeschrieben. — Lübeck, 1490 Ende September.

St. A. Lübeck, Oberstadtbuch 9, Jakobikirchspiel Bl. 66[b] unter der auf der folgenden Seite wiederholten Seitenüberschrift: 1490 Michaelis (Sept. 29).

Matheus Brandis hefft gekofft van Bernt Benkoppe eyn huess belegen upp dem Koeberghe by Luder Snaken,[2] geheten Tome Louwen, welk eme de raedt hefft heten toscriven,[3] salvo ut sequitur. Deleta domus supra[4] eodem libro folio 14.[5]

De vormundere selighen her Tideman Evinckhusen[6] beholden hyr im vorscreven huse Matheus Brandis, belegen by dem Koberge by Luder Snaken, gheheten thome Louwen, achteyn mark jarliker wikbelderenthe, welk eme de raedt hefft heten toscriven, de mr. to losende vor 20, to betalende de helffte upp passchen, de ander helffte up Michaelis.

Nr. 2.

Den Testamentsvollstreckern des weil. Ratmannes Tidemann Evinckhusen als Pfandgläubigern wird das dem Matthäus Brandis gehörige Haus Geibelplatz Nr. 16 zugeschrieben. — Lübeck 1503 im August.

St. A. Lübeck, Oberstadtbuch 10, Jakobikirchspiel Bl. 80[b], zwischen den Seitenüberschriften 1503 Sixti pape (Aug. 6) und 1503 nativitatis Marie (Sept. 8).

---

[1] Nachträglicher Zusatz: Domus infra eodem [libro] folio 3 Marie. Einer dortigen Eintragung unter der Seitenüberschrift 1528 oculi (März 15) zufolge kauft [der Maler] Johann Kemmer dieses Haus 'van Rolef Rolefsen uth namen Jacobs van Getelen, des vulmacht hebbend'.

[2] 1477—94 Lübeckischer Vogt zu Ritzerau, seit 1499 Marschalk zu Lübeck: *Chron. d. deutschen Städte*, 31, S. 142, Anm. 11.

[3] Die Schossregister Sekunda Wakenissa von 1491—1504 (die Jahrgänge 1487—1490 sind nicht erhalten) führen unter der Überschrift 'To dem Koberge' (Koberg, neuerdings Geibelplatz benannt) auf: 1491: *2 β* Matheus bo[da], 1492: *3 β* Andreas (!) do[mus], 1493: *4 β* Matheus do., 1494: *6 β* Matheus do., 1495: Tewes do., 1496: *6 β* Matheus do., *olt 6 β*, 1497: Matteves do., 1498: Mathiis do., 1499: *12 β* Mathevus do., 1500: *6 β* Matheus do., *6 β olt*, 1501: *vorlopen* Matheus do., 1502: *vorlopen* Matheus do., 1503: *6 β* Matheus do. 2 × (soll anscheinend bedeuten: ist den Schoss für 2 Jahre schuldig), 1504: *6 β* Jakup do. 2 ×.

[4] Durch die betreffende, 1481 Katherine (Nov. 25) datierte Eintragung war das Haus dem Marquart (!) Benkop als fahrende Habe zugeschrieben.

[5] Nachträglicher Zusatz: Deleta et rescripta in libro 10. folio 80., quia prosecuta (s. die folgende Nummer). [6] Ratmann 1472—83.

Digitized by Google

Testamentarii selighen her Tideman Evinckhussen sinth myt allem recht ingheweldighet in den eghendom eynes huses thobehorende Matheus Brandis, so id beleghen iss uppe deme Koberghe by wandaghes Luder Snaken, ghehethen dat huess Thome Louwen, vor achteyn marck jarliker wicboldrenthe ene unbetalet, vor eyn jar twe schath, welk ene de rath vor dubbelde renthe tho des erghenantten her Tidemannes testamentes behoeff quidt und vrigh heft[1] hethen thoschryven. Domus deleta et ibidem redditus libro 9 folio 66.[2]

III.

Bartholomäus Ghotan.

Nr. 1.

Das Haus Schlumacherstrasse Nr. 11 wird Bartholomäus Ghotan als Käufer zugeschrieben. — Lübeck 1484 im September.

St. A. Lübeck, Oberstadtbuch 9, Dom- und Aegidienkirchspiel Bl. 21ᵃ, zwischen den Seitenüberschriften 1484 exaltacionis crucis (Sept. 14) und 1484 Michaelis.

Bartolomeus[3] Ghōtan hefft gekofft van Hans Wedemeyer eyn huess, beleghen twisken der Huxstraten unde der Vleskhouwerstraten, so datsulveste is, by Clawes Dorinck, welck eme de raedt hefft heten toscryven,[4] salvo etc. Domus deleta supra Nicolai et Egidii eodem libro folio 5.[5]

Nr. 2.

Testament des Bartholomäus Ghotan.[6] — Lübeck 1484 Okt. 4.

St. A. Lübeck, Testamente, Urschrift.

In Godes namen amen. Ik Bartholomeus Ghotan, vulmechtich mynes lives, miner synne unde redelicheit, ifft ik van deme dode vorekomen worde, so sette ik myn testamente van mynem wolghewunnen gude to der ere Christi Jhesu, alze hir na gheschreven steit. Int erste gheve ik to Unser Leven Vrouwen in Unser Leven Vrouwen capelle[7] myne orghelen mit alle erer tobehoringe, de schal me dar bestedighen stetlik to blivende unde darsulvest

[1] heff Hs. [2] S. die vorige Nummer.

[3] Im Auszuge gedruckt *Allm. Svenska Boktryckareföreningens Meddelanden,* 1907, Nr. 312, und *Zeitschr. d. Ver. f. Lübeck. Gesch.,* 9, S. 313.

[4] Die Schossregister führen im Heft Prima Wakenisse unter der Überschrift 'Sallunenmakerstrate' an betreffender Stelle auf: 1483: do[mus] va[cat], 1484: Bartholomeus do., 1485: *dt 1 mr.* Bartelmewess do., 1486: Bartholomeus do., 1487: *ut* Bartolomeus do., (1488—90 fehlen), 1491: Bartholomeus (durchstrichen: Guttan) do., 1492: *ut* Hanske do.

[5] Diese von 1481 (Jacobi apostoli) Juli 25 datierte Eintragung gibt an, dass Hans Wedemeyer das Haus von Lorenz Pothof gekauft hat.

[6] Gedr. bei [GLÄSER], *Ghotan, Domvikar und Diplomat, Schriftgiesser und Buchdrucker...* (Lübeck 1903), S. 44 ff.

[7] Die in der Marienkirche 'achter der schive', d. h. der grossen astronomischer Uhrscheibe, gelegene Marientyden- oder Sängerkapelle: *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Freien und Hansestadt Lübeck,* 2, S. 168. Eine undatierte Ablassverkündigung für die Kapelle 'achter der schyven' (so ist statt 'schynen' zu lesen) schliesst mit den Worten: 'Bartholomeus Ghotan impressit': *Einblattdrucke des XV. Jahrhunderts,* Nr. 74.

Digitized by Google

bruken to dem lave Unser Leven Vrouwen den sengheren, wanner en dat beqweme unde tiitlick is. Item so gheve ik mynen broderen unde susteren[1] unde alle mynen rechten erven theen Lub. margk; unde alle myn gud, dat ik noch to Megedeborch hebbe by myneme denre Johanni Lamperti, deme ik myne vicarie gaff in deme dome to Magedeborch,[2] schal he en gudlik antwerden, wat my van rechte tohort; unde darmede scholen se ghescheden unde ghedelt wesen van alle mynen anderen guderen bewechlik unde unbewechlik, wor se synt. Item so gheve ik myneme naghelaten Andreas Ghotan de anderthalffhundert Lub. margk unde alle rechticheit, de ik an myneme huse hebbe unde my[3] togheschreven steit in der Salunenmakerstraten, unde gheve em ok alle myn tuch, dat to der kunst hort der druckerye halven, klein unde grot, pressen unde bokstaven, allent dat dar is, so ik id binnen Lubeke hebbe, mit alleme hussgherade, klein unde grot. Ghinge over desulve Andreas, myn naghelaten, dodes halven aff, so schal sodane ghelt unde rechticheit, alze ik an deme vorbenomeden huse hebbe, mine denerinne Anna Kromen hebben; unde dat andere gud altomale, hussgherade, cledere unde boke, scholen hebben de heren to s. Katherinen to erer dcgheliken brukinge; dat over to myner kunst hort, mach me vorkopen unde keren dat to der ere Godes; pressenn, matricen unde stale to sossleighe litteren vor missal unde breviere, dede alletiil gherne ghelden vorwerpendes halven hundert Rinsche gulden — uthghenemen de gheghoten bokstave, des synt nach der wicht by achte centener — schal me alle keren to der ere Godes, wor dat not unde behoff is. Mine vormundere kese ik unde mynes naghelaten Andreas Ghotan mine guden vrunde unde ghunnere magister Hinrick Lenten, domhere, unde her Michael Schutten unde juncker Hermen Dersowen;[4] unde wil, wen erer welk stervet, dat denne de anderen levendighen einen erliken man in des dodes stede wedder kesen, so vakene alze dat behoff werde, unde dat se mynen lesten willen to der ere Godes alzo vorvullen in sodaner truwe, alze ik en wol tolove, unde nemen dat lon van Gade. Alle desse vorgheschreven stucke wil ik stede unde vast holden, bet dat ik se witlicken wedderrope. Gheven na Godes bort verthenhundert jar unde darna in deme vere unde achtighesten jare des daghes s. Francisci. Tughe synt her Hinrick Lipperade unde her Hinrick Bromessen, radmanne to Lubeke.

Nr. 3.

Das bisher dem Bartholomäus Ghotan gehörige Haus Schlumacherstrasse Nr. 11 wird der Witwe Grete Hoves als Käuferin zugeschrieben. — Lübeck 1492, erstes Jahresviertel.

St. A. Lübeck, Oberstadtbuch 9, Dom- und Aegidienkirchspiel Bl. 48ª unter der Seitenüberschrift 1491 Martini (Nov. 11) an 5. Stelle unter 7 Buchungen; Bl. 49 ist 1492 palmarum (Apr. 15) datiert.

Gretke nagelaten husfrowe seligen Hanss Hovess myt consent unde willen erer[5] vormunder hefft ghekofft van mester Bertolomee[6] Ghutān eyn huess beleghen twisken der Huxz unde Vleskhouwerstraten by Clawess Dorinck, welk er de raedt hefft heten toscriven, salvo etc. Deleta domus supra eodem libro Nicolai et Egidii folio 21.[7]

---

[1] Vgl. unten S. 249, wo jedoch nur noch eine Schwester Ghotans genannt wird.

[2] Johann Lamperti ist 1491—1505 als Vikar am Magdeburger Dom nachweisbar: *UB. der Stadt Magdeburg*, 3, Nr. 758, 1256 und 1332.

[3] my fehlt Hs. [4] 1496—1517 Ratmann zu Lübeck. [5] eren Hs. [6] So Hs. [7] S. oben S. 246, Nr. 1.

Digitized by Google

Nr. 4.

Das Haus Breitestrasse Nr. 57 wird Bartholomäus Ghotan als Käufer zugeschrieben. — Lübeck 1492 im Februar oder März.

St. A. Lübeck, Oberstadtbuch 9, Marienkirchspiel Bl. 125a, zwischen den Seitenüberschriften 1492 Valentini (Febr. 14) und 1492 oculi (März 25).

Bartolomeus Gutan hefft gekofft eyn hues van Hanse Butzouwe in s. Johannisstrate uppe deme oerde neffen der appoteken over, welck eme de raed hefft heten scryven,[1] beholden deme renthener syne[2] renthe. Domus deleta supra[3] eodem libro beate Marie etc. fol. 71.[4]

Nr. 5.

Bartholomäus Ghotan bekennt, dem Buntfutterer Hans Butzouw 400 Mark lüb. schuldig zu sein. — Lübeck 1493 um Jan. 17.

St. A. Lübeck, Niederstadtbuch, unter der auf der nächsten Seite wiederholten Seitenüberschrift 1493 Anthoni confessoris (Jan. 17).

Bartholomeus Gotan vor deme erssamen rade to Lubeke hefft bekanth vor sick unde syne erven, dat he rechter witliker schult plichtich unde schuldich is Hanze Butzouwen, eynem buntmaker, verhunderth margk Lubesch, darvor he den egendom synes husses, dar he inne wonet, up sunthe Johansstraten orde belegen, vor deme ergemelten rade hefft vorpandeth, allet sunder behelp unde argelist. Schreven van bevele des rades.

Nr. 6.

Das Haus Breitestrasse Nr. 57 wird von den Testamentsvollstreckern des Bartholomäus Ghotan dem Lorenz Wilms aufgelassen und diesem zugeschrieben. — Lübeck 1496 im September.

St. A. Lübeck, Oberstadtbuch 9, Marienkirchspiel Bl. 174a, zwischen den Seitenüberschriften 1496 decollacionis Johannis (Aug. 29) und 1496 Michaelis (Sept. 29).

Laurenss[5] Willemess heft ghekoft van den thestamentarien seligben Bartholomeus Ghutān, by namen Hanss Pawest, Hanss Butzouwen und Clawes Strus, eyn huss beleghen in s. Johannisstraten uppe deme orde yeghen der aphoteken aver myt syner thobehoringhen, welk se em vor dem rade hebben vorlaten. De rath em heft heten thoscryven, beholden deme renthener syne renthe. Domus deleta eodem libro folio 125.[6]

---

[1] Die Schossregister führen in den Heften Prima Wakenisse unter der Überschrift 'Daleganck s. Johannes straten' auf: 1493: Bartholomeus do., 1494: Batolomeus(!) do., 1495: Gotman(!) do., 1496: Gottan do., 1497: mester Johans do., 1498: 6 ß Hans do.

[2] syner Hs.

[3] Durch die hier angeführte, auf Bl. 71b unter der Seitenüberschrift 1486 concepcionis Marie (Dez. 8) enthaltene Buchung war dem Hans Butzowe das betreffende Haus 'van Metken, nagelaten wedewe selgen Hanss vame Haghe', aufgelassen, die sich eine aus diesem Hause zu entrichten lebenslängliche Leibrente von jährlich 7 Mark und 'eyn bode achter der dorntzen' dieses Hauses vorbehielt.

[4] Nachträglicher Zusatz: Deleta in presencia testamentariorum et rescripta anno 96 (vgl. unten Nr. 6).

[5] Im Auszuge gedr. I. COLLIJN, *Bibliogr. Ströftåg*, S. 34. [6] S. oben Nr. 4.

Digitized by Google

Nr. 7.

Martin Ghotan aus Magdeburg unterstellt seinen und seiner Geschwister Anspruch auf den Nachlass ihres Bruders Bartholomäus Ghotan der Entscheidung des Lübecker Rates. — Lübeck 1500 Jan. 15.

St. A. Lübeck, Niederstadtbuch, zwischen den Seitenüberschriften 1500 Anthonii (Jan. 15) und 1500 Fabiani et Sebastiani martirum (Jan. 20).

Marten Guthan to Magdeborch in der Suderborch wonende van syner wegen unde alsse eyn fulmechtiger syner brodere[1] Achimss[2] unde Jacobes, ock syner suster Katherinen, Henningk Brunss elike husfrouwe, hefft tosprake gedan to Hansse Pawes, Clawes Struyss unde Hansse Bussouwen, testamentarien seligen Bartolomeus Gutanss testamentes, van wegen Bartolomeus Gutanss, synes seligen broders, nalaten guderen etc. Unde desulve Marten mit vryem willen, umbedwungen wolberadens modes is sodaner syner sake unde tosprake van syner ock syner erbenomeden brodere unde sustere wegen by deme erscreven rade to Lubecke to eynem ganssen vullenkamenen ende genslick vorbleven, so dat, wes de erscreven rad to Lubeck in der sake vor recht affseggen unde irkennen, dat darby allerdinge to latende unde dat nergene anders to sokende sunder alle behelp unde argelist. Screven van bevele des rades. Actum jovis 15. januarii.

Nr. 8.

Martin Ghotan und seine Geschwister werden wegen ihres Erbanspruches auf den Nachlass ihres Bruders Bartholomäus Ghotan mit dessen Testamentsvollstreckern verglichen. — Lübeck 1500 Jan. 23.

St. A. Lübeck, Niederstadtbuch, unter der auf der nächsten Seite wiederholten Seitenüberschrift 1500 Fabiani et Sebastiani (Jan. 20).

Schelinge unde twedracht is gewesen twisschen Marten Gutan, borger to Magdeborch in der olden stadt wanende, van syner wegen unde alse eynem procurator Achim Gutans, ock to Magdeborch in der Sudenborch, unde Jacob Gutans to Reppyn,[3] ock syner suster Katherinen, to Wesenberch[4] in deme lande to Stargarde wonende, etc. an de eynen unde den testamentarien offte vormunderen seligen Bartolomeus Gutanss, nemptliken Hans Pawes, Clawess Struyss unde Hans Bussouwen, an de anderen syden, herkamende van des ergenanten Bartolomeus nalaten guderen unde eyner giffte, als de genante Bartolomeus Hinrike Smyt, syner suster sone, gegeven hadde, nemptliken hundert Rinssche gulden.[5] Daraver de erbenomeden beiden parte vormiddelst de ersamen heren Hinrick Witten unde heren Hermen Darsouwen, radmannen van deme ersamen rade to Lubeke darto sunderges gefůget, in der gude unde fruntschop gruntliken unde entliken syn vordragen unde vorlikent in naberorder wise: so dat de ergenanten testamentarie deme gedachten Marten scholen geven vofftich Rinssche gulden, dar scholen sodane teyn marck, alse selige Bartolomeus synen

[1] synes broderss Hs.
[2] Joachim Gotan ist 1492 zu Magdeburg bezeugt: *UB. der Stadt Magdeburg*, 3, S. 506.
[3] Wohl das nördlich vom Drömling, 11 km wsw. Klötze gelegene Vorwerk Reppin.
[4] Stadt Wesenberg in Mecklenburg-Strelitz, 12 km ssw. Neu-Strelitz.
[5] Es muss also, wie auch die Namen der Nachlasspfleger bezeugen, noch ein jüngeres Testament Ghotans ausser dem oben (S. 246, Nr. 2) abgedruckten gegeben haben.

Digitized by Google

negesten erven in syneme testamente gegeven hadde, ingerekent wesen; de desulve Marten to syner unde der erbenomeden syner brodere unde suster besten vor dessem boke entfangen to hebbende bekande, so dat desulve Marten vor sick van wegen der anderen syner broder unde suster unde erer aller erven der erberorden vrunde aller anderen sake halven, de he effte syne brodere unde sustere samptliken edder besunderen wente an dessen dach to den ergenanten vormunderen gehat hebben, mit alle deme daruth gespraten is unde anclevet, de erbenomeden testamentarie, erer aller erven unde seligen Bartolomeus testament van aller forder tosprake unde namaninge to eynem ganssen vullenkamenen ende genssliken hefft quitert unde vorlaten, vorleth unde quitert se also in crafft desser schrifft, darup forder nicht to sakende, to sprekende noch to manende in jenigen rechten noch gerichten, geistliken, wertliken, hemeliken edder apenbaren, edder sustz anders buten gerichte, allet sunder behelp unde argelist. Screven van bevele des rades. Actum jovis 23. januarii.

IV.

Stephan Arndes.

Nr. 1.

Das Haus Fleischhauerstrasse Nr. 18 wird Stephan Arndes als Käufer zugeschrieben und von ihm mit 50 Mark Weichbildrente belastet. — Lübeck 1488 im April.

St. A. Lübeck, Oberstadtbuch 9, Marienkirchspiel Bl. 87^{b}, zwischen den Seitenüberschriften 1488 quasimodogeniti (Apr. 13) und 1488 jubilate (Apr. 27).

Steffen Arendes hefft ghekofft van Hinrik Greveraden eyn huess beleghen upp der Vleskhouwerstraten orde tegen der heren van Lubeke munte[1] aver, welk em de raedt hefft heten toscriven,[2] salvo, ut immediate infra. Deleta supra eodem libro fol. 48.[3]

Mergareta, nagelaten wedewe selighen[4] her Hermen Sundesbeke,[5] wandages rathman, myt willen erer[6] vormundere, myt namen her Johan Wikinckhoff borgermester,[7] hefft ghe-

[1] Fleischhauerstrasse Nr. 20.

[2] In den Schossregistern von 1491—1515 (die von 1488—1490 fehlen) heisst es in den Heften Prima Wakenissa unter der Überschrift 'Dalegank Vleschouwerstraten' an letzter Stelle vor der weiteren Überschrift 'Dwer Konynkstraten': 1491: bokebynder(!) do[mus], *ut;* 1492: *ut,* bokebinder do.; 1493: Steffen do.; 1494—96: *ut,* Steffen do.; 1497 und 1498: Steffen do.; 1499—1504: richtschriver (richtscriver, rychtscryffer) do.; 1505: mester Steffen do.; 1506: *sul[vit],* mester Steffen do.; 1507: *sul.,* mester Steffen 2 do.; 1508—11: mester Steffen do.; 1512: *wa[cat],* Steffen do.; 1513: mester Steffen do.; 1514: *va.,* Steffen do.; 1515: do[mus] va[cat]. — Im Oberstadtbuch (10, Marienkirchspiel Bl. 1 und 19b) wird Everhardus Bispinck 1497 zwischen den Seitenüberschriften 'Fabiani et Sebastiani' (Jan. 20) und 'cathedra Petri' (Febr. 22) als 'nu thor tiid rychschryver(!)', 1498 zwischen der mehrfach wiederkehrenden Seitenüberschrift 'Michaelis' (Sept. 29) dagegen ohne diese Amtsbezeichnung genannt. Das Niederstadtbuch führt unter 1500 'mercurii 24. junii' 'mester Everhardus Bischepingk, nu tor tiid richtefaged to Hamborch' auf.

[3] Nach der betreffenden Eintragung auf Bl. 48 unter der Seitenüberschrift 1484 Symonis et Jude (Okt. 28) war dieses bisher dem weil. Ratsherrn Adolf Greverade zugeschriebene Grundstück von dessen Testamentsvollstreckern dem Heinrich Greverade verkauft worden.

[4] selighe Hs. [5] Ratmann 1464—76. [6] ere Hs. [7] Ratmann seit 1467, gest. als Bürgermeister 1493.

Digitized by Google

kofft van mester Steffens Arendes in syneme huse beleghen upp der Vleskhouwerstraten[1] orde, dar wandages her Alff Greverade[2] plach inne to wanende, tegen der munte der heren van Lubeke aver, vefftych[3] mark jarliker wicbelderenthe,[4] welk er de raedt hefft heten toscriven, de mark to losende vor 20, to betalende Michaelis unde paschen.

Nr. 2.

Das Haus Königstrasse Nr. 60 wird Stephan Arndes als Käufer zugeschrieben. — Lübeck 1492 [Juni 6].[5]

St. A. Lübeck, Oberstadtbuch 9, Marienkirchspiel Bl. 126a, zwischen den Seitenüberschriften 1492 pasche (Apr. 22) und 1492 Johannis (Juni 24).

Steffen Arndes mester hefft gekofft van Alberte Hoep eyn hues belegen tusschen der Vleschouwer unde Huxstraten in der Koningstraten, welck eme de raed hefft heten toscryven, behelden deme renthener syne[6] renthe. Domus deleta[7] supra eodem libro 9. Marie folio 72.[8]

Nr. 3.

Der Buchdrucker Stephan Arndes verpflichtet sich vergleichsweise, seinem Gläubiger Peter Possick 359 Mark 8 ß 4 ϑ bis 1493 Juni 24 in drei Raten zu entrichten. — Lübeck 1492 im Oktober.[9]

St. A. Lübeck, Niederstadtbuch, zwischen den Seitenüberschriften 1492 undecim milium virginum (Okt. 21) und 1492 Crispini et Crispiniani (Okt. 25).

Schelinge unde twedracht is gewessen tusschen Peter Possiick[10] an de eyne unde Steffen Arndes, eynem prenter, an de andern siden etliker schulth halven; darover se dorch

---

[1] Vleckhouwerstraten Hs. [2] Ratmann 1455—81.

[3] Nach einer dortigen Randnote hat Stephan Arndes 1494 feria 3ª ascensionis (!) domini (Mai 6 oder 13) von den Vormündern der Margareta Sundesbek weitere 5 Mark Rente aufgenommen; 'so yss id nu viff unde vefftich'.

[4] folgt: aver Hs.

[5] Wegen der Datierung vgl. unten Anmerkung 7. — 1492 um (Scolastice virg.) Febr. 10 vermietete Stephan Arndes dem Priester 'Johanne van den Berge' gegen einmalige Zahlung von 35 Mark und eine jährliche Miete von 8 Mark auf Lebenszeit 'dat huseken myt deme keller achter synem huse in der Koningkstrate belegen neffen der munte porte over': Niederstadtbuch, ungenau gedr. Zeitschr. d. V. für Lüb. Gesch. 3, S. 263 f. Es erscheint zweifelhaft ob unter diesem 'huseken' das obige kleine Haus Königstrasse Nr. 60 oder ein Hintergebäude des Grundstücks Fleischhauerstrasse Nr. 18 zu verstehen ist; in ersterem Falle müsste die Umschrift des Hauses auf Stephan Arndes erst einige Zeit nach dem Besitzwechsel stattgefunden haben.

[6] syner Hs.

[7] Durch zwei dortige Eintragungen unter der Seitenüberschrift 1487 purificacionis Marie (Febr. 2) war das Haus der Metteke Roleborg als Vermächtnis ihres Oheims Hans Roleborg und darauf ihrem Ehemanne Albert Hoep als Brautschatz zugeschrieben worden. Nachträglicher Zusatz: Deleta jussu Alberti Hopes anno domini 92. mercurii post exaudi (Juni 6).

[8] Nachträglicher Zusatz: Domus prosecuta et rescripta libro 12. folio 38 Marie (vgl. unten S. 257, Nr. 11).

[9] Im Auszuge gedruckt *Zeitschr. d. Ver. f. Lüb. Gesch.*, 3, S. 264, wo aber Peter Possicks Name entstellt ist. [10] Lübecker Kaufmann: *Hanserezesse*, III 3, Nr. 10, S. 9.

Digitized by Google

de erssamen hern Johanne Testeden unde hern Hartige van Stiten, raedtmanne to Lubeke van den erssamen rade darsulvest sunderges darto deputert und gefoget, mit medebeweringe beider parthe frunde gutliken, fruntliken und entliken sin vorliket unde vorscheden, so dat Steffen Arndes vor sick und sine erven hefft bekandt, dem ergemelten Peter und synen erven rechter warer witliker und bekentliker schult drehundert negen und vefftich margk achte schillinge und veer penninge Lubesch schuldich tho wezende, hundert margk up midtvasten erstkomende,[1] hundert margk up pinxsten negestvolgende[2] und dat lateste gellt vor s. Johannes dage nativitatis to middensommer nu erstkomende,[3] alle unde etlike termine sunder furder vertoch, indracht, behelpinge und wederrede, unbeworen to betalende, allet sunder argelist. Screven van bevele der schedeshern und belevinge beider parthe. Tuge und dedingeslude sin hiir mede bii, an und over gewessen Clawes Parkentin und Hinrick Witte, besetene borger to Lubeke.[4]

Nr. 4.

Stephan Arndes setzt seinem Stiefsohn Heinrich Helmstede 300 Mark lüb. als väterliches Erbteil aus und verpflichtet sich, dessen Unterhalt bis zur Mündigkeit zu bestreiten.[5] — Lübeck 1493 im März.

St. A. Lübeck, Niederstadtbuch, zwischen den Seitenüberschriften 1493 reminiscere (März 3) und 1493 oculi mei semper (März 10).

Mester Steffen Arndes vor den erssamen rade to Lubeke hefft bekannt, dat he Hinricke Helmsteden, synen steffkinde, van vederliker erffschichtinge drehundert margk Lubesch utgessecht hebbe, darto sall unde will he datsulve kindt myt kost, schoen unde kledingen beth to synen mundigen jaren, unvormynnert der ergemelten summen, truweliken vorwessen. Hirvor he eme den egendom synes huses in der Vleischouwerstrate neffen der muntte aver[6] unde ok des husses dar achter belegen[7] unde alle syne redesten gudere vor den ergemelten rade unde vor desssen boke hefft vorpandeth. Screven van bevele des rades.

Nr. 5.

Stephan Arndes bekennt, sich wegen des an seiner Druckerei dem Lorenz Lewe zustehenden Geschäftsanteiles mit dessen Sohn und Bevollmächtigten, dem Lübecker Domherrn Dr. [Leno] Leve auseinandergesetzt zu haben.[8] — Lübeck 1494 Febr. 28.

St. A. Lübeck, Niederstadtbuch, unter der Seitenüberschrift 1494 oculi mei semper (März 2).

---

[1] 1493 März 17. [2] 1493 Mai 26. [3] 1493 Juni 24.

[4] Nachträglicher Zusatz: Deletum jussu atque consensu Petri Posssiick prenominati eodem presente anno domini 94 feria 2. post Lucie virginis, 15. decembris.

[5] Im Auszuge gedr. *Zeitschr. d. Ver. f. Lüb. Gesch.*, 3, S. 267.

[6] S. oben S. 250, Nr. 1. [7] S. oben S. 251, Nr. 2.

[8] Gedr. *Zeitschr. d. Ver. f. Lüb. Gesch.*, 3, S. 267 ff. — Der Lübecker Rektor Joh. Heinr. von Seelen führt in seinem »Supplementum Quartum ad v[iri] cl[arissimi] Michaelis Maittaire Annales Typographicos ex libris Lubecensibus concinnatum« (*Selecta Litteraria*, Lubecae 1726 pag. 687 ff.) drei damals im Besitz des (1748 gest. mecklenburg-strelitzschen Geheimrates) Herm. Heinr. v. Dorne befindliche, jetzt verloren gegangene Urkunden an, von denen eine mit der obigen Niederstadtbucheintragung identisch ist und zwei zu ihr in nahem Zusammenhang stehen, nämlich:

Digitized by Google

Meister Steffen Arndes vor sick unde siine erven vor desseme boke hefft unbedwungen mit friien wolbedachten mode sunder alle fruchten, vare unde behalinge apenbar bekanth, dat he an dessen lopigen verundenegentigesten jar ame donredage des twintigesten dages des mantes februarii etc. up der wedemen to s. Jacop, dar nu tor tidt de werdige her Leve, doctor, domher to Lubeke, alsse eyn kerckher der erbenomeden s. Jacobes kercken up woneth, mit demesulven doctor alsse eyneme fullmechtigern Laurens Leven,[1] synes vaders, avereyngekamen is, alsse hir nafolgeth.

Alssedenne de erbenomede Laurens Leve mit meister Steffen unde meister Steffen mit eme der druckerye offte prentewerckes eyne tidt her selschup tosamende gehatt hebben unde etlike jar gestanden hefft, dat he sick desshalven mit deme erbenomeden heren doctor, alsse Laurenss erbenomed, siin vaders fulmechtiger procurator, unde desulve her doctor mit eme ssodaner selschup halven gutliken unde fruntliken hebben gescheiden, so dat Steffen erbenomed vor desseme boke bekande, dat he in sodaner schedinge up sick genamen hefft alle schulde, de sulcker selschup halven, dewile de gewart hefft, gemaketh syn, so dat he offte siine erven de eynem iderman uth der selschup gutliken schal unde will betalen, so dat Laurenss Leve derhalven unbelasteth wessen unde bliven schall. Darentjegen schall unde mach de erbenomede meister Steffen Arndes beholden alle de instrumente unde retzschup uth der selschup getugeth, unde desulve meister Steffen blifft Laurens Leven offte sinen erven schuldich etlike boke, nemptliken sovenundedruttich missall in papir ro, dat is unberedet unde ungebunden, dat stucke na erer beider vordracht unde willen angesettet und gerekent vor druddehalven Rinschen gulden,[2] item noch viff misssall in pergament, dat stucke angesettet vor soven Rinsche gulden, item noch negentich brevier in papir gebunden Slesswikessches stichtes,[3] dat stucke angesetteth vor twe mark Lubesch, noch verhundert evangelia, dat stucke angesetteth vor drutteyn schillinge Lubesch. Summa der boke alle, de de obgemelte meister Steffen alsso schuldich blifft dem vorgenanten Laurencio offte siinen erven an gelde angesettet, is sosshundert unde sossundenegentich mark unde twe schillinge Lu-

---

1. Scriptum anno 1493 d. 1. Mart. consignatum, quo Leno Leve, juris canonici doctor et plebanus Jacobeus Lubecensis, profitebatur, quantum Stephanus Arndes typographus patri suo Laurentio debuerit, ubi inter res, quibus debitum solvendum 'dre unde voftich missale des Sleswichschen stichtes, gheprentet, unde noch vyff missale in permynt dessulven stichtes, ok gheprentet, unde noch neghen unde neghentich tidebuke dessulven stichtes' memorabantur;

2. Litterae anno 1494 dominica oculi (März 10) scriptae inter alia haec habent: 'Mester Steffen Arndes blyfft Laurens Leven offte synen erven schuldich etlike boke, nemptliken soven unde druttich missal in papir rouw [u. s. w. mit dialektischen Abweichungen wie in der obigen Niederstadtbucheintragung bis:] vor drutteyn schillinge Lub'.

3. In documento, quod manu sua an. 1498 d. 20. August. exaravit Stephanus Arndes et sigillo suo obsignavit quove denuo d. Leven ob contractum aes alienum sese obstrinxit, 'dusent unde dortich pasnal' (ita scribit passionalia) necnon 'dusent postellatsche' commemorat.

[1] Lorenz Leve auf Morsum, der Stifter der 1480 gegossenen Bronzefünte im Schleswiger Dom (HAUPT, *Bau- u. Kunstdenkmäler d. Prov. Schleswig-Holstein,* 2, S. 301 ff.) war 1472—95 Staller auf Norstrand und ist 1508 gestorben: A. HEIMRICHS, *Ernewerte Nordfriesische Chronik,* S. 88, 198.

[2] Der rhein. Gulden galt damals 1½ Mark lüb., wie auch die obige Abrechnung bestätigt.

[3] Das Brevier (s. oben S. 231) und das Tidebok (s. oben 252, Anm. 8 unter Ziffer 1) des Schleswiger Stiftes werden von WESTFALEN (*Mon. ined.,* 3, Sp. 572) für identisch gehalten.

Digitized by Google

besch.[1] Vordermer so hefft de obgenante meister Steffen Arndes by deme ergemelten hern doctor, alsse Laurenss Leven, synes vaders fulmechtigen, de kor unde macht beholden, de vorbenante summen gelde, alsse sosshundert sossundenegentich mark Lub. unde twe schillinge, to betalende an den vorberorden boken na werde, so de na beider willen anghesettet ziindt, offt an reden gelde, welck van den beiden mester Steffen offt siinen erven geleveth, welcke vorberorde summe geldes offte boke, de desulve meister Steffen Laurenss Leven erbenomed alsso schuldich to wessende vor dessseme boke bekande, under gudem geloven lavende unde sick vorplichtende, he offte siine erven dem genanten Laurenss offte siinen erven sodane gelt offt boke in dren jaren sunder middell negestkamende unbeworen gutliken to betalende sunder alle indracht unde wedderrede, dar entjegen ok nener exceptien unde behelpinge in jeniger maten to gebrukende. Hirup hebben sick de erbenomeden beiden parte, alsso de werdige her doctor Leven van siines obgenanten vaders wegen unde siiner erven, unde meister Steffen vor sick unde siine erven, under malckandern unde erer eyn den andern sodaner selschup halven nu alssdenne unde denne alsse nu to eynem gantzen fullenkamenen ende genssliken vorlaten unde qwiteret, darup in nenen tokamenden tiden furder to sakende noch to sprekende, allet sunder behelp unde argelist. Tuge zindt Clawes Parkentin unde Herman Hussher, bessetenne borgere to Lubeke. Actum ultima februarii.[2]

Nr. 6.

Der Ehefrau des Stephan Arndes, Anneke, und ihren Miterben wird das Haus Pferdemarkt Nr. 15 zugeschrieben. — Lübeck 1496 im März.

St. A. Lübeck, Oberstadtbuch 9, Domkirchspiel Bl. 63[b], zwischen den Seitenüberschriften 1496 judica (März 20) und 1496 palmarum (März 27).

Tho Lutken Hoghen,[3] Taleken[3] Smedes unde Anneken[3] Arndes myt consenth, vulborth unde willen erer eetliken mannen na dode selighen Marthen Sadenholtes ys ghekamen eyn huss beleghen in der Santstraten, so dat sulveste beleghen is by wandaghes Mathias Hoppeners husse, welk em bevaren vorstorven wass thoschreven vamme rechte entbunden

---

[1] Die Abrechnung ergibt:

37	Missale auf Papier zu je 2½ rhein. G. = 92½ rhein. G. oder	138¾	Mark	lüb.
5	» » Pergament zu je 7 » » = 35 » » »	52½	»	»
90	Breviere zu je 2 Mark lüb.	180	»	»
400	Evangelien zu je 13 ß lüb.	325	»	»
	Zusammen	696	Mark	4(!) ß.

[2] Nachträglicher Zusatz: Deletum jussu Hansonis Barsschampes, civis Lubicensis, coram libro cum Steffano prius nominato presentis, dicentis se tangere negotium et confitentis scripture secundum ejus tenorem satisfactum esse, presentibus Hansone Heitmanne et Hansone de Getelen, civibus Lubicensibus, testibus ad hoc specialiter vocatis. Actum profesto Valentini (Febr. 13) anno 1517. B[ernt] H[eineman].

[3] 1489 (ame midweken na ... reminiscere) März 18 verfügt der Lübecker Bürger Erich Hoge letztwillig: 'Item geve ik mynes broders Ludeken Hogen dochteren, alze Gheseken, Elzeben, Taleken unde Anneken, samptliken twehundert mr. Lub., darto geve ik en noch samptliken eyne sulverne quarterskannen ...... Item geve ik Ludeken Hogen, mynes broders sone, dertich mr. Lub. to fruntliker dechtnisse'. Zu Testamentsvollstreckern setzt er ein 'Hermen Hussheren (s. oben unter Nr. 5), Hans Smyt in der Alvestraten (s. oben), Clawese Smyt, eynen goltsleger, unde (den Maler und Bildhauer, vgl. *Zeitschr. d. Ver. f. Lüb. Gesch.*, 15, S. 223 ff.) Hennynge van der Heide': St. A. Lübeck, Testamente, Urschrift.

Digitized by Google

unde varen ghemaket. De rath em samptliken varen heft heten thoschryven. Domus deleta est fo....[1]

Tho mester Steffen Arndes unde Hanss Smydt, wanaftich in der Alffstraten,[2] is ghekamen myt eren eetliken husfrouwen, by namen Anneke unde Taleke, sodene twe parth eynes husses beleghen in der Santhstraten, beholden doch Lutke Hoghen syn drudde parth, nachdeme se myt eren vrouwen erghemelth beerffet syndt, unde den ghenantten vrouwen bevaren varen ys thoschreven, welk em de rath samptliken myt Lutken Hoghen varen heft heten thoschryven. Domus deleta in precendente scriptura.[3]

Nr. 7.

Stephan Arndes belastet sein Haus Königstrasse Nr. 60 mit 5 Mark Weichbildrente. — Lübeck, Mitte 1505.

St. A. Lübeck, Oberstadtbuch 10, Marienkirchspiel Bl. 112ª, zwischen den Seitenüberschriften 1505 decem milium martirum (Juni 22) und 1505 Allexii confessoris (Juli 17).

Hans Buschman hefft gekofft van mester Steffen Arndes in sinem huse mit siner tobehoringe, belegen twisschen der Vlesschhouwer unde der Huxstraten in der Koningkstraten, viiff mark Lub. jarliker wicbelderente,[4] wellick ome gemelte mester Steffen vor deme rade hefft vorlaten, unde de radt ome hefft heten toscriven, de mark to losende vor 20, to betalende Michaelis unde pasce.[5]

Nr. 8.

Das dem Stephan Arndes gehörige Haus Fleischhauerstrasse Nr. 18 wird der Witwe Margareta Sundesbeke als Pfandgläubigerin zugeschrieben. — Lübeck Ende 1513.

St. A. Lübeck, Oberstadtbuch 11, Marienkirchspiel Bl. 61ᵇ, zwischen den Seitenüberschriften Anno 1500 tredecimo Lucie (Dez. 13) und Anno 1514.

Vormundere Margareten Sundesbeken, nomptliken her Johan Nigestat[6] unde Hans Barschamp, syn yngeweldighet myt allem rechte in den egendom eynes huses in der Vlesk-

[1] Die Blattzahl fehlt.

[2] Einem Hans Schmidt stand 1481—1539 das Haus Alfstrasse Nr. 28 zugeschrieben: Oberstadtbuch. — 1512 (am dage Barbare virginis) Dez. 4 macht 'Hans Smyth, seligen Hans Smedes, borgers to Lubeke, do he levede, in der Alfstraten wonende nagelaten sone (Hs.: sones), sein Testament; St. A. Lübeck, Testamente, Urschr. — Mit dem 1496 gestorbenen Stockholmer Drucker Johannes Fabri oder Smedh kann der obengenannte Hans Smydt nicht identisch sein, da des ersteren Ehefrau Anna hiess (vgl. unten S. 259, Anm. 21).

[3] Beide Buchungen haben den nachträglichen Zusatz: 'Deleta et folio sequente(!) rescripta'. Durch eine dortige, zwischen den Seitenüberschriften 1496 palmarum (März 27) und 1496 Georgii martiris (Apr. 23) stehende Eintragung wird das betreffende Haus 'van Lutken Hoghen, mester Steffen unde Hanss Smydt' dem Hans Perkentyn als Käufer aufgelassen.

[4] Randnote: Thovoren sint id viff mark jarliker wikbelderente ghewesen, sunder mester Steffen heft(?) noch hundert mark upgenamen van Hanse Busmanne unde heft ome dar noch vive vor vorkoft, so dat id nu teyne sin, dat eyne als dat ander to losen unde botalen. Actum in die Jheronimi (Sept. 30) anno 14. (Nachgetragen: pasce to botalen.)

[5] Nachträglicher Zusatz: Deleta, quia domus prosecuta, et rescripta in libro 12 folio 38 Marie (vgl. unten S. 257, Nr. 11). [6] Ratmann 1501—18.

Digitized by Google

houwerstrate beleghen, mester Steffen Arendes tobehorende, vor 55 mr. jarliker vorseten rente er umbetalet, eyn jar twe schat, welk one to bohoff dersulven Margreten de ersame rath vor dubbelde renthe heft heten toscriven.[1] Deleta libro 9. folio 87 Marie.[2]

Nr. 9.

Stephan Arndes bekennt, Hans Hoop 87 Mark lüb. schuldig zu sein, für deren Zahlung bis Ostern 1515 sich Ludeke Bonhoff verbürgt. — Lübeck 1514 Febr. 16.

St. A. Lübeck, Niederstadtbuch, unter der Seitenüberschrift 1514 Valentini martiris (Febr. 14).

1. Mester Steffen Arndes vor dessem boke erschinende hefft vor sick unde syne erven bokant und togestan Hanse Hope und synem erven sevenundeachtentich marck Lubisch plichtich und schuldich to wesen ane geferde. Dat aver desulve mester Steffen sodan sovenundeachtentich marck in twen termynen, als Michaelis erstfolgende de helffte und de andern helffte to pasken alsden darnegest, gutliken und unbeworen botalen schal, dar hefft vor gelavet und gutgesecht vor sick und syne erven Lutken Bonhoff in crafft und macht desser schrifft ane alle behelp, list und geferde. Tuge Hermen Winckelman und Silvester Schulverman, boseten burger to Lubeck. Actum jovis 16. februarii.

2.[3] Hans Hop coram libro confessus est recepisse a Lutken Bonhoff tamquam fidejussore quondam magistri Stephani octuaginta septem marchas in scriptura annotatas, quitans pro se et heredibus Lutken et heredes. Testes Hermen Wamekow et Hans Schulten cives. Actum 28. januarii.[4]

Nr. 10.

Lutke Bonhoff bekennt, die von ihm wegen seiner Bürgschaftsleistung für weil. Stephan Arndes an Hans Hoop entrichteten 87 Mark lüb. von Vitus Blanck zurückempfangen zu haben. — Lübeck 1522 Febr. 13.

St. A. Lübeck, Niederstadtbuch, unter der Seitenüberschrift 1522 Appolonie virginis (Febr. 9).

Lutke Boenhoff vor dussem boke personlyck erschynende hefft apenbar togestan, dat he von Vyth Blanken sodane sovenundactentych marck Lubesch, so he lofftes halven vor Steffen Arndes vormoge eyner schryfft yn dyt sulve bock anno verteyn Valentini[5] Hans Hoep gegeven, upgeboret und entfangen hebbe, und hefft darumme densulven Vyth Blancken, seligen mester Steffens und ore allenthalven erven tom vullekamen ende quitert und vorlaten, so he ock also quitert und vorlet yegenwardygen yn crafft dusser schrifft sunder geverde. Tughe Hans Thomassen und Hans von Gottyngen. Actum ut supra.[6]

---

[1] Im Schossregister Prima Wakenissa wird dieses Grundstück 1514 aufgeführt als: 'va[cat], Steffen do.', ohne dass Stephan Arndes sonst erwähnt wird. Die folgenden Register verzeichnen unter der Überschrift 'Dwer Koninckstraten' das in Arndes' Besitz verbliebene, in den voraufgehenden Heften nicht erwähnte Nebenhaus Königstrasse Nr. 60 folgendermassen: 1515: Steffen do., 1516 und 1517: Arndes do., 1518: Arendes do., 1519: 4 ß Arnd do.

[2] Vgl. oben S. 250, Nr. 1.

[3] Die folgende Buchung ist gleichzeitig mit der voraufgehenden dem nur in der Reinschrift vorliegenden Niederstadtbuch einverleibt.

[4] Die Jahreszahl ist versehentlich fortgelassen. [5] S. oben Nr. 9.

[6] Die voraufgehende Buchung ist datiert: Actum jovis 13. februarii.

Digitized by Google

Nr. 11.

Das dem weil. Stephan Arndes gehörige Haus Königstrasse Nr. 60 wird Hans Bussmann als Pfandgläubiger zugeschrieben. — Lübeck 1522 Anfang Frühjahr.

St. A. Lübeck, Oberstadtbuch 12, Marienkirchspiel Bl. 38ª unter der Seitenüberschrift 1522 Appolonie (Febr. 9) und unmittelbar vor der Einzelüberschrift judica (Apr. 7).

Hanss Bussman dorch synen vulmechtigen Lucas Tydeman is mit alleme ingeweldiget in den eigendom eynes husses[1] in der Koninckstraten belegen twisken der Vleschower und Huxstraten, zeligen Steffen Arnds tobehorend, vor teyn marck jarliker wicbelderente unbetalt, ein jar twe schad, welch eme vor dubbelde rente de radt heft heten toscriven. Domus deleta supra libro 9 folio 126 Marie;[2] redditus libro 10 folio 112 Marie.[3]

V.

Der »Meister Johann«.

Erwähnungen des Buchdruckers Meister Johann in den Lübischen Schossregistern von 1480—1519.

St. A. Lübeck, Schossregister des nordwestlichen Stadtviertels Secunda Travena, Schluss des Registers.

1479:	——
1480:	*6 β* mester Johan bo[da].
1481:	bo[da] va[cat]. mester Johan, *pant.*
1482:	*7 β* mester Johan.
1483:	*7 β* mester Johan bo.
1484:	mester Johan bo., *dedit 7 β.*
1485—91:	*6 β* mester Johan bo.
1492:	*6 β* meisster Johan.
1493 und 1494:	*5 β* mester Johan bo.
1495:	*5 β* mester Johan.
1496:	*d[edit] 5 β* mester Johan.
1497:	*5 β* meyssster bo.
1498:	*5 β* mester Johaen bo.
1499 und 1500:	*5 β* mester Johan do[mus].
1501:	*5 β* mester Johaen.
1502:	*5 β* bokedrucker bo.
1503:	*5 β* boeckedrucker.
1504:	*5 β* bokebynder bo.
1505—1507:	*5 β* mester Johan bo.
1508 und 1509:	[Der Name ist nicht aufgeführt.]
1510:	*4 β* mester Johan bo.
1511—1514:	*4 β* mester Johan do.
1515:	*4 β* mester Johan bo.

[1] hufs Hs. [2] S. oben S. 251, Nr. 2. [3] S. oben S. 255, Nr. 7.

Digitized by Google

1516:	4 β mester Johan.
1517:	4 β mester Johan bo.
1518:	4 β mester[1] Johan.
1519:	4 β mester bo.
1520 ff.:	[nicht erhalten.]

VI.

Ostseewärtige Bücherausfuhr aus Lübeck in den Jahren 1492—95.

St. A. Lübeck, Zollbücher von 1492—1496, Ausfuhrzoll (Handschriften Nr. 630[a]).

1492.

Schipper[2] Jacob Dirkxsen na Dansik:

— — — —

Lenhart Streler 1 vatken mit boken 15 ϑ.[3]

— — — —

Sund[4] unde Stettin:

— — — —

Gert Wegener in Claus Kersten 1 vatken mit boken 5 witte.[5]

— — — —

Na[6] den Holme na decollacionis Johannis:[7]

— — — —

Hans van Erford in Kil[8] 1 paxken, 4 tunne appel, 1 vat komen, 1 kiste, 1 rulle haren, unde 2 schipkisten; noch in Gert Bur 1 paxken, 4 vate blix, 1/2 tunne boke, 1 vat rossinen 12 β 3 ϑ.[9]

— — — —

Schipper[10] Peter Ruter na dem Holme na Siimonis et Jude:[11]

— — — —

Johannes de abteker 4 tunnen louwandes, 1 vat mit boken 14 β.[12]

— — — —

Na[13] Rostok unde Wismer:

— — — —

Tomas mit Vrossel[14] in Hans Flint 2 last solt, 1 kiste boke 4 1/2 β.[15]

— — — —

[1] merster Hs. [2] Bl. 18b. [3] Wert 15 Mark lüb. [4] Bl. 27a. [5] Wert 20 Mark. [6] Bl. 31b. [7] Nach Aug. 29. [8] Der weiter unten genannte Schiffer Hans Kil. [9] Wert 147 Mark. [10] Bl. 38a. [11] Nach Okt. 28. [12] Wert 168 Mark. [13] Bl. 39a.

[14] Heinrich Vrossel, s. weiter unten unter 1493. — Das Niederstadtbuch verzeichnet unter 1493 um (Bartholomei ap.) Aug. 24 die eidliche Aussage zweier Lübecker Bürger, dass sie als Zeugen 'mit Hinrike Vrusschell in seligen Hans Segebarges husse, do he noch levede', die von letzterem mit seiner Ehefrau Enke abgegebene Erklärung entgegengenommen haben, 'dat se sampliken Hinrike Vrusschel erbenomed den egendom des husses up deme Klingenberge, dar Beke erbenomed tovoren inne plach to wonende (Klingenberg Nr. 7) eyndrachtliken vor viffhundert mr. rechtes redelikes kopes vorkoft unde Hinrick ene dat woll betaleth hadde'. Im Oberstadtbuch wird die bis dahin unterbliebene Zuschrift des Grundstücks auf 'Hynrick Vrossel' erst nach dessen Tode 1528 um (Bartholomei) Aug. 24 (Petrikirchspiel Bl. 7b) nachgeholt. [15] Wert 54 Mark.

Digitized by Google

1493.

Schipper[1] Gert Bur na dem Holme na der hemmelvart Christi:[2]

— — — —

Kilianus 1 kiste 12 tunnen mit boken, hort dem bisschop van Upsal.[3]

— — — —

Schipper[4] Knut[5] na Revel na pinxsten:[6]

— — — —

Hans Waremboke[7] 1/2 terlink laken unde 1 clen paxken mit boken 12 1/2 ß.[8]

— — — —

Schipper[9] Hans Kil na dem Holme na Margarete:[10]

— — — —

De abteker 2 stucke wins, 12 vate Emb[eker ber],[11] 3 tunnen louwant, 1 vat boke, 1 tunne ris 30 ß.[12]

— — — —

Schipper[13] Hans Schomaker na Dansk na Margarete:[14]

— — — —

Hinrik Vrossel 1 vat mit boken 3 ß.[15]

— — — —

Wismer,[16] Rostok, Sund na Galli:[17]

— — — —

Gert Wegener in Sander van der Borch 1 slotvat mit boken 2 ß.[18]

— — — —

1494.

Schipper[19] Oloff Tavaste na den Holme na pinxsten:[20]

— — — —

Johannis(!) Smiit[21] 2 vate, 1 tunne mit boken 8 ß.[22]

Na[19] Kalmeren, Surkoping unde Niikoping na trinitatis:[23]

— — — —

Hans Henke in schipper Mencken[24] 1 vat unde 1 1/2 tunne mit boken 4 ß.[25]

Schipper[26] Gert Bur na dem Holme na visitacionis Marie:[27]

— — — —

Hans van Getelen 1 vat mit boken 2 1/2 ß.[28]

— — — —

---

[1] Bl. 57b. [2] Nach Mai 16. [3] Als kirchliches Gut unverzollt. [4] Bl. 58a. [5] Jedenfalls der zwischen Lübeck und Reval fahrende Schiffer Knud Hansen: *Hanserezesse*, III 4, Nr. 388 § 1 u. 4. [6] Nach Mai 28. [7] Lübecker Kaufmann: *Hanserezesse*, III 3, Nr. 10, S. 9. [8] Wert 150 Mark. [9] Bl. 61a. [10] Nach Juli 13. [11] Emk. Hs. [12] Wert 360 Mark. [13] Bl. 61b. [14] Nach Juli 13. [15] Wert 36 Mark. [16] Bl. 76b. [17] Nach Okt. 16. [18] Wert 24 Mark. [19] Bl. 89a. [20] Nach Mai 18.

[21] Vermutlich derselbe Johannes Fabri oder Smedh, der zu Stockholm 1495 Juli 18 den Druck des Breviarium Strengnense beendete, im selben Jahre des Magisters Johannes Gerson Buch 'Aff dyäffwlsens frästilse' druckte, und den Druck des Breviarium Upsalense begann, der 1496 Sept. 30 'per magistros impressorie artis sollicitante ejusdem Johannis prefati uxore relicta fidedigna Anna' zum Abschluss gebracht wurde; vgl. Isak Collijn, *Katalog der Inkunabeln der Kgl. Universitäts-Bibliothek zu Uppsala*, Nr. 381, 587 und 383. Vielleicht begab sich Johann Schmidt zugleich mit der obigen Sendung nach Stockholm.

[22] Wert 96 Mark. [23] Nach Mai 25. [24] Sonst Mencke Meyer genannt. [25] Wert 48 Mark. [26] Bl. 91a. [27] Nach Juli 2. [28] Wert 30 Mark.

Digitized by Google

Wismer,[1] Rostok, Sund na Diionisii:[2]
Gert Wegener in Sander van der Borch 1 kiste mit boken 3 ß.[3]
— — — —

1495.

Na[4] Dennemarken in der vasten na reminiscere:[5]
— — — —
Hans Borcherdes na Kopenhagen 1 vat mit boken 8 ß 4 ϑ.[6]
— — — —

EN DANSK BOGTRYKKER I NEAPEL 1478

Af

H. O. LANGE, København

BLANDT DE MANGE BOGTRYKKERE, der i Slutningen af det 15de Aarhundrede gjorde Gutenbergs Kunst bekjendt i Italien, og som dels slog igjennem og skabte sig en stabil Livsstilling dels — og det blev vistnok Tilfældet for de flestes Vedkommende — stred sig igjennem fra By til By, prøvende deres Lykke og tilbydende deres Evner, og til sidst bukkede under paa Grund af den hidsige Konkurrence og Mangelen paa Kapital, finde vi Mænd fra alle Lande nord for Alperne. I förste Række finde vi Tyskere, der drog ud med deres Støbeinstrumenter, Folk, der havde lært i de ældste Trykkerier i Mainz, og som drømte om Vælsklands Kultur og Rigdomme; en stadig Strøm af unge Bogtrykkere fra Tyskland drog sydpaa, af hvilke en Del kom tilbage f. Ex. Stephan Arndes, der bosatte sig i Lübeck, og Johan Amorbach, der udfoldede en overordentlig Virksomhed i Basel, Stephan Koblinger blev efter sin Hjemkomst fra Italien den første Bogtrykker i Wien. Ikke faa nederlandske Bogtrykkere og enkelte Franskmænd træffe vi ogsaa i Italien; men man har, som det synes, ikke agtet ret paa, at ogsaa en Dansker ved Navn Bernardus de Dacia allerede 1478 har været beskæftiget med den ædle Bogtrykkerkunst helt nede i Neapel. Hans Navn fortjener trods det lidet, der vides om ham, at fremdrages, saa meget mere, som der til den af ham signerede Bog knytter sig et interessant Problem vedrørende de ældste Vandrebogtrykkeres Forretningspraxis.

Denne Bog er en stor Sjældenhed, en Udgave af den hellige Caterina af Sienas Aabenbaringer paa Italiensk med Titel Libro de la diuina doctrina, trykt d. 28. April 1478 uden Angivelse af Trykkested.

[1] Bl. 104a. [2] Nach Okt. 9. [3] Wert 36 Mark. [4] Bl. 112a. [5] Nach März 15. [6] Wert 100 Mark.

Digitized by Google

Et Exemplar af denne Bog findes i det kongelige Bibliothek, det har tilhört Robert Harley, Earl of Oxford, og Prisen, som Boghandleren Thomas Osborne i London, der havde kjøbt dette berømte Bibliothek, tog for denne Raritet, er endnu noteret i den, nemlig 15 Shilling. Det er uden Tvivl det samme Exemplar, som Michael Maittaire nævner[1], han var en god Ven og Protégé af Robert Harley og skrev senere Fortalen til Osbornes Katalog over Harleys Bibliothek, som han sikkert havde Adgang til og kjendte grundigt. At det er det samme Exemplar, fremgaaer af, at første Blad mangler i Bogen, og Maittaires Beskrivelse begynder med det andet Blad, saa at han ikke har udfundet Forfatterens Navn. I Osbornes Katalog[2] opføres Bogen som: Trattato Divoto. Per Bernard. de Dacia 1478. Denne nemme Titel stammer fra Bindets Ryg.

Det var Grev Otto Thott, der benyttede den ypperlige Lejlighed til hos Osborne at kjøbe en hel Række af Harleys bedste og sjældneste Bøger, der nu høre til det kongelige Bibliotheks største Skatte. Mærkværdigt nok kan den her omtalte Bog ikke paavises i det trykte Katalog over Thotts Bibliothek. Der opføres derimod i dette[3]: Catherina de Siena, Libro de la divina providentia. Ed. princ. s. l. & a. Fol. (Bibl. de la Vallière No. 748). Denne Udgave findes slet ikke i Bibliotheket; det er den, som Azzoguidi trykte i Bologna c. 1472 (Proctor 6520). Man maa næsten antage, at der ved Katalogiseringen af Thotts Bøger er begaaet en alvorlig Skødesløshed, at man har overseet den tydelige Angivelse af Bogtrykker og Aarstal bag i Bogen og saa ved Hjælp af Kataloget over La Vallières Samling har identificeret det defekte Exemplar, der intet Forfatternavn bærer, med Azzoguidis Tryk.

Senere kom et andet Exemplar af den samme Udgave, i hvilket 3 Blade mangle, til England med Hertugen af Cassanos Samling, som Earl Spencer paa sin Rejse 1819—20 erhværvede og forenede med sit berømte Bibliothek, der nu findes i John Rylands Library i Manchester. Dibdin omtaler det paa sin sædvanlige overfladiske Maade[4], men han har identificeret Bogen som en Udgave af den hellige Caterinas Aabenbaringer. Nye Data om denne Bog kom ikke frem før 1901, da Giovanni Bresciano fremdrog den i en ret interessant Sammenhæng[5]. Han gjør opmærksom paa, at der af denne Bog findes fire Varianter, af hvilke hver angiver sin Bogtrykker, medens Trykkene iøvrigt ere absolut identiske ogsaa med Hensyn til Trykfejlene.

[1] *Annales typographici.* Ed. nova, I (1733), S. 388.
[2] *Catalogus Bibl. Harleianæ,* Vol. 5 (1745), S. 130, Nr. 3043.
[3] *Catal. Bibl. Thott.,* T. VII (1795), S. 21, Nr. 513.
[4] *Bibl. Spenceriana,* T. VII (1823), S. 32, Nr. 48.
[5] *Samml. bibliothekswiss. Arbeiten* hrsg. v. K. Dziatzko, H. 14 (1901), S. 13.

Digitized by Google

Bogens Kolophon lyder saaledes: Finis Anno M° CCCC° LXXVIII° Die vero vicesima octaua Mensis Aprilis Inpressum per discretum Virum Bernardum de dacia. I andre Exemplarer findes den samme Kolophon med Inpressum per discretum Virum franciscum N. fiorentinum. I atter andre Exemplarer staaer der Inpressum per discretum Conradum Bonebach de Almania alta de hassea de terra che chiama In dem gulden Troghe. Endelig haves der Exemplarer, i hvilke Ordet Inpressum er erstattet med Conpositum, og der fortsættes: per discretum Vuernerum Raptoris de Almania Alta de hassea de terra che chiama In Dem gulden Troghe.

Baade Bresciano og Dziatzko (i et Tillæg til Brescianos Afhandling) beskæftige sig selvfølgelig med dette paafaldende Forhold og søge at give en Forklaring, og senere have Fava og Bresciano i deres store Værk La Stampa a Napoli nel XV. Secolo[1] omhandlet dette Problem.

Gloria pr̄i qui fecit nos Gloria filii qui
redemit nos Gloria sprritui santo qui sā
tificauit nos Sit laus Sit benedictio Sit
graciaꝝ accio sūme & īdiuidue trinita
ti p in finita seculoꝝ secula

A M E N

Finis Anno M° CCCC°
LXXVIII °Die vero vicesima octa
ua Mensis Aprilis Inpressum p dis
cretum Virum Bernardum de dacia

Problemet burde allerede delvist være seet af Dibdin, thi han anfører umiddelbart foran Exemplaret med Bernardus de Dacias Navn et Exemplar med Francesco N. Fiorentinos Navn; men han synes ikke at have gjort sig den Ulejlighed at sammenligne de to Bøger, skjønt deres Datering fra samme Dag dog skulde indeholde en tilstrækkelig Opfordring dertil. Brunet, der i dette Spørgsmaal ikke havde de originale Bøger for sig, er selvfølgelig blevet ganske confunderet ved Dibdins overfladiske Omtale.

Det er Brescianos Fortjeneste at have stedfæstet dette Tryk til Neapel. Han har nemlig fremdraget og udgivet en Kontrakt, som de tyske Bogtrykkere Bernerus Raptoris de Marbures og Johannes Staingamer de Landsperg sluttede med Dominico Carrafa i Neapel d. 28. Oktober 1481. De to tyske Bogtrykkere skulde trykke med Carrafas Materiel; de synes ikke at bringe andet med som Indskud i Forretningen end deres tekniske Evner og Erfaringer. Werner Raptoris eller Räuber, som hans tyske Navn vel var, opholdt sig altsaa 1481 i Neapel, og paa Forhaand vil man være tilbøjelig til at antage, at han allerede 1478 var der. Men yderligere synes Typerne efter Brescianos Undersøgelser at være identiske med de Typer, hvormed

[1] *Samml. bibliothekswiss. Arbeiten,* H. 32 (1911), S. 96—99 — H. 33 (1912), S. 140—42.

Digitized by Google

Heinrich Alding trykte 1476—77 i Neapel, og hermed stemmer ogsaa Proctors Iagttagelser. Denne Bogtrykker siges at have arbejdet i Messina allerede 1473, men 1476 trykker han i Neapel sammen med Hollænderen Peregrinus Barmentlo fra Hasselt; den sidste daterede Bog fra hans neapolitanske Presse er dateret d. 5 Febr. 1477, og han udsender d. 15. April 1478 en Bog fra sin Presse i Messina. Bresciano antager, at de fire Bogtrykkere, der navngive sig paa Exemplarer af den her omtalte Bog, have arbejdet i Aldings Trykkeri i Neapel. Bresciano har desuden efter Vandmærket paavist Papirets neapolitanske Oprindelse.

Allerede Giustiniani, der havde seet de to Exemplarer i Hertugen af Cassanos Bibliothek, som Dibdin senere havde for sig, formodede, at Francesco N. Fiorentino og Bernardus de Dacia havde delt Oplaget imellem sig og forsynet deres Andel med deres respektive Navne. Dziatzko optager denne Tanke og mener, at de fire Typographer have delt Oplaget mellem sig. Dette synes ret indlysende, men Spørgsmaalet er kun, om man ikke kan komme Sagen noget nærmere ind paa Livet.

Først maa man lægge Mærke til, at af disse fire Bogtrykkere kjendes ingen andre Bøger; de tre Navne ere overhovedet ganske ukjendte i Bogtrykkerhistorien, kun Werner Räuber nævnes ogsaa i den omtalte Kontrakt fra 1481 som en fattig Stymper. Fava og Bresciano formode, at Francesco N. Fiorentino er Francesco di Dino, der trykte i Neapel og fra 1478 virkede i sin Fødeby Florents, men dette er usikkert. De vare uden Tvivl alle ret underordnede Typographer og ingen af dem tør i 1478 tillægge sig Mestertitlen. Werner Räuber udtrykker sit Forhold til Bogen ved Ordet *conpositum,* de andre bruge Udtrykket *inpressum.* Dziatzko mener, at Ordet *conpositum* hentyder til at Räuber var Udgiver, medens de andre tre vare Trykkere, dette er urigtigt, thi Ordet componere bruges om Sættervirksomheden i et Trykkeri; Stephan Arndes blev 1477 i Perugia engageret af Vydenast ad componendum libros in exercitio imprimendi, det vil sige som Sætter[1]. Aabenbart ere Ordene compositum og impressum brugt med Bevidsthed af hver enkelt, og man kan sikkert slutte, at Räuber havde arbejdet som Sætter, medens de andre vare Trykkere.

Da de udenlandske Bogtrykkere i Reglen manglede Kapital, sluttede de sig meget ofte sammen i Interessentskaber med formuende og ansete Mænd, hvor de kom hen, for et bestemt Tidsrum eller om Trykningen af bestemte

[1] Se min Afhandl. *Les plus anciens Imprimeurs à Pérouse,* p. 22 (= *Overs. ov. d. kgl. danske Vidensk. Selsk. Forhandl.,* 1907, S. 286).

Digitized by Google

Bøger. Det fremgaaer tydeligt af saadanne Interessentskabskontrakter indgaaede i Perugia, at det var en ret almindelig Praxis, at et Oplag af en Bog blev delt mellem Interessenterne, der saa forpligtedes til at sælge den til en fast Pris og indenfor bestemte Omraader, saa at de ikke kom til at konkurrere med hverandre[1]. Dziatzko har gjort opmærksom paa Bestemmelsen i den af Bresciano udgivne Kontrakt fra 1481, at Exemplarerne skulde sælges en bloc eller enkeltvis for fælles Regning eller deles mellem Parterne.

Det er imidlertid et stort Spørgsmaal, om Forholdet ikke er et andet her. Det er Aldings Typer, der ere anvendte i Bogen. D. 28 April 1478 var Alding allerede i fuld Virksomhed i Messina; det ligger da nær at formode, at det er ham, der har paabegyndt Trykningen af denne Bog i Neapel, men at han af en eller anden Grund har maattet forlade Byen og maattet lade sine Arbejdere i Stikken, saa at disse paa egen Haand have maattet fuldende Arbejdet paa Deling med Typer, som Alding har efterladt til deres Brug. Räuber, der dog var Sætteren, ejede i 1481 hverken Støbeinstrument, Matricer eller Typer men maatte arbejde med Carrafas Materiel, og de tre Trykkere have vel endnu mindre havt eget Materiel.

Endnu er der et Forhold, der fortjener Opmærksomhed. Baade Werner Räuber og Conrad Bonebach sige sig at være de Almania alta de Hasseo de terra che chiama In Dem gulden Trogbe; Falckenheiner[2] formoder, at Trogbe er en Trykfejl for Troghe, med Betydningen Dal; Betydningen er altsaa: fra Øvre Tyskland fra Hessen fra det Landskab, der kaldes den gyldne Dal. Men Werner Räuber var, som Kontrakten fra 1481 viser, fra Marburg i Hessen, og det sandsynligste synes mig at være, at den anden Angivelse maa gjælde for Bonebach, og at Räuber ikke har fundet det Umagen værd at foretage den korrekte Ændring i Satsen i sine Exemplarer, da han jo dog ogsaa var en Hesser. Bonebach og Räuber vare altsaa Landsmænd.

Bernardus de Dacia er den eneste kjendte Dansker, der har arbejdet som Bogtrykker før Aar 1500, og det er mærkeligt at træffe en saadan allerede saa tidligt langt nede i Italien virkende sammen med omvandrende tyske Bogtrykkere. Til Forklaring heraf maa jeg minde om, at Hamburgeren Stephan Arndes sandsynligvis allerede 1470 arbejdede sammen med Joh. Neumeister i Foligno, og at en anden Bogtrykker fra en ligesaa nordlig Breddegrad, Joh. Koelhoff fra Lübeck, 1472 var selvstændig Bogtrykker i Köln. Da intet tyder paa, at Bernardus var Kleriker, maa Udtrykket *de Dacia* betyde »fra Danmark» og ikke »fra Kirkeprovinsen Dacia».

[1] Lange, Anf. Skr., S. 6—8.
[2] Hos Bresciano, Anf. Skr., S. 20.

Digitized by Google

Danskeren Bernhard har sikkert kun indtaget en saare beskeden Plads blandt de farende Svende, der bragte Gutenbergs Kunst omkring i de italienske Stæder, men han repræsenterer før nogen anden sit Fædreland i et Kulturarbejde, der i saa mange Maader fornyede Aandslivet.

NÅGRA BAND AF NILS BOKBINDARE OCH HANS SON MÄSTER BENGT

Af

GUSTAF RUDBECK, Upsala

GENOM SIN INTRESSANTA HISTORIK, »Bokbindare — bokförare i Sverige 1500—1630», som förra året publicerades i *Pro novitate,* 2, sid. 114 ff., har A. Hedberg riktat den svenska bokbinderihistorien med en mängd nya fakta. Ett flertal bokbindare omtalas där, hvilkas namn förut dels ej alls varit nämnda i litteraturen, dels högst summariskt och om hvilkas verksamhet föga eller intet varit kändt.

Om tvenne af dessa, Nils Oluffsson och hans son Bengt Nilsson var förut knappast mer än deras namn och ett par årtal kända. Hedberg har däremot genom sina ingående arkivforskningar framdragit en mängd biografiska uppgifter af stor vikt för kännedomen om deras yrkesutöfning och biografier i öfrigt. Tyvärr har Hedberg dock icke lyckats finna något band, som han med full säkerhet kan påstå vara utfördt af Nils Oluffsson och alls intet af Bengt Nilsson. Ett förhållande, som är beklagligt, då Nils bokbindare var en särdeles ansedd man, men också lika förklarligt, då det ju så godt som aldrig händer vid denna tid och långt framåt, att en bokbindare utsätter sitt namn på ett af honom utfördt bokband.

Emellertid är jag i den lyckliga situationen att kunna meddela fullt autentiska band af båda dessa i Stockholm verksamma bokbindare. Och den gifvande fyndgrufvan har i detta fall varit Upsala landsarkiv. De band, som här åsyftas, omsluta olika Uplandskyrkors inventarieförteckningar och räkenskaper, den äldsta med början så tidigt som 1595. Antagligen just på grund af dessa böckers egenskap att utgöra förteckningar på inkomster och utgifter, har i dem äfven antecknats, hvad de respektive banden kostat, ibland också af hvem de köpts, när det skett o. s. v. Allt uppgifter af stort

Digitized by Google

intresse för den svenska bokbindarverksamhetens historia, ty härigenom kan ett band med full visshet såväl dateras som ursprungbetecknas.

Bland det oerhördt stora antal volymer kyrkoböcker af olika slag, som numera finnas samlade i Upsala landsarkiv, erbjuder visserligen det stora flertalet en för bokbandsforskaren ganska tröstlös yttre habitus. Trots detta lönar det sig dock att gå igenom dem, äfven om, som här är fallet, man icke skulle finna mer än ett ringa fåtal, hvilkas beskaffenhet kunna vidga vår kännedom om svunna tiders bokbindare och deras konst. Ty den omständigheten att några eller kanske blott ett enda band kan med absolut säkerhet bestämmas såsom utfördt af den eller den bokbindaren, kan i sin tur leda till uppdagandet af mästaren till andra band, på hvilka samma stämplar användts och om hvilkas ursprung intet förut var kändt.

Af de band på Upsala landsarkiv, som jag undersökt, tror jag mig med bestämdhet kunna påvisa följande fyra vara utförda af Nils Oluffsson, nämligen räkenskapsböckerna för Vassunda, Färentuna, Skuttunge och Vendels kyrkor. Enligt anteckningar i de två förstnämnda framgår, att de beställts på befallning af dåvarande ärkebiskopen Abraham Andreae Angermannus, den i Sveriges kyrkohistoria så bemärkte, energiske och för den protestantiska trosläran så verksamme mannen. Han företog som bekant 1595—1596 sin märkliga visitationsresa, och det är tydligt, att han på denna bland annat ålagt prästerna att föra noggranna räkenskaper för sina respektive kyrkor och församlingar och på så sätt att de bevarades för framtiden. Vi ha således ytterst denna kyrkans storman att tacka för, att vi ännu trehundra år efter hans tid kunna få värdefulla notiser om det svenska bokbinderiet i dess tidigare skeden, hvilka icke stått att uppdrifva i Riks- eller Kammararkivet.

I *Vassunda* kyrkoräkenskapsbok står visserligen ej bokbindarens namn, men följande anteckning af dåvarande kyrkoherden Olaus Jonae upplyser dock om priset och året, då den köptes: »Wassunda Kyrkio Book efter Dn̄i Archiepiscopi A. A. A. befalningh beställt och kiöptt för tre mark Anno 1596». Bandet är i folio af brunt blindpressadt skinn, innerst en två gånger tryckt stämpel med plym-mönster, däromkring en rulle med evangelisterna (och deras attribut i cirkelrund ram); så följer en rulle af stiliseradt bladverk med ovala porträttmedaljonger och ytterst en smal rullstämpel med blommor och blad.

Färentuna församlings kyrkoräkenskaper (se fig. 1[1]) äro inbundna i ett liknande brunt skinnband, å hvilket alldeles samma rullstämplar användts,

[1] Då banden tyvärr äro ganska skadade, hafva afbildningarna beklagligtvis icke kunnat göras större.

Digitized by Google

Fig. 1.

som på det föregående, ehuru i något olika ordning. Å frampärmens insida står följande intressanta och detaljerade anteckning införd af kyrkoherde Petrus Olai: »Theñe Rekenskhaps och papers bock åhr kiöpt til Fårentune Kÿrkios behoff för 3 ste. vthmönstrade gamble munkbökr wtij Mester Abrahams (senare tillagdt: Angermanni) Archieb: vtij Opsala. j thē. förste. Visiteringen sō och skedde Año 1595 thē 3º Juni etc Och Koostar bijndarelön 2 mark pñr: hos Nils bokbijndare J Ståkholm».

Här är först att märka Nils bokbindares namn, och torde detta kunna betecknas som det äldsta band man nu känner med hans namn i. Då de här använda stämplarna äro, som förut anmärkts, identiska med Vassundabandets samt deras anordning å båda nära öfverensstämma med hvarandra, och då de slutligen inköpts ungefär samtidigt, kan intet tvifvel råda om att de utgått från samme mästares hand, nämligen Nils Bokbindare. Intressant är dessutom att se, hur den strängt protestantiske ärkebiskopen förfor med de katolska kyrkoböckerna blott därför att de voro papistiska. Ett förfaringssätt, som man ju kan förstå, om man sätter sig in i den tidens uppfattning, men som blir oursäktligt och oförklarligt under långt senare tider, då det äfvenledes tyvärr praktiserats mot dessa för vår kännedom om den svenska medeltidens kyrkohistoria så viktiga »munkeböcker».

De äldsta räkenskaper för *Skuttunge* församling, som finnas i behåll,

Digitized by Google

Fig. 2.

från åren 1580—1666, äro äfvenledes inbundna af Nils Oluffsson (se fig. 2). Om detta band har församlingens herde, Steno Matthiae från Gestrikland, antecknat dels å frampärmens insida: »Emptus tribus marcis Anno S. 99»; dels å sid. 26 följande: »Thenne Kiörkiones rekenskaps bok är och kiöpt aff samma Niels bochbinnar för 3 : ₰». Strax ofvanför omförmäles dessutom, att församlingen låtit ombinda sitt exemplar af 1540—1541 års bibel. Där står nämligen: »Biblia är vppå nytt inbundin aff Niels bochbinnare j Stocholm. Och kostade then 4 ₰».

Detta bands storlek är liksom de förut nämnda folio och är förfärdigadt af brunt pressadt skinn. Af de stämplar, Nils användt här, återfinnas de två inre å Färentuna-bandet, de båda yttre däremot äro »nya». Bland annat sakna de med gloria försedda heliga männen här de traditionella apostlaattributen. Den i yttersta ramen placerade stämpeln har äfven ett annat utseende än den, som begagnats på Vassunda- och Färentuna-banden.

Denna sistnämnda stämpel återfinnes däremot på det fjärde band jag tillskrifver Nils Oluffsson, nämligen det som omsluter *Vendels* församlings kyrkoräkenskaper 1612—1664. Något dokumentariskt bevis härför finnes ej, men då samtliga här förekommande stämplar begagnats å af Nils förfärdigade band (Färentuna- och Skuttunge-banden), då det vidare torde vara gjordt

Digitized by Google

1612 och Nils dog först 1627 (enligt Hedberg, a. a.), anser jag påståendet vara tämligen säkert bevisadt.

Nils Oluffssons son Bengt Nilsson utöfvade sin verksamhet 1614—1638 (Hedberg, a. a., s. 236—241). Af hans hand finnes som nämndt äfven ett band i Upsala landsarkiv. Jag meddelar här en afbildning af detsamma (fig. 3.) Innehållet utgöres af »Hammarbÿ Kÿrkios memorialz och Räkenskapz Book ifrå Martini Laurentij Ascanēj Pastoratus Begÿnnelse 1620 Simonis et Judæ och 1621 Philippi et Jacobi», som den prydligt skrifna titeln lyder. De två nämnda helgondagarna inföllo den 28 oktober och 1 maj.

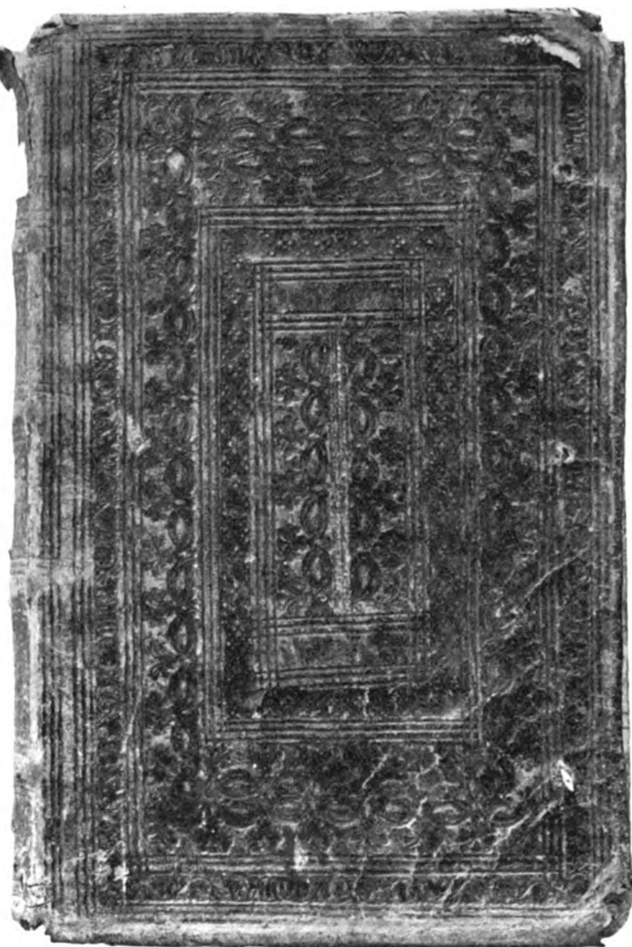

Fig. 3.

På första bladets verso-sida har den för sina forskningar i och samlingar af antikviteter kände prästen och lärde mannen Ascaneus nedskrifvit några märkliga upplysningar. Han var vid detta tillfälle kyrkoherde i Fresta och Hammarby församlingar, förut fältpräst under Gustaf II Adolfs ryska krig och 1627 biskop Johannes Rudbeckius följaktig såsom estnisk och rysk tolk på dennes visitationsresa i Liffland; 1630 fick han titeln riksantikvarius.

Hans nämnda anteckningar lyda som följer: »Denna Hamarby Kÿrkios Räkenskaps Book — 2 1/2 Book Pap[per] kostar peninger — 6 ℔ 2 öre, Köpt aff M: Benedicto Bookbindare j Stockholm, Åhr Christi 1621 Vthi min Pastoratus Begynnelse, Och derföre är giffuit i betallningh Pergament — 25 Ark, arket — 2 öre, löp[er] — 6 ℔ 2 öre. Huilkett Pergament, aff Denn G:

Digitized by Google

Kÿrkiones Sångebook Antiphonale, är effter Dignissimj Doctoris Archiepiscopi Petri Kenicij befallningh såldh och forwändt här vthi». Om Ascaneus såsom blifvande antikvarie verkställt denna befallning med svidande hjärta, förmäler han ej. I alla händelser lägger han ansvaret för en sådan vandalism uttryckligen på ärkebiskop Kenicius, som nu fortgår på den af ärkebiskop Abraham inslagna vägen. De åldriga katolska kyrkohandböckerna utnyttjas nu på samma beklagliga sätt som förut för att skaffa medel till ett så pass prosaiskt ändamål som en räkenskapsbok. Genom sitt innehåll och i förevarande fall genom sitt band har denna dock äfvenledes sitt gifna stora intresse för oss. Vi ha här ett synligt bevis för Mäster Benedictus bokbindarekonst.

Äfven detta band är som de förut beskrifna helt och hållet af brunt pressadt skinn. Till dekorering ha användts dels en af de variationer på plym-mönster, som förekomma så talrikt på svenska band från denna och tidigare perioder, dels en rulle med rutmönster och en, däri blommor och blad bilda en vacker slinga. Samtliga dessa synas vara de samma, som begagnats på det af Hedberg fig. 103 afbildade bandet.

Jämför man dessa båda band, af hvilka det ena faktiskt är af Bengt Nilsson, det andra säges vara af Marcus Sigfridsson, blir man genast frapperad af deras stora likhet. Icke nog med att alla de tre stämplar, som användts, äro lika, de ha äfven placerats på så godt som alldeles samma sätt. Då Hedberg bestämdt anger Marcus Sigfridsson som mästare till det i hans arbete fig. 103 afbildade bandet och äfven daterar det till efter 1615, måste väl bindande skäl därtill existera, ehuru jag förgäfves sökt finna dem. Det är dock onekligen en egendomlig tillfällighet, om två så med hvarandra öfverensstämmande band ungefär samtidigt skulle förfärdigats af två olika bokbindare.

Det här ofvan fig. 3 afbildade bandet af Bengt Nilsson är det enda jag sett af hans hand. Emellertid finns ännu ett, som här bör nämnas, nämligen det som inom sig sluter Ekerö församlings räkenskaper 1612—1647, som de föregående i folio och förfärdigadt af blindpressadt mörkt skinn. Till dess prydande har användts samtliga de tre stämplar, som återfinnas på Hammarby-bandet, men dessutom den rulle med stiliserad bladranka och ovala porträttmedaljonger, hvilken finns på Nils Oluffssons fyra ofvan beskrifna band. Det är tydligen förfärdigadt 1612, åtminstone ej före detta år. Hvem som gjort det är ej antecknadt i boken, blott priset, 3 P[enningar], och att det beställts af församlingens herde, Petrus Michaelis Solimontanus. Jag har tänkt mig som en plausibel lösning af frågan om bandets ursprung, att

Digitized by Google

det utgått från Nils Oluffssons officin, samt att hans son Bengt sedan fått öfvertaga en del af sin faders stämpelförråd, hvaribland de tre här och på Hammarby-bandet förekommande.

Om ännu ett band af Bengt Nilsson finnes en uppgift, som förtjänar ett omnämnande. I det förut ofta relaterade Hammarby-bandet beskrifver Ascaneus ju, hur medel uppdrefvos för dess anskaffande, men han fortsätter så: »Sampt till Enn Annan sådann Book åt Fredstadh Kÿrkio för samma Arände — 25 Ark — 6 ℔ 2 öre. Belöper Pergament — 50 Arck, till Båda Böökerna till Kyrkiorna Är Vthi Penningr̄ — 3 Dalr., 4 öre, — 2 öre Arket. Och Pergamentz Booken Antiphonale, war opräknat Af kyrkiowärdarna och Sexmän i Ham̄arbÿ, 120 bladh eller — 60 Arck, in folio».

Fig. 4.

Hvar denna räkenskapsbok för Fresta kyrka nu befinner sig, är mig ej bekant, den har i alla händelser icke levererats från kyrkan till Upsala landsarkiv. Det troliga är väl, att den gått förlorad.

I anslutning till det ofvan sagda torde det tillåtas mig beröra ytterligare några spörsmål, delvis behandlade af Hedberg i hans förut omnämnda arbete. Å fig. 50 afbildas ett band, som antages vara gjordt af Nils Oluffsson. Det innehåller en afskrift af Stockholms stads privilegier. En dylik afskrift finnes äfven i Upsala universitetsbibliotek, hvilken är bunden i ett snarlikt band: kalfskinn med guldpressningar, som nu ha så mörknat, att de verka blindpressade. Midt på pärmarna återfinnes här samma lilla afbildning af Stockholms stads sigill och i hörnen är anbragt en kraftig, vacker stämpel. Rundt

Digitized by Google

pärmarna löper äfven en ram, här dock ej af lagerblad; det är däremot densamma, hvilken användts som ytterram på Färentuna-bandet (se fig. 1), hvars mästare ju är Nils Oluffsson. UB:s exemplar af Stockholms stads privilegier torde således bestyrka Hedbergs antagande om Mäster Nils såsom upphof till det i Rådhusarkivet förvarade.

Den nyss omnämnda hörnstämpeln är dessutom placerad på de fig. 8 och 9 i *Svenska bokband under nyare tiden,* 1, af J. Rudbeck afbildade banden och äfvenledes på ännu ett band i UB. Innehållet i denna volym är en handskrift af konung Christoffers landslag, signerad B 1, formatet folio, och bandet består af brunt blindpressadt skinn. Utom hörnstämpeln är en rulle med plym-mönster rikt använd samt i midten en stor oval, synnerligen dekorativ stämpel, icke mindre än 87 mm. hög och 68 mm. bred. Denna har, så vidt jag vet, förut ej varit omtalad eller afbildad. Den finnes äfven använd på ett exemplar af Uplandslagen i UB:s handskriftssamling, signeradt B 52, och meddelar jag här (fig. 4) en afbildning af denna, som är bättre bevarad än den förut nämnda. Den rulle med heliga män, som detta band har att uppvisa, är mycket lik ehuru ej fullt identisk med den, som förekommer på det ofvan beskrifna Skuttunge-bandet. Är det månne för djärft att antaga alla dessa fyra band vara förfärdigade af Nils Oluffsson?

Något bevis kan jag tyvärr ej förebringa, men jag har ansett det väl värdt att bringa den på tal, då ju ännu en sådan mängd på gamla svenska band använda stämplar fortfarande vänta på sin identifiering. Till sådana dunkla punkter i den svenska bokbinderihistorien kunna bland andra räknas den af Hedberg (a. a. fig. 67 och 69) afbildade rullen märkt H B med ett kors öfver, samt det H. W., som jag sett på två olika rullar å banden till de i UB förvarade handskrifterna med signum B 8, B 11 och N 142. I analogi med Paul Knufflocks märkta rulle skulle detta H B möjligen kunna tydas som Hans Bokbindare. H. W. är väl endast gravörens initialer, men då jag redan är ute på gissningarnas vidsträckta område kan tilläggas, att dessa bokstäfver måhända också skulle kunna betyda Hans Wittenberg.

Att dessa förslag framställts, visar hur mycket som återstår att göra, innan det svenska bokbinderiets historia blifvit slutskrifven, och hur viktigt det bland annat vore att få en på noggranna och uttömmande forskningar grundad fullständig förteckning med goda afbildningar på samtliga å svenska band före 1700 befintliga stämplar.

Digitized by Google

MISCELLANEA

Et nyt Perugia-Tryk. Det kgl. Bibliotek har for nylig erhvervet et Eksemplar af en Inkunabel: Paulus Venetus, *Summa philosophiae*, s. l., 25 Jan. 1477, 2°. Bogen er nævnt hos Hain (Nr. 12523), der dog ikke selv har set den, men Reichling har fundet et komplet Eksemplar af den i Biblioteca nazionale i Neapel og har givet en Beskrivelse af den.[1] Den har 164 Blade, er trykt i 2 Kolonner med 60 Linier i hver og har hverken Signatur eller Kustoder. Det her erhvervede Eksemplar mangler det sidste Blad, der indeholdt Registret. Der er Plads aaben for Initialer. Det første Initial har uden Tvivl været tilmalet dekorativt, da det er bortskaaret, i Begyndelsen af Bogen er enkelte Initialer tilmalet paa ganske primitiv Maade. Reichling har ikke bestemt, hvem Bogen er trykt af, og under Forsøgene paa at identificere den benyttede gotiske Type kom jeg til den Overbevisning, at Bogen maatte være trykt i Perugia, hvilket, hvis det viste sig rigtigt, vilde give Bogen betydelig mere Værd, da Perugia-Trykkene er sjældne.

Kegelhøjden er c. 89 mm og Formen af M er den ofte benyttede Haeblerske M. Kolophon siger, at Værket er »emendata per fratrem Valentinum de Camerino sacre theologie professorem ordinis predicatorum«. Baade Værkets Forfatter og Udgiver var velkendte i Perugia. Paulus Venetus eller Nicolettus havde i 1427 været Professor i Theologi i Perugia, og Valentinus Camerinus eller som han ogsaa kaldtes Valentinus Camers eller Perusinus var i Perugia traadt ind i Dominikanerordenen, havde været Professor i Theologi baade i Perugia og i Padua og døde i Perugia i Aaret 1515. Der er næppe nogen Tvivl om, at Valentinus Camerinus opholdt sig i Perugia ogsaa i 1477. Ved at gennemgaa Kapitlets Akter fandt jeg følgende Notits: Acta Capituli generalis celebrati in civitate Perusii in festo Penthecostes Die decima Mensis Mai Anno Domini MCCCCLXXVIII. Conventui Perusino provincie Romane damus in regentem pro primo anno magistrum Valentinum de Camerino.[2] Han blev genvalgt i 1481, og først i 1491 blev han erstattet af Joh. Baptista de Cortona. Han er sikkert den Gang bleven forflyttet til Padua. Ved nærmere Undersøgelse af Typen fandt jeg den overensstemmende

[1] Reichling, *Appendices*, III, S. 134.

[2] *Monumenta ordinis fratrum Predicatorum historica*, T. VIII (Romae 1900), pag. 346.

Digitized by Google

med den, som i Haeblers Typenrepertorium henvises til Perugia-Pressen »Vydenast und Genossen». H. O. Lange har i sit Skrift »Les plus anciens imprimeurs à Pérouse 1471—1482» *(Oversigt over det kgl. Danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger, 1907)* paavist, at man ikke kan regne med et saadant enkelt Trykkeri, men at man i Virkeligheden kan spore flere af hinanden uafhængige Trykkerier, ofte grundede med det Formaal at trykke et enkelt Værk eller flere af en særlig Natur. Det foreliggende Arbejde peger hen paa Bogtrykkeren Friedrich Eber, der i Følge H. O. Lange[1] i Aaret 1479 havde paabegyndt Trykningen af Baldus Secundus de Bartolinis: De dotibus, men som ikke havde naaet at fuldende Trykningen, inden han døde i samme Aar. Sammenligningsmaterialet er kun sparsomt, men en Side af ovennævnte Værk er facsimileret af Type Facsimile Society 1903 bb og viser, at den der anvendte Type er identisk med den i Paulus Venetus' Værk benyttede. Det kan saaledes paavises, at Friedrich Eber har trykt tidligere end man før vidste, og Klarhed synes derved ogsaa at kastes over et andet Værk, som Panzer har henledet Opmærksomheden paa og som han har tilskrevet Stefan Arndes under dennes Virksomhed i Perugia. Det drejer sig om Francesco Maturanzio's Ligtale over Grifone de' Baglioni, der blev myrdet i Maj 1477 (Hain 10896). Ogsaa dette Værk, der er afbildet i Wolleys Photographs, Tavle 324, er trykt med den samme Type som de to ovennævnte, saaledes at det med nogenlunde Sikkerhed kan tilskrives Friedrich Ebers Virksomhed. Det bestyrker tillige den først af Vermiglioli i hans Værk »Principii della stampa in Perugia» og senere af H. O. Lange fremsatte Formodning, at Maturanzio's Ligtale er trykt i samme Aar den blev holdt og ikke som af Panzer formodet i 1481 eller 1482.

Victor Madsen.

Ett samlingsband dissertationer tillhörigt Holger Rosenkrantz. Ett intressant fynd gjordes för en tid sedan af undertecknad i Upsala universitetsbibliotek, denna för forskaren så rika grufva, hvars tillgångar torde vara hart när outtömliga, och där ideligen nya fyndigheter läggas i dagen. Det var ett samlingsband innehållande nästan uteslutande akademiska afhandlingar från de sista åren af 1580- och början af 1590-talet och återfinnes under signum 61:188 på afdelningen obrutna serier. Bandet innehåller icke mindre än 34 stycken dissertationer eller rättare samlingar af teser, ventilerade hufvudsakligen i Heidelberg, Rostock, Tübingen och Wittenberg, en och annan i Strassburg, Helmstedt och andra tyska universitet. Innehållet är blandadt, mest filosofi och medicin, särskildt den medicinska fakulteten i Tübingen är väl representerad. Redan samlingen som sådan är genom sin ålder af intresse, men det var en annan sak, som särskildt fäste min uppmärksamhet på densamma, nämligen den mängd af marginalanteckningar och interfolieringar, som förekomma i några af Wittenbergafhandlingarna. En noggrannare undersökning afslöjade det intressanta faktum, att vi här ha att

[1] Anf. Skr., pag. 291.

Digitized by Google

göra med delvis interfolierade opponentexemplar med vederbörande opponents egna anteckningar. Hvem denne opponent varit, därom torde intet tvifvel råda.

Det som från början gaf upptäckaren anledning att närmare undersöka ifrågavarande volym, var det lilla, skenbart obetydliga och halft utplånade signum, ett G med åtföljande nr 14, som fanns nedtill på ryggen af den i hvitt mjukt pergament antagligen vid 1500-talets slut bundna kvartvolymen. Detta signum visade för mig, att boken härrörde ur ett för sin tid synnerligen storartadt och vida berömdt bibliotek, hvars förste ägare varit det danska riksrådet Holger Rosenkrantz till Rosenholm, en genom sin lärdom och sitt teologiska författarskap värdig representant för den vid 1500-talets slut och 1600-talets början kulturellt synnerligen högtstående danska adeln. Proveniensen var för mig redan genom signeringen fullt klar, men styrkes ytterligare därigenom att ett par af afhandlingarne äro skriftligen tillägnade »Nobilissimo Domino Oligero Rosencrantz». Boken tillhör det danska krigsbytet från Karl X Gustafs dagar, och den del däraf, som föll på Magnus Gabriel De la Gardies lott. Att den tillhört dennes bibliotek visar dels det nummer, 19, som är skrifvet på ryggen ofvanför den Rosenkrantzska signaturen, dels det röda lacksigillet på pärmens innersida. Tillfället lämpar sig ej att här närmare beröra de öden, som Holger Rosenkrantz' bibliotek undergått. Endast som ett faktum kan meddelas, att icke obetydliga rester däraf nu befinna sig i tryggt förvar inom Carolina Redivivas murar, nämligen större delen af Holgers sons, Gunde Rosenkrantz' arfslott af faderns böcker, som vid Karl Gustafs andra danska krig funnos på Vindinge (det nuvarande Fuirendal). Den närmare skildringen af huru dessa böcker kommit i De la Gardies ägo spar jag för att upptaga frågan i annat sammanhang.

Vi återvända till det berörda colligatbandet. Det arbete, som inleder volymen, Heidelbergprofessorn Jacob Christmannus' »Epistola chronologica ad Iustum Lipsium», 1591, har några få marginalanteckningar, hvilka dock äro af mindre betydelse. Först i volymens slut följa de skriftliga anteckningar, som ge bandet dess intresse. Som nr 27 i samlingen kommer en dissertation »Assertiones physiologicæ de generica publice propositæ a M. Cornelio Bokelio respondente Felice Balbero». Disputationen ägde rum i Wittenberg VIII. Cal. Xbris, d. v. s. den 24 november 1592, och som opponent har tydligen Holger Rosenkrantz fungerat, att döma af de härtill fogade skriftliga anmärkningarna. Holger Rosenkrantz' biograf, nuvarande professorn J. Oskar Andersen i Köpenhamn, har i sin 1896 utkomna betydande monografi öfver denne märklige man utförligt skildrat hans ungdoms- och studietid i Rostock och Wittenberg, särskildt det stora intresse, hvarmed den unge danske lärde deltog i de akademiska disputationerna. Vi få detta bekräftadt af det funna disputationsbandet. Tyvärr äro inga af de Rostockteser här bevarade, vid hvilkas ventilerande Rosenkrantz antingen som respondent eller opponent medverkat. De som finnas i bandet äro dedikationsexemplar till R. och ventilerade först året efter hans afresa från Rostock, som skedde

Digitized by Google

i maj 1592. Efter ett kortare uppehåll i hemlandet återupptogos studierna på hösten samma år, nu i Wittenberg, denna den protestantiska teologiens högborg, där äfven Jörgen Rosenkrantz, Holgers fader, fått sin utbildning och studerat under »mange drabelig lærde Mænd, besynderlig D. Morten Luther og Philippus». En ny anda hade visserligen inträdt efter de store mästarnes bortgång, och epigonerna kunde ej i något afseende mäta sig med föregångarne, men den lutherska lärans renhet predikades här i sin mest skärpta form, från katedern lika väl som från predikstolen. Det var af detta skäl som den strängt ortodoxe Jörgen Rosenkrantz sände sin son till Wittenbergs universitet. I sällskap med sin mentor från Rostocktiden, Daniel Cramer, nyblifven magister, ankom han till lärdomsstaden vid Elbe på hösten 1592, och han har tydligen genast med lif och lust kastat sig in i sitt älsklingsarbete, deltagandet i de akademiska disputationsöfningarne. Nummer 28 i vårt samlingsband är en dissertation, som ventilerades den 17 november under presidium af hans nämnde mentor Daniel Cramer; respondent var Johannes Neocorus Rostochiensis. Teserna, som äro 44 till antalet, handla om jordklotet, »De globo terræ», och beteckna sig som »theses physiologicæ». Till dessa teser har Holger Rosenkrantz skriftligen fogat flera sidor med anmärkningar dels på interfolierade blad, dels i margen. Att ingå på dessas vetenskapliga värde är icke min sak, men säkerligen kan för kännedomen om Holger Rosenkrantz' utveckling och dåvarande bildningsstadium icke få bidrag vara att finna häri liksom i de till öfriga dissertationer fogade anmärkningar. Jag har också för afsikt att ställa bandet till hans biografs disposition för närmare undersökning häraf. Skada blott, att en del af marginalanteckningarna vid bokens inbindning blifvit bortskurna.

Till tiden närmast efter nyssnämnda disputation följer den i föregående omtalade nummer 27, hvilken emellertid blifvit bunden framför i samlingen. Som nr 29 finna vi en »disputatio Aristotelica» med titeln »An benefactores maiori amore eos prosequantur, quos beneficijs accesserunt, ane contra?» under presidium af magister Antonius Evonymus Teichenus och med magister Jonas Janicius från Pirna i Sachsen som respondent. Äfven denna är försedd med Holger Rosenkrantz' anteckningar och öfverstrykningar. Till densamma äro lagda 4 fullskrifna kvartsidor, tydligen innehållande själfva oppositionen, som börjar med de traditionella inledningsorden »Clarissime Domine Magister Præses et Præceptor Colende etc. Ornatissime Domine Magister Respondens». Nr 30 är en under presidium af Joachim Naffinius den 26 januari 1593 ventilerad tessamling, som saknar skriftliga anmärkningar. Därefter följa utan sammanhang med föregående eller efterföljande några i Köpenhamn den 16 december 1592 ventilerade teser »De hypothesibus astronomicis», som bära den bekante matematikprofessorn Thomas Finckes namn på titelbladet. Med nr 32 kommer ånyo en Wittenbergdissertation, ventilerad den 9 juni 1593 under presidium af en viss Johann Wessel och med titeln »De virtute morali, ex II. ethicorum ad Nicomachum», där Holger Rosenkrantz' rikhaltiga anteckningar i marg och på särskilda blad vittna om

Digitized by Google

att han äfven vid denna disputation medverkat. Här sluta de sista spåren af hans hand i volymen. Äfven de två följande arbetena i bandet äro Wittenbergafhandlingar, ventilerade, den ena 7 juli, den andra 21 september 1593. Den första af dessa är skriftligen tillägnad »Georgij Rosæcrantzij Proregis Danici regni Filio», hvilket visar, att Holger Rosenkrantz ännu ej helt står på egna ben, utan delvis som sin högt uppsatte faders son vinner tillträde till de tyska lärda kretsarne, något som ej är att undra på, då han vid ännu ej fyllda 19 år — han var född i december 1574 — näppeligen torde ha kommit till den mognad, som kunde bereda honom en plats som självständig forskare i vetenskapsmännens led.

Interfolieringen af tomma blad i afhandlingarne är gjord vid den ursprungliga häftningen och ej senare, hvilket framgår däraf att många af dem fortfarande är oanvända. Huru gammal den ännu fortlefvande seden är att på detta sätt interfoliera ett visst antal exemplar, hufvudsakligen de för opponenterna afsedda, af de akademiska afhandlingarne, är mig obekant; ingen antydning lämnas om en sådan småsak i de vanliga arbetena rörande universitetsväsen och studielif. Men att den är gammal, för att icke säga urgammal, visa dessa från 1500-talets dagar stammande teser, och att den torde komma att fortfara till en oöfverskådlig framtid, eller så länge disputationsväsendet som sådant kommer att äga bestånd, därför borga traditionens makt och — vare det sagdt utan förklenande bimening — de akademiska formernas sega konservatism.

O. Walde.

C. J. L. Almquist som bibliotekarie. Inledningen till »Amorina» innehåller några gycklande ord om bibliotekstjänstemännens arbete, som kanhända kunna inge den föreställningen, att den store författaren betraktade detta som i regel skäligen gagnlöst. »Såsom tjensteman vid ett af rikets största bibliotheker, var det min pligt, att söka iordningsätta och på hyllorna ordna böckerna efter en helt annan plan än mina företrädare gjort. Derigenom vans den fördelen, att om någon viste eller händelsevis hade i minnet hvar böckerna i förra tider stått, blef detta genom omsättningen utan nytta och min jemte min tjenstekamrats kunskaper måste derföre oupphörligen, oss och våre förmän till heder, anlitas. Bibliothekets hemligheter lågo i vår hand.» Men förmodligen är det i stället något särskildt felgrepp, som han ironiserar, kanske inte alldeles utan den hemliga glädjekänslan, att själf ha förrättat ett dylikt arbete och till och med ha upprättat en katalog öfver ett icke obetydligt enskildt bibliotek. Detta skedde under den tid han var informator på Fagervik i Finland hos brukspatronen baron M. Hisinger och samma år han vardt filosofie magister. Oerhördt boksynt för sina år (se min framställning i *Litteraturbilder,* s. 49) och som Gjörwells läraktige dotterson och älskling van vid att tänka på, hur boksamlingar borde ordnas, har den tjänstvillige unge informatorn säkerligen mycket gärna stått Hisingers till tjänst för att på bästa sätt ordna deras bokförråd. Som ett bidrag till kännedomen om

Digitized by Google

Almquists mångsidighet trycker jag här nedan den karaktäristiska resonerande inledningen till katalogen, för hvars afskrift jag har att tacka professor Yrjö Hirns vänliga förmedling. *Ruben G:son Berg.*

Catalog öfver Fagerviks Bibliothek. Upsatt år 1815.

All ting det må vara af större eller mindre vigt, bör, för att kunna lyckas värkställas efter en gifven Princip. Ordnandet af en Boksamling, ehuru icke en sak af så stor vigt, är likväl vigtig nog, att alldeles kunna misslyckas, såvida man icke förut med sig sjelf kommit öfverens, hvaruti egenteligen den ordning består, efter hvilken Böckerna böra ordnas. Här visa sig straxt tvänne särskildta Omständigheter, hvilka alldeles icke böra förblandas. — »I hvad ordning böra böckerna stå på sjelfva Hyllorne?» — Och »uti hvilken ordning böra de igenfinnas i Catalogen?» — Ofta har man ansett dessa tvänne frågor såsom ett och det samma. Ändamålet trodde man nemligen lättast vinnas om Böckerna i någon viss ordning Classvis upsattes lika på Hyllorne, som i Catalogen, då besväret att igenfinna dem förmodades blifva mindre.

Men andre hafva hyst en annan tanke, och hvilken här blifvit följd. Angående den första frågan tror man sig böra följa den grundsatsen, att Böckerna på Hyllorne upställas, efter Bandens utseende och Formatens storlek. I följe häraf måste Böcker, om de också innehålla de skönaste och förträffeligaste saker, likväl beqväma sig att stå bakom i någon mörk vrå, om de genom sin Egares eller Händelsens Caprice, icke erhållit en inbindning, hvars prydlighet kan recommendera dem en plats på främsta raden. Denna plats skall deremot intagas af hvarje Bok, som eger ett skönt Band, den må för öfrigt innehålla de största uselheter. Ingen må säga att detta är orätt; — Ingen må beklaga att det som understundom händer i den stora Verlden, äfven skall sträcka sig ända till Böckernas lilla Verld, Tvärtom vore det ganska lyckligt om detta blott sträckte sig inom den sednare.

Men om nu denna Princip är antagen, så kommer den andra frågan, »Huru böra Böckerna inskrifvas i Catalogen?» Svaret blir »Catalogens ordning bör vara den, att hvilken Läsare som hälst, med största möjliga lätthet derstädes igenfinner den Bok, som åstundas, och sedan den är funnen, äfven tillika får en anvisning, att med största möjliga lätthet träffa den på Hyllorne».

För att inse hurudan en sådan ordning i Catalogen bör vara, låt oss tänka på följande sätt. Det samtlige Herrskapet af Läsare, äro: Antingen sådane, som värkeligen veta hvilken Bok de vilja läsa — Eller sådane som icke bestämt veta detta, men likväl önska någon Lecture.

De förra vinna utan tvifvel lättast sitt ändamål, då de finna Catalogen upsatt i Alfabetisk ordning. Likväl kan det ibland hända, att ehuru man bestämt vet, hvilken bok man vill läsa, man dock icke altid mins Titeln, fastän man kommer ihåg Författarens namn — äfven ibland tvärtom. Det var derföre nödigt att i den Alfabetiska Ordningen finna såväl Titlarne som Författarne. I anseende till Anonyma Skrifter var detta omöjligt. Men med de öfrige (undantagande några få af mindre vigt) har detta iagttagits. Säkrast igenfinner man en Bok, då man slår upp Författarens namn.

Om det sednare slaget af Läsare, som ej bestämt sig för någon viss Bok, äfven drifvit sin liknöjdhet så långt, att de ej en gång önska den inom någon viss genre, så får man be dem hafva den godheten, att leta tills de i Catalogen träffa något, som vinner deras tycke. Det är enligt sakens natur, att det omöjligen på annat sätt kan ske. — Men om, hvilket vanligtvis händer, de vilja läsa uti något visst ämne, så blir eftersökandet mycket lättadt genom följande inrättning. Böckerna äro indelade i 5 Classer. På vänstra Marginalen, framför Boken, står nummern af den Class, till hvilken den hör; och på det att denna nummer så mycket förr måtte falla den sökande i ögat, har hvar och en sin särskildta färg. — Om man t. e. önskar en Historisk Bok, så ögnar man hastigt igenom Marginalerne på venstra sidan, och öfveralt der man ser en Blå Tvåa, så får man en Bok i sitt tycke.

Digitized by Google

De fem Classerne äro följande:

1sta Cl. Egentliga Vetteǹskaps Böcker, såsom uti Theologie, Philosophie, Mathematik, Economie, Medicin, Mineralogie &c.; äfvensom Läroböcker och Lexica (Undant. Historiska).

2dra Cl. Historiska Böcker; Härtill komma Lefvernesbeskrifningar, Memoirer, Åreminnen, Bref[1] och Politiska Skrifter.

3dje Cl. Geographiska Böcker; hvartill komma Resor, Statistiker samt beskrifningar om Land och Folks seder &c.

4de Cl. Den sköna Litteraturen eller Belles Lettres (neml. med undantag af Historien). Hit höra Poesier, Theatrer, Conter, Romaner &c.

5te Cl. Ett slags litterärt Bihang af Calendrer, Reglementen, Periodiska Skrifter, Brochurer (ej Politiska som höra till N:o 2) samt samlingar och Läsningar i hvarjehanda.

N B. Det är naturligt att icke Oeuvres af en Författare som skrifvit i flere ämnen, kunna få någon nummer.

Då nu en Bok efter önskan är funnen i Catalogen, så igenfinnes den på Hyllan, genom de på högra Marginalen anteknade Citationer. Första Columnen visar Bandens antal, den 2:dra Skåpet, den 3:dje Hyllan, den 4:de Raden. — Det Skåpet kallas N:o 1, som står närmast Globerne, och sedan i ordning ända till Dörren. Bland Hyllorne kallas den Nedersta, bland Raderne den främsta, och bland Bok Numrorna, den som står längst till Venster, för den Första. Dessa Bok Numror, som noga böra skiljas från Class Numrorne, finnas i 5:te Columnen af Catalogens högra Marginal. De äro ej löpande för hela Bibliotheket, utan börja vid hvarje Rad.

Ännu böra(!) följande anmärkas:

1) Bokstafven V är delad i enkel och dubbel. Till den förra höra de Fransyska och till den sednare de Svenska Böckerne. Tyska finnas i bägge.

2) Hvarje Bok äger en Lapp, på hvilken samma ziffror äro teknade, som finnas i de 4 sista Columnerna. I enlighet med dem, insättes boken efter slutad läsning.

3) Då en ny Bok inkommer, kan den utan att rubba ordningen, sättas på hvilken Hylla den passar; men bör stå vid slutet och få den Boknummer, som löper för raden. Derefter inskrifves den i Catalogen under sin Bokstaf, men i Bihanget. Om sedan framdeles en Ny Catalog upsättes efter samma Grunder, som denna, så böra alla Bihangen sättas i Alfabetisk Ordning, och deras Titlar instickas bland de öfriga. Besväret med den förnyade Catalogens upsättande, blir då ganska lindrigt, derigenom att de Böcker, som nu finnas, redan stå uti sin gifna Alfabetiska Ordning.

Ytterligare jesuitkollegiet i Stockholm tillhöriga böcker. Till min förteckning i första årgången af *NTBB*, s. 162—167, på i Upsala universitetsbibliotek befintliga böcker, som en gång tillhört det s. k. Collegium Societatis Jesu in Suetia, kan jag här foga ännu några nummer, som godhetsfullt meddelats mig af mina Upsalakolleger O. Walde och G. Ekholm. Den förre har vid nyligen företagna revideringsarbeten i universitetsbiblioteket återigen genomgått de äldsta samlingarna i deras helhet och anser nu, att antalet i Upsala befintliga böcker, som hafva den nämnda proveniensen, med nedanstående tillägg bör vara uttömdt. — Jag bibehåller nummerföljden från min nämnda uppsats.

35. Commentaria in Isagogen PORPHYRII et in omnes libros ARISTOTELIS de dialectica, nuper maturo consilio, et gravissimis sumptibus venerandæ Facultatis Artium in inclyta Academia Louaniensi per Dialec-

[1] NB. af verklige Personer.

Digitized by Google

ticæ ac totius Philosophiæ peritissimos viros composita. Lovanii, opera et impensis Seruatij Sasseni, 1553. 2°. [29:20.]

Colleg. Soc. Jesu in Suetia. — Jämte talrika glossor af skilda händer innehåller denna volym äfven skriföfningar, teckningar och klotter, säkerligen härstammande från studenthänder. S. 238 finnes tillsammans med dylikt klotter namnet nicola9, på sista sidan, s. 606, förekommer på flera ställen namnet Smid. Och på bakre pärmens försättsblad läses upptill Nicola[us] fa[b]er[1]; härbredvid stå namnen Edelheer och Benedict9, af hvilka det första igenkännes från nr 12 i den nyssnämnda förteckningen.

Det lider intet tvifvel, att denna volym hör till de i Löwen för Stockholmskollegiets räkning insamlade böckerna — den är ju både utgifven och tryckt i denna stad. Och lika säkert torde den hafva ingått i den boksamling, som magister Nicolaus Smidt från Antwerpen på egen bekostnad anskaffat och som den 29 okt. 1577 expedierades särskildt för sig öfver Antwerpen till Klosterlasse i Stockholm, under det att öfriga bland studenterna i Löwen insamlade böcker på jesuitgeneralens order kvarhöllos (se *NTBB*, I, s. 155 f.).

36. Isaacus, Johannes: Grammatica hebraea, absolutissima, in duos libros distincta. Ed. 5. Antverpiae: ex officina Christophori Plantini, 1570. 4°. [58:176.]

Coleg. Soc. Jesu ~~in Suetia~~ Brunsb. — Öfverst på titelbladet monogrammet $.

37: 1. Montanus, Petrus: Dominicae passionis, secundum quatuor Evangelistas, dilucida eruditáque Enarratio. Antverpiæ: in ædibus Viduæ & Hæredum Ioannis Stelsij 1571. Colophon: Ex calchographia Viduæ Amati Tauernerij, 1571. 8°. [69:471.]

2. Sanderus, Nicolaus: Qvod dominus in sexto capite Joannis de sacramento Eucharistiæ propriè sit locutus, tractatus vtilis. Antverpiæ: apud Viduam & hæredes Ioannis Stelsij, 1570. 8°.

Colleg. soc. Jeſu ~~in Suetia~~ Braunſberg. — Brunt press. skinnband med guldstämplar, på främre pärmen titel till 37:1, på bakre: IOANNIS HERBESTI. I slutet saknas en eller flera skrifter, sedan gammalt aflägsnade ur bandet.

Collijn.

Wolfgang Gwärlichs exlibris. I universitetsbiblioteket i Upsala och i Kungl. biblioteket finnas några juridiska inkunabelband i stor folio[2], på hvilkas antingen försättsblad eller första sida här reproducerade exlibris i träsnitt från början af 1500-talet finnes intryckt. På två af banden i Upsala har ägaren ofvanför exlibriset skrifvit sitt namn: Wolfgang*us* Gwärlich licenciat*us* juris. Träsnittet omgifves af en bred svart rand och mäter 115×105 mm. Det innehåller en fyrdelad vapensköld, kantad af pelarartade

[1] Bokstäfverna inom klammer äro bortfrätta af mask.

[2] Upsala 28, 821 sammanbunden med 820, 1527. — Stockholm 11, 14 med 15, 339, 425, 960, 1068, 1076. Dessa inkunabler hafva förut tillhört Magnus Gabriel De la Gardie; att de hänga tillsammans med krigsbytena under fälttågen i de kejserliga arfländerna torde vara otvifvelaktigt.

Digitized by Google

ornament, som upptill afslutas i putti-figurer, hvaraf den till vänster håller en sköld, den till höger en spänd båge och pil. I sköldens fält 1 och 4 förekommer en vriden gren med tre blad, i fälten 2 och 3 tre lodräta stafvar,

WOLFGANG GWÄRLICHS EXLIBRIS.

som sedan återupprepas på hjälmprydnadens vingar. Hjälmprydnaden består af en växande varg, som med sina klor uppsliter bröstet.

Då detta exlibris på grund af sin ålder syntes mig äga ett visst intresse, meddelade jag redan år 1906 redaktionen af *Exlibris Zeitschrift* en afbildning

Digitized by Google

af detsamma, som infördes i årg. XVI, s. 95, med några bifogade rader af exlibriskännaren H. Seyler. Denne kunde emellertid ej lämna andra upplysningar om ägaren än att han förmodligen tillhörde en österrikisk släkt Gwärlich, som också förde ett fyrdeladt vapen, men om hvars beskaffenhet han sväfvade i okunnighet. Nu har emellertid nyligen dr. Ignaz Schwarz i Wien, med anledning af att detta exlibris publicerats i Kungl. bibliotekets inkunabelkatalog, T. 1 (1914), Taf. I, meddelat en mängd intressanta upplysningar om Wolfgang Gwärlich och dennes släktförbindelser i *Monatsblatt des Altertums-Vereines zu Wien,* Bd. XI (1915), Nr. 3. Gwärlichs exlibris förklarar han dessutom vara det äldsta kända tryckta Wien-exlibris; det kan därför vara af intresse att här anföra de viktigaste data i Wolfgang Gwärlichs lif efter de upplysningar, som dr. Schwarz funnit dels i det af Wiener Altertumsverein utgifna verket *Quellen zur Geschichte der Stadt Wien* (1895—1914; fortsättes), dels i staden Wiens Grundbücher, förvarade i Wiens stadsarkiv.

Wolfgang Gwärlich var son till borgaren och rådsherren Peter Gwärlich i Mödling nära Wien. Hans födelseår torde kunna bestämmas till något af åren 1443—45, ty han immatrikulerades vid universitetet i Wien i vintersemestern år 1457 och blef baccalaureus den 9 nov. 1459. Den 9 mars 1465 fick han magistergraden i den filosofiska fakulteten och år 1467 lät han inskrifva sig i den juridiska. År 1469 tituleras han »decretorum baccalaureus» och torde ha afslutat sina akademiska studier med licentiaten. Under Wiens besättande af konung Mathias af Ungern (1488—89) figurerar han som »des kunigs rat», 1496 kallas han »kuniglicher fiscal» och 1499 »regens sacre maiestatis regie», 1507 slutligen är han bisittare i hofrätten i Wiener-Neustadt. Han dog 1509, efterlämnande tre söner, Hieronymus, Jakob och Job i sitt första äktenskap.

Gwärlichs exlibris kan alltså dateras före år 1509. Schwarz antager, att det med säkerhet förfärdigats i Wien, men kan icke tilldela det någon bestämd mästare. I Wien funnos dock redan på slutet af 1400-talet framstående träsnidare, hvilket framgår af illustrationerna i de Wientryck, som utgingo från de första här verksamma pressarna, så den anonyme tryckares, som Schwarz identifierat med Stephan Koblinger, Johann Winterburgers, m. fl.

Collijn.

WOLFGANG GWÅRLICHS SIGILL.

Digitized by Google

RECENSIONER

Dansk Biblioteksfører. Af SVEND DAHL. København, J. L. Lybeckers Forlag, 1915. 8°. 194 s. Pris inb. kr. 1,75.

I äldre tider betraktades biblioteken af utomstående merendels ur kuriositetens synpunkt. Resande lärde (och olärde) togo pliktskyldigast deras samlingar i skärskådande likaväl som öfriga förhandenvarande samlingar af märkvärdigheter, naturalier, konstsaker och andra curiosa. De notiser om dylika sevärdheter, som våra dagars resehandböcker innehålla, funnos ofta sammanställda i särskilda af trycket utgifna vägledare.[1] Under 1800-talet begynte biblioteken i den allmänna uppfattningen lösgöras från sambandet med kuriositetskabinetten och erhålla en fristående ställning. Vägledare, enbart ägnade åt biblioteken, utgåfvos, först i Tyskland, sedan äfven i de öfriga kontinentala kulturländerna. En ny bibliotekstyp växte samtidigt så småningom fram. Vid sidan af de hittillsvarande lärda, forskningsbiblioteken upprättades af staten, kommunen eller enskilde populära, bildningsbibliotek. Böckerna upphörde att i hufvudsak betraktas som museiföremål, de blefvo nu i främsta rummet instrument för forskningen eller medel för folkbildningen.

Sedan några decennier är biblioteksväsendet här i Norden stadt i en rask utveckling; med storartad välvilja har bibliotekssaken flerstädes omfattats af myndigheter och enskilde. Det var också i klar insikt om att fylla ett länge kändt behof, som den lifskraftiga danska Bibliotekarforeningen tog initiativet till och understödde utgifvandet af en öfversiktlig framställning af Danmarks biblioteksväsen. Det sätt, hvarpå denna vägledning utarbetats af underbibliotekarien Svend Dahl (den kände utgifvaren af den förträffliga *Haandbog i Bibliotekskundskab,* Kbhvn 1912), visar, att den icke kunnat anförtros åt en skickligare hand. Boken behandlar biblioteksväsendet i hela dess utsträckning, alltså bibliotek af bägge hufvudslagen, forskningsbibliotek och bildningsbibliotek, med alla deras öfvergångsformer.

Öfverbibliotekarien H. O. Lange, som på ett så lyckligt sätt i sin person förenar sträfvandena att höja och utveckla alla former af biblioteks-

[1] Som exempel på dylika vägledare kan anföras J. D. KÖHLER, *Anweisung für Reisende Gelehrte, Bibliothecken, Münz-Cabinette, Antiquitäten-Zimmer, Bilder-Säle, Naturalien- und Kunst-Kammern, u. d. m. mit Nutzen zu besehen.* Frankfurt und Leipzig 1762. 8°.

Digitized by Google

verksamhet, har till arbetet skrifvit en inledning, hvari han säger tänkvärda ord om betydelsen af offentliga bibliotek och deras begagnande. Arbetet självft består af två hufvuddelar, en allmän och en speciell. I den förra delen lämnar Dahl en allmän vägledning till begagnande af biblioteken i Danmark, allmänna upplysningar om bibliotekens förvaltning, deras tillväxt, regler för deras begagnande, lånebestämmelser, kataloger, m. m., med afseende hufvudsakligen fäst på de vetenskapliga biblioteken, särskildt Det kongelige Bibliotek och Universitetsbiblioteket i Köpenhamn. I ett tillägg till denna del lämnar bibliotekarien Th. Døssing motsvarande upplysningar om de populära biblioteken, folkbiblioteken. I den senare delen meddelas detaljerade uppgifter om de särskilda biblioteken. Vid hvarje bibliotek anföres: 1. dess officiella namn och adress samt telefonnummer (om biblioteksförvaltningen så önskat), 2. dess bandantal med karakterisering af innehållet, 3. ekonomi, 4. styrelse och personal, 5. villkor för tillträde och tid då biblioteket är tillgängligt, 6. kataloger (i fråga om folkbiblioteken anföres blott den sist tryckta katalogen, i fråga om andra bibliotek äfven tryckåren för äldre kataloger), 7. statistik angående tillväxt och begagnande, samt 8. i fråga om de äldre och större biblioteken historiska upplysningar och litteraturhänvisningar. Biblioteken äro ordnade i två hufvudgrupper: bibliotek i och utanför Köpenhamn. De förra (225 till antalet) fördelas i sju underafdelningar: offentliga universalbibliotek (dit höra Det kongelige Bibliotek, Universitetsbiblioteket samt folkbiblioteken), universitetsinstitutioners bibliotek, högre läroanstalters och skolors bibliotek, vetenskapliga institutioner utanför universitetet, ämbetsverks bibliotek, sjukhus' och stiftelsers bibliotek, föreningars bibliotek. Af biblioteken utanför Köpenhamn äro blott de i städerna befintliga upptagna, till ett antal af 150, ordnade alfabetiskt efter städernas namn. För landsbygdens vidkommande lämnas blott en alfabetisk förteckning (utan vidare upplysningar) öfver ca. 700 »Folkebogsamlinger paa Landet, som er Medlemmer af Foreningen 'Danmarks Folkebogsamlinger'». Notiser meddelas om 3 bibliotek å Färöarna och 6 å Island; därjämte uppgifves, att å Grönland finnas 3 bibliotek, om hvilka dock icke närmare upplysningar lämnats. Arbetet afslutas med ett personregister (som tillika utgör förteckning öfver Danmarks samtliga bibliotekstjänstemän) samt ett utförligt sakregister.

Dansk Biblioteksfører är i ordets egentligaste mening en säker vägledare till Danmarks offentligen tillgängliga boksamlingar. Både forskaren och bildningssökaren kan med dess hjälp lätt finna den samling, som tillfredsställer just hans behof. Då de olika samlingarna ha olika uppgifter, är det synnerligen viktigt, att den biblioteksbesökande allmänhetens olika kategorier också fördelas på de dem motsvarande arterna af bibliotek. Bibliotekens rätta organisation är helt beroende däraf.

Önskligt är, att liknande vägledare snarligen se dagen äfven i de öfriga nordiska länderna. Ansatser därtill finnas för särskilda biblioteks vidkommande, hvarpå ett par exempel må anföras. *Alfabetisk veileder* för det Deichmanske bibliotek föreligger redan i sin 3:e uppl. (Kristiania 1911. 8°. 34 s.).

Digitized by Google

I år har utgifvits G. Schauman & L. O. Th. Tudeer, *Helsingfors universitetsbibliotek. En vägvisare för besökande* (Helsingfors 1915. 8°. 15 s.; se rec. nedan). Hvad Sverige angår, lämnar väl andra delen af Almquists monumentala bibliografi *Sveriges bibliografiska litteratur* en oskattbar förteckning öfver Sveriges bibliotek och litteraturen om dem, men som komplement därtill vore en detaljerad framställning af deras verksamhetsformer välkommen.

Axel Nelson.

Helsingfors universitetsbibliotek (Kejs. Alexandersuniversitetets i Finland allmänna bibliotek). En vägvisare för besökande af GEORG SCHAUMAN och L. O. TH. TUDEER. Helsingfors 1915. 8°. 15 s.

Denna publikation, som nyligen utkommit från J. Simelii arfv.-s. boktr., riktar sig närmast till den besökande allmänheten, men på samma gång denna alltså meddelas erforderliga »Vinkar och råd rörande bibliotekets begagnande» af Tudeer, afser den därjämte att medelst »Några ord om biblioteket, dess byggnad och dess förvaltning» af chefsbibliotekarien Schauman väcka intresse äfven för själfva institutionen. Denna sin dubbla uppgift synes den lilla skriften väl ägnad att fylla: det begränsade utrymmet är omsorgsfullt utnyttjadt, och häftet innehåller förvånande mycket såväl till praktiskt bruk som äfven af mera allmänt intresse.

Först erhåller man sålunda en kortfattad historik öfver bokbeståndet och dess lokaler, belyst af statistiska uppgifter om finanser, storlek och begagnande, siffror som ännu en gång framhäfva det kända faktum, att märkliga ting kunna åstadkommas äfven med knappa medel, då dessa handhafvas af samlare med kunskaper och lefvande intresse, sådana som F. W. Pipping, Porthans lärjunge och Helsingforsbibliotekets nydanare. Ur Åbobibliotekets brand räddades summa 830 bd, medan det nuvarande volymantalet närmar sig 250,000, däri ej inräknade det inhemska småtrycket (omkr. 45,000 nr) och från Ryssland kommande icke-ryskt tryck — den ryska boksamlingen härbärgeras och förvaltas dessutom för sig. — Till denna utveckling har staten bidragit med ett årsanslag för bokinköp, som ända till 1884 utgjorde 6,000 mk, från nämnda år till 1897 18,000, och sedermera 30,000 mk. Dock erhåller biblioteket det inhemska trycket genom kostnadsfri leverans från boktryckerierna, ehuruväl ej direkt utan via pressöfverstyrelsen. I detta sammanhang förtjänar äfven erinras om förvärfvet år 1902 af den dyrbara Nordenskiöldska samlingen, som betingade ett pris af 280,000 mk.

Den ståtliga och välbelägna biblioteksbyggnaden daterar sig från år 1845. Uppförd efter ritningar af C. L. Engel enligt estetiskt mer än praktiskt tillfredsställande principer, upptogs till 1906 dess hufvudsakliga utrymme af trenne höga och vida salar, af hvilka numera en tjänar till läsesal, ett sällsynt vackert rum under kupolhvälfdt tak, och en annan till expeditionslokal. Sistnämnda år tillkom genom utbyggande af en halfcirkelformig absid åt baksidan ett nytt bokmagasin, rymmande öfver 250,000 bd. — Här som vid

Digitized by Google

de flesta biblioteksbyggnader, äfven vida modernare, ha för böckernas och allmänhetens behof af utrymme den inre förvaltningens intressen fått träda tillbaka.

Som likväl läsesalen, nyinredd 1893 med 60 platser, redan visat sig otillräcklig planeras emellertid en tillbyggnad, hvilken af allt att döma lofvar att skaffa Finland ett verkligt mönsterbibliotek: en allmän läsesal med 206 vanliga och 12 bekvämare arbetsplatser, 6 enskilda studiekamrar, en tidskriftssal med 40 platser, förfriskningsrum, samt särskilda rum för bibliotekets chef och högre tjänstemän, för katalogisering, uppackning, m. m.

Detta låter förvisso under nuvarande omständigheter snarast som en vacker dröm, och läggas så därtill önskemålen om höjning af statens inköpsanslag till den nog så blygsamma summan af 75,000 mk samt om någorlunda rimliga löner åt tjänstemännen, så äro ej endast bibliotekets historia och nuvarande tillstånd skildrade, utan äfven ett framtidsperspektiv uppdraget att realiseras — låtom oss hoppas — inom ej alltför lång tid!

Afdelningen Vinkar och råd innehåller, ehuru närmast riktad till publiken, åtskilligt af intresse äfven för fackmannen såsom inbjudande till jämförelse med egna bibliotekserfarenheter. Hvem känner t. ex. ej igen damen, som ville se ett slag i George Sand's Oeuvres — det sägs visserligen optimistiskt, att hon spårlöst försvann vid anblicken, men tid efter annan dyker hon nog upp igen. I Kungl. biblioteket i Stockholm plägar i ett dylikt fall endast utlämnas ett begränsadt antal (vanligen 10) volymer i taget och först efter dessas återställande en ny omgång. Tiden för afställda böckers bevarande i läsesalen utan användning har härstädes måst begränsas till trenne dagar mot en vecka i Helsingforsbiblioteket; desslikes utlämnas hemlånen här endast på högst en månad — i Helsingfors två —, efter hvilken tid dock låntagaren, utan att besväras med böckernas uppvisande, på begäran erhåller förlängning, därest ej annan person abonnerat på samma lån. Universitetsbiblioteket i Helsingfors är däremot strängare i fråga om akademiska kursböckers utlånande, dessa — andra än eventuellt i referensbiblioteket ingående — utlämnas ej ens till begagnande på platsen. Otvifvelaktigt skulle emellertid äfven i Stockholm samma restriktioner ha fog för sig på grund af den missriktade sparsamhetstendens, som föranleder särskildt juris studerande att vilja förlägga sin läxläsning till Kungl. bibliotekets ändock hårdt anlitade läsesal. Men framför allt är det *ett* önskemål för hvarje bibliotek, som eftersträfvar rangen af nationalbibliotek, nämligen att den inhemska bokproduktionens alster helt undandragas utlåning utom bibliotekets egna lokaler. Detta är i Helsingfors förverkligadt.

Stanislaus Grönfeldt.

Decimal-klassedeling til brug ved ordningen af bogsamlinger, udg. af Statens bogsamlingskomité. Kbh. 1915. 8°. 51 s.

Paa grundlag av Deweys decimalsystem har den danske Statens bogsamlingskomité utsendt et system for klassificering av bøker som skulde være særlig egnet til bruk for danske biblioteker. Det er altid en vanskelig

Digitized by Google

og utaknemlig opgave at tillempe for lokalt behov nøiagtig utarbeidede og prøvede klassificerings-systemer, idet det uvægerlig vil vise sig at den ene forandring med logisk følge trækker den anden efter sig, indtil de principer, hvorfra man startet, staar i fare for at bli fraveget. Det har hændt før i klassifikationens historie at tillempninger av gamle systemer har ført til helt nye og i detaljer utarbeidede inddelinger som gjennemgaaende har bragt litet av værdi. Til det danske arbeides ros maa det dog siges at forfatterne ikke har ladt sig føre ut paa vidderne og at de stadig har hat for øie de fundamentale principer som maa danne grundlaget for ethvert klassificerings-system.

Det er utgivernes hensigt at søke at gjøre den foreliggende klassedeling almindelig brukt i danske boksamlinger. Man maa beklage at Statens bogsamlingskomité, naar den gaar til et saa vigtig skridt som en omarbeidelse av decimalsystemet i virkeligheten betegner, ikke forsøker at faa istand et nordisk samarbeide til opgavens løsning. Det er sikkert mange nordiske biblioteker, ogsaa utenfor Danmark, som har ønsket forandringer foretat i decimalsystemet, og tydelig nok er det av største betydning at reglerne for bøkernes nummerering i nordiske biblioteker blir saa ensartet som mulig. Engang før eller siden maa den nemlig komme den tid da der indledes et nordisk samarbeide med hensyn til trykning og distribution av katalogsedler, og selvsagt vil det da være en lettelse naar reglerne for katalogisering og klassificering er saa ens som mulig for de enkelte bibliotekers vedkommende.

Hvad der er tilfældet med de fleste forandringer av Deweys decimal-system gjælder ogsaa det danske arbeide: det har baade sine fordele og svagheter. Som et totalindtryk kan man straks fremholde at inddelingen neppe vil strække til for de større biblioteker, dertil er den for litet detaljeret, og disse vil finde sig nødt til at fortsætte med den store amerikanske utgave av decimalsystemet. For de mindre biblioteker derimot, særlig for de talrige smaa folkeboksamlinger utover landet, vil det danske system byde paa store fordele og betegne en lettelse i arbeidet.

Den danske inddeling beholder 10 hovedklasser som hos Dewey. Den eneste forandring som er foretat med hovedklasserne er at sprog (400) og litteratur (800) er slaat sammen i klasse 8 og at geografi (910) danner en egen klasse 4. Om hensigtsmæssigheten av at bringe sprog og litteratur sammen i én hovedklasse kan der neppe være meningsforskjel, de to grupper hører saa nøie sammen og bør staa saa nær hinanden som mulig paa hylden. Dette er ogsaa en forandring som en række amerikanske universitetsbiblioteker praktiserer. Mere tvilsomt synes det at være at stille geografi (4) saa langt fra historie (9). Hos Dewey staar reiser i Enland i 914.2 og engelsk historie i 942, i den danske utgave er nummerne henholdsvis 43.2 og 93.1. I mange biblioteker finder man at reiser i et land og landets historie hører saa nøie sammen at bøker om disse emner bør staa sammen paa hylden og man stiller derfor 914.2 umiddelbart foran 942; efter det danske system vilde det imidlertid skape et noget forvirret indtryk om man skulde følge

Digitized by Google

den samme fremgangsmaate med nummerne 43.2 og 93.1 og de tilsvarende nummer for andre lande.

Utgiverne gjør i forordet opmerksom paa at de har ment det rettest at lade de 100 klasser danne grundlaget for inddelingen og i almindelighet ikke føre klassedelingen videre end til de 1000 avdelinger; disse sidste er betegnet ved 2 hele tal og en decimal (læren om Kristus er saaledes 23.2; fordelen ved at flytte decimalpunktet synes imidlertid ikke overbevisende). Men det vil sikkert vise sig, mener utgiverne, at der snart vil bli bruk for en videregaaende deling, i det mindste i nogen klasser. De har derfor i de til klassedelingen hørende noter git eksempler paa en saadan. Disse noter er særdeles nyttige og gir greie oplysninger om hvad slags bøker man har ment skulde komme ind under de forskjellige nummer.

I hovedklassen 00 finder man nummerne 08 og 09 reserveret for stedlige samlinger (litteratur om omegnen og byen). Det tør være et spørsmaal om disse samlinger bør forrykkes fra sin historiske plass hvor de befinder sig i det rette logiske forhold til sine omgivelser paa hylderne. I hovedklassen filosofi (1), til hvis omarbeidelse professor Høffding har ydet bistand, ser man med tilfredshet at religionsfilosofi har faat sin egen avdeling (16) med nødvendige underavdelinger. Denne klasse gjør i det hele et meget fordelagtig indtryk. I hovedklassen religion (2) forekommer det mindre heldig at Jesu liv (22.9) er skilt fra læren om Kristus (23.2). Disse emner flyter vel ofte sterkt over i hinanden og bør staa nærmere sammen. I samme klasse synes det noget overflødig at ha et nummer for prækekunst (24.6) og et for prækener (24.7).

Klassen 300 hos Dewey (Social science) er sikkert en av dem som mest trængte at forandres. Den danske inddeling har da ogsaa foretat flere forandringer. Særlig heldig har den helt fjernet Deweys klasse 380 (handel) som for en overveiende del dublertes av hans klasse 650. I 38 er da sat isteden en meget paakrævet hovedavdeling for »forsikrings- og forsørgelsesvæsen». At ha de to nummer 32.5, kvindens stilling i samfundet, og 39.3, kvinden (under »Folkeminder. Sæder og skikke»), forekommer mig imidlertid at byde en mindre heldig ordning; det er vistnok at foretrække at samle alt materiale om emnet under ét nummer. Hovedavdelingen 34, Lov og ret, har flere gode momenter, men den vilde neppe — med de underavdelinger den har i tabellen — strække til for biblioteker med rikelige juridiske samlinger. Man vilde i disse trænge egne nummer baade for procesret, handelsret, familieret, o. lg., idet nummeret for privatret (34.5) vilde vise sig at være en altfor ubekvem sæk at putte de fleste av disse særemner nedi. I 36, Foreninger og selskaper, finder man egne nummer for forsikringsselskaper (36.4) og andelsselskaper (36.5), men litteratur herom tør vel bedre gaa sammen med andre bøker om samme emner, henholdsvis under 38.1 (forsikringsvæsen) og 33.4 (samvirke, andelsvæsen). Med tilfredshet ser man nummeret 38.4 (fattigvæsen) under hovedavdelingen forsikrings- og forsørgelsesvæsen; det passer bedre i denne sammenhæng end 339 gjorde det hos Dewey.

Digitized by Google

I den første note til klasse 4 (geografi og reiser) foreslaar utgiverne at man under nummerne 40 til 48 foruten geografi og reiser og topografi ogsaa sætter enkelte lokaliteters (byers og egnes) historie. Dette er en erkjendelse av den tidligere antydede nære samhørighet mellem emnerne historie og geografi, men det synes litt uklart, hvorfor man skulde begrænse denne sammengruppering til bare at gjælde materialet om de enkelte lokaliteter. Rent personlig er jeg mere i favør av at overflytte de geografiske bøker til den historiske klasse end omvendt. I tabellerne er Finlands historie og geografi *til* 1809 sat under Norden (45.9 og 95.9), mens det øiensynlig er meningen at landets nyere historie skal gaa under Rusland. Lignende fremgangsmaate er fulgt for Sønderjyllands vedkommende. Det er selvsagt det eneste rationelle at ha bøkerne om et enkelt lands historie samlet under ét nummer, og i noterne finder man da ogsaa at utgiverne reserverer sig mot den fremgangsmaate de har fulgt i tabellerne.

I klassen naturkundskap (5) er der enkelte meget heldige forandringer. Havforskning har faat en mere fremtrædende plass (55.9), mikroskopi er flyttet fra avdelingen biologi og git en mere almengyldig plass (5o.8) og etnografi er git en egen hovedavdeling med behørige underavdelinger. Under praktiske fag (6) lægger man særlig merke til den greie hovedavdeling »Handel og samkvem» (65), hvorunder søfart har faat sit eget nummer (65.9). I klassen kunst (7) er den store hovedavdeling 710 (»landscape gardening») hos Dewey meget heldig sløifet helt som egen gruppe og sat under arkitektur (71) som underavdelingen »Byanlæg. Havearkitektur» (71.9). Enkelte andre forandringer ser fordelagtige ut. Teatervæsen har faat sin egen hovedavdeling (77) med greie underavdelinger. Musik (78) er i noterne opdelt paa en meget detaljeret maate. Denne inddeling vil være nyttig for de mange biblioteker som i den senere tid er begyndt at laane ut musikalier. Under Fornøielser, spil, sport (79) er gymnastik git et eget nummer (79.5), men bøker om legemsøvelser i lægekunstens tjeneste skal beholdes under sundhetspleie (i 61.3). Det tør hænde at det ofte vil vise sig vanskelig at trække den rette grænse mellem disse to nummer.

Klassen Litteratur og sprog (8) byr paa store og væsentlige forandringer. 81 er litteraturhistorie, 82 fransk skjønlitteratur, 83 engelsk og amerikansk skjønlitteratur, 84 tysk skjønlitteratur, 85 nordisk skjønlitteratur, 86 dansk-norsk skjønlitteratur, 87 svensk skjønlitteratur, 88 andre litteraturer og 89 sprogkundskap. Det ser næsten ut som det i denne klasse er utgivernes hensigt at avvige mest mulig fra Deweys system. Hos Dewey er engelsk skjønlitteratur 82, tysk 83 og fransk 84, og der skulde synes liten grund til at ombytte disse nummer. Det tidligere berørte fremtidige samarbeide mellem nordiske biblioteker vil bare vanskeliggjøres ved saadanne unødige ændringer. I noterne anbefales det at sætte dansk og norsk i en gruppe for sig uten klassenummer (kun med Cutternummer), mens moderne svensk skjønlitteratur skulde staa for sig selv i sin egen klasse (87). Det vilde vel imidlertid være fordelagtig at ha ogsaa den moderne svenske litteratur staaende sammen

Digitized by Google

med den danske og norske; de tre sprogs moderne litteraturer er saa nøie beslegtet, og ialfald i norske biblioteker viser erfaringen at publikum i stadig større utstrækning læser svenske bøker. — Med hensyn til behandlingen av oversatte bøker kan jeg ikke dele utgivernes opfatning. De vil sætte oversættelser i samme klasser som originalværkerne, undtagen hvor det gjælder oversættelser til dansk eller norsk, som gaar i den dansk-norske avdeling. Altsaa vil Tolstoy i tysk oversættelse gaa i 88.6 (russisk), Tolstoy paa engelsk likeledes, mens Tolstoy paa dansk vil sættes i den store dansk-norske avdeling. Det er mulig at denne ordning vilde være heldig i videnskapelige biblioteker, skjønt man vel der med konsekvens maatte gjennemføre principet og sætte ogsaa de danske og norske oversættelser av Tolstoy i 88.6. Men i folkebiblioteker og alle populære boksamlinger vil det utvilsomt være fordelagtigere at inddele efter sproget, hvorpaa boken foreligger, end efter forfatterens nationalitet. De laantagere som benytter de populære sprogsamlinger paa folkebibliotekerne bruker dem ikke efter et strengt litteraturhistorisk syn. Man vil ogsaa erfare at bøkerne (f. eks. Tolstoy paa tysk eller engelsk) lettere blir fundet frem til av laantagerne naar de staar i oversættelsessprogets litteraturgruppe og saaledes blir livligere benyttet end ellers vilde været tilfældet. — I noten til 88.1 og 88.2 (græsk og latinsk litteratur) anbefales det at samle *al* klassisk litteratur, ogsaa historisk, filosofisk, etc., under disse nummer. Hensigtsmæssigheten herav synes dog noget tvilsom; jeg skulde saaledes nødig se Platos skrifter tat bort fra sin sammenhæng i nummer 18 og overflyttet til 88.1. I noten til 88.9 (ikke-europæisk litteratur) synes grænsen for hvad der skal betragtes som ældre og hvad som nyere litteratur noget uklar.

I historie (klasse 9) er der ogsaa gjort endel større forandringer som tilsigter at skaffe de nordiske lande en rummeligere og mere fremtrædende plass i systemet. 95 er Norden i almindelighet, Norge, Sverige og 96 er Danmark (og Norge). Jeg savner dog plass for den samlede nordiske historie fra en bestemt periode, f. eks. det 18de aarhundrede. Efter tabellen synes det at være meningen at sætte Norges historie efter 1814 i klasse 95, mens dets historie under foreningen med Danmark skal gaa i klasse 96. Som tidligere nævnt er det uheldig saaledes at spre materialet om et enkelt land over forskjellige nummer. Nummer 99 er personalhistorie, 99.3 er biografier av enkelte klasser og 99.4 enkelt-biografier. Efter tabellen med tilhørende note vil samlinger av kunstnerbiografier gaa i nummer 99.37, derimot biografier av de enkelte kunstnere i 99.4. Det tiltaler mig ikke at adskille saa nært sammenhørende materiale. Deweys metode med at inddele biografierne efter fag har utvilsomt sine fordelagtige sider.

Skriftet gir tilslut en tabel til bestemmelse av »Olin-boknummere», som med fordel brukes for samlinger der ikke kan opføres under et enkelt emne, og en emneliste med navnene paa henimot 2000 emner ordnede alfabetisk og med tilføielse av de nummer de har i systemet. Emnelisten som det ikke har været tid til at underkaste en detaljeret granskning gir indtryk av at

Digitized by Google

være utarbeidet med omhu og vil vistnok være nyttig for de smaa folkeboksamlinger paa landsbygden. For de større biblioteker vil den selvsagt ikke være fyldig nok, men den kan jo brukes som et grundlag til videre utarbeidelse.

Utgivelsen av skriftet er forestaat av et utvalg bestaaende av Stadsbibliotekar J. Aarsbo, Kjøbenhavn, bibliotekar ved Det kongelige bibliotek, S. Bløndal, bibliotekar ved biblioteket for Vejle by og amt H. Hvenegaard Lassen, samt av formanden i Statens bogsamlingskomité professor A. S. Steenberg og dens bibliotekar Th. Døssing.

Man kan beklage at utgiverne ikke har tat skridtet fuldt ut og skaffet os en i detaljer utarbeidet omarbeidelse av Deweys system for nordiske biblioteker. Forhaabentlig vil dette senere kunne gjøres. Som det lille hefte nu foreligger vil det trolig nok fylde sin opgave: at bane en lettere vei for decimalinddelingen frem til de talrige boksamlinger i nordiske lande som endnu hemmes i sin virksomhet ved benyttelsen av forældede og tungvinte nummereringssystemer.

Arne Kildal.

Studier tillägnade Arvid Hultin på hans sextioårsdag den 3 aug. 1915. Helsingfors 1915. 8°. 169 s.

Till vicebibliotekarien Hultins 60-årsdag hafva forna och nuvarande kolleger vid det finska universitetsbiblioteket — till ett antal af 59 — förenat sig i utgifvandet af en hyllningsskrift med ofvanstående titel, tryckt i 125 numrerade exemplar. De många intressanta uppsatser, som sammanförts i denna volym, röra sig hufvudsakligen på de bibliografiska och litteraturhistoriska forskningarnas områden, inom hvilka ju också dr Hultins egen förtjänstfulla verksamhet vid sidan af biblioteksmannens faller. Festskriften inledes med jubilarens porträtt, taget vid hans arbetsbord i bibliotekets Fennica-afdelning.

Af öfvervägande litteraturhistoriskt innehåll äro följande bidrag. Doc. Gunnar Castrén skrifver om »Beys och Lacger: Två av drottning Kristinas balettförfattare», franska lyckoriddare vid hennes hof, af hvilka den förstnämnde författade den franska texten, som sedan på svenska bearbetades af Stiernhielm, till det vid kröningshögtidligheterna 1650 af Karl Gustaf anordnade upptåget »La Pompe de la Félicité». — De »Bref af nordiska författare i Helsingfors universitetsbibliotek», ur hvilka Emil Hasselblatt lämnat en del utdrag, tillhöra den samling, som professor W. Bolin vid sin afgång från universitetsbibliotekariebefattningen donerade till biblioteket. Prof. Bolin var 1883—85 den ene af Finsk tidskrifts tvenne utgifvare samt 1883—87 medlem af Nya teaterns i Helsingfors direktion, hvarför denna brefsamling äger såväl litterärt som teaterhistoriskt intresse. — Paul Nyberg har skrifvit om »Dedikationerna i Zachris Topelii bibliotek». Detta är nu uppställdt på villan Hagasund i Helsingfors. Öfver detsamma hvilar enligt Nyberg en förnäm flärdlöshet; hvarken böckernas antal eller deras utstyrsel faller i ögonen och

Digitized by Google

dock gömmer biblioteket en stor bibliofil charm just genom sina många dedikationer från skriftställare och vetenskapsmän i in- och utlandet. Af de 448 dedikationerna härstamma 223 från finska och 148 från svenska, de öfriga från utländska författare. Bland de svenska äro särskildt dedikationerna från C. A. Wetterbergh (»Onkel Adam»), med hvilken Topelius var förenad i en varm vänskap, Snoilsky och Heidenstam af intresse. — Ur Olof Hermelins ännu outgifna diktcykel »Hecatompolis Suionum», innehållande latinska epigram öfver mer än etthundra svenska städer och förvarad i den berömda samling af nordisk latinsk poesi, som domprosten Samuel Älf donerade till stiftsbiblioteket i Linköping, aftrycker Rolf Lagerborg de dikter, som röra finska städer. — I »En reseskildring i bref från 1839» lämnar Holger Nohrström några utdrag ur bref från biskop Frans Ludvig Schauman, i hvilka en till Sverige på försommaren 1839 företagen resa beskrifves. Särskildt liffullt skildras den stora promotionen i Upsala domkyrka den 15 juni, vid hvilken Franzén promoverades till jubelmagister och blef föremål för mycken hyllning.

De rent bibliografiska och bibliotekshistoriska uppsatserna i den Hultinska festskriften äro af kanske ännu större intresse. Universitetsbibliotekarien Georg Schauman börjar bidragens rad med en mycket läsvärd artikel om »Biblioteksväsendets organisation». Oaktadt många goda uppslag och initiativ befinner sig dock enligt dr Schauman biblioteksväsendet i Europa hvad organisationen beträffar än så länge på begynnelsestadiet. Han fastslår med skärpa skillnaden mellan bildningsbibliotek och forskningsbibliotek. Till bildningsbiblioteken räknar han folkbiblioteken och »de för alla slags självstudier afsedda medborgarbiblioteken», motsvarande de amerikanska public libraries. Forskningsbiblioteken utgöras af nationalbiblioteken, universitetens och akademiernas bibliotek, m. fl. rent vetenskapliga ändamål tjänande boksamlingar. Att i ett enda bibliotek söka förena de olika uppgifter, som tillkomma ett bildningsbibliotek och ett forskningsbibliotek anser förf. för ett ohjälpligt fel. I bildningsbiblioteken skola böckerna genom oafbruten utlåning så att säga slitas ut, i forskningsbiblioteken däremot bevaras för kommande tider, hvarför dessa bibliotek helst borde vara presensbibliotek. Arten af den litteratur, som bör tillhandahållas i ett bildningsbibliotek, liksom äfven bibliotekspersonalens kvalifikationer och kompetens för ett sådant bibliotek, är gifvetvis olika mot i ett forskningsbibliotek. Den största bristen i den nuvarande biblioteksorganisationen finner dr S. i saknaden af de s. k. medborgarbiblioteken; ett sådant borde finnas i hvarje större stad, rikligt försedt med modern litteratur på inhemska och utländska språk. Folkbibliotek, som på de större orterna böra uppgå i dessa medborgarbibliotek, förläggas till de mindre orterna och landsbygden. Vandringsbibliotekens betydelse understrykes här särskildt; i dessas rationella ordnande ser förf. tyngdpunkten af folkbibliotekens organisation lagd. Ett önskemål för biblioteksväsendet är äfven inrättandet af ett ledande och öfvervakande centralorgan, en statsbyrå. Förf. har otvifvelaktigt rätt, då han påpekar, att medborgarbiblioteken riktigt

Digitized by Google

skötta kunna blifva goda bundsförvandter åt på samma ort befintliga forskningsbibliotek och att de båda kategorierna af bibliotek genom klok samverkan kunna stödja och komplettera hvarandra. Hvad forskningsbiblioteken beträffar förordar förf., att dessa skola vara presensbibliotek och således befriade från hemlån samt tillgängliga för alla, som behöfva anlita dem för sina forskningar, hvarvid begreppet forskning tages i vidsträcktaste betydelse. Äfven forskningsbibliotekens organisation behöfver centralisering, hvilken hufvudsakligen bör gå ut på att åstadkomma en organiserad samverkan mellan skilda forskarbibliotek. Här anföras de gynnsamma förhållanden, som råda i Stockholm, där Kungl. biblioteket begränsat sig till de humanistiska vetenskaperna, Vetenskapsakademiens bibliotek till naturvetenskaperna, Karolinska Institutets bibliotek till medicinsk litteratur, Riksdagens bibliotek till rätts- och statsvetenskaperna samt Nobelbiblioteket till skönlitteraturen. Äfven i Köpenhamn hafva det Kongel. Bibliotek och Universitetsbiblioteket genomfört en viss fördelning vid nyanskaffningen. Andra önskemål för organisationen af forskningsbiblioteken är utgifvandet af en gemensam årskatalog för nyförvärfven, omfattande samtliga forskarbibliotek i ett land, så som förhållandet redan är i Sverige och Danmark. Vid ett af biblioteken bör en centralbyrå upprättas, som vid sidan af accessionskatalogens redigering tillhandahåller öfriga bibliotek kataloglappar med titelkopior af nyförvärfven; denna katalog bör så småningom utvidgas till att omfatta äfven hela bokbeståndet, ej blott accessionerna. Andra viktiga uppgifter, såsom upprättande af tidskrifts- och actakataloger, m. m., kunna äfven komma på en sådan byrås lott. — Schaumans uppsats innehåller således många goda uppslag i för biblioteksväsendet särdeles viktiga frågor och förtjänar ett vida beaktande, särskildt inom nordiska fackkretsar, där intresset för folkbiblioteksväsendets organisation för närvarande är aktuellt.

Synnerligen viktiga äro amanuensen Ragnar Dahlbergs nya »Bidrag till den svenska reformationstidens bibliografi». Dahlberg har förut gjort flera betydelsefulla fynd af äldre svenskt tryck i Helsingfors universitetsbibliotek; jag behöfver här blott nämna det i denna tidskrifts förra häfte offentliggjorda fyndet af ett exemplar af den äldsta hittills kända svenska katekesupplagan af år 1567 för att värdet af Dahlbergs forskningar till fullo skall inses. Det nya fyndet utgöres af ett svenskt samlingsband, som utom Nya testamentet 1549—50 innehåller tre skrifter från den senare svenska reformationstiden, hvilka hittills icke varit kända för den bibliografiska forskningen. Enligt hvad jag kunnat konstatera, finnas de icke i Kungl. bibliotekets svenska samling före 1700 och utgöra därför ett välkommet bidrag till den svenska 1500-talslitteraturens bibliografi. Två af skrifterna äro tryckta i Stockholm år 1578 af Torbiörn Tidemansson, hvars sista hittills kända tryck är dateradt 1577. Det intressantaste af de nyfunna trycken är *Troon* på svenska och latin med fyra notlinjer mellan hvarje rad. Endast arket A med första och sista bladet är bevaradt af detta kvarttryck; colophon lyder: Stochlmiæ *(!)* excudebat Tor· || bernus Tidemanni. || Anno. || 1578. Det andra af Tide-

Digitized by Google

manssons tryck är en upplaga af *Passio* 1578, på några språkliga skiljaktigheter när ett nästan ordagrannt aftryck af den likaledes af Dahlberg funna 1567 års upplaga (*NTBB,* 1915, s. 114 f.). Den nyfunna upplagan innehåller 40 blad fördelade på 5 ark; i colophon förekommer Torbiörn Tidemanssons signet, en kungsfiskare stående på en fångad fisk. Den tredje skriften, tryckt i Stockholm af Anders Torstensson, är en *evangeliebok* från år 1579, af hvilken endast sista arket finnes bevaradt. Dylika böcker utgåfvos ofta tillsammans med Passio och följdskrifter samt psalmboken och Luthers lilla katekes; från åren 1567 och 1572 äro fullständiga serier kända af alla dessa skrifter, och det är mycket möjligt att ännu flera tidiga upplagor existerat, såsom af nämnda fragment att döma äfven en från år 1579. Dahlberg omnämner i samband härmed också förekomsten i Kungl. biblioteket af psalmboks- och evangeliefragmenten från åren 1543—44, hvarvid han, liksom nyligen professor Herman Lundström (*Doktor Martin Luthers Enchiridion i dess tidigaste kända svenska dräkt,* 1915, s. 57), framkastar hypotesen, att dessa kunnat vara åtföljda äfven af katekesen, och att således den äldsta svenska upplagan af Luthers lilla katekes skulle kunna härstamma från något af dessa år.

Samme författare beskrifver i en annan uppsats det i Helsingfors universitetsbibliotek befintliga exemplaret af Grijs' Psalterium Dauidis 1510, bland hvars föregående ägare den kände liturgiske forskaren N. R. Brocman varit. Till Helsingfors förvärfvades exemplaret på Lüdeke's stora auktion 1840, där universitetsbiblioteket inköpte öfver 700 nummer för att komplettera sin svenska samling. Dahlberg konstaterar äfven, att psaltaren är bunden af den nyligen identifierade Bartholomaeus Bokbindare, verksam först i Upsala och sedan, från år 1523, i Stockholm.

Ett viktigt bidrag till finsk bibliotekshistoria lämnar Arne Jörgensen i sina »Anteckningar om universitetsbiblioteket under första året efter Åbo brand». Det var den 4 juni 1827, som Åbo hemsöktes af en fruktansvärd vådeld, hvarvid kejserliga akademiens hus jämte biblioteket och alla litterära samlingar blefvo lågornas rof. Icke en handskrift blef räddad; i den förteckning, som dåvarande bibliotekarien F. W. Pipping uppgjorde öfver från branden räddade böcker, förekomma endast 379 tryckta arbeten i 827 volymer. En månad efter olyckan kom det kejserliga reskriptet om universitetets förläggande till Helsingfors, men först i slutet af september 1828 kunde flyttningen verkställas. Under den tid, som förflöt till flyttningen, arbetade Pipping energiskt på att återupprätta biblioteket. Talrika större och mindre gåfvor erhöllos såväl från in- som utlandet, mest från Ryssland, där den olycka som öfvergått det finska universitetsbiblioteket väckt lifligt deltagande. Så skänkte vetenskapsakademien i Petersburg och flera ryska universitet talrika dupletter. Äfven Danmark deltog i gåfvorna; universitetet i Köpenhamn sände den 24 mars 1828 en adress och förteckningar på böcker, som blefvo skänkta, bl. a. af konungen af Danmark, af sju lärda sällskap i Köpenhamn samt 23 professorer och andra universitetslärare; bland dessa figurerar Oehlenschläger med 29 volymer. Från Sverige kommo däremot enligt proto-

Digitized by Google

kollen inga som helst gåfvor; endast en anonym, obetydlig boksändning har förtecknats. Den egentliga grunden till det nya universitetsbiblioteket lades därigenom, att det Offentliga biblioteket i Helsingfors helt öfverläts åt universitetet. När detta sedan kunde återupptaga sin verksamhet i Helsingfors, räknade det återupprättade biblioteket redan 15,000 volymer.

En annan studie i finsk bibliotekshistoria är dr L. O. Th. Tudeer's uppsats om »Bibliotheca nationis Viburgensis 1796—1827», som äfven har stort kulturhistoriskt intresse och samtidigt utgör ett godt bidrag till nordisk universitetshistoria.

Festskriften afslutas med en förteckning på »Tryckalster från storstrejken» af Kai Donner med bl. a. den ryktbare kapten Kocks manifester. En sådan förteckning är icke enbart ett bibliografiskt kuriosum, utan den visar i hög grad vikten af att i tid tillvarataga dylika små tryckalster, som en gång otvifvelaktigt få stort historiskt värde.

Våra finska kolleger äro att lyckönska till den vackra publikationen, hvars gedigna innehåll utgör en värdig hyllning af den förtjänte biblioteksmannen och litteraturhistorikern Arvid Hultin.

Isak Collijn.

A bibliographical guide to sematology. A list of the most important works and reviews on sematological subjects hitherto published by CARL S. R. COLLIN. Lund 1914. [Omsl.: 1915.] 8°. 46 s.

Semasiologien är utan tvifvel den gren af språkvetenskapen, som kan påräkna största intresset af den stora allmänheten, och äfven inom fackmännens krets synes uppmärksamheten alltmer börja riktas på de problem, som betydelseförändringarna erbjuda. Licentiat Collins bibliografiska arbete med ofvannämnda titel åsyftar, som utgifvaren själf säger i företalet, att vara en hjälpreda för dem, som ämna studera ordens betydelseutvecklingar, och publikationen kommer säkerligen att bidraga till ett ökadt intresse för detta studium. Det måste sålunda medgifvas, att det rikliga, fastän ingalunda fullständiga material, som här blifvit hopbragt, äger sin betydelse för forskningen, på samma gång som det måste beklagas, att arbetet icke är fritt från åtskilliga brister och felaktigheter, som nu äro till finnandes. Bristerna synas härröra från det faktum, att utgifvaren saknar bibliografisk skolning och att han underlåtit att taga hänsyn till den praxis, som brukar tillämpas vid bibliografiska arbetens upprättande.

Den anmärkning, som enligt anmälarens mening först bör framställas, gäller indelningen af materialet. Utgifvarens hufvudindelning har skett efter de olika språk, som varit föremål för semasiologisk behandling: Classical languages, French and other Romance languages, German, etc. I slutet finner man några speciella afdelningar: Abstracts and concretes, Proper names in appellative use and the like, etc. Men många språkforskare ha som bekant behandlat betydelseutvecklingen och dess lagar i allmänhet, och man hade väntat att först och främst finna en allmän afdelning. En sådan sak-

Digitized by Google

nas emellertid totalt, och de arbeten, som behandlat semasiologiska spörsmål i större språkgrupper än de af utgifvaren upptagna eller de, som undersökt frågan i dess helhet, ha instuckits här och där på de speciella afdelningarna. Så har exempelvis K. Brugmann, Die Demonstrativpronomina der Indogermanischen Sprachen (nr 96) erhållit sin plats under rubriken German. Ph. Wegener, Untersuchungen über die Grundfragen des Sprachlebens (nr 174), som likaledes placerats på afdelningen German, är en allmänt hållen framställning och gäller naturligtvis icke uteslutande tyska språket. Likaså är W. Wundt, Völkerpsychologie (nr 180) ett verk af allmänt språkligt innehåll. Exemplen skulle kunna mångfaldigas, men utrymmet tillåter icke, att jag uppehåller mig längre härvid; endast ett par andra felplaceringar må i sammanhang härmed påpekas. A. Horbach, Begriffliche Entwicklung des latein. trans und ultra im Romanischen (nr 18)[1] påträffar man på afdelningen Classical languages i stället för på afdelningen French and other Romance languages, dit det tydligen hör; och K. H. Schilling, The Semasiology of schenken (nr 190) kan knappast försvara sin plats under rubriken English.

Denna brist på en tillfredsställande systematisk indelning gör sig så mycket mer gällande, som något alfabetiskt register icke finnes. Ett dylikt register hade ur flera synpunkter varit önskvärdt och skulle i hög grad ha underlättat användningen af bibliografien.

En sak, som genast faller i ögonen, är, att utgifvaren varit synnerligen inkonsekvent vid uppställningen af titlarna, och ett omsorgsfullare arbete på denna punkt hade säkerligen lönat sig. Somliga författare ha försetts med förnamn, andra med initialerna till sina förnamn, andra åter få nöja sig med blotta efternamnet. I allmänhet är väl denna inkonsekvens af mindre betydelse, men i vissa fall blir det en verklig olägenhet. Så t. ex. lämnas man i okunnighet om hvilken Müller, som åsyftas i nr 135. Müller är som bekant ett af de vanligaste tyska namn som finnas, och mycken tid skulle kunna sparas, då det gäller att identifiera författaren, ifall utgifvaren upplyst om att det gällt Ed. Müller. Att författaren till nr 188 är E. M. Müller kunde likaledes vara nyttigt att veta. I nr 168 upptages ett arbete af L. Tobler, i nr 259 ett af A. Tobler och i nr 167 ett af Tobler; åsyftas nu L. Tobler eller A. Tobler, frågar man sig ovillkorligen, eller är det tilläfventyrs en tredje Tobler. Det kunde ganska visst med lätthet ha utrönts, att författaren till nr 167 är densamme som författaren till nr 168, L. Tobler. Författaren till nr 211 har fått sitt namn förvanskadt, det bör vara de Vooys, icke de Vroys. Här kanske föreligger ett tryckfel, liksom då i titeln till samma nummer står psychologiese i stället för psychologische.

Mot numreringen kunna åtskilliga invändningar göras. Nr 26, 27 och 28 borde ha sammanförts under ett nummer, då de äro underafdelningar under ett och samma verk. Detsamma gäller om nr 45, 46 och 47. Recen-

[1] Den exakta titeln på detta arbete är: Die begriffliche Entwicklung des lateinischen 'trans' und 'ultra' auf romanischem, speziell auf französischem Sprachgebiete, och tryckåret är 1902, icke 1903.

Digitized by Google

sioner af ett arbete ha i allmänhet fått behålla dettas nummer med tillägg af ett a, b, o. s. v., men recensionerna till nr 41 ha fått särskilda nummer (42 och 43), och recensionen till nr 245 exempelvis har sammanförts med titeln. Åskådligheten hade vunnit på ett konsekvent förfarande härvidlag.

I regel har utgifvaren angifvit respektive arbetens sidotal, dock icke alltid. Det har kanske varit förbundet med praktiska svårigheter att vara konsekvent i detta afseende. Men hvad värre är, i många fall äro de uppgifna sidotalen icke tillförlitliga. Några exempel tagna ur högen kunna nämnas. Nr 174 omfattar VIII, 208 sidor i stället för 208. Från nr 246 har likaledes uteslutits den romerska pagineringen; boken omfattar X, 232 s. Nr 247 uppgifves ha XIX, 411 s., men har i själfva verket XXX, (2), 411 (1), s. Nr 252 har blifvit afkortadt med icke mindre än 25 sidor, i det att hvarken romerska pagineringen (XV s.) eller supplementets 10 sidor blifvit medräknade.

Då ett arbete utkommit i olika upplagor, har utgifvaren vanligen endast upptagit den sista. För forskaren är det nog i allmänhet denna, som äger största intresset, men det kan ofta vara af vikt att veta äfven när första upplagan publicerats, och i hvarje fall bör en bibliografi upptaga, så vidt möjligt, alla upplagor af ett verk. I sammanhang härmed kan nämnas, att utgifvaren vid behandlingen af Axel Kock, Om språkets förändring (nr 223) gjort sig skyldig till en förväxling af de båda svenska upplagorna; 1:a uppl. utkom 1896 och ingick som nr 3 i serien »Populärt vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs högskola», då däremot 2:a uppl., som utgafs 1908, icke ingick i ofvannämnda serie. Det är, inom parentes sagdt, emot all vedertagen praxis att i andra än engelska titlar skrifva 2nd edition. Upplagebeteckningen bör lika litet som titeln öfversättas.

Uppgifterna om formatet synas icke vara alldeles pålitliga. Utgifvaren har endast angifvit, när ett arbete utkommit i kvart, och då ingen särskild formatbeteckning finnes, får man väl antaga att det är fråga om en oktav. Men nr 30 t. ex. är en kvart, utan att detta blifvit antydt, likaså nr 94, 322 o. s. v.

Utgifvaren säger ej uttryckligen, att han gör anspråk på fullständighet, men det framgår af förordet, att han syftar däråt, och det måste medgifvas, att han lyckats få med det viktigaste af den semasiologiska litteraturen. Ett och annat arbete af betydenhet söker man dock förgäfves efter, och jag vill i det följande i korthet anföra några af de viktigaste, som jag anser bort vara med och som jag upptager i alfabetisk följd.

Abel, C., Über die Unterscheidung sinnverwandter Wörter und das Werden des Sinnes. Lpz. 1885. 8:o.

Abel, C, Sprachwissenschaftliche Abhandlungen, 4.

Bally, Ch., Le langage et la vie. Genève 1913. 8:o.

Bertelsen, H., Fællesnavne og Egennavne. Khvn 1911. 8:o.

Småskrifter udg. af Selskab for germansk Filologi, 16.

Digitized by Google

Flensburg, N., Fht. mahhôn, gr. ἀσκέω, en etymologisk-semasiologisk studie.
I: Festskrift till K. F. Söderwall (Lund 1911). S. 309—315.

Flom, G. T., Semological notes on old Scandinavian *flik* and derived forms in the modern Scandinavian dialects.
The journal of English and Germanic philology, 12 (1913), s. 78—92.

Gebhardt, A. H., Beitrage[!] zur Bedeutungslehre der altwestnordischen Präpositionen . . . (Diss. Lpz.) Halle 1896. 8:o.

Hauschild, O., Zur Bedeutungsentwicklung von *wild*.
Zeitschrift für deutsche Wortforschung, 11 (1909), s. 299—302.

Heigel, K. T. v., Über die Bedeutungswandel der Worte Akademie und akademisch. Münch. 1911. 8:o.

Helten, W. van, Zur Semasiologie.
Zeitschrift für deutsche Wortforschung, 14 (1912 13), s. 161—173.

Jacobsen, Lis, Kvinde og Mand. En Sprogstudie fra dansk Middelalder. Khvn & Kra (tr. Khvn) 1912. 8:o.
Anmäld af J. Bröndum-Nielsen i Arkiv för nordisk filologi, Bd 31 (1914 15) s. 96 ff. På denna anmälan följde ett genmäle, Om Ordenes död, m. m., af Lis Jacobsen, ibid., s. 236—284, hvari förf. starkt polemiserar mot A. Noreen, Ordens död (i dennes: Spridda studier, 2).

Jensen, Kr. Sandfeld, Nationalfölelsen og Sproget. Khvn 1910. 8:o.
Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning udg. af det philologisk-historiske Samfund, 81 [= Bd 20: H. 2].

Kleinpaul, R., Die Rätsel der Sprache. Grundlinien der Wortdeutung. Lpz. 1890. 8:o.

Kroesch, S., The semasiological development of words for »perceive», etc., in the older Germanic dialects.
Modern philology, 8 (1910/11), s. 461—510.

La Grasserie, R. de, Essai d'une sémantique intégrale. T. 1—2. Paris 1908. 8:o.

Mac Gregor, Lilias, Les principes logiques de la sémantique appliqués aux langues française et anglaise. (Diss.) Grenoble 1909. 8:o.

Meyer, R. M., Bedeutungssysteme.
Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung, 43 (1909/10), s. 352—368.

Nyrop, Kr., Dégradation du sens des mots.
Oversigt over det Kgl. Danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger, 1910, s. 481—504.

—— Études sur quelques métonymies.
Ibid., 1911, 6, s. 407—432.

Digitized by Google

Olson, E., Svenska *kippa* m. m. En semologisk-etymologisk studie.
Från Filologiska föreningen i Lund. Språkliga uppsatser, 3 (1906). S. 59—74.

Paschall, C., The semasiology of German »Laib», English »loaf».
The journal of English and Germanic philology, 8 (1909), s. 18—24.

Rahn, W., Der reguläre Bedeutungswandel. 2. (Progr.) Danzig 1908. 8:o.
Jfr Collin nr 140, recenserad tillsammans med denna af F. Burg i: Zeitschrift für deutsche Wortforschung, 12.

Reissinger, K. F. M., Über Bedeutung und Verwendung der Präpositionen ob und propter im älteren Latein. Eine lexikal.-semasiolog. Untersuchung. (Diss. Erlangen.) Landau 1897. 8:o.

Robert, F., Les noms des oiseaux en grec ancien. Étude sémantique. P. 1. (Diss. Basel.) Neuchatel 1911. 8:o.

Sperber, H., Über den Einfluss sexueller Momente auf Entstehung und Entwicklung der Sprache.[1]
Imago, 1 (1912), s. 405—453.

—— Über den Affekt als Ursache der Sprachveränderung. Halle 1914. 8:o.

—— Studien zur Bedeutungsentwicklung der Präposition »über».[2] (Diss.) Uppsala 1915. 8:o.

Tegnér, E., d. y., Hemmets ord. Sthlm 1881. 8:o.
Ur: Tidskrift för hemmet, 1880, 81.[3]

Teichmüller, F., Grundbegriff und Gebrauch von auctor und auctoritas. Teil 1 (auctor)—2 (auctoritas). (Progr.) Wittstock 1897—98. 4:o.

Thomsen, O., Egennavne som Sprogrödder i Fransk. Khvn 1895. 8:o.
Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning udg. af det philologisk-historiske Samfund, 24 [= Bd 5: H. 5].

Tobler, L., Ueber die Bedeutung des deutschen *ge-* vor Verben.
Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete des Deutschen, Griechischen und Lateinischen, 14 (1865), s. 108—138.

—— Ueber Nomina propria und Appellativa.
Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft, 4 (1865/66), s. 68—77.

Yoshioka, G.-I., A semantic study of the verbs of doing and making in the Indo-European languages. (Diss. Chicago.) Tokyo 1908. 8:o.

Östberg, H. O., Personal names in appellative use in English. Uppsala 1905. 8:o.

---

[1] Jfr Berny, A., Zur Hypothese des sexuellen Ursprungs der Sprache; i: Imago, 2 (1913), s. 537—551, och Spitzer, L., Hans Sperber, Über den Einfluss sexueller Momente auf Entstehung und Entwicklung der Sprache; i: Wörter und Sachen, 5 (1913), s. 206—215.

[2] Denna afhandling publicerad efter lic. Collins bibliografi.

[3] För svensk semasiologisk litteratur hänvisas vidare till A. Noreen, Vårt språk, Bd 1, s. 294—295.

Digitized by Google

Hvad de af utgifvaren upptagna recensionerna beträffar har tiden ej tillåtit mig att närmare granska dem. I ett fall kan dock göras ett tillägg. Den omnämnda recensionen till nr 245 af M. Kristensen är af jämförelsevis obetydlig art och omfattar blott en och en half sida. Arbetet har blifvit vida utförligare granskadt i Språk och stil, Årg. 4 (1904), af Å. W:son Munthe, som ägnar detsamma flera sidor och framkommer med många nya uppslag. Slutligen kan nämnas, att nr 154 bör kompletteras med författarens »Nachträge» i Zeitschrift für deutsche Wortforschung, 4 (1903), s. 125—132.

Det kan synas som om ofvanstående granskning varit alltför minutiös, och att licentiat Collins under blygsam form framträdande lilla skrift blifvit väl kritiskt behandlad. Men en bibliografi är nu en gång för alla ett arbete, som icke tillåter ett lättvindigt behandlingssätt, utan framför allt fordrar noggrannhet. Säkert är, att frånvaron af alla ofvan påpekade inadvertenser och oriktigheter skulle gifvit publikationen ett väsentligen ökadt värde.

Carl Efvergren.

G. Mittag-Lefflers matematiska bibliotek. Systematisk förteckning upprättad af ST. GRÖNFELDT. Stockholm-Djursholm 1914. 4°. (6) s., XVI, 690 sp.

Det är ett helt visst synnerligen förtjänstfullt och i främsta rummet för den matematiske forskaren i vårt land ytterst värdefullt arbete, som föreligger i och med den ofvan nämnda af bibliotekarien Grönfeldt upprättade systematiska förteckningen öfver åtminstone hufvudbeståndsdelen af ett bibliotek, hvilket är att nämna bland de mest betydande på området, som för närvarande existera.

För ett afsevärdt antal svenska idkare af de matematiska vetenskaperna har det sedan decennier tillbaka varit en oskattbar förmån att vid sidan af de offentliga biblioteken äfven äga tillgång till professor Mittag-Lefflers med ej mindre målmedvetenhet än ospard möda och kostnad sammanbragta bibliotek. Koncist har utgifvaren af det här anmälda arbetet belyst värdet af denna förmån i följande uttalande, som jag tillåter mig använda med en lindrig omformulering: »De offentliga bibliotekens krafter äro i allmänhet tagna fullt i anspråk af att följa den samtida forskningen i spåren och inhösta de skördar, som hvarje vetenskapens arbetsår allt rikare bringar — endast för ett fåtal af dem tillkommer en retroaktiv samlareplikt, hvilken då emellertid i regel är begränsad till det egna landets förflutna. Lyckligt är, när härvidlag det enskilda initiativet kan träda kompletterande vid sidan af den offentliga verksamheten.»

För en ej ringa del af de skatter, biblioteket rymmer, har ägaren synbarligen att tacka den ställning han innehaft och innehar såsom själf framstående vetenskapsman och den lifliga personliga beröring, i hvilken han stått med ett imponerande antal af sin samtids främste målsmän på området, bl. a. i sin egenskap af hufvudredaktör för en af våra förnämsta internationella tidskrifter inom facket.

Digitized by Google

Af utgifvarens förord framgår, att biblioteket f. n. omfattar omkring 30,000 nummer, upptagande en sammanhängande hyllängd af 600 meter.

Den nu publicerade förteckningen upptager endast de bundna böckerna, hvilka emellertid, såsom redan här ofvan antydts, utgöra bibliotekets hufvudbeståndsdel och uppgå till närmare 11,000 volymer. I denna samling ha ej upptagits en del elementära arbeten, läroböcker för skolbruk, etc. — en åtgärd, som knappast behöfver närmare förklaras eller försvaras.

Förutom dessa bundna volymer innehåller biblioteket en samling af ca. 18,000 nummer häftade smärre skrifter, mestadels separattryck och disputationer, förvarade i 870 kapslar. Ett betydande antal af dessa separat äro dedikationsexemplar till bibliotekets ägare. Det är närmast af praktiska skäl, som utgifvaren sett sig nödsakad att utesluta denna omfattande samling ur den nu föreliggande katalogen under erinran bl. a., att det vetenskapliga utbytet af samlingens klassificering numera naturligtvis är mindre betydande, sedan en uttömmande bibliografi öfver detta slags tryckalster redan föreligger (Royal Society, *Cat. of scientif. papers. 1800—1900.* Subject index. Vol. 1. Pure mathematics. Cambridge 1908).

Bland bibliotekets handskriftssamling är gifvetvis, såsom ofvan antydts, ägarens brefväxling med samtida lärde af eminent intresse. Denna samling, som sträcker sig öfver en tid af mer än 40 år tillbaka, räknar sammanlagdt öfver halftannat tiotusental nummer, hvilka förvaras i 110 brefkartonger.

Förutom denna brefsamling belöper sig handskrifternas antal till mer än 1,250 nummer, af hvilka emellertid den vida öfvervägande delen — mer än 1,200 nummer — utgöres af en berömd, ursprungligen af furst Boncompagni sammanbragt samling afskrifter och facsimiler af manuskript från medeltiden och den nya tidens första århundraden, hvilken samling redan finnes i tryck katalogiserad. I öfrigt utgöras handskrifterna — förutom en del smärre rariora — väsentligen af ett 60-tal volymer föreläsningar: af professor Mittag-Leffler själf (20 volymer), Weierstrass (22 volymer), Borchardt, Jacobi, Kronecker, Kummer, Liouville, m. fl.

Den utgifna katalogen öfver de bundna volymerna upptager följande hufvudgrupper: bibliografi; handböcker; lärda sällskap och möten; tidskrifter; samlingsverk; matematikens filosofi och pedagogik; historia; äldre författare; tabellverk. Därefter komma specialarbeten inom olika grenar af matematiken, fördelade på 15 grupper; vidare närgränsande vetenskaper: mekanik, matematisk fysik, teoretisk astronomi, geodesi och geofysik, samt slutligen kuriosa. I en tilläggsförteckning finnes under i hufvudsak enahanda klassificering upptagna de nyförvärf, som tillkommit under katalogens tryckning.

Klassificeringen synes i regel vara gjord med omsorg och skicklighet. För enhvar, som haft någon beröring med dylika arbeten, torde det vara nogsamt kändt, hvilka svårigheter en dylik fördelning bereder, måhända alldeles särskildt inom den matematiska vetenskapen, hvars olika grenar så kompliceradt gripa in i hvarandra.

Naturligtvis kan man ock vid en detaljgranskning af katalogen finna

Digitized by Google

anledning att sätta ett eller annat frågetecken. Jag väljer på måfå en fråga: Hvarför har exempelvis Kleins Vorlesungen über das Ikosaeder upptagits bland allmän funktionsteori, men en hektograferad föreläsningskurs af Vivanti öfver lösningen af 5:tegradsekvationer bland algebra? o. s. v. Frågor, af hvilka dock flertalet vid en okularbesiktning af biblioteket, torde finna sin tillfredsställande förklaring.

I många fall blir det väl ofta mer eller mindre det subjektiva tycket, som till sist ger utslaget vid rubriceringen. Utgifvaren har ock funnit skäl att i förordet särskildt erinra, att katalogen »utom i den mån den kan vara en bibliografisk hjälpreda vid den högre matematikens studium, jämväl och i första hand afser att gifva en trogen bild af ett i verkligheten existerande bibliotek, hvilken sistnämnda uppgift äfven må tjäna till förklaring af möjligen förefintliga afvikelser från en objektivt vetenskaplig systematiserings stränga kraf». En erinran, som hvarje icke-pedant har all anledning godtaga.

Katalogen afslutas naturligen med ett alfabetiskt register, hvilket torde undanrödja alla eventuella svårigheter att eljest finna sig till rätta i det omfångsrika verket. Utom förteckning på författare och anonyma uppslagsord inrymmer detta register äfven uppgifter om utgifvare, medarbetare och öfversättare. Katalogen har härigenom bibragts en fullständighet, som godt vittnar om den osparda möda och den stora omsorg utgifvaren nedlagt på sitt arbete.

Arbetet, hvilket föreligger i en stilfull och anslående utstyrsel, är tryckt på Almqvist och Wiksells boktryckeri i Upsala, numera väl vårt lands främsta officin för vetenskapligt boktryck; det bör vara förtjänt af en hvar intresserads odelade tacksamhet. — Titel, förord och innehållsförteckning förekomma jämväl i fransk öfversättning, hvilket torde göra verket fullt tillgängligt äfven för utländska forskare.

Erik Stridsberg.

Sweden in foreign Literature. A short bibliographical list compiled by STANISLAUS GRÖNFELDT. Reprinted from: Sweden. Historical and Statistical Handbook. 2d ed. Sthlm 1914. 8°. 17 s.

Den nyligen utkomna engelska editionen af den bekanta handboken *Sveriges land och folk,* 2:a uppl., under redaktion af dr J. Guinchard, har erhållit ett värdefullt komplement i den bibliografiska förteckning, hvars titel läses ofvan. Med hufvudsaklig anslutning till afdelningarna och kapitlen i den vidlyftiga handboken har förf. på grundval af samlingarna i Kungl. biblioteket utarbetat en förteckning öfver sådan litteratur på hufvudsakligen tyska, engelska och franska språken, som i specialfrågor kan gifva den främmande läsaren en djupare och mera ingående kännedom om Sveriges land och folk, än hvad handbokens mera öfversiktliga och refererande framställning kan gifva. I somliga fall är denna litteratur på främmande språk — författad antingen af utlänningar eller af svenskar — riklig, och då har förf. haft den ej alltid lätta uppgiften att utvälja det värdefullaste; i andra fall åter är det svenska kulturlifvet svagt eller icke alls belyst genom arbeten på främmande

Digitized by Google

tungomål. Då man därför jämför handbokens olika kapitel med den bibliografiska förteckningens, lägger man märke till en viss ojämnhet, för hvilken dock förteckningens förf. naturligtvis icke kan göras ansvarig. Den är tvärtom värd erkännande och torde bli till väsentligt gagn, ej minst i de svenska offentliga biblioteken.

Då slutligen äfven en *svensk* edition är ställd i utsikt att utgifvas af denna omarbetade upplaga af *Sveriges land och folk,* skulle det säkerligen blifva mycket välkommet, om en motsvarande bibliografi öfver litteratur på svenska om vårt land finge åtfölja denna edition. Utarbetandet af en dylik bibliografisk förteckning kommer helt visst att erbjuda icke så få svårigheter på grund af materialets rikedom.

G. Ae.

Digitized by Google

FRÅN
BOK- OCH BIBLIOTEKSVÄRLDEN

Sverige.

Personalnotiser.

Riksbibliotekarien E. W. Dahlgren och riksarkivarien H. R. T. E. Hildebrand, hvilka bägge under innevarande år fylla 67 år och sålunda ingå i pensionsåldern, hafva erhållit Kungl. Maj:ts tillstånd att i sina respektive befattningar kvarstå intill den 1 juli 1916.

Den 21 april fyllde förste bibliotekarien vid universitetsbiblioteket i Lund Ewald Ljunggren 50 år.

Den 15 juni fyllde f. bibliotekarien i Kungl. biblioteket L. B. Bagge 80 år. Han har tillhört biblioteket alltsedan 1866, där han fortfarande äfven efter sin pensionering år 1901 träget tjänstgjort, till dess ett olycksfall i maj förra året afbröt hans så förtjänstfulla verksamhet här.

Léon de Rosny, hvars den 28 augusti 1914 inträffade frånfälle nyligen tillkännagifvits, är hos oss bekant såsom författare till katalogen öfver Kungl. bibliotekets japanska afdelning (*Catalogue de la bibliothèque japonaise de Nordenskiöld*, coordonné, revu, annoté et publié par Léon de Rosny. Paris, Imprimerie Nationale 1883). Han var född den 5 augusti 1837, inträdde redan 1852 såsom elev vid École des langues orientales vivantes, där han 1863 började meddela undervisning i japanska och 1868 utnämndes till innehafvare af en nyupprättad professorsstol för detta språk, från hvilken han tog afsked 1907. Såsom japanist torde Rosny ej ha förvärfvat sig något större anseende; oförmånliga uttalanden om hans arbeten träffas här och hvar i litteraturen, och hans kollega Henri Cordier har i den korta nekrologen i tidskriften *T'oung Pao* därom icke meddelat annat, än att han skrifvit ett stort antal arbeten, af hvilka ett flertal förblifvit ofullbordade. *E. W. D.*

Sveriges allmänna biblioteksförenings första årsmöte.

Den i januari månad i år nybildade biblioteksföreningen hade utlyst sitt första årsmöte till den 13 och 14 augusti i Lund. Antalet deltagare i mötet uppgick till något öfver 80.

Som ordförande vid mötet fungerade öfverbibliotekarien C. af Petersens. Efter ett hälsningsanförande å universitetets vägnar af universitetets rektor professor A. Kock inleddes förhandlingarna med en diskussion om »Samarbete mellan bibliotek för att underlätta boklån åt forskningsintresserade». Inledaren, andre bibliotekarien G. Adde, påyrkade inrättandet af centralboksamlingar i landets olika delar, hvilka skulle ha till uppgift att lämna de mindre biblioteken behöfliga boklån af framför allt svensk litteratur. Under diskussionen framkastades frågan, om ej våra förmedlingsanstalter för vandringsbibliotek kunde ombildas till dylika centralbibliotek samt påpekades, att läroverksbiblioteken i vissa fall kunde tänkas utlåna studielitteratur till en större allmänhet.

Den därpå följande diskussionen om »Anslag till studieresor för personer anställda vid stads-, folk- och skolbibliotek» inleddes af folkskollärare I. Andrén, hvilken framför allt underströk vikten af reseunderstöd till länsvis ordnade möten, behandlande biblioteksfrågor. Under diskussionen framhölls, att äfven anslag till verkliga studieresor vore högst behöfliga.

Förste bibliotekarien J. M. Hulth inledde frågan om »Mekanisk eller systematisk uppställning af böckerna i ett bibliotek». Inledaren framhöll de fördelar som kunde vinnas med en i det stora hela mekanisk uppställning af böckerna, hvaremot af ett par talare häfdades, att, äfven om en dylik uppställning i vissa fall vore att föredraga, detta långt ifrån öfverallt vore fallet.

Digitized by Google

En diskussion om »Behofvet af ett särskildt tidskriftsorgan för biblioteksföreningen», inledd af bibliotekarien Fr. Nilsson, afslutade första dagens förhandlingar.

Andra dagen diskuterades lifligt frågan om »Samverkan mellan folk- och studiecirkelbibliotek» efter inledande föredrag af seminarieadjunkt O. Olsson och föreståndaren för Borås folkbibliotek D. Hellmér. Från alla håll under diskussionen erkändes nödvändigheten af ett intensivare samarbete mellan olika bibliotek i en kommun än hittills, men uppfattningarna gingo i sär, då det gällde att värdesätta de fullt fristående föreningsbiblioteken.

I fråga om bibliotekariernas ställning i folkbiblioteken och vissa skolbibliotek gjorde mötet ett offentligt uttalande, i hvilket framhölls vikten af att föreståndarna för dessa bibliotek aflönades på ett sätt, som svarade mot de kompetenskraf, som man bör ställa på dem, och det arbete de utföra. Föreståndareplatserna för folkbiblioteken i åtminstone alla större samhällen borde aflönas så att de kunde bli innehafvarens hufvuduppgift. För mindre folkbibliotek föreslogs en minimilön af 30 % af bibliotekets hela inkomstbudget med afdrag af kostnaderna för lokal, uppvärmning och städning.

De vid det konstituerande mötet antagna interimsstadgarna för föreningen godkändes nu definitivt. Interimsstyrelsens ordförande, förste bibliotekarien Hulth, omvaldes, liksom samtliga styrelseledamöter med undantag af att i st. f. andre bibliotekarien G. Adde, som afsagt sig, till suppleant i styrelsen utsågs andre bibliotekarien S. Grönfeldt.

Vid sidan af mötets förhandlingar medhanns förevisning af Lunds universitetsbibliotek och landsarkiv samt af Malmö stadsbibliotek och barnbibliotek.

Söndagen den 16 företogs en utflykt till Köpenhamn, där mötesdeltagarna mottogos af representanter för den danska bibliotekarieföreningen. Overbibliotekar Lange förevisade med största älskvärdhet såväl Det kongelige Bibliotek som Københavns Kommunes Folkebibliotekers Centralbiblioteks under byggnad varande lokaler i Nikolai Kirke, hvarefter dess nuvarande lokaler och ett af filialbiblioteken besågos. Samtliga mötesdeltagare inbjödos till lunch af den danska bibliotekarieföreningen, och representanter för denna med Bibliotekar Døssing i spetsen fungerade på det älskvärdaste som värdar. Den stora vänlighet och gästfrihet, som visades biblioteksmötet vid dess besök på andra sidan Sundet, bevaras i tacksamt minne, och utflykten utgjorde en synnerligen angenäm afslutning på mötesdagarnas samvaro.

K. T.

Stockholm. Kungl. biblioteket.

Kungl. biblioteket under år 1914. Verkningarna af de omfattande ändrings- och reparationsarbetena inom Kungl. bibliotekets lokaler under år 1913, hvilka afsågo icke blott att bereda ökadt utrymme för de växande samlingarna, utan äfven, och i än högre grad, att bereda ökade och bättre möjligheter för dessa samlingars tillgodogörande för studier och forskningsändamål, hafva under år 1914 redan hunnit göra sig kraftigt gällande. Af den i vanlig tid utkomna årsberättelsen för detta år finner man, att läsesalen användts af 49,769 besökande (44,783 under 1913, 46,280 under 1912; under 1913 var läsesalen stängd 25 juni—31 juli), och af dessa hafva (utom referensbiblioteket) begagnats 94,669 volymer (mot 87,947 under 1913 och 93,330 under 1912). 1914 var äfven det nyinredda forskarrummets första hela verksamhetsår, och det har användts af 1,284 besökande, till hvilka utlämnats 2,415 volymer. Hemlånssiffrorna hafva hållit sig tämligen konstanta under de senare åren, om ock en stegring äfven här är märkbar: 15,596 volymer under 1914, mot 15,489 och 15,458 under resp. 1913 och 1912. Låneförbindelserna med främmande, in- och utländska biblioteksinstitutioner utvisa en utlåning af 1,309 volymer och inlåning af 381 volymer.

Bibliotekets tillväxt under året utgjorde enligt årsberättelsen 49,434 tryckalster. Häraf kommo på svenska tryckafdelningen 39,964 st., hvaraf 37,016 st. inkommo i tryckleveranser, 2,948 st. erhöllos såsom gåfvor eller förvärfvades genom köp inom eller utom landet. Accessionen å utländska tryckafdelningen utgjorde 9,470 tryckalster, hvarvid ock förtjänar omnämnas, att bibliotekets utländska förbindelser i flera afseenden försvårades efter krigsutbrottet i augusti månad; med den engelska och franska bokhandeln hafva de direkta förbindelserna måst i de flesta fall tillsvidare inställas. Bland gåfvor framhålles ett större antal dupletter ur H. M. Konungens bibliotek och utgöra böcker, som tillhört konungarna Oscar I, Oscar II och Gustaf V, drottningarna Josefina och Sophia, kejsarinnan Amalia af Brasilien samt prins Gustaf af Vasa m. fl., och de bära å banden eller eljest de höga ägarnas namnchiffer såsom bokägaremärken. Afsikten med öfverlämnandet af den betydande samlingen (omkr. 100 längdmeter) har varit, att i första hand Kungl. biblioteket skulle tillgodogöra sig, hvad som för detsamma vore önskvärdt att behålla, återstoden borde införlifvas med Drottningholms slotts bibliotek och universitetsbiblioteken i Upsala och Lund efter riksbibliotekariens fördelning. Samlingen har under året blifvit provisoriskt ordnad och uppställd, och ur densamma hafva till en början utvalts 404 volymer,

Digitized by Google

hvilka på grund af sin dyrbarare utstyrsel införlifvats med bibliotekets s. k. »praktsamling». — Bland öfriga mera betydande gåfvor af tryckta böcker har dels den af skriftställaren A. Thesleff under året skänkta samlingen af zigenarelitteratur, dels det stora, dyrbara arbetet af E. S. Curtis, *The North American Indians*, som skänkts till Kungl. biblioteket af den i Nordamerika bosatte svensken Charles J. Erickson, tidigare varit föremål för särskilda omnämnanden i denna tidskrift (årg. 1, sid. 393 ff. o. sid. 98).

Bibliotekets handskriftsafdelning har under året ökats med 50 nummer, hvaraf åtskilligt är ägnadt att tilldraga sig särskild uppmärksamhet. Sålunda har brefsamlingen riktats med flera värdefulla tillskott, hvaraf bl. a. må nämnas, att den till biblioteket år 1910 af fru H. Svedbom skänkta Clewberg-Edelcrantzska brefsamlingen nu kompletterats med bref från Edelcrantz till C. G. af Leopold, J. H. Kellgren, P. Alströmer, G. M. Armfelt, J. Berzelius, L. v. Engeström, Fredenheim, Gyllenborg, M. Rosenblad, C. von Rosenstein, V. von Troil, G. af Wetterstedt m. fl. (tillsammans 97). Vidare ha inköpts publicisten Theodor Sandströms (1809—1854) efterlämnade papper, som innehålla bref till Sandström från Askelöf, A. Blanche, W. von Braun, Crusenstolpe, A. Lindeberg, Palmær, O. P. Sturzen-Becker, äfvensom diverse bref och autografer från drottning Hedvig Elisabeth Charlotta, J. Ihre, Leopold, G. A. Reuterholm, Magdalena Rudensköld, Sergel m. fl. Såsom gåfva har till biblioteket äfven öfverlämnats bibliotekarien Harald Wieselgrens betydande brefsamling. Bland brefskrifvarna finner man här namnen på en följd af samtida märkligare personligheter. Af öfriga brefsamlingar, som skänkts till Kungl. biblioteket, må framhållas: bref från Egron Lundgren till H. H. Brodtkorb i Kristiania under åren 1848—74; från P. Ahnfelt och prosten C. G. Bohlin till prof. C. W. Skarstedt; från August Strindberg till R. Haglund. — En hel del af handskriftsförvärfven i öfrigt äro förtjänta af uppmärksamhet, särskildt må omnämnas C. G. Tessins egenhändiga anteckningar under åren 1750—52 samt astronomen och matematikern Bengt Ferrners dagbok under resor i utlandet maj 1761 till mars 1762, som utgör del 3 af hans dagböcker, af hvilka del 1 och 2 redan befunno sig i Kungl. bibliotekets ägo.

Det inre arbetet inom biblioteket har fortgått efter i hufvudsak samma plan som under närmast föregående år. Särskildt kan nämnas, att å katalogiseringsafdelningen »för utarbetande af katalog öfver ofullständigt förtecknade delar af Kungl. bibliotekets äldre samlingar» utskrifvits i rundt tal 50,000 katalogblad, sedan afdelningen från 1909 års början vidtog med sitt för biblioteket och för svensk bibliografi öfver hufvud så betydelsefulla arbete. Ett omfattande arbete med förflyttning af den svenska tidningslitteraturen har under 1914 afslutats. Den västra delen af bibliotekets källarvåning, som vid föregående års ändrings- och reparationsarbete iordningställdes såsom tidningskällare, har nämligen tagits fullt i anspråk, i det att större delen af landsortspressens tidningsårgångar dit öfverflyttats.

Kungl. biblioteket har under år 1914 utgifvit följande publikationer:

Riksbibliotekariens årsberättelse för år 1913;

Kungl. bibliotekets handlingar 34, innehållande (utom årsberättelse för 1911): *Handlingar angående undersökning af äldre arkivalieomslag i kammararkivet och riksarkivet;*

Accessionskatalog 28 (1913) utg. genom S. Hallberg;

Katalog der Inkunabeln der Kgl. Bibliothek in Stockholm von Isak Collijn. Teil 1: Text & Tafeln 1—150.

G. Ae.

Accessionskatalogens 29:e årgång, omfattande de svenska offentliga bibliotekens utländska förvärf under år 1914, föreligger färdig sedan medio af augusti, liksom föregående årgång redigerad af S. Hallberg. Sidoantalet är något mindre än föregående år eller 682 sidor. Den väldiga litteraturflod, som världskrigets utbrott under 1914 gifvit upphof till, skönjes starkt i den nu utgifna årgången af accessionskatalogen: under facket »Historia; Nyare tiden» är en särskild afdelning tillagd, förtecknande litteratur om det pågående kriget och därmed sammanhängande frågor; denna afdelning upptager ej mindre än dryga nio sidor.

Riksdagens bibliotek.

Frågan om utvidgning af Riksdagens bibliotek till ett centralt förvaltningsbibliotek. I denna tidskrifts första häfte (1914: 1, s. 98) gjordes till föremål för ett kortare omnämnande ett af därtill förordnade sakkunniga afgifvet *Betänkande med förslag om utvidgning af Riksdagens bibliotek till centralt förvaltningsbibliotek* (Stockh. 1913). Den k. proposition, som ställdes i utsikt att till riksdagen afgifvas med upptagande af i betänkandet framställda förslag, afgafs vid innevarande års riksdag, men först så sent, att den i likhet med åtskilliga andra ej hann upptagas till behandling. Frågan får alltså hvila ännu ett år. I hufvudsak ha de sakkunnigas förslag i den k. propositionen upptagits; blott i fråga om tjänstemännens aflöningsförmåner ha vissa jämkningar gjorts.

Digitized by Google

Beträffande rätten till bibliotekets begagnande har föreslagits: Riksdagsbiblioteket är afsedt för riksdagen och dess delegationer, kyrkomötet, Kungl. Maj:ts kansli och de centrala ämbetsverken samt de af Kungl. Maj:t eller enligt Kungl. Maj:ts bemyndigande tillsatta kommittéer och sakkunniga. Det förtjänar att i denna tidskrift omnämnas, att från biblioteksmannahåll[1] nyligen invändning gjorts mot att ett stort och för forskningen viktigt specialbibliotek såsom Riksdagens bibliotek, underhållet med allmänna medel, skulle vara stängdt för alla andra af statsvetenskaplig forskning intresserade än de ofvan nämnda myndigheterna. Riktigheten i denna anmärkning torde af ingen kunna bestridas; i stället tenderar utvecklingen ju i den riktningen, att inskränkningar i begagnandet *för forskningsändamål* äfven af de halfoffentliga vetenskapliga specialbiblioteken böra i största möjliga mån undvikas.

G. Ae.

Nordiska museet.

En permanent afdelning för bokhandtverk, ett första försök att uppställa en del af museets samlingar ur yrkessynpunkt, har under innevarande sommar blifvit öppnad i Nordiska museets bottenvåning. Afdelningen har under vintern 1914—15 blifvit anordnad af dr S. Ambrosiani, som grupperat föremålen kring hufvudsakligen följande grenar af bokhandtverk: stilgjutning, sättning, tryckning, olika reproduktionsmetoder och bokbinderi. Genom tillmötesgående särskildt af firmorna P. A. Norstedt & Söner och Generalstabens litografiska anstalt har det lyckats anordnaren att komplettera de i museet förut befintliga samlingarna. Från den förstnämnda firman ha sålunda samtliga stilgjuteriredskap blifvit skänkta. Större delen af sätteriredskapen härstammar från det gamla Lundströmska tryckeriet i Jönköping. Ett af de intressantaste föremålen på tryckafdelningen är en träpress från 1700-talet, som till museet kommit från det Hæggströmska tryckeriet, när detta var installeradt på Söder. Bokbinderiverktygen har Nordiska museet förvärfvat från ett gammalt Stockholmsbokbinderi, det Palmærska. Särskildt intressant är den stora samlingen af gamla bokbindarstämplar och fileter samt en af professorn i statsekonomi Anders Berch i Upsala († 1774) hopbragt samling af försätts- och omslagspapper, tillverkadt i Alingsås år 1752. De olika reproduktionsmetoderna illustreras af träsnitt och trästockar, kopparplåtar, zinkklichéer, etc. Kopparstickaren J. G. Ruckman's arbetsbord med verktyg liksom äfven litografen Johan Cardon's bord med redskap äro utställda och höra gifvetvis till den lilla intressanta utställningens största sevärdheter.

[1] G. Schauman, *Biblioteksväsendets organisation.* I: *Studier tillägnade Arvid Hultin* (Hfors 1915).

Föreningen för Bokhandtverk

sammanträdde till årssammankomst den 29 maj 1915, hvarvid föredrag hölls af riksbibliotekarien E. W. Dahlgren öfver »Elzevirerna och deras tryck». Vid årssammankomsten förelåg äfven Föreningens årspublikation för 1915: Damianus à Goes, *Veklagan öfver det lappska folkets nöd* och *Lapplands beskrifning.* Dessa bägge skrifter af den portugisiske diplomaten och historikern har härmed för första gången utgifvits i svensk öfversättning, verkställd af doc. G. Thörnell i Upsala. Den latinska texten efter 1541 års upplaga är tryckt parallelt med den svenska. Riksbibliotekarien Dahlgren har lämnat en inledande, intresseväckande teckning af Damianus à Goes' lif och verksamhet. Till mönster för publikationen har Elzevirernas tryck tagits; den i typografiskt hänseende utomordentligt vällyckade lilla boken har utgått från Almqvist & Wiksells Boktr.-A.-B. i Upsala och har försetts med konstnärligt band i pergament från hofbokbindaren Gustaf Hedberg.

Upsala: Universitetsbiblioteket.

Nytt reglemente för universitetsbiblioteken har af Kanslersämbetet blifvit fastställdt den 23 mars 1915 och trädde i kraft den 1 juni.

Till andre bibliotekarie vid Upsala universitetsbibliotek har utnämnts fil. lic. J. O. M. Lundberg, sedan denne hos Kungl. Maj:t anfört klagomål öfver t. f. universitetskanslerns utnämnande af fil. dr A. B. Carlsson till den sökta befattningen. Med hänsyn till att Lundberg är Carlsson afsevärdt öfverlägsen i fråga om längden af väl vitsordad tjänstgöring vid universitetsbiblioteket har Kungl. Maj:t föreskrifvit, att fullmakt på befattningen skall för Lundberg utfärdas. Ett prejudikat af icke ringa vikt för framtida befordringar vid statsbiblioteken har härigenom vunnits.

Universitetsbiblioteket under år 1914. I likhet med föregående år redogör bibliotekets årsberättelse främst för de pågående *byggnadsarbetena*, en redogörelse som emellertid här icke tarfvar något referat, då tidskriften häfte för häfte följt deras fortskridande. Någon förskjutning i arbetet har väl ej kunnat alldeles undvikas under de på senåret rådande särskilda förhållandena, men denna torde dock icke, enligt hvad öfverbibliotekarien meddelar, inverka på det helas fullbordande till den beräknade tiden, hösten 1916.

Digitized by Google

Bibliotekets *årstillväxt* har uppgått till sammanlagdt 63,657 tryckalster, däraf på svenska afdelningen 47,303 och på utländska 16,354; den sistnämnda siffrans storlek förklaras af att i densamma inberäknats de fyra sista årens accession af utländska läroverksprogram, hvilka först under år 1914 hunnit behandlas. Af liknande skäl är i dessa siffror likaledes inräknad donationen ur professor J. Hagströmers bibliotek af år 1911. Ett värdefullt tillskott till sin medicinska afdelning har biblioteket erhållit i den omfattande deposition, som öfverlämnats af Upsala läkareförening, bestående af såväl dess serier af utländska tidskrifter som de föreningen tillhörande böcker, hvilka ej förut finnas i bibliotekets samlingar; särskildt aftal är också träffadt med föreningen angående fortsatt prenumeration å de deponerade tidskrifterna. — Handskriftsafdelningen har utom med ett afsevärdt antal enstaka handlingar utökats med sammanlagdt 103 band eller kapslar, däraf större delen (65 band) faller på den redan tidigare deponerade, nu ordnade och bundna stora Alströmerska brefsamlingen. Om vissa af de viktigare förvärfven, Picques' korrespondens m. m., har meddelande förut lämnats i tidskriften. Nya, ännu ej ordnade och katalogiserade depositioner hafva öfverlämnats af majoren grefve Göran Posse (handlingar hufvudsakligen rörande ätterna Posse och Gyllenborg) och fröken H. Scheffer. Vidare ha lektor N. Nilėns samlingar af kopior m. m. af klassiska handskrifter, till hvilkas inlösen 1913 års riksdag beviljat särskildt anslag, under året aflämnats. I detta sammanhang redogöres äfven för det i universitetsbiblioteket förvarade s. k. landsmålsarkivet, undersökningens af svenska folkmål samlingar, för hvilka särskild lokal inom biblioteket skall inredas under år 1915. — Till planschsamlingen hafva inkommit 4,898 nummer, däraf ej mindre än 3,557 från Kungl. bibliotekets duplettsamling af utländska porträtt, till kartsamlingen 182 nummer.

Antalet *forskningsbesök* i läsesalen hafva under år 1914 uppgått till 18,954 (mot 19,700 år 1913), däraf högsta antalet (1,968) i oktober, lägsta (1,105) i juli. Antalet begagnade volymer har varit 128,949 (1913: 134,638), däraf handskrifter 18,957. Antalet *utlånade volymer* har belupit sig till 28,233 (1913: 29,177), inlånen till 1,355 (1913: 1,425). I de öfver lag något minskade siffrorna röjes nog på sitt sätt inverkan af de under såväl våren som hösten 1914 kritiska politiska förhållandena.

ABC.

Byggnadsarbetet vid Upsala universitets bibliotek. I den bakre flygelns tillbyggnad äro nu betonghvalfven gjutna i alla våningar och cementgolfven lagda utom i källaren; de yttre och inre murarna äro putsade. I den gamla byggnaden äro hörnrummens träbjälklag borttagna och ersatta med nya bjälklag af betong på järnbalkar med stålslipade cementgolf. 1 tr. upp äro nya värmeelement insatta i de gamla värmekaminernas ställe, och de gamla järndörrarna äro ersatta med nya, eldfasta sådana. Bottenvåningen har entresolerats och försetts med nytt golf af betong på järnbalkar; de stora salarna i bottenvåningen hafva afdelats medelst mellanväggar af scagliol-plattor. Urschaktning för källare är verkställd under hela byggnaden utom under vestibulen, där urschaktning kommer att utföras under nästa år. De gamla värmeledningspannorna äro borttagna, och 4 st. nya sådana äro insatta. I såväl den gamla byggnaden som tillbyggnaden är ventilationstrummornas uppdragande i det närmaste afslutadt; värme- och afloppsledningsrör och pansarrör för de elektriska ledningarna äro till största delen inlagda. — Bottenvåningen utrymdes under mars månad. Dess bok- och handskriftsförråd, upptagande öfver 4,500 meter, flyttades till öfversta våningen på den korta tiden af 12 arbetsdagar. För flyttningen voro såväl den nya elektriska hissen, som löper genom de sydvästra hörnrummen, som den gamla hydrauliska att tillgå, hvilket möjliggjorde, att flyttningen från byggnadens södra och norra afdelningar kunde försiggå samtidigt. Transporten, för hvilken 15 st. bokvagnar af den bekanta amerikanska modellen användes, försiggick i 1,584 sådana vagnslaster. Den svenska afdelningen samt samlingen af utländska dissertationer och program blefvo definitivt uppställda på de platser, som äro afsedda för dem för framtiden, under det att handskriftsafdelningen och paleotypsamlingen, m. m. endast provisoriskt äro inrymda i öfversta våningen. Före flyttningen hade hela det ifrågavarande bokförrådet (liksom det redan förut till vinden uppflyttade) dammats medelst 2 st. vacuum cleaner-apparater »Lux». För elektrisk drifkraft åt dessa apparater äro, resp. blifva kontakter anbragta i hvarje våning.

A—l A—n.

Lund: Universitetsbiblioteket.

Af den nyligen utkomna *årsberättelsen för år 1914* inhämtas, att antalet *besök* har varit 21,414, däraf högsta antalet (2,423) i oktober, lägsta (977) i augusti. Antalet utlämnade volymer var 59,681, hvaraf hemlån 19,813. Från andra institutioner inlånade tryckta böcker utgjorde 787, handskrifter 125; till andra institutioner utlånades 684 tryckta böcker och 36 handskrifter.

Tillväxten af utländska tryckalster har uppgått till 7,651 volymer, däraf genom köp förvärfvats 2,809,

Digitized by Google

genom gåfvor 1,452, genom byte 3,390. Motsvarande siffror för år 1913 voro 14,074, 4,709, 692 och 8,673; alltså en högst betydande minskning i den utländska accessionen, hufvudsakligen beroende på det pågående världskriget, som medfört betydliga rubbningar i bokhandelsförbindelserna och bytessändningarna från främmande institutioner, framför allt de franska. — Bibliotekets svenska afdelning har under året fått många luckor fyllda, särskildt genom en värdefull gåfva från Svenska akademien, som till detsamma öfverlämnat ej mindre än 552 till stor del svenska tryckalster, däribland åtskilliga äldre och sällsynta.

Till fullständigande af den i tidskriftens förra årgång meddelade notisen om f. statsrådet och universitetskanslern grefve Henning Hamiltons i biblioteket deponerade brefsamling kan här ytterligare nämnas, att samlingen omfattar 673 bref till grefve Hamilton från 179 brefskrifvare och förskrifva sig från tidrymden 1829—1881. Härtill komma bref från konung Oscar II, förvarade i ett särskildt konvolut, som icke får öppnas förr än år 1930. Som tidskriftens läsare torde hafva sig bekant, har ett urval ur nämnda samling (»Ur Henning Hamiltons brefsamling, I—II») under föregående år utgifvits af amanuensen G. Carlquist, med fullständig förteckning öfver korrespondenterna. *R. A.*

Göteborg: Stadsbiblioteket.

Den Heymanska donationen. Grosshandlaren Gabriel Heyman i Göteborg, som afled den 23 mars, har i sitt testamente förordnat, att större delen af hans förmögenhet — man beräknar att beloppet betydligt kommer att öfverskrida 1/2 million — skall tillfalla Göteborgs stad för främjande af Göteborgs stadsbibliotek. Ifall det testamenterade beloppet öfverstiger 1/2 million, skall grundkapitalet utgöra en fond, hvars årliga afkastning skall användas till inköp och inbindning af böcker, hvaremot öfverskottet må användas äfven för andra bibliotekets ändamål, exempelvis utvidgning af dess lokaler.

Kristianstad.

Den 29 aug. invigdes den för stadsbiblioteket, stadens museum och tekniska skolan afsedda nybyggnaden, som tillkommit på initiativ af konsul C. J. F. Ljunggren, och genom donationer och bidrag från staden.

Svenska Litteratursällskapet.

Svenska Litteratursällskapet höll sitt årsmöte i Upsala den 18 dec. 1914. Utom val o. d. förekom därvid föredrag af fil. lic. fröken G. Bergh om »Olof Bergklints kritiska verksamhet».

Sällskapet äger 401 medlemmar och åtnjuter i årligt understöd af svenska staten 800 kr. och af Svenska Akademien 100 kr. Tillgångarna utgjorde den 31 dec. 1913 kr. 8,353: 98.

Arbetsutskottet består af professor H. Schück, ordf., docenten A. Blanck, skattmästare, docenten M. Lamm, sekreterare, samt öfverbibliotekarien C. Annerstedt och förste bibliotekarien I. Collijn med förste bibliotekarien A. Nelson som suppleant.

För år 1914 ha till medlemmarna utdelats följande af Sällskapet utgifna publikationer: Samlaren, Årg. 35 (1914), L. Bygdén, Svenskt anonym- och pseudonymlexikon, H. 19, samt 1500- och 1600-talens visböcker, 7: H. 3.

Anmälan om inträde i Sällskapet sker till skattmästaren, adr. Upsala. Årsafgiften är 5 kr.

Danmark.

København: Det Kongel. Bibliotek.

Underbibliotekar Carl S. Petersen har faaet kongelig Udnævnelse til Bibliotekar ved det kgl Bibliotek fra 1ste Maj at regne.

Mag. art. Carl Roos er konstitueret som Underbibliotekar ved det kgl. Bibliotek fra 1ste Maj at regne.

Det kgl. Bibliotek har udsendt *Katalog over Erhvervelser af nyere udenlandsk Litteratur ved Statens offentlige Biblioteker* for 1914. Værket er i Aar redigeret af Underbibliotekar Svend Dahl. Den Indflydelse Krigstilstanden har udøvet paa det udenlandske Bogmarked gør sig gældende ved at Kataloget er mindre i Omfang end sædvanlig, idet det kun omfatter 341 Sider mod 371 forrige Aar.

I *Zentralblatt für Bibliothekswesen,* Heft 6/7, Juni—Juli 1915, har Direktor ved det kgl. Bibliotek i Berlin Paul Schwenke skrevet en indgaaende sympathetisk Anmeldelse af Svend Dahls i nærværende Hefte, S. 283 ff., omtalte Biblioteksfører.

Universitetsbiblioteket.

Dr. phil. Ditlev Nielsen er for et Tidsrum af 3 Aar ansat ved Universitetsbiblioteket for at gennemgaa og ordne Bibliotekets Judaica.

Statens Bogsamlingskomité har udsendt et Skrift: *Decimal-Klassedeling til Brug ved Ordningen af Bogsamlinger,* tillige indeholdende en Emneliste. (Se: A. Kildals recension ofvan S. 286 ff.)

Cand. phil. Th. Døssing er udnævnt til Bibliotekar ved Statens Bogsamlingskomité.

Digitized by Google

Aarhus: Statsbiblioteket.

Da Statsbiblioteket i Aarhus begyndte sin Virksomhed i 1902, bestod dets Bogsamling af de fra det kgl. Bibliotek udleverede Dubletter, Konferensraad C. F. Wegeners udmærkede alsidige Bibliotek, Provst Vahls Missionsbibliotek og Aarhus Kathedralskoles Bibliotek. En væsentlig Del af sidstnævnte Bogsamling udgjordes af det Bibliotek, som den i 1895 afdøde Stiftamtmand August Regenburg havde samlet sig og testamenteret til Skolen. Det talte c. 22,000 Bind. Regenburg var født i Sønderjylland og i sit lange Liv havde han bestræbt sig for at samle paa Bøger vedrørende Hertugdømmernes Historie, saaledes at denne Del af hans Bibliotek i Aarenes Løb var bragt op til at tælle c. 6,000 Bind eller c. 1,000 Bind mere end den tilsvarende Samling i Landsbiblioteket i Kiel. Denne Del af Biblioteket er i Aarhus opstillet som en særlig Afdeling, der bærer Navnet den »Regenburgske Samling», medens Resten er indlemmet i den almindelige Bogbestand. Det er ret naturligt, at Statsbiblioteket hædrer Mindet om denne gode danske Mand. Den 20. April fejredes da ogsaa 100-Aarsdagen for Regenburgs Fødsel ved en Festlighed i Aarhus, og i Dagens Anledning har Biblioteket udgivet et lille Festskrift, hvor Provst Th. Sørensen har skrevet nogle personlige Erindringer, der giver et udmærket Billede af Regenburgs stærkt udprægede Personlighed. Der er hertil føjet Regenburgs kortfattede Autobiografi, som han skrev, da han ved Københavns Universitets Firehundredaarsfest i 1879 udnævntes til Doktor honoris causa. Underbibliotekar Erling Stensgård har desuden givet en Redegørelse for Opstillingen af den »Regenburgske Samling».

Statsbiblioteket i Aarhus har udsendt sit *Aarskatalog, Fortegnelse over Erhvervelser af nyere udenlandsk Litteratur for 1914*. Medens det fra det kgl. Bibliotek i København udsendte aarlige »Accessionskatalog» kun medtager den i Aarets Løb erhvervede Litteratur fra det sidste Ti-aar, omfatter Aarhuskataloget Litteraturen fra 1880 til 1914. Statsbibliotekets Erhvervelser har tidligere — indtil 1910 — været optagne i Accessionskataloget for samtlige Statens Biblioteker, men har siden da været optagne i en særlig Fortegnelse der sælges for 25 Øre.

Pædagogiske Biblioteker.

»Skolemuseerne og de pædagogiske Biblioteker, deres Historie og Virksomhed» er Titlen paa et stateligt, 360 Sider stort Værk, som nylig er udgivet af Bestyreren for Dansk Skolemuseum, Justitsraad Fr. Thomassen. Skønt det først og fremmest har Interesse for Skolefolk, kan dog en stor Del af dets Stof ogsaa paaregne Opmærksomhed indenfor Biblioteksverdenen. Efter en almindelig Indledning gøres der indgaaende Rede for ca. 75 Skolemuseer Verden over. Til de fleste af disse Museer, der — ofte under vanskelige Forhold — er vokset frem i Løbet af et halvt Hundredaar, og af hvilke adskillige er i stærk Udvikling, er der knyttet større eller mindre Biblioteker, omfattende almindelig pædagogisk Litteratur, Skolebøger og Litteratur vedrørende Skolevæsen. Kun enkelte Steder er de pædagogiske Biblioteker selvstændige Institutioner, saaledes Pedagogiska Biblioteket i Stockholm, som tæller ca. 35,000 Bd. og 1912 havde 4,889 besøgende og 5,487 Udlaan. Tyskland, Foregangslandet paa Skolemuseernes Omraade, ejer to meget betydelige pædagogiske Biblioteker Pädagogische Centralbibliothek (Comenius-Stiftung) i Leipzig, som siden 1905 har sin egen store Bygning med Læsesal, Udlaan og Katalogværelse, og som tæller ca. 200,000 Bd., og Die deutsche Lehrerbücherei, der foruden en Bogsamling paa ca. 75,000 Bd. rummer udmærkede Samlinger af Haandskrifter, Portrætter og Medaljer, og hvis Udlaan i 1913 beløb sig til ca. 17,000 Bd. *S. D.*

Bibliotekarforeningen

afholdt sin aarlige Generalforsamling i København d. 28. April. Formanden, Bibliotekar Raphael Meyer, aflagde Beretning om det forløbne Aar, i hvilket Virksomheden havde været af et beskedent Omfang, ligesom der fra Medlemmernes Side kun havde været ringe Interesse for Foreningen. Der udspandt sig herefter en længere Diskussion, under hvilken det fra flere Sider fremhævedes, at Foreningen fremtidig i højere Grad end før burde søge sine Opgaver indenfor de folkelige Bibliotekers Omraade.

I Stedet for Akademisekretær P. Johansen, som ønskede at udtræde, valgtes til Medlem af Bestyrelsen Underbibliotekar Svend Dahl; de øvrige Medlemmer genvalgtes. Bestyrelsens Sammensætning er nu følgende: Bibliotekar ved Statens Bogsamlingskomité Th. Døssing (Formand), Bibliotekarerne O. S. Jensen (Kasserer), Raphael Meyer, Sigfús Blöndal, Fru I. de Lorange, Stadsbibliotekar J. Aarsbo og Underbibliotekar Svend Dahl (Sekretær). Foreningen tæller nu 70 Medlemmer.

Auktionen over Emil Blochs Bøger.

Den Auktion, der den 18. April 1915 og følgende Dage holdtes her i Kjøbenhavn over afdøde Direktør for Kunstmuseet Emil Bloch's efterladte Bogsamling, blev en virkelig Be-

Digitized by Google

givenhed i vor Bogverden. Den blev en Prøvesten for vor Kreds af hjemlige Bogsamlere og Bibliophilers Interesse og Offervillighed; thi trods mange Kommissioner fra Tyskland og Holland, blev næsten alle Bøgerne, særlig alle de bibliophile Lækkerbidskener, i Danmark, og mange Bogvenner oplevede den Glæde at føje udsøgte Stykker til deres Samlinger.

Blochs Bogsamling var i høj Grad præget af Ejerens Personlighed. Den faglige Del af Bibliotheket, Kunsthistorien, var ikke særlig betydelig; paa dette Omraade havde han jo havt Adgang til Museets rige Bogsamling. Men den fine, dannede Mands Smag, hans alsidige Interesser og kræsne Samlerglæde fremtraadte klart af Katalogets Blade og af Boghylderne.

Intet Under da, at Priserne vare høje trods Krig og Dyrtid. En Bogsamler med det bibliophile Temperament tager jo ikke i Betænkning at indskrænke sig paa andre Omraader for at komme i Besiddelse af et af Menneskeaandens Mesterværker i en sjælden og smuk Udgave eller i et skønt Bind. Hee's Auktionslokale var i de Dage Samlingsstedet for mange af Bibliophiliens Veteraner og for nye Rekrutter til dens lille Skare, medens andre gjennem deres Kommissionærer erhværvede deres Bytte saaledes, at de ikke blev Gjenstand for Konkurrenternes Misundelse. Det lange Bord var af Hensyn til de mange smukke Bind beklædt med grønt Klæde, og Salen havde faaet et hyggeligere og smukkere Udseende end ellers ved Bogauktioner, thi det er mange Aar siden, at en saa mærkelig Samling var under Hammeren.

Samlingen var ikke stor, 3866 Bind; Kataloget var udarbejdet af Boghandler Lynge personlig med særlig Omhu; den var rigt forsynet med bibliographiske Henvisninger, Maal paa de særlige Exemplarer, Oplysninger om Dedikationer og tidligere Ejere, om signerede Bind osv. Bloch samlede saa godt som udelukkende, hvad man kan kalde »den rene Literatur», de forskjellige Landes Klassikere i sjældne og smukke Udgaver. Som den kyndige Bibliophil havde han naturligvis ogsaa et bibliographisk og literaturhistorisk Apparat, for en stor Del bestaaende af Kataloger over betydelige Privatbibliotheker med tilføjede Auktionspriser. Han forsynede ofte sine Bøger med bibliographiske Henvisninger og med Udklip af Antikvarkataloger til Oplysning om Prisbevægelsen for sjældne Bøger. Han havde i Aarenes Løb samlet ikke faa smukke og kostbare Bind signerede med Navne som Thouvenin, Trautz-Bauzonnet, Simier, Petit, Marius Michel, Bauser og andre. En hel Del af disse havde i Januar 1906 været fremme paa Kunstindustrimuseets Udstilling af konstfærdige gamle Bogbind, og skjønt de fleste af dem ikke vare helt friske og ubeskadigede, betaltes de dog med høje Priser.

Den nyere og nyeste Literatur interesserede han sig ikke for, hverken for Danmarks eller for de andre Landes Vedkommende. Af Drachmann ejede han kun en Bog, af Johannes Jørgensen kun tre, Herman Bangs Navn findes ikke i Kataloget. Kun det i strængere Forstand baade ved Alder og Værdi klassiske fandt Vej til hans Hylder. En kuriøs Undtagelse var hans Forkjærlighed for de moderne amerikanske Humorister. Mark Twain havde han næsten komplet, men i ordinære Udgaver, Bret Hart var ligeledes fuldstændig repræsenteret; for den norske Literaturs Vedkommende strakte hans Interesse sig dog længere ned i Tiden. Dette er karakteristisk for Manden. Ligeledes havde han Interesse for de gamle græske og latinske Klassikere, særlig i gode moderne Oversættelser; dem læste han med stadig Glæde.

Som det gaaer ved saadanne celebre Bogauktioner, satte selve Atmosphæren Priserne op. En hel Del Bøger betaltes med Overpriser, som naar L o w n d e s, The Bibliographers Manual of English Literature, Lond. 1864—66, gik op i 31 Kroner, eller R o u v e y r e, Connaissances nécessaires à un Bibliophile, Éd. 3, 1879, betaltes med 51 Kroner. Dette kan ved en saadan Lejlighed ikke undgaaes, ligesom det jo ogsaa hænder, at enkelte Sjældenheder forblive ubemærkede og sælges for urimelig smaa Priser. Den, der skriver disse Linier, erhværvede saaledes Kataloget over det berømte Hoym'ske Bibliothek, Paris 1738, i et meget smukt Exemplar med tilskrevne Priser for 3 Kroner. Bloch hvilede ikke, før han havde faaet det fuldkommeste Exemplar af en betydelig Bog; han ejede saaledes 4 Exemplarer af Oehlenschlägers Nordiske Digte fra 1807. Fandt han Exemplarer i smukke samtidige Bind, tog han ikke Hensyn til, at han havde andre Exemplarer i Forvejen.

I det følgende skal jeg fremhæve særlige Karaktertræk ved Samlingen og benytte Lej-

Digitized by Google

ligheden til at meddele nogle af de mest bemærkelsesværdige Priser, som betaltes.

Afdelingen Bibliographi indeholdt ikke særlige Rariteter. I den ældre danske Literatur blev Vedel og Peder Syvs Danske Viser, Kbh. 1695, betalt med 135 Kr. og Peder Syvs Ordsprog 1688 med 61 Kr., Herman Weigeres Ræve-Bog 1555 i et udmærket Exemplar kostede 295 Kr., Vedels Saxo 1575 (sidste Blad mgl.) solgtes for 92 Kr., et andet Exemplar med Titelbladet i Faksimile gik for 86 Kr., Fredrik II's Bibel 1589 i et meget smukt Exemplar naaede 166 Kr.

Holbergsamlingen var ualmindelig smuk. Et meget defekt Exemplar af Komediernes anden Tome fra 1725 betaltes med 155 Kr.. Don Ranudo 1745 med 44 Kr., Skjemtedigtene 1722 med 110 Kr., Epistlerne 1748—54 med 80 Kr.

Den efterholbergske danske Literatur præges i Samlingen af Forfattere som Baggesen, Blicher, Ewald, Grundtvig, Heiberg, Hertz, Paludan-Müller og særlig af den fortrinlige Oehlenschlägersamling. Priserne for de vigtigere Nummere vare høje. Blichers Digte 1814—17 naaede 38 Kr., Sneklokken 1826 (med skreven Dedikation) 70 Kr.; Ewalds Harlequin Patriot 1772 kostede 32 Kr.; Grundtvigs Roskilde-Riim 1814 (paa Skrivepapir med et to Siders Digt af Grundtvig til hans Hustru) solgtes for 90 Kr. Bloch ejede adskillige Originaludgaver af Grundtvig med egenhændige Tilskrifter af Forfatteren. Heibergs Kong Salomon og Jørgen Hattemager 1825 (med et skrevet Digt af Heiberg til Collin) gik i 200 Kr. Et fortrinligt Exemplar af Oehlenschlägers Digte 1803 paa Skrivepapir i Maroquin betaltes med 90 Kr., og hans Poetiske Skrifter 1805 med 120 Kr. Oehlenschlägers Fiskeren 1816 kostede 28 Kr., Øen i Sydhavet 1824—25 (Dedikation til Fru Rahbek) 27 Kr. Et Bind indeholdende Olufsens Gulddaasen 1793 og Rosenkjederne 1803 kostede 60 Kr. Ambrosius Stubs Digte 1771 gik i 44 Kr. og Wessels Kierlighed uden Strømper 1772 i 105 Kr.

I den nyere norske Literatur var Bjørnson godt repræsenteret, medens Bloch kun ejede 4 Nummere af Henrik Ibsen. Bjørnsons Arne, Bergen 1858, betaltes med 28 Kr. og Wergelands Jan van Huysums Blomsterstykke 1840 (med Dedikation til J. L. Heiberg) med 35 Kr. Af svensk Literatur maa nævnes, at Bellmann, Fredmans Epistlar, Stockh. 1790, i et smukt moderne Helbind betaltes med 64 Kr. og Runeberg, Fänrik Ståls Sägner, II, Örebro 1860 (med Dedikation til H. C. Andersen) med 36 Kr.

I den tyske Literatur dominerer Goethe og Schiller med mange kostbare Originaludgaver. Goethes Clavigo 1774 betaltes med 135 Kr., Stella 1776 med 48 Kr., Tasso 1790 med 60 Kr. Schiller, Die Räuber, Zwote verbess. Aufl. 1782 (Trömel Nr. 24) kostede 61 Kr., hans Thalia og Neue Thalia, ialt 7 Bind, 85 Kr. Heines Buch des Lieder 1827 gik i 121 Kr., et andet Exemplar solgtes for 65 Kr. Körners Leyer und Schwerdt 1814 gik i 53 Kr. Lessing var godt repræsenteret; Minna von Barnhelm i første Udgave opnaaede en Pris af 155 Kr.

Afdelingen Fransk Literatur udmærkede sig ved mange smukke Bind. Den henrivende 3. Udgave af Chevigné's Contes Rémois med Meissonier's Træsnit i et moderne dansk Helbind erhværvedes af det kgl. Bibliothek for 54 Kr. Originaludgaven af Victor Hugo's Cromwell fra 1828 kostede 61 Kr. Anden Udgave af La Bruyère's Caractères 1688 indbunden i helt Maroquin af Petit solgtes for 57 Kr. Jouaust's Udgave af La Fontaine's Psyché med Émile Lévy's Tegninger i dobbelt Suite fra 1880 indbundet i et pragtfuldt Helbind af V. Champs gik for 94 Kr. Lamartines Méditations poétiques 9. Éd. 1823 i et »Kathedral-Bind» af Vogel kostede 50 Kr., og Originaludgaven af hans Confidences fra 1849 25 Kr. Originaludgaven af Le Sage's Bachelier de Salamanque 1736 solgtes for 78 Kr.

Molièresamlingen var af betydelig Interesse. En Række Elzevirtryk af de enkelte Komedier ialt fire Bind gik i 305 Kroner, og Bret's Udgave med Moreau's Gravyrer (ikke samme Tryk for alle Binds Vedkommende) kostede 135 Kr. En smuk Udgave af Montaignes Essais i 5 Bind fra 1818 i smukke Kalveskinds Helbind af Simier fik Hammerslag ved 85 Kr. Originaludgaven af Pascals Pensées i et udmærket Exemplar i samtidigt Bind fik Bibliotheket for den billige Pris af 40 Kr.

Hovedinteressen ved den engelske Samling knyttede sig til Originaludgaverne af Dickens og Thackeray. Bloch ejede 4 af Dickens' Bøger med egenhændig Tilskrift til H. C. Andersen. Af disse gik Christmas Carol. 11. ed. 1846 for 100 Kr., The Cricket on the Hearth 21. ed. 1846 for 245 Kr., Martin Chuzzlewit 1844 for 475 Kr. og Papers of the Pickwick Club 1845

Digitized by Google

for 500 Kr. Første Udgave af Hard Times 1854 kostede 45 Kr. Thackeray's Vanity Fair i Originaludgaven naaede 70 Kr. Goldsmith's Vicar of Wakefield i Whittinghams nydelige Udgave fra 1815 indbundet af Thouvenin kostede 59 Kr.

Den italienske Literatur og Afdelingerne Klassikere og Historie indeholdte mange sjældne og smukke Bøger, men Sensationen var forbi med den engelske Literatur.

Auktionen indbragte 25,640 Kr. En Velgjører havde stillet 2000 Kr. til Raadighed for det kongelige Bibliothek, som derved blev sat i Stand til at erhværve en Række smukke, sjældne Bøger og signerede Bind. Bibliotheket har ikke i mange Aar gjort saa værdifulde Erhværvelser ved en enkelt Lejlighed.

Auktionen dokumenterede en levende bibliophil Interesse i vort Land, en Interesse, der forhindrede, at disse betydelige Bogskatte i noget nævneværdigt Omfang gik tabt for Landet. Mange havde ventet, at den Omstændighed, at det franske og engelske Bogmarked holdt sig tilbage, skulde trykke Priserne paa franske og engelske Bøger i særlig Grad. Dette blev egentlig ikke Tilfældet i nogen særlig Grad; Priserne vare ikke de internationale, men dog meget høje efter vore hjemlige Forhold. Det vil sikkert være en rum Tid, inden vi atter ville faa at se et saa mærkeligt Bibliothek paa Auktionsbordet her i Landet.

H. O. Lange.

Norge.

Forening for Norsk Bokkunst.

Denne forening blev stiftet den 14de mai 1900. De to förste paragrafer i dens lover lyder saa:

§ 1. Forening for Norsk Bokkunst har som opgave at utvikle kunst og smak i norsk bokhaandverk.

§ 2. Foreningen söker at virke ved möter med foredrag, diskussioner og fremvisninger, endvidere ved utgivelse av böker og andre tryksaker.

Paa förste möte valgtes undertegnede til formand. Fölgende herrer valgtes tilsammen med ham at danne selskapets raad: H. Grosch, direktör for Kunstindustrimuseet i Kristiania, maleren Gerh. Munthe, W. Nygaard (chef for firmaet H. Aschehoug & C:o), H. M. Refsum, Universitetsbibliotekets bokbinder, H. Scheibler, disponent for W. C. Fabritius & Sönners boktrykkeri, maleren Erik Werenskiold. Suppleanter blev maleren Th. Holmboe, W. Scheel, kemigraf, Chr. Thorvaldsen, bestyrer av Centraltrykkeriet; Raadet omfattet, som man ser, fremragende kunstnere og bokhaandtverkere.

Foruten det konstituerende möte holdt foreningen endnu 2 möter samme aar. I de to följende aar holdtes 5 möter.

I 1903 valgtes som formand Dedekam (nu direktör for Kunstindustrimuseet i Trondhjem); i det aar var der 2 möter. I 1904 holdtes 1 möte. I 1905 valgtes som formand direktör Grosch; dette aar holdtes 2 möter, likesaa i 1906 2 möter. I 1907 valgtes til formand forlagsbokhandler L. Swanström. Raadet holdt et möte i 1911 og et i 1912 i anledning af en plan, som var fremme om at foreningen skulde utgi en av direktör J. Thiis forfattet bok om Delacroix. I april 1915 var raadet paanyt samlet og besluttet at en generalforsamling skulde indkaldes til 5te mai, for atter at faa i gang foreningens virksomhet, som i de senere aar hadde stagneret. Paa generalforsamlingen blev der foretat negen forandringer i foreningens lover. Istedet for raad fik man et styre, som vælger formanden inden sin midte; medlemskontingenten sattes til kr. 6; de ordinære publikationer, som foreningen kommer at utgi, trykkes i et antal av 100 eksemplarer over medlemsantallet. Til styre valgtes direktör Grosch, dr. Reusch, bibliotekar Krogvig, boktrykker Hanssen (det Mallingske Boktrykkeri), bokbinder Refsum, bokhandler Baardseth, maleren Wold-Torne. Bestyrelsen valgte saa Reusch til formand, Grosch til viceformand, Krogvig til sekretær, og antok hr. Bernh. A. Wium, sekretær i Kristiania Boktrykkerforening, som foreningens kasserer. (Han mottar indmeldelser. Hans adresse er Kristiania, Grænsen 19.)

Det vigtigste foreningen har utrettet siden den oprettedes, er at den i 1904 utgav »Draumkvæde, et digt fra Middelalderen«. Illustreret av Gerhard Munthe. Boken er ikke stor, idet den egentlige tekst, som er redigeret av professor Moltke Moe, kun utgjör 12 blad. Ved bokens trykning er ikke anvendt typer, men texten er skrevet av A. Sörensen efter Gerh. Munthes forskrift og sammen med illustrationsplaterne etset av Wilh. Scheel & Co. Papiret er norsk, fra Alvöens Papirfabrik; boktrykket er utfört av W. C. Fabritius & Sönner A. S. Denne bok med sine farvede dekorative illustrationer betegner et höidepunkt av hvad norsk bokkunst har formaaet. Det som bærer den er den geniale kunstners arbeide. Valget av papir og navnlig utförelsen av farveplaterne var dengang den utkom, en vanskelig affære. Der er endnu i behold 6—7 eksemplarer, hvis pris er 30 kr. stykket.

Foreningens næste publikation var et memoireværk »Fru Emerentze Munchs Optegnelser«. Kr.

Digitized by Google

1907. 79 s. Boken er forsynet med anmerkninger av Haagen Krog Steffens; bokutstyret skyldes Th. Holmboe, den er trykt i Centraltrykkeriet. Oplaget gjordes forholdsvis stort, nemlig 700 ekspl., da boken blev git i bytte til den danske Forening for Bokhaandverk mot dens publikationer. Den norske forenings næste publikation vil bli »Wergeland, Jan van Hergsums Blomsterstykke«. De norske boktrykkerfirmaer, som er medlemmer av foreningen, har faaet opfordring til at konkurrere om utförelsen ved at opsætte pröveslder.

I foreningens möter har der været holdt fölgende foredrag: Reusch: Norsk bokkunst, Dedekam: bokbindets ældre historie, G. Munthe: stilarter og illustrering av oldtid, A. Aubert: dekorativ kunst og billedfremstillingens kunst, Reusch: smak i almindelig boktryk og i billige bokbind, Zachrisson: Gjenoplivelsen av boktrykkerkunsten i England, F. Hendriksen: Dansk Forening for Bokhaandverksdrifts karakter og virkemaate, G. Munthe: om Draumkvæde, Kirste: oprettelsen av en fagskole for bokhaandverk i Kristiania [en saadan fagskole er senere kommet igang], Grosch: boktrykkerkunstens utvikling og fremskridt i de sidste decennier, Hj. Pettersen: om boksamlere, Reusch: fra en reise.

Utstillet ved möterne har været en hel del pröver paa norsk og utenlandsk bokkunst av forskjellig slags, ældre bokbind fra universitetsbiblioteket, en del kuriosa m. m. En gang har foreningen opstillet præmier for satspröver utfört av arbeidere i boktrykkerier; der var livlig deltagelse i denne konkurrence. Foreningen har efter indbydelse avlagt besök i forskjellige etablissementer for bokfremstilling og holdt et par selskabelige sammenkomster efter möterne.

I det sidste möte den 31te mai i aar i Kunstindustrimuseets foredragssal saa foreningen hos sig som gjæst boktrykker Wald. Zachrisson fra Göteborg; han holdt et av lysbilleder illustreret foredrag om dyptryk, nærmest om det der utföres i stort paa rotationsmaskiner.

Utstillet ved mötet var pröver paa svensk boktryk, »krigsgrafik», det vil sige kunstnerisk utförte billeder (deriblandt brevkort), som hadde den nuværende krig til emne; av karrikaturer var dog kun medtat litet, de som er fremkommet, er nemlig for största delen ikke meget eleverede. I sammenhæng hermed var utstillet pröver paa den ældre og nyere illustrationskunsts fremstillinger av död og krig; rækken begyndte med Holbeins Dödsdans; midt i den saa man Callots og Goyas billeder, ved slutningen Rethels, Klingers og Sattlers.

Hans Reusch.

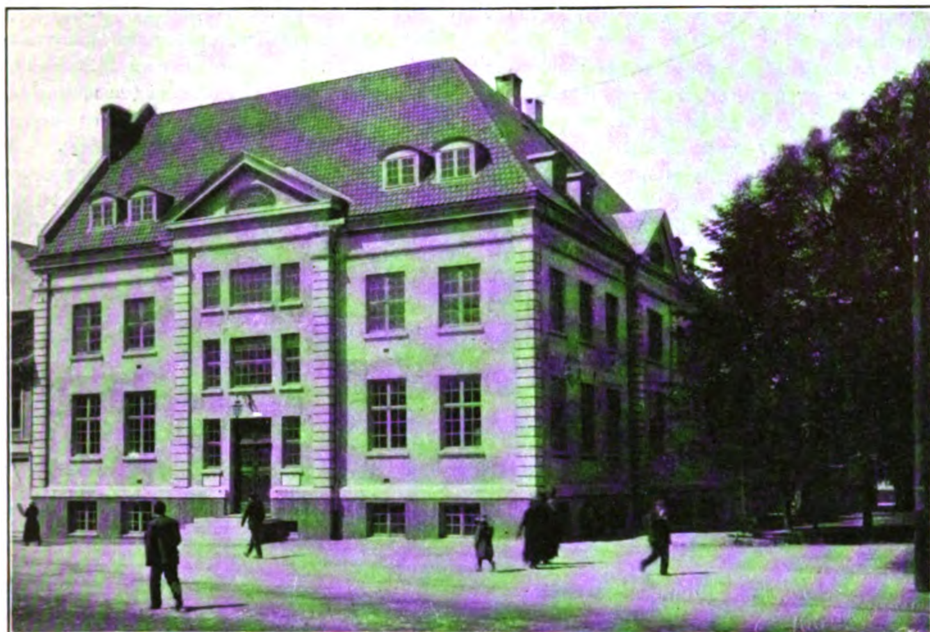
Kristiansand.

Kristiansands folkebiblioteks-bygning. Den 3. mai aapnedes Kristiansands folkebiblioteks nye bygning. Siden biblioteket høsten 1909 blev oprettet, har dets virksomhet tiltat og dets boksamling øket i den grad, at dets leiede lokaler allerede i 1911 viste sig at være for smaa. I begyndelsen av 1912 gik man igang med forarbeiderne til en egen biblioteksbygning, og sommeren 1913 blev bygningsarbeidet paabegyndt. Tegningene til bygningen var en gave fra bibliotekstyrets formand, arkitekt Keyser Frølich, til hvem ogsaa det øvrige arkitektarbeide blev overdraget. Biblioteket var saa heldig at ha de nødvendige midler til bygningen. Dets byggefond var i aarenes løp steget til kr. 40,000 og blev nu, da det saa ut til at planerne om en egen biblioteksbygning skulde bli til virkelighet, forøket med kr. 10,000, en gave fra en av byens borgere, grosserer Usterud. Av kommunen fik man en hjørnetomt ved torvet, hvor biblioteket har faat en fri, central og vakker beliggenhet. Desuten bevilget kommunen kr. 21,000 til paabygning av en 2den-etage og kr. 6,000 til inventar. Med de kr. 3,000, som paalægning av korklinoleum anslagsvis vil koste, kommer bygningen paa ca. kr. 80,000.

Biblioteket er en 2 etages murbygning med en temmelig høi kjelderetage. Den dækker et areal av 445 m². Gulver og trapper er av jernbeton og vil bli klædt med korklinoleum. Vægger og tak er holdt i lyse farver. Inventaret er av mørk-beiset furu. Der er indlagt centralopvarming og elektrisk lys.

Fra hovedindgangen, som vender ut mot torvet, kommer man gjennem et litet vindfang ind i vestibulen, hvor et par trappetrin fører op til utlaanslokalet. Dette rum, som har et flateindhold av 164 m.², danner gjennemgang til de øvrige rum i etagen, nemlig læseværelset, ungdomsavdelingen, bibliotekarens kontor og garderoben for publikum. For at lette administrationen har man ikke dører mellem disse rum undtagen ind til bibliotekarens kontor, hvor dørene er forsynet med store speilglasruter. Likedan er der speilglasruter i væggene mellem læseværelset, ungdomsavdelingen, garderoben og utlaansavdelingen, saaledes at man fra utlaansdisken, som staar like foran indgangen og danner bibliotekets centrum, har fuld oversigt over det hele lokale. Dette er en stor fordel i et bibliotek som Kristiansands, hvor man har »aapne hylder» og forholdsvis liten arbeidshjælp. Taket i utlaanslokalet er baaret av tre søiler. Paa gulvet bakenfor disse kan man indsætte fritstaaende dobbelt-reoler eftersom det behøves. Foreløbig er her plasert runde bord med stoler omkring. Midt i utlaanslokalet er nedgang til bokmagasinet. Foran

Digitized by Google

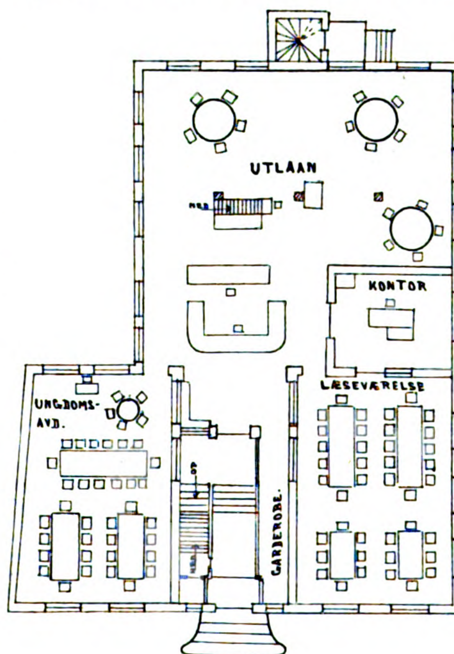

nedgangen og skjulende den staar kortkatalogen. Utlaansrummet har vinduer paa tre sider i en høide av 1.60 m. fra gulvet. Der blir saaledes plads til 5 hylder under vinduerne; ellers er der 7 hylder i reolerne.

Til høire for indgangen ligger læseværelset. Her er 2 større og 2 mindre bord med plads til 40 personer. Langs væggene er reoler med flytbare hylder og desuten en 3 m. lang tidsskriftrække. En liten kortkatalog over læseværelsets boksamling er utstillet like ved indgangen til læseværelset.

Ungdomsavdelingen til venstre for hovedindgangen er en kombination av læseværelse og utlaansrum. Den ene langvæg er optat av ungdomsbøker, som kan laanes hjem, mens man i det roligste hjørne længst fra indgangen har en liten samling haandbøker og andre bøker, som barnene kun kan læse i biblioteket. Bøker for barn fra 10—13 aar er opstillet i en hylde for sig. Her findes 2 bord for større barn med plads til 20 personer. For de mindre barn har man 2 lavere bord med smaa krakker. Alt i alt kan der skaffes plads til 60 barn. Like ved indgangen er der anbragt en stor vask, som blir flittig benyttet. I nærheten av denne har assistenten sit arbeidsbord. Da man i ungdomsavdelingen til at begynde med har mere hyldeplads end der er bruk for, er den øverste hylderække foreløbig blit dækket med en tapet-frise opklæbet paa pap. Med sine friske farver virker den oplivende ved siden av at den bidrar til at bokmangelen ikke blir altfor iøinefaldende.

I hjørnet mellem utlaanslokalet og læseværelset ligger bibliotekarens kontor. Gjennem glasdørene

har man herfra oversigt over læseværelset og en del av utlaanslokalet.

Belysningen er i 1ste etage overalt ens: taklamper i pendler av oxydert jern med matte, lukkete kupler, og hyldelys i bøiete jernarmer fæstet paa reolernes øverste kant i 2—2.5 m. avstaand fra hinanden. Matte glasklokker kaster lyset nedover og indover mot reolerne.

I kjelderetagen er bokmagasin, avisrum, arbeidsrum, ildfast hvælv, fyrrum, toiletrum og vaktmesterens leilighet bestaaende av 2 værelser, kjøkken og entré. I det 117 m.^{2} store bokmagasin er der foreløbig kun opstillet reoler langs væggene. Efterhvert som det behøves vil man indsætte fritstaaende dobbelt-reoler. Her er væsentlig opstillet forældede og litet efterspurte bøker. Avisrummet har dype vægog gulvreoler saaledes indredet, at de indbundne aviser kan ligge flat ned. Her er 3 bord med plads til 12 personer. Arbeidsrummet er utstyrt med et stort bord, skap til alslags materiel, vægreoler og vask. Herfra gaar en bok-heis op til de øvre etager.

Da biblioteket foreløbig ikke har bruk for 2den etage, er den leiet ut til byens kunstforening og Katedralskolens museum, som her skal ha sine samlinger opstillet. To trapper fører op til 2den etage, nemlig hovedtrappen i vestibulen og en baktrap paa baksiden av bygningen. Denne sidste er nærmest beregnet paa skolebarn, som besøker museet. Naar bibliotekets nuværende lokale blir for litet, er det hensigten at flytte ungdomsavdelingen op i 2den etage og at bruke den nuværende ungdomsavdeling til læseværelse.

Loftsetagen er foreløbig uindredet men tænkes senere brukt til bokmagasin.

Bibliotekets nuværende lokale kan rumme ca. 45,000 bind. 2den etage og loftsetagen vil tilsammen kunne rumme henimot det samme antal. Bibliotekets boksamling er nu ca. 14,500 bind. Som man ser, er bygningen planlagt paa at skulle være tilstrækkelig for en lang aarrække fremover, idet man har fordelen av at kunne utvide lokalene efterhvert som det behøves og samtidig undgaar ulemperne ved at ha et altfor stort lokale til at begynde med.

Maja Schaanning.

RÄTTELSER.

I amanuensen R. Dahlbergs uppsats om »Sällsynta svenska skrifter från reformationstiden i Helsingfors universitetsbibliotek», *NTBB,* 1915, s. 111 ff., äro följande rättelser att göra:

S. 114, r. 3 nerifrån står: 7 blad, signerade . . .; *skall vara:* 7 blad. Arken äro signerade . . .

S. 115, r. 14 uppifrån står: 27 söndagen efter Trefaldighet; *skall vara:* 26 söndagen etc.

Digitized by Google

DEN HELIGA BIRGITTA

TRÅSNITT FRÅN SLUTET AF 1480-TALET

Vänd!

Digitized by Google

ICONOGRAPHIA ✠ BIRGITTINA ✠ TYPOGRAPHICA

BIRGITTA OCH KATHERINA

I MEDELTIDA BILDTRYCK

Af ISAK COLLIJN

UNDER OFVANSTÅENDE TITEL UTKOMMER inom kort en samling reproduktioner af **tryckta bilder,** föreställande de svenska helgonen **Birgitta** och **Katherina,** från senare hälften af *1400-talet* och början af det följande århundradet. Det är i synnerhet de, större eller mindre, särskildt för sig tryckta träsnitten, »Einzel-Formschnitte», som äro så betecknande för denna art af medeltida religiös konst och som spelade en så stor roll vid helgonens dyrkan, hvilka här för första gången skola så fullständigt som möjligt sammanföras och troget faksimileras efter de i skilda inhemska och utländska samlingar befintliga, ytterst sällsynta och oftast för hand kolorerade originalbladen. Hvarje afbildning beledsagas af beskrifningar ur konsthistorisk och bibliografisk synpunkt. *Bilderna komma att återgifvas i originalens färger och i naturlig storlek* (se proftrycket å föregående sida).

Arbetet, åt hvilket en förnämlig typografisk utstyrsel skall gifvas, utkommer i **cirka 5 fasciklar** af varierande omfång, beroende på antalet kolorerade faksimil. De förnämsta Birgitta- och Katherina-framställningarna ur inkunabler och tidiga 1500-talstryck, som äro okolorerade, sammanföras därför i en större fascikel. Den sista fascikeln skall tillika innehålla en öfversikt och historik öfver det publicerade materialet.

Upplagan begränsas till 200 numrerade exemplar. Vid subskription **intill den 15 nov.** blir priset *kr. 20:*— per fascikel; bokhandelspriset kommer att sättas till *kr. 25:*—. Dessutom utkommer en extra upplaga i 25 exemplar, tryckt på **äkta japanskt papper** och med *handkolorerade* afbildningar. Priset för denna upplaga blir *kr. 50:*— per fascikel; i bokhandeln *kr. 60:* —. Subskriptionen, som bäst verkställes å bifogade subskriptionskort, eller genom hänvändelse till denna tidskrifts redaktion, är bindande för hela verket, som utkommer inom loppet af två år.

Tryckningen verkställes hos *Almqvist & Wiksells Boktryckeri-Aktiebolag,* Upsala; klichéer och färgreproduktioner hafva utförts af bl. a. *Justus Cederquists* Grafiska Aktiebolag, Stockholm, *Carl Kuhn,* Kunstanstalten, München, m. fl.

Digitized by Google

KONUNG SIGISMUNDS BIBLIOTEK OCH GUSTAF ADOLFS DONATION 1620—21

Ett bidrag till Upsala universitetsbiblioteks äldsta historia

Af

O. WALDE, Upsala

GENOM DEN DONATION, hvarmed Gustaf Adolf år 1620 öfverlämnade till Upsala akademi sin i Gråmunkeklostret i Stockholm stående boksamling, lade han grunden till en andlig rustkammare för det lärosäte, hvars utveckling låg honom så varmt om hjärtat, och hvars timliga välfärd han strax därefter på ett så storartadt sätt betryggade. Om omfånget eller innehållet af det sålunda skänkta och följande år hit öfversända biblioteket är ingenting med visshet kändt, då ingen katalog synes ha varit uppgjord däröfver och intet inventarium öfver donationen är bevaradt till vår tid. Annerstedt uppskattar antalet donerade tryckta verk till minst 4000, i det han utgår från en approximativ beräkning af hela universitetsbibliotekets storlek sådan den låter sig göra ur de äldsta katalogerna. Omkring år 1641 skulle biblioteket innehållit ungefär 8580 tryckta arbeten, hvaraf Gustaf Adolfs donation beräknas till hälften och krigsbytena tillsammans utgöra ungefär lika mycket.[1]

Men härvid är dock att märka att i denna beräkning af krigsbytet endast biblioteken från Riga, Braunsberg och Frauenburg samt Würzburg äro upptagna, medan Mainzbiblioteken däremot saknas, enär dessa ansågos ligga på Östersjöns botten. Emellertid synes denna del af krigsbytet vara en af de mest betydande. Ännu i dag finnas, enligt hvad jag har lyckats konstatera, minst 800 verk bevarade i Carolina med alldeles säker Mainzproveniens. Storleken af de öfriga tagna biblioteken torde äfven i allmänhet vara för lågt beräknad. Würzburgbiblioteket är upptaget till ungefär 600 nummer; till grund för denna siffra är lagd den 1890 uppgjorda katalogen öfver

[1] ANNERSTEDT, *Upsala universitetsbiblioteks historia*, s. 14 ff.

Digitized by Google

Julius Echter von Mespelbrunn's bibliotek.[1] Denna siffra måste emellertid ökas med ytterligare ett par hundra nummer dels ur Julius Echters furstbiskopliga bibliotek, dels ur universitetsbiblioteket, hvilka icke äro medtagna i ifrågavarande förteckning. Äfven Braunsbergbiblioteket synes ha varit betydligt större än dess egen katalog angifver, ty enligt min räkning finnas fortfarande i Upsala mer än 1500[2] verk bevarade från jesuitkollegiet i Braunsberg och därunder sorterande institutioner. Denna siffra utjämnas dock något, då domkyrkobiblioteket i Frauenburg medtages, enär detta säkerligen varit betydligt mindre än hittills antagits.

Tar man vidare i betraktande dels att många böcker i nuvarande stund undandraga sig vår beräkning, då ingenting i deras yttre angifver ursprunget, inga proveniensanteckningar, exlibris eller gamla signa förefinnas, dels att Carolinas samlingar af böcker från krigsbytena under århundradenas lopp undergått säkerligen högst betydande reduceringar genom duplettauktioner eller andra utmönstringar, så torde proportionen mellan storleken af Gustaf Adolfs donation och de i krigen tagna boksamlingarne undergå en synnerligen stark förskjutning till de senares förmån. Men äfven med en sådan reduktion blir den kungliga gåfvan från 1620 ändock ganska betydlig.

Hvad innehållet af densamma angår, äro vi äfven här i någon mån hänvisade till gissningar. Sannolikast torde vara att häri ingått resterna af de gamla svenska klosterbiblioteken, som genom reformationen jämte klostrens öfriga egendom hemfallit under kronan. Ojämförligt främst bland dessa boksamlingar stod Vadstena klosters med dess rikedom på gamla codices och sällsynta inkunabler, hvilka nu räknas bland Carolinas dyrbaraste skatter. Hvad donationen för öfrigt skulle ha innehållit är kanske svårare att uppklara. Dock synes det ej vara omöjligt, att trots frånvaron af hvarje som helst katalog öfver samlingen åtminstone partiellt rekonstruera densamma. Ett par tidigare gjorda försök i den vägen vill jag i korthet omnämna.

Vid forskningar i Upsala universitetsbiblioteks äldre samlingar påträffar man ofta initialerna H H B på pärmarna af flera i vackra renässansband bundna, väl konditionerade volymer. Dessa ha tillhört den lärde och lysande svenske ädlingen Hogenskild Bielke, som under stridigheterna mellan hertig Karl och Sigismund spelade en så betydande roll och hvars slutliga sorgliga öde är väl bekant. Efter hans fängslande och afrättning blef hans egendom indragen och hans för sin tid ej obetydliga boksamling förd till Stockholm.

---

[1] P. WITTTMANN, *Würzburger Bücher in der K. Schwedischen Universitätsbibliothek zu Upsala*, Würzburg 1891.

[2] I Braunsbergkollegiets katalog (U 274) 1353 verk.

Digitized by Google

Någon katalog öfver Hogenskild Bielkes bibliotek finnes ej bevarad; ett fragment af en sådan skulle man kunna kalla den förteckning öfver 43 stycken af honom i Köpenhamn 1568 inköpta böcker, hvilken finnes i Riksarkivet och äfven blifvit i tryck offentliggjord.[1] Det har antagits, att de rester af Bielkes bibliotek, som nu finnas i Upsala, ditkommit med den kungliga donationen 1620—21.[2]

Vid samma tillfälle skulle vi äfven erhållit de många i inkunabelsamlingen befintliga nummer med svenska enskilda och klosterprovenienser, hvilka tillhört konung Sigismunds bibliotek.[3] Bägge dessa antaganden synas a priori ha skäl för sig, men då intetdera af dem är stödt på bevis, kunna därpå inga säkra resultat byggas.

Emellertid torde det icke vara omöjligt att framlägga afgörande bevis för att såväl de i vår inkunabelsamling bevarade volymer med tidigare svenska provenienser, hvilka sedermera tillhört konung Sigismund, som ock ett afsevärdt antal, kanske ett par hundra, verk på den egentliga bokafdelningen, hvilka äfven härröra ur hans bibliotek och af hvilka några förut ägts af hans morbroder, den siste jagellonske konungen i Polen, Sigismund II August, öfvergått i Upsala akademis ägo med Gustaf Adolfs donation 1620 och icke, såsom hittills väl allmänt antagits, utgöra en del af det med polska kungliga biblioteket i Warschau 1655—56 tagna krigsbytet.

Enligt Wieselgren skulle Sigismund hafva bortfört sitt ärfda bibliotek till Polen.[4] Hvilka källor som föreligga till stöd för denna uppgift är mig obekant, sannolikt är den väl endast ett, visserligen rätt naturligt, antagande. Faktum torde emellertid vara, att en stor del af detta Sigismunds svenska bibliotek stannat kvar i Sverige, som nedan skall visas. Vi kunna redan nu påpeka, att i handskriftliga källor från år 1595 uttryckligen framhålles, att konung Sigismund ännu vid denna tid hade böcker kvar i Stockholm. Enär han därefter aldrig återsåg sin svenska hufvudstad, torde han knappast heller fått tillfälle att sedermera bortföra de böcker som funnos kvar, då hertig Karl säkerligen lagt hinder i vägen härför.

En viss Nils Olsson, Nicolaus Olai, hvars verksamhet och öden för öfrigt äro höljda i dunkel, fungerade efter konung Sigismunds afresa på

[1] *En svensk bokinköpskatalog från 1568*, meddelad af E. HILDEBRAND i *Samlaren*, Årg. 20 (1899) s. 113—116.

[2] A. L. BYGDÉN i bref till C. M. Carlander (CARLANDER, *Svenska bibliotek och exlibris*[2], D. 2, s. 805 f.).

[3] COLLIJN, *Katalog der Inkunabeln d. Kgl. Universitäts-Bibliothek zu Upsala*, Einleit., s. xix.

[4] H. WIESELGREN, *Drottning Kristinas bibliotek* (1901), s. 9.

Digitized by Google

hösten 1594 som bibliotekarie för hans boksamling i Stockholm. I ett bref till konungens biktfader, jesuitpatern Sigismund Ernhofer, hvari han undertecknar sig »Regiæ M:tis Bibliothecæ Custos», klagar han öfver, att konungens bibliotek förut under den tid, ingen bestämd person hade haft tillsyn däröfver, blifvit af många plundradt på sina bästa böcker, hvilka borttagarne behållit som sin personliga egendom, hvarför han anhåller, att de genom särskilda kungliga bref måtte förständigas att återlämna det stulna.[1] Hvar detta bibliotek fövarades, få vi veta af ett bref två månader senare, skrifvet till samme Ernhofer af Sigismunds kaplan Andreas Olai, hvilken blifvit kvarlämnad vid konungens afresa som predikant i det hus, som afsetts för katolikernas religionsöfning i Stockholm.[2] I brefvet skildras utförligt, huru han vägrat hertig Karl och hans utskickade tillträde till slottskyrkan, »templum in arce Stockholmensi», hvars nycklar han hade i sitt förvar. Förgäfves hotade hertigen, såsom hans vana var, med fans och alla djäflars ingripande, kapellanen vägrade ståndaktigt att utlämna nycklarne. Emellertid lyckades hertigen äfven förhindra motparten att komma in i kyrkan genom att hänga ett extra lås för dörrarne, hvartill han själf hade nyckeln.[3] På hertigens förfrågan vid något tillfälle af deras långa underhandlingar, hvad det var för dyrbarheter han så noga vakade öfver, nämnde Andreas Olai »libros regios et ornamenta sacra», hvaraf alltså framgår, att det var just i slottskyrkan som Sigismunds kvarlämnade bibliotek förvarades.[4]

Inga källor nämna emellertid något om innehållet af detta bibliotek. Någon katalog öfver Sigismunds böcker har jag ej påträffat. Endast några få särskildt specificerade böcker har jag funnit i ett inventarium från tiden efter 1594 i Riksarkivet. I dess samling af kungliga arkiv finnes bland annat en bunt innehållande diverse handlingar rörande Sigismunds hof och egen-

[1] »Bibliotheca regis dum nullum habebat certum custodem, a multis spoliata est optimis libris, quos retinent raptores in propriam possessionem, eos nunquam restituant nisi per literas regias mandentur (Nicolaus Olai till Sigismund Ernhofer, Röörby den 25 juni 1595; aftryckt i *Konung Carl den IX:des rim-chrönika*, utg. af B. BERGIUS, Stockh. 1759, s. 310).

[2] MESSENIUS, *Scondia illustrata*, T. 8, p. 20.

[3] Andreas Olai till Sigism. Ernhofer, Stockholm 23 aug. 1595, aftryckt i den nyssnämnda upplagan af Carl den IX:des rim-chrönika, s. 314—23.

[4] Möjligen är det denne Nicolaus Olai och någon af hans medhjälpare, som gjort de nedan nämnda proveniensanteckningarne i Sigismunds böcker, ty att största delen af dessa anteckningar äro skrifna först sedan han lämnat Sverige, visar den omständigheten, att Sigismund häri kallas »Rex» ej »Princeps», ibland t. o. m. »Rex Poloniæ et Suetiæ». Åtminstone anteckningarne af sistnämnda typ kunna alltså ej vara gjorda förrän vid något tillfälle efter Johan III:s död, sannolikt vid eller efter Sigismunds sista besök i fäderneslandet. Detta sätt att pointera hans äganderätt till biblioteket är antagligen gjordt i afsikt att därigenom förhindra hertig Karls eventuella annekteringsplaner.

Digitized by Google

dom och däri ett inventarium öfver silke och tapisserier, kalladt »Inuentarium effter Anno 94». Häri upptagas äfven flera böcker »medh gull Sölff och Silke förarbetadhe», Octauiani Augusti Cæsaris historia, Julius Cæsaris historia, Göthe konungars historia, Troianske historia, Adrasti historia. Tydligen är det icke böckerna som sådana utan de dyrbara banden, som föranledt upptagandet i inventariet. Någon dylik i guld och silke sömmad Sigismundsbok har jag ej funnit i Upsala. Troligen ha de för sitt dyrbara yttres skull ej räknats till biblioteket utan till öfriga mobilier och sålunda ej medföljt donationen 1620—21, utan blifvit kvar i Stockholm.

I juni månad 1732 försåldes på auktioner i Stockholm en stor boksamling, enligt allmänt antagande innehållande Axel Oxenstiernas och hans söners bibliotek.[1] I katalogen häröfver påträffas bland handskrifterna under nr 984 in folio en »Index librorum Jurisprudentiæ et Grammaticorum in Bibliotheca Sigismundi Poloniæ Regis, Volumina duo». Denna katalog har ansetts innehålla förteckningen öfver Sigismund III:s bibliotek.[2] Det är emellertid icke säkert, att så är fallet. Snarare skulle jag vara böjd att antaga, att vi här ha att göra med en katalog öfver Sigismund Augusts bibliotek. I Kungl. Biblioteket i Stockholm finnes nämligen ena hälften af en dylik katalog bevarad med titeln »Index alphabeticus librorum jurisprudentiæ in Bibliotheca Di. Sigismundi Augusti Polonorum Regis 1553». Enligt anteckning är denna katalog inköpt i juni 1846 af F. Schürer von Waldheim på Mellingeholm.[3] Den är uppgjord af Sigismund Augusts bibliotekarie Stanislaus Kossucki och af honom daterad Wilna 16 calend: junij 1553. Att denna katalog endast utgjort en del af det hela, då den upptager blott juridisk litteratur, är självklart, då man vet att i detta bibliotek äfven andra vetenskaper varit synnerligen väl representerade, något som äfven framgår af de i svenska samlingar bevarade resterna däraf. Det är därför troligt, att den äfven innehållit som andra del »Grammatici» eller språkvetenskapen, och då dessa tvänne volymer slagits ihop under en gemensam titel i en bokauktionskatalog, få vi just densamma som den i Oxenstiernska katalogen upptagna. Sannolikt har Erik Oxenstierna, hvilken som rikskansler medföljde Karl Gustaf under polska fälttåget och på hösten 1655 flera månader vistades i Warschau, fått en icke obetydlig del af det polska kungliga biblioteket på sin lott, hvarvid tydligen äfven dessa kataloger kommit att medfölja. Han bekräftar själf i bref till sin bibliotekarie Johan Witikindi,

[1] Se ALMQUIST, *Sveriges bibliografiska litteratur*, nr 4230.

[2] H. WIESELGREN, a. a., s. 9.

[3] Jfr E. BARWIŃSKI, L. BIRKENMAJER, o. J. LOŚ, *Sprawozdanie z poszukiwań w Szwecyi*, (Krakow 1914), s. 173.

Digitized by Google

att hans del af det litterära polska krigsbytet icke var ringa.[1] Äfven arkivalier togos af Erik Oxenstierna vid detta tillfälle i stor myckenhet. Mesta delen af hvad som nu finnes i svenska riksarkivet af polska handlingar från Warschau och annorstädes har ditkommit med Tidösamlingen.[2]

Öfver Johan III:s böcker ha vi ett par smärre förteckningar, dock ingen från senare delen af hans regeringstid. En härstammar från hans hertigtid, är uppgjord 1563 och upptager 48 nummer.[3] År 1573 har Rasmus Ludvigsson upprättat en katalog öfver konung Johans »Böcker och Liberi», där bokantalet nu vuxit till 56.[4] Dessa böckers titlar äro synnerligen summariskt behandlade och gifva oss i de flesta fall knappast någon ledning vid identifieringen af bevarade Sigismundsböcker. Då dessutom Johan III med all säkerhet haft ett vida större bibliotek än hvad dessa inventarier utvisa och böcker inköpts under hela hans regeringstid, kunna vi icke af dem finna någon vägledning för bestämmande af omfånget eller innehållet af det bibliotek, som han lämnat i arf till sin son Sigismund. En sådan kan endast böckerna själfva gifva oss, för så vidt de ännu äro bevarade. Bland de i Upsala universitetsbibliotek befintliga arbeten, som genom sina proveniensanteckningar visa sig ha tillhört Sigismund, torde många vara arf från fadern. Åter andra af dessa Sigismundsböcker hafva redan före faderns död varit i sonens ägo.

Många af dem hafva nämligen inskrifter som visa, att de tillhört Sigismund som prins. Detta är särskildt fallet med dem som genom sina vackra pärmstämplar af olika typer med Polens och Lithauens vapen och sina ytterst smakfulla renässansband i brunt skinn med rika blindprässningar afslöja sig som tillhöriga konung Sigismund II Augusts bibliotek. Nedtill på titelbladet hafva dessa volymer inskriften »Ex libris Ser^{mi} Prin^{is}» eller liknande, alla skrifna af samma hand. Denna proveniens syftar med absolut säkerhet icke på Sigismund August, ty många af de böcker, som äro försedda med ifrågavarande inskrift, äro tryckta under hans regeringstid som Polens konung, och följaktligen borde, om denna proveniensanteckning gällt honom, i inskrif-

[1] »Quo magis supellex mea bibliothecaria adaugeatur, quantouis non exiguum librorum numerorum mittam qui mihi in Polonia prædæ cessit.» (Erik Oxenstierna till »Eruditissimo viro Joanni Witikindi Bibliothecario meo, Holmiæ», dat. Elbing $\frac{6}{16}$ maj 1656, i UB., Handskr. G. 191, Bref till Laurentius Normannus, m. fl.) — Jfr äfven ELLEN FRIES, *Erik Oxenstierna*, (Stockh. 1889), s. 315.

[2] Se LAUR. WEIBULLS handskrifna promemoria öfver polska arkiven i RA., och P. SONDÉN i *Meddelanden från svenska riksarkivet*, N. F., 2: 2, företalet.

[3] *Förteckning öfver hertig Johans af Finland och hans gemål Katarina Jagellonicas lösegendom 1563*, utg. af R. HAUSEN (Hfors 1909), s. 37 f.

[4] WIESELGREN, a. a., s. 8.

Digitized by Google

ten stått »Regis», ej »Principis». Stundom förekommer samma anteckning med samma stil i böcker tryckta efter hans död och följaktligen ej tillhörande hans bibliotek, så t. ex. i Codices Theodosiani, Aurel. Allobrogorum 1586.[1] Denna har inskriften »Ex bibliot. Serenis. Principis» med det sista ordet öfverstruket och ändradt till »Sigis[mundi] Regis». Coccius, Decades rerum Venetarum IV, tryckt i Venedig 1487,[2] har också tillhört Sigismund August, men har äfven med den vanliga stilen inskriften »Ex libris Serenis[i] Prin[is] Sigismundi», där namnet är tillagdt senare af en annan hand, densammes som gjort proveniensanteckningarne i de Sigismundsböcker, som förut haft äldre svenska ägare. Sådana böcker finnas, utom i inkunabelsamlingen och sålunda utförligt beskrifna i Collijns katalog, äfven ej så sällan på den egentliga bokafdelningen. Jag nämner endast som exempel Postilla Guillermi,[3] tryckt i Basel 1521, hvilken har följande inskrifter: »Verus possessor huius Libri Sum ego Zacharias Seuerini Vintter dono datus a probo ac honesto Viro Thoma scriba Gripzholmensi Anno 1566», »Ab eodem Zacharia Donatus mi Iacobo Topolio Illustrissime Ducisse Finlandie Capellano Anno A Christo nato 1567 . . . .» Från denne Topolius, Katharina Jagellonicas hofpredikant, har den öfvergått, möjligen med modern som mellanled, i Sigismunds ägo, som framgår af den senare tillskriften: »Ex Libris Serenissimi Sigis[mundi] Regis Poloniæ». Denna inskrift är tydligtvis gjord någon gång mellan åren 1587 och 1592, d. v. s. efter polska kungavalet, men före Johan III:s död, enär densamma eljes otvifvelaktigt fått tillägget »et Suetiæ». Samma stil förekommer också i andra arbeten fordom tillhöriga prins Sigismund. Så har t. ex. Johannes Wieri De præstigiis dæmonum, Basel 1577,[4] inskriften »Ex Bibliotheca Sereniss. Svecor. principis». Här har sista ordet blifvit öfverstruket och af annan hand tillagts »Regis Sigismundi». Epiphanius, Contra 80 hæreseos, en foliovolym, tryckt i Paris 1564, har på försättsbladet inskriften »Ex libris Ser[mi] Principis Sigismundi», på titelbladet »Ex libris Ser[mi] Regis Sigismundi».

Af ofvanstående framgår, att inskriften »Ex libris Serenissimi Principis» syftar på den svenske prins Sigismund och att böcker ur Sigismund II Augusts bibliotek funnits i Sverige före polska kungavalet 1587. De torde genom arf ha tillfallit svenska konungahuset och då väl närmast drottning Katharina Jagellonica och först efter hennes död 1583 kommit i sonens ägo.

Vidare finnes i kanske ett hundratal volymer, hufvudsakligen arbeten

[1] Obr. 63: 330 i UB.
[2] Nr 442 i Collijns katalog (nr 34: 13 i UB:s inkunabelsamling).
[3] Obr. ser. 68: 170.
[4] Sign. Obr. ser. W. 364.

Digitized by Google

på den romerska och kanoniska rättens område, men äfven bland kyrkofädernas och skolastikernas skrifter, enstaka äfven på andra fack, en med annan men äfven här genomgående, mera lutande handstil den med ljusare bläck skrifna proveniensen »Ex libris Serenissimi Regis Sigismundi». De flesta hithörande verk, särskildt de juridiska, äro tryckta i Lyon, några i Paris och Basel, omkring 1530—80, och bundna i samtida typiska franska band.[1] Det gäller att visa dels att äfven dessa sistnämnda böcker tillhört samma kategori, som de i det föregående nämnda, d. v. s. Sigismunds svenska bibliotek, dels att de delar af detta bibliotek, som nu finnas i Upsala, aldrig lämnat Sverige.

Som nyss nämnts, torde det allmänna antagandet angående dessa böckers historia vara, att större delen häraf kommit till Upsala efter 1655 och att de tagits vid Warschaus eröfring af svenskarne detta år eller också 1656. Särskildt för de böckers vidkommande, hvilka tillhört Sigismund August, låg ju detta antagande synnerligen nära till hands, då man öfverallt i svenska samlingar har dylika böcker bevarade, som bevisligen stamma från det i Warschau tagna kungliga polska biblioteket. Men härvidlag är en omständighet att lägga märke till.

Både i Kungl. biblioteket i Stockholm och Lunds universitetsbibliotek finnas rester från det kungl. biblioteket i Warschau. Särskildt från Lund har jag antecknat åtminstone 25 nummer med Sigismund Augusts vackra band och pärmstämplar samt därjämte 20 med dedikationer och dedikationsband till Sigismund III, utom ett ungefär lika stort antal arbeten ur hans son Carl Ferdinands, furstbiskopens af Breslau, bibliotek. Men ingen enda af dessa böcker vare sig i Stockholm eller Lund har den förut nämnda inskriften »Ex libris Serenissimi Principis» eller någon annan därmed jämförlig. Icke heller ha de böcker, som tillhört Sigismund III, några dylika skriftliga bevis på sin proveniens, endast pärmexlibris eller dedikationer.

Vidare finnas böcker i svenska samlingar ur Sigismund Augusts bibliotek, sedan tillhöriga Sigismund III, hvilka redan i början på 1600-talet varit i enskild svensk ägo. En har jag funnit i Upsala, nämligen ett hebreiskt bibelverk,[2] Secundaria lex, liber quem composuit R. Mosche. fil. R. Maimon, två folioband tryckta i Venedig 1550—51, för öfrigt det arbete som gaf impulsen till

[1] Sannolikt är det dessa böcker som inköptes 1586 af Johan III och fördes hit till Sverige af fransmannen Laporte och om hvilka det i riksregistraturet för ifrågavarande år heter, att de skulle väl förvaras och ett visst register där på levereras tillsamman med nycklarne till kammaren där de förvaras. (Afskr. i Palmsköldska samlingen i UB., T. 281, s. 553.)

[2] Sign. Obr. ser. 53: 65—66.

Digitized by Google

denna undersökning. Bägge volymerna ha Sigismund Augusts pärmexlibris och på andra pärmen stämplad i majuskler följande inskrift: SIGISMUNDI AUGUSTI REGIS POLONIÆ MONUMENTUM och årtalet 1563. Dessutom ha vi här den vanliga proveniensen »Ex libris Ser^{mi} Prin^{is}», som visar, att arbetet tillhört prins Sigismunds bibliotek. Men, hvad som är det afgörande, den har därjämte följande inskrift på försättsbladets öfverkant: »Liber Johannis Burei ex liberalitate Regia». Den har sålunda senare tillhört Gustaf Adolfs bekante arkivarie, antikvarie och bibliotekarie, den namnkunnige Johan Bure, som dog 1652, alltså före Karl Gustafs polska krig. Bures stil i denna inskrift tillhör hans yngre år, antagligen från omkring 1620, möjligen tidigare. Det är icke någon darrande gubbe, utan en man i sina kraftigaste dagar, som skrifvit detta. Stilen öfvensstämmer också mycket nära med handskrifter af Bures hand, som härröra från 1620-talet, t. ex. de i Upsala bevarade tvänne inventarierna öfver de af Gustaf Adolf tagna biblioteken i Braunsberg och Frauenburg, hvilka begge, det ena i koncept, det andra i renskrift, till större delen äro skrifna af Bure i slutet af år 1626 och början af år 1627.[1]

Den ifrågavarande boken torde alltså vara en gåfva af konungen till Bureus någon gång i början af 1620-talet eller kanske något tidigare. Antagligen har han vid samma tillfälle äfven erhållit Johan Gersons Opera, upplagan 1483, hvaraf tredje delen nu finnes i Upsala inkunabelsamling,[2] ty äfven denna har med samma stil inskriften »Liber Johannis Burei ex liberalitate regia» och är bunden i precis likadant band, som flera af de gamla från stockholmska klosterbibliotek stammande volymer, hvilka nu finnas i Carolina, men vid det tillfället med säkerhet tillhörde det kungliga biblioteket i Stockholm.

Vid en systematisk undersökning af Skoklosters bibliotek, företagen i juni detta år, fann jag ytterligare ett par volymer, hvilka lämna än klarare bevis för min teori om de ur Sigismund Augusts bibliotek härstammande böckernas historia. I den från Sahlsta komna delen af Skobiblioteket, ursprungligen tillhörig familjen Bielke, finns bland annat ett exemplar af Stanislaus Hosii Opera, folioupplagan 1571, tryckt i Antverpen och dedicerad till Sigismund August. Det är tydligen själfva dedikationsexemplaret vi här ha framför oss, hvilket framgår af det synnerligen rikt utstyrda, i turkisk stil eftergjorda bandet, med dess utsökta guldprässningar och ciselerade snitt.

[1] Handskr. U 272 o. 273 i UB. — Bures författarskap till dessa är otvifvelaktigt, ehuru jag icke här kan närmare ingå därpå.

[2] Nr 600 i Collijns katalog.

Digitized by Google

På bakre pärmen finna vi äfven Sigismund Augusts eget vapenexlibris. Denna bok har följande inskrift: »Ex libris Ser^{mi} Sigismundi Regis Polonæ et Suetiæ», med samma stil som på en del af de i Upsala befintliga Sigismundsböckerna. Senare har den genom Johan Bure från kungliga biblioteket i Stockholm genom gåfva öfvergått till hans släkting, kyrkoherden i Luleå Engelbert Bure, hvilket framgår af följande midt på titelbladet befintliga skriftliga anteckning af Johan Bures hand: »Ex liberalitate Sereniss. Regis Gustavi Adolphi donatum, venerabili D. Engelberto Lulensium pastori, paterno affini carissimo Johannes Bureus dono dedit». Denne Engelbert Laurentius Bureus var kyrkoherde i Luleå 1612—21,[1] hvilket sistnämnda år han dog. Vi ha således här både en terminus a quo och ad quem för dateringen af denna donation. Af stilen i anteckningarna att döma skulle jag närmast sluta till, att den skett något tidigare än de i det föregående nämnda. Genom inköp på bokauktion i Stockholm den 29 februari 1752 har boken sedermera för ett pris af 3 daler kopparmynt förvärfvats af grefve Carl Gustaf Bielke, den egentlige grundläggaren af Sahlstabiblioteket och en synnerligen flitig kund på bokauktionerna under den första hälften af 1700-talet. Hvilka öden arbetet genomgått under mellantiden, innan det hamnade på Sahlsta, därom har det självt ingenting att meddela oss.

Det andra arbetet är Conrad Lycosthenis Prodigiorum ac ostentorum Chronicon, äfven denna en foliovolym och tryckt i Basel 1557. Den har också tillhört Sigismund August, har hans pärmexlibris och på bakpärmen den i hans böcker vanliga inskriften: MONUMENTUM SIGISMUNDI AUGUSTI REGIS POLONIÆ samt årtalet 1560. Dessutom har den nedtill på titelbladet haft inskriften »Ex libris Ser^{mi} Prin^{is}», som visar, att den tillhört den svenske prins Sigismund. Inskriptionen är visserligen nu till största delen bortrifven, men de ännu kvarvarande fragmenten lämna intet tvifvel om den ursprungliga lydelsen. Senast år 1600 har så denna bok öfvergått i annan svensk ägo enligt anteckningen »Denne Book förähredhe mig åhrlig welbördigh Johann Möörch(?) ten 29 Junij Åhr 1600». År 1616 har den tillhört Johannes Messenius, som detta år inskrifvit sitt namn på titelbladet. Hvem som gjort anteckningen från år 1600 är ovisst, den torde emellertid ej härröra af Johan Messenii hand.

Dessa i det föregående nämnda böcker gifva oss sålunda alldeles bestämda bevis för att delar af konung Sigismund Augusts bibliotek funnits i Sverige långt före Warschaus eröfring 1655 och utgjort en del af sedermera konung Sigismund III:s svenska bibliotek, några af dem visa äfven, att dylika

[1] BIBERG, *Hernösands stifts herdaminne*, s. 275.

Digitized by Google

böcker under de första decennierna af 1600-talet varit i den svenske konungens ägo och af honom disponerats och bortgifvits.

Beträffande den tredje af hufvudsakligen juridisk litteratur bestående serien böcker, som har den med ljusare bläck skrifna anteckningen »Ex libris Serenissimi Regis Sigismundi», har jag ingenstädes utom Upsala påträffat denna typ. Tyvärr saknas alla kataloger från Upsalabibliotekets allra äldsta tid. Vi kunna alltså icke på den vägen konstatera precis, när de kommit hit. Däremot återfinna vi dem i en af de omkring år 1640 uppgjorda katalogerna.[1] Jag har som stickprof uttagit ur de afdelningar på obrutna serier, som omfatta juridiken, ungefär ett 30-tal nummer med den nämnda Sigismundsproveniensen och jämfört dem med de olika juridiska afdelningarne i katalogen K 4. Jag återfinner då så godt som samtliga dessa böcker där, de hafva alltså år 1641 befunnit sig i vårt bibliotek. Nu kunde man ju tänka sig att något af dessa nummer i K 4 möjligen härstammar från annat, genom krigsbyte hitkommet juridiskt bibliotek, exempelvis från Mainz, då nämligen de i denna stad tagna biblioteken i alldeles speciell grad äro rika på juridisk litteratur,[2] att alltså duplettexemplar en gång funnits och de mainziska sedan utsöndrats. Men detta är ju icke sannolikt annat än i något enstaka fall och kan i alla händelser icke gälla de kolligatband, som finnas häribland och som väl näppeligen varit lika sammansatta i två olika bibliotek. Som exempel på dylika kan nämnas en kvartvolym innehållande Liber sextus decretalium, tryckt i Paris 1549, och tvänne andra arbeten. Denna volym återfinnes s. 87 i katalogen K 4 med alla tre arbetena specificerade. Vårt exemplar häraf har samma tre arbeten och på det förstas titelblad inskriften »Ex libris Serenissimi Regis Sigismundi». På samma sätt förhåller sig med Math. Wesenbechij Commentarius in Codicem Justiniani, tryckt i Basel 1575. Med denna är sammanbunden Hottomanni Variæ disputationes, tryckt i Lyon 1569. Detta band finnes i K 4, s. 37, bägge arbetena likaledes i vårt med Sigismundsproveniens betecknade exemplar.

Man torde alltså kunna med så godt som absolut säkerhet påstå, att äfven denna typ af böcker tillhört Sigismunds svenska bibliotek. Härför

[1] K 4 i bibliotekets arkiv. Om förhållandet mellan K 3 och K 4, som äro ungefär samtidiga, uppger ANNERSTEDT i *Upsala universitetsbiblioteks historia*, s. 13 f., att K 4, som är uppgjord af bibliotekarien Granæus, är en fortsättning på K 3, innehållande de delar af biblioteket, som hans föregångare, Tolfstadius, ej hunnit katalogisera.

[2] Den i Mainzbytet förekommande stora rikedomen af litteratur inom den kanoniska och romerska rättens områden finner sin förklaring däri, att jämte det kurfurstliga biblioteket äfven många privata boksamlingar annekterats, tillhörande kurmainziska rådsherrar och professorer vid juridiska fakulteten i Mainz, hvilka flytt med kurfursten och hvilkas egendom därmed hemfallit under rubriken kaduker och sålunda öfvergått i fiendens ägo.

Digitized by Google

talar äfven, att samtliga Sigismundsböcker med denna och andra förut nämnda inskriftstyper äro tryckta före 1600, mestadels från de 3 första fjärdedelarne af detta sekel. Yngst är, såvidt jag funnit, den 1586 tryckta Codices Theodosiani som måste vara inköpt strax före polska kungavalet och alltså tämligen omedelbart innan Sigismund lämnade Sveriges jord, då den, som vi förut sett, har inskriften »Ex bibliot. Serenis. Principis». Allt talar för, att vi här ha att göra med ett i senaste delen af 1500-talet afslutadt bibliotek. Dock finnas i Upsala äfven böcker, som tillhört konung Sigismund, tryckta under första delen af 1600-talet, men dessa sakna inskrifter af de förut nämnda typerna och hafva på andra vägar sökt sig hit. Det är dessa som härstamma från krigsbytet i Warschau. Varsevicii Cæsarum, regum, et principum vitæ parallelæ, tryckt i Krakau 1603, är bunden i siden med Sigismund III:s vapen på pärmen. Den har kommit till Upsala med Magnus Gabriel De la Gardies bibliotek, såsom det röda lacksigillet på pärmens insida visar. Bandet är visserligen i senare tid, början eller midten af 1800-talet, uppsnyggadt och nya försättsblad äro insatta, hvarvid sigillet transporterats öfver, men det har naturligtvis äfven tidigare funnits i boken, då väl ett falsarium är otänkbart. Giovanni Battista Porta, De humana physiognomia, en foliovolym, tryckt i Neapel 1602, har äfvenledes tillhört samma bibliotek, hvarom det polska vasavapnet på pärmen vittnar; senare har boken varit i riksskattmästaren Sten Bielkes ägo och med den Oxenstiernska donationen kommit till Upsala. Obr. ser. W. 33, som är tryckt 1627, har en Sigismund III:s pärmstämpel, men därjämte äfven inskriften »Ex bibliotheca Johannis Rosenhane 1673». Abraham Gorlæi Dactyliotheca 1601, en kvartvolym, prydd med konung Sigismunds vanligaste pärmexlibris, har likaledes från Rosenhaneska biblioteket funnit vägen till Upsala. Äfven ur prins Carl Ferdinands bibliotek härstammar en och annan volym med Rosenhanesk proveniens, och de tillhöra alla Schering Rosenhane d. ä:s del af det polska krigsbytet.[1] Från Sigismund Augusts bibliotek, men utan den vanliga in-

[1] Schering Rosenhane dog 1663, men intet arfsskifte ägde då rum efter honom, emedan hans maka Beata Sparre, som ännu var i lifvet, skulle sitta i orubbadt bo. Först efter hennes död, som inträffade den 22 januari 1672 (enligt Fredrik Rosenhanes Copiebok i UB., sign. X 290 ao. — Anrep har härom växlande uppgifter), uppdelades egendomarne följande år på barnen, 5 söner och 5 döttrar. Till hvarje gods hörde ett särskildt bibliotek, bestående till öfvervägande del af polskt och danskt krigsbyte. Förnämsta lotten synes ha tillfallit sonen Johan Rosenhane, som i sina böcker vid detta tillfälle inskrifvit sitt exlibris »Ex bibliotheca Johannis Rosenhane 1673». Min afsikt är att framdeles göra de Rosenhaneska biblioteken till föremål för en specialundersökning, hvartill jag redan har ett ganska betydande material, hämtadt hufvudsakligen ur den Rosenhaneska manuskriptsamlingen i Upsala, och boksamlingarne i de större svenska offentliga biblioteken, där resterna af de splittrade Rosenhaneska samlingarne nu befinna sig.

Digitized by Google

skriften »Ex libris Ser^{mi} Prin^{is}» har Alexander Trallianus grece, tryckt i Paris 1548 i folio[1], först i mycket sen tid kommit hit. Den har 1776 tillhört professor Carl Aurivillius. Detta är i stort sedt hvad här finnes af böcker från det 1655—56 tagna polska kungliga biblioteket, och Upsala har tydligen icke direkt erhållit någon del af detta byte.

Jag har äfven påträffat några volymer, som tillhört det kungliga biblioteket i Stockholm och säkerligen samtidigt med Sigismundsböckerna kommit till Upsala, i hvilka inga anteckningar angifva, att de tillhört Sigismunds bibliotek, ehuru detta dock alls icke är omöjligt. Ett exemplar af Erasmi Roterodami Paraphrasis seu epitome in Elegantiarum libros Laurentij Vallæ, tryckt i Lyon 1551, en liten oktav-volym i franskt band, har inskriften »Bibl. Regiæ». Liknande inskrift har Simon Pelegromius Boschus, Sylva vocabularum, 1546, hvilken för öfrigt defekta volym äfven innehåller Apherdianus, Lingua latina, tryckt 1556. I denna är antecknadt »Biblioth. Regiæ» och författarens namn skrifvet med samma stil. En inkunabelvolym,[2] innehållande 4 astronomiska arbeten, har på pärmen en vapenstämpel med inskriptionen »ERB JANA KOPPA Z RAUMENTALU» och inne i boken inskriften »Bibliothecæ Regiæ Sveo. Gothorum». Alla dessa tre skriftliga proveniensanteckningar äro af Johan Bures hand och ungefär samtidiga med de i det föregående nämnda Bureanteckningarne, alltså från omkring år 1620. Den Johann Kopp, hvars vapen[3] är afbildadt på den sist nämnda volymen, var kejsar Ferdinand I:s lifläkare omkring år 1535. Huru denna bok kommit till Sverige, är oklart, möjligen kan den ha tillhört Sigismund Augusts bibliotek och på den vägen tillsammans med de böcker, som sedan tillhört prins Sigismund, öfversändts hit, men detta är endast en gissning.

Bland de inkunabler, som tillhört konung Sigismund, finnas några volymer med proveniens från klosterbiblioteket i Vadstena. Denna för svenskt kulturlif så betydelsefulla boksamlings historia är tyvärr ännu ytterst litet känd[4] och dess öden efter reformationen med Gustaf Vasas klosterrazzia höljda i dunkel. Biblioteket självt är åtminstone i hufvudsak bevaradt till vår tid. Med Gustaf Adolfs donation 1620—21 kom säkerligen, som nämndt, en stor del däraf till Upsala. Men när dessa böcker uttagits ur klostret och införlifvats med det kungliga biblioteket, veta vi ej. Visserligen har en del först

[1] Obr. ser. 47: 11.

[2] 34: 46, omfattande nummer 57—59 och 958 i Collijns katalog.

[3] På chechiska »Erb».

[4] Silfverstolpes fragmentariska notiser i festskriften till Klemming, »*Ur några antecknares samlingar*» (Upsala 1891), s. 102—115, är så godt som det enda hittills gjorda försöket till en historik öfver detta bibliotek.

Digitized by Google

i oktober 1620 öfverflyttats från Vadstena till Stockholm, sannolikt med anledning af konungens donationsbref och med syfte att föras vidare till Upsala. Bland de vid detta tillfälle uttagna verken voro äfven »fem och tiugu Pergmentz böker som äre tagna til at binda handlingar uti».[1] Men huru stor del af det ursprungliga biblioteket denna 1620 uttagna samling representerade, få vi icke någon klar uppfattning om. Säkert är, att långt tidigare detta klosterbibliotek beröfvats delar af sina skatter. Frånsedt de 64 stycken böcker, som 1557 bortstulos af en herr Mats och djäknen Staffan Martensson[2], visa ju de i Sigismunds bibliotek befintliga inkunablerna, att redan i slutet af 1500-talet böcker uttagits ur Vadstenasamlingen. De som införlifvats med prins Sigismunds privatbibliotek äro väl antagligen sådana, som användts för hans undervisning. Då han från början bestämts till att uppfostras i den katolska läran, torde just i Vadstena funnits mycken härtill lämplig litteratur. De volymer, som genom sina signa direkt kunnat ledas tillbaka till Vadstenabiblioteket, äro Antoninus Florentinus, Confessionale, 1472, Augustinus, Confessiones, 1483, Guilelmus Parisiensis, Postilla super epistolas et evangelia, 1486, och Joh. Nider, Præceptorium legis s. expositio decalogi, 1476.[3] Dessutom torde tvifvelsutan flera andra af de med tidigare svenska provenienser försedda Sigismundsböckerna vara komna från samma håll eller från något annat svenskt klosterbibliotek, fastän vi på forskningens närvarande stadium ingenting med bestämdhet kunna bevisa ifråga härom. Nu veta vi ju ej heller, huruvida i Sigismunds privata bibliotek hans äganderätt till böckerna alltid varit utmärkt genom inskrifter eller dylikt. Ofta har jag funnit i af mig undersökta boksamlingar i allmänhet, att exlibris, inskrifter och dylika proveniensmärken, som tillhöra ett visst bibliotek, långt ifrån alltid förekomma, och att man genom bandtyper, signa och nummer, m. m. måste i många fall leta sig fram till proveniensen. Så kan äfven ha varit förhållandet i Sigismunds bibliotek, hvarför vi ej äro i stånd att afgöra, huru mycket af de gamla klosterbiblioteken som varit införlifvadt med hans privata boksamling. Detta skulle endast kunna utredas, om vi hade tillgång till en fullständig katalog öfver Sigismunds bibliotek från tiden omkring år 1590. Emellertid är denna fråga här af mera periferisk betydelse. Hufvudsaken har varit att få konstateradt, om detta Sigismunds bibliotek, hvad det än må ha innehållit, medföljt till Polen eller stannat i Sverige. Som förut nämnts, antages af Wieselgren, att Sigismund bortfört sitt ärfda bibliotek till Polen,

[1] Joh. Bures anteckningar; *Samlaren*, Årg. 4 (1883), s. 73.
[2] SILFVERSTOLPE i a. a., s. 115.
[3] Nr 124, 179, 672, 1113 i Collijns katalog.

Digitized by Google

men han lämnar intet som hälst bevis härför och kan för öfrigt icke bringa detta påstående i samklang med det faktum, att trots bortflyttandet af konung Sigismunds arf ett kungafamiljen tillhörigt bibliotek ändå funnits kvar på Gråmunkeholmen.[1]

Bureus nämner flera gånger. att han besökt detta bibliotek. Så skrifver han i sina anteckningar för den 4 februari 1602, att han denna dag varit »medh Mich. Ols., Johan Jör., d. Nils, Skytten, Hans Nilson, M. Ambiörn uti Bibliotheket i klöstret».[2] Den 10 augusti samma år var han med Erik Jöransson och Daniel Theodori i »Bibliotheket i klöstret att taga ut några Patres».[3]

Det finns egentligen ingen bestämd anledning att misstänka att Sigismund skulle bortfört ur landet det bibliotek han ärft efter sin fader, hvarken för så vidt det varit af denne inköpt eller, ännu mindre, om det tillhört de gamla svenska klostersamlingarne. Dels tänkte han ju icke för alltid öfvergifva sitt fädernesland, dels hade han i sin polska hufvudstad Krakau det där förvarade kungliga biblioteket, morbroderns storartade boksamling, till disposition. Huruvida han ens haft rättighet att medtaga de äldre svenska boksamlingarne, är väl tvifvelaktigt, om också ingenting nämnes härom i den öfverenskommelse, som ingicks mellan konung Johan och hans son 1587, sedan denne valts till Polens konung. Däremot uppräknas särskildt »litteræ et diplomata et cetera eius generis scripta», d. v. s. arkivalier i vanlig mening, bland de saker han måste förbinda sig att ej föra ur landet.[4] Att han däremot haft rättighet att medtaga direkt arfvegods, är ju självklart och framhålles också för vissa kategorier i den nämnda öfverenskommelsen, där det heter »si quid tale aliunde, hæreditate vel aliquo alio modo, acquisierit, id quoque versus exportare ipsi liberum erit».[5] Jag vågar naturligtvis ej bestrida, att Sigismund medfört någon del af sina böcker, snarast väl då en del teologisk litteratur af direkt intresse för honom personligen, eller böcker med speciellt affektionsvärde. Men att större delen af hans svenska bibliotek stannat i Sverige och icke sedan kommit utanför dess gränser, torde af den föregående framställningen vara klart. Dessa böcker återfinnas nu mestadels i Upsala och måste ha kommit dit med donationen 1620—21, enär en stor del af dem konstaterats som förefintliga i detta biblioteks äldsta kataloger från omkring år 1640 och vi icke känna till någon annan kunglig biblioteksdonation före denna tid, frånsedt krigsbytena. Dit ha dessa böcker icke gärna kunnat höra,

[1] WIESELGREN, a. a., s. 10.
[2] *Samlaren*, Årg. 4 (1883), s. 21.
[3] Ibid. s. 24.
[4] *Sveriges traktater*, D. 5: 1, Sthlm 1903, s. 53.
[5] Ibid.

Digitized by Google

d. v. s. de ha icke funnits i något af de i främmande land tagna biblioteken. Som krigsbyten i vidsträckt mening kan man dock betrakta dem, då det är tydligt, att Gustaf Adolf, som stod så att säga på permanent krigsfot med sin frände konung Sigismund, ej respekterat dennes äganderätt till biblioteket i Stockholm, utan behandlat detta som vanligt förbrutet gods, hvaröfver han ägde att fritt och obehindradt förfoga.

LES BIBLIOTHÈQUES DANOISES AU MOYEN ÂGE

par

ELLEN JØRGENSEN, Copenhague.

Documents.

DE TOUS LES MANUSCRITS qui se sont trouvés dans les bibliothèques danoises au moyen âge, un peu plus de 300 seulement sont conservés, rares vestiges des trésors littéraires qu'a possédés tout un pays pendant des siècles. Sur ces 300 manuscrits 160 environ se trouvent encore en Danemark, 120 environ sont en Suède, tandis qu'une vingtaine de manuscrits sont dispersés dans l'Europe septentrionale et méridionale — à Bergen et à Christiania — à Flensbourg, à Kiel et à Hambourg — à Berlin, à Wolfenbüttel et à Erfurt — à Londres et à Rome.[1]

Dans la Bibliothèque du Vatican se trouve par exemple un manuscrit qui autrefois a appartenu au couvent des Cisterciens Esrom en Danemark,[2] — dans la Bibliothèque de Wolfenbüttel se trouve Cod. Gude lat. 51 provenant du couvent de Lögum,[3] — la Bibliothèque royale de Copenhague possède sous la signature de Gl. kgl. Saml. 450, 2° un manuscrit portant les lignes: Liber sancte Marie de Sora. Per manum domni Absalonis archi-

[1] Je fais abstraction des documents diplomatiques, tels que cartulaires, cadastres, etc.; je ne fais mention des nécrologes que s'ils contiennent des textes littéraires.

[2] M. VATTASSO et P. F. DE' CAVALIERI, *Codices Vaticani Latini* (1902), I, N:o 636. Le manuscrit (sæc. XII—XIII) contient des fragments de Beda, de Grégoire de Tours et d'autres. Marque de provenance: Liber sancte Marie de Esrom.

[3] *Die Handschriften der herzoglichen Bibliothek zu Wolfenbüttel,* Abt. IV. *Die Gudischen Handschriften* (1913). Ms. Gude lat. 51. Le manuscrit (sæc. XII) contient Epistolæ s. Hieronymi. Marque de provenance: Liber sancte Marie in loco dei. Quem si quis furtim abstulerit anathema sit.

Digitized by Google

episcopi.[4] A Upsal sont conservés deux manuscrits de la Bibliothèque de la Cathédrale d'Aarhus, Cod. Ups. C. 120, portant Liber capituli ecclesie Arusiensis,[5] et Cod. Ups. C. 587 contenant quelques remarques sur la chronique de cette église.[6] Le Musée Britannique possède un psautier orné de peintures ayant appartenu à une famille noble du 13e siècle,[7] et nous trouvons peut-être aussi dans le St. John's College à Cambridge un manuscrit originaire du royaume de Danemark, car il porte à la fin cet essai de plume: »Christiernus d. g. Dacie, Norwegie, Sclauorum Gotorumque rex, comes de Oldenborgh et Delmenhorst.»[8]

Les évangéliaires Cod. Ups. C 83 et le ms. Thott 22, 4° de la Bibliothèque royale de Copenhague et probablement aussi le ms. Thott 21, 4° proviennent de la Cathédrale de Lund.[9]

Déjà au moyen âge les bibliothèques étaient exposées à être dispersées et détruites, quand les guerres ravageaient le pays, quand les églises et les couvents étaient dévastés par le feu, quand les manuscrits mêmes étaient coupés en morceaux afin de servir de reliure aux nouveaux manuscrits, quand les livres étaient envoyés hors du pays, quand on en faisait don, ou quand

[4] Gl. Kgl. Saml. 450, 2°. Le manuscrit contient Epitoma Justini.

[5] Cod. Ups. C 120. Le manuscrit (env. 1300) contient Postilla super epistolas Paulinas, super cantica canticorum, ecclesiasten, librum sapientiae et epistolam ad Hebræos.

[6] Cod. Ups. C 587. Le manuscrit (sæc. XIII – XV) contient Albuchasis: Liber de conservatione sanitatis, Conspectus diocesium ecclesiae Romano-catholicae et Graeco-catholicae, Sermones, Gaufridus de Trano: Summa decretalium, Aristoteles: Magnorum ethicorum libri 1—2.

[7] *Haandbog for Biblioteksvæsen* ved SVEND DAHL (Kbh. 1912), p. 154. — *Archaeologia,* XLVI.

[8] M. RHODES JAMES, *A descriptive catalogue of the manuscripts in the library of St. John's College, Cambridge* (1913), No. 220. Le manuscrit (sæc XV) contient: Cicero: De oratore, Brutus, Orator, Paradoxa, Tusculanae disputationes liber 1, De vera amicitia.

[9] Ms. Thott 22, 4° (sæc. XII) Marque de provenance: Plenarius capituli Lundensis. — Cod. Ups. C 83 (sæc. XII). Feuillet 1. a deux peintures de St. Laurence, patron de la cathédrale de Lund; on voit en haut St. Laurence dans un édifice, flanqué de tours et orné de couronnes murales; en bas on voit le saint et un clerc priant et là-dessous l'inscription: ›Martyr Laurenti precibus succurre petenti›. Une note ancienne qu'on ne connait que par le catalogue manuscrit de Benzelius à Upsal était conçu en ces termes: ›Isti sunt qui juramento suo ecclesie s. Marie et b. Laurentii martiris assignaverunt quartam partem: In Scadathorp videlicet Bovi Kimb, Tuki Smith de Hacstath, Tosti de Tostaryth, Gummi de Esgiryth, Olaf de Dagstorp, Tuki de Nutathorp, Thrughut oc Nicles oc Ønd de Aggathorp, Magnus de Thrygilstorp, Poul et Nicles de Rychanum.› Les noms de lieux nous conduisent au canton de Frosta en Scanie; ecclesia s. Marie et b. Laurentii est la cathédrale de Lund. — Le manuscrit Thott 21, 4° (sæc. XII) a des peintures des évangélistes ressemblant singulièrement aux peintures du ms. Ups. C 83, et une liste de péricope conforme à celle du ms. Thott 22, 4°, de sorte qu'il semble probable, que le ms. Thott 21, 4° est originaire de Lund.

Digitized by Google

ils étaient vendus par des étudiants ou des frères mendiants, les gens errants d'alors.

Peut-être aussi quelque manuscrit a-t-il été enlevé par les humanistes italiens, quand ils cherchaient des livres en Danemark aux 15e et 16e siècles.[10]

Mais les pertes qu'ont subies les bibliothèques sous le catholicisme n'étaient rien en comparaison de la véritable ruine dont furent frappées ces dernières, quand au 16e siècle la Réforme rompit avec le passé.

Les collections du moyen âge furent négligées et de temps en temps dispersées, car les gens de la nouvelle ère n'estimaient qu'une très petite partie du contenu des vieilles bibliothèques; la plus grande partie de ces trésors passait pour »de vieux bouquins des couvents qui ne sont utiles à rien», et qui étaient condamnés à l'anéantissement. Il est possible que des laïques ignorants ou fanatiques aient détruit quelques livres, on n'en sait pourtant pas grand'chose, mais on a de nombreux témoignages de la conduite du gouvernement. Les livres furent apportés à Copenhague, on s'en servait pour faire des gargousses et pour les feux d'artifice, les sénéchaux du pays les ont déchirés afin de s'en servir pour les reliures des livres de comptes. Cette destruction des vieux manuscrits de parchemin a commencé déjà vers 1540, et elle n'a cessé que vers la fin du 17e siècle, peut-être parce qu'il n'en restait plus; on a tout spécialement détruit des livres liturgiques, des bibles latines, des ouvrages théologiques et des ouvrages traitant le droit canonique.[11]

Les manuscrits qui échappèrent au désastre, furent tout d'abord ceux qui contenaient les lois dont on pouvait faire bon usage, et quelques brévi-

[10] ELLEN JØRGENSEN, *Italienske Humanisters Manuskriptrejser til Danmark.* (*NTBB*, 1915, p. 76—80).

[11] De cette manière les vieux livres faisaient leur entrée dans les bureaux de l'Administration centrale. Plus tard on a dégagé des chartes beaucoup de couvertures et de morceaux de parchemin employés à la couture, mais on n'a pas procédé d'une manière systématique. La Bibliothèque royale de Copenhague a reçu des Archives nationales un grand nombre de feuillets, et afin de me rendre compte de la date à partir de laquelle on a commencé à employer les livres anciens pour les reliures et où l'on a cessé de le faire, j'ai examiné cette collection de 1200 feuillets environ qui portaient des notes indiquant la date de leur mise en usage. Les premières notes sont de 1540 environ, comme p. ex. »Kornrechnung zu Gottorf Anno 1543», »Jordbog paa Aarhusgordens Regenschop paa Aar 1544 oc Aar 1545», mais ce n'est que vers la fin du siècle que la destruction s'accentue, pendant la première moitié du 17e siècle elle est complète, pour se ralentir après 1600, bien qu'il y ait beaucoup de feuillets qui portent des notes datant de la dernière trentaine d'années du siècle.

Cf.: *Förhandlingar vid svenska filolog- och historikermötet i Göteborg* (1912), p. 181. — ISAK COLLIJN, *Redogörelse för i Kammararkivet och Riksarkivet verkställd undersökning angående äldre arkivalieomslag* (1914), p. 17. — P. A. MUNCH, *Saml. Afhandlinger* (1873) I, p. 274. — O. A. JOHNSEN, *Norske gejstliges og kirkelige Institutioners Bogsamlinger i den senere Middelalder.* I: *Sproglige og historiske Afhandlinger viede Sophus Bugges Minde* (1908), p. 96.

Digitized by Google

aires en danois qui étaient conservés avec piété de génération en génération; et en outre le roi Christian III envoyait chercher dans les chapitres et les couvents des livres pour la nouvelle bibliothèque de l'Université[12] et des gens de la noblesse ou de la bourgeoisie, guidés par l'amour de l'histoire de la patrie ou par le goût de beaux livres, prenaient soin d'acquérir des manuscrits.[13]

Mais les nouvelles collections qui s'étaient formées après la Réforme n'échappèrent pas aux revers du temps suivant. La grande bibliothèque de Jörgen Seefeldt, laquelle contenait des manuscrits danois du moyen âge, fut le butin de Corfitz Ulfeldt sous la guerre du roi Charles-Gustave, mais fut confisquée plus tard par le gouvernement suédois et transférée à Stockholm, où sans doute la plus grande partie périt par l'incendie du château en 1697.[14] La collection de Stephan Hansen Stephanius fut vendue en 1652 par sa veuve tombée dans l'indigence au chancelier du royaume de Suède Magnus Gabriel de la Gardie. Lors de la perte de la Scanie en 1660 et du Slesvig en 1864 les restes des vieilles bibliothèques de ces provinces passèrent entre des mains étrangères.

Dans le grand incendie à Copenhague en 1728, la bibliothèque de l'Université et les manuscrits danois du moyen âge qui s'y trouvaient furent dévorés par le feu; ce fut aussi le cas pour des collections particulières contenant des manuscrits telles que la bibliothèque de l'évêque Christen Worm. Après ce désastre, l'étude de l'histoire de notre moyen âge a offert de grandes difficultés.

Quand il faut se rendre compte de nos bibliothèques au moyen âge, nous ne pouvons pas nous contenter des pauvres restes, manuscrits et incunables, livres entiers ou fragments, que nous a laissés le passé, il faut recueillir des listes de livres du moyen âge, des listes de prêts et tous les renseignements qu'on pourra trouver dans les différents documents; dans le Necrologium Lundense, le Liber daticus de Lund et le Necrologium Ripense

[12] S. Birket Smith, *Om Kjöbenhavns Universitetsbibliothek för 1728* (1882), p. 13—16.

[13] Niels Hemmingsen possédait un grand évangéliaire du 10e siècle avec des peintures, montrant l'art de l'école de Winchester; le livre vint plus tard entre les mains de Niels Nielsen Kolding, de Gunde Rosenkrantz, de Joachim Gersdorf et à la fin à la Bibliothèque royale (Gl. kgl. Saml. 10, 2°). — A. S. Vedel trouva dans la bibliothèque de Johan Friis un manuscrit du 12e siècle contenant Roberti monachi historia Iherosolomitana etc.; le manuscrit est maintenant à Upsal (Cod. Ups. C 691); la marque du possesseur datant du moyen âge est rayée, de sorte qu'on lit seulement: Liber sancte Marie de — — —. — Arild Huitfeld a possédé Gl. kgl. Saml. 3561, 8°, un Salluste originaire d'Italie et qui sans doute a appartenu à une bibliothèque danoise au moyen âge.

[14] La Bibliothèque royale de Stockholm possède quelques manuscrits danois du moyen âge provenant de la bibliothèque de Jörgen Seefeldt.

Digitized by Google

sont souvent cités des dons de livres, et nombre de testaments du moyen âge, surtout les testaments provenant de Lund donnent des titres de livres.

Mais il faut utiliser non seulement les sources du moyen âge, il faut aussi profiter de tels renseignements sur les livres du temps après la Réforme, qui renvoient au moyen âge — des listes de livres du milieu du 16e siècle, contenant des éléments aussi bien du moyen âge que du temps après la Réforme comme p. ex. la liste de la bibliothèque de Jörgen Gyldenstjerne[15] — et des listes de collections plus récentes, où l'on trouve des livres du moyen âge, comme p. ex. les listes de l'ancienne bibliothèque de l'Université,[16] de la collection de Peder Syv[17] et de la collection de l'évêque Christen Worm.[18]

Mais je ne compte pas examiner ce qu'on a écrit en Danemark au moyen âge afin d'en tirer des conclusions sur les livres qui ont dû s'y trouver à ce temps-là, c'est une tâche essentiellement différente de la présente, et une tâche très difficile, non seulement parce qu'elle exige des connaissances approfondies de la littérature de l'antiquité et du moyen âge, mais tout spécialement parce que les auteurs du moyen âge employaient des livres contenant des extraits de beaucoup d'auteurs à la fois, de sorte que, voyant chez un auteur du moyen âge p. ex. une citation de Juvénal, on ne peut en conclure qu'il a eu entre ses mains un manuscrit des satires de Juvénal.

Les bibliothèques des cathédrales.

La rareté des documents ne permet pas de poursuivre l'histoire d'une bibliothèque danoise à travers le moyen âge; on peut à peine regarder une telle bibliothèque dans son ensemble, le plus souvent il en faut recueillir peu à peu quelques fragments. C'est surtout le cas pour les bibliothèques de nos cathédrales.

Nous sommes le mieux renseignés sur la bibliothèque de la cathédrale de Lund, dont 19 manuscrits sont conservés — 15 manuscrits se trouvent

[15] *Danske Magazin*, R. 5: Bd I (1887—89), p. 260—263.

[16] Catalogue de la »Vetus bibliotheca« de 1603 se trouvant dans les archives de l'Université N:o 146 b (Bibliothèque de l'Université de Copenhague).

[17] Ms. Additamenta 110, 4° (même endroit).

[18] Ms. Arne Magnæan. 905, 4° (même endroit). — Cette source de date récente donne des renseignements sur l'ouvrage d'un auteur danois — sans doute Petrus de Dacia dictus Philomena — ouvrage qui à mon avis n'est ni mentionné ailleurs ni transmis à la postérité; c'est »Alkindus de radiis cum commentariis Petri de Sædlandia monachi« — Ms. 46, 4° parmi les manuscrits de Chr. Worm.

Digitized by Google

dans la bibliothèque de l'Université de Lund; il faut y ajouter les évangéliaires précités, une bible dans la Bibliothèque royale de Copenhague et trois manuscrits contenant des lois dans la collection Arne-Magnéenne.[19] De plus les remarques des obituaires de l'église et les titres des livres écrits dans les testaments témoignent de l'accroissement de la bibliothèque.[20]

On est le moins renseigné sur la cathédrale de Roskilde qui à côté de celle de Lund occupait une position prédominante, qui envoyait beaucoup de gens à l'étranger pour y étudier et qui a porté témoignage de ses travaux scientifiques et littéraires. Il ne reste que trois manuscrits de la bibliothèque de la cathédrale, et les renseignements sur la bibliothèque que nous a laissés le moyen âge sont rares. Le don qu'a fait le chanoine Semundus Johannis au chapitre en 1386 »Gesta Danorum in duobus voluminibus» offre le plus d'intérêt, car le titre et la grandeur de l'ouvrage nous fait penser à la célèbre chronique de Saxo.[21] Une liste des prêts datant du milieu du 15e siècle donne des renseignements sur la bibliothèque à cette époque ou plus exactement sur la partie de la bibliothèque qui était alors en usage; on y trouvait la Bible, — tantôt la Bible entière, tantôt des parties du vieux testament ou du nouveau testament — et des concordances; en outre Nicolas de Lyra, Pierre Lombard, Thomas d'Aquin, quelques sermons, le Canon, quelques ouvrages sur le droit canonique, des manuels juridiques, et quelques livres médicaux; enfin Senèque, Historia scholastica et Manipulus florum — groupe très restreint de livres assez répandus.[22]

On ne sait que très peu ou rien sur les bibliothèques de Odense, de Börglum, de Viborg, de Aarhus et de Ribe, mais nous avons de Slesvig une bonne liste de 1519, qui donne les titres de près de 250 ouvrages, et rien que des »livres bons» ayant appartenu à la chaire de lecteur de théologie.[23] Dans le registre les livres imprimés et les manuscrits sont notés côte à côte; parfois on a ajouté au titre le mot »impressus», plus sou-

[19] Gl. kgl. Saml. 1310, 4°. — A. M. 23, 4°; 28, 4°; 37, 4°.

[20] L. WEIBULL, *Bibliotek och arkiv i Skåne under medeltiden. (Historisk Tidskrift för Skåneland,* 1902).

[21] KR. ERSLEV, *Testamenter fra Danmarks Middelalder* (1901), p. 153.

[22] *Scriptores rerum Danicarum* (1834), T. VIII, p. 324, 329.

[23] *Danske Magazin,* R. 6: Bd 1 (1913), p. 309. Titre: Inventarium librorum spectantium ad domum lectoris ordinarii Slesuuicensis quod ego inveni in eadem domo anno XIX super festo Michaelis». — On lit vers la fin: Hii suprascripti sunt libri meliores quos repperi in domo lecturæ Sleswicensis. Sunt et alii in variis collecti et scripti, non tamen ligati asseribus, sed partim pergameno, partim vero adhuc illigati, sicut videri potest in cubili prope in eadem domo ad libros deputato. Prescripti libri partim sunt in domo lecturæ partim in libraria ecclesiæ Sleswicensis in capsa ibidem inclusi.»

Digitized by Google

vent »scriptus», mais en général le nom du livre est donné sans indication; la plupart des livres étaient sûrement imprimés. Il y a quantité de livres théologiques de date ancienne et récente et de nature très différente, depuis Saint Augustin: De civitate Dei et Saint Cyrille: Thesaurus[24] jusq'aux Sermones Pomerii, Sermones thesauri novi, Peniteas cito et Liber Marini de Fregeno de indulgentiis.[25] Parmi les auteurs classiques on trouve Cicéron (De finibus), Virgile et Ovide, Perse et Juvénal, Martial et Lucain, Hérodote et Plutarque, les deux derniers naturellement en traduction latine. Parmi les historiens on trouve, outre Florus, Orose, Cassiodore, Historia tripartita et Pierre Comestor, Historia scholastica, qu'on lisait beaucoup au moyen âge, notre Saxo, sûrement l'édition de 1514, et les ouvrages plus récents: Æneas Sylvius: Historia Bohemorum et Platina: De vitis pontificum. Comme à la fin du moyen âge le clergé de Slesvig entretenait des relations fréquentes avec l'Italie, on ne s'étonne pas que nous rencontrions dans la bibliothèque de la chaire de lecteur les œuvres des humanistes italiens. Il faut d'abord nommer Pétrarque dont les lettres se trouvent à Slesvig comme aussi ses trois célèbres œuvres de philosophie morale: Secretum seu de contemptu mundi, De vita solitaria, De remediis utriusque fortunæ et sa traduction latine du conte de Boccace de la fidèle Grisélidis — puis Æneas Sylvius qui est représenté par une série d'ouvrages et ensuite Gasparinus Barzizzius, Guarin, Giovanni Tortello, Maphæus Vegius, Pogge et Pic de la Mirandole.

Les bibliothèques des couvents.

Il y a une grande différence entre la liste des livres du lecteur de Slesvig et une autre grande liste, que nous possédons, savoir le registre des livres du couvent cistercien d'Öm.[26] Dans la bibliothèque du couvent il n'y a aucune trace des temps modernes, aucune œuvre humaniste, aucune littérature classique, le moyen âge y règne pleinement. La littérature édifiante y occupe une grande place et la littérature, traitant les visions, qu'aimaient les cisterciens, était représentée par Exordium ordinis Cisterciensis et par Purgatorium Patricii. Le registre n'est certainement rédigé

[24] Thesaurus beati Cyrilli scriptus et ligatus in pergameno foris rubeis corrigiis mediocri forma.

[25] Liber Marini de Fregeno de indulgentiis in uno volumine mediocri albo corio.

[26] SUHM, *Nye Samlinger til den danske Historie* (1794), Vol. III, p. 316. La liste donne environ 200 titres, sans énumérer les »libri chorales».

Digitized by Google

qu'en 1554, et il est possible que les envoyés du roi eussent déjà visité le couvent afin de prendre les livres qui pourraient être utiles à la bibliothèque de l'Université, mais il est plus probable encore que la liste nous montre la vieille bibliothèque du couvent, et en tout cas c'est la seule fois que nous trouvons un aperçu assez clair de la bibliothèque d'un couvent danois à une époque déterminée. Des autres couvents on ne connaît que quelques livres isolés, jamais la bibliothèque entière, et le nombre des livres connus est si petit, qu'ils ne nous donnent aucune idée de la culture littéraire des couvents. Il faut toujours se rappeler, que la culture de nos couvents est très jeune; le Danemark n'a jamais eu de Monte Cassino ni de Bobbio, de Corbie ni de St. Gallen, de Reichenau, de Lorsch non plus; notre connaissance des livres des couvents danois ne date guère que du meilleur temps des cisterciens.

Le couvent cistercien de Vitsköl nous a donné le manuscrit Ny kgl. Saml. 13, 8° contenant Compendium theologicae veritatis, celui de Lögum, le beau livre à Wolfenbüttel contenant les lettres de Saint Jérôme et Gl. kgl. Saml. 54, 2° contenant Petrus de Riga: Aurora. J'ai mentionné ci-dessus un manuscrit provenant d'Esrom à la bibliothèque du Vatican, contenant des fragments de Beda et de Grégoire de Tours et un livre provenant de Sorö contenant l'histoire de Justin. Le couvent de Sorö a possédé également un manuscrit de Valère Maxime, un manuscrit d'Adam de Brême et un manuscrit contenant le Hexaëmeron d'Andreas Sunesön, qui tous sont perdus. De Herisvad provient le manuscrit E don. var. 138, 4° dans la bibliothèque de l'Université de Copenhague, traitant la théologie exégétique. Herisvad a également livré à Huitfeld le manuscrit d'Ælnoth qui servait de base à l'édition de 1602.[27] Le couvent de Ryd possédait une bible manuscrite que le curé de Drelsdorf avait apportée avec lui en entrant dans le couvent en 1395 âgé de 24 ans. Le feuillet 145 porte l'inscription »Rogo omnes fratres orare pro me ad dominum».[28]

Dans le couvent du Saint-Esprit à Randers le prieur Jens Mathiesen écrivit un petit livre Ny kgl. Saml. 120, 4°, qui contient S. Bernard de Clairvaux: De consideratione ad Eugenium papam (feuill. 1—32) et »Anulus beate Marie virginis a sancto Bernardo editus» (feuill. 32'—33'). Selon toute probabilité le même ecclésiastique a écrit le manuscrit Ny kgl. Saml. 134, 4° contenant

[27] WEGENER, *Historiske Efterretninger om Anders Sörensen Vedel* (1846), p. 103. — *Scriptores rerum Danicarum*, T. IV, p. 541. — GERTZ, *Vitæ sanctorum Danorum* (1908—1912), p. 47.

[28] Le manuscrit se trouve maintenant dans la bibliothèque du gymnase de Flensbourg.

Digitized by Google

quelques ordonnances de médecin (en latin, en danois et en bas-allemand), »Compatio Philomenae ad passionem domini nostri Ihesu Christi», »Salutatio ad sacra Christi membra principalia», »Verba sanctae admonitionis venerabilis patris sancti Francisci»; le format, l'extérieur et l'écriture du livre ressemblent tout à fait à l'autre manuscrit, et nous avons donc dans ces deux petits volumes des témoignages de la lecture qu'on cherchait dans l'ordre du Saint-Esprit.

Ces écrits de St-Bernard de Clairvaux ou des ouvrages qu'on lui attribuait — livres ascétiques et livres sur la passion du Seigneur — composaient la lecture favorite des religieux à la fin du moyen âge. On les trouve réunis dans les bibliothèques partout en Europe souvent avec les écrits de St-Augustin et de Bonaventure, quelquefois aussi avec les ouvrages des mystiques allemands. Une partie de cette littérature fut traduite dans le langage populaire pour servir de lecture dans les couvents. Le manuscrit A M. 783, 4°, provenant du couvent de Grinderslev, en est un exemple. Il contient des traductions de Suso, de Thomas a Kempis, de Bonaventure et de Grégoire, et il est probable que quantité de nos manuscrits et de nos fragments de provenance inconnue et contenant des ouvrages ascétiques en danois, proviennent des couvents.

On se demande avec le plus grand intérêt quels ont été les livres des Franciscains et des Dominicains, parce que ces ordres dès leur origine avaient prétendu à l'érudition et qu'ils avaient organisé les études de manière à le rendre possible à des gens bien donés de fréquenter les écoles des pays étrangers et d'entretenir des relations avec les frères des autres nations pour le bien les uns des autres. Les bibliothèques des Dominicains et des Franciscains ne donnent pas l'impression d'une érudition étendue, mais les documents qui sont à notre disposition sont si peu nombreux qu'il faut renoncer à un jugement définitif. Dès les temps les plus reculés des ordres nous entendons parler de dons de livres faits aux différents couvents — un psautier, une bible, un bréviaire, etc. — nous entendons parler du cordelier travailleur Johannes Paschæ, qui en 1297 copiait toute la bible en 2 volumes et en 1299 le même livre en 5 volumes; trois fois il a copié Morales Gregorii, comme aussi on cite 2 légendaires faits par lui. Le frère Petrus Ketilli a écrit en 1301 »Concordantiae majores bibliae» pour les Franciscains de Copenhague.[29] Une centaine d'années plus tard le cordelier Thomas Gheysmer à Odense fait écrire à un citoyen de la ville, Henricus Duuel, le grand Compendium qui se trouve maintenant dans la bibliothèque de l'Université de

[29] *Scriptores rerum Danicarum*, T. V, p. 515.

Digitized by Google

Copenhague sous la signature d'Additamenta 49, 2°. Le livre était alors un livre à chaînes qui appartenait aux Franciscains d'Odense; le contenu en est assez varié: histoire de Danemark et histoire universelle, légendes et exégèse, littérature traitant les visions (Disputatio prioris cum spiritu Guidonis) et ensuite l'écrit très répandu du pape Innocence III: De miseria sive de vilitate conditionis humanae, etc. etc.

Il est étrange que les frères mendiants en dépit des règles de l'ordre aient eu des biens personnels. Le manuscrit Cod. Ups. C 647 porte au feuillet 159 la marque de son propriétaire (sæc. XV): Liber fratris Nicholai Laghonis de conventu Helsinburgensi ordinis predicatorum provincie Dacie. Ce livre contient des fragments d'Aristote et de Timaios de Platon, en latin, des fragments de Cicéron: De senectute et d'Apulée: De deo Socratis. Le Cod. Ups. C 250 a été acheté par le frère Kanutus Johannis, gardien du couvent franciscain de Stockholm, au frère Johannes Kath, surveillant de la custodie de Lund. Une étiquette collée sur la reliure du Cod. Ups. C 614 porte l'inscription un peu altérée (sæc. XIV): Iste liber quondam fuit fratris Gozcelli Falckedala de regno S[uecie] Da[cie provincie]. Et ipse dedit eum fratri Benedicto Ringstadensi etiam de provincia Da[cie]. Le livre fut plus tard incorporé dans la bibliothèque des Franciscains à Stockholm.

Jusqu'ici il n'a été question que des manuscrits des frères mendiants, mais ils ont acquis aussi des livres imprimés. Arni Magnusson a noté des marques de possesseurs relevées dans des livres de la vieille bibliothèque de l'Université à Copenhague, livres qui ont appartenu aux Franciscains de Lund et de Roskilde, aux Dominicains de Helsingborg, au couvent dominicain de Saint Nicolas et au couvent franciscain de Sainte Anne à Helsingör, en somme une vingtaine d'ouvrages qui furent détruits par le feu en 1728.[30] Il en reste maintenant dans la Bibliothèque royale de Copenhague »Scriptum secundum divi Alberti magni super secundo sententiarum» et »Secunda pars hystorialis venerabilis domini Antonini», tous les deux portant l'inscription Iste liber est pro usu fratrum minorum conventus Ripensis anno domini 1537, et dans la bibliothèque de l'Université »Scriptum super secundo sententiarum Johannis Scoti» imprimé à Venise en 1481, portant la marque de possesseur Pro conventu Helsingerensi sancte Anne; la bibliothèque de l'Université de Lund possède »Missale ad consuetudinem fratrum predicatorum», autrefois en la possession des Dominicains de Lund, en outre »Sextus liber decretalium» et »Gregorii compilatio decretalium», tous les deux portant l'in-

[30] *Scriptores rerum Danicarum*, T. VIII, p. 357, 358.

Digitized by Google

scription Liber fratrum minorum conventus Lundensis.[31] La bibliothèque de l'Université d'Upsal possède un livre qui a appartenu aux Dominicains de Næstved, Revelationes Birgittæ, Lübeck 1492;[32] enfin la bibliothèque du gymnase de Flensbourg possède quelques livres provenant de l'ancien couvent franciscain de la ville; on y rencontre les noms d'Augustin, de Bonaventure, de Nicolaus de Lyra et de Robertus Holcot.[33]

La Bibliothèque de l'Université et celles des confréries, des églises et des écoles.

Il y a aussi d'autres institutions qui ont possédé des livres. Vers la fin du 15e siècle l'Université de Copenhague fit le premier pas pour se procurer une bibliothèque,[34] — les confréries religieuses comptaient parfois des livres parmi leurs biens;[35] les églises possédaient des livres, en tout cas des livres liturgiques, qui cependant subirent un triste sort pendant la Réforme, sort dont témoignent les fragments dégagés des livres de comptes;[36] on trouve aussi quelques livres dans les écoles; la bibliothèque de l'Université de Lund possède p. ex. un manuscrit portant l'inscription Liber scole b. virginis et qui contient des séquences, des notes et du texte;[37] selon les testaments on lègue de temps à temps des livres aux écoles: recueils de chansons, les méthodes, Grecismus et Doctrinale, les grands vocabulaires du moyen âge, Papias, Elementarium doctrinæ rudimentum et Alexander Neckam: De utensilibus sive de nominibus utensilium, Cicéron et Solinus, et »poetæ» en entendant par là les poètes de l'antiquité et du moyen âge, cercle assez limité d'auteurs qu'on étudiait dans les écoles de tout le monde latin

[31] L. WEIBULL, *Bibliotek och arkiv i Skåne under medeltiden*, p. 23.

[32] I. COLLIJN, Katalog der Inkunabeln der kgl. Universitäts-Bibliothek zu Upsala (1907), N:o 332.

[33] *Slesvigske Provinsialefterretninger* (1863) IV, p. 164.

[34] S. BIRKET SMITH, *Om Kjöbenhavns Universitetsbibliothek för 1728* (1882), p. 4.

[35] Le Cod. Ups. C 56, qui contient des sermons danois et suédois, a appartenu à la confrérie religieuse du district de Gärd en Scanie et porte l'inscription suivante: Liber sodalitii Gershæret quem Birgerus Nicolai procuravit ad predictum consodalitium.

[36] Un manuel liturgique manuscrit de l'église de Notmark est conservé (Gl. kgl. Saml. 3453,8°) et quelques livres liturgiques imprimés qu'on sait avoir appartenus à des églises, tels que Missale Slesvicense et Missale Hafniense provenant de l'église d'Ulsnæs et de l'église de St. Michel à Slagelse.

[37] A. HAMMERICH, *Musik-Mindesmærker fra Middelalderen i Danmark* (1912), p. 42—69.

Digitized by Google

et dont on trouve les ouvrages réunis au moyen âge dans des volumes destinés à l'usage des écoles et mentionnés dans les listes de livres sous la dénomination »libri artium», »libri scholastici», »libri scholarum».

Bibliothèques privées.

1. Les bibliothèques des prélats.

C'est avec raison que nous attendons de trouver des bibliothèques chez le haut clergé qui s'était livré à des études, qui avait voyagé dans les pays étrangers, qui y était entré en relation avec les notabilités et qui avait les moyens nécessaires pour acquérir les livres précieux. Notre connaissance des livres, qu'ont dû posséder les évêques éminents des temps anciens, est pourtant minime. Nous ne savons rien sur les livres de l'archevêque Eskil; deux manuscrits seulement en sont connus, ayant été en la possession de l'archevêque Absalon — un manuscrit de Justin et un manuscrit de Valère Maxime —; le successeur d'Absalon a donné quelques livres à la cathédrale de Lund, lesquels sont mentionnés dans les obituaires de l'église.[38] La bibliothèque de l'archevêque Jens Grand nous est le mieux connue. Quand celui-ci mourut à Avignon en 1317 le bibliothécaire du pape dressa un registre de 81 numéros; la liste n'est pas complète, car elle se termine par ces mots: »Item sunt quidam caterni constitutionum Dacie seu illarum partium et quidam libri uulgares illarum partium seu alij quaterni nullius ualoris nec digni extimatione». Les régistrateurs du moyen âge passent souvent sous silence des livres anciens qui leur sont incompréhensibles en assurant que ce sont des choses sans valeur, livres que la postérité voudrait bien connaître. Dans ce cas-ci on voudrait savoir quelque chose sur ces »caterni constitutionum Dacie» et ces »libri uulgares», qu'on a trouvés dans la bibliothèque de Jens Grand. La liste contient des livres traitant la théologie, le droit romain, le droit canonique, la médecine, etc. Un grand nombre de ces livres remontent à des auteurs contemporains de Jens Grand, il est donc évident qu'il a été au courant de son temps. La littérature antérieure est p. ex. représentée par Palladius: De agricultura, Isidore: Etymologiæ, évalué à 3 florins seulement, et Hippocrate: Aphorismi. On juge du reste le mieux la collection en la regardant à côté d'autres collections presque contemporaines — la bibliothèque du cardinal Geoffroi d'Alatri, celle de Robert le Coq et

[38] C. WEEKE, *Lunde Domkapitels Gaveböger* (1884—89), p. 145.

Digitized by Google

les bibliothèques qui au 14e siècle furent incorporées dans la bibliothèque du pape après la mort de leurs possesseurs, de hauts prélats. La bibliothèque de l'archevêque danois est en général du même caractère que les autres; on y trouve les mêmes livres théologiques et juridiques, la littérature traitant le droit canonique est partout fortement représentée. A en juger d'après le registre, la bibliothèque de Jens Grand tient un haut rang à côté des autres tant pour ce qui est du nombre des livres qu'en ce qui concerne leur qualité. Le bibliothécaire du pape en a évalué la valeur à 550 florins environ, mais comme les autres bibliothèques ne sont évaluées que par exception, on ne peut pas en tirer de conclusions.[39]

Le registre des livres de Jens Grand est le seul véritable catalogue d'une bibliothèque privée danoise du moyen âge; pour le reste il faut chercher notre connaissance des livres du haut clergé dans les testaments. On trouve un assez grand nombre de livres dans les testaments des chanoines Nicholaus Bunkeflo et Tucho Thuronis, dans les testaments de l'archevêque Nicholaus, du chantre Benechinus Henrici et du doyen Sven Saxtorp, etc. Il y a encore une fois lieu de relever l'uniformité qui règne dans le monde latin de ces temps-là. On rencontre dans les testaments danois les mêmes livres que dans les registres étrangers précités et que dans les sources suédoises et norvégiennes, — les mêmes écrits dogmatiques, les mêmes recueils de sermons, ouvrages édifiants, légendes, livres d'école et les mêmes compilations; nous trouvons aussi la même richesse d'ouvrages de droit canonique, le même manque d'auteurs classiques hors des livres d'école et la même pauvreté en fait de littérature concernant l'église ancienne. —

Nos prélats ont tout d'abord possédé la Bible, des parties de la Bible et de l'exégèse, puis un petit choix de littérature patristique. Il n'y a eu aucun ouvrage des Pères de l'Église dans le registre des livres de Jens Grand et parmi les livres d'Andreas Sunesön on ne cite que: »Exceptiones de moralibus Job«. Le testament de l'archevêque Nicholaus mentionne les Moralia, les Homélies et le Dialogue de Saint Grégoire; les autres testaments épiscopaux n'en disent rien. Le doyen Sven Saxtorp de Lund possédait l'Enchiridion, l'interprétation de la Genèse et l'ouvrage De vera innocentia de Saint Augustin, le chantre Benechinus la homélie d'Origène sur les can-

[39] *Annaler for nordisk Oldkyndighed*, 1860, p. 171—175. — *Inventaire des meubles du cardinal Geoffroi d'Alatri* (1287). *Mélanges d'archéologie et d'historie*, V (1885), p. 382. — *La bibliothèque d'un avocat du XIVe siècle. Inventaire estimatif des livres de Robert le Coq* (1362). *Nouvelle Revue historique de droit français et étranger*, XI (1887), p. 524. — EHRLE, *Historia bibliothecae Romanorum pontificum*, p. 194 ss.

Digitized by Google

tiques en latin, l'Enchiridion de Saint Augustin et une partie des Moralia de Saint Grégoire.

Les Moralia de Saint Grégoire étaient un ouvrage très aimé et répandu un peu partout, mais à partir du 13e siècle on renonce de plus en plus à l'étude des vieux auteurs ecclésiastiques aux universités et partout en Europe, et dans les bibliothèques de la dernière partie du moyen âge les manuscrits patristiques cèdent la place aux Summæ, aux Quæstiones et à d'autres traités.[40]

Parmi les livres de nos prélats nous retrouvons aussi les grands noms de la théologie du moyen âge tels que Innocence III, Pierre Lombard, Thomas d'Aquin, Bonaventure, Richard de Saint-Victor, Bernard de Clairvaux; ce dernier n'est représenté que par »Dicta b. Bernardi», »Verba delectabilia b. Bernardi», sans doute des extraits recherchés au moyen âge. Je ne m'arrêterai pas aux livres liturgiques — aux livres qui ont rapport au culte — aux livres qui satisfont les regrets du moyen âge des choses inconnues et miraculeuses[41] — aux œuvres connues contenant des fragments de tous les auteurs possibles (p. ex. »Manipulus florum»), aux nombreux ouvrages juridiques qu'on rencontre aussi dans les listes de livres suédoises et norvégiennes et qui portent témoignage d'études approfondies du droit,[42] mais je vais aborder la question de la littérature danoise, de la littérature classique et des ouvrages historiques.

La réponse à la première question n'est que médiocre, car outre les quelques recueils de lois et les »libri vulgares» mentionnés dans le catalogue de Jens Grand, les livres danois ne semblent pas être représentés dans les bibliothèques des prélats,[43] la culture littéraire était en ce temps-là universelle,

[40] DENIFLE, Die Universitäten des Mittelalters, p. 759. — Quelque littérature patristique se trouve dans les manuscrits suivants provenant des couvents: Ms. Gude lat. 51 (Wolfenbüttel), Cod. Ups. C 250, E don. var. 138, 4 (Bibliothèque de l'Université de Copenhague). On a aussi des fragments d'ouvrages de Saint Augustin, de Saint Grégoire et de Saint Jérôme. Un fragment de Saint Augustin, De civitate Dei, a servi de couverture à des comptes de Gottorp 1595; mais je n'ai rien trouvé des »Confessiones». Des manuscrits patristiques qui se trouvaient dans la Bibliothèque de l'Université de Copenhague avant l'incendie de 1728 sont connus des catalogues: Ms. N:o 146 b dans les archives de l'Université et Ms. 901, 4° dans la Bibliothèque Arne-Magnéenne.

[41] Petrus Nicholai de Lund possédait un volume contenant les »Mirabilia Indie», »Gesta Alexandri prosaica», »Gesta Apolonii prosaica». Les »Gesta Alexandri prosaica» sont soit Quinte-Curce soit quelque remaniement latin de Pseudocallisthène; les »Gesta Apolonii prosaica» sont le roman Historia Apollonii regis (cf. KLEBS, *Die Erzählung von Apollonius aus Tyrus*, Berlin 1899).

[42] Presque 200 scandinaves furent immatriculés à la faculté de droit à Prague pendant les années 1372–1413.

[43] On trouve rarement des livres norrains dans la possession du clergé de Norvège. (O. A. JOHNSEN, *Norske gejstliges og kirkelige Institutioners Bogsamlinger i den senere Middelalder. Sproglige og historiske Afhandlinger viede Sophus Bugges Minde*, p. 85, 94.)

Digitized by Google

le clergé allait en grand nombre à l'étranger pour faire des études et il en remportait des livres. Le maître Macharius parle dans son testament d'une bible qu'il a achetée à Paris, l'archevêque Nicholaus d'une bible achetée en Flandre, Tucho Thuronis possède quelques feuillets qu'il a écrits à Avignon, Benechinus a remporté de Paris et d'autre part quelques cahiers sur le droit canonique, etc.

La seconde question concerne la littérature classique. Cicéron, Ovide, Sénèque et Solinus sont les noms que mentionnent les testaments et le plus souvent il est question de dons faits à quelque école, à un maître d'école ou à des élèves, mais on cherche en vain les autres auteurs classiques, on ne trouve ni Virgile, ni Horace, ni Perse, ni Juvénal, ni Térence, ni les prosateurs romains.

Si l'on cherche en Danemark des livres classiques hors des bibliothèques des prélats, les manuscrits et différentes autres sources donneront un résultat un peu plus favorable,[44] mais en somme la connaissance de l'antiquité et de la littérature antique a été très faible en Danemark pendant la dernière moitié du 13e et pendant les 14e et 15e siècles, et quand notre clergé parle de la grande ville de Rome — »magna Roma» — il pense à peine à la ville de l'antiquité, au centre de la civilisation latine, mais à la ville des martyrs et des pélerins, où l'on se rendait de tous les coins du monde.

Les bibliothèques du haut clergé étaient également très pauvres en ouvrages historiques. A l'exception des manuscrits de Justin et de Valère Maxime appartenant à Absalon et mentionnés ci-dessus, et des »Gesta Danorum» que le chanoine Semundus Johannis avait donnés au chapitre de Roskilde, on ne rencontre que les livres les plus communs du moyen âge, tels que Martinus de Troppau, Pierre Comestor et Vincent de Beauvais (Speculum historiale). On en trouve un peu plus hors des bibliothèques des prélats, si l'on cherche la littérature historique, sans en regarder la provenance,

[44] Cod. Ups. C 647 (Aristote, Platon, Cicéron, Apulée). — Cod. Ups. C 587 (Aristote). — Cod. Ups. C 614 (Sénèque). — St. John's College Cambridge N:o 220 (Cicéron). — Je n'ai pas trouvé d'auteurs classiques parmi les fragments, ni M. I. Collijn non plus n'en a trouvé pendant ses recherches en Suède (*Redogörelse för i Kammararkivet och Riksarkivet verkställd undersökning angående äldre arkivalieomslag*, p. 29). Dans les archives nationales de la Norvège on a trouvé un grand fragment de Salluste: De bello Jugurthino (O. A. JOHNSSEN, op. cit., p. 92). — Les manuscrits du moyen âge qui suivant le catalogue Ms. N:o 146 b des archives de l'Université et le Ms. 901, 4° de la collection Arne-magnéenne se sont trouvés dans la Bibliothèque de l'Université avant l'incendie de 1728 contenaient quelques auteurs classiques: Virgile, Horace, Juvénal. — Sur Hyginus, De sideribus et quelques autres ouvrages que les humanistes italiens auront trouvés, voir mon article déjà cité *NTBB*, 1915, p. 76 ss.

Digitized by Google

dans les manuscrits, les fragments,[45] les incunables et les documents faisant mention des livres ayant appartenu à des Danois au moyen âge. Or de cette manière on arrive facilement jusqu'en plein 16e siècle, époque où l'humanisme commençait à se faire valoir, ce qui entre autres choses se signale par la richesse plus grande d'ouvrages patristiques, classiques et historiques dans nos bibliothèques; d'ailleurs nous ne savons que très peu de chose des prélats du commencement du 16e siècle, ce qui est d'autant plus à regretter, qu'on serait en droit d'attendre que ces bibliothèques surtout portassent l'empreinte du temps nouveau.

2. Les bibliothèques des curés.

En quittant les bibliothèques des évêques et des chanoines nous nous tournons vers les livres des curés, lesquels sont le mieux connus à la fin du moyen âge. Quelques testaments du commencement du 16e siècle sont très caractéristiques. Un curé du diocèse de Ribe Petrus Matthie fait don de quelques livres, parmi lesquels deux bréviaires et le recueil de sermons »Dormi secure». L'un des bréviaires est légué à un curé pauvre pour le salut de l'âme du testateur, tandis que »Dormi secure» doit rester en chaîne dans la cathédrale de Ribe pour l'usage commun. Le curé Peder Pedersen Toller à Copenhague nomme dans son testament »Legenda sanctorum», »Hortulus anime», un bréviaire selon le rite du diocèse de Ribe, un livre d'heures sur parchemin. L'inventaire des effets du dernier curé catholique de Köbelöv à Lolland et une liste de livres de 1525 témoignent de la même pauvreté ou la même variété populaire. Le curé de Köbelöv possédait deux bréviaires, trois recueils de sermons, un diurnale et »Formularium instrumentorum». La liste de 1525 énumère quelques livres ayant appartenu à Hans Jepsön, sans doute tous des livres imprimés: »Cronica mundi, Sermones Meffret, Corona Marie, Albertus magnus, Psalterium daviticum, Revelationes Birgitte, Tractatus sacerdotales, Sermones de adventu, Sermones quadragesimales, Sermones Pomerii, Discipulus, Speculum exemplorum, Manuale seu sermones de beata virgine, Biblia, Fasciculus temporum, Herbarius».[46] Bien que la liste soit d'une époque si récente que 1525, il n'est pas question du temps moderne, mais seulement du moyen âge, l'humanisme n'ayant sûrement exercé aucune influence sur les simples curés. Le moyen âge se révèle encore dans le manuscrit

[45] On a observé des fragments de Josephus, de Justin, de Vincent, de Pierre Comestor, d'Adam de Brême et de Saxo.

[46] TERPAGER, *Ripæ Cimbricæ* (Flensborg 1736), p. 64—65. — RØRDAM, *Kjöbenhavns Kirker og Klostre i Middelalderen* (1859—63), Tillæg, p. 169. — *Kirkehistoriske Samlinger*, I (1849—52), p. 460, 461.

Digitized by Google

Ny kgl. Saml. 123, 4°, qui peut servir pour qualifier le caractère des livres que possédaient les curés dans la seconde moitié du 15e siècle: c'est un affreux manuscrit sur papier contenant »Stella clericorum», »Visio Tundali», »Gesta Romanorum», »Speculum humanae salvationis», »Tractatus de arte moriendi», des projets de sermons, des exemples et quantité d'autres choses, qu'il serait fastidieux d'énumérer ici.

3. Les bibliothèques des laïques.

On voit dans la possession des laïques — et nous entendons par là les princes et la noblesse — les psautiers, livres joliment ornés de peintures comme le Ms. Thott 143, 2° et le Ms. Egerton 2652; ces livres ont parfois été achetés à l'étranger, c'est p. ex. le cas pour le premier de ces manuscrits, fait dans le nord de l'Angleterre. Pendant la dernière partie du moyen âge les psautiers latins cèdent la place aux livres d'heures et aux bréviaires, le plus souvent écrits en danois; les meilleurs d'entre eux sont écrits d'une bonne main ferme, d'autres sont misérablement écrits, il y en a aussi qui sont ornés de peintures, mais de peintures de mauvais goût; faire des comparaisons avec les livres d'heures des princes étrangers et des bibliophiles riches contemporains est chose triste et à peine tout à fait juste; une comparaison avec les livres que nous avons possédés des temps anciens porte un fort témoignage de la décadence de la civilisation de notre pays.

En dehors des livres de piété on trouve vers la fin du moyen âge des livres édifiants[47] et des romans, des recueils de lois et des livres historiques entre les mains des laïques. Eggert Frille a fait écrire en 1452 la chronique basse-allemande A M 29, 2°, ses armoiries sont peintes dans la première initiale du livre; le manuscrit Gl. kgl. Saml. 819, 2°, la chronique jutlandaise traduite en bas-allemand, doit son origine à Erik Ottesön Rosenkrantz.

On retrouve le bas allemand très souvent dans nos livres de la fin du moyen âge, souvenir de l'invasion allemande qui eut lieu au 14e et au 15e siècle parmi les familles nobles et dans les villes. Le Cod. Ups. C 496, bréviaire bas-allemand a appartenu à la famille de Rosenkrantz; le livre édifiant bas-allemand A M 786, 4° a été écrit sur l'initiative de Jörgen Urne, A M 73, 8° est un livre de piété bas-allemand avec des notes danoises datant du moyen âge; Ny kgl. Saml. 45, 8° est aussi un livre de piété avec des parties

[47] Cod. Holm. A 31 a appartenu à la reine Christine et fut donné par le roi Christian II à la femme d'Albrecht van Goch. Le manuscrit contient une description légendaire de la Passion et des parties des »Meditationes vitæ Christi« traduites du suédois en danois, encore un exemple des livres édifiants qui vers la fin du moyen âge furent traduits en suédois et de là en danois.

Digitized by Google

en latin, en danois et en bas-allemand; A M 70, 8° contient le »Cantus sororum» et le »Sermo angelicus» de l'ordre de Sainte Brigitte, mais les notes danoises prouvent que le livre a été entre des mains danoises; A M 372, 2° donne le Pentateuque en traduction allemande — mais la liste de livres danois du moyen âge où l'on trouve des textes bas-allemands n'est pas encore terminée. On trouve parmi les fragments de nombreux restes de manuscrits allemands: des traductions de la Bible, des livres de piété, des recueils de lois et des romans.

Il y a parmi les observations que nous avons faites en étudiant les 14e et 15e siècles quelques-unes qui ne peuvent que nous décourager. Une pauvreté intellectuelle se révèle à plusieurs reprises, et la conscience nationale est comme engourdie. On trouve cependant vers l'année de la Réforme 1536, pendant les dernières dizaines d'années du moyen âge des témoignages d'une vie plus riche.

Nous prenons ces témoignages dans différents incunables qui suivant les noms de leurs propriétaires y inscrits appartenaient à des Danois au commencement du 16e siècle, nous les relevons sur des listes de livres telles que la liste précitée de livres ayant appartenu à la chaire de lecteur de Slesvig avec sa collection assez riche de littérature classique et humaniste. Nous prenons aussi de quelque façon ces témoignages dans les listes des bibliothèques de Maître Jörgen Gyldenstjerne et du vieux Franciscain Lutke Naamensen, dont les livres les plus vieux datent sans doute du temps antérieur à 1536. Dans la bibliothèque de l'humaniste Jörgen Gyldenstierne on remarque les nombreux auteurs classiques latins — des livres imprimés — on lit plusieurs fois la dénomination »litera Aldina»; chez Lutke Naamensen qui persistait dans la foi catholique, la théologie domine; on trouve ici la patristique, la théologie du moyen âge, la théologie nouvelle, entre autres choses des livres polémiques. Les livres sont le plus souvent imprimés à Paris, à Cologne, à Louvain ou à Mayence.[48]

Il y a encore un témoignage d'un caractère particulier, une liste, sans doute du temps entre 1532 et 1541, d'un grand nombre de livres gardés dans des tonneaux et des coffres à Malmö et à Lund. Au premier coup d'œil on conçoit l'idée que c'est une liste des ouvrages qui après la Réforme suivant une ordonnance royale furent ramassés dans les couvents et les chapitres, mais après un examen plus soigneux on remarque une série de titres de livres qui n'étaient pas connus dans les bibliothèques du moyen âge, et

[48] *Danske Magazin,* R. 5: Bd I (1909), p. 260 ss. — *Slesvigske Provinsialefterretninger,* IV (1863), p. 164.

Digitized by Google

certains ouvrages se voient dans un très grand nombre d'exemplaires: »Petri legistæ parabolæ», 48 exemplaires — »Breviarium Lundense», 199 exemplaires — et chacun des livres suivants s'y trouvent dans un nombre d'environ 10 exemplaires: »Serpens antiquus», »Scholastica declaratio», »Enchiridion sacerdotale», Nicolai de Aquavilla: Sermones, »Doctrinale sancte et provide vite», »Opera allegoriarum», en outre environ mille exemplaires s'y trouvent de »Historia sancti Clementis».[49] Tous ces livres ont été imprimés à Paris et tous à l'exception de »Breviarium Lundense» sont sortis de la presse de Josse Badius,[50] ce sont en somme les livres imprimés à Paris et surtout ceux imprimés par Josse Badius qui caractérisent notre liste, et les recherches nous conduisent à l'hypothèse que nous avons devant nous le registre du magasin d'un libraire qui sans doute a eu des relations avec la cathédrale de Lund et ses hommes. Le clergé de la cathédrale avait des relations fréquentes avec Paris, mais on pense tout d'abord à Christiern Pedersen, éditeur de Saxo et ami de Josse Badius. Il est possible qu'un compagnon de Josse Badius, représentant peut-être celui-ci et d'autres imprimeurs parisiens ait apporté chez nous les nombreux livres des années 1510—1520 qui forment la partie principale de toute la collection; il aura pu apporter avec lui d'autres livres vendables ou le magasin aura pu être suppléé par d'autres libraires, il faut pourtant remarquer que les impressions du Nord de l'Allemagne sont rares et qu'aucun écrit luthérien ne se trouve sur la liste.

Si l'on accepte cette hypothèse, la liste ne pourra pas contribuer à la solution de la question des bibliothèques danoises; mais indirectement elle parle de la culture littéraire en Danemark au commencement du 16e siècle, car il est évident que si les nombreux livres étaient envoyés en Danemark ou qu'ils étaient mandés par la cathédrale de Lund, la vente en était possible, et on a le droit de croire que la culture littéraire en Danemark était assez grande pour pouvoir goûter ces ouvrages qui n'étaient pas de petits traités ou des livres à l'usage de tout le monde, mais des ouvrages qui impliquaient le savoir et le besoin de s'y approfondir. Mais même alors que la liste ne pourrait qu'apporter une faible contribution à l'histoire de la librairie, elle a pourtant servi à approfondir la connaissance d'une époque de transition jusqu'ici trop peu connue.[51]

---

[49] Historia sancti Clementis est un appendice au »Breviarium Lundense».

[50] PH. RENOUARD, *Bibliographie des impressions et des oeuvres de Josse Badius Ascensius.* Paris 1908.

[51] JOHANNES LINDBÆK og ELLEN JÖRGENSEN, *To Bogfortegnelser fra det 16. Aarhundredes Begyndelse.* (*Danske Magazin.* R. 6: Bd I, 1913, p. 307 ss.)

Digitized by Google

LITT BJØRNSON-BIBLIOGRAFI

Av

ARTHUR THUESEN, Kristiania

Mellem Slagene.

Om originalutgaven av dette Bjørnsons første ungdomsarbeide staar der i Halvorsen »Norsk Forfatter-Lexikon», bd I, s. 296, følgende:

Mellem Slagene, Drama i een Akt. Chra. 1858. 16. 48 S. (Særskilt Aftryk, kun med Omslagstitel, af Chra. Postens Føljeton, Decbr. 1857.)

Dette forholder sig ikke ganske saaledes. Christiania-Postens føljeton blev i denne tid ikke trykt i selve bladet, men blev leveret til abonnenterne med hvert søndagsnummer som særskilt bilag, trykt i to 32-sidige ark. Ovennævnte utgave viser sig at være identisk med denne føljeton, ikke noget særskilt avtryk av den.

Den første meddelelse om denne føljeton staar som avertissement i Christiania-Posten nr 323, 22de novbr. 1857:

Paa Christiania-Posten kan Abonnement tegnes fra 1ste December. Kontingenten for den saaledes tilbagestaaende Maaned af Aaret er 60 ß for Indenbyes og 70 ß for Udenbyes. Tiltrædende Abonnenter erholde ogsaa det nu Udkomne af den i Feuilletonen paabegyndte Fortælling: Lewis Arundel eller Livets Jernbane af Frank E. Smedley, hvoraf til Dato 8 Ark ere udkomne. Snarest mulig ville Abonnenterne som Feuilleton ogsaa erholde Bjørnstjerne Bjørnsons nyligen opførte Theaterstykke „Imellem Slagene".

Dette avertissement staar i flere av de følgende nummere av bladet, senest i nr 343, 12te decbr. 1857, hvorefter bladet i nr 344, 13de decbr. paa første side indeholder følgende notis:

Abonnenterne erholde med nærværende Nummer Bjørnstjerne Bjørnsons Drama „Mellem Slagene". Da dette ikke optager mere end 3 Ark, medfølger et Kart over Krigsskuepladsen i Indien som Ækvivalent for det manglende 4de Ark Feuilleton. [etc.]

Da nu bladets føljeton som før nævnt blev trykt i 32-sidige ark (altsaa to 16-sidige sammen), saa stemmer de eksemplarer, jeg har havt anledning til at se av denne bok, ganske med ovenfor nævnte føljeton, idet boken bestaar av et 32-sidig og et 16-sidig ark.[1]

Bokens 1ste side er titelblad, hvorpaa læses:

Mellem Slagene, || Drama i 1 Akt || af || Bjørnstjerne Bjørnson.

[1] Som et kuriosum kan jeg nævne at side 17, som altsaa ligger midt i 1ste ark, har signaturen I medens side 33 (altsaa 1ste side i 2det ark) har signaturen III.

Digitized by Google

Side 2, der likesom side 3 heller ikke er pagineret, har, foruten fortegnelse over »De Handlende», følgende bemerkning av forfatteren:

Dette Stykke kom ved en seen Opførelse som det andet af mine Arbeider, skjønt det ikke alene er det første, men skrevet for ret lang-Tid siden. Dette vilde jeg bede Publicum at erindre; navnlig maa de gjøre det, som have bevæget mig til at udgive det. Jeg tænkte nemlig at lade det blive ved den Udbredelse, Scenen har skaffet det.

Forf.

Foruten at bli utdelt som gratisbilag til Christiania-Postens abonnenter, blev ogsaa endel eksemplarer av føljetonen solgt i bladets ekspedition for en billig pris til nye tiltrædende abonnenter. Herom har Christiania-Posten nr 35, tillægsnummeret, 4de febr. 1858 følgende avertissement:

— — — Siden Februar 1856 er af sidstnævnte [føljetonen] udkommen 7 Bind og det 8de sluttes i denne Uge. Indholdet af disse Bind er følgende: [etc. Her følger en angivelse av indholdet av hvert bind. Jeg hitsætter indholdsfortegnelsen for 8de bind.]

8de Bind (29 Ark):

„Mellem Slagene", Drama i 1 Akt (af Bjørnstjerne Bjørnson).

Lewis Arundel eller Livets Jernbane (af Frank Smedley), 1ste Del.

Tiltrædende Abonnenter kunne for et Tillæg af 48 ß. ogsaa erholde 1ste Del af Lewis Arundel, ligesom nogle komplette Exemplarer af alle Bind ogsaa ville være at faa for billig Pris, naar man derom henvender sig til Expeditionen.

Christiania den 2den Februar 1858.
C. A. Dybwad.

Dette 8de bind av føljetonen er likesom de øvrige 7 bind forsynet med et fællestitelblad, som maa være trykt tilslut og derpaa indklæbet foran de to føljetoner.

Paa dette titelblads forside staar:

Christiania-Postens Feuilleton || 1857. || IV. [ɔ: 4de kvartal] || — || Christiania. || Forlagt af C. A. Dybwad. || Trykt hos Brøgger & Christie.

Paa titelbladets bakside:

Indhold.

	Side
Mellem Slagene (B. Bjørnsen)	1—48.
Lewis Arundel eller Livets Jernbane. I. D. (F. Smedley.) . .	1—409.

Endel eksemplarer av føljetonerne blev ogsaa solgt i kommission av Christopher Andreas Dybwads bror bokhandler Jacob Dybwad, som 1ste oktbr. 1858 overtok Christiania-Posten. Jacob Dybwad lot trykke nyt titelblad til endel av føljetonerne, hvoriblandt ogsaa til dette 8de bind.

Paa forsiden av dette titelblad, som sandsynligvis er trykt vaaren 1858, staar:

Christiania-Postens Feuilleton. || VIII. || — || Christiania. || I Commission hos Jac. Dybwad. || Trykt hos Brøgger & Christie.

Digitized by Google

Og paa baksiden af titelbladet læses:

Indhold.

Under fællestitelen »Christiania-Postens Feuilleton» blev altsaa »Mellem Slagene» solgt sammen med den anden føljeton dels i bladets ekspedition og dels i Jacob Dybwads boklade. Men Bjørnsons drama kom ogsaa i ordinær bokhandel, idet kun de to ark (et 32-sidig og et 16-sidig), som utgjør »Mellem Slagene» (altsaa uten fællestitelbladet og den anden føljeton), blev forsynet med et omslag og solgt for 12 skilling. Dette omslag havde følgende titel:

Mellem Slagene, || Drama i een Akt, || af || Bjørnstjerna Bjørnson. || — || Pris 12 Skill. || — || Christiania 1858. || I Commission hos Jac. Dybwad. || Trykt hos Brøgger & Christie.

Om dette omslag og om bokens første tilsynekomst i bokhandelen fortæller den bergenske boktrykker Alex. Rasmussen i sine optegnelser:[1]

»Den første erindring jeg har om Bjørnsons navn, skriver sig fra en vaardag med snedrev i 1858. Da laa der fremlagt i bokhandler Giertsens vindu et litet hefte, hvis omslags-titel lød: »Mellem Slagene, Drama i een Akt, af Bjørnstjerna Bjørnson». (a'et var med blæk rettet til e.) Jeg syntes navnet klang svært svensk, og maatte ind i bokladen for at ta det lille hefte i øiesyn. Av personlisten kom jeg hurtig paa det rene med, at forfatteren og indholdet var egte norsk. (Boken kosted hele 12 skilling, saa der blev ikke tale om at kjøpe den). [etc.]»

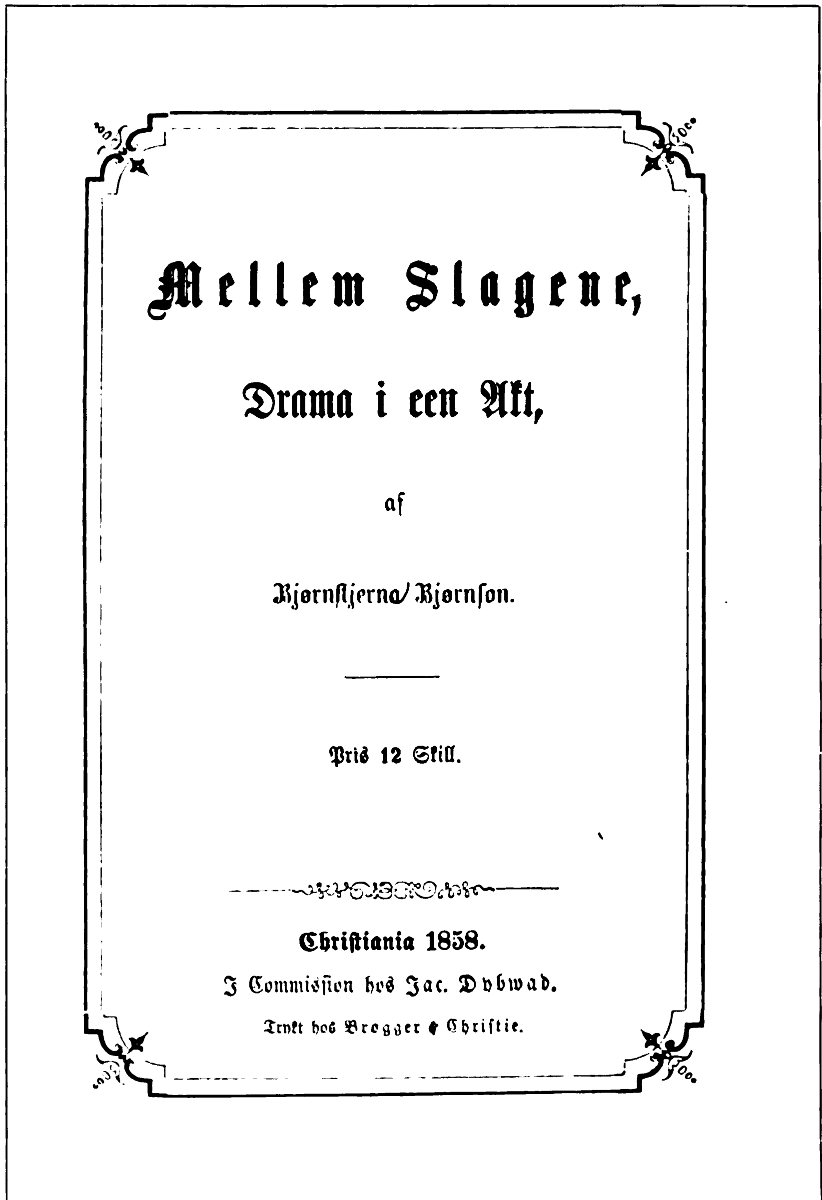
Dr. Johan Schweigaard i Kristiania er i besiddelse av et eksemplar, hvorefter omstaaende faksimile er reproduceret.

Synnøve Solbakken.

Originalutgaven utkom paa Johan Dahls forlag i den første halvdel av septbr. 1857 som et særtryk av »Illustreret Folkeblad til Belærelse og Underholdning». Oplaget var litet og utstyret yderst tarvelig hvad tryk og papir angaar. Titelen er:

[1] Den bergenske boktrykker Alex. Rasmussen, som døde høsten 1913, nedskrev for nogen aar siden en række smaa erindringer om Bjørnstjerne Bjørnson fra de aar, 1857—59, da Bjørnson var theaterchef i Bergen og desuten en kort tid redaktør av »Bergensposten». Alex. Rasmussen var som ung ansat i det bergenske trykkeri, hvor et par av Bjørnsons første arbeider blev trykt, og han kom derved i berøring med digteren. »Tidens Tegn» erhvervet retten til at offentliggjøre disse optegnelser, som under titelen »Smaa erindringer om Bjørnstjerne Bjørnson, 1857 – 59» blev meddelt i bladets nr 114, 121, 128 og 135 for 1914.

Digitized by Google

Mellem Slagene,

Drama i een Akt,

af

Bjørnstjerne Bjørnson.

Pris 12 Skill.

Christiania 1858.

I Commission hos Jac. Dybwad.

Trykt hos Brøgger & Christie.

OMSLAGSTITEL TIL »MELLEM SLAGENE«.
Reprod. i fuld størrelse.

Digitized by Google

Synnøve Solbakken || af || Bjørnstjerne Bjørnson. || — || Christiania. || Forlagt af Johan Dahl. || 1857.

8°. 1 bl., 141 s. — Paa titelbladets bakside:

Trykt hos A. Halvorsen.

2den utgave utkom 16de decbr. 1857 med følgende titel:

Synnøve Solbakken || af || Bjørnstjerne Bjørnson. || — || Anden Udgave. || — || Christiania. || Forlagt af Johan Dahl. || 1858.

8°. 1 bl., 141 s. — Paa titelbladets bakside:

Kjøbenhavn. Trykt hos J. H. Schultz.

3dje utgave:

Synnøve Solbakken || af || Bjørnstjerne Bjørnson. || — || Tredie Udgave. || — || Christiania. || Forlagt af Johan Dahl. || 1858.

8°. 1 bl. (smudstitel), 125 s. — Paa titelbladets bakside:

Trykt af F. Ellefsen.

Smudstitelen, som er indklæbet foran titelbladet, er sandsynligvis trykt sammen med bokens sidste ark.

Det ser ut som Johan Dahl ikke har havt nogen ret til at trykke denne utgave. Iethvertfald fik Bjørnson restoplaget sendt til Bergen, hvor han da opholdt sig, og i septbr. 1859 overdrog han forlagsretten til Ed. B. Giertsen, der lot titelbladet (1ste blad i 1ste ark) fjerne og trykte nyt titelblad:

Synnøve Solbakken || af || Bjørnstjerne Bjørnson. || — || Tredie Udgave. || — || Bergen. || Ed. B. Giertsens Forlag. || — || 1859.

Dette titelblad blev da indklæbet istedenfor det oprindelige. Men smudstitelen, som er indklæbet foran dette nytrykte titelblad, er den samme som i den oprindelige 3dje-utgave.

Om denne overdragelse fortæller Alex. Rasmussen følgende:[1]

»Bjørnson fik for dette restoplag utbetalt et honorar av 100 speciedaler, 400 kroner. Giertsen fortalte engang, at over disse 100 speciedaler blev Bjørnson saa straalende henrykt, at han likefrem omfavnet ham; et saa betydelig honorar hadde han endnu aldrig mottat paa et bræt.«

Naar Chr. Collin i »Bjørnstjerne Bjørnson, hans barndom og ungdom«, bd II, s. 209, anfører, at restbeholdningen av 2det oplag »blev sendt til Bergen, hvor titelbladet blev omtrykt til 3dje udgave«, saa er dette ikke rigtig, thi 2den utgave har 141 sider, medens 3dje utgave har 125 sider. Sammesteds nævner Collin endvidere F. Beyer som Bjørnsons nye forlægger, medens der

[1] Tidens Tegn«, nr 128 for 1914. Se anm. til s. 353.

Digitized by Google

paa titelbladet staar Ed. B. Giertsens navn. Da jeg heller ikke har fundet F. Beyers navn som forlægger paa nogen anden bok av Bjørnson, saa maa ogsaa denne sidste oplysning skyldes en feil-erindring av Collins meddeler Dr. Lindseth. Alex. Rasmussen paastaar ogsaa i sine optegnelser,[1] at F. Beyer aldrig som forlægger traadte i nogen forbindelse med Bjørnstjerne Bjørnson.

4de utgave utkom i novbr. 1859 med titelen:

Synnøve Solbakken. || af || Bjørnstjerne Bjørnson. || — || Fjerde Udgave. || — || Bergen. || Ed. B. Giertsens Forlag. || — || 1860.

8°. 126 s., 1 bl. (smudstitel). — Smudstitelbladet er trykt sammen med bokens sidste ark. Nederst paa side 126 staar:

Trykt hos Chr. Dahl, R. S.

Den første tyske oversættelse:

Synnöve Solbakken || von || Björnstjerne Björnson. || — || Aus dem Norwegischen übersetzt || von || Otto Lübbert. || Mit einem Glossar. || — || Bergen. || Verlag von Ed. B. Giertsen. || Hamburg. G. W. Niemeyer. || — || 1859.

8°. 4 bl., 179 s., 1 upg. s. — Bokens sidste (upaginerede) side har:

Druck von Chr. Dahl, R. S.

Om denne oversættelse fortæller Alex. Rasmussen:[1]

»Ed. B. Giertsen fortalte, at den første foranledning til utgivelsen av »Synnøve» paa tysk var, at kjøbmand John Grieg kom til ham med en av ham selv foretagen oversættelse av fortællingen i manuskript. Nu — at oversætte »Synnøve» til et fremmed sprog for en nordmand var et vaagsomt foretagende, saa rik som Bjørnsons stil er paa nye og sære ord og former. Giertsen, som gjerne vilde overta forlaget av boken, viste først Griegs oversættelse til den tysk-fødte Otto Lübbert, som i en aarrække var bosat i Bergen, nærmest som musiklærer og leder av det av ham selv stiftede »Philharmoniske Selskab». Lübbert anerkjendte vistnok i høi grad bestræbelserne ved Griegs oversættelse, men maatte fraraade at la den trykke, da han frygtet for, at den neppe vilde bli naadig mottat av det tyske literære publikum. Da han imidlertid fandt, at den indeholdt saa meget godt, og at den fremfor alt vilde bli en hjælpende retledning for den tysker, som vilde foreta en ny oversættelse, blev det ham overdrat at gaa igang med en saadan, — og resultatet blev da den i 1859 paa Giertsens forlag utkomne: »Synnöve Solbakken von Björnstjerne Björnson, übersetzt von Otto Lübbert. Mit einem Glossar». —

[1] »Tidens Tegn», nr 128 for 1914. Se anm. til s. 353.

Digitized by Google

I fortalen gjør Lübbert opmerksom paa de store vanskeligheter, oversættelsen hadde lagt paa ham, og han bringer sin specielle anerkjendelse og tak til hr. adjunkt Christie for den uvurderlige hjælp han hadde ydet ham under utarbeidelsen av glossaret.

Oplaget var 4000. Hvorledes boken blev mottat i Tyskland er det nu vanskelig at faa fastslaat; men salget er sikkerlig gaat trægt. Bare Bjørnstjerne Bjørnsons navn, saa helt nyt og for tysk tunge saa vanskelig at uttale, var ingen liten hindring. Ja selv 10 aar senere, da Bjørnson gjennem Lobedanz' og fleres oversættelser, og »Meiningernes» opførelser av flere av hans stykker hadde vundet fotfæste, var det endnu ganske fremmed selv for et dannet publikum.

Lübberts oversættelse, især av digtene, er virkelig god, og har avgit en værdifuld kilde for senere oversætteres arbeide med Bjørnsons verker.

Kjøbmand John Griegs første forsøk gav saaledes støtet til, at Bjørnson for første gang blev gjort tilgjængelig for et utenlandsk publikum, — ja kanske var det det første verk av nyere norsk literatur som naadde ut over landets grænser.»

Halte-Hulda.

Originalutgaven, som utkom en av de første dage i april 1858, har følgende titel:

Halte=Hulda. || — || Drama || i || 3 Akter || af || Bjørnstjerne Bjørnson. || — || Bergen. || H. J. Geelmuydens Enkes Officin og Forlag, || trykt ved J. C. Hagen. || 1858.

8°. 156 s. — Omslagets 4de side har følgende bemerkning av forfatteren:

Oprindelig havde jeg tenkt at sige lidt om den forandrede Skrivemaade, som er kommen frem ud igennem Bogen; men vil vente til min næste Bog, hvor jeg agter at tage med, hvad den Kyndige vil se her er satt efter. Inntil da bør maaske ogsaa Kritiken vente.

2den utgave:

HALTE-HULDA. || — || Drama i 3 Akter || af || Bjørnstjerne Bjørnson. || — || Andet Oplag. || — || BERGEN. || H. J. GEELMUYDENS ENKES FORLAG. || 1869.

8°. 153 s. — Paa titelbladets bakside:

Trykt i H. J. GEELMUYDENS Enkes Bogtrykkeri, ved J. A. Ring.

Restoplaget av denne utgave blev imidlertid (likesom restoplaget av Arne, 2det oplag) overtat av den Gyldendalske Boghandel, der lot titelbladet (1ste blad i 1ste ark) fjerne og trykte nyt titelblad:

Digitized by Google

HALTE-HULDA. || DRAMA I TRE AKTER || AF || BJØRNSTJERNE BJØRNSON. || — || ANDET OPLAG. || [Forlæggermerke] || KJØBENHAVN. | FORLAGT AF DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL (F. HEGEL).

Paa titelbladets bakside:

Trykt i H. J. Geelmuydens Enkes Bogtrykkeri, ved J. A. Ring. 1869.

Dette titelblad maa være trykt i Kjøbenhavn, thi det har Gyldendals velkjendte forlæggermerke. I alle de eksemplarer, jeg har set med dette titelblad, er det sidste blad (side 153) trykt med andre typer end boken forøvrig, og da det ogsaa likesom titelbladet er trykt paa litt tykkere papir, maa dette sidste blad ogsaa være trykt i Kjøbenhavn.

Arne.

Originalutgaven:

ARNE || AV || BJØRNSTJERNE BJØRNSON. || — || BERGEN. || H. J. GEELMUYDENS ENKES OFFICIN OG FORLAG, || trykt ved J. C. Hagen. || 1858.

8°. 159 s. — Paa titelbladets bakside:

Skreven i Ejkisdal i Romsdal, sommeren 1858.

Side (3) har dedikationen: Til Ole Bull.

Omslaget har ifølge Halvorsen[1] 1859, og boken utkom ogsaa dette aar. Forlagsretten havde Bjørnson solgt til Geelmuydens enke for et tidsrum av 10 aar. I 1868 foranstaltede hun en ny utgave:

ARNE || af || BJØRNSTJERNE BJØRNSON. || — || ANDET OPLAG. || — || Bergen. || H. J. Geelmuydens Enkes Forlag. || 1868.

8°. 151 s., 1 upg. s. »Trykfeil og Rettelser». — Paa titelbladets bakside:

Trykt i H. J. GEELMUYDENS Enkes Officin, ved J. A. Ring.

Side (3) har dedikationen: Til Ole Bull.

Side (4) har: Skreven i Ejkisdal i Romsdal, Sommeren 1858.

Imidlertid truede Bjørnson med at anlægge sak mot fru Geelmuyden, som han paastod uberettiget til at trykke boken i 2det oplag, men striden blev tilslut bilagt derved at F. Hegel traf en overenskomst med forlæggerinden, hvorefter restoplaget blev sendt til Kjøbenhavn og forsynet med et dér trykt nyt titelblad:

ARNE || AF || BJØRNSTJERNE BJØRNSON. || — || ANDET OPLAG. || [Forlæggermerke] || KJØBENHAVN. || FORLAGT AF DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL (F. HEGEL).

Paa titelbladets bakside:

Trykt i H. J. Geelmuydens Enkes Officin, ved J. A. Ring. 1868.

[1] »Norsk Forfatter-Lexikon 1814—1880», bd I, s. 297.

Digitized by Google

Fortællinger.

Om de første utgaver av Bjørnsons »Fortællinger» har Halvorsen[1] følgende oplysninger:

Fortællinger. (Folke-Udgave.) 1–2 Del. Kbh. 1872. 8. 2 Bl. 370 S. og 352 S. — 2den Udgave. ibid. 1873. 8. 376 S. og 352 S. — 3die Udgave. ibid. 1881. 8. 371 S. og 351 S. (Hvert af de tre Oplag udgjorde 10,000 Exemplarer. Bd. 1 indeh.: Arne; Synnøve Solbakken; Jærnbanen og Kirkegaarden; Blakken; Thrond; Faderen; Ørneredet; Trofasthed; En Livsgaade; En ny Feriefart; Bjørnejægeren; Ei faarleg Friing; Et farligt Frieri. — Bd. 2 indeh.: En glad Gut; Fiskerjenten; Brude-Slaatten.)

Jeg har imidlertid truffet paa et eksemplar av første bind av disse fortællinger, som ikke stemmer med nogen av de ovenfor nævnte utgaver. Dette eksemplar har særskilt paginering for »Arne», for »Synnøve Solbakken» og for »Smaastykker». Titelen til dette bind lyder:

Fortællinger || af || Bjørnstjerne Bjørnson. || — || Første Del. || [Forlæggermerke] || Kjøbenhavn. || Forlagt af den Gyldendalske Boghandel (F. Hegel). || Thieles Bogtrykkeri. || 1872.

8°. 2 bl., 131 s., 1 bl., 114 s., 1 bl., 119 s., 1 upg. s.

Titelbladet ligner den ovenfor nævnte 1ste-utgaves, men man kan dog ved typesammenligning se, at det ikke er trykt med de samme typer.

Efter titelbladet følger indholdsfortegnelse, hvori der imidlertid ikke er opført noget sidetal for »Arne» og for »Synnøve Solbakken»; ved »Jærnbanen og Kirkegaarden», som i denne utgave er trukket ind under »Smaastykker», henvises til side 1, ved Blakken til side 32 etc. — Derefter følger et blad, hvorpaa: Arne. (1858).; saa kommer fortællingen side (3)—131. Derpaa følger særskilt titelblad til Synnøve Solbakken:

Synnøve Solbakken. || Af || Bjørnstjerne Bjørnson. || — || Syvende Udgave. || [Forlæggermerke] || Kjøbenhavn. || Forlagt af den Gyldendalske Boghandel (F. Hegel). || Thieles Bogtrykkeri. || 1873.

Derefter et blad hvorpaa: Synnøve Solbakken. (1857)., hvorefter fortællingen følger side (3)—114. Derefter kommer et blad, hvorpaa staar: Smaastykker., hvorefter disse følger side (1)—119. Paa sidste side, som er upagineret, staar samme bemerkning av forfatteren om »Et farligt Frieri», som i den almindelige utgave staar paa sidste upaginerede blads forside, medens den paa samme blads bakside trykte rettelse mangler i denne utgave. Rettelsen er dog ikke gjort.

Det har været mig umulig at finde noget eksemplar av anden del av boken svarende til den netop beskrevne første del. Men ved forespørgsel hos Gyldendal har jeg bragt i erfaring at en saadan skal være trykt.

[1] »Norsk Forfatter-Lexikon 1814—1880», bd I, s. 294.

Digitized by Google

Angaaende disse bind med særskilt paginering for hver enkelt fortælling meddeler Gyldendal, at der av 1ste utgave 1872 blev trykt 9000 eksemplarer av hvert bind + 1000 av hver enkelt fortælling med særskilt paginering, bestemt til salg senere hver for sig. Men da de 9000 var solgt, blev de enkelte fortællinger samlet til komplette eksemplarer av hvert bind og forsynet med titelblad og indholdsfortegnelse. Ingen av disse særtryk kom altsaa i handelen særskilt undtagen »Brude-Slaatten», hvorav der blev trykt 3000 eksemplarer.

Brude-Slaatten.

Oprindelig skrevet som tekst til fire billeder av A. Tidemand og første gang trykt i 2det bind av »Fortællinger» i decbr. 1872. I en subskriptionsindbydelse til 1ste utgave av fortællingerne heter det:

— -- — Derfor har Bjornson vundet en stor Læsekreds i alle Samfundsklasser, og det vil uden Tvivl vinde Bifald hos det læsende Publicum, naar hans Forlægger i disse Dage har begyndt at udgive en yderst prisbillig, smukt udstyret Folkeudgave af hans Skrifter. I denne Udgave vil et nyt Arbeide „Brudeslaatten" blive optaget, og til Bekvemmelighed for danske Læsere, især blandt Almuen, er der ved smaa Bogstaver under Texten tilfoiet en Forklaring af de hyppigst forekommende Bygdemaalsudtryk.

Den første særskilte utgave har titelen:

Brude-Slaatten. || — || Af || Bjørnstjerne Bjørnson. || [Forlæggermerke] || Kjøbenhavn. || Forlagt af den Gyldendalske Boghandel (F. Hegel). || G. S. Wibes Bogtrykkeri || 1873.

8°. 72 s. — Side (3) har dedikationen:

Til Eventyr-Skalden, H. C. Andersen, i ærbødig og inderlig Hengivenhed.
Forfatteren.

Nederst paa side 72 staar:

Denne lille Fortælling er oprindelig skrevet som Text til fire Tegninger af Tidemand.

Denne utgave er et avtryk av 1ste folkeutgave av Bjørnsons »Fortællinger». Den utkom ifølge Gads danske bokfortegnelse i tidsrummet 14de novbr.—18de decbr. 1873. Halvorsen præciserer tiden til 20de novbr. 1873. Imidlertid blev 1ste utgave av fortællingerne trykt aaret før, idet den utkom i 8 hefter i tidsrummet 22de oktbr.—19de decbr. 1872, og i samme tidsrum maa da dette avtryk være tat. Iethvertfald forelaa »Brude-Slaatten» trykt i febr. 1873, idet F. Hegel i et brev til Bjørnson dateret 21de febr. 1873 skriver:

— — — I Deres Brev af 18. d. er det første Gang at De, rigtignok paa en meget skaansom Maade, lader mig forstaa, at De ikke er ganske tilfreds med det Honorar, jeg har set mig istand til at byde Dem, og nævner specielt

Digitized by Google

Deres nyeste Fortælling, hvoraf jeg har ladet trykke 3000 Exemplarer mod et Honorar af 60 Rdl. Arket; men har De ikke glemt, at jeg har den Forpligtelse at ansætte en meget lav Bogladepris. — Denne Udgave af Brudeslaatten vil, naar den i sin Tid kommer i Handelen, blive solgt for 20 à 24 Skilling. — — —

Herav fremgaar altsaa:

1) at særtrykket forelaa trykt før den 21de febr. 1873 og

2) at boken først om en tid skulde komme i bokhandelen, formodentlig for ikke at influere paa salget av fortællingerne.

Utgaven kan ikke være et særtryk av 2den utgave av »Fortællinger». Thi særtrykket forelaa altsaa trykt senest 21de febr. 1873, medens 2den utgave av »Fortællinger» utkom i subskribtion ifølge Gads danske bokfortegnelse i tidsrummet 5te septbr.—18de decbr. 1873. Desuten har 2den utgave av »Fortællinger» i »Brude-Slaatten» dedikationen: Til Æventyr-Skalden, H. C. Andersen, etc., medens 1ste utgave og særtrykket har Eventyr-Skalden.

Den første utgave av »Brude-Slaatten» som kom i bokhandelen, er følgende, som ifølge Gads danske bokfortegnelse utkom i tidsrummet 1ste jan.—12te juni 1873 og som jeg finder averteret i »Morgenbladet» for første gang i nr 154 B, 6te juni 1873:

BRUDE-SLAATTEN. || AF || BJØRNSTJERNE BJØRNSON. || — || MED FIRE BILLEDER AF A. TIDEMAND. || [Forlæggermerke] || KJØBENHAVN. || FORLAGT AF DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL (F. HEGEL). || THIELES BOGTRYKKERI. || 1873.

4°. 2 bl., 51 s. + 4 særskilte billeder i træsnit.

Redaktøren.

Skuespillet er trykt sommeren 1874, men utkom ikke før i febr. 1875 med titelen:

REDAKTØREN. || SKUESPIL I FIRE HANDLINGER || AF || BJØRNSTJERNE BJØRNSON. || [Forlæggermerke] || KØBENHAVN. || FORLAGT AF DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL (F. HEGEL). || THIELES BOGTRYKKERI. || 1874.

8°. 134 s., 1 rent bl., 1 s. »Rettelser».

Omslaget har:

REDAKTØREN. || SKUESPIL I FIRE HANDLINGER || AF || BJØRNSTJERNE BJØRNSON. || [Forlæggermerke] || KØBENHAVN. || FORLAGT AF DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL. || THIELES BOGTRYKKERI. || 1875.

Digitized by Google

Dette omslag maa være trykt i febr. 1875. Thi paa dets 2den side staar blandt endel averterede bøker, at Ibsens »Catilina», 2den utg., nylig er utkommet (denne utkom i febr. 1875). Paa omslagets 4de side staar blandt endel averterede bøker av Bjørnson, at »En Fallit» utkommer om kort tid (denne utkom i april 1875).

Endel eksemplarer av boken blev liggende i materie, hvortil der senere blev trykt nyt omslag, hvorpaa:

REDAKTØREN. || SKUESPIL I FIRF[!] HANDLINGER || AF || BJØRNSTJERNE BJØRNSON. || [Forlæggermerke] || KØBENHAVN. || FORLAGT AF DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL. || THIELES BOGTRYKKERI. || 1874.

Paa omslagets 4de side staar som avertissement en fortegnelse over endel av Bjørnsons bøker, hvorav den senest utkomne er »Digte og Sange», 3dje utg., 1890. Blandt de averterede bøker er »Over Ævne», 1883, men ikke »Over Ævne II», 1895. Derav fremgaar, at dette nye omslag er trykt mellem 1890 og 1895.

Støv.

Oprindelig trykt i »Nyt Tidsskrift», 1ste aarg., 1882, s. (1)—42. Senere er fortællingen trykt i »Bibliothek for de tusen hjem», hvor den utgjør nr 1—2.

1ste tryk.

STØV. || Fortælling || af || Bjørnstjerne Bjørnson. || — || Forlag: Bibliothek for de tusen hjem. || Fagerstrand pr. Høvik.

8°. 48 s. — Paa titelbladets bakside: Fortællingens oprindelige retskrivning i »Nyt Tidsskrift» er beholdt. Nederst: Kristiania. Nikolai Olsens bogtrykkeri.

Omslagets 1ste side: No. 1—2 Pris 20 øre || Bibliothek for De tusen hjem || BJØRNSON || — || STØV || Hvert bind sælges særskilt || Hvert numer koster 10 øre

Omslagets 2den og 3dje side har en meddelelse fra Joh. Sørensen om hans forlagsforetagende »Bibliothek for de tusen hjem», og omslagets 4de side har en fortegnelse over forlagets første 79 nummere, samt nederst: Nikolai Olsens Bogtrykkeri, Christiania.

Trykfeil: side 36, linje 9 nedenfra: hoppende; side 41, linje 1 ovenfra: aer; side 45, linje 11 nedenfra: hæres; side 45, linje 9 nedenfra: samle.

Denne utgave blev trykt 8de juli 1887 i 10 000 eksemplarer. Efterat endel eksemplarer var solgt, blev utgaven imidlertid supprimeret og istedet utkom:

Digitized by Google

2det tryk.

STØV. || Fortælling || af || Bjørnstjerne Bjørnson. || — || (Ny, tildels forandret udgave.) || — || Forlag: Bibliothek for de tusen hjem. || Fagerstrand pr. Høvik.

8°. 48 s. — Paa titelbladets bakside staar intet. Omslaget identisk med foregaaende. De to første ark av dette tryk er identiske med de tilsvarende ark i 1ste supprimerede tryk, 3dje ark, som er noget omarbeidet, er nytrykt. Titelbladet er indklæbet istedenfor det oprindelige titelblad (1ste blad i 1ste ark). De ovenfor nævnte trykfeil er rettet her og i alle følgende tryk.

Boktrykker Nikolai Olsen meddeler, at 3dje ark blev omtrykt 6te septbr. 1887 i 7500 eksemplarer. Dette 2det tryk kan altsaa kun forsaavidt kaldes nyt som det har nyt titelblad og omtrykt 3dje-ark. — Jeg har endog set et eksemplar som har det oprindelige titelblad og det omtrykte 3dje-ark.

3dje tryk.

STØV. || Fortælling || af || Bjørnstjerne Bjørnson. || — || (Ny, tildels forandret udgave). || — || Forlag; Bibliothek for de tusen hjem. || Fagerstrand pr. Høvik.

8°. 48 s., 1 bl. — Paa titelbladets bakside:

Kristiania. Nikolai Olsens bogtrykkeri.

Sidste blad (indklæbet) har en fortegnelse over 341 nummere utkomne paa »Bibliothek for de tusen hjem»s forlag.

Omslagets 1ste side ligner omslaget til 1ste tryk. 2den side har en meddelelse fra Joh. Sørensen om hans forlagsforetagende »Bibliothek for de tusen hjem». 3dje og 4de side har avertissementer. Nederst paa 4de side: Kristiania. Nikolai Olsens bogtrykkeri.

Denne utgave, der blev trykt 9de decbr. 1889 i 1000 eksemplarer, skiller sig fra den foregaaende ved at titelen er trykt med større og fetere typer; ved tilføielsen av trykkested og boktrykker paa titelbladets bakside; ved følgende trykfeil: side 13, linje 7 ovenfra: havde; side 47, linje 2 nedenfra: kjæretegn.

4de tryk.

STØV. || Fortælling || af || Bjørnstjerne Bjørnson. || — || (Ny, tildels forandret udgave). || — || Forlag; Bibliothek for de tusen hjem. || Fagerstrand pr. Høvik.

8°. 48 s. — Paa titelbladets bakside:

Kristiania — Nikolai Olsens bogtrykkeri — Stortorvet 6.

Digitized by Google

Omslaget til dette tryk har jeg ikke set.

Dette 4de tryk, der blev trykt 3dje novbr. 1890 i 2000 eksemplarer, ligner det foregaaende meget; de kan dog let adskilles ved at 4de tryk paa titelbladets bakside har adressen »Stortorvet 6». Foruten de samme trykfeil som foregaaende har 4de tryk desuten: side 11, linje 17 nedenfra: de; side 11, linje 16 nedenfra: og.

5te tryk.

STØV. || Fortælling || af || Bjørnstjerne Bjørnson. || — || (Ny, tildels forandret udgave). || — || KRISTIANIA. || DE TUSEN HJEMS FORLAG || *(Falck-Ytter & Reiersen).*

8°. 48 s. — Paa titelbladets bakside: Nikolai Olsens bogtrykkeri.

Omslagets 1ste side: No. 1—2 Pris 20 øre || Bibliothek for De tusen hjem || BJØRNSON || STØV || — || KRISTIANIA || DE TUSEN HJEMS FORLAG || *(Falck-Ytter & Reiersen)* || Hvert bind sælges særskilt || Hvert numer koster 10 øre

Omslagets 2den side: Opmærksomheden henledes paa omslagets 3die og 4de side.

Omslagets 3dje side: Opmærksomheden henledes paa følgende værker: [Her følger en fortegnelse over endel bøker utkomne paa »De tusen hjems forlag».]

Omslagets 4de side indeholder en meddelelse om at Falck-Ytter & Reiersen har samlet »Bibliothek for de tusen hjem», »Ørebibliothek» og »Dansk Folkebibliothek» under sit forlag under fællestitelen »De tusen hjems forlag .

Da dette tryk ikke alene har de samme trykfeil som foregaaende, men ogsaa de samme typefeil, maa det være utført med stereotypiplater tagne av 4de tryk; dette gjælder dog ikke side 17, som er trykt med andre typer og har trykfeilen linje 7 og 6 nedenfra: slægt-ters. Antagelig er da stereotypiplaten for side 17 paa en eller anden maate beskadiget eller bortkommet og teksten sat paany.

Trykt 20de oktbr. 1896 i 4000 eksemplarer.

Engifte og mangegifte.

Utgjør nr 171—173 i »Bibliothek for de tusen hjem».

1ste tryk.

Engifte og mangegifte. || — || Et foredrag || af || Bjørnstjerne Bjørnson. || — || Forlag: Bibliothek for de tusen hjem || Fagerstrand pr. Høvik.

Digitized by Google

8°. 45 s. — Paa titelbladets bakside: Thronsen & Co.s bogtrykkeri.

Omslagets 1ste side: No. 171—173 Pris 30 øre || Bibliothek for De tusen hjem || BJØRNSON || ENGIFTE OG MANGEGIFTE || Hvert bind sælges særskilt || Hvert numer koster 10 øre

Omslagets 2den side har en meddelelse fra Joh. Sørensen om hans forlagsforetagende »Bibliothek for de tusen hjem», hvilken meddelelse avsluttes øverst paa omslagets 3dje side; derpaa følger en fortegnelse over forlagets bøker nr 1—128 og paa 4de side nr 129—173; nederst: Nikolai Olsens Bogtrykkeri, Christiania.

Side 36, linje 1 ovenfra har: »to onder», hvilke ord mangler i alle de andre tryk. Denne omstændighet gjør at jeg bør anse dette tryk som det første.

Side 5, linje 9 ovenfra: tusen år. Side 42, linje 4 nedenfra: donna Elviras. Side 43, linje 10 ovenfra: donna Elvira. Side 43, linje 11 ovenfra: donna Anna.

Trykt i 1888. Kort efter utkom:

2det tryk.

Engifte og mangegifte. || — || Et foredrag || af || Bjørnstjerne Bjørnson. || — || Forlag: Bibliothek for de tusen hjem || Fagerstrand pr. Høvik.

8°. 45 s. — Paa titelbladets bakside: Thronsen & Co.s bogtrykkeri.

Omslaget til dette tryk har jeg ikke set.

Side 36, linje 1 ovenfra er i dette og alle følgende tryk utskutt ordene »to onder», hvorved der er blit større mellemrum mellem ordene i denne og i den følgende linje. Forøvrig er dette tryk likelydende med foregaaende.

Likeledes trykt i 1888.

3dje tryk.

Engifte og mangegifte. || — || Et foredrag || af || Bjørnstjerne Bjørnson. || — || Forlag: Bibliothek for de tusen hjem || Fagerstrand pr. Høvik.

8°. 45 s. — Paa titelbladets bakside: Thronsen & Co.s bogtrykkeri.

Omslagets 1ste, 2den og 3dje side er identiske med omslaget til 1ste tryk; paa 4de side fortsættes den paa 3dje side paabegyndte fortegnelse over forlagets bøker med nr 129—176.

Side 5, linje 9 ovenfra: tusenår. Side 15, linje 1 ovenfra: dr!æbt. Side 27 er teksten noget utvidet ved tilføielser, hvilket har nødvendiggjort ombrækninger side 28—32. Side 42, linje 4 nedenfra: donna Annas. Side 43, linje 10 ovenfra: donna Anna. Side 43, linje 11 ovenfra: donna Elvira.

Av dette 3dje tryk, der likeledes blev trykt i 1888, blev der tat stereotypiplater, hvormed Nikolai Olsen har trykt 7 nye oplag. Disse er trykt:

Digitized by Google

[4de tryk.]	27de decbr.	1888.	2000	eksemplarer.
[5te »]	29de jan.	1889.	2000	»
[6te »]	12te april	»	1000	»
[7de »]	26de juni	»	1000	»
[8de »]	21de decbr.	»	1000	»
[9de »]	3dje decbr.	1890.	1000	»
[10de »]	13de febr.	1894.	1000	»

Alle disse oplag er identiske hvad teksten og titelbladets forside angaar. Titelbladets bakside, som ikke er stereotyperet, kan være identiske i flere av disse. Omslaget likesaa. Jeg kjender imidlertid kun to av disse tryk, som jeg vil placere som nr 8 og nr 9.

8de tryk.

Engifte og mangegifte. || — || Et foredrag || af || Bjørnstjerne Bjørnson. || — || Forlag: Bibliothek for de tusen hjem || Fagerstrand pr. Høvik.

8°. 45 s. — Paa titelbladets bakside:

Kristiania. Nikolai Olsens bogtrykkeri.

Omslagets 1ste, 2den og 3dje side er identiske med 1ste tryks. Paa 4de side fortsættes fortegnelsen over forlagets bøker med nr 129—232, hvorefter nogen avertissementer. Nederst: Nikolai Olsens Bogtrykkeri, Christiania.

Grunden til at jeg maa sætte dette tryk som det 8de er følgende. Paa omslagets 4de side averteres »Lands- og byskoleloven 1889». Da denne lov blev sanktioneret 26de juni 1889, maa dette Bjørnson-tryk være trykt efter denne dato og kan altsaa ikke være 4de, 5te, 6te eller 7de tryk. Længere nede staar at »Under udgivelse i subskriptionsudgaver er: Charles Darwins Liv og breve, etc.». Da denne subskriptionsutgave forelaa trykt inden utgangen av aaret 1889, kan vort Bjørnson-tryk ikke være 9de eller 10de tryk. Altsaa maa det være det 8de.

9de tryk.

Engifte og mangegifte. || — || Et foredrag || af || Bjørnstjerne Bjørnson. || — || Forlag: Bibliothek for de tusen hjem || Fagerstrand pr. Høvik.

8°. 45 s. — Paa titelbladets bakside:

Kristiania — Nikolai Olsens bogtrykkeri — Stortorvet 6.

Da jeg ikke har set omslaget til dette tryk, kan jeg kun gjette paa, at det maa være trykt i 1890 og altsaa være det 9de i rækken. Thi adressen »Stortorvet 6» paa titelbladets bakside findes ikke trykt paa denne maate paa nogen anden av forlagets bøker end denne og Bjørnsons »Støv» 4de tryk, om hvilket jeg sikkert vet, at det er trykt 3dje novbr. 1890, og det ligger da nær at tro, at disse to Bjørnson-tryk er samtidige.

Digitized by Google

DEL AF GOETHE-BIBLIOTEKET I VILLA STEIJERN.

FREDRIK VULT VON STEIJERNS GOETHE- OCH WAGNERSAMLINGAR TILL KUNGL. BIBLIOTEKET

OM EN AF DE STÖRSTA OCH VIKTIGASTE DONATIONER, SOM på länge tillfallit Kungl. biblioteket och som på de senaste åren endast öfverträffas af den Berghmanska elzevierdonationen med åtföljande stora penningfond, äro vi i tillfälle att meddela en del primärupplysningar tack vare testator, hvars önskan det är, att ifrågavarande donation först genom denna tidskrift bringas till allmän kännedom.

Den 2 dec. detta år öfverlämnade herr Fredrik Vult von Steijern i Saltsjöbaden ett transsumt af sitt testamente till riksbibliotekarien Dahlgren, i hvilket han och hans maka, fru Gerda Vult von Steijern, tillkännagåfvo sin vilja att till gagn för svensk Goetheforskning till Kungl. biblioteket testamen-

Digitized by Google

Digitized by Google

tera den stora samling Goethelitteratur, som herr Vult von Steijern under årens lopp hopbragt. Utom själfva boksamlingen, som innehåller verk af och om Goethe, omfattar donationen äfven alla tidningsurklipp och till samlingen hörande icke inramade porträtt. Likaså har herr Vult von Steijern samtidigt till Kungl. biblioteket testamenterat dels sin betydande samling Wagnerlitteratur, omfattande såväl böcker som musikalier och tidningsurklipp, dels en genom många år fullförd samling af tidningsurklipp i olika ämnen.

Enligt testamentet tillfaller äganderätten till dessa samlingar Kungl. biblioteket vid endera af de båda makarnas frånfälle, men den öfverlefvande äger, om han eller hon så önskar, rätt att behålla samlingarna i hemmet som depositum, dock med skyldighet att på ort och ställe hålla dem tillgängliga för Kungl. bibliotekets chef och tjänstemän samt för forskningsändamål och att på sätt, som bäst synes, förkofra och öka samlingarna. Sedan dessa öfverflyttats till Kungl. biblioteket, skall Goethesamlingen där sammanhållas under benämning af »Fr. Vult von Steijerns Goethesamling». Testator uttrycker därjämte sin önskan, att öfriga i Kungl. biblioteket befintliga Goethetryck, om det befinnes lämpligt, förvaras tillsammans med hans egen samling, hvilket ytterligare skulle bidraga till att befordra donationens syftemål.

Den nu till Kungl. biblioteket gjorda donationen är af största betydelse, särskildt genom den stora Goethesamlingen, som enligt auktoriteters utsago lär vara den andra i ordningen af privata dylika. Det är herr von Steijerns varma önskan, att samlingen oskingrad måtte få kvarstanna i Sverige, som föranledt honom att nu till Kungl. biblioteket testamentera densamma. Genom detta framsynta handlingssätt träder herr von Steijern in i raden af Kungl. bibliotekets stora välgörare och mäcenater. Han har också i hög grad gjort sig förtjänt om den svenska forskningen genom att i dess tjänst ställa ett så betydande och fullständigt material för studiet af en af mänsklighetens största andar.

Herr von Steijern har med anledning af sin donation i bref till redaktionen skildrat sina Goethe- och Wagnersamlingar. Med brefskrifvarens tillåtelse aftryckas här nedan några utdrag ur detta bref, som dels ge en god öfversikt af de dyrbara samlingarna, dels också låta oss blicka in i en af våra förnämligaste bokkännares samlarelif och förhållande till sina böcker.

— — — För att kunna uppfylla Din önskan om några uppgifter angående mina Goethe- och Wagnersamlingar, har jag låtit dem undergå ett slags generalmönstring och sänder Dig som resultat däraf följande flyktiga anteckningar. Då det nu är rätt länge sedan jag sist gjorde det, har den f. ö.

Digitized by Google

ej varit utan sitt intresse, ty Du vet själf, hur böckerna kunna berätta för oss, när vi åter bläddra i någon af dem, som vi kanske ej på länge haft i vår hand. Och hela dagen i går har jag ej gjort annat än lyssnat till hvad de haft att säga, både om sin egen historia och om min och deras gemensamma.

Goethesamlare blef jag egentligen genom en ren tillfällighet. Läst Goethe hade ju jag som andra gjort, men det var först på ett rätt framskridet lifsstadium som jag andligen nådde fram till honom — Du missförstår mig ju ej — jag menar naturligtvis: som han för mig blef den ena af de två stora, afgörande lifsmakterna; och det kan kanske låta underligt, men vägen till honom ledde för mig öfver den andra af dem, Wagner. Goethesamlare blef jag dock först senare. Det var under de första åren på Kaggeholm, då reaktionen, efter hetsjakten i det arbete jag nödgats lämna, utlöste ett vaknande samlarintresse, till en början på de inhemska markerna. Så en dag föll en gammal Goethebok i min hand (jag tror det var Seckendorffs Wertheröfversättning, den första franska) och därmed var jag inne på vägen. Äfven det bibliografiska intresset för Goethe tog mig nu fången, stundom så starkt, att det litterära fick träda tillbaka, och utan att jag egentligen själf visste om det, stod jag plötsligen — det var väl någon gång i slutet af 1890-talet — midt inne i Goethesamlandet.

Men detta tillfällighetsdrag har också blifvit ödesdigert för hela samlingen. I början samlade jag hvad jag fick fatt i. ibland bibliografiskt, ibland litterärt, allt efter min stämning för ögonblicket, och om det än under årens lopp lyckats mig att af åtskilliga verk få ihop rätt fullständiga serier, har dock detta, särskildt i fråga om den så att säga allmänna Goethelitteraturen, åt hela samlingen gifvit något planlöst, osystematiskt, som jag allt för väl själf inser. Ej som motto, tvärt om som varningstafla, kunde öfver den sättas det Goetheska: »In der Begrenzung zeigt sich erst der Meister.» Naturligtvis ligger det därför också säkerligen stark öfverdrift i tyskarnes artighet att vilja ställa den närmast efter den Kippenbergska,[1] i närvarande stund

[1] Dess ägare, numera professor Anton Kippenberg, är chef för det bekanta Inselverlag i Leipzig. Samlingen är mycket bredt anlagd, men på samma gång genomförd med den konsekventaste akribie och den finaste smak. Den omfattar kan man säga, allt som har något afseende på Goethe: Utom det tryckta materialet i en (särskildt beträffande det tyska) säkert enastående fullständighet, äfven manuskript, bref, stamböcker, musikalier, bildkonst (i skulptur, målning, teckning och grafik) och dessutom en mängd föremål, som varit i Goethes och hans familjs ägo, annat att förtiga. Den magnifika katalogen (1913), äfven den ett mästerverk både i fråga om innehåll och uppställning, utgör en väldig volym på öfver 400 sidor och förtecknar 5,332 nummer. Blott en ännu större har mig veterligen funnits: den öfver bokhandlaren Fr. Meyers i Leipzig numera skingrade Goethesamling, hvilken, ehuru omfattande blott tryck, upptog 7,683 nr.

Digitized by Google

den första enskilda; men sådan den nu en gång är, torde den i alla fall innehålla tillräckligt mycket af värde för att motivera min glädje öfver att numera veta den sammanhållen och bevarad äfven efter mig, och för att ge mig liksom en känsla af, att jag ändå gjort någon liten nytta i ett eljest föga nyttigt lif.

Huru flitigt jag än samlat, har jag emellertid ej lyckats bringa det högre än till c:a 2,500 band eller något däröfver, och dessa fördela sig på följande sätt, därvid siffrorna emellertid, och stundom nog i rätt hög grad, äro blott approximativa:

Gesammtausgaben: 36 upplagor i omkr. 700 band, däribland de flesta som äro i något afseende karakteristiska, och flera ytterst sällsynta, såsom de två allra första, Himburg, Berlin 1775, och Bielerupplagan af samma år, ehuru, efter hvad numera konstaterats, ett par månader äldre, och hvilken blott var bekant genom strödda notiser i litteraturen, tills för några år sedan först mitt ex. och kort därpå ännu ett eller två kommo fram på auktioner.[1] Bägge två äro naturligtvis, enligt tidens ogenerade uppfattning af den litterära äganderätten, eftertryck utan auktorisation af Goethe. Äfven torde förtjäna nämnas det varianttryck af den stora Cottaupplagan 1806—10 (den andra auktoriserade; den första var Göschens 1787—90), som lustigt nog afslöjade, att den förnäme Cotta nedlåtit sig att, utan Goethes vetskap eller tillåtelse, trycka om upplagan, d. v. s. att helt enkelt tjuftrycka för förtjänstens skull. Den lilla detaljen saknar ej sitt vare sig mänskliga eller bokhandelshistoriska intresse. Hur enormt firman Cotta redan på lojal väg förtjänat på de tyska klassikerna, särskildt på Schiller och Goethe, är bekant, men detta hindrade ej, att när Franz Liszt längre fram i tiden sökte få firman till förläggare af Rich. Wagners skrifter, baron Cotta svarade nej, och med följande motivering: »Ach, lieber Freund! wir haben ja noch immer all zu sehr unter Schiller und Goethe zu leiden». En ny illustration till det gamla: es menschelt über all! Denna upplaga var f. ö. så föga bekant och har blifvit så sällsynt, att ej ens den stora Weimarupplagan är riktigt orienterad däri: blott ett par delar däraf har dess red. haft tillfälle att undersöka, och dessa måste lånas från — Amerika. Först senare kommo kort efter hvartannat ett par ex. fram på tyska auktioner, och mitt ex. har en lyckträff låtit mig hitta i Sverige.

[1] Ingenting är väl bättre ägnadt att ge en föreställning om hvilken betydelse Goethe redan så tidigt som 1775 (han var då blott 26 år) fått för den germanska läsvärlden, än att en liten bokhandlare i Biel, alltså långt nere i Schweiz, — och först bland alla — fann sin uträkning i att komma med en upplaga af »Des Herrn Göthe(!) sämtliche Wercke». Utgifven på våren 1775, upptog den blott Götz, Clavigo, Werther, Götter, Helden und Wieland samt Erwin und Elmire, under det att den på senhösten samma år började, men först 1779 afslutade Himburgupplagan naturligtvis kunde bjuda på ett ej obetydligt utvidgadt innehåll.

Digitized by Google

Die Einzelwerke torde uppgå till c:a 1,060 band, bland hvilka jag nog törs våga det påståendet, att åtminstone ej många af Goethes arbeten helt och hållet sakna representanter, om ock i olika grad af fullständighet och raritetsvärde.

Sålunda utgöres Faustafdelningen af kanske ej fullt 300 band, däraf något öfver 100 tyska upplagor. Bland dessa nämner jag sju af de, om jag minns rätt, inalles åtta ytterst sällsynta trycken af Faustfragmentet (1787—90) samt, själffallet, den första upplagan af den slutliga del I (1808) och likaså den ej mindre värdefulla andra uppl. (1809) jämte en sällsynt variant (eftertryck) samt första uppl. af del II (1833), som äfvenledes numera kan räknas till de verkliga sällsyntheterna. Och af de talrika illustrerade upplagorna torde ej någon af de mera betydande felas.[1] Öfversättningarna uppgå till inemot ett sextiotal på olika språk, bland hvilka jag för kuriositetens skull nämner tscheckiska, polska, japanska, hebreiska och jag slutar med — en stenograferad tysk upplaga af del I.

Goethes Gedichte äro representerade af 60 nummer (c:a 80 bd) i original och öfversättning, likaså Götz von Berlichingen af c:a 40 nummer, däribland den till de stora rariteterna hörande 1:a uppl. (1773), som Goethe tillsammans med sin vän Merck utgaf på eget förlag: Merck, som hade ett eget litet tryckeri, skulle trycka den och Goethe betala papperet. Men affären slog illa ut. Under det att smarta boktryckare redan samma år gjorde geschäft i eftertryck (som äfven finns), blef originalupplagan liggande osåld, och ännu som excellens satt Goethe i Weimar och gjorde afbetalningar på pappersräkningen.

Hermann und Dorothea och Werther höra nog till mina bästa afdelningar, hvartill jag sluter bl. a. däraf, att jag numera blott sällan finner något nytt för dem. Och en specialist på Werther har rent af förklarat, att min samling däraf är den bästa privata han känner. Hvilket får stå för

[1] Det saknar därvid ej sitt intresse, att den utan tvifvel konstnärligt starkaste är af franskt ursprung: Upphofsmannen är den franska romantikens illustratör Eugen Delacroix, hvars Faustlitografier (1828, till Stapfers text) — hur litet de än fylla måttet både af en tamare konståskådnings yttre skönhetsbehof och väl äfven mången gång anspråken på korrekthet i teckningen — ändock i djärf, brinnande fantasi och i en beundransvärdt liffull rörelse i kompositionen lämna alla senare Faustillustratörer bakom sig. Och detta omdöme lider intet afbräck däraf, att andan i dem naturligtvis är rent gallisk, ej germansk. Goethe, som i så mycket stod öfver sin tid, skattade dem högt, bl. a. emedan han fann »något särskildt märkvärdigt däri, att en bildande konstnär i denna grad lyckats göra verkets innersta mening till sin och, med en riktig känsla för allt det ursprungligt dystra däri, förmått låta det oroligt sträfvande hos hjälten beledsagas af samma orosdrag hos ritstiftet». — Den har numera på grund af sin sällsynthet blifvit en af de största dyrbarheterna inom Goethelitteraturen. En ny praktfull upplaga däraf (med tysk text) utkom 1912 på Inselverlag.

Digitized by Google

hans räkning; men ändå — ja, som Du vet, alla samlare äro ju alltid en smula fåfänga.

Hermann u. Dorothea utgör väl omkr. 100 nummer: 70 tyska upplagor, däribland t. o. m. 2 olika ex. af 1788 års Taschenbuch, det allra första trycket, rariss. Och sedan följa upplagorna så godt som år för år fram till våra dagar. Bland öfversättningarna ha japanska, latinska och hebreiska naturligtvis blott kuriositetsintresse.

Wertherafdelningen räknar inemot 300 nummer med 40 tyska upplagor, bland hvilka de tre varianterna af 1:a upplagan (1774) — numera, isynnerhet den ena, så godt som introuvabla — intaga första rummet. Öfversättningarna äro 50 à 60, däribland äfvenledes en japansk samt, bland mindre vanliga, dessutom polska, ryska och spanska. Det ej minst värdefulla i afdelningen är vidare de omkr. 200 följdskrifterna, som både bättre än något annat visa, hur Werther långt fram i tiden behärskade den germanska världens idé- och känslolif, och ur samlarsynpunkt nu höra till det mest svåråtkomliga, t. ex. Rheinischer Most, ett slags Kalender, utgifven af Goethes vän Fr. L. Wagner och blott i denna första årgång (1775), hvilken redan på Goethes tid blifvit så sällsynt, att han förgäfves sökte skaffa sig ett ex. däraf. Och utom mitt ex. har jag på de sista 20 åren blott hört talas om ytterligare tvenne. Bland öfversättningarna är Frankrike starkast representeradt. Ända intill våra dagar har för resten knappt något år gått, utan att en ny fransk öfversättning sett dagen — ett rätt intressant bevis på hur äfven det galliska lynnet tycks känna sig draget till och besläktadt med idéinnehållet i Werther. Men härpå, som på mycket annat, har väl kriget nu gjort slut.

Detta blott om några af de större grupperna; att på samma sätt genomgå ens de mest bekanta af hans öfriga verk, skulle bli alltför vidlyftigt. För öfrigt delar samlingen upp sig på c:a 90 nummer Kalendrar och almanackor, biographica 270, bref och »Gespräche» c:a 230, ett hundratal antologier eller böcker, som innehålla något af Goethe, och resten diverse.

Emellertid finnes ju i denna också en hel del fristående arbeten, som ej subsummera under någon särskild afdelning, och hvars hufvudsakliga värde ofta ligger blott i deras sällsynthet; att jag här ej med tystnad kunnat förbigå några af dem, som stå mitt hjärta särskildt nära och dessutom numera torde vara så godt som omöjliga att förvärfva, får Du betrakta som ett uttryck för den renodlade samlarglädjen. Alltså:

Brief des Pastors zu*** an den neuen Pastor zu***, och

Digitized by Google

Zwo wichtige ... biblische Fragen, bägge af år 1773 och skrifna under den starka religiösa brytningsperiod, Goethe vid ett par och tjugo års ålder genomgick.

Erwin und Elmire, separat af det allra första trycket i Jacobis tidskrift Iris för 1775 och tryckt före detta i 30 ex., samt den ej mycket mindre sällsynta första bokupplagan samma år.

Venetianische Epigramme 1790, separat i 36 ex., af hvilka blott 3 äro kända.

Götter, Helden und Wieland, den bekanta satiren öfver Wieland (1774), alla de fyra kända upplagorna, hvilka numera betalas med sin mångdubbla vikt i guld, som det heter, men dessutom ännu en, tr. i Bern, som ingenstädes finns omnämnd.

Neueröffnetes moralisch-politisches Puppenspiel (1774) 3 uppl., och

Prolog zu den neuesten Offenbarungen Gottes 1774 (persiflage öfver den förbenade tyska rationalismen), om hvilka bägge äfven det samma gäller i fråga om kostbarhet.

Den s. k. Planetentanz, några verser vid en hoffest i Weimar 1784, hvaraf detta är det enda ex., som förekommit under min tid.

Das römische Carneval 1789 med de präktiga handkolorerade kopparsticken. Äfven häraf lär Goethe förgäfves ha sökt ett ex., som han ville ge bort.

De tre folioupplagorna af Lavaters Physiognomische Versuche (tysk, fransk och engelsk) charmanta kopparsticksverk, däri Goethe medarbetat, och med särskildt graverade stick för hvar och en af de olika upplagorna, hvilka numera nästan aldrig påträffas kompletta.

Lägger jag härtill en rätt stor samling minora (småtryck, extrakter, tidningsurklipp), som dess värre ännu vänta på att ordnas, en samling Goetheporträtt (ej stor), några musikalier och en svensk Goetheafdelning på c:a 100 nummer, torde jag därmed ha gifvit Dig en ungefärlig öfversikt af Goethesamlingen.

— —

Hvad Wagnersamlingen angår, har dess omfattning af rent praktiska skäl måst bli betydligt mindre. På detta område fortgår nämligen allt ifrån Wagners tid produktionen ännu i dag på ett sätt, som ännu mer än beträffande Goethe utesluter tanken på något slags fullständighet — ur kvalitetssynpunkt stundom äfven önskvärdheten däraf — och om jag här bättre lyckats begränsa mig, så betyder detta i själfva verket blott, att jag nödgats göra en dygd af nödvändigheten.

Digitized by Google

För mig kunde det blott bli fråga om att upptaga det, som för kännedomen om en af alla tiders mäktigaste konst- och kulturrörelser måste anses äga beståndande värde: I främsta rummet Wagners egna arbeten, hans dramer och dikter, hans konstfilosofiska och reformatoriska skrifter (i original- och andra upplagor) samt naturligtvis äfven den första, stora upplagan af de samlade skrifterna, som nu redan länge varit sällsynt; vidare det grundläggande biografiska materialet, af Glasenapp (första upplagan af hans biografi numera utgången), Chamberlain, Wolzogen, Kapp och en mängd andra och närmast slutande sig härtill ett, såsom jag tror, rätt representativt urval af den störtflod estetiskt-filosoferande eller fackmusikaliska skrifter, som gjort till sin uppgift att föra oss in i Wagners lifs- och konståskådning eller i de särskilda dramerna. Såsom ur historisk synpunkt särskildt belysande för den strid som stått och, om än under ändrade former, väl alltid kommer att stå om Wagners konst, nämner jag äfven en del af de tallösa polemiska småskrifter, som denna strid framkallat ända från dess första hetsigaste dagar. Och att till samlingen äfven hör klaverutdrag af samtliga dramerna behöfver jag väl knappt särskildt säga (däremot inga partitur).

Då jag haft den lyckan att under ett fjärdedels sekel som deltagare kunna följa festspelen i Bayreuth, har detta emellertid nog bidragit att i viss mån sätta sin prägel på samlingen: hvarje nytt festspel har som regel gett lif åt en egentligen blott för det samma aktuell litteratur, hvilken då också vanligen fått följa med, och häribland torde nog ett och annat finnas, som ej stämmer med det allra noggrannaste urvalet. Likaså har det haft ett för mig rent personligt intresse att sammanföra så mycket som möjligt angående festspelens så att säga materiella historia: allt, som kunnat bidraga att ge en bild af det yttre festspellifvet i dess olika skiftningar (t. o. m. flera kompletta årgångar af »die Fremdenliste»). Och om än utan direkt värde för den egentliga Wagnerforskningen, torde äfven detta ej få anses sakna åtminstone ett visst kulturellt intresse.

Emellertid, sådan denna afdelning nu en gång är, och fast dess numerär ej öfverstiger några hundratal, är det min förhoppning, att den på sitt område, liksom Goethesamlingen på sitt, skall förmå att åt Goethe- och Wagnerforskningen i vårt land skänka nya impulser och ökad lifaktighet samt genom det vidgade material, som sålunda ställts till dess förfogande, blifva till gagn och glädje äfven för kommande generationer.

— —

— —

Digitized by Google

Digitized by Google

LUDV. WIMMERS RUNOLOGISKE SAMLING

Af

LAURITZ NIELSEN, København

DET KGL. BIBLIOTEK I KØBENHAVN har fornylig modtaget en Gave, som fortjener en særlig Omtale, idet fhv. Professor ved Københavns Universitet Ludv. Wimmer har skænket Biblioteket hele det gennem mange Aar indsamlede Materiale, som han har benyttet til sine runologiske Arbejder, væsentlig til sit berømte Værk »De danske Runemindesmærker«. Herved er Biblioteket kommet i Besiddelse af den største eksisterende Samling til Studiet af Runologien. Prof. Wimmers Gave danner i Biblioteket en særlig Samling, »Collectio runologica Wimmeriana«, og har takket være Giverens Rundhaandethed kunnet konserveres og installeres paa en saadan Maade, at der baade er skabt en smuk og værdig Ramme om Samlingen og tilvejebragt de bedst mulige Betingelser for dens Benyttelse.

Digitized by Google

Gaven omfatter for det første den fyldigste Samling af runologisk Litteratur, der eksisterer. Denne Afdeling tæller 565 Numre og indeholder største Delen af den herhen hørende Litteratur lige fra store, monumentale Værker fra ældre og nyere Tid til Særtryk og Udsnit af Tidsskrifter og Aviser. Her findes bl. a. den gamle, tildels meget sjældne Litteratur om de to Guldhorn fra Gallehus, deriblandt Værker som: Egardus, Gedancken über das gülden Horn, 1642; Randulff, Tuba Danica, 1644; Neuchs, Clavis emblematum etc., 1770—74, osv.; hertil slutter sig flere sjældne Afbildninger af Guldhornene, bl. a. Krysingius' Stik fra 1734 og Gutackers fra 1737. Af andre Sjældenheder paa den gamle runologiske Litteraturs Omraade skal blot nævnes Celsius' og Björners Værker om de svenske Indskrifter samt Bureus' »Svenska ABC-Boken» 1624. Af de nyere Bøger og Afhandlinger er mange forsynet med haandskrevne Tilføjelser af Forfatterne, ligesom ogsaa ofte vedlagte Breve, Optegnelser o. l. giver dem forøget videnskabelig Værdi. Det er Hensigten at supplere denne Afdeling med det mest mulige af den udkommende runologiske Litteratur, saa at Samlingen vedblivende kan holdes oppe paa dens nuværende Højde. Prof. Wimmer har til dette Formaal stillet et Fond, hvis Midler skal anvendes til Indkøb, til Bibliotekets Raadighed, og desuden er der fra Biblioteket sket Henvendelse til en Række Videnskabsmænd om at overlade det Eksemplarer af, hvad de publicerer indenfor det herhen hørende Omraade, og der er allerede ad denne Vej tilflydt Samlingen adskillige værdifulde Supplementer.

Foruden af den runologiske Litteratur udgøres Samlingens Hovedstamme af en Række autentiske Papiraftryk af de danske Runemindesmærker, taget af Prof. Wimmer personlig paa de Undersøgelessrejser, han i Aarene 1876—1908 sammen med Tegneren, Prof. Magnus Petersen har foretaget til alle de Egne i Danmark og Skaane, hvor der findes Runemindesmærker bevaret, ofte flere Gange til samme Lokalitet. Paa disse Rejser er samtlige Mindesmærker blevet aftegnet af Magnus Petersen, og medens Kunstneren arbejdede, tog Wimmer selv Aftryk af Indskrifterne. Dette foregik paa den Maade, at store Ark af tykt, stærkt limet Papir, der var forarbejdet specielt til dette Brug, i vaad Tilstand blev indbanket med en Børste paa Stenen og først aftaget, naar Sol og Vind havde tørret det; naar dette var sket, var Papiret saa stift, at Indskriften og alle Stenens Ridser viste sig i tydeligt Relief. Paa Grund af Papirets særlige Egenskaber har Aftrykkene holdt sig saa godt, at de staar ligesaa tydeligt nu, som da de for mange Aar siden blev taget; naturligvis er de ikke alle lige gode, da Vejrforholdene, hvorunder de er taget, har spillet en Rolle, men hvor Vejret har været gunstigt, er Aftryk-

Digitized by Google

kene saa vellykkede, at de næsten fuldstændigt erstatter selve Runestenene med Hensyn til en videnskabelig Undersøgelse af Indskrifterne. I Wimmers Samling findes Aftryk af saa godt som alle danske og enkelte fremmede — navnlig norske — Runemindesmærker, ordnet i Kasser efter Lokaliteterne og let tilgængelige for Benyttelse; da enkelte af Mindesmærkerne, efter at Aftrykkene er taget, har lidt større eller mindre Overlast, er disse altsaa i saa Tilfælde de eneste autentiske Vidnesbyrd om de paagældende Indskrifter, der eksisterer.

Foruden Aftrykkene opbevares i Samlingen de nævnte, af Magnus Petersen udførte Originaltegninger af Runemindesmærkerne. Da de som omtalt er udført paa Stedet, og da de er kontrolleret med Originalerne for Øje af Prof. Wimmer, har disse — ogsaa i kunstnerisk Henseende værdifulde — Tegninger en særlig Betydning som de nøjagtigst mulige Gengivelser af Monumenterne, der lader sig fremstille. Fotografering af Mindesmærkerne, som kunde synes den bedste Maade at gengive dem paa, og som baade Wimmer og andre ogsaa har forsøgt, har vist sig uheldig; dels lader mange af Indskrifterne paa Grund af den Maade, hvorpaa Stenene er anbragt, sig overhovedet ikke fotografere, dels har det vist sig nødvendigt at tydeliggøre Indskrifterne enten ved at trække Runerne paa Stenen op med Kridt e. l. før Fotograferingen eller at retouchere Fotografiet stærkt, og i begge Tilfælde bortfalder jo den Nøjagtighed, der skulde være Fordelen ved den fotografiske Gengivelse. Som Tegningerne foreligger, danner de sammen med Aftrykkene et Materiale, som lader sig benytte med omtrent samme Sikkerhed som selve Mindesmærkerne; dette Materiale danner Grundlaget for de Raderinger af alle Mindesmærkerne, som Magnus Petersen udførte til Wimmers Runeværk, idet Prøvetrykkene af Raderingerne stadig blev revideret med Papiraftrykkene, og talrige Gange har da Tvivlsspørgsmaal givet Anledning til en fornyet Undersøgelse paa selve Stedet; af flere af Mindesmærkerne foreligger da ogsaa 2 eller 3 forskellige Hold Aftryk og af de tilsvarende Afbildninger talrige reviderede Prøvetryk. I Samlingen findes saavel Originaltegningerne som Prøvetrykkene med Wimmers Bemærkninger ordnet paa samme Maade som Aftrykkene, og desuden er vedlagt Optegnelser, Breve o. l., som vedrører de forskellige Mindesmærker. Til dette Materiale, som altsaa omfatter de danske Mindesmærker, slutter sig en Samling af Tegninger, Fotografier, Optegnelser og Breve, som vedrører Runemindesmærker i fremmede Lande og falske Runemindesmærker m. m.

Det ovennævnte danner den egentlige runologiske Samling. Foruden denne har Prof. Wimmer til Indlemmelse i Samlingen skænket Biblioteket

Digitized by Google

Materialet til forskellige af sine øvrige videnskabelige Arbejder, sine Forelæsninger og en mindre Samling Breve, af hvilke paa Grund af deres sprogvidenskabelige Indhold de talrige Breve fra Soph. Bugge, Jul. Hoffory, K. J. Lyngby og E. Sievers bør fremhæves.

Indholdet af Samlingen findes i alle Detailler anført i et smukt udstyret, hos H. H. Thiele trykt Katalog: »Collectio runologica Wimmeriana. Fortegnelse over Ludv. F. A. Wimmers runologiske o. a. Samlinger i det kgl. Bibliotek. Kbh. 1915». (83 Sider i 4°).

Som allerede nævnt udmærker Samlingen sig ved den omhyggelige Maade, hvorpaa den er konserveret. Dette gælder ikke alene Bøgernes Indbinding, paa hvilken der selv for de ubetydeligste Skrifters Vedkommende er ofret usædvanligt meget, men ogsaa hele det øvrige, meget forskelligartede Materiale er behandlet og opbevaret paa særlig omhyggelig Vis; alle Konserveringsarbejderne er udført i det kgl. Biblioteks Bogbinderi. Samlingen har faaet Plads i et af Bibliotekets smukkeste Lokaler, hvor i Forvejen Georg Brandes-Arkivet er anbragt; det stilfulde Skab er udført i Teaktræ og Bronce efter Tegning af Bibliotekets Arkitekt, Magdahl Nielsen.

Samlingen er nu, efterat den er overgaaet til det kgl. Bibliotek, tilgængelig for Offentligheden. Prof. Wimmer har kun ønsket at gøre den Indskrænkning i Benyttelsen, at denne, saa længe han lever, skal være afhængig af Tilladelse fra ham og senere fra den af Bibliotekets Embedsmænd, som fører Tilsynet med den. Ikke alene Biblioteket, men ogsaa de, som i Fremtiden kommer til at benytte Samlingen, vil være Prof. Wimmer taknemlig, baade fordi han saa gavmildt har stillet sine Skatte til andres Raadighed, og fordi han ikke har skyet noget Offer for at gøre Benyttelsen af dem saa let og tiltrækkende som muligt.

Digitized by Google

MISCELLANEA

En variant af »Officiel bön 1571?» I *Ur en antecknares samlingar,* Stockholm 1868—1873, s. 179, och Upsala 1883—1886, s. 170—171, aftrycker och beskrifver Klemming ett tryckalster, som i sin helhet omfattar 28 rader på ena sidan af ett litet kvartblad (Fig. 1). Denna skrift, en officiell bön i krigstid, var bunden i slutet af ett i Kungl. biblioteket i Stockholm befintligt exemplar af Kyrkoordningen af år 1571, och därför förmodar Klemming den vara tryckt detta år. Enligt Klemming är skriften unik. Emellertid ingår ett liknande tryckalster såsom sista nummer i det sammelband dr Tudeer iakttog i Helsingfors universitetsbibliotek och som af mig beskrefs i *Bidrag till den svenska reformationstidens bibliografi.*[1] Vid en flyktig jämförelse, som dr Tudeer och jag företogo mellan detta och Klemmings aftryck, märkte vi några små språkliga olikheter, hvilka vi tillskrefvo en bristande noggrannhet hos det Klemmingska aftrycket. Jag vände mig emellertid till bibliotekarien Isak Collijn och bad honom undersöka det Klemmingska aftryckets trohet mot originalet. Då konstaterades, att Helsingforsexemplaret (Fig. 2) är en variant af Kungl. bibliotekets. Collijn hade äfven vänligheten tillsända mig en fotografisk kopia af det sistnämnda. Den mest i ögonen fallande skiljaktigheten mellan de båda trycken hänför sig till initialen O, som i KB:s exemplar är rundare och fetare.[2] Den korta sjätte raden, »Läter oss bidia», befinner sig i KB:s exemplar midt under den föregående, men är i HUB:s skjuten ett stycke åt höger. För öfrigt äro typerna desamma, och raderna täcka hvarandra. De små språkliga och ortografiska olikheterna äro följande:

	KB:s exemplar har:	HUB:s exemplar har:
Rad 1	tijdhen	tidhen
» 13	Huilket	Hwilket
» 21	Öffuerheet	öffuerheet
» 21	Herra	herra
» 22	hätzka	hetzka
» 23	theres	theras
» 26	roligit	rolighit

[1] Denna uppsats ingår i *Studier tillägnade Arvid Hultin,* Hfors 1915, s. 58—70.

[2] Båda dessa initialbokstäfver användes af Amund Laurentsson i 1567 års psalmbok.

Digitized by Google

Thenna Bönen må man vnder tijdhen me=dhan thesse Bönedaghar hållas effter Predicanen eller näst effter Litanien läsa eller siunga.

Herre wendt bort titt ansichte ifrå wåra synder.
Och affplana alla wåra misgerningar.
Låter oss bidia.

Alzmechtige ewighe Gudh / åhronnes Konung och Herre öffuer himmel och iord / för hwilkom all Herskap / kraffter och welligheter båffua moste / Wij bekenne / at wij för tigh ganska mykit syndat och illa giordt / och ther medh tina grymma wredhe vpweckt / och margahanda straff och plågor wel förskyllat haffue / Huilket wij ock nu besinne / och wåra synder för then skul så fast ångre / doch icke teste heller förtwifle / Vthan medan wår nödh oss trenger / och ingen hielpare är annar än tu barmhertige Fader / fly wij eendregteligha til tigh / ödmiukeliga och troligha bidiandes / at tu oss j thenna wåra nödh icke öffuergiffuer / vthan milleliga til nådher tagher / förlåter oss alla synder / och medh straffet oss förskonar / Och sedan vthi tijn Gudhdomliga hägn anammar oss / wår Öffuerheet / Herra och Konung / folck och land. Beskerma oss j tinne krafft för alla wåra hätzka fiender / som oss platt j grund förderffua wilia / gör theres macht / rådh och listiga anslagh emoot oss om intet / och skaffa oss frid igen / then wij nu så wel behöffue och mykit åstunde / på thet wij vnder itt stilla och roligit Regemente / vthi sanskylliga rettferdighect och helighet / tigh tiena måge. Genom tin elskeliga Son Jesum Christum wår Herra Amen.

Fig. 1. KUNGL. BIBLIOTEKETS EXEMPLAR AF »OFFICIEL BÖN 1571».

Bönen var påbjuden att uppläsas i kyrkorna om böndagarna. Af allt att döma utfärdades befallningen under en tid, då Sverige förde ett mindre lyckligt krig, och längtan efter fred var stor. Om vi antaga, att det af Klemming förmodade tryckåret, 1571, för KB:s exemplar är något så när riktigt, afses med de »hätzka fiender, som oss platt j grund förderffua wilia», ryssarna, hvilka i början af 1570-talet med stora styrkor svårt härjade östra Finland och Estland. Med Danmark och Polen hade Sverige då redan fred. Men hänför sig äfven den nyfunna varianten till de första åren af 1570-talet? En sak talar mot detta. Bönen ingår sist i sammelbandet, och de öfriga skrifterna äro bundna i kronologisk följd. Det tryckalster, som i volymen

Thenna Bönen må man vnder tidhen medhan thesse Bönedaghar hållas effter Predicanen eller näst effter Litanien låsa eller siunga.

Herre wendt bort titt ansichte ifrå wåra synder.
Och affplana alla wåra misgerningar.
Låter oss bidia.

Alzmechtige ewighe Gudh / åhronnes Konung och Herre öffuer himmel och iord / för hwilkom all Herskap / krafftер och wellígheter båffua moste / Wij bekenne / at wij för tigh ganska mykit syndat och illa giordt / och ther medh tina grymma wredhe vpweckt / och margahanda straff och plågor wel förskyllat haffue / Hwilket wij ock nu besinne / och wåra synder för then skul så fast ångre / doch icke teste heller förtwifle / Vthan medan wår nödh oss trenger / och ingen hielpare är annar än tu barmhertige Fader / fly wij cendregteliga til tigh / ödhmiukeligha och troliga bidiandes / at tu ossj thenna wåra nödh icke öffuergiffuer / vthan milleliga til nåder tagher / förlåter oss alla synder och medh straffet oss förskonar / Och sedan vthi tijn Gudhdomliga hågn anammar oss / wår öffuerheet / herra och Konung / folck och land. Beskerma ossj tinne krafft för alla wåra hetzka fiender / som oss platt j grund förderffua wilia / gör theras macht / rådh och listigha anslag emoot oss om intet / och skaffa oss frid igen / then wij nu så wel behöffue och mykit åstunde / På thet wij vnder itt stilla och rolighit Regemente / vthi sanskylliga rettferdigheet och helígheet / tigh tiena måge. Genom tin elskeliga Son Jesum Christum wår Herra. Amen.

Fig. 2. HELSINGFORS UNIVERSITETSBIBLIOTEKS EXEMPLAR AF »OFFICIEL BÖN 1571».

föregår den officiella bönen, är af år 1579, och såvida äfven den sista skriften bundits i tidsföljd, har den tidigast utkommit detta år. Och då behöfdes kanske en ny upplaga. Efter stilleståndet 1575—1577 hade kriget mot Ryssland tagit ny fart. Ömsesidiga plundringståg företogos, och Estland och Finland fingo åter lida, ända tills Pontus De la Gardies hösten 1580 inledda segerrika fälttåg för en tid skyddade dessa trakter för vidare ödeläggelse. Mot åren 1579—1580 som tillkomsttid för Helsingfors-varianten af den officiella bönen talar i någon mån typernas öfverensstämmelse och tryckets likhet i öfrigt hos de båda exemplaren. Men å andra sidan användes Amund Laurentssons typer vid det kungliga tryckeriet ännu efter hans år 1575 eller 1576

inträffade afgång från föreståndarskapet vid tryckeriet.[1] Likaså var det ej ovanligt, att en skrift flera år efter det den utkommit kunde tryckas i en ny upplaga, som sida för sida, rad för rad öfverensstämde med originalupplagan.[2]

Ragnar Dahlberg.

Ett boktryckarmärke på vandring. Åren 1533—35 utöfvade boktryckaren Johann Hochstraten i Malmö en rätt betydande verksamhet, säkerligen i den om den äldre danska litteraturen så förtjänte Lundakaniken Christern Pedersens tjänst, som år 1532 erhållit tillåtelse att »boo vtj Malmø oc nære oc bierge sig aff prenterij». I flera af de böcker, som Hochstraten och Pe-

Fig. 1.

Fig. 2.

dersen utgåfvo i Malmö, användes det i fig. 1 afbildade boktryckarmärket »Occasio», första gången i Pedersens öfversättning af Joh. Agricolas »170 christelige Spørgsmaal med Svar», 1533.[3] Samma boktryckarmärke finnes förut användt i två af Hochstraten 1531 och 1532 i Lübeck tryckta skrifter, nämligen Bugenhagens »De sacerdotio Christi, in Epistolam ad Hebræos» (aug. 1531) och Johannes Allardus Amstelredamus, »Aliquot capita praecipue ac vere theologie» (9 apr. 1532).

[1] Passio samt Euangelia och Epistler af 1578—1579, det förra arbetet tryckt af Torbjörn Tidemansson, det senare af Anders Torstensson, äro satta med samma typer som Amund Laurentsson användt i 1567 års upplaga af dessa skrifter.

[2] Så är t. ex. Luthers lilla katekes af år 1572 sida för sida lik den äldre upplagan af 1567.

[3] Bruun, *Den danske Literatur fra Bogtrykkerkunstens Indførelse i Danmark till 1550,* Bd 2, s. 56 ff.

Digitized by Google

Åren 1510—1515 hade Christiern Pedersen i Paris tryckt en mängd danska skrifter och senare, åren 1529—1531, var han verksam i Antverpen i samma syfte. Här utkom bl. a. hans öfversättning af det Nya testamentet i två upplagor, 1529 och 1531. Troligen har han på ett eller annat sätt redan här samarbetat med Hochstraten, hvars namn tyder på nederländskt ursprung, och öfvertalat denne att följa sig till Danmark. På vägen torde de någon tid ha uppehållit sig i Lübeck och de båda nyss nämnda trycken ha då tillkommit.

Den vinjett Occasio[1], som Hochstraten användt som tryckarmärke i Lübeck och Malmö, torde han hafva fört med sig från Nederländerna, ty jag har påträffat samma träsnitt i en af Simon Corver i Zwolle omkr. 1520 tryckt skrift: G. Listrius, »Commentarioli in dialecticen.»[2] Bilden är här omgifven af latinska och grekiska citat i typtryck (se fig. 2). Anmärkas kan, att i Kungl. bibliotekets exemplar af Pedersens *En nøttelig Legebog* 1533 under boktryckarmärket med samtidig hand tillfogats det latinska citat, som återfinnes tryckt på det holländska märket: Fronte capillata post hec occasio calua est. Öfverensstämmelsen mellan de båda vinjetterna i Malmö- och Zwolletrycken är så stor, att jag icke tvekar att uttala den åsikten, att de härröra från en och samma träsnittsstock, äfven om bilden i de i Malmö tryckta skrifterna tyder på att stocken, helt naturligt, då varit sliten och nött.

Här torde kanske böra nämnas, att en Michiel Hillen van Hochstraten under 1630-talet var verksam som boktryckare i Antverpen och att Johann Hochstraten enligt Bruun stått i släktskapsförbindelse med denne. Michiel har användt flera tryckarmärken, däribland äfven Tiden, men af annan komposition och med inskriften TEMPUS.

Arthur Sjögren.

---

[1] Bruun kallar boktryckaremärket »Tiden» och beskrifver det såsom framställande en gammal man med långt hår och skägg — ett närmare skärskådande visar emellertid, att figuren framställer en *kvinna* med fladdrande hår. Bilden torde riktigare symbolisera det »lyckliga tillfället» — Gelegenheit kallas bildframställningen å flere tyska liknande tryckaremärken från samma tid.

[2] W. NIJHOFF, *L'art typographique dans les Pays-Bas 1500—1540,* livr. 14.

Digitized by Google

RECENSIONER

Bidrag till en bibliografi öfver Henrik Schücks intill den 2 nov. 1915 utgifna skrifter. Af ELLEN SCHÜCK. Upps. 1915. 8°. 33 (1) s.

De personer äro lätt räknade, till och med bland forskare och vetenskapsmän, som till fullo inse den möda, som ligger bakom ett bibliografiskt arbete. Och dock kan den moderna forskningen med våra dagars oerhörda produktion inom vetenskapens alla områden icke reda sig utan en mängd bibliografiska uppslagsverk, fack- och specialbibliografier. Det kan icke bestridas, att till och med en sådan publikation som Årskatalogen för svenska bokhandeln, särskildt sedan den kommit i omsorgsfulla och vederhäftiga händer, är vår svenska forskning till stort gagn. Och i ännu högre grad gäller detta om de årsbibliografier öfver vissa ämnesgrupper, som några af de mera betydande svenska vetenskapliga tidskrifterna utgifva, såsom Historisk tidskrift, Arkiv för nordisk filologi, Samlaren, Kyrkohistorisk årsskrift, Svensk botanisk tidskrift, m. fl. För en sådan bibliografisk förteckning, hur obetydlig den än kan synas, fordras tålamodspröfvande förarbeten, som bestå i att ur skilda verk och serier, tidskrifter och andra periodiska publikationer, ja, de dagliga tidningarna, hopsamla materialet och sedan inordna detta i ett visst, genomgående konsekvent bibliografiskt system.

Samma arbete, drifvet och eggadt af ängslan att ej nå målet, som är fullständighet, fordras också vid utarbetandet af en förteckning öfver en enskild forskares hela litterära produktion, särskildt när den är af en sådan betydenhet som Henrik Schücks. Säkerligen har ingen heller kunnat skrida till utförandet af detta arbete med större omsorg och pietet än hans dotter, fröken Ellen Schück, sedan några år anställd vid Upsala universitetsbibliotek, och som nu med detta »Bidrag till en bibliografi» velat bringa sin fader en hyllning på hans 60-årsdag.

Förteckningen, som omfattar 423 nummer, håller sig endast till professor Schücks vetenskapliga författarskap.[1] De många tillfällighetsskrifter och dikter, som flutit ur hans humoristiskt-satiriska penna och som blifvit

[1] Prof. Schücks skrifter finnas förut förtecknade, ehuru på långt när icke i den utsträckning som i föreliggande bibliografi, bl. a. i Aksel Anderssons *Upsala universitets styresmän, lärare och tjänstemän* 1872—97 och i *Uppsala universitets matrikel*, 1906. Ellen Schücks förteckning är ju dessutom framförd till den 2 nov. 1915.

Digitized by Google

tryckta i små bibliofilupplagor för enskild utdelning, hafva icke här blifvit upptagna. Förteckningen är uppställd i kronologisk ordning, hvarigenom en klar öfverblick vinnes af en lifsgärning, som räknas till en af de främsta inom svensk vetenskap och som mänskligt att se ännu har mycket att lägga till det redan fullbordade. Det är resultaten af 37 års (1879—1915) oafbrutna, rastlösa forskarmödor, som här i år från år stegrad produktivitet kunna följas, från den unge kandidatens första förintande kritik (öfver prof. Fryxells arbete om Bellman, i Nord. tidskr. 1879) till den myndige Upsalarektorns sista Inbjudningsskrifter. Vi se, huru förarbetena till de stora litteraturhistoriska och kulturhistoriska verken föregås af en mängd uppsatser i tidningar och tidskrifter, hvaraf de flesta sedan blifvit sammanförda i de bekanta serierna *Ur gamla papper, Ur en resandes dagbok*, m. fl. Vi finna, hurusom vid olika tillfällen ett visst ämne särskildt håller forskarens intresse fånget, än är det Shakespere, Wivallius, än Birgitta, Rom, än är det den judiska litteratur- och religionshistorien, än Sveriges forntid, men framför allt dess medeltid. Och knappt har bibliografien hunnit afslutas förrän ett nytt verk om en svensk medeltidsförfattare, Petrus de Dacia, ligger färdigt.

Fröken Schück har i det stora hela anpassat sin bibliografi efter föredöme af den svenska litteraturhistoriska årsbibliografi, som publiceras i Svenska litteraturhistoriska sällskapets organ Samlaren, hvilket anm. af nära liggande skäl icke kan annat än på det högsta gilla. Äfven där uppställningen afviker, har detta skett konsekvent. Det är skada, att den samvetsgrant utarbetade och äfven typografiskt vackra skriften endast skall vara tryckt i 50 numr. exemplar. Den förtjänade i sanning en större spridning, ty Henrik Schücks författarskap är af en sådan räckvidd och har en så genomgripande, bestående betydelse, att en förteckning öfver hans vetenskapliga produktion borde vara lätt tillgänglig för de många, som sporras och eggas af hans arbeten.

Isak Collijn.

Litteraturen rörande Ynglingatal. Bibliografi. Af ANDERS GRAPE. I: A. Grape och B. Nerman, Ynglingatal 1—4 (= Meddelanden från Nordiska seminariet, utg. av A. Noreen, 3), s. 49—103. Uppsala 1914. 8°.

Då ett antal upsaliensiska vetenskapsmän som ett uttryck för den tacksamma beundran, som de ägnade Sophus Bugge, år 1892 samlade sig om en festskift till honom *(Upsalastudier, tillegnade S. Bugge på hans 60-åra födelsedag den 5 januari 1893,* Ups. 1892), lämnade Adolf Noreen till densamma ett bidrag »Mytiska beståndsdelar i Ynglingatal». I några slutord till denna i den vetenskapliga litteraturen mycket uppmärksammade uppsats omtalar Noreen, att hvad han där framställt utgjorde »fragmänt av ett mera omfattande arbete». Med den hardt när osvikliga förmåga af planmässighet i företagna arbetsuppgifter, som är utmärkande för denne vår fräjdade språkforskare, var det klart att denna tanke på ett större arbete rörande Ynglingatal skulle föras till verkställighet, när så ske kunde.

Digitized by Google

När professor Noreen år 1910 upptog Ynglingatal som ämne för sina seminarieöfningar, hade han förmånen att från en då redan beпröfvad lärjunge erhålla det bästa stöd och medarbete, nämligen från nuv. förste bibliotekarien Anders Grape. I det ofvannämnda häftet har seminariearbetet mognat till frukt. Dess första afd. innehåller handskrifternas text, bokstafstroget återgifven. Afd. 2 utgör paleografisk kommentar. Liksom föreg. afd. har denna tillkommit genom grundlig genomarbetning af öfningsuppgifter från seminariet på så sätt, att dess redaktör A. Grape efter kontrollering, korrigering, sofring och komplettering sammanställt och bearbetet materialet. Hit höra 3 planscher med ett antal reproduktioner ur handskrifterna i fototypi. Bibliografien utgör afd. 3 och som afd. 4 har tillfogats en redogörelse för metriken af B. Nerman.

Grapes bibliografi meddelar först texttryck, öfversättningar och litteratur rörande handskrifterna. Efter allt arbete, som på dessa partier nedlagts, torde det bli rätt mödosamt att komma med kompletterande tillägg. Och dock är att märka, att det här gäller en dikt, som utgifvits på mångfaldiga håll och ännu mera öfversatts: den föreligger i ett stort antal svenska, norska och danska, nynorska, tyska, engelska och latinska öfversättningar. Så komma »Behandlingar af allmännare art», som följas af »Litteraturhistoria», »Språk och metrik», »Ynglingatal som historisk och sagohistorisk källa», »Mytologi» och »Arkeologi och topografi». Ämnenas art ha här betingat ett urval, som dock ingalunda gjorts för snäft. Till särskilda strofer i dikten äro anslutna »Smärre strödda tolkningsbidrag, m. m». — Ynglingatal är i själfva verket en vetenskaplig amfibie, som det skrifvits om i de mest olikartade sammanhang. Hela denna skiftande litteratur har utnyttjats på ett sätt, som vittnar ej blott om den skicklige bibliografen, utan äfven om den initierade forskaren. Och äfven om förtecknaren på vissa punkter kan ha haft någon hjälp af äldre bibliografer som Möbius och Hallðor Hermannsson måste en monografi af denna omfattning — den upptar icke mindre än 430 litteraturhänvisningar — ha kräft ett högst betydande arbete. Den har därmed också i själfva verket kommit att gälla ej blott Ynglingatal, utan äfven Ynglingasaga och till en del äfven Heimskringla i gemen.

På samma gång som denna skrift ådagalägger den höga ståndpunkt, som det nordiska språkstudiet intager vid Upsala universitet, vittnar den också i lika mån fördelaktigt om det uppoffrande sätt, hvarpå en biblioteksman och handskriftskännare som Grape tagit sig an ett seminariearbete och outtröttligt fört det fram till att taga gestalt i en betydelsefull vetenskaplig produkt.

Genom dessa omfattande förarbeten, ej minst genom den utmärkta bibliografien, har Grape jämnat väg för den framtida Ynglingatalsforskningen, om hvilken man har anledning att hysa den förhoppningen, att den skall låta mångt och mycket i vår tidigaste historia framstå i ny dager. Om det berättigade i en sådan förhoppning kan bl. a. ett forskarnamn som Henrik Schücks erinra oss. Bland yngre krafter må särskilt nämnas Birger Ner-

Digitized by Google

man på grund af hans intressanta uppslag. I det hela äro om text och tolkning i Ynglingatal för närvarande de meningar gällande, hvilka företrädas af samtidens främste kännare af den fornisländska litteraturen, Finnur Jónsson. För den vetenskapliga diskussionen kan det emellertid endast vara till gagn, att Noreen i sin egenskap af vidsynt språkman underkastar frågorna ny ompröfning. I mycket afvika hans resultat från den förres. Det är därför att hoppas, att den insats i Ynglingatalsforskningen, som Noreen gjort som upphofsman och ledare af det till grund för denna skrift liggande seminariearbetet ej blir hans sista i detta ämne. Den som intet känner om hvad som förberedes kan dock lita till ett utmärkande drag hos samme forskare, som ofvan kallats hans »hardt när osvikliga förmåga af planmässighet i företagna arbetsuppgifter». Med dessa ord har här pekats på det, till hvilket Grape närmast kan anses ha gjort förberedelsen.

Oskar Lundberg.

Program utgifna vid Lunds universitet 1667—1867. Bibliografi af PONTUS SJÖBECK. Lund: C. W. K. Gleerup. 1912—1915. 8°. XXIX, 142 s. (= Lunds Universitets Årsskrift, N. F., Afd. 1, Bd 11: Nr 2.)

Sedan Ernst Meyer i tvänne arbeten (1905 och 1908) lämnat en bibliografisk förteckning öfver de vid Upsala universitet under tiden 1599—1854 utgifna programmen, har turen nu kommit till Lunds universitet, som genom förste bibliotekarien Pontus Sjöbecks ofvan angifna bibliografi fått sin programlitteratur 1667—1867 på liknande sätt förtecknad. Den svenska lärdoms- och personalhistorien har därmed riktats med ett viktigt hjälpmedel.

Vid fastställandet af begreppet program instämmer Sjöbeck i det stora hela i Meyers definition: »De akademiska myndigheternas offentliga tryckta meddelanden till cives academici (cœtus academicus) i offentliga angelägenheter». Bland de så definierade programmen kunna urskiljas följande arter: rektorsprogrammen eller inbjudningarna till de regelbundet återkommande rektorsombytena, installationsprogrammen, promotionsprogrammen, festprogrammen, parentationsprogrammen, orationsprogrammen samt programmen rörande den akademiska disciplinens upprätthållande. Förteckningen är uppgjord kronologiskt och lämnar därigenom en öfverblick, hurusom under tidernas lopp vissa programarter bli allt sällsyntare och till sist alldeles försvinna; i våra dagar kvarlefva ju egentligen endast installations- och promotionsprogrammen samt de sporadiskt förekommande programmen vid större akademiska högtidligheter.

Af största intresset äro programmen, särskildt för äldre tider, ur biografisk synpunkt. De lämna ofta en mängd värdefulla faktiska uppgifter och gifva äfven icke sällan en mer eller mindre pålitlig inblick i, huru samtiden uppfattade personer och förhållanden. Det under senare tider allt vanligare bruket, att den som utfärdar programmet, bifogar en längre eller kortare uppsats öfver ett vetenskapligt ämne, skänker åt många program äfven ett eget vetenskapligt värde.

Digitized by Google

Förteckningen upptager för den behandlade 200-årsperioden 746 nummer; för jämförelse må nämnas, att Upsalabibliografien för en 55 år längre tidrymd omfattar 2,048 nummer, hvarvid äfven bör beaktas, att, enligt Meyer, en stor mängd Upsalaprogram gått förlorade, under det att det, enligt Sjöbeck, icke kan ha varit många Lundaprogram, som rönt detta öde.

I en synnerligen instruktiv inledning redogör förf. för en mängd i samband med programlitteraturen stående universitetshistoriska förhållanden; denna inledning bildar rent af en egen lärdomshistorisk afhandling, som på ett slående sätt illustrerar satsen om värdet af programlitteraturen, i det att ju detta författarens bibliografiska arbete självt först publicerats som bilagor till fyra installationsprogram. Det sätt, hvarpå den bibliografiska förteckningen är uppgjord, vittnar i allt om den insiktsfulle fackmannen.

Axel Nelson.

Katalog öfver Tekniska skolans bibliotek 1874—1913 utarbetad af CARL EFVERGREN. Stockh.: P. A. Norstedt & Söner, 1914—15. 8°. VIII, 245 s.

Då Tekniska skolans bibliotek i dagarna fått ett sedan åtskillig tid närdt önskemål förverkligadt, det att få en tryckt katalog öfver sitt bestånd, torde ett omnämnande i denna tidskrift vara motiveradt. Det är ju ett af våra största offentliga specialbibliotek, som härmed beredts möjlighet att nå än vidare kretsar än hittills och erhållit ett hittills saknadt, viktigt medel i det dagliga arbetet.

Biblioteket har, ehuru offentligt och sålunda äfven af utomstående nyttjadt, alltid i främsta rummet blifvit skött såsom ett komplement till den undervisningsanstalt, vid hvilken det är fäst. Dess innehåll har också naturligen kommit att spegla ej endast skolans nuvarande status utan äfven de genomgripande förändringar och utvidgningar, den undergått. Ett citat om Tekniska skolan ur dess »Meddelanden» torde därför vara på sin plats.

»Tekniska skolan leder sin upprinnelse från en af enskilda personer inrättad söndagsritskola för handtverkare, hvilken år 1844 började sin verksamhet och redan följande år öfvertogs af den för detta ändamål stiftade Svenska slöjdföreningen. År 1860 öfvertogs skolan af staten, och ... år 1878—79 undergick den en genomgripande ombildning — den erhöll då bl. a. sitt nuvarande namn —, hvarigenom dess verksamhet mera klart begränsades till den rent tekniska undervisningens område. Den allmänna, förberedande afdelningen borttogs, högre konstindustriella och byggnadsyrkesskolan inrättades. Förut hade skolan redan tvenne hufvudafdelningar: afton- och söndagsskolan, samt tekniska skolan för kvinnliga lärjungar, och från och med år 1890 har ännu en afdelning, maskinyrkesskolan, varit i verksamhet.»

Den nyutkomna katalogen är utarbetad af bibliotekets nuvarande föreståndare, fil. dr Carl Efvergren, tillika t. f. 2:e bibliotekarie vid Kungl. biblioteket.

Utgifvaren har till sitt arbete fogat ett initierande förord, hvaraf framgår, att hans katalog kompletterar en förut år 1877 öfver det då s. k. Slöjd-

Digitized by Google

skolans i Stockholm bibliotek utgifven katalog. Då denna icke upptager arbeten förvärfvade efter år 1873, och den föreliggande fortsätter accessionen t. o. m. 1913, är det följaktligen utvecklingen under jämt en fyrtioårsperiod, som nu blifvit hopsummerad.

En blick på innehållet i båda katalogerna låter en ana vidden af bl. a. den betydelsefulla utökningen af 1878, då högre konstindustriella skolan stiftades. Afdelningen Bildande konst samt konsthistoria har i den äldre katalogen ej ens ansetts värd att som hufvudafdelning figurera i den systematiska uppställningen vid sidan af Matematik, Naturvetenskap, o. s. v. I stället har den inrangerats som nummer 6 under hufvudafdelningen »Industri, konst och dess tillämpning på yrkena; handel.» Förteckningen på böckerna i denna underafdelning upptager endast 64 af 390 sidor. I den nya katalogen är »Bildande konst» en hufvudafdelning och upptager 75 af 186 sidor, således absolut och i all synnerhet relativt en betydligt större del. Numera kan man utan öfverdrift säga, att det är här som tyngdpunkten i biblioteket ligger, det är på detta område som det har sin alldeles speciellt omhuldade hufvuduppgift. Det besitter verkligen särskildt inom konstindustrien en både dyrbar och väl vald samling, bl. a. en del tidskrifter, som ej hållas af något annat af de i »Accessionskatalogen» företrädda biblioteken. Skada blott att bibliotekets numera alldeles otidsenligt lågt tillmätta årsanslag gör det omöjligt för dess ledning att så följa med på ifrågavarande område, som önskligt vore. Naturligtvis fortsättas alltjämt de vackra tidskriftserierna.

Äfven innehållet i de rent tekniska afdelningarna förtjänar att beaktas af intresserade. Jag vill blott påpeka, att biblioteket är det enda af de i Accessionskatalogen upptagna, som besitter en komplett samling af det viktiga »Hartleben's chemisch-technische Bibliothek» med dess 346 nummer och många nya upplagor.

Det kunde måhända ur flera synpunkter ha varit önskvärdt, att det nu utkomna arbetet fått omfatta hela det bestående biblioteket, i synnerhet som katalogen af 1877 numera är mycket sällsynt. Att så ej skett är likväl enligt anmälarens tanke snarare till fördel än nackdel. Biblioteket är ju hufvudsakligen afsedt för rent praktiska behof, och synpunkter och hänsyn, som ha sitt fulla berättigande inom de större biblioteken, få här stå åt sidan. Det stora flertalet i den äldre katalogen upptagna arbeten torde numera vara föråldrade och endast mycket sällan komma till användning, hvarför de här snarast skulle tjänat till att skymma bort det för närvarande brukbara. Den nya katalogen innehåller naturligen i alla fall en myckenhet mer eller mindre föråldradt gods, som det nog blir bibliotekariens sak att varna en del biblioteksbesökare för. Ur den äldre förteckningen har f. ö. ett eller annat verk medtagits, »nämligen om det ansetts vara af särskildt stor betydelse», å andra sidan hafva en del bibliotekets speciella uppgifter icke vidkommande tryck uteslutits.

Den systematiska uppställningen är dr Efvergrens eget verk, helt olika den som användes af hans föregångare. Att den gamla fackindelningen varit

Digitized by Google

af den beskaffenhet, att den måst öfvergifvas, har ledt till en brist på öfverensstämmelse mellan katalogen och böckernas uppställning, som det blir ett önskemål att vid tillfälle få undanröjd.

Man behöfver f. ö. endast taga en ytlig kännedom om innehållsförteckningen i den gamla katalogen för att inse, att den vidtagna åtgärden varit välbetänkt. Ur inre, logiska synpunkter var den gamla indelningen ohållbar, och att den ej motsvarade de under fyrtioårsperioden tillstötta omändringarna i bibliotekets struktur, har jag redan haft tillfälle att påpeka. För att icke tala om att 1877 års katalog var en riktig labyrint af underafdelningar i det oändliga, som måste ha gjort den särdeles svårhandterlig, i synnerhet som den saknade alfabetiskt register. Utgifvaren af den nya katalogen har kunnat förenkla uppställningen därhän, att den endast innehåller något öfver hälften så många fack som den gamla.

Det alfabetiska registret förtjänar en särskild éloge. Det är i typografiskt hänseende trefligt uppställdt, och anordningen är genomgående praktisk och öfverskådlig.

Det torde böra understrykas, att Tekniska skolans bibliotek allt fortfarande kommer att insända bidrag till den årligen utkommande, af Kungl. biblioteket utgifna Accessionskatalogen, hvari det f. ö. är en af de allra äldsta deltagarna, i det det varit med sedan andra årgången (1887). I Accessionskatalogen har man sålunda att söka årliga supplement till den nu utgifna förteckningen. Som bekant förtecknas emellertid här endast utländska verk.

Må det till slut tillåtas anmälaren att uttala en önskan om att katalogen måtte bli till afsedd nytta för biblioteket, liksom den länder sin utgifvare till heder. Ej minst bör den vara välkommen i Kungl. bibliotekets expedition, där Tekniska skolans bokförråd sedan gammalt är väl kändt och flitigt anlitadt.

S. Hallberg.

Bibliotek och biblioteksskötsel. En hjälpreda för bibliotekarier i skolbibliotek och andra mindre boksamlingar. Af ALVIDA SANDBERG. Stockh.: P. A. Norstedt & Söner, 1915. 8°. IV, 170 s. Pris kr. 2,35.

Under senare tider har en eller annan kortfattad handledning i biblioteksteknik, närmast afsedd att användas i folkbibliotek eller af organisationer, som verka för spridning och utlåning af litteratur i folkbildningsarbetets tjänst, sett dagen. Ingen af dessa handledningar har emellertid kunnat göra, ej heller gjort, anspråk på att vara den handbok i biblioteksskötsel och biblioteksteknik, som, framför allt inom området för folkbibliotekens verksamhet, länge varit efterlängtad. *Folkbibliotek* tages härvid i ordets vidsträcktaste betydelse, eller öfverhufvud alla bibliotek, som arbeta i bildningens och upplysningens tjänst utan att hafva karaktären af vetenskapliga forskarbibliotek eller specialbibliotek med viss, begränsad uppgift. Som ett första, allvarligt försök att fylla detta kända behof inom folkbiblioteksväsendet måste man be-

Digitized by Google

trakta det arbete, hvars titel läses ofvan, och som är förtjänt af uppmärksamhet äfven från de vetenskapliga bibliotekens sida, då det skänker en inblick i de sträfvanden, hvaraf det moderna folkbiblioteksväsendet är besjäladt, och i de arbetsmetoder, som därvid komma till användning. Visserligen önskar författarinnan, som är skolbibliotekarie i Göteborg, att begränsa området för arbetets begagnande till att vara en hjälpreda vid skötseln af »skolbibliotek och andra mindre boksamlingar», men det kan genast framhållas, att det nog torde komma att få en åtskilligt mera omfattande användning. Ty de råd och anvisningar, som af förf. lämnas, hafva i stort sedt en så pass allmängiltig karaktär, att de kunna följas vid bibliotek med större verksamhetsområden än de nämnda.

Som bekant har det moderna folkbiblioteksväsendet, icke minst under senaste åren äfven hos oss, rönt det allra starkaste inflytande från biblioteksväsendet i Nordamerikas Förenta Stater, såsom detta tagit sig uttryck i de s. k. *free public libraries.* Därifrån utgår den starka viljan att genom boken sprida kunskaper och bringa förströelse, den brinnande öfvertygelsen om bibliotekens förmåga att, såsom kanske intet annat bildningsmedel, verka lifgifvande och eggande bland alla goda krafter inom samfundslifvet. Men det är icke blott de allmänna synpunkterna om bibliotekens betydelse, som hämtats från Amerika, äfven de därstädes utbildade arbetsmetoderna vid bibliotekens skötsel finna en allt vidsträcktare tillämpning. Det är därför klart, att folkbiblioteksväsendet utvecklar sig i en jämförelsevis likformig riktning och att därför en handbok eller hjälpreda såsom den nu föreliggande, hvilken hufvudsakligen är utarbetad på grundval af amerikanska källor, kan komma till jämförelsevis vidsträckt bruk.

Det torde emellertid ej kunna förnekas, att, äfven om det svenska folkbiblioteksväsendet har mycket att lära af de amerikanska *free public libraries,* så finnes dock skäl att fråga sig, om det är lämpligt att taga efter *allt,* som där kommer till användning. Härvid syftas närmast på det vid de amerikanska biblioteken använda Dewey'ska decimal-klassifikationssystemet. Mot detta systems grundtanke i formellt hänseende är naturligtvis intet att invända; men själfva den reala indelningsgrunden af de olika områdena för mänskligt vetande är alltför mycket påverkad af anglo-amerikanskt uppfattningssätt, af anglo-amerikanska förhållanden öfver hufvud, för att densamma utan vidare och kritiklöst synes böra upptagas vid våra svenska folkbibliotek. Dessutom förefaller det, som om det Dewey'ska systemet, trots dess oförnekliga smidighet, mera lämpar sig för verkligt *stora* bibliotek med en starkt uppdrifven besöksfrekvens. I Sverige har det ännu kommit till ringa användning, och man kan ej heller påstå, att vissa prof på kataloger från bibliotek, som »amerikaniserats» i denna riktning, verkat i allo förtroendeingifvande. Förf:s sympatier gå emellertid i riktning mot detta klassifikationssystem — naturligen, då hon under några månader idkat studier vid amerikanska bibliotek —, men mot hennes framställning kan den anmärkningen ej undertryckas, att redogörelsen för detsamma blifvit väl kortfattad. Det

Digitized by Google

kan på goda grunder betviflas, att den som ej på annat håll förvärfvat sig praktisk erfarenhet i detsammas användning, är i stånd att genom enbart studium af förf:s framställning skaffa sig tillräcklig inblick däri. Rättvisan kräfver emellertid det erkännandet, att äfven ett svenskt klassifikationssystem, användt vid ett visst bibliotek, af förf. refereras, liksom också att äfven mot detta berättigade erinringar ur olika synpunkter kunna göras. Men den fördelen har det dock, att det tar hänsyn till — svenska förhållanden.

Alltför »amerikanskt» verkar äfven förf:s påstående, att, »när i en framtid hvarje land kommer att trycka katalogkort öfver sin nationallitteratur», och öfverlämnat sådana till »Institut international de bibliographie» i Bruxelles, »kommer det Internationella institutet att äga en universalkatalog öfver hela världens bokbestånd». Detta hör nog till de utopiska drömmarna — alldeles frånsedt hvad senaste tids händelser härvid komma att betyda.

I öfrigt är förf. välgörande fri från alltför starka ord, äfven om hennes entusiasm för biblioteksarbetet lifligt kommer i dagen. Det måste erkännas, att de regler och anvisningar, som framläggas, äro väl genomtänkta och vittna om riklig erfarenhet. Helt visst kunna meningarna vara delade om lämpligheten af en och annan föreslagen åtgärd, liksom äfven en fylligare framställning i vissa fall kunnat vara önskvärd. Men å andra sidan förtjäna kapitlen om kataloger och katalogisering ett särskildt omnämnande för den, i förhållande till bokens omfattning, särdeles ingående behandling, som denna viktiga sida af biblioteksarbetet erhållit i förf:s framställning.

Denna bok kommer helt säkert att följas af andra med liknande syfte, men den är den första, som kan göra anspråk på att kunna tjäna som verklig handledning i biblioteksteknik vid våra folkbibliotek och kommer för visso att i denna egenskap intaga en bemärkt plats.

Gustaf Adde.

Digitized by Google

FRÅN
BOK- OCH BIBLIOTEKSVÄRLDEN

Sverige.

Stockholm. Kungl. biblioteket.

Personalnotiser.

Vid K. Vetenskapsakademiens högtidssammankomst den 10 nov. med anledning af inflyttningen i akademiens nya byggnad öfverlämnades till riksbibliotekarien E. W. Dahlgren den stora Letterstedtska medaljen i guld såsom ett erkännande för de förtjänster han nedlagt såsom sekreterare i de för akademiens byggnadsfråga tillsatta särskilda kommittéerna åren 1901—1904, 1904—1906, såsom författare till dessa kommittéers alla betänkanden, såsom medlem i akademiens byggnadskommitté under åren 1908—1915 samt såsom författare till det vid högtidssammankomsten framlagda arbetet: *Kungl. Svenska Vetenskapsakademien. Personalförteckningar 1739—1915.*

Förste bibliotekarien dr R. Geete kunde den 22 sistlidne oktober fira fyratioårsjubileum i Kungl. bibliotekets tjänst. Han blef nämligen anställd som e. o. amanuens vid biblioteket ofvan nämnda dag 1875. Tyvärr var bibliotekarien Geete på sin bemärkelsedag fjättrad vid sjuksängen efter genomgången, svår operation. Hans hälsotillstånd inger emellertid nu de allra bästa förhoppningar om tillfrisknande.

Kungl. bibliotekets Handlingar, Bd 35, utkommo i början af dec. innehållande riksbibliotekariens årsberättelse för år 1912 samt I. Collijn, *Magnus Gabriel De La Gardies samling af äldre stadsvyer och historiska planscher i Kungl. biblioteket.* Ang. denna värdefulla samling hänvisas till *NTBB*, årg. 1 (1914), s. 97. Förteckningen omfattar 187 nummer och är illustrerad med 13 i ljustryck hos Justus Cederquists A.-B. utförda faksimil i förminskad storlek. De faksimilerade vyerna äro följande: Det antika Rom [1574/75], Venedig 1565, Paris 1618, Genève 1589, Sevilla 1617, Ypern 1562, London 1600, Ulm 1593, Prag 1562, Wien 1609, Amsterdam 1597, Danzig 1617. Karl V:s fältläger vid Wittenberg (1547).

Priset för detta band af Handlingarna är kr. 10:50.

Fredrik Vult von Steijerns donation. Om den stora Steijernska donationen till Kungl. biblioteket af ägarens berömda Goethe- och Wagnersamlingar, se detta häfte, s. 367 ff.

Riksarkivet.

Meddelanden från Svenska riksarkivet. N. f. I: 36—38, utkommo i november 1915 och innehålla *Riksarkivariens årsberättelse för 1914, Handlingar rörande arkivväsendet* och under afdelningen Smärre utredningar arkivarien S. Berghs *Utredning angående flottans stations i Stockholm arkiv.*

Af *årsberättelsen* framgår, att riksarkivets ordinarie tillväxt genom leverans från Kungl. Maj:ts kansli uppgått till 608 volymer. Den extraordinarie tillväxten åter utgjorde 2,928 volymer, däraf den största posten, 2,580 volymer, bestod af medicinalstyrelsens äldre arkivalier. Vitterhetsakademien har dels öfverlämnat en del handlingar rörande antikvitetskollegium, dels deponerat ett par medeltida kopieböcker, ett register af Rasmus Ludvigson och en större samling pappersbref från 1500-talet och framåt, hufvudsakligen handlingar rörande Norrland. Riksarkivets bibliotek ökades med 798 tryckalster.

Antalet *forskningsbesök* uppgick till 8,298, däraf högsta antalet (875) under januari och lägsta (452) under juli, af 554 forskare, däraf 21 utlänningar. Antalet till forskning framtagna volymer utgjorde 13,021.

Under 1914 ha bl. a. följande arbeten utförts i arkivet. Af vidlyftigare ordningsarbeten ha t. ex. ordnandet af Pommeranica, af de från vitterhetsakademien öfverlämnade pergaments- och pappersbrefven, af varuhus- och provianträkenskaper, m. m. slutförts. »Militaria» har reviderats, i samband hvarmed en förteckning på regements- och kårchefer från omkring 1630—1840 utarbetats. Undersökningen rörande fögderiindelningen har fortsatts. Experiment med sigillafgjutningar enligt en metod, som tillämpas vid »École nationale des chartes» i Paris, ha företagits. Dessa försök äro tydligen af stor vikt för

Digitized by Google

studier särskildt af medeltidssigillen. Trogna afbildningar äro på annat sätt svåra att åstadkomma, och de gamla sigillen äro själfva ofta synnerligen sköra och böra i möjligaste mån skonas från beröring.

Af arkivets publikationer utkom 1914 af *Konung Gustaf I:s registratur* under redaktion af J. A. Almquist del XXVIII, äfven af den följande delen, som skall omfatta 1559 och 1560, hafva ett antal ark tryckts. Den stora editionen af Gustaf Vasas registratur är sålunda snart fullbordad. För arkivets öfriga publikationer såsom t. ex. Svenska riksdagsakter fortskred arbetet. Omfattande förarbeten till en fortsättning af Svenskt Diplomatarium under redaktion af docent S. Tunberg ha pågått. Arkivarien Bååth har varit sysselsatt med förberedelser till en publikation af aktstycken rörande Sveriges förhållande till påfvestolen under medeltiden. Ett par andra publikationer ha förberedts, såsom en samling af Frihetstidens grundlagar och konstitutionella stadgar, under redaktion af docent A. Brusewitz.

Förste arkivarien S. Berghs utredning om flottans arkiv, som verkställts för marinförvaltningens räkning, lämnar en intressant redogörelse för den arkivdepå, inrymmande ett flertal olika verks arkiv, som benämnes flottans arkiv. Marinintendent A. Zettersten uppgjorde på 1880-talet en plan för ordnande af flottans arkiv, som senare följts. Vid denna togs dock ej hänsyn till proveniensen, hvarför olika verks arkiv sammanfördes. Berghs utredning framlägger förslag till en nyordning af arkivet, äfvensom, för att kunna möjliggöra denna, till ett öfverflyttande af vissa serier till riksarkivet. Genom Kungl. Maj:ts beslut har i sept. 1915 bestämts att amiralitetskollegiets arkiv fram till detta verks upphörande 1791 skulle till riksarkivet öfverlämnas, hvilken leverans äfven numera ägt rum.

Af Meddelanden från Svenska riksarkivets andra serie har tredje häftet utkommit af första arkivarien J. A. Almquists *Kommerskollegium och riksens ständers manufakturkontor samt konsulsstaten*, hvarmed detta för förvaltnings- och personhistorien betydelsefulla arbete afslutats. Utom ett sammandrag af förteckningarna öfver kommerskollegii arkiv innehåller häftet tjänsteförteckningar rörande öfver 1,300 personer. Det stora matrikelverket är särskildt värdefullt, därför att det meddelar primäruppgifter, befordringsdata särskildt inom kommerskollegium torde vara fullständiga från verkets stiftande till 1914. De extraordinarie ämbetsmännen, som ej vunnit befordran inom ämbetsverket, äfvensom olönade konsuler af icke svensk härkomst uteslötos vid tryckningen, men äfven för dessa finnas anteckningar i riksarkivet. Ej blott utnämningsdata meddelas, utan äfven uppgifter om andra uppdrag såsom ledamotskap af kommissioner och kommittéer. Blott en bläddring i tjänsteförteckningarna ger vid handen, att denna form för utredningar ständigt användts inom den svenska förvaltningen i en måttstock, som kanske ej alltid beaktats. *Erik Naumann.*

K. M:t har ställt ett belopp af 600 kr. till professorns i fysikalisk kemi vid universitetet i Upsala Th. Svedberg förfogande för anställande af experiment med kemiska och fotografiska metoder att återställa utplånad eller fördunklad skrift med skyldighet för Svedberg att, sedan ifrågavarande undersökningar slutförts, inom fyra månader därefter hafva författat och till riksarkivet för offentliggörande i publikationen »Meddelanden från Svenska riksarkivet» öfverlämnat en uppsats med redogörelse för resultaten af undersökningarna.

Stockholms högskola.

Kyrkoherden doktor S. A. Fries' efterlämnade religionshistoriska boksamling, omfattade omkring 3,500 volymer, har såsom gåfva öfverlämnats till Stockholms högskolas religionshistoriska seminarium.

Dr Fries' religionshistoriska boksamling är mycket rikhaltig, särskildt i fråga om den moderna exegetiken. Vidare innehåller den mycket fullständiga serier af vetenskapliga teologiska tidskrifter, som dr Fries under många år hållit.

Upsala. Universitetsbiblioteket.

Personalnotiser.

F. lektorn vid Gefle Högre Allm. Läroverk K. Hj. Kempff, som afled den 22 sistlidne november, inträdde som e. o. amanuens vid universitetsbiblioteket i Upsala 1867, efter att samma år ha blifvit förordnad till docent i nordiska språk. År 1871 blef han utnämnd till tredje eller Lidénsk amanuens vid universitetsbiblioteket, i hvilken befattning han kvarstod till 1874, då han utnämndes till lektor vid ofvannämnda läroverk.

Till e. o. tjänsteman vid universitetsbiblioteket i Upsala har den 15 dec. antagits fil. kand. Arvid Hj. Uggla.

Ortnamnskommitténs samlingar komma att allt eftersom undersökningarna af ett visst län afslutats öfverlämnas till Upsala universitetsbibliotek, där nödigt utrymme i sammanhang med den pågående utvidgningen af bibliotekslokalerna håller på att beredas. Samlingarna komma där att under nödig kontroll vara lätt tillgängliga för framtida forskare.

Digitized by Google

Studentkårens bibliotek.

Till studentkårens bibliotekarie återvaldes den 8 dec. andre bibliotekarien vid universitetsbiblioteket fil. dr E. von Döbeln.

Sveriges allmänna biblioteksförening.

Tillståndsbevis har meddelats förste bibliotekskonsulenten fil. dr J. F. B. Hjelmqvist att i Stockholm utge »Biblioteksbladet, organ för Sveriges allmänna biblioteksförening».

Katalog öfver böcker, som folk- och skolbibliotek samt riksförbund som bedrifva biblioteksverksamhet kunna erhålla i statsbidrag. Grundkatalog 1915—1916. Första häftet af denna viktiga katalog, utgifven på uppdrag af Kungl. Ecklesiastikdepartementet af förste bibliotekskonsulenten Fredrik Hjelmqvist, har nyligen utkommit. Vi återkomma i nästa häfte till en utförlig recension af detta arbete.

Göteborg. Stadsbiblioteket.

Göteborgs Stadsbibliotek 1890—1915. Med anledning af att 25 år förflutit, sedan Göteborgs Stadsbiblioteks första reglemente blef stadfäst, har bibliotekets nuvarande chef, öfverbibliotekarien L. Wåhlin, utgifvit en minnesskrift under ofvanstående titel, som tillika utgör en fortsättning af dr Wåhlins år 1900 med anledning af bibliotekets inflyttning i den nya biblioteksbyggnaden utgifna festskrift. Den nu föreliggande minnesskriften, som prydes af ett antal afbildningar af bibliotekets lokaler, porträtt af donatorer och af en serie ex-libris (bibliotekets eget och donationsex-libris), är utgången från Wald. Zachrissons boktryckeri i Göteborg och framträder i en vårdad, elegant utstyrsel.

Göteborgs Stadsbibliotek har under de gångna 25 åren genomgått en kraftig och för våra förhållanden märklig utveckling, och dess historia under denna tidsperiod är historien om ett sällsynt rikt mäcenatskap. Som bekant har biblioteket som själfständig institution utgått ur Göteborgs Musei bibliotek, som kan räkna sin uppkomst samtidigt med Göteborgs Museum (1861). Då planerna på inrättandet af Göteborgs Högskola under slutet af 1880-talet tog fast form, framstod också nödvändigheten af att den nya högskolan hade tillgång till ett vetenskapligt bibliotek, och med museets styrelse träffades öfverenskommelse i sådan riktning, att museibiblioteket äfven skulle verka i egenskap af högskolans bibliotek mot beviljande dels af ett årsanslag af 3,000 kronor, dels efter hand och i mån af behof af anslag ur högskolans s. k. organisationsfond. Ett på denna grundval uppgjordt förslag till reglemente för *Göteborgs Stadsbibliotek (Göteborgs Musei och Högskolas förenade bibliotek)* godkändes af stadsfullmäktige i november 1890. Och det program, som på sin tid uppställdes för museibiblioteket, »att det borde tillgodose dels vetenskapsidkarnes behof af vetenskaplig och vitter litteratur, dels den praktiske mannens behof af upplysning i olikartade frågor, dels öfver hufvud allmänhetens behof af bildande och underhållande läsning»,[1] har sedan alltjämt — som minnesskriftens förf. säger — tjänat som riktlinje för stadsbibliotekets verksamhet. Men det var gifvet, att den nygrundade högskolan med dess starka utveckling skulle komma att ställa särskildt stora kraf på den unga biblioteksinstitutionen. Oafsedt dennas dåvarande, icke synnerligen starka resurser liksom sedan allt framgent, då dessa resurser vuxit, skulle de af högskolan betingade krafven på stadsbiblioteket icke heller ha kunnat tillgodoses, om icke låneförbindelserna med de stora vetenskapliga forskarbiblioteken, i främsta rummet inom vårt land, nått en sådan utveckling som nu är fallet.

Under skedet före 1890 hade flera betydande boksamlingar som gåfvor öfverlämnats till det dåvarande museibiblioteket. Sålunda erhöll det af grosshandl. James J:son Dickson bl. a. lektor V. Thams historiska bibliotek (3,000 band, 1874), prof. C. Säves bibliotek (6,000 band, 1877). Flera andra samlingar i olika vetenskapsgrenar skänktes dels af enskilda, dels af Göteborgs stad, eller förvärfvades genom medel ur den Renströmska fonden, från hvilken biblioteket vid olika tillfällen erhållit betydande ekonomiskt understöd. Särskildt må påpekas, att återstoden af k. Karl XV:s boksamling, sedan statens bibliotek uttagit, hvad de behöfde, år 1879 hit öfverlämnades i enlighet med ett beslut af riksdagen. — Sedan högskolans verksamhet vidtagit, har densamma under en följd af år, särskildt då nya lärostolar inrättats, lämnat biblioteket extra anslag ur sina fonder för att sätta det i stånd att fylla de mest kännbara luckorna samt äfven för andra ändamål till bibliotekets nytta, hvarjämte högskolans ordinarie årsanslag till biblioteket höjdes fr. o. m. 1893 till 4,000 kronor och fr. o. m. 1903 till 4,500 kronor. Redan före omorganisationen 1890 hade högskolan sålunda inköpt prof. E. Löfstedts bibliotek i klassisk filologi, hvilken litteraturgren sedermera kompletterades genom prof. A.

[1] I fyllandet af de bägge senare uppgifterna har stadsbiblioteket ett godt stöd i det *Dicksonska folkbiblioteket* med filialer. Stadsbiblioteket utlånar exempelvis icke svensk skönlitteratur till nöjesläsning.

Digitized by Google

Lysanders och F. W. Häggströms samlingar. År 1892 införlifvades med stadsbiblioteket prof. H. Wiséns samlingar i nordisk filologi. En betydande samling af hufvudsakligen svenskt tryck erhölls som gåfva 1893 från Vetenskapsakademiens bibliotek af böcker, som utgallrats såsom därstädes obehöfliga. Bland andra förvärf under denna tid kan nämnas en af grosshandl. C. M. Carlander hopbragt unik samling *Almquistiana*.

År 1876 hade bibliotekets bestånd nått upp till 23,000 band. Då boksamlingarna under åren befunnit sig i oafbrutet växande, blef snart, utom behofvet af ökad, biblioteksstekniskt utbildad personal, äfven lokalfrågan föremål för biblioteksstyrelsens uppmärksamhet. Intill 1894 var stadsbiblioteket inrymdt tillsammans med Göteborgs Museum, men detta år förhyrdes särskild lokal vid S. Hamngatan. Emellertid framträdde allt starkare önskningarna att bereda stadsbibliotekets samlingar en värdig och för ändamålet lämplig hemvist. Sedan frågan vederbörligen förberedts, beslöto stadsfullmäktige den 20 dec. 1894 att af Renströmska fondens utdelningsmedel anslå 200,000 kronor till uppförande af en biblioteksbyggnad, hvarjämte anslogos 50,000 kronor till bokinköp samt 100,000 kronor till en biblioteksfond. Vid beviljandet af dessa anslag fästes det villkor, att stadsbiblioteket skulle ställas under en särskild inför stadsfullmäktige ansvarig styrelse, hvilken bl. a. årligen skulle underställa stadsfullmäktiges pröfning den för nästföljande år uppgjorda budgeten. På biblioteksbyggets historia, byggnadens inredning etc. skall här ej vidare ingås, utan hänvisas den intresserade till förevarande minnesskrift eller till den år 1900 utgifna, redan omnämnda festskriften, — blott det förtjänar omnämnas, att några af Göteborgs mest kända mäcenater, såsom Aug. Röhss, Rob. Dickson, C. Wijk, P. Fürstenberg, m. fl. bidragit med betydande belopp för att gifva biblioteksbyggnaden ett värdigt utseende.

Under de år stadsbiblioteket var inrymdt i sin provisoriska lokal (1894—1900), rönte det flera prof på välvilja bland Göteborgs främsta samhällsmedlemmar. Särskildt förtjänar omnämnas den gåfva, som det år 1898 erhöll af grosshandl. Aug. Röhss, då han skänkte det bekanta Tranemåla-biblioteket, eller den af riksdagsmannen Lars Månsson i Tranemåla hopbragta samlingen af äldre och nyare skandinavisk litteratur, uppgående till öfver 25,000 nummer. Denna bokgåfva betraktas — helt säkert med rätta — af minnesskriftens förf. som den största och värdefullaste biblioteket någonsin erhållit, då därigenom en kännbar brist på äldre litteratur i högst väsentlig mån afhjälptes. Och under åren närmast efter inflyttningen i den nya biblioteksbyggnaden och intill senaste tid följer en rad donationer af större eller mindre värdefulla boksamlingar inom olika ämnesgrupper. Bland dessa bör särskildt framhållas öfverbibliotekarien grefve C. Snoilskys efterlämnade, ytterst dyrbara bibliotek, skänkt till stadsbiblioteket af konsul O. Ekman m. fl., hvarigenom detsamma tillfördes en rik samling af särskildt äldre och sällsynt svensk litteratur och litteratur om Sverige. Sist bland skänkta samlingar må här nämnas öfverdirektören, prof. E. Carlsons efterlämnade bibliotek. Till slut kan äfven påpekas, att åtskilliga samfund och institutioner hos Stadsbiblioteket deponerat sina boksamlingar. — Genom de talrika donationerna, genom depositioner och bibliotekets egna årliga nyförvärf har emellertid utrymmet i den nya biblioteksbyggnaden redan tagits starkt i anspråk.

Utom upprepade, betydande anslag ur den Renströmska fonden har till Stadsbiblioteket af den år 1904 aflidne grosshandl. Aug. Röhss donerats 50,000 kronor. Och innevarande år har biblioteket mottagit en storartad donation (förut omnämnd i denna tidskrifts årg. 2, sid. 309), i det att herr Gabriel Heyman, som afled den 18 sistlidne mars, till Göteborgs stad testamenterat återstoden af sin förmögenhet, sedan vissa dispositioner fullgjorts, för att användas till befrämjande af Göteborgs Stadsbiblioteks ändamål, hvarvid han förordnat, att en summa af 500,000 kronor skall utgöra en fond, bokförd under benämning »Gabriel Heymans donationsfond till Göteborgs Stadsbibliotek», hvars årliga afkastning skall användas till inköp och inbindning af böcker, under det att öfverskottet må, på sätt styrelsen äger närmare bestämma, användas äfven för andra bibliotekets utveckling gagnande ändamål, exempelvis utvidgning af dess lokaler. Dessutom hade han förordnat, att styrelsen ägde rätt att ur hans boksamling uttaga de böcker den önskade. Det exakta beloppet af öfverskottsmedlen kan ännu icke uppgifvas, men torde uppgå till omkring 150,000 kronor. Denna storartade donation öppnar — som dr Wåhlin anmärker — helt nya utvecklingsmöjligheter för stadsbiblioteket.

Förf. lämnar äfven en redogörelse för personalförhållandena vid biblioteket under de gångna 25 åren, äfvensom en öfversikt af det arbete, som denna personal haft att utföra, dels med afseende å samlingarnas katalogisering och ordnande, dels förorsakadt af flyttningar och andra yttre, ogynnsamma omständigheter. Att en synnerligen stor arbetsbörda hvilat å detta fåtal tjänstemän, torde ingen kunna bestrida.

Digitized by Google

Minnesskriften afslutas med förteckning öfver ledamöterna i Göteborgs Stadsbiblioteks styrelse, hvarjämte lämnas sammandrag af den öfver bibliotekets begagnande förda statistiken och af bibliotekets inkomster och utgifter. *G. Ae.*

Linköping. Stiftsbiblioteket.

Bibliotekets lokaler ha under år 1915 genomgått ganska omfattande förändringar i samband med de reparationsåtgärder, som vidtagits i den för stiftsbiblioteket och domkapitlet gemensamma byggnaden. Bland de förmåner, som härigenom vunnits, kunna några förtjäna omtalas. Genom byte med domkapitlet har biblioteket i bottenvåningen erhållit större och lämpligare utrymme än förut. Ett särskildt läsrum har inrättats med referensbibliotek och ett så stort antal forskarbord, som f. n. kan vara af behofvet påkalladt. För samlingarnas trygghet mot eldfara hafva i bägge våningarna nya anordningar kommit till stånd. På vinden har ett rum inredts till förvaring af tidningar. Och slutligen ha bibliotekets alla rum och boksalar blifvit i utsträckt mån tillgängliga och inbjudande äfven därigenom att centraluppvärmning och elektrisk belysning införts i hela huset.

Dessa nyinredningar och reparationer, som ju äfven medfört flera besvärliga omflyttningar, ha naturligen icke undgått att i viss grad inverka störande på bibliotekets normala funktioner. I utlåningen har en viss inskränkning fått äga rum utan att dock beröra de interurbana förbindelserna, hvilka som vanligt varit jämförelsevis lifliga: så ha t. ex. omkring 40 handskriftsvolymer under året utlånats till andra offentliga bibliotek och arkiv. Stiftsbibliotekets expedition har hållits öppen det stadgade antalet timmar.

Bibliotekets förvärf under året har till icke oväsentlig del bestått af gåfvor. Särskildt må nämnas f. d. revisor O. Kugelbergs donation, som bl. a. omfattar porträtt och manuskript (en välordnad serie af framl. kyrkoherde C. P. Frösts genealogiska anteckningar), det mesta af stort intresse för Östergötlands personhistoria. *I. N.*

En bok om Östergötland. Under redaktion af BIRGER MÖRNER till förmån för Röda Korsföreningarna inom Östergötland utgifven af ALICE TROLLE, f. GYLDENSTOLPE. Stockholm: P. A. Norstedt & Söner, 1915.

»The Östre-göters land, som konst ok dygden göder,
Hvar aff thet samma land så månge kloke föder,
Som knapt the andre giör.»

Dessa ord ur Lucidors parentation öfver Stockholmsborgmästaren Erik Rosenholm runno mig i minnet under bläddringen i den monumentala volym, hvars fullständiga titel läses här ofvan. Textbidrag till densamma hafva nämligen lämnats af en rad framstående vetenskapsmän och författare, af hvilka de flesta räkna Östergötland eller »den gyllne Östern» (ett af kung Oscar gärna användt smeknamn) såsom sin hembygd eller blifvit på ett eller annat sätt knutna vid provinsen. På grund af arbetets tillfälliga karaktär kan det ur innehållssynpunkt icke bli fråga om någon genomgående eller enhetlig behandling af »de Östregöters land», utan de olika författarna hafva utvalt intressanta punkter i dess historia, hvilka ligga inom hvars och ens ämnessfär. På så sätt är det en mängd betydelsefulla episoder ur dess konst-, litteratur- och kulturhistoria, topografi m. m., som blifvit djupare och klarare belysta. Dessa bidrag på vers och prosa ha af redaktionen konstnärligt sammanfogats till ett helt, som ur speciell boksynpunkt framträder i en särdeles imponerande gestalt och med en utstyrsel, som kan tillfredsställa äfven de högst ställda bibliofilanspråk. Papperet från Lessebo och trycket, utfördt vid P. A. Norstedt & Söners officin, äro af allra bästa beskaffenhet. Planschbilagorna (taflor och porträtt) liksom de till ett antal af nära 200 uppgående bilderna i texten hafva reproducerats af Generalstabens litografiska anstalt med ytterlig omsorg. Till hvarje uppsats och äfven till den minsta lilla dikt hafva »Pyret» och fröken Marianne Mörner ritat öfverstycken, slutvinjetter och anfanger, uti hvilka i allmänhet samma ledande motiv kommit till användning. Arbetet prydes med en försättsplansch, »Carl, hertig af Östergötland», ett det allra mest förtjusande barnporträtt. Reproduktionen af denna akvarell visar, att den tekniken i vårt land nått ett högt stadium.

Anmälaren har icke varit i tillfälle — och får kanske heller aldrig den glädjen — att se något af de tio handkolorerade lyxexemplaren, som tryckts å japanskt papper, men han kan i tankarna utmåla för sig dess härligheter, när den »vanliga upplagan» är i ordets bästa mening ett praktverk.

S. E. B—g.

Digitized by Google

De hundra böckerna. Nytryck för bibliofiler af sällsynta svenska originalupplagor i hundra exemplar. Vol. I. *Seigneur Hans Hanssons drömmar.* Med efterskrift af OSCAR WIESELGREN. — Vol. II. *Hertigh Carls Slaktarebenck.* Med efterskrift af TOR BERG. Stockholm: Bröderna Lagerström 1915.

Af denna af Bröderna Lagerström nystartade bibliofilserie, som efter tyskt mönster något oegentligt fått namnet »De hundra böckerna» (die Hundert-Bücher), ha vid slutet af året de två första volymerna utkommit i en förstklassig typografisk utstyrsel, som tillfredsställer äfven högt ställda bibliofila anspråk. Af de 100 numrerade exemplaren äro nr 1—70 tryckta på handgjordt, något grågult holländskt papper, nr 71—100 på äkta japanskt papper. Dessutom ha 10 exemplar tryckts på engelskt pergament och försetts med handmålade anfanger. Den konstnärliga utsmyckningen är Arthur Sjögrens verk. Till öfverstycken och vinjetter har han användt samtidiga typografiska ornament, hvilka faksimilerats efter originalen och renstuckits. De åstadkomma en utomordentligt dekorativ verkan tillsammans med den väl satta texten och det vårdade jämna trycket med dess väl afvägda färghållning.

Originalen till de båda nytrycken äro som bekant mycket sällsynta: af Seigneur Hans Hanssons drömmar har endast ett exemplar, i Kungl. biblioteket, med handskrifven fortsättning, bevarats till vår tid; Hertigh Carls Slaktarebenck, tryckt i Polen, antingen i Warschau, Krakau eller Danzig år 1617 och sedan indragen, finnes nu endast i tre exemplar, som tillhöra Kungl. biblioteket, Upsala universitetsbibliotek och Riksarkivet. Af dessa är blott Kungl. bibliotekets exemplar fullständigt. De nya upplagorna hafva erhållit ett betydligt ökadt värde genom de mycket förtjänstfulla kommentarer, som skrifvits till dem af herrar Wieselgren och Berg, hvilkas undersökningar i båda fallen ledt till viktiga positiva resultat.

Seigneur Hans Hanssons drömmar består af fyra uppsatser, daterade 1 mars 1679—12 april 1681, i dialogform och, som titeln anger, inramade i drömmar; den första behandlar tobaksrökandet eller »tobaksdrickandet», den andra nyttan eller skadan af skvaller, den tredje innehåller en del underliga historier berättade för författaren, som med hjälp af ett par förtrollade skidor kommit upp på ett högt berg, af två afkomlingar af en före Adam existerande människoras, den fjärde slutligen, hvilken är ofullständig, handlar om frieri. Det ser ut som om publikationen varit afsedd att vara periodisk och kanske endast bestämd för enskild utdelning. Seigneur Hans Hanssons drömmar har, som Wieselgren påpekar, af Klemming på mycket lösa grunder tillskrifvits Olof Rudbeck; i stället uppvisar Wieselgren nu med mycken lärdom, att förebilden är att söka i den tyske pedagogen och författaren Christian Weise's roman »Die drei ärgsten Erz-Narren der ganzen Welt» (1672), med hvilken Hans Hanssons drömmar utom annat har dialogformen och förkärleken för aktuella ämnen gemensamma. Äfvenså uppvisar han dess sammanhang med de senare, från 1688, utkommande Monatsgespräche af Christian Thomasius, den första moraliska tidskrift, som existerat, hvilken äfven är påverkad af den Weise'ska romanen.

Om författarskapet till nidskriften *Hertigh Carls Slaktarebenck* ha olika meningar varit rådande. Den allmännast utbredda är den, som anser författaren vara Jöran Nilsson Posse till Sjögerås, en åsikt som äfven upptagits i Emil Hildebrands Sveriges historia. Emellertid finnes på titelbladet till Kungl. bibliotekets exemplar anteckningen »Borastus vid[e] inter cancellistas», hvilken hänför sig till den i skriften intagna förteckningen på konung Sigismunds anhängare i Polen, där också jesuiten doktor Gregorius Borastus figurerar bland skrifvarna vid Sigismunds kansli. Af denna anteckning ha Klemming och Schück dragit den slutsatsen, att Borastus är författaren till Slaktarebencken. Bergs undersökning leder till samma resultat hvad själfva författaren beträffar; bl. a. uppvisar han vissa gemensamma stilistiska egenheter i Slaktarebencken och den af Borastus författade och 1618 tryckta stridsskriften mot Johan Skyttes oration af år 1610. Utgifvaren torde däremot icke vara Jöran Nilsson Posse utan en dennes kusin, förre riksrådet Jöran Knutsson Posse till Hellekis, som bl. a. af Axel Oxenstierna ansågs för ledaren af det svenska Sigismundska partiet i Polen. Denne Jöran Posse, gemenligen kallad långe Jöran Posse, hade samlat afskrifter af alla åtkomliga dokument rörande striden mellan hertig Carl och Sigismund och bl. a. ställt dessa till Borastus' för-

Digitized by Google

fogande. I ett bref, som Berg påträffat i Riksarkivet, från en svensk agent i Danzig, Anders Norr eller Galle, dateradt den 26 april 1619, säges uttryckligen: »Den Booken, som herre Jöran Posse lett utgå och kallades Slaktarebencken ...» Det är således mycket sannolikt att Jöran Knutsson Posse ombesörjt utgifningen af skriften, hvilken författats af Borastus.

Det är att hoppas, att de följande volymerna af »De hundra böckerna» skola erhålla lika värdefulla kommentarer som de två första; serien blir då icke enbart af bibliofilt utan äfven af vetenskapligt intresse.

I. Collijn.

Erik Gustaf Geijer, *Minnen.* Utg. o. försedda med en inledning af FR. BÖÖK. Stockh.: P. A. Norstedt & Söners Förlag, 1915. 8°.

Det måste betecknas som ett mycket lyckadt grepp af firman P. A. Norstedt & Söner att kläda den nya af docenten Fr. Böök utgifna upplagan af Geijers Minnen i en med Minnenas affattande samtidig typografisk dräkt. Det förfarande, som för detta ändamål blifvit användt, torde särskildt tilltala våra bibliofiler och samlare af i ett eller annat afseende egenartade tryck. Firman har nämligen låtit i gamla matriser ur sitt äldsta typförråd nygjuta en stil, som är mycket lik den vackra antikva, som af Palmblad begagnades för tryckningen af de båda på samma år, 1834, utgifna första upplagorna af Geijers Minnen. Båda dessa upplagor äro tryckta från samma sats; i den andra ha blott några tryckfel rättats och en del oväsentliga ändringar i texten blifvit vidtagna.

Den typ, hvarmed den nya upplagan af Minnena blifvit tryckt, är en tämligen fet och kraftig mellanslagen corpus antikva. De matriser, som blifvit använda till densammas framställande, torde ursprungligen hafva tillhört det af boktryckaren J. P. Lindh i Stockholm grundade stilgjuteriet, för hvilket han från Frankrike införskref bl. a. matriser till Didots antikvatyper. År 1821 inköptes det Lindska tryckeriet och stilgjuteriet af öfverdirektören P. A. Norstedt. Den af honom grundade firman P. A. Norstedt & Söner utvidgade sedan äfven sin stilgjuterirörelse till en af de främsta i landet, bl. a. genom att år 1846 inköpa det af Aftonbladets skapare Lars Johan Hierta år 1837 uppsatta stilgjuteriet. Första gången den nämnda stilen emellertid anträffades i något af de »proftryck på stilar, som finnas till salu hos P. A. Norstedt & Söner i Stockholm», hvilka firman i början af sin verksamhet utskickade, torde vara i det stilprof, som, enligt anteckning af Klemming på det i Kungl. biblioteket förvarade exemplaret, den 12 december 1830 aflämnades till hofkanslern och som utgifvits åren 1827—30. Prof på stilen förekommer här under benämningen engelsk corpus antikva.

Äfven titelbladen äro satta med gamla typer, däribland s. k. lapidar- eller skuggade stilar. Det enkla, stiltrogna bandet och den gula snitten förhöja i sin mån intrycket af den originella boken.

I. C—n.

Danmark.

København: Det kongel. Bibliotek.

Bibliotekar ved det kgl. Bibliotek Carl Elberling, Forfatteren bl. a. til »Breve fra en Bogelsker» udgivne af Forening for Boghaandværk, har i en Alder af omtrent 82 Aar og efter 52 Aars Tjeneste ved Biblioteket trukket sig tilbage fra sin Stilling fra 1ste December. I hans Sted er Underbibliotekar J. Bonnesen udnævnt til Bibliotekar og Frk. Dr. phil. Ellen Jørgensen er konstitueret som Underbibliotekar og har faaet overdraget Ledelsen af Haandskriftafdelingen.

Det kgl. Bibliotek har fra Hofjægermester H. C. T Wolff-Sneedorff paa Engelholm modtaget en Gave, der betyder en meget værdifuld Forøgelse af Bibliotekets Billedsamling. Gaven bestaar i en Samling af 136 store Akvareller og 24 Tegninger af indisk Arkitektur, hovedsagelig muhammedansk. Særlig righoldig er Samlingen paa Gengivelser af Bygningskunst i Lucknow, Fyzabad og Agra. Desuden indeholder den 5 Byplaner, 17 Tavler Figurskrift, 30 Tavler Indskrifter og Diplomer, 66 Tavler Detailler (deraf 27 fra Akbars Grav), samt, udført af indfødte Kunstnere, 2 Planer paa Lærred af Delhi og Taj Mahal (med Haveanlægene), 15 Tavler Gudefremstillinger og en Rāg-māl, d. v. s. 36 Tavler med Vandfarve-Fremstillinger af de 6 Rāgs (Tonestemninger) med 30 Under-rāgs, hvert Billede forsynet med et oplysende Vers paa Hindi.

Samlingen er bragt til Europa af Hofjægermester Wolff-Sneedorffs Fader, der opholdt sig i Indien i Aarene 1818—1827. Den ældste daterede Tegning er fra Aaret 1789.

Digitized by Google

Den 29. November 1915 modtog det kgl. Bibliotek som Gave fra Hr. A. B. Sørensen, der er ansat i Store nordiske Telegraf-Selskab, 14 kinesiske Manuskript-Ruller, som han havde erhvervet i Tun-huang i Turkestan, hvor A. Stein og P. Pelliot havde faaet de mange Manuskripter. De stammer fra det samme Klosterbibliotek, skjult i en tilmuret Grotte, hvor Steins og Pelliots Manuskripter fandtes (se: Stein: Ruins of deserted Cathay, II, 211 ff. og 167 ff.). En Lama oplyste Hr. Sørensen om, at et Par af Teksterne stammer fra Tang-Dynastiet (c. Aar 1000 e. Chr.).

V. M—n.

Blandt de Forøgelser, det kgl. Biblioteks Musikafdeling har faaet i det forløbne Aar, kan særlig nævnes: Afd. Organist Joh. Adam Krygell's haandskrevne, utrykte Kompositioner og afd. Organist og Violinist Ernst Simonsen's efterladte Musiksamling, der foruden hans egne Manuskripter omfatter en større Samling trykte Noder, især ældre Violinmusik. Begge Samlinger er skænket Biblioteket. Ved Køb fra afd. Musiker Falmer Olsen's Bo er endvidere erhvervet en større Samling, der navnlig bestaar af dramatisk Musik (herunder en meget righoldig Samling af Offenbach's Operaer i Klaverudtog) og af moderne Instrumentalmusik, særlig Klaver- og Kammermusik, hvorved moderne Komponister som Debussy, Cyril Scott, Max Reger m. fl. er bleven fyldigt repræsenteret i Bibliotekets Musiksamling.

V. S.

Faksimile-upplagor af äldre danska tryck.

År 1910 påbörjade Hermann-Petersen's förlag i Köpenhamn en serie »Faksimile-Udgaver af danske Incunabler» i 225 ex., hvaraf under årets lopp följande utkommo:

Flores og Blanseflor, tryckt af Gotfred af Ghemen 1509. Några i Upsala universitetsbibliotek befintliga fragment af en äldre upplaga (ca 1504) af samma skrift faksimilerades äfven tillsammans med den fullständiga upplagan.

Een lystheligh Historie aff Jon Presth, Ghemen 1510.

Caoursin's Beretning om Belegringen af Rhodos, såväl Johann Snells i Odense 1482 på latin tryckta upplaga som Ghemens danska upplaga af år 1508: *Tyrkens Tog til Rhodos.*

Faksimilen voro åtföljda af litteraturhistoriska och typografiska kommentarer af Aug. Fjelstrup. Företaget synes emellertid ej hafva ledt till det af förlaget åsyftade resultatet, ty någon fortsättning på serien har sedan icke afhörts.

Aarhus Stiftsbogtrykkeri, grundlagdt år 1794, har emellertid nu återupptagit planen och påbörjat en ny serie danska faksimiletryck. Denna inledes med en af Gotfred af Ghemen år 1509 tryckt uppbyggelseskrift på danska om *Jesu Passionsvandring* med förord af öfverbibliotekarien H. O. Lange, som i detsamma framhåller vikten af att göra dessa så sällsynta och ur både språkhistorisk och kulturhistorisk synpunkt så värdefulla skrifter lättare tillgängliga genom att utgifva dem i faksimil. Detta första faksimiletryck har utgifvits i en till 100 numrerade exemplar begränsad upplaga och priset har kunnat sättas så lågt som till kr. 4:50, hvarför vi med allt skäl kunna anbefalla denna serie äfven i svenska bokvänners åtanka. *I. C—n.*

Christiern Pedersen's Puerilia och Facetus. Jag har blifvit uppmärksamgjord på att det danska, i Paris utförda tryck med ofvanstående titel, som beskrefs i denna tidskrifts innevarande årgång, s. 173 ff., redan förut beskrifvits efter det unika Upsalaexemplaret af J. Paludan under titel *En middelalderlig Skolebog* i *Nord. Tidsskr. for Filologi,* N. R., Bd X (1889), s. 83—88. *Collijn.*

Finland.

Helsingfors: Studentbiblioteket.

Tillägg XIV till *Katalog för Studentbiblioteket i Finland,* omfattande åren 1912—1914, har nu utkommit. Utg. är bibliotekarien Harri Holma.

Norge.

Kristiania. Universitetsbiblioteket.

Biblioteket har i sidste budgetår foruten de sædvanlige årlige tilvækstkataloger utgit Katalogiseringsregler for den alfabetiske seddelkatalog og Beretning for fem-året 1. juli 1905—30. juni 1910. Beretningen for det følgende fem-år 1910—15 er allerede under trykning. Den vil også komme til at bringe et resumé av nybygningens historie og beretning om flytningen.

UB. har i sidste år kunnet avse noget mere arbeidshjælp til den utenlandske *alfabetiske katalog.* Det er derfor lykkes at oparbeide adskillige restanser og at omkatalogisere en hel del ældre samlings- og serieverker som tidligere var mere summarisk behandlet. En god del gaver er også enten katalogisert, optat som erstatnings- og arkiveksemplar eller sendt over til dubletsamlingen. Arbeidet på den offentlige seddelkatalog over nyere utenlandsk litteratur fortsættes efter den plan som der blev gjort rede for i dette tidsskrifts b. 1, s. 397.

I den store *systematiske katalog* nærmer nu de vidlöftige avdelinger »Naturvidenskap» og »Sprogvidenskap» sig snart sin avslutning. Inden nye av-

Digitized by Google

delinger blir sat i arbeide, vil vistnok en forenkling av katalogiseringen bli tat under overveielse, muligvis med overgang til et mindre og mere håndterlig protokolformat eller til normalsedler. Den nuværende bevilgnings knaphet och titeloptagningens omstændelighet står nu i altfor stort misforhold til hverandre.

Ved den norske avdeling er der anlagt en »*stikordskatalog*». Biblioteket mottar siden 1908 nogen eksemplarer av sin »Norske bokfortegnelse» ensidig trykt på tyndt papir. Utklipning og opklistring av de enkelte titler kan utföres av tjenerbjælp, så der for avdelingens personale kun gjenstår at understreke eller tilskrive det vedtagne stikord og ordne sedlerne efter disse.

Den i forrige meddelelse nævnte forelöbige *signering* av de ikke systematisk katalogiserte avdelinger er fortsat. Hver hovedavdeling får sine nuværende underavdelinger fortlöpende nummerert, idet der foretages mindst mulig forandringer i det gjældende opstillingsschema. Ved den förste bok i underavdelingen (»alfabetet») stikkes ind en let synlig »initialseddel» med trykt nr. og »alfabetets» navn. Bökerne blir så i partier kjört ned i katalogværelset, hvor hver bok og dens katalogseddel stemples med avdelingsbokstav og alfabetnummer. Da opstillingen inden underavdelingen er alfabetisk, er dermed hver boks plass så nöiagtig fiksert, at den kan findes av tjenere med nogen övelse. For tiden signeres avdelingen Teologi på denne måte, og arbeidet er snart tilendebragt for oktavernes vedkommende. Man håber at kunne bevare denne signatur også i den kommende systematiske katalog og kun tilföie et individuelt (löpende) nr. for hvert verk. Derved vil rigtignok den systematiske katalog ophöre at være »plass-katalog», men netop derved vil også katalogiseringen kunne gå så meget raskere.

Hvad *benyttelsen* angår, så viser en sammenligning mellem sidste normale år i det gamle hus og förste normale år i det nye en stigning, fra 39 800 rekvisitioner i 1912—13 til 40 334 i 1914—15. Dette er vistnok ikke meget, men allikevel en gjendrivelse av påstanden om at flytningen mot vest vilde bringe besökerantallet ned. Det utenbys utlån utgjorde 1618 bind. De störste lånere var som vanlig Videnskabernes selskap i Trondhjem og Bergens museum.

Tallene ovenfor angir allikevel knapt det halve av utlånskontorets arbeide, da alle rekvisitioner fra læsesalen også ekspederes gjennem utlånet. Og *læsesalsbesöket* er steget meget sterkt, fra 34 000 för flytningen til 42 500 i siste beretningsår. Den störste ökning falder på eftermiddagsbesöket, kl. 4—8, som er steget fra 32 til 42 % av totalbesöket. Men der kan neppe være tvil om at også formiddagsbesöket vilde stige voldsomt, hvis biblioteket kunde få de længe önskede midler til at åpne læsesalerne kl. 9 istedetfor som nu kl. 10½. Den *relativt* störste ökning falder forövrig på besöket söndag eftermiddag som er steget med over 50 %. — Stortinget gav i 90-årene efter budgetkomiteens forslag en særbevilgning til åpning på söndagseftermiddage fra kl. 4—7. Tallet på de besökende når vistnok ikke på langt nær op mot hverdagsbesöket, men til gjengjæld er söndagspublikumet et ganske andet. Det er folk som har sin uke besat, og bare kan anvende en söndagseftermiddag til private studier, til at hente oplysninger i et eller andet emne, til at slå efter i en avis eller til at fölge med i tidsskriftlitteraturen i sit fag. Den nye tidsskriftlæsesal er nemlig meget populær. Der er utlagt henved 670 forskjellige tidsskrifter. Det reserverede arbeidsværelse for universitetslærere har til stadighet hat sine 7 arbeidsplasser besat.

Efter henstilling fra nogen professorer som fandt veien til det nye bibliotek for lang, blev der fra 1. nov. 1914 åpnet adgang for universitetslærere til at bestille, avhente og tilbakelevere böker på universitetets pedelkontorer, som derved på en måte er blit en *utlåns-filial*. Sterkt benyttet har denne adgang aldrig været, gjennemsnitlig 18 bind pr. måned. Og nogen stigning i benyttelsen er heller ikke at spore.

Bibliotekets *budget* er uforandret. For det sidste års tilvekst foreligger endnu ikke de endelige tal.

25. sept. 1915. *W. M.*

Trondhjem.

Direktionen for det kgl. norske videnskabers selskab (Trondhjems museum) har konstitueret som bibliotekar ved selskabets bibliotek universitetsstipendiat dr. phil. J. D. Landmark, hidtil tjenstgjörende ved Universitetsbiblioteket i Kristiania.

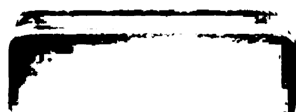
Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google